STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05851

GEZAMELTE SHRIFTEN IN FUFTSEHN BENDER

S. An-Ski

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דער יודישער חורבן

פון פוילען, גאליציע
און בוקאווינא, פון טאג-בוך
תרע״ד–תרע״ז (1914–1917)

דריטער טייל

איבערדרוקען און איבערזעצען אָהן דער ער־
לויבעניש פֿון אויטאָרס צואוז־פערהאלטער
איז שטרענג פערבאָטען.

Copyright Dr. Ch. Zhytlowsky
Marquand Ave Bronxville
New-York. U. S. A.

הילע פֿון יוסף זיידענבייטעל.

צינקאָקלישען אויסגעפֿיהרט דורך ח. גאָלדבערג.

דעם זאַץ האָט אויסגעפֿיהרט פֿייגע שריפטגיסער.

ערשינען אין נאוועמבער 1921

ג

דעם 6-טען מאַי בין איך אָבגעפאָהרען פון קיעוו קיין לעמבערג. דאָס מאָל בין איך געפאָהרען נישט דורך בראָד, וואו די גאַנצע ליניע איז געווען פערש, אָגען מיט מיליטער-צוגען, נאָר איבער וואָלאָטשיסק און טאַרנאָפאָל. די געגענד איז אין אָנפאַנג מלחמה אַריבער צו די רוסען כמעט אָהן שלאַכטען און אויפ׳ן גאַנצען וועג איז נישט געווען צו בעמערקען די סמנים פון מלחמה: נישט קיין פערברענטע דערפער און חרוב׳ע פאָל-וואַרקעס, נישט קיין פערלאָזענע שאַנצען און דראָט-פערצוימונ-גען. פון דער ווייטען זעהען זיך גאַנצע דערפער און קירכעס. אין פעלד—טורעמס היי, עס פיטערן זיך טשערעדעס פיה. אפילו די איינצעלנע וואונדען, וואָס די ערד האָט בעקומען, זעלטענע שאַנצען און סנאַריאַדען-גריבער, ווערען פערצויגען און פער-וואַקסען דורך דער שפעריישער קראַפט פון דער נאַטור, וועלכע האָט נאָר-וואָס ערוואַכט אונטער׳ן שיין פון דער פרילינג-זון. און דער מענש, דער פויער, וועלכער טרעפט זיך אויף די ווייט פונאַנדערגעוואָרפענע פעלדער, נעהמט אָנטייל אין דער

שעפערישער אַרבייט. ער אַקערט די ערד, בויט הייזער, פיהרט אין שטאָדט אַריין דאָרפישע סחורות. אין אַרומיגער נאַטור איז אַלץ דורכגעדרונגען מיט אַזאַ רוהיגקייט און זיכערקייט, אַז עס איז אוממעגליך פאָרצושטעלען זיך, אַז אין וועלכע־עס־איז הונ־דערט—הונדערט און פופציג ווייאָרסט פון דאַנען קומען פאָר די פערביטערסטע בלוטיגסטע שלאַכטען און אַז דער שטורם פון מלחמה דערנעהנטערט זיך אַהער צו אָט די רוהיגע פעלדער און דערפער.

נאָר אויף וויפיל דאָ, אויף די ביידע זייטען וועג הערשט אַ פריהלינג־שטימונג און אַ נאַטור־שעפערישע זיכערקייט, אויף אַזויפיל הערשט אַ נערוועזע בעוועגונג און אַ שטאַרקע צורודע־רונג אויף דעם שמאָלען אונענדליכען אייזענבאַהן־פּאַס, וועלכער ציהט זיך דורך פעלדער און וועלדער צו די בלוטיגע און שטורמדיגע ערטער. יעדע עטליכע מינוט טראָגען זיך דורך אָנ־געפּאַקטע מיליטער־צוגען. אַלע סטאַציעס זענען געפּאַקט מיט מיליטער. אונזער צוג, אַ קוריער־צוג, וועלכער דאַרף אָנקומען אין לעמבערג איינס אַ זייגער בייטאָג, קומט אָן ניין אין אָוועגד. אונז קומט אויס כמעט אויף יעדער סטאַציע צו שטעהן שעה'ן לאַנג און דורכלאָזען צוגען מיט מיליטער, מיט סנאַריאַדען, מיט האַרמאַטען. אין דערזעלבער צייט קומען אונז אַנטקעגען צוגען מיט פערוואונדעטע, געפאַנגענע, אַנטלאָפענע. אָט געהט דורך אַ סאַניטאַר־צוג. אין אַלע פענסטער זעהען זיך פערבינטעוועטע קעפּ, הענד און אַנדערע טיילען פון גוף. קוקען אַרויס ערנסטע, בלייכע, צעוויינטיגטע פנימ'ער, טרויעריג־נייגיריגע בליקען און אַלע ציהען זיך צו דער פריהלינג־זון.

נאָך דעם צוג—אַ משא־צוג אָנגעפּאַקט מיט געפאַנגענע. עס דוכט זיך, אַז זיי זיצען איינע ביי די אַנדערע אויף די קעפּ. די, פאַר וועלכע עס האָט זיך נישט געפונען קיין אָרט אין די וואַגאָ־נען, זיצען אויף די דעכער, אויף די בופערס. קיינער היט זיי נישט. אָדער מ'איז זיכער, אַז זיי וועלען נישט אַנטלויפען, אָדער מ'האָט נישט דאַגעגען. די געפאַנגענע זענען מעהרסטענ־טייל באָרוועסע, אַרומגעריסענע, בעוואַקסענע. נאָר זיי קוקען

אַרויס מונטער, זענען רוהיג, אין די פּאָזעס און בעוועגונגען אַ זיכערקייט. עס געהען צווישען זיי בעלעבטע געשפּרעכען, עס קלינגט אַ הילכיגער געלעכטער. גאָרנישט צו פערגלייכען מיט די פער׳חושכ׳טע, איינגעבויגענע, פערצאָגטע און דערשראָקענע געפאַנגענע, וועלכע איך האָב געטראָפען מיט עטליכע חדשים צוריק. אפשר שפּילט דאָ אַ ראָל, וואָס דעמאָלט איז געווען ווינטער, אַ פראָסט פון עטליכע גראַד און איצט וואַרימט און פרעהט יעדעס בעשעפעניש די ליבליכע פריילינג-זון. אפשר שפּילט דאָ אַ ראָל, וואָס דאַן האָבען די רוסען פערנומען אַ שטאָדט נאָך אַ שטאָדט, און איצט ווייסען די געפאַנגענע, אז זייערע זענען מנצח און די רוסען לויפען פון זיי און האָבען די מפּלה און עס איז שוין נאָהנט, גאָר נאָהנט, אַז די רוסען וועלען זיין איינגאַנצען צושלאָגען און מ׳וועט שליסען שלום. און די געפאַנגענע קוקען האָפערדיג מיט פעראַכטונג אויף זייערע פאַנגער און פיהלען זיך, ווי זיגער. נאָר גיכער פון אַלץ שפּילט דאָ אַ ראָל דאָס, וואָס די געפאַנגענע זענען נישט קיין סלאַווען, נאָר אונגאַרן און מאַדיאַרן. מ׳דערצעהלט פיל וועגן זייער אכזריות און ווילדקייט. נאָכ׳ן אויסזיכט זעהט זיך עס נישט. שטאַרקע געזונטע פויערים, מיט אָפענע פנים׳ער און אַ שטאָלצען בליק.

איך געה צו צו איין וואָגען. פּרוב מאַכען אַ געשפּרעך אויף דייטש, רוסיש, פראַנצויזיש—מ׳שאָקעלט מיט׳ן קאָפּ, מ׳פערשטעהט נישט.

—מאַדיאַרן?—פרעג איך.

מ׳שאָקעלט צו פרעהליך מיט׳ן קאָפּ, מ׳מאַכט אַ שטאָלצע בעוועגונג און מ׳ענטפערט געאיילט:

—מאַדיער! מאַדיער!

ווייטער ציהען זיך איינע נאָך די אַנדערע לאַנגע-לאַנגע צוגען מיט אַנטלויפענדע רוטענער, איבערהויפּט פרויען און קינדער. זיצען אָנגעפּאַקט, ווי הינער אין אַ שטייג. אייניגע וואַגאָנען זענען בעזעצט דורכאויס מיט שילער, אַנדערע מיט אינטעליגענטען. מ׳זעהט נישט אין די וואַגאָנען קיין געפּעק, קיין שום זאַכען, אָדער זיי זענען געפּאַקט בעזונדער, אָדער די אַנט-

ליפענדע האָבען קיין צייט נישט געהאַט עפעס מיטצונעהמען. נאָר מ'הערט נישט קיין זיפצען, מ'זעהט נישט קיין פערצוויי- פלונגען.

—פון וואַנען פאָהרט איהר?—פרעג איך איינעם.

—פון טורקי פאָהרען מיר.

—פאַרוואָס זענט איהר פון דאָרטען אַוועק?

—מ'האָט געצוואונגען אָבצופאָהרען.

—מיר האָבען מורא געהאַט פאַר די מאַדיאַרען,—ער- קלערט אַ צווייטער.—וואוהין זיי קומען נעהמען זיי די יונגע און געזונטע לייט מיט זיך און די איבעריגע קוילען זיי אויס.

—וואָס וועט איהר טהון אין רוסלאַנד?

—ווי הייסט וואָס? ערד בעאַרבייטען.

עס וועלען קומען אָט די צעהנדליגער און הונדערטער טויזענדער היימלאָזע קיין רוסלאַנד, וועלען זיך צושפרייטען איבער די אונענדליכע פעלדער פון גרויסרוסלאַנד, אוקראַינע, סיביר. צוזאַמען מיט זיי וועלען פון זייער לאַנד און פון אַנדערע פראָנטען אָנקומען און צושפרייטען זיך איבער דיזעלבע פעלדער הונדערטער טויזענדער געפאַנגענע, סלאַווען און מאַדיאַרען, דייטשען און טערקען, און זיי וועלען זיך טרעפען מיט'ן רוסישען פויער. און אַלע צוזאַמען, נעכטיגע געגנער און בלוטיגע פיינד וועלען זיך צונויפקומען אויף דעם אונענדליכען פעלד, ביי דער יום-נוראים'דיגע אַרבייט פון ברויט-שאַפונג. זיי וועלען געהן נאָך דעמזעלבען אַקער, עסען פון איין שיסעל, טרינקען פון איין קרוג, אויסדריקען דעם הערצליכען אומעט און בענקעניש מיט דעמזעלבען, אַלעמען פערשטענדליכען קרעכץ. און דעמאָלט וועלען זיי זיך אפשר אויסניכטערן פון דער בלוטיגער וועלט-שכרות און וועלען נישט קאָנען פערשטעהן, פאַרוואָס און ווי אַזוי האָבען זיי געקאָנט וואַרפען זיך איינע אויף די אַנדערע ווי ווילדע בלוטדורשטיגע חיות.

און אַז זיי וועלען זיך נאָכמעהר דערנעהנטערן און קאָנען צונויפרעדען זיך, וועלען זיי געפינען אַזויפיל אַלגעמיינע אינטערעסען, אַלגעמיינע פריידען און ליידען! און אַז זיי ווע-

לען זיך דערמאָהנען וועגען זייער שכן, דעם יוד, וועלכער האָט מיט קיינעם פון זיי קיין מלחמה נישט געפיהרט און קיינעם פון זייערע נישט גע׳הרג׳עט. וועלען זיי אויך איינשטימיג זיין אין דעם, אַז ער, דער „זשיד״, איז דער איינציגער שולדיגער אין זייערע אַלעמענס אומגליקען...

און דערווייל, דאָ אויף די בלוטיגע שלאַכטפעלדער, וואו עס פלאַקערט נאָך די שנאה צווישען מענשען פון אַנדערע פעל־קער, איז די שרעקליכע איינשטימיגקייט וועגען „זשיד״ שוין דאָ. אי דער אָרטיגער פּאָליאַק מיט זיין פאַלש-חניפהדיגען שמייכעלע, אי דער נאַאיווער היימלאָזער רוטענער, אי דער געפאַנגענער עסט-רייכישער דייטש, אי דער מאַדיאַר, אי דער רוסישער סאָלדאַט—זיי אַלע קומען זיך צונויף אין זייער האַס צום יודען, אַלע חזר׳ן איבער איינע און דיזעלבע בלבולים און אומגעלומפּערטע בעשולדיגונגען געגען איהם. און די איינשטימיגקייט געהט ווייטער און נעהמט אַרום יענע שיכטען, די העכערע און די קולטורעלערע, וועלכע זעגען אין אַלע אַנדערע אופנים ווייט און אָבגעטיילט פון פּראָ-סטען המון, פון איינפאַכען סאָלדאַט.

נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס מיאַסאָיעדאָווס פּעראַט און די היינטיגע מפּלה אין די קאַרפּאַטען האָבען פאַר אַלעמען ענטפּלעקט די אמת׳ע שולדיגע פון אַלע פּלאָגען וואָס האָבען זיך פון אָנהויב מלחמה געשאָטען אויף דער רוסישער אַרמעע, הערט מען נישט אויף צו רעדען אין די העכערע מיליטערישע קריי-זען וועגען יודישען שפּיאָנאַזש און יודישען פּעראַט.

אין וואַגאָן, וואו איך בין געזעסען, איז נישט ווייט פון מיר געשטאַנען אַ גרופּע אָפיצירען,—דעם גראַף באָברינסקיס אַנ׳-אַדיוטאַנט אין אַקסעלבאַנטען, אַ פּאָלקאָווניק מיט אַ גרויסער גרוי-ליכער באָרד, אַ פּאַדפּאָרוטשיק מיט צוויי געאָרגי-מעדאַלען אויף דער ברוסט און א מיליטער-אַרצט. מ׳דערצעהלט מלחמה-איינדרי-קען, מ׳דריקט אויס דעם רחמנות צו די אָרימע רואינירטע פּויע-רים און מ׳רעזומירט.

—און איבערהויפּט לײדען די פּויערים פון די מסירות פון די „זשידעס״. פון זיי נעהמען זיך אַלע אומגליקען.

און עס הויבען זיך אָן מעשיות. מ׳דערצעהלט וועגען די גרויזאַמסטע מעשים געגען יודען מיט אַזאַ קאָנטעטהייט, מיט אַזאַ נקמה-שמחה, אַז מיך נעהמט אָן אַ געפיהל פון עקעל, נישט פון כעס אָדער אויפרעגונג, נאָר פון פראָסטען עקעל, וועלכער איז נאָהנט צו אַ מייקען-חלשות. איך פערטיף זיך אין אַ בוך, איך נויט זיך נישט צו הערען דעם געשפרעך און איבערגעוואַלד קריכען מיר אין אויער ערצעהלונגען, ווי אין איין אָרט האָט מען אַ יודען, אַ גוטבעזיצער,—וועלכען מ׳האָט חושד געווען, אַז ער האָט מיטגעטיילט די עסטרייכער וועגען דעם אָנקומען פון רוסישער אַרטילעריע אין זיין פאָלוואַרק,—פערגאָסען מיט פעטראָל און אונטערגעצונדען, ווי אַ מויז. פאַר דעם האָט מען פאַר זיינע אויגען בעגאָסען מיט פעטראָל און אונטערגעצונדען זיין פאָלוואַרק. וויטער אַ מעשה, ווי מ׳האָט געכאַפּט „אַ יודען מיט אַ טעלעפאָן" און אַ גענעראַל האָט מיט אַ וואונק געגעבען צו פערשטעהן, אַז עס איז נישטאָ צוליב וואָס פיהרען איהם אין שטאַב און די סאָלדאַטען האָבען איהם אָבגעפיהרט אין וועלדעל און געהאָנגען.

און מ׳הערט צו און מ׳לאַכט, מ׳איז קאָנטעט.

—איצט טהון מיר בעסער,—רופט זיך אָב דער פּאָדפּאָרו-טשיק.—אַז מיר נעהמען איין אָרט, איז קודם כל טרייבען מיר אַרויס אַלע „זשידעס" פאָראויס, צום שונא. געהט צו אייערע! די בעסטע זאַך!

—ס׳פערשטעהט זיך!—איז מסכים דער אַדיוטאַנט.—עס איז נישט אויסצוהאַלטען פון זייער שפּיאָנאַזש. אַ גרויסען פעהלער איז מען בעגאַנגען, וואָס מ׳האָט אָבגעגעבען יודען צושטעלונגען. זיי זענען אָנגעפאָהרען אַהער גאַנצע מחנות.

—און דאָקטוירים,—האָט אונטערגעכאַפּט דער אַרצט.—אין אונזער קאָרפוס זענען דאָ צוועלף עלטסטע דאָקטוירים יודען, אַנ׳אמת׳ע נבלהו

—עס איז קיין חדוש נישט, וואָס זיי זענען איבערגעגע-בען די עסטרייכער,—גיט צו דער פּאָלקאָווניק.—ביי אונז האָבען זיי ווייך און וואַרים און אין עסטרייך זענען זיי בעאַמטע, ריכ-

טער, פּראָקוראָרען, זענען פול אין אַלע אַנשטאַלטען.

מיט עטליכע טעג שפּעטער, אַז איך בין געפאָהרען צוריק פון לעמבערג—ווייטער דיזעלבע געשפּרעכען. אַ קאָזאַקען-אָפיציר, אַ הויכער, בּרייט-בּייניגער, אַ שכור און אַ גוטמוטיגער, אַנ׳אָפענ-הערציגער און אַ פרעהליכער, הויבּט פון דער ערשטער מינוט אָן זידלען יודען. ער דערצעהלט מיט אַ קאָנטעמטען הילכיגען גע-לעכטער, ווי אַזוי זיין אָבטיילונג איז געקומען אין אַ פאָלוואַרק נעבּען סאָקאַל. דער גוטבּעזיצער איז דאָרט געווען אַ יוד אַ בּאַ-ראָן. האָט מען אַלץ צורויבּט, חרוב געמאַכט. אין הויף זענען געווען צעהן פאַטעאָנען, האָט דער בּאַראָן זיך געזעצט אין איי-נעם כדי אָבצופאָהרען, האָט מען איהם אַרויסגעוואָרפען אין בּלאָטע.

דערזעהענדיג אין אַ צייטונג אַ טרויער-מודעה וועגען דעם טויט פון אַ בּעוואוסטען מאַן מיט אַ יודישער פאַמיליע, שרייט ער אויס פרעהליך:

—אַ זשיד געפּגר׳ט! מיט איינעם ווענ׳גער! אַ דאַנק גאָט!

אַנטקעגען איהם זיצט נאָך אַ קאָזאַקען-אָפיציר, אַנ׳אַרצט. די גאַנצע צייט שווייגט ער. דאָ רופט ער זיך אָב:

—אַלע פאַלען אָן אויף יודען. וואָס וויל מען פון זיי?

אַזאַ מין פראַזע פון אַנ׳אָפיציר, ובפרט אַ קאָזאַק, איז פאַר מיר אַזוי אונגעוועהנליך, אַז איך געה צו און הויבּ זיך אָן צו-הערען.

—דאָס נידערטרעכטיגסטע פאָלק!—ענטפערט דער ערשטער.

—לאָזט צורוה! פאַרהאַן בּיי יודען אַזעלכע מדות, וועלכע מיר האָבּען געמעגט זיך לערנען. אָט, דהיינו: איהר קומט אין אַ יודיש שטעדטעל, וועט איהר דאָרט קיין „מיידעלעך” נישט קריגען. בּיי זיי זענען שטרענגע פאַמיליען-יסודות. אַ וואונדער-ליכע ריינקייט פון זיטען. צו פופצעהן יאָהר מאַכט מען חתונה קינדער.

—אָבּער פון זיי נעהמט זיך אַלדאָס בּייז. וואו זיי קאָנען נאָר, גראָבּען זיי זיך אונטער אונז אונטער. מיט צעהן יאָהר צוריק זענען זיי געווען די ערשטע אויפּטהוער אין דער רעוואָ-

לוציע. איך בין דאַן געשטאַנען אין מינסקער גובערניע.

—און איך בין געווען אין אַזאַ אָרט, וואו קיין איין יוד האָט זיך נישט געפונען און דאָרט זענען פונדעסטוועגען געווען אַגראַר-אומרוהען און שטרייקען... ניין, דאָס איז שוין אַ רגלות, נישט טראַכטענדיג, וואַרפען אַלץ אויף יודען.

—אָבער זיי זענען דאָך אונז דם-שונאים!

—און פאַרוואָס זאָלען זיי אונז ליב האָבען? דערפאַר וואָס מיר פערפאָלגען, זידלען און הענגען זיי? נאָר וואָס פאַר אַ דאגה איז מיר, ליבען זיי מיך אָדער האָבען מיך פיינד? די הויפּטזאַך—וואָס טהון זיי אונז? און איך זעה נישט, זיי זאָלען אונז טהון בייז. אין דער אַרמעע זענען דאָ עטליכע הונדערט-טויזענד יודען. מיט וואָס בעדאַנקען מיר זיי? דערמיט וואָס מיר טענה׳ן, אַז פון יודען קומט אַלדאָס בייז. און איך זאָג אייך, אַז אין דעם אַלעם זענען שולדיג די פּאָליאַקען. דאָס רע-כענען זיי זיך אָב מיט יודען און מאַכען אויף זיי בלבולים. און באמת זענען די פּאָליאַקען פיל גרעסערע פיינד אונז, ווי יודען. אָט איהר ווייסט, די טעג האָבען מיר פערכאַפּט פיר—פינפהונדערט פּוילישע סאָקאָלען. אויף דעם שטעלט איהר זיך נישט אָב.

—צווישען די סאָקאָלען זענען דאָ פיל יודען.

—אָבער די אָרגאַניזאַציע איז דאָך אַ פּוילישע און יודען, וואָס האָבען זיי אונז געטהון אַלס יודען?

—זיי זענען שפּיאָנען.

—אָט גאָר טאַקי אַזוי, אַלע יודען שפּיאָנען? נו, ווי קאָן מען דאָס פער׳משפּט׳ן אַ גאנצע נאַציע.

—נו, אפשר וועט זיך צווישען טויזענד געפינען איין אָרענטליכער מענש און אַלע איבעריגע זענען בעטריגער.

—און אייך איז ווען אויסגעקומען צו זעהן אַ יודישען שפּיאָן?

—עס פערשטעהט זיך! אָהן אַ שיעור!

—דערצעהלט.

—אָט דהיינו, מ׳האָט געכאַפּט אַ „זשיד" מיט געגז. געהט

און טראָגט איבער'ן פּלייצע אַ פּאָר געני.

—נו, אין דעם איז נאָך קיין גרויסער פערברעכען נישטאָ.

—האָט מען איהם אַרומגעזוכט און געפונען ביי איהם אַ בריף, וועלכען ער האָט געטראָגען צו אַן'אַנדער „זשיד”.

—און וואָס איז געשטאַנען אין בריף?

—שדים ווייסען איהם! מסתמא איז עפּעס געווען, אַז מ'האָט דעם זשיד אָבגעשיקט אין שטאַב.

—נו, אייער „מסתמא” בעווייזט נאָך ווייניג וואָס. איך האָב געזעהן ווי מען האָט געבראַכט אין שטאַב זיבען יודען מיט אַ פּאַפּיר, אין וועלכען עס איז געווען געזאָגט, אַז „זיי דאַרפען געהאָנגען ווערען פאַר שפּיאָנאַזש”. צום גליק איז דער פער-וואַלטער פון שטאַב געווען אַ בראַווער מאַן און אָנשטאָט צו הענגען זיי, האָט ער איינגעאָרדענט אַן'אויספאָרשונג און עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אויף די יודען איז קיין שולד נישטאָ.

מיך האָט פעראינטערעסירט דער קאָזאַק, וואָס האָט זיך אַזוי הייס אָנגענומען פאַר יודען. אַזאַ מין אַרויסטרעטען פון אַן'אָפיציר האָב איך דאָס ערשטע מאָל בעגעגענט. אמת, איינ-מאָל האָב איך זיך געטראָפען אין קופּע מיט אַ מיליטער-אַרצט, וועלכער האָט שטאַרק פערטיידיגט יודען און דערוויזען מיר, אַז יודען זענען נישט שולדיג אין די בלבולים, וואָס מ'מאַכט אויף זיי. איך האָב פּשוט געקוואָלען פון זיין ליבעראַליזם, נאָר אַז מיר האָבען זיך געדאַרפט שיידען און איך האָב געפרעגט מיין מיטרייזער זיין פאַמיליע, האָט ער מיר געענטפערט:

—עפּשטיין.

האָב איך איהם אָנגערופען מיין פאַמיליע און מיר האָבען זיך ביידע צולאַכט.

דאָס מאָל אָבער איז דער „אוהב ישראל” נישט געווען קיין „עפּשטיין”, נאָר אַן'אמת'ער כשר'ער קאָזאַק רוזשייניקאָוו. איך האָב זיך מיט איהם בעקענט און פונאַנדערגערעדט. מיט דעם אַנדערן קאָזאַקישען אָפיציר האָב איך נישט גערעדט. נאָר ער האָט אפנים פערשטאַנען, אַז איך בין אַ יוד און איז אַ ווי-

לע שפּעטער צוגעגאַנגען צו מיר און אַ ביסל פערשעמט אַרויס-געזאָגט:

—נעהמט נישט אָן ערנסט דאָס וואָס איך האָב געבאָל-בעט מיט'ן צונג וועגען יודען. טיף אין האַרץ פערשטעה איך, אַז זיי זענען אַקוראַט אַזעלכע מענשען, ווי מיר. זיי ווי-לען דאָך אויך לעבען און זיי זענען הילפלאָז, יעדער בעליי-דיגט זיי, טהוט זיי אָן צרות. עס פערשטעהט זיך, אַז אויף זיי איז אַ רחמנות...

די ווערטער זענען זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר רוסישע אַנטיסעמיטען.

איך האָב איהם גאָרנישט געענטפערט.

ב

די אכזריות'דיגע קאַלטבלוטיגקייט מיט וועלכער מען האָט געערדט אין אַלע מיליטער-קרייזען, פון די העכסטע ביז די ני-דעריגסטע, וועגען די שרעקליכסטע גוואַלדטהאַטען געגען יודען, האָט, פערשטעהט זיך, געשטאַמט פון דעם בעסטיאַלען אונמענש-ליכען אַנטיסעמיטיזם, מיט וועלכען די אַרמעע אין אַלע איהרע שיכטען איז געווען דורכגעדרונגען. חוץ דעם האָט דאָ געשפּילט אַ גרויסע ראָל אויך די פערווילדקייט, די סיסטעמאַטישע אָב-שטאַרבונג פון עלעמענטאַרע מענשליכע געפיהלען, וועלכע איז פאָרגעקומען טאָג נאָך טאָג פאַר מיינע אויגען.

אין אָנפאַנג מלחמה האָבען מיליטער-לייט נ'שט אויפגע-הערט צו קלאָגען זיך אויף די אכזריות פון דייטש. דאָס איז געווען כמעט די איינציגע טעמא פון אַלע געשפּרעכען: דער דייטש טרעט אַריבער אַלע געטליכע און מענשליכע געזעצען, רעכענט זיך נישט מיט די איינגעשטעלטע געזעצען פון מלחמה-צייט, בעשיסט נישט-בעפעסטיגטע שטעדט, רואינירט היסטאָרישע געביידעס, טהוט אָן כל הצרות דער פרידליכער בעפעלקערונג, בעגעהט זיך אכזריות'דיג מיט די קריגס-געפאַנגענע. דערביי האָט

מען שטענדיג אַרויסגעשטעלט די גוטמוטיגקייט, ווייכהערציגקייט און איבערהויפּט די געזעצליכקייט פון די רוסען. זיי זענען, פערשטעהט זיך, נישט פעהיג אויף אַזעלכע נבלות: זיי וועלען זיך קיינמאָל נישט ערלויבען צו שיסען מיט אויפרייס-קוילען אָדער אָנטהון יסורים אַ געפאַנגענעם.

עס זיינען אַריבער אַ פּאָר חדשים און עס האָבען זיך אָנגעהויבען הערען אַנדערע רייד. אינטעליגענטע ליבעראַלע אָפי-צירען האָבען גע'טענה'ט, אַז מ'מוז ענטפערן דעם דייטש אויף זיין אכזריות מיט נאָך אַ גרעסערער. טאַקי שיסען מיט אויפ-רייס-קוילען, טאַקי נישט נעהמען קיין געפאַנגענע. שפּעטער אַ ביסעל איז עס שוין אַריבער אין אַ טעאָריע: מלחמה איז מלחמה—כדי מנצח צו זיין מוז מען אַרויסווייזען אַ גרויזאַמע אכזריות, מיט גאָרנישט נישט רעכענען זיך און וואו נאָר מעג-ליך אויסראָטען דעם שונא ביזן וואָרצעל.

זעהר כאַראַקטעריסטישע וכוחים איז מיר אויסגעקומען צו הערען אויף דער טעמא. איינעם פון די וכוחים האָב איך שוין איבערגעגעבען אין צווייטען טייל ח'. גאַל. דאָס איז געווען אַ וכוח צווישען אַ סטודענט נאָסאָנאָוו מיט אַ מיליטער-אַרצט קופּטשיקאָוו.

אַ צווייט מאָל איז מיר אויסגעקומען צו הערען עטוואָס עהנליכעס פון אַ פּריוויליגען אינטעליגענטען מיליטער-מאַן:

—אומזיסט הומאַניזירען מיר!—האָט זיך געקאָכט אַ פּריי-וויליגער אינטעליגענטער מיליטער-מאַן.—צייט אַז מיר זאָלען אויך אָנהויבען אַלץ פערניכטען אויף אונזער וועג. און באמת זענען מיר טאַקי קלוגער געוואָרען און אויפגעהערט צו רעכענען זיך מיט'ן פיינד!

אויב אַזאַ שטימונג האָט זיך געשאַפען ביי די אינטעלי-גענטסטע מיטגלידער פון די געזעלשאַפטליכע אַנשטאַלטען, קאָן מען זיך פאָרשטעלען די שטימונג אין דער אַרמעע. בעסער פון אַלץ קאָן זי כאַראַקטעריזירט ווערען מיט איין פראַזע, וואָס מיר האָט געזאָגט אַ פערוואונדעטער לופט-פליהער. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז פאַר זיינע אויגען האָט מען געהאַנגען איינעם, נישט דאָס אַ יודען נישט דאָס אַ פּאָליאַק, וועלכען מען האָט

געכאַפּט אַ זיצענדען אויף אַ בוים. מ׳האָט נישט גענומען אין אַכט אַלע זיינע פערטיידיגונגען. נאָכדעם האָט זיך אַרויסגעווי־זען, אַז דאָס איז אַנ׳אומשולדיגער מענש געווען. זיין הויז האָט זיך געפינען נישט ווייט. ער האָט זיך אומגעקעהרט פון ערגיץ אַהיים און איידער צו געהן צו זיך, האָט ער געוואָלט פון דער הויך אַ קוק טהון, אויב זיין הויז איז גאַנץ. פון בוים האָט ער בשום אופן נישט געקאָנט געבען קיין סיגנאַלען.

—עס פערשטעהט זיך, אַזאַ פאַל איז אַ טרויעריגער,—האָט פערענדיגט דער לופט-פליהער,—נאָר וואָס קאָן מען מאַכען! בע־סער אויפהענגען צעהן אונשולדיגע, איידער פריי לאָזען איין שולדיגען...

דאָס איז דער מאָראַלער שטאַנדפּונקט, צו וועלכען די מלחמה האָט געבראַכט איהרע אָנטיילנעהמער.

די פיר מיליטער-לייט, וואָס זענען געזעסען מיט מיר אין צוג און דערצעהלט וועגען די שרעקליכסטע אכזריות געגען יו־דען, האָבען אין דערזעלבער צייט דערצעהלט וועגען די פעלד־סאַניטאַרען, וואָס קלויבען אויף די פערוואונדעטע.

—אַ פערוואונדעטער אָפיציר, ליגענדיג אויפ׳ן טראָג-בע־טעל,—האָט דערצעהלט דער פּאָלקאָווניק,—האָט דערפיהלט, אַז מ׳שלעפּט אַרויס ביי איהם פון די טאַשען דאָס געלד, דעם זיי־גער און אַנדערע חפצים. ער האָט זיך געמאַכט, אַז ער איז אין אָהנמאַכט,—האָט מורא געהאַט, מ׳זאָל איהם נישט דער׳הרג׳ענען. און וויפיל פאַלען איז געווען, אַז די סאַניטאַרען האָבען דער׳-הרג׳עט די פערוואונדעטע, כדי צו בערויבען זיי. איינעם, אונ־זערן אַנ׳אָפיציר האָט געטראָפען אַ שראַפּנעל אין בויך און גע׳-הרג׳עט אויפ׳ן אָרט. עס האָט געדויערט עטליכע מינוט, ביז מ׳איז געקומען אָבטראָגען זיין קערפער, האָט מען שוין געפונען אַלע זיינע טאַשען אויסגעקעהרטע.

—מ׳זאָל די סאַניטאַרען נישט געבען קיין געלד, וועלען זיי פּשוט נישט אָבטראָגען פון פעלד,—האָט צוגעגעבען דער פּאָדפּאָרוטשיק.—ביי אונז אין פּאָלק איז שוין איינגעאָרדענט, אַז איידער מ׳טרעט אַרויס אין שלאַכט, לעגט יעדער אָפיציר אָב

מען שפּייזט די געפֿאַנגענע זעהר שלעכט. אינדערפֿריה גיט מען טעה און אין אָוונט א טעפּעל זופּ פֿון קוקורוּדזען־מעהל און דריטהאַלבען פֿונט סוכאַרעס.

פֿאַר דער צייט פֿון געפֿאַנגענשאַפֿט האָט מען ברויט געגעבען צוויי מאָל און איין מאָל צו האַלבע פֿונט חזיר־שמאַלץ. אין דעם גוט, וואו די געפֿאַנגענע האָבען געוועלטיגט דעם 20־טען מערץ, האָט דער סאָלדאַט אַלעקסיי גריגאָריעוו כאַריטאָנאָוו בעשלאָסען צו אַנטלויפֿען. ער איז פֿערקראָכען ביז צו די פֿאָדערשטע פּאָזיציעס פֿון די עסטרייכער, וואו מען האָט איהם פֿערהאַלטען און ער האָט געטראָגען די זאַכען פאר די אָפֿיצירען, דעם 23־טען מערץ איז ער בעפֿרייט געוואָרען דורך דער אַבטיילונג פֿון דער 60־טער אינפֿאַנטעריע־דיוויזיע.

דאָס אויבען געמאָלדענע בעפֿעהל איך איבערצולעזען פֿאַר די רייהען זעלנער אין אַלע ראָטעס, עסקאַדראָנען, מאות, באַטערייעס, אָבטיילונגען און קאָמאַנדעס.

בעמערקונג: די טעלעגראַמעס פֿון שטאַב־שעף פֿון הויפּט־קאָמאַנדיר איבער די אַרמעען פֿון דרום־מערב־פֿראָנט פֿון 27־טען מערץ היינטיגען יאָהר אונטער'ן נומער 4511. דעם אָריגינאַל האָט אונטערגעשריבען דער קאָמאַנדיר פֿון דער דריטער אַרמעע געגעראַל פֿון אינפֿאַנטעריע—ראַדקאָ־דמיטריעוו. שטאַב־פֿערוואַלטער—געגעראַל־לייטענאַנט—דאָבראָראָלסקי.

ג

אין לעמבערג האָב איך געטראָפֿען אַ זעהר אָנגעשטרענגטע שטימונג, וועלכע איז געוואָרען פֿון שעה צו שעה נערוועזער. דאָס עסטרייכישע חיל איז נאָך געווען זעהר ווייט פֿון לעמבערג. אויף זיין וועג איז נאָך געווען פּזשעמישל און צעהנדליגער אַנדערע שטעדט, נאָר דער אָנגריף איז געווען אַזוי שטאַרק און שטורעמדיג, אַז ער האָט אַלעמען איבעררַאשט און ערשיטערט און דער איינדרוק איז געווען אַזאַ, ווי דער פֿיינד וואָלט שוין זיין ביי די טויערן פֿון לעמבערג. קיין גענויע פּרטים וועגען די שלאַכטען און וואו זיי קומען פֿאָר האָט קיינער פֿון די ציווילע, אפֿילו די מעהרהייט מיליטער־לייט נישט געוואוסט, נאָר פֿאַר אַלעמען איז געווען קלאָר, אַז עס איז פֿאָרגעקומען אַנ'אונגעהערטע קאַטאַסטראָפֿע. מ'האָט הויך דערצעהלט, אַז די דריטע

дружинахъ и командахъ.

Справка: телеграммы **начальника штаба** Главнокомандующаго арміями юго-западнаго фронта отъ 27 марта сего года за № 4511. Подлинный подписалъ командиръ III арміи генералъ отъ инфантеріи РАДКО-ДМИТРІЕВЪ. Начальникъ штаба генералъ-лейтенантъ ДОБРОРОЛЬСКІЙ.

איבערזעצונג פֿון רוסישען טעקסט:

איך לאָז מעלדען די קאָפּיע פֿון די מיליטער־בעפעהלען פֿון דער דריטער־אַרמעע פֿון דרום־מערב'דיגען פֿראָנט פֿון היינטיגען יאָהר, לויט די נומערן 272, 278 באָרג. 3 און 282 פּאַראַג. 3 אום צו מאַכען וויסען און ערפֿילען זיי.

קאָפּיע.

נומער 272. בעת דער אַטאַקע פֿון 240־טען אינפֿאַנטערישען וואָרער־פּאָלק אויף דער הויכקייט 801, צו דרום־צו פֿון אוסטראַנקי גאָרניע איז גענומען געוואָרען צווישען די געפֿאַנגענע עסטרייכער דער זעלנער פֿון 12־טען אינפֿאַנטערישען וויעליקאַ־לוצקין פּאָלק אַלעקסיי גריגאָריעוו לאַריטאָנאָוו, וואָס האָט זיך געפֿונען אין געפֿאַנגענשאַפֿט פֿון 8־טען ביז'ן 23־טען מערץ.

דעם 9־טען מערץ איז ער אַוועקגעשיקט געוואָרען אין אוסטראַנקי גאָרניע און פֿון דאָרט צוזאַמען מיט אַנדערע געפֿאַנגענע, הויפּטזעכליך יודען, אין אַ צאָהל פֿון דרייצעהן מאַן זענען זיי געשיקט געוואָרען צופֿוס אויף דער סטאַציע בערעזינאַ.

דאָרט, מיט נאָך פּאַרטיעס פֿון רוסישע קריגס-געפֿאַנגענע, האָט ער פֿערריכט די וואַסער־דאַמבע, שלעפּענדיג ביי שווערע בעדינגונגען שטיינער פֿון טייך און פֿון בערג, אַרבייטענדיג נישט ווייניגער פֿון צוועלף שעה אין טאָג. אויפֿזעהער איבער דער אַרבייט זענען געווען: קאַוואַלעריסטען־מאַדיאַרען און אונזערע סאָלדאַטען—יודען.

געפֿאַנגענע יודען ווערען צו דער אַרבייט נישט געשטעלט. זיי דינען פֿאַרדאָלמעטשער און אויפֿזעהער און בעגעהען זיך אכזריות'דיג מיט די אַרבייטענדע געפֿאַנגענע.

פינפאונצוואַנציג רובל פאַר די סאַניטאַרען אויף דעם פאַל, אַז ער וועט פערוואונדעט ווערען.

דער קאָזאַקען-אָפיציר, מיט וועלכען איך בין געפאָהרען מיט עטליכע טעג שפעטער און וועלכער האָט געשאָטען פעך און שוועבעל אויף יודען, האָט בשעת מעשה געגעבען אַ בולט בילד פון די בעסטיאַלע מעשים פון זיינע ברידער די קאָזאַקען.

—מיר האָבען פערכאַפט אין פלען זעקס הוזאַרען,—האָט ער דערצעהלט מיט אַ לוסטיגען קול.—נו, אונזערע יונגען האָבען פינף פון זיי דערשטאָכען. דער זעקסטער איז מיר געפעלען געוואָרען. האָב איך איהם געזאָגט: „ווילסט ווערען ביי מיר אַ דינער, וועל איך דיך לאָזען לעבען". נו, פערשטעהט זיך, אַז ער האָט איינגעשטימט. האָב איך איהם גענומען צו זיך און דערנאָך אָבגעשיקט איהם צו מיר אַהיים אין צאַרסקאָיע סיעלאָ. האָב איהם אַ נאָמען געגעבען איוואַן. אַ פראַכטפולער קנעכט!

—נאָך אַמאָל,—האָט ער פאָרטגעזעצט,—געהען מיר אין אַנ׳אַטאַקע. אַז מיר האָבען זיך דערנעהנט אויף פופצעהן טריט פון די שאַנצען, שיסען נאָך די עסטרייכער, די פאָדלעצעס, אין אונז. און אַז מיר זענען געוועזן שוין נעבען זיי, אויף פינף קלאַפטער, הויבען זיי אויף די הענד אין דער הויך. גיבען זיך אונטער. אונזערע זענען געוועזן שטאַרק אין כעס,—אויב דו טראַכסט אונטערצוגעבען זיך, וואָס שיסטו אַזוי אין דער נאָהנט? אַריינגעשפרונגען צו זיי אין די שאַנצען, האָט אונזער פעלדפעבעל מיט׳ן גאַנצען כח דערלאַנגט זייער אָפיציר אין מאָרדע איינמאָל און דעם אַנדערן מאָל: „אָט איז דיר שיסען אין דער נאָהנט!" דער אָפיציר האָט אָנגעהויבען אַמפערן זיך: „ס׳טייטש! איך בין אַ קריגסגעפאַנגענער אָפיציר!"—„אַ קריגסגעפאַנגענער אָפיציר? דערשטעכט זיי אַלעמען, ברידער!—האָט אויסגעשריען דער פעלדפעבעל. אָבער מיר האָבען אויסגעטראַכט אַנ׳אַנדער זאַך. מיר האָבען זיי געזאָגט: „קלייבט אויס—אָדער מיר וועלען אייך אַלעמען דערשטעכען, אָדער שיסט מיט אונז צוזאַמען. זיי האָבען איינגעשטימט אויף דעם לעצטען. מיר האָבען זיי אַוועקגעזעצט נעבען זיך אין די שאַנצען, געגעבען ביקסען און גע-

נויט צוויי טעג צו שיסען איבער די אייגענע. מיר האָבען נאָך זיי גוט נאָכגעקוקט, זיי זאָלען שיסען ווי געהעריג. נאָכדעם ערשט האָבען מיר זיי אָבגעשיקט ווי געפאַנגענע.

—און אין די לעצטע שלאַכטען,—האָט ער צוגעגעבען,— האָבען מיר שוין קיין געפאַנגענע נישט גענומען; קיין צייט נישט געווען האָבען צו טהון מיט זיי. אויפ'ן אָרט גע'פּטר'ט... מ'זאָגט, אַז די דייטשען האָבען אפילו די פערוואונדעטע אונזע-רע דער'הרג'עט, „בעגאָסען" פון קוילען-וואַרפער.

מיט עטליכע טעג שפּעטער האָב איך אויפ'ן באַהנהויף אין לעמבערג געהערט אַ געשפּרעך פון אָפיצירען אויף דערזעלבער טעמא.

—מיר האָבען גענומען און פלען הונדערט און פערציג מאַן,—האָט דערצעהלט איינער.—מ'האָט זיי אָבגעשיקט אין שטאַב מיט קאָזאַקען. געבראַכט האָבען זיי אין שטאַב נאָר אַכצעהן. „וואו זענען די איבעריגע?" שמייכלען זיי, די קאָזאַקען: אַזוי, אייער בלאַגאָראָדיע, זיי האָבען געפּרובט אַנטלויפען, האָבען מיר זיי „צוגעענדיגט". נאָכדעם האָבען מיר געזעהן די צוגעענדיגטע. זיי זענען געלעגען אַלע אין איין הויפען. אַ סימן, אַז זיי זע-נען ערגעץ נישט געלאָפען... די קאָזאַקען ווייסען שוין, אַז מען זאָגט זיי: „פיהרט אָב די געפאַנגענע" און מ'גיט דערביי אויס-דריקליך אַ קוק און מען גיט צו: „פערשטאַנען"?—הייסט עס, אַז מ'דאַרף זיי „צוענדיגען". אַז מ'זאָגט אָבער, „ברענגט די געפאַנ-גענע אין שטאַב"—דעמאָלט ברענגען זיי זיי גאַנצערהייד.

—אונזערע האָבען איינמאָל גענומען אין פלען איינאונ-פערציג מאַן און אָבגעשיקט זיי אין שטאַב מיט אַ קאָנוואָי,— דערצעהלט נאָך איינער.—אין וועג בעגעגענען זיי אַ קאָזאַקען-אָבטיילונג. „וועמען פיהרט איהר?"—„קריגס-געפאַנגענע".—„אנו, טרעט אָב אָן אַ זייט,—הייסען די קאָזאַקען דעם קאָנוואָי. יענע זענען אָבגעטראָטען. האָבען זיך די קאָזאַקען אַ לאָז-געטהון אויף די געפאַנגענע און אין עטליכע מינוט צוהאַקט זיי אויף שטי-קער. אָבגעטהון זייערס, זאָגען זיי דעם קאָנוואָי: „נו, קעהרט זיך אום און ברענגט אונז נאָך."

-געוועהנליך טיילען די קאָזאַקען אויס די סלאַווען און לאָזען זיי לעבען.—האָט צוגעגעבען אַ דריטער.—זיי הרג'ענען נאָר דייטשען און מאַדיאַרען. איינמאָל האָבען זיי צוהאַקט אַ מחנה געפאַנגענע. איינער פון די געפאַנגענע בעקומענדיג אַ טויטליכען קלאַפּ איבער'ן קאָפּ, האָט נאָך געהאַט כח אויסצושרייען: „איך בין אַ סלאַוו!" איז דער קאָזאַק צוגעגאַנגען צו איהם: „האָב קיין פּעראיבעל נישט, ברודערל, איך האָב נישט געוואוסט, פאַרוואָס האָסטו אַזוי שפּעט געזאָגט?"

איך מוז פון זיך צוגעבען, אַז אין דער אַרמעע איז געווען פערשפּרייט די איבערצייגונג, אַז די דייטשען און עסטרייכער נעהמען נישט אין פּלען נישט קיין קאָזאַקען, נישט קיין טשערקעסען, הרג'ענען זיי אויפ'ן אָרט און טהוען זיי אָן דערביי די גרעסטע יסורים. אויף וויפיל דאָס איז ריכטיג, ווייס איך נישט.

וועגען דער „ווילדער דיוויזיע", טשערקעסען, זענען אַלע איינשטימיג, אַז זיי נעהמען נישט קיין געפאַנגענע. זיי פערשטעהען פּשוט נישט, ווי אַזוי מען קאָן דעם פיינד לאָזען לעבען, נאָר דערפאַר גיבען זיי זיך אַליין אויך קיינמאָל נישט אונטער אין פּלען און ווייזען אַרויס געוועהנליך אַ ריטערישען העלדענמוט פון ווילדע מזרח-קעמפער.

אויפווייזענדיג די גרויזאַמקייטען פון די קאָזאַקען צו געפאַנגענע, רעכען איך פאַר אַ חוב צו קאָנסטאַטירען, אַז ווי באַר די געפאַנגענע זענען אַרויס פון דעם פייערדיגען רינג פון שלאַכטפעלד און אַריבער אויף די הינטערשטע פּאָזיציעס און ווייטער, איז דער אויפטראַג צו זיי געווען איבעראַל אַ מענשליכער, אָפט אַ הומאַנער. סיי דער רוסישער סאָלדאַט, סיי די ציווילע בעפעלקערונג, האָבען אַרויסגעוויזען אַ רחמנות צו די אומגליקליכע געפאַנגענע. נישט צו פערגלייכען מיט דעם אכזריות'דיג אונמענשליכען בעגעהן זיך פון די דייטשען צו די רוסישע געפאַנגענע.

רעדענדיג וועגען קריגס-געפאַנגענע, וועל איך דאָ ברענגען אַ דאָקומענט, וועלכער בעווייזט, אַז די העכערע מיליטערלייט האָבען נישט דורכגעלאָזען קיין איין מיטעל צו פערקלאָגען און קאָמפּראָמיטירען יודען אין די אויגען פון דער אַרמעע.

Объявляю въ копіи приказы войскамъ III-ей арміи юго-западнаго фронта сего года за №№ 272, 278, § 3 и 282 § 3 для свѣдѣнія и исполненія.

КОПІЯ.

№ 272. При атакѣ 240-мъ пѣхотнымъ Ваврскимъ полкомъ высоты 801, южнѣе Устранки-Горные былъ захваченъ среди плѣнныхъ австрійцевъ рядовой 12 пѣхотнаго Великолуцкаго полка Алексѣй Григорьевъ Харитоновъ, бывшій въ плѣну съ 8-го по 23-е марта. 9 марта онъ былъ доставленъ въ Устранки-Горные, откуда съ другими плѣнными, преимущественно евреями, въ количествѣ 13 человѣкъ былъ отправленъ пѣшкомъ на станцію Березно, гдѣ съ партіями русскихъ плѣнныхъ, исправлялъ шоссе, добывая при тяжкихъ условіяхъ камень въ рѣкѣ и горахъ, работали не менѣе 12-и часовъ въ сутки. За работами наблюдали кавалеристы мадьяры и наши солдаты-евреи. Плѣнные евреи на работы не назначаются, а служатъ переводчиками и, присматривая за работами, жестоко обращаются съ работающими. Кормятъ плѣнныхъ очень плохо: утромъ даютъ чай и вечеромъ кружку похлебки изъ кукурузной муки и $^3/_4$ фунта сухарей. За время плѣненія хлѣбъ дали два раза, изъ коихъ одинъ разъ дали хлѣба и $^1/_2$ фунта сала. У помѣщика въ усадьбѣ, у котораго плѣнные ночевали 20 марта, рядовой Алексѣй Григорьевичъ Харитоновъ рѣшилъ бѣжать изъ плѣна, добрался до передовыхъ австрійскихъ цѣпей, гдѣ былъ задержанъ и носилъ вещи офицеровъ, и 23 марта былъ освобожденъ частями 60 пѣхотной дивизіи. Приказываю изложенное прочесть передъ строемъ нижнихъ чиновъ во всѣхъ ротахъ, эскадронахъ, сотняхъ, батареяхъ,

אַרמעע איז אינגאַנצען צושלאָגען און טרעט אָפּ אין אונאָרדנונג, אַז צוויי קאָרפּוסען זענען אינגאַנצען פֿערניכֿטעט. מ׳האָט אָנגערופֿען די צאָהל פֿון די רוסישע פֿערלוסטען אין קאָלאָסאַלע ציפֿערן: אַ פֿירטעל מיליאָן. דריי הונדערט טויזענד מאַן זענען געפֿאַלען דעם ערשטען טאָג פֿון אָנגריף, בעת דער שונא האָט ממש פֿערגאָסען מיט פֿייער און אייזען אַ שטח פֿון הונדערטער וויאָרסט וואו די רוסישע אַרמעע האָט זיך געפֿונען. מ׳האָט אָפֿען בעשולדיגט דעם הויפּט-קאָמאַנדיר און דעם קאָמאַנדיר פֿון דער דריטער אַרמעע אין פֿערבּרעכֿערישער לייכֿטזיניגקייט, וואָס זיי האָבען פֿאַר די אַכֿט חדשים נישט פֿערזיכֿערט די הינטערשטע רוקען-פּונקטען. און באמת. בשעת איך בין דורכֿגעפֿאָהרען צוויי מאָל פֿון בראָד קיין טאַרנאָוו און יאַסלא, האָב איך אויף דעם גאַנצען וועג נישט געזעהען איין פֿערפֿעסטונג, קיין שום שאַנצען און דראָט-פֿערצוימונגען, חוץ די אַלטע, רואינירטע, וואָס די עסטרייכֿער האָבען איבערגעלאָזט אָבטרעטענדיג. און נאָר איצט, אַז די קאַטאַסטראָפֿע האָט אויסגעבראָכֿען, האָט מען זיך גענומען געאיילט פֿערפֿעסטיגען דעם צוטריט צו לעמבּערג. יאַראָסלאַוו איז גענומען געווען דעם 28-טען אויגוסט און גראָבען שאַנצען אַרום שטאָדט האָט מען זיך מישב געווען מיט צוויי טעג פֿריהער, איידער די עסטרייכֿער האָבען זי צוריקגענומען.

עס פֿערשטעהט זיך, אַז די גענעראַלען און קאָמאַנדירען האָבען געוואָרפֿען די שולד איינער אויף דעם אַנדערן. דער שטאַבּ פֿון הויפּט-קאָמאַנדיר פֿון דרום-מערב׳דיגען פֿראָנט, האָט אין אַלץ בעשולדיגט ראַדקאָ-דמיטריעוון. ער פֿון זיין צד האָט אַרויפֿגעוואָרפֿען די גאַנצע שולד אויף דעם פֿערוואַלטער פֿון הויפּט-קאָמאַנדירס שטאַבּ, דראַגאָמיראָוו׳ן, וועלכֿער האָט געפֿיהרט אינטריגעס און די גאַנצע צייט געמיהט זיך צו דערטרינקען ראַדקאָ-דמיטריעוו׳ן; נישט געענטפֿערט אויף זיינע אָנפֿראַגען, נישט געשיקט איהם קיין הילף. אין דער לעצטער שעה, אויף ראַדקאָ-דמיטריעווס דרינגענדער בקשה, שיקען צוויי דיוויזיעס, האָט ער אַרויסגעשיקט איין פּאָלק א. אַז. וו. געענדיגט האָט זיך דערמיט, אַז ביידע, אי ראַדקאָ-דמיטריעוו, אי דראַגאָמיראָוו זענען גע-

וואָרען אַראָבגעוואָרפען פון די ערטער. כאַראַקטעריסטיש איז,
וואָס צוזאַמען מיט אַלע, אָפטמאָל איבערגעטריבענע ידיעות וועגען מפּלות פון רוסישען חיל, האָבען זיך כמעט יעדען טאָג פונאַנדערגעטראָגען קלאַנגען וועגען אַ געוואַלדיגען נצחון. דאָ האָט מען דערצעהלט, אַז די רוסען האָבען אָבגעוואָרפען דעם שונא און גענומען זיבעציג טויזענד געפאַנגענע; אויף מאָרגען האָט מען איבערגעגעבען ווי אַ זיכערן פאַקט, אַז די עסטרייכער האָבען אין איין שלאַכט פערלוירען פירציג טויזענד סאָלדאַטען; אַז די רוסען האָבען בכיון אָבגעטראָטען, כדי צו פערנאַרען דעם שונא און צעקלאַפּען איהם. דערביי האָט מען נישט אויפגעהערט צו דערצעהלען בסוד, אַז אָט-אָט קומען אָן צוויי דיוויזיעס, אָדער צוויי קאָרפּוסען יאַפּאָנישער חיל מיט אַ שטאַרקער אַרטילעריע, אַז מ׳האָט שוין זיי געזעהן אויף דער און דער סטאַנציע און אַזוי ווייטער.

אָט די אַלע אויפמונטערנדע ידיעות האָבען ווייניג געווירקט אויף דער שטימונג. אַלע האָבען געוואוסט, אַז מען גרייט זיך אָבגעבען לעמבערג, אַז מיט עטליכע טעג צוריק האָט מען אַרויסגעשיקט פון שטאָדט אַלע פרויען פון אָפיצירען, אַז מ׳האָט אַלע זאַפּאַסען צוגעגרייט אויף דער באַהן-ליניע צום אָבפיהרען, אַז היינט-מאָרגען הויבט זיך אָן די עוואַקואירונג פון די אַנשטאַלטען.

אויף וויפיל די מיליטער-לייט האָבען זיך געפיהלט צורודערט, אויף אַזויפיל האָט די אָרטיגע בעפעלקערונג אַרויסגעוויזען אַ רוהיגקייט. די פּאָליאַקען האָבען שפּאַצירט איבער׳ן שטאָדט מיט אַ קאַלטער פערשלאָסענקייט, ווי דאָס אַלץ, וואָס קומט פאָר, וואָלט זיי אַ האָר נישט אָנגירירען. נאָר אין זייער פערטראַכטער איינגעהאַלטענקייט האָט זיך געפיהלט אַ האָפערדיגע פערראַכטונג צו די זיגער. און שטילערהייד האָט מען זיך געגרייט צום קבלת פּנים פון די עסטרייכער, געהאַלטען געהיימע בעראַטונגען און געוואַרט אויף דעם מאָמענט, מ׳זאָל קאָנען אָפען אויסדריקען די בלוטיגע שנאה צו די רוסען. אין די קאָסציאָלען האָבען די גלחים שוין אָפען גערעדט וועגען דער

באהנטער אויסלייזונג. א בעקאנטער האט מ״ר דערצעהלט, אז צו איהם איז געקומען זיין דינסט בעטען דעם געהאלט פאראויס: זי דארף זיך קויפען א נייעם הוט. דער קסיאנדז האט געהייסען אז מ׳זאל בעגעגענען דעם אנקומענדען עסטרייכישען חיל אין יום-טוב׳דיגע קליידער און מיט בלומען.

גאר אנ׳אנדער שטימונג איז געווען ביי יודען. אין די גאסען האט מען אין די טעג וועניגער בעגעגענט יודען ווי פריהער. מ׳האט מורא געהאט פאר א פאגראם, וועגען וועלכען מ׳האט גאנץ אפען גערעדט. עס פערשטעהט זיך, אז יודען האבען גע־גארט פטור צו ווערען פון דער רוסישער מאכט. נאר נישט קוקענדיג אויף דעם, זענען זיי געווען שטארק צורודערט און מיט א פארקלעמט הארץ געווארט אויף די עסטרייכער. זיי האבען נישט געגלויבט, אז די רוסען וועלען אויף שטענדיג פערלאזען לעמבערג. עס ווערט זיך איבער׳חזר׳ן וואס עס איז שוין געשעהן אין פיל צעהנדליגער שטעדט. די עסטרייכער פערנעהמען זיי צוריק און אין א פאר וואכען ארום קומען ווידער די רוסען און פערטרייבען די עסטרייכער. און אט ביי דעם אבטרעטען פון רוסישען חיל און זיין צוריקקומען ליידען שטארקער פון אלע, יודען. חוץ דעם מוז מען זאגען, אז א טייל יודען ביי זייער גאנצען פאטריאטיזם, האבען זיך צוגעוועהנט צו די רוסען און האבען זיך נישט גאר שלעכט געפיהלט אונטער זייער ממשלה. איבערהויפט קרעמער און הענדלער האבען זיך צוגעפאסט צו די רוסען. מיר איז אויסגעקומען פון עטליכע קרעמער צו הערען, אז די רוסישע אפיצירען זענען פיל מאל גראב, שרייען און זידלען זיך, אבער אין אלגעמיין זענען זיי מענשליכער פאר די דייטשע אפיצירען. און דערהויפט זענען די רוסען נישט אזעלכע „פעניג-לייט״, ווי די דייטשען, זיי דינגען זיך נישט און גיבען גוט צו פערדינען. ווי איך האב זיך נאכדעם דערוואוסט, האבען זיך אין לעמבערג געפונען איי־ניגע אינטעליגענטע יודישע געזינדען מיט אנ׳אויסגעשפראכענער רוסאפילישער אריענטאציע. זייער שטאנדפונקט איז געווען אזא: רוסלאנד, פערנעהמענדיג גאליציע, וועט אונטער דעם דרוק פון

שלום-קאָנגרעס מוזען געבען די גאַליציאַנער יודען דיזעלבע רעכט, וואָס זיי האָבען געהאַט אונטער עסטרייך, און האָבענדיג די רעכט, וועלען זיי גרינגער מנצח זיין דעם רוסישען אַנ-טיסעמיטיזם, איידער דעם עסטרייכישען קלעריקאַליזם, וועלכער האָט זיך געגעבען צו פיהלען גאַנץ שטאַרק און אין אַ בעליי-דיגענדער פאָרם.

די מהומה האָט קודם כל אָבגערופען זיך אויף יודען. אויף דעם אויפטראָג פון דער מאַכט צו זיי. דער אויבערפערוואַלטער פון גאַליציע, גראַף באָברינסקי, האָט זיך געפונען אין פעטער-בורג און זיין איינפלוס איז איינגאַנצען געפאַלען. דער פאַקטי-שער בעל-הבית אין לעמבערג און איבער גאַליציע איז געבלי-בען דער לעמבערגער גובערנאַטאָר, דער געוועזענער קיעווער פאָליציי-מייסטער סקאַלאָן, אַ בעוואוסטער חבר'ניק, וועלכער איז, דוכט זיך, עטליכע מאָל געווען אָבגעשאַפט פאַר זיינע מעשים. אין לעמבערג האָט ער אָפען גענומען שוחד, געריסען פון טוי-טע און לעבעדיגע, גענומען פון איינצעלנע לייט און פון דער גאַנצער קהילה. כל זמן די רוסען זענען געזעסען שטאַרק אין גאליציע און ער האָט געקוקט אויף זיין שטעלע ווי אויף אַ דויערענדער, האָט ער זיך אויפגעטראָגען צו יודען נאָך ווי נישט איז דערטרעגליך. איצט אָבער, אַז ער האָט דערפיהלט אַז עס קומט אַנ'עק צו זיין ממשלה, האָט ער בעשטימט מיט אַמאָל אַראָבצורייסען פון יודען אַ פעטע מטבעה. צוליב דעם האָט ער גענומען שרעקען זיי מיט די האַרבסטע שטראָפען. ער האָט גע-רופען צו זיך דעם לעמבערגער רב הר' בראַודא און האָט איהם שטרענג געזאָגט:

—ביז איצט האָבען יודען אויפגעהאַלטען זיך רוהיג און מיר האָבען אַרויסגעוויזען אַנטקעגען זיי די גרעסטע גוטמוטיג-קייט. איצט האָבען זיי אָנגעהויבען אויפהויבען די קעפּ, זיי וויזען אָפען אַרויס זייער פיינדשאַפט צו רוסלאַנד. גיט זיי אי-בער, אַז זיי שפּילען זיך מיט פייער. געדענקט, אַז אין מיין מאַכט איז צו הענגען יעדען צעהנטען, אפילו יעדען פינפטען!

די רעדע האָט, פערשטעהט זיך, אַרויסגערופען אַ שרעק-

ליכע פאַניק צווישען דער יודישער בעפעלקערונג. מ'האָט מורא געהאַט נישט אַזוי פאַר דעם הענגען, ווי פאַר אַנ'אָרגאַניזירטען פאָגראָם. מ'האָט צונויפגעזאַמעלט אַ היבשע סומע געלד, עטליכע טויזענד רובל, און געגעבען סקאַלאָנען. נאָר ער האָט זיך דערמיט נישט בענוגענט. ער האָט אָנגעזאָגט, אַז ער וועט פערמאַכען דעם הילפס-קאָמיטעט. דערביי האָט ער געמאַכט ביי עטליכע מיטגלידער פון קאָמיטעט אונטערזוכונגען, צווישען אַנדערע, ביים ד"ר הויזנער. צוויי מיטגלידער פון קאָמיטעט זענען געוואָרען אַרעסטירט. דערביי האָט ער געגעבען קלאָר צו פערשטעהן, אַז ער וואַרט אויף אַ בעזונדער „ווזיאַטקע" פון קאָמיטעט. ביי אונז איז געווען אַ ספעציעלע בעראַטונג וועגען דעם. דאָס מעהרסטע טייל האָט זיך אַרויסגעזאָגט, אַז מ'זאָל איהם פאָרלעגען עטליכע טויזענד רובל מיט דעם תנאי, ער זאָל צוזאָגען, אַז ער וועט אָבהיטען פון אַ פאָגראָם בשעת דעם אָבטרעטען פון דער אַר-מעע. איך האָב ווייניג וואָס געגלויבט אין סקאַלאָנס מאַכט אָב-צוהיטען פון אַ פאָגראָם, איבערהויפט נאָך דערפאַר, ווייל ער וועט מסתמא אַנטלויפען פון שטאָדט פיל פריהער. נאָר נישט קוקענדיג אויף דעם און אויף דעם עקעל צו אַזעלכע מיטלען, האָב איך קיין מוט נישט געהאַט צו שטעלען זיך אַנטקעגען, אָבזאָגען זיך פון דעם עפעמערן מיטעל אָבצוהיטען די בעפעל-קערונג פון אַ פאָגראָם, און איך האָב אַסיגנירט אויף דעם צוויי טויזענד רובל. דאָס געלד סקאַלאָנען האָט געדאַרפט איבערגעבען זיינער אַ בעקאַנטער, אַ קיעווער סוחר מ—ן. איך האָב מ—ן אַרויסגעגעבען נאָר טויזענד רובל און אָבגערעדט, ער זאָל צו-זאָגען אָבגעבען די אַנדערע טויזענד נאָכ'ן אָבטריט, אויב קיין פאָגראָם וועט נישט זיין. מ—ן איז געווען ביי סקאַלאָנען, האָט איהם געזאָגט, אַז די אָרטיגע יודען, פערשטעהענדיג זיין שווערע לאַגע ביים אָבטרעטען פון שטאָדט, קומען איהם צו הילף מיט אַ סומע פון טויזענד רובל און בעטען ער זאָל זיי אָבהיטען פון אַ פאָגראָם און אויב איהם וועט זיך דאָס איינגעבען, זאָגט ער, מ—ן, צו נאָך טויזענד רובל. סקאַלאָן האָט איהם רוהיג אויסגע-הערט, צוגענומען די טויזענד רובל און אָנגעוויזען:

—די אַנדערע טויזענד רובל גיט איבער מיין פרוי אין פעטראָגראַד, אויף דעם און דעם אַדרעס. אָבער שיקט זיי איהר איבער דורך אַ זיכערן מענשען, און ער זאָל נישט בעטען קיין שום קבלה-צעטלען.

איך מוז מודה זיין, אַז די אַנדערע טויזענד רובל איז סקאַלאָנס ווייב נישט אָבגעשיקט געוואָרען.

סקאַלאָן האָט זיך נישט בעגוגענט מיט דער „וויזאַטקע". די לעצטע טעג פאַר דעם אָבטריט פון לעמבערג, האָט ער אָנגע-זאָגט די רייכערע לעמבערגער יודען, אַז זיי וועלען גענומען ווערען פאַר זאַקלאַדניקעס, נאָר ער איז גרייט אויסצומעקען זיי פון צעטעל פאַר אַ גוטען אויסקויף. אייניגע האָבען איינגעשטימט, געגעבען איהם צו עטליכע טויזענד רובל. און אין דער לעצטער מינוט האָט ער זיי פאָרט אַרעסטירט און אָבגעשיקט קיין רוס-לאַנד ווי זאַקלאַדניקעס.

אין לעמבערג האָב איך זיך דערוואוסט אייניגע פּרטים וועגען פּזשעמישל. בשעת די רוסען זענען אַריין, האָט אין שטאָדט געהערשט צווישען דער ציווילער און איבערהויפט יודי-שער בעפעלקערונג אַ שרעקליכער הונגער. פסח האָבען יודען נישט געהאַט קיין מצה אפילו אויף המוציא צום ערשטען סדר און דער רב האָט מתיר געמאַכט עסען חמץ. אין אַ וואָך אָדער צוויי אַרום האָט מען אַרויסגעשיקט פון פּזשעמישל אַלע יודען, דוכט זיך ביי צוואַנציג טויזענד מאַן. פון זיי זענען דרייצען טויזענד אָנגעקומען אין לעמבערג. צום אָרגאַניזירען דעם אַרויס-פאָהר האָט דער קאָמענדאַנט ערלויבט (אָדער בעפוילען) צו גרינדען אַ יודישען אויספיהרונגס-קאָמיטעט. וועגען דעם געפינט זיך ביי מיר דער פאָלגענדער דאָקומענט.

„Въ еврейскій исполнительный комитетъ.

„По приказанію командира крѣпости „Перемышль“ объявляю, что евреи города Перемышля и уѣзда должны уѣзжать изъ предѣловъ Перемышльскаго уѣзда въ самый короткій срокъ. Желая облегчить эту эвакуацію, я назначилъ исполнительный комитетъ изъ самихъ-же евреевъ. Свободные вагоны будутъ предоставлены для отъѣзжающихъ евсеевъ жителей гор. Перемышля и Перемышльскаго уѣзда.

„Если евреи не будутъ добровольно уѣзжать и не исполнятъ распоряженій комитета, то я буду вынужденъ прибѣгнуть къ самой энергичной мѣрѣ: полкъ казаковъ произведетъ эвакуацію въ нѣсколько часовъ, но пускай тогда ослушники пенятъ на самыхъ себя.

Начальникъ Перемышльскаго уѣзда Гвардіи полковникъ КИРІАКОВЪ.

Къ печатанію разрѣшено начальникомъ уѣзда.

איבערזעצונג פון רוסישען טעקסט:

צום יודישען אויספיהרונגס־קאָמיטעט.

לויט'ן בעפעהל פון קאָמענדאַנט פון דער פעסטונג פּשעמישל, מעלד איך, אז די יודען פון דער שטאָדט פּשעמישל און פון דער אומגעגענד מוזען אַרויספאָהרען פון דעם שטח פון פּשעמישלער געגענד ווי גיכער.

ווערענדיג פערלייכטערן די עוואַקואַציע, האָב איך בעשטימט אַן׳אויספיהרונגס־קאָמיטעט פון יודען זעלבסט. פאַר די אָבפאָהרענדע יודישע איינוואוינער פון פּשעמישל און דער אומגעגענד, וועלען ווערען צוגעשטעלט פרייע וואַגאָנעס.

אויב די יודען וועלען גוטוויליג נישט וועלען אָוועקפאָהרען און זיי וועלען נישט וועלען ערפילען די פעראָרדנונגען פון קאָמיטעט, וועל איך זיין געצוואונגען אָנצונעהמען דעם שטרענגסטען מיטעל: א פּאָלק קאָזאַקען וועט דורכפיהרען די עוואַקואַציע אין עטליכע שעה. אָבער זאָלען דאַן די ווידערשפעניגע האָבען טענות צו זיך אליין.

פערוואַלטער פון פּשעמישלער אומגעגענד פון גוואַרדיע דער פּאָלקאָווניק קיריאַקאָוו.

צום דרוקען האָט ערלויבט דער פערוואַלטער פון דער געגענד.

שפעטער האָט מיר דערצעהלט אַ דאָקטאָר, שאַפּיראָ, וועל-כער האָט זיך געפונען אין פּזשעמישל בשעת מען האָט פון דאָרט אַרויסגעשיקט די יודען, אַז דאָס אַרויסשיקונג איז פאָר-געקומען שבת. פרייטאָג-צו-נאַכט איז ער געווען אין שוהל, וואו די יודען האָבען צום לעצטען מאָל געדאַווענט. עס איז נישט צו בעשרייבען, וואָס פאַר אַ ביטערע יללה עס איז געווען אין שוהל. נאָך דעם דאַווענען האָט מען פערשלאָסען די שוהל...

אַז אין פּזשעמישל זענען קיין יודען נישט פערבליבען און עס איז נישט געווען אויף וועמען צו מאַכען בלבולים פון שפּיאָנאַזש, האָט מען זיך גענומען צו יודישע סאָלדאַטען. מ׳האָט געמאַכט אַ בלבול, אַז יודישע סאָלדאַטען האָבען איבערגעשניטען אַ טעלעפאָן-דראָט און מען זאָגט, אַז מ׳האָט אַרויסגעשיקט פון דאָרט אַלע יודישע סאָלדאַטען.

ווי נאָר די שטימונג אין לעמבערג איז געוואָרען אַנ׳אונ-זיכערע, האָבען זיך פערשפּרייט קלאַנגען, אַז מען וועט אַלע דרייצעהן טויזענד פּזשעמישלער יודען אַרויסשיקען קיין רוס-לאַנד. נאָכדעם האָבען זיך געהאַלטען קלאַנגען, אַז מען וועט אַרויסשיקען די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג פון לעמבערג. דאָס האָט, פערשטעהט זיך, אַרויסגערופען אַ שרעקליכע אומרוהיגקייט צווישען די יודען. נאָר די גזירה איז נישט פערווירקליכט גע-וואָרען, אפשר דערפאַר, ווייל עס איז קיין צייט נישט געווען דערויף.

ד

פונקט צו דער צייט, ווען די רוסען האָבען אָנגעהויבען אָבצוטרעטען פון גאַליציע, האָט זיך ענדליך קאָנסטיטואירט דער לעמבערגער יודישער הילפס-קאָמיטעט מיט ד״ר דיאַמאַנד׳ן בראש און האָט אָנגעהויבען נאָרמאַל צו פונקציאָנירען. איך מוז בע-מערקען, אַז נאָך פיל פריהער, איידער ער האָט זיך אָרגאַניזירט, איז אין איהם שוין די אַרבייט געגאַנגען. פון פּעטראָגראַד און

קיעוו זענען געשיקט געוואָרען היבשע סומען געלד. דער גאַנצער אויפטראָג איז געווען מיט'ן ד"ר הויזנער און אַלע מיטלען זענען געגאַנגען כמעט אויסשליסליך פאַר לעמבערג, אויף אָרגאַניזירען איינינע אַנשטאַלטען, אָכראָנקעס, קיכען. כמעט אַלץ פאַר די איינגעוואַנדערטע היימלאָזע פון פשעמישל און אַנדערע ערטער. איצט, אַז דער קאָמיטעט האָט זיך אָפיציעל קאָנסטרואירט, איז די אַרבייט אין שטאָדט אַוועקגעשטעלט געוואָרען ברייטער און מ'האָט אָנגעהויבען מעהר זאָרגען וועגען דער אַרומיגער געגענד. אפילו מיט גרויס מיה, נאָר עס האָט זיך איינגעגעבען אַריבערצושיקען, דאָס רוב דורך יודישע דאָקטוירים און סאַניטאַרען, אין די נאָהנטסטע שטעדט און שטעדטלעך היבשע סומען, אַז איך בין געקומען, האָט זיך אין קאַסע פון קאָמיטעט געפונען אַכצעהן טויזענד רובל, וועלכע זענען שוין געווען בעשטימט צום אָבשיקען אין דער פראָווינץ. די שטורמדיגע געשעהענישען און די אונבעשטימטקייט פון דער לאַגע, ביי וועלכער לעמבערג האָט געקאָנט, נישט אַריבערגעהענדיג נאָך צו די עסטרייכער, ווערען אָבגעשניטען פון קיעוו און פעטראָגראַד אין דער היגזיכט פון בעקומען געלד (ווען די באַנקען זאָלען עוואַקואירט ווערען), האָט געפאָדערט, אַז דער קאָמיטעט זאָל וואָס גיכער בעקומען אַ היבשען סכום געלד. ד"ר הויזנער האָט שוין וועגען דעם טעלעגראַפירט אין פעטראָגראַד, נאָר ער איז נישט זיכער געווען, צי מען וועט שיקען. דערום האָב איך טעלעגראַפירט אויך אין קיעוו. געענדיגט האָט זיך דערמיט, אַז אין איין טאָג האָט זיך בעקומען פון ביידע ערטער צו פופצעהן טויזענד רובל.

אין לעמבערג האָב איך געטראָפען ד"ר לאַנדער, וועלכער האָט הויפטזעכליך איינגעאָרדענט די אַרבייט פון קאָמיטעט און אַליין פונאַנדערגעפיהרט געלד אין איינינע שטעדט. ליידער אָבער האָט ער געמוזט אויף אַן אומבעשטימטער צייט פערלאָזען לעמבערג, ווייל ער איז אַריבערגעפיהרט געוואָרען אין דער אַקטער אַרמעע און קאָמאַנדירט צו רעווידירען די סאַניטאַרע פונקטען און לאַזאַרעטען.

דער קאָמיטעט האָט מיר פאָרגעלעגט נעהמען אויף זיך

אָבצופיהרען געלד אין די אַרומיגע פונקטען. איך האָב, פער-שטעהט זיך, איינגעשטימט. נאָר אַזוי ווי אין די נאָהנטסטע טעג איז געווען בעזאָרגט די אָבשיקונג דורך אַנדערע, בין איך דער-ווייל פערבליבען אין לעמבערג, אום צו זעהען זיך מיט קאָמי-סאַרזאָו'ן (דעם פערוואַלטער פון דאָלגאָרוקאָווס אָבטיילונג) און דעמידאָוו'ן, כדי צו בעקומען פון זיי אַ וועלכע עס איז קאָמאַנ-דיראָווקע אין די שטעדט, אין וועלכע איך האָב געדאַרפט פאָה-רען פון קאָמיטעט. אי קאָמיסאַראָוו, אי דעמידאָוו האָבען גע-דאַרפט אָנקומען אין לעמבערג ערשט אין אַ פּאָר טעג אַרום.

איך האָב זיך געטראָפען מיט דעם פערוואַלטער פון פּי-ראָגאָווער אָבטיילונג, באָנטש-אָסמאָלאָווסקי'ן. ער האָט מיר דער-צעהלט וועגען דער אַרבייט פון זיין אָבטיילונג: איינגעאָרדענט אין זעקס ערטער שפּייז און מעדיצין-פונקטען. איהם האָט זיך איינגעגעבען צו בעקומען פון זעמסקי סאָיוז פיל סוכאַרעס. דאָ, אין לעמבערג, האָט די אָבטיילונג איינגעאָרדענט הילף דורך אַר-בייט: אָרגאַניזירט אַ פּאַפּיראָסען-ווערקשטאַט פאַר צוואַנציג אַר-בייטערינס, יודישע און קריסטליכע. די אַרבייט קאָן געבען אַ גוטען פערדינסט און מען קאָן זי פערברייטערן, נאָר עס פעהלט אויס מיטלען אויף איינצוקויפען טאַבאַק. בכן בעט ער, איך זאָל אַרויסגעבען אויף דעם אַ געוויסע סומע געלד. אַזוי ווי די אונ-טערנעהמונג האָט זיך מיר אויסגעוויזען סימפּאַטיש, האָב איך איהם געגעבען דריי הונדערט רובל. אויף מאָרגען איז באָנטש-אָסמאָלאָווסקי ווידער געקומען צו מיר, בעטען איך זאָל פאָהרען מיט איהם בעזוכען די פונקטען, וועלכע ער האָט איינגעאָרדענט אין מאַגעראָוו, ראַווא-רוסקאַ, בעלזעטש און נאַראָל. פון זיינע רייד האָב איך פערשטאַנען, אַז ער רופט מיך בעקוקען די פונקטען, כדי איך זאָל מיטווירקען, אַז דער פעטראָגראַדער הילפס-קאָמיטעט זאָל איהם אַרויסגעבען אַ סובסידיע פון פינף טויזענד רובל. דערביי האָט באָנטש-אָסמאָלאָווסקי שטאַרק געקלאָגט זיך אויף זיין מיטהעלפערין, פר"ל ווידרינא, וועלכע שטערט די אַרבייט, פערפיהרט מחלוקות'ן און וויל אַלץ שטעלען אויף איהרס. אוןביידע מאָל נאָך זיין בעזוך, איז ביי מיר

געווען ווידרינאַ. זי האָט פון איהר צד שטאַרק געקלאָגט זיך אויף באַנטש-אָסמאָלאָווסקי׳ן, וואָס ער הויבט אָן פיל אונטער-נעהמונגען, אָרגאַניזירט זיי שלעכט און וואַרפט זיי אין מיטען אוועק, נישט בעראַטענדיג זיך מיט די איבריגע מיטגלידער פון דער אָבטיילונג. דהיינו, עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ הילפספונקט אין טישאַנאָוו, וואו די בעפעלקערונג נויטיגט זיך שטאַרק אין הילף. איצט האָט באַנטש-אָסמאָלאָווסקי מיט אַמאָל איהם צושטערט, אָהן אַ שום אורזאַך. און זי האָט מיך פון איהר צד געבעטען אַרי-בערפאָהרען אין טישאַנאָוו. וועגען דער אָרגאַניזאַציע פון הילף דורך אַרבייט מיט דעם פאַפּיראָסען-ווערקשטאַט, האָט מיר ווידרי-נאַ דערצעהלט, אַז דאָרט אַרבייטען נישט צוואַנציג נאָר זיבען אַרבייטערינס, צווישען זיי נאָר איין יידישע. די פערוואַלטערין פון ווערקשטאַט, אַ פּוילישע פרוי, לאָזט קיין יודישע אַרבייטע-רינס נישט צו און אויף דעם באָדען איז ביי ווידרינאַ מיט איהר געווען אַ צוזאַמענשטויס. מיר איז געווען שווער פונאַנדער-צוקלויבען זיך, ווער פון זיי ביידען, ווידרינאַ אָדער באַנטש-אָסמאָלאָווסקי, איז גערעכט. נאָר דאָס איז פאַר מיר קלאָר גע-וואָרען, אַז די איינציגע אויפן גאַליצישען פראָנט אונאָבהענגיגע גע-זעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט זיך געשטעלט דעם ציל העלפען דער בעפעלקערונג אָהן אונטערשיד פון נאַציאָנאַליטעט, האָט נישט געפונען נישט קיין באָדען, נישט קיין מיטגעפיהל, נישט קיין פעהיגע אָרגאַניזאַטאָרען און ווערט צעפאַלען פון אי-נערליכע רייבונגען. דאָס איז כדאי געווען צו פערצייכענען.

דעם 8-טן האָב איך זיך געזעהן מיט דעמידאָוו׳ן. ווי נאָר עס זענען אָנגעקומען אין מאָסקווא די ערשטע ידיעות וועגען דער רוסישער מפלה, האָט ער, נאָך נישט קיין געזונדטער, אומגע-קעהרט זיך אין גאַליציע. זיין אָבטיילונג האָט זיך קוים געראַ-טעוועט און געפינט זיך איצט אויפן וועג קיין וואָלאָטשיסק און ביידע פלוג-פונקטען נעבען פּזשעמישל, איינער אין ראַדימנאַ, צוואַנציג ווייאָרסט פון פּזשעמישל און דער צווייטער אַ ביסעל דרום׳דיגער. די שטימונג איז ביי דעמידאָוו׳ן געווען זעהר אַ געדריקטע, נאָר ער האָט נאָך קיינעם נישט געזעהן און ווייסט

נישט די ריכטיגע לאגע. ער איז געווען צופרידען מיט מיין קו-מען, געבעטען מיך צושטיין צו זיין אבטיילונג. אזוי ווי ער האט געמוזט גלייך אבפאהרען צו דער אבטיילונג, האט ער מיך געבעטען אויסווארטען א פאר טעג אויף זיין צוריקקומען קיין לעמבערג.

דעם 10-טען האט ער זיך אומגעקעהרט שטארק צורודערט און נידערגעשלאגען. ער האט מיר בסוד געזאגט, אז די קא-טאסטראפע איז פיל גרעסער, ווי מ׳שטעלט זיך פאר, אז רוס-לאנד שטעהט ביים אבגרונד, אז דאס איז נישט נאר א דורכ-ריס פון שונא׳ס חיל, נאר א טאטאלער חורבן פון דער ארמעע, אז ביי אונז איז די גאנצע ארגאניזאציע פון דער ארמעע און די סטראטעגיע פון מלחמה אין שרעקליכסטען צושטאנד, נישטא קיין סנאריאדען, נישטא קיין געוועהר. און שולדיג אין אלץ איז דער פערראט און די לייכטזיניגקייט פון די הויכע ספערען. גע-מיינט האט ער דערמיט די סטאווקע פון העכסטען הויפט-קא-מאנדיר און די סביבה פון קיסר. דערביי האט ער שטארק פערטיידיגט ראדקא-דמיטריעוו׳ן.

—ער איז א האר נישט שולדיג אין דעם אומגליק. די לעצטע צוויי חדשים האט ער נישט אויפגעהערט צו שרייען וועגען דער געפאהר וואס רוקט זיך אן. האט פערווארפען די סטאווקע מיט טעלעגראמען וועגען דער דרינגענדער נויט אין סנאריאדען און אין פערשטארקונגס-חיל—און מ׳איז געבליבען טויב צו אלע זיינע בקשות. איבערהויפט איז אין דעם שולדיג דער נאטשאלניק פון איוואנאוס שטאב, גענ. דראגאמיראוו, וועל-כער איז פריהער געווען נאטשאלניק פון שטאב פון דער דריט-טער ארמעע און האט די גאנצע צייט געפיהרט אינטריגעס גע-גען ראדקא-דמיטריעוו׳ן. ער איז איצט דערפאר אבגעשאפט אהן דער רעכט צו געפינען זיך אויפ׳ן שטח פון מלחמה-אפעראציעס. מ׳זאגט, אז איוואנאוו איז אויך אראב.

—און ראדקא-דמיטריעוו איז דאך אויך אראב.

—יא... דאס הייסט, ער האט בעקומען אנ׳אטפוסק אויף דריי וואכען מיט׳ן בעפעהל נאכדעם אומצוקעהרען זיך אין דער

אַרמעע... ער ווייסט נאָך אַליין נישט, וואָס מיט איהם וועט זיין... איך האָב איהם היינט געזעהן. איך בין געפאָהרען צו איהם געזעגענען זיך.

—ווי איז זיין שטימונג?

—ער איז זעהר מונטער. ער פאָהרט אויף די דריי וואָ-כען היילען זיך און איז זיכער, אַז זיין אונשולד וועט זיך אַרויסווייזען. „איך האָב זיך נישט געיאָגט נאָך דער קאָמאַנדי-רונג פון אַנ'אַרמעע,—האָט ער מיר געזאָגט.—איך האָב געבעטען אַ בריגאַדע, האָט מען מיר געגעבען אַ קאָרפּוס, דערנאָך אַנ'-אַרמעע. איצט וועל איך גאָרנישט האָבען דאַגעגען, אויב מ'וועט מיר געבען אַ בריגאַדע.

איך האָב דערצעהלט דעמידאָוו'ן דעם גאַנצען פּאָרפאַל מיט'ן פירשט דאָלגאָרוקאָוו. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער האָט געוואוסט בלויז, אַז דאָלגאָרוקאָוו איז אָבגעשאַפט פון זיין אָבטיילונג, נאָר ער האָט קיין שום פּרטים נישט געוואוסט.

—ראַדקאָ-דמיטריעוו האָט מיר מעהר נישט געזאָגט, אַז איהם פּערדריסט, וואָס עס איז אַזוי פאָרגעקומען מיט דאָלגאָרוקאָוו'ן.

איך האָב אַרויסגעזאָגט דעמידאָוו'ן מיין מיינונג וועגען דער גאַנצער געשיכטע און האָב צוגעגעבען, אַז ער, דעמידאָוו, און די איבעריגע, וועלכע האָבען געאַרבייט אַלס בעפולמעכטיג-טע צוזאַמען מיט דאָלגאָרוקאָוו'ן, זענען מחויב שטעלען זיך פאַר איהם, אויסדריקען זייער סאָלידאַריטעט מיט איהם און טהון וואָס איז מעגליך, צו רעהאַביליטירען דעם פירשט און מאַכען, אַז מ'זאָל איהם אומקעהרען צוריק אויף זיין פּאָסט.

דעמידאָוו האָט זיך אויפגערעגט און האָט אָנגעהויבען גע-איילט צו ריידען:

—איצט איז צו דעם נישט די צייט, נישט די צייט! איצט קאָן מען וועגען דעם גאָרנישט טהון! מ'קאָן זיך צו קיינעם נישט ווענדען ביי אַזאַ מהומה...

—די מהומה וועט דאָך נישט לאַנג דויערן...

—מ'קאָן נישט וויסען, אפשר זעהר לאַנג. נאָר דער תוכן איז נישט אין דעם... וואָס קאָן מען דאָ גלאַט אונטערנעהמען?...

איך, פערשטעהסט זיך, וואָלט זיך נישט אָבגעזאָגט עפּעס צו טהון, נאָר איך זעה נישט איין, וואָס צו טהון... דערצו מוז איך אייך זאָגען, אַז דער פירשט אַליין איז פיל שולדיג אין דער געשע-העניש... ער האָט אַלעמען אויפגעשטעלט געגען זיך, יעדערן אַרויפגעטראָטען אויפ׳ן פוס. דער טאַרנאָווער קאָמענדאַנט מאַר-קעוויטש, האָט נישט געקאָנט רוהיג דערמאָנען זיין נאָמען. איהר ווייסט די געשיכטע פון דער צושטעלונג פון פיער באַרמהערציגע שוועסטער פון דאָלגאָרוקאָווס אָבטיילונג צום בעשענקונג מיט געאָרגי-צלמים? מאַרקעוויטש האָט זיי צוגעשטעלט און דאָלגאָרו-קאָוו, נישט רעכענענדיג זיך מיט איהם, האָט ערקלערט אין שטאַב, אַז די שוועסטער האָבען נישט פערדינט די צלמים. מאַרקעוויטש איז דעמאָלט געקומען צו לויפען צו מיר אויסער זיך פון כעס. אויפגעשטעלט האָט דער פירשט קעגען זיך אויך די קאָמאַנדירען פון איינאונצוואַנציגסטען און נײנטען קאָרפּוס מיט איינעגע זיינע מעשים... ווייטער האָט זעהר אַ שווערען איינדרוק געמאַכט, ווי ער האָט רעקלאַמירט אין „רוסקיע וויע-דאָמאָסטי״ זיין אייגענע טעטיגקייט. איהר האָט געלייענט זיינע קאָרעספּאָנדענציעס? לייענענדיג זיי, קאָן מען מיינען, אַז חוץ די עסטרייכער און דאָלגאָרוקאָווס אָבטיילונג איז אויפ׳ן גאַנצען פראָנט מעהר קיינער נישטאָ... און בכלל האָט ער אָבגעטהון פיל אונטאַקטישע זאַכען... נאָר, ס׳פערשטעהט זיך, אַז נישט קוקענ-דיג אויף דעם, מוז מען אַרויסטרעטען, אונטערנעהמען עטוואָס, כדי צו ליקווידירען דעם אינצידענט. אָבער באמת, איך זעה נישט איין, וואָס מ׳קאָן דאָ טהון...

—איך רעכען, אַז עס איז נויטיג צו ווענדען זיך צום הויפּט-קאָמאַנדיר פון דער דרום-מערב׳דיגער אַרמעע, איוואַנאָוו׳ן, מיט אַנ׳ערקלערונגס-בריף וועגען דעם אינצידענט...

—ניין, ניין!—דאָס איז לחלוטין אונמעגליך. איוואַנאָוו האָט אַרויסגעגעבען זיין פּסק אויף דעם סמך פון בעשטימטע פאַר-שטעלונגען און פאַקטען און ער וועט זיך נישט רעכענען מיט בקשות און ערקלערונגען פון זייטיגע מענשען... ניין, דאָ דאַרף מען אָנהויבען פון אונטען. מ׳דאַרף זיך דורכריידען מיט מאַר-

קעוויטש'ן און די קאָמאַנדירען פון איינאונצוואַנציגסטען און ניינטען קאָרפוס, זיי זאָלען דערלאַנגען אַ נייע פאָרשטעלונג וועגען דעם ענין. איך זאָג אייך צו, אַז ווי נאָר די לאַגע וועט ווערען אַ ביסעל רוהיגער, וועל איך זיך נעהמען דערפאַר, וועל דורכריידען מיט די קאָרפוס-קאָמאַנדירען און מיט מאַרקעוויטש'ן, נאָר איך ווייס נישט, וואו ער געפינט זיך איצט.

—איז כדאי צו זוכען איהם און ריידען מיט איהם?—האָב איך געפרעגט, דערמאָהנענדיג זיך וועגען דער אָבשטויסענדער פערזענליכקייט פון טאַרנאָווער קאָמענדאַנט.

—ניין, ניין! מיט איהם איז זעהר וויכטיג צו זעהן זיך!—האָט איבערגע'חזר'ט דעמידאָוו, נישט פערשטעהענדיג מיין פראַגע.

צו דעם געשפרעך מוז איך צוגעבען, אַז איך האָב נישט געפונען אין די קאָרעספאָנדענציעס פון פירשט דאָלגאָרוקאָוו די זעלבסט-רעקלאַמע, וועגען וועלכער דעמידאָוו האָט גערעדט. געוועהנליכע בעשרייבונגען פון דער אַרבייט פון אָבטיילונג און, עפטער, מלחמה-בילדלעך און כאַראַקטעריסטיקען פון קאָמאַנדירען. מיט אַ פאָר וואָכען שפּעטער האָב איך זיך געטראָפען מיט פרוי ד"ר שאַפּיראָ. זי האָט מיר מיטגעטיילט, אַז איהר קאָלעגע, ד"ר וואָלפסאָן, האָט מען, נישט קוקענדיג אויף אַלץ, אָבגעזאָגט פון שטעל. נאָר פאַר איהר האָט זיך געשטעלט סטאַכאָוויטש און צוגעזאָגט רעהאַביליטירען זי. ד"ר שאַפּיראָ, וועלכע איז געווען פער'מסר'ט פון מאַרקעוויטש'ן, האָט זיך געטראָפען מיט איהם.

—ער האָט זיך פערענטפערט, געשוואָרען, אַז עס איז אַרויס אַ מיספערשטענדניש און כדי מהנה צו זיין מיך, האָט ער מיך איינגעלאַדען אויף אַ וואַרימעס. נאָר איך בין צו איהם נישט געגאַנגען. איך ווייס שוין וואָס פאַר אַ ווערט זיינע ווערטער האָבען,—האָט זי מיר געזאָגט.

דעמידאָוו האָט מיר פאָרגעלייגט נעהמען אויף זיך די פערוואַלטונג פון לעמבערגער באַזע פון זיין אָבטיילונג, ד. ה. נעהמען אויף זיך צו בעזאָרגען אַז די אָבטיילונג, וואָס געפינט זיך אין וואָלאָטשיסק און די אָבטיילונגען, וועלכע שטייען נעבען

פּושעמישל זאָלען בעקומען אַלץ וואָס זיי דאַרפען, פון לעמבער־גער לאַגער. ווייטער האָט ער פאָרגעלעגט, איך זאָל נעהמען אויף זיך אָרגאַניזירען הילף פאַר דער בעפעלקערונג, פון די נדבות, וואָס עס האָט בעקומען אויף דעם צוועק די גאָסודאַר־סטווענע דומע.

מיך האָט נישט געצויגען דער פאָרשלאָג. פאַר מיר האָט נישט געהאַט קיין ציל בלייבען זיצען אין לעמבערג. איך האָב געזאָגט, אַז איך וועל זיך מישב זיין.

אין קאָמיטעט האָבען מיר געמאַכט אַ רשימה פון די שטעדט און שטעדטלעך, וואוהין עס איז נויטיג אָבצופיהרען געלד. איך האָב געוואַרט אויף דעם בעפולמעכטיגטען פון דאָל־גאָרוקאָווס אָבטיילונג, קאָמיסאַראָוו׳ן, כדי דורך איהם צו בעקו־מען אַנ׳אָפיציעלען אויסרייד צו בעזוכען די ערטער. דערווייל האָב איך בעשטימט דורכצופאָהרען אין פלוגס־אָבטיילונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע און פאַרבייפאָהרענדיג בעזוכען יאַנאָוו, יאַווּאָראָוו און קרוקאָוועץ.

איך האָב זיך שוין גאָר צוגעגרייט פאָהרען, ווי צו מיר איז געקומען דעמידאָווס געהילף און געבעטען אַריבערפאָהרען אין פּושעמישל און ברענגען פון דאָרט עטליכע הונדערט לאַזאַרעט־בעטלעך פון די צעהנדליגער טויזענדער, וואָס די עסטרייכער האָ־בען געלאָזען. פּושעמישל איז אַרומגערינגעלט פון דריי זייטען, זי קאָן באַלד איינגאַנצען אָבגעשניטען ווערען, דערום מוז מען זיך איילען, ווייל די בעטלעך זענען נויטיג. איך האָב קיין חשק נישט געהאַט צו פאָהרען אין פּושעמישל, וואו קיין איין יוד איז נישט געבליבען, נאָר אַזוי ווי דאָס האָט געדאַרפט דויערן בלויז צוויי טעג, האָב איך איינגעשטימט.

מיר איז אָבער נישט אויסגעקומען אַהין צו פאָהרען. אַז איך בין אַריין אין נומער צו דעמידאָוו׳ן דורכצורעדען זיך מיט איהם וועגען דעם פאָהרען, האָב איך איהם געפונען זעהר אַ צורודערטען.

—אין פּושעמישל? נאָך די בעטלעך? נו, דאָס וועט אַנ׳־אַנדערער קאָנען אויספיהרען,—האָט ער מיר געענטפערט,—צו

אייך האָב איך אַנ׳אַנדער בקשה, אַ פיל וויכטיגערע. זעצט זיך און הערט מיך אויס.

און ער האָט מיר גענומען דערצעהלען באריכות וועגען דער לאַגע אויפ׳ן פראָנט. די לאַגע איז אַ שרעקליכע. עס איז נישטאָ קיין סנאַריאַדען, נישטאָ קיין פריפּאַסען. די בעפעהלען, וואָס קומען אָן פון סטאַווקע פונ׳ם אויבערשטען קאָמאַנדיר, זענען אומגעלומפערטע און זענען סותר איינע די אַנדערע. בקצור, רוסלאַנד געהט צו גרונט. שולדיג זענען אין דעם נישט דער חיל, נישט די גענעראַלען, נאָר דער קייזערליכער הויף, די רעגירונג און די סטאַווקע. די געזעלשאַפט אין פעטערבורג און מאָסקווא איז נישט בעקאַנט מיט דער קאַטאַסטראָפאַלער לאַגע פון פראָנט און ווייסט נישט וועגען דער אויפרעגונג, וואָס עס הערשט אין דער אַרמעע. מוז מען זי בעקאַנט מאַכען מיט דעם און אָנווייזען איהר, אַז איצט איז די צייט זי זאָל אויפהויבען איהר קול און פאָדערן, די רעגירונג זאָל אומבייטען איהר פּאָליטיק און צורופען צו דער מאַכט אָנגעזעהענע מענשען פון דער געזעלשאַפט. וועגען דעם אַלעם האָט ער, דעמידאָוו, מיט דער הסכמה פון די גענעראַלען און קאָמאַנדירען פון פראָנט אָנגעשריבען דער קאַדעטישער פּאַרטיי אַ בריף און ער בעט מיך, איך זאָל אָבפיהרען דעם בריף אין פעטראָגראַד מיליוקאָוו׳ן און ברענגען פון איהם אַנ׳ענטפער. דער מאָמענט איז איצט אַזאַ, אַז ער אַליין, דעמידאָוו, קאָן נישט אָבפאָהרען פון דאַנען און ער האָט נישט קיין אַנדערן, וועמען ער זאָל קאָנען אָנטרויען אָבצופיהרען אַזאַ מין בעריכט.

—די אַרמעע איז דאָ געבליבען אונבעהילפיג און עלענד,— האָט ער רעזומירט.—איהר קומט אויס פערלעשען דעם העלישען פייער פון שונא מיט איהר בלוט, ענטפערן אויף הוראַגאַנישע שטורמען מיט שטיינער אָנשטאָט קוילען. און די סטאַווקע קלויבט זיך אָבצוטהון אַ נייע אַוואַנטורע, פון אַנ׳אַנדער זייט אָנהויבען קריכען אויף די קאַרפּאַטען. מ׳דאַרף ראַטעווען די אַרמעע און ראַטעווען רוסלאַנד.

צוזאַמען מיט דעם האָט ער מיך געבעטען, זייענדיג אין

פעטראָגראַד, בעטען ביים קאָמיטעט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע שיקען פאַר דער אָבטיילונג פּאַלאַטקעס, (לייוועגטענע געצעלטען), ווייל די ערטער, וואו די אָבטיילונג קומט אויס צו שטעהן, זענען חרובע און עס געפינען זיך נישט קיין בנינים, וואו צו בעזעצען זיך.

איך האָב איינגעשטימט און דעמזעלבען טאָג, דעם 12-טען מאַי, אָבגעפאָהרען קיין פעטראָגראַד.

פאַר דעם אָבפאָהרען בין איך געווען אין הילפס-קאָמיטעט, וואו עס איז בעטראַכט געוואָרען די שאַרפע פראַגע וועגען אַריבערשיקען הילף אין די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך. עס זענען דאָ פיל צעהנדליגער פונקטען, וואוהין מ'מוז שיקען הילף און עס איז כמעט אונמעגליך צו קומען אין צוזאַמענבונד מיט די פונקטען, ווייל דער אָרטיגער בעפעלקערונג איז שטרענג פערבאָטען אַרויסצופאָהרען אויף אַ וויאָרסט פון זייער וואוינאָרט. דער קאָמיטעט האָט עטליכע מאָל געווענדעט זיך צום גראַף באָברינסקי מיט דער בקשה צו ערלויבען בעפולמעכטיגטע פון קאָמיטעט פונאַנדערצופיהרען געלד, נאָר ער האָט אָבגעזאָגט. איצט האָט דער קאָמיטעט דורך מיר געווענדעט זיך צו ד. פיינבערג'ן, ער זאָל מכח דעם ענין קומען קיין לעמבערג, זעהן פועל'ן ביי באָברינסקי'ן, ער זאָל ערלויבען אַרומפאָהרען בעפולמעכטיגטע פון רוסישען קאָמיטעט.

ה

ביז בראָד האָט געדויערט מיין פאָהרען צוועלף שעה, אַנשטאָט די געוועהנליכע אָנדערטהאַלבען-צוויי שעה פון דער נאָרמאַלער צייט. אונזער צוג איז אויף יעדער סטאַנציע געשטאַנען צו עטליכע שעה, דורכלאָזענדיג מיליטער-צוגען. עס האָבען זיך געצויגען אָהן אַ סוף עשאַלאָנען מיט חיל צום פראָנט. דאָס האָט מען געאיילט אַריבערגעוואָרפען עטליכע קאָרפוסען פון קאַווקאַז.

אין בראָד האָב איך בעגעגענט אויפ׳ן וואָקזאַל דעם הער מעסס פון ראַדזיוויל, וועלכער איז נאָך זיין פּאַטערס טויט אַרום-געפּאָהרען אין די אַרומיגע גאַליציאַנער שטעדטלעך און געטיילט הילף. איצט גיט מען איהם נישט אַרויס קיין פּראָפּוסק און ער קאָן מעהר נישט פאָהרען. ביי איהם ליגען טויזענדער, אין די שטעדטלעך שטאַרבט מען פון הונגער און עס איז נישטאָ קיין מעגליכקייט איבערצושיקען.

—די טעג זענען דורך בראָד דורכגעגאַנגען אַרויסגעשיקטע גאַליציאַנער יודען,—האָט מיר דערצעהלט מעסס,—האָב איך גע-בעטען דעם קאָמענדאַנט פון דער סטאַנציע ערלויבען ברענגען זיי אַ ביסעל שפּייז, האָט ער נישט ערלויבט. איבערגעבען מזומן געלד האָט ער ערלויבט נאָר די קאָנוואָינע און נישט די אַרויס-געשיקטע אין האַנד.

אין ווילנא איז מיר אויסגעקומען צו וואַרטען אַכט שעה אויף דעם קוריער-צוג. איך בין אַראָבגעפאָהרען אין שטאָדט. דאָ האָב איך זיך דערוואוסט איניגע פּרטים וועגען דעם שרעקליכען גירוש פון קאָוונער גובערניע. אַ טייל פון די אַרויסגעשיקטע איז פערבליבען, צו טויזענד—צוויי־טויזענד נפשות אין איניגע שטעדטלעך פון ווילנער גובערניע. אין ווילנא גופא זענען פער-בליבען זיבען טויזענד היימ׳אָזע. מעהר האָט מען נישט ערלויבט. די איבעריגע האָט מען אַרויסגעשיקט אין יעקאַטערינאָסלאַווער און טשערניגאָווער גובערניעס. אין ווילנא האָט מען אין דעם ערשטען טאָג געזאַמעלט פאַר די היימלאָזע אַכציג טויזענד רובל.—מ׳האָט דאָ איבערגעגעבען, אַז דער מיניסטאָרען-ראַט האָט זיך שאַרף אַרויסגעזאָגט געגען די מאַסען-אַרויסשיקענישען און דאָס האָט געווירקט, אַז דער העכסטער הויפּט-קאָמאַנדיר האָט טעלעגראַפירט: „אָבשטעלען די אַרויסשיקעניש. די שולדיגע בע-שטראָפען. די איבעריגע ערלויבען אומקעהרען זיך.״ דער מי-ליטער-פערוואַלטער פון ווילנער ראַיאָן האָט אויסגעטייטשט די טעלעגראַמע אין דעם זין, אַז מ׳זאָל ערלויבען די אַרויסגעשיק-טע אומקעהרען זיך מיט דעם תנאי, אַז מ׳זאָל נעהמען פון זיי ערוב׳ניקעס, וועלכע וועלען זיין פעראַנטוואָרטליך פאַר דער

אויפפיהרונג פון די אומגעקעהרטע. די אַרויסגעשיקטע האָבען זיך אָבגעזאָגט אָנצונעהמען דעם „גנאָד״.

מ'האָט מיר דערצעהלט, אַז אין אייניגע דערפער האָבען די פויערים אַרויסגעטראָגען פאַר די אַרויסגעשיקטע ברויט, מילך, האָבען זיך אָבגעזאָגט פון געצאָהלט און געוויינט, קוקענדיג אויף די אומגליקליכע. אין אַנדערע דערפער האָבען די פויערים פערשטאַנען דאָס אַרויסשיקען פון יודען גאָר אויף אַנ'אַנדער שטייגער:

—וועגען יודען זאָרגט מען,—האָט מען געמורמעלט פאַר זיך.—זיי פיהרט מען אַוועק פון די געפעהרליכע מלחמה-ערטער, און אונז לאָזט מען דאָ.

אין פעטראָגראַד בין איך געקומען דעם 15-טען מאַי און גלייך אַוועק צו מיליוקאָוו'ן. דער בריף, וואָס איך האָב געבראַכט, האָט אויף איהם געמאַכט אַנ'ערשיטערנדען איינדרוק. ער האָט מיר געזאָגט, אַז דאָ ווייסט מען לחלוטין נישט פון די שרעקליכסטע אונאָרדנונגען, וואָס קומען פאָר אויפ'ן פראָנט. נאָר אַלע פיהלען, אַז אַזוי קאָן זיך ווייטער נישט פיהרען. ער האָט מיך לאַנג פונאַנדערגעפרעגט וועגען מיינע פערזענליכע איינדרוקען און געבעטען פערבלייבען עטליכע טעג, ביז ער וועט קאָנען אָבשיקען צוריק אַ געגויעם ענטפער.

די שטימונג, וועלכע איך האָב געטראָפען אין פעטראָגראַד, איז טאַקי געווען גאָר אַ נייע, אַנ'אויפגערעגטע. די שטאָדט איז געווען אָנגעזעטיגט מיט קלאַנגען, וועלכע האָבען זיך געביטען אַלע שעה. מ'האָט איבערגעגעבען, אַז דער גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש פערלאָזט זיין פאָסטען פון העכסטען הויפט-קאָמאַנדיר און אויף זיין אָרט קומט דער גרויספירשט אַלעקסאַנדער מיכאַילאָוויטש. אַז אויף יאַנושקעוויטשעס אָרט איז בעשטימט דער גענעראַל רוזסקי. יאַנושקעוויטש ווערט קריגס-מיניסטער און סוכאָמלינאָוו ווערט בעשטימט פאַר'ן פערוואַלטער פון קאַווקאַז. נאָך מעהר קלאַנגען זענען געגאַנגען וועגען אומבייטונגען אין דער רעגירונג. אין געזעלשאַפט און אין פאָלק איז קיין אַנדער געשפרעך נישט געווען, ווי וועגען פער-

ראַט. און דערמיט האָט מען ערקלערט אַלע מפּלות אויפ'ן פראָנט. מען האָט גאַנץ אָפען גערעדט וועגען דעם, אַז דעם קיסר'ס הויף איז אַ נעסט פון פעררעטער און די יונגע קיסרין האָט דירעקטע אויפטראָגען מיט בערלין. בשעת אין פעטראָגראַד זענען פאָרגעקומען פיל אונטערזוכונגען, ביי וועלכע מען האָט געזוכט געהיימע ראַדיאָטעלעגראַפען, האָט מען דערצעהלט: „עס איז בעוואוסט געוואָרען, אַז עס פונקציאָנירט אַ ראַדיאָטעלעגראַף גלייך מיט בערלין, האָט מען אונטערגעזוכט אַלע הייזער, אָהן אַנ'אויסנאַהם און גאָרנישט געפונען. דאָס איינציגע הויז, וואָס מ'האָט נישט אונטערגעזוכט, איז געוועזען דער ווינטער-פּאַלאַץ.״ געשאָטען האָבען זיך חשדים אויף סוכאָמלינאָוו'ן און אַנדערע מיליטער-לייט. מ'האָט דערצעהלט, אַז מען האָט ביי איין פּאָל-קאָווניק געפונען אַ ראַדיאָטעלעגראַף, אַז אַ צווייטען פּאָלקאָווניק האָט מען אַרעסטירט, ווייל עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער איז דער שולדיגער אינ'ם אויפרייס אויף אָכטאַ, אַז מ'האָט אַרע-סטירט און געשאָסען מיליטער-לייט, וועלכע האָבען אויפגעריסען אין גאַטשינע דעם צוג מיט סנאַריאַדען א. אַ. וו. איבערהויפּט האָט מען אַלע פעררעטען צוגעשריבען די רוסישע דייטשען. אַ איזוואָזטשיק, מיט וועלכען איך בין געפאָהרען, האָט מיר דער-צעהלט די פאָלגענדע לעגענדע: ביי אַ דייטש האָט געדינט אַ רוסישע דינסט. איינמאָל האָט ער, אַוועקגעהענדיג, געהייסען איהר, זי זאָל פונקט אום פיער אַ זייגער, אַ דריי טהון דאָס הענד-טעל אין אַ מאַשין, וועלכע איז געשטאַנען ביי איהם אויפ'ן טיש. דער דינסט האָט זיך עס אויסגעדוכט פערדעכטיג און זי האָט געמאָלדען אין פּאָליציי. די פּאָליציי האָט אויסגעפאָרשט און גע-פונען, אַז דאָס איז אַ גיהנום-מאַשין און ווען די דינסט וואָלט אַ דריי געטהון אין איהר דאָס הענדטעל, וואָלט גאַנץ פעטראָ-גראַד אויפּגעפליהען אין דער לופטען.

ריידענדיג וועגען לעגענדעס, וועל איך ברענגען נאָך אַנ'-אינטערעסאַנטע לעגענדע, ריכטיגער אַ נבואה, וועלכע איך האָב געהערט אין מאָסקווא פון אַנ'אַלטען איזוואָזטשיק, ווייזט אויס אַ סטאַראָווער.

—עס האַלטען מלחמה דריי גרויסע מלכים. דויערן וועט די מלחמה דריי יאָהר מיט דריי חדשים מיט דריי טעג. איין מלך וועט שטאַרבען מיט זיין טויט, דער צווייטער וועט גע-הרג'עט ווערען, דער דריטער וועט מנצח זיין די גאַנצע וועלט, נאָר פון זיין נצחון וועט נישט אַרויס, ווייל עס וועט זיין דריי יאָהר הונגער, און עס וועט אויסשטאַרבען אַ העלפט מענשען. נאָכדעם וועט זיין זעהר אַ גערעכטענער יאָהר, נאָר אַז מ'וועט צוטרעטען צו דער תבואה, וועט מען זעהן, אַז די קערנער בע-שטעהען האַלב פון בלוט, האַלב פון זאַמד און דעמאָלט וועט אומקומען די אַנדערע העלפט מענשען.

כאַראַקטעריסטיש און סימפּטאָמאַטיש איז דאָס, וואָס אין אַלע קלאַנגען און מעשות וועגען פעררעט, איז איצט כמעט נישט דערמאָנט געוואָרען דער נאָמען יוד. וועגען יודישען שפּיאָנאַזש, וועגען די טעלעפאָנען און סיגנאַלען, וועגען אַלע אַנדערע בלבולים אויף יודען, האָט מען מיט אַמאָל ווי פערגע-סען. די קאַטאַסטראָפע איז געווען צו גרויס, און צו קלאָר איז געווען פאַר אַלעמען פון וואַנען זי שטאַמט, מ'זאָל זיך ווייטער פרובען פערשטאָפּען זי מיט'ן „יודישען שפּיאָנאַזש". און דער מאָמענט קאָן זיך רעכענען ווי אַ ברוך-פּונקט אין דער בלבול-לעגענדע וועגען יודען. שפּעטער זענען פון צייט צו צייט אַרויסגעטראָטען איינצעלנע בעשולדיגונגען געגען יודען, אָבער ביז'ן סוף מלחמה האָט שוין מעהר נישט אויפגעפלאַקערט דער שוידערהאַפטער אויפטראָג צו יודען, וועלכער האָט געהערשט אין די ערשטע אַכט—צעהן חדשים. אַ וויכטיגע ראָל אין דעם אומ-בייט פונם אויפטראָג צו יודען האָט אויך געשפּילט דער קאָוו-נער און גראָדנער גירוש, וועלכער האָט אַרויסגערופען אַנ'אויפ-רעגונג אין דער גאַנצער וועלט און אַנ'אונצופרידענהייט אפילו ביי דער שוואַרצמאה'דיגער רעגירונג און, ווי מ'האָט געזאָגט, אפילו ביי ניקאָלאַיען.

נאָר ביז דער ברוך איז פאָרגעקומען, האָט די פּעטראָ-גראַדער יודישע בעפעלקערונג איבערגעלעבט זעהר שווערע מאָ-מענטען. גלייכצייטיג מיט דעם גירוש קאָוונע, האָט זיך פונאַנ-

דערגעטראָגען אַ קלאַנג, אַז מ׳האַלט בײַ אַרויסשיקען אַלע יודען פון פעטראָגראַד. און גראָד אין דיזעלבע טעג איז פאָרגעקומען אַ שטרענגע־אונטערזוכונג אין דער גרויסער פעטראָגראַדער שוהל און אויך בײַ דעם פאָרזיצענדען פון דער יודישער קהלה, מ. א. וואַרשאַווסקי׳ן. מ׳האָט געזוכט אַ געהיימען ראַדיאָ טעלעגראַף. דאָס האָט געמאַכט דעם שרעקליכסטען איינדרוק אויף יודען. שפּעטער האָט מען זיך אַ ביסעל בערוהיגט, ווען מען האָט זיך דערוואוסט, אַז צוגלייך מיט דעם האָט מען געמאַכט אונטערזוכונגען אין פיל קירכען.

אין דער יודישער סביבה האָבען זיך אַלע געשפּרעכען און קלאַנגען געדרעהט אַרום איין טעמא: דער גירוש קאָוונע און דער אויפטראָג פון די מאַכטהאָבענדע צו איהם. ווי אַלע פעטראָגראַדער ערצעהלונגען וועגען די „הויכע פענסטער“, זענען די קלאַנגען אויך געווען דורכגעדרונגען מיט אַ שתדלנישען אָפּטימיזם. נאָר פונדעסטוועגען האָט זיך אין זיי, אין אַ געוויסער מאָס, פאָרט אויסגעדריקט, אַז די העכערע פעטראָגראַדער ספּערען האָבען דערפיהלט, אַז מיט קאָוונער גזירה האָבען זיי איבערגעכאַפּט אפילו זייער מאָס און זענען געווען נישט קאָנטעט מיט דער מעשה פון דער סטאַווקע. מ׳האָט דערצעהלט, אַז דער איטאַליענישער געזאַנדטער איז געווען בײַ סאַזאָנאָוו׳ן און אויפגעוויזען איהם, אַז מיט אַזעלכע רדיפות געגען יודען רעגט מען אויף געגען זיך די געזעלשאַפטליכע מיינונג אין איטאַליע, וואו עס זענען צוויי מיניסטאָרען און עטליכע מיליטער־קאָמאַנדירען יודען. ווייטער האָט מען דערצעהלט, אַז דער מיניסטאָרען־ראַט האָט איינשטימיג שאַרף אַרויסגעזאָגט זיך געגען גירוש, האָט איהם אָנגערופען אינם דאָקלאַד צום קיסר „נישט דערלאָזענד“ (ניעדאָפּוסטימאָ) און דער קיסר האָט אונטערגעשריבען דעם דאָקלאַד: „איינגעשטימט“; אַז דער קיסר, זייענדיג אין קאָוונע און זעהענדיג די טויטע שטילקייט אין שטאָדט, האָט געפרעגט די סיבה דערפון און אַז מ׳האָט איהם דערצעהלט וועגען דער אַרויסשיקונג פון די יודען, האָט ער ברוגז אַרויסגעזאָגט: „פאַרוואָס האָט מען מיך נישט געפרעגט וועגען דעם?“ צוגלייך מיט

דעם האָט מען דערצעהלט, אַז אפילו אין די מיליטערישע קריי-
זען הערשט אַנ׳אונצופרידענקייט מיט דעם אַרויגנעמען פון קאָוו-
נאָ. דער קאָוונער קאָמענדאַנט און עטליכע קאָמאַנדירען האָבען
אויפגעוויזען, אַז זינט מ׳האָט אַרויסגעשיקט די יודען, איז כמעט
אונמעגליך אויפצוהאַלטען די אַרמעע און קריגען ביי די פויערים
פּראָוויאַנט. דער קאָמאַנדיר פון דער פערטער אַרמעע, דאַנילאָוו,
זעהענדיג אין דווינסק די צוזאמענקלייבונג פון די אַרויסגעשיקטע,
האָט זיך שאַרף אַרויסגעזאָגט געגען דעם גירוש א. אַז. וו.

ווי עס ווייזט אויס, האָט דאָס אַלץ געהאַט איהר ווירקונג
אויף דער סטאַווקע. דער מטורף ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט,
אפנים, פערשטאַנען, אַז ער האָט איבערגעכאַפּט די מאָס און
אָנגעהויבען פערענטפערען זיך. ער האָט ביי עטליכע פאַלען אַרויס-
געזאָגט, אַז דאָס איז פאָרגעקומען געגען זיין ווילען. סימפּטאָ-
מאַטיש איז געווען דאָס, וואָס דער פינאַנץ-מיניסטער באַרק איז
ספּעציעל וועגען דער יודען-פראַגע געפאָהרען אין סטאַווקע און
נאָך סימפּטאָמאַטישער דאָס, וואָס ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט
זיך פערענטפערט פאַר דעם גירוש קאָוונא אין דער צייט, אַז
מיט אַ פּאָר חדשים פריהער האָט ער מיט סאַזאָנאָוו׳ן אפילו
נישט געוואָלט ריידען וועגען יודען. וועגען דעם געשפּרעך
צווישען באַרק׳ן מיט׳ן גרויספירשט אין דער סטאַווקע, האָט מען
איבערגעגעבען פאָלגענדעס: באַרק האָט אויפגעוויזען, אַז מיט
אַזעלכע מאַסען-אַרויסשיקונגען רייצט מען אויף געגען זיך די
קולטורעלע וועלט און מ׳רואינירט דעם קאַנט. ניקאָלאַי ניקאָלאַ-
יעוויטש האָט אויף דעם, ווי מ׳זאָגט, געענטפערט איהם, אַז ער
האָט נישט געהאַט בדעה אַזעלכע מאַסען-אַרויסשיקונגען, אַז
מ׳האָט זיין בעפעהל נישט ריכטיג פערשטאַנען און אַז מעהר
וועלען קיין אַרויסשיקונגען נישט זיין. אָנשטאָט דעם וועט מען
נאָר נעהמען ערוב׳ניקעס. באַרק האָט איהם אויפגעוויזען, אַז דאָס
איז אויך נישט געוואונשען.

—נו, דאָס איז אַ קלייניגקייט,—האָט געענטפערט ניקאָלאַי
ניקאָלאַיעוויטש. -וועגען דעם רעדט זיך דורך מיט יאַנושקעוויטש׳ן.
דערביי האָט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש ערקלערט, אַז ער

איז לחלוטין נישט קיין אַנטיסעמיט. ווי אַ באַווייז האָט ער גע־בראַכט דאָס, וואָס ער האָט נישט איינגעשטימט אויף דעם אַרויסשיקען די יודען פון ווארשא. עס פערשטעהט זיך, ער גלויבט, אַז יודען בעשעפטיגען זיך מיט שפּיאָנאַזש, אָבער ווייס נישט אַלע.

ביי יאַנושקעוויטש'ן האָט באַרק געטראָפען אַ מעהר „פּרינ־ציפּיעלען" אויפטראָג צו דער יודען־פראַגע, נאָר יענער האָט אויך פערשפּראָכען מעהר נישט אַרויסצושיקען קיין יודען.

ווי אויף אַ וויכטיגער ראיה, אַז די רעגירונג האָט אָנגע־נומען אַ נייע ריכטונג בנוגע צו יודען, האָט מען אָנגעוויזען אויף דעם פאַקט: דער פעטראָגראַדער הילפס־קאָמיטעט האָט זיך געווענדעט צו דער רעגירונג מיט אַ בקשה קומען מאַטעריעל צו הילף די יודישע אַרויסגעשיקטע. די רעגירונג האָט אַסיגנירט אויף דעם אַ האַלבען מיליאָן רובל דעם הילפס־קאָמיטעט. אין פערגלייך מיט די הונדערט מיליאָן, וואָס די רעגירונג האָט אַסיגנירט די פּאָליאַקען אויף דעם זעלבען צוועק, איז די סומע, פערשטעהט זיך, אַ מיזערע. נאָר אַ פּרינציפּיעלע בעדייטונג האָט עס געהאַט.

אויף אַ זיצונג פון הילפס־קאָמיטעט האָבען מיר בעשפּראָ־כען די איצטיגע לאַגע פון די יודען אין גאַליציע און אַלע זע־נען געווען איינשטימיג, אַז עס וואָלט זיין זעהר וויכטיג, עס זאָל פאָהרען אין לעמבערג עמיצער פון די אָפיציעלע יודישע כלל־טהוער, ווער עס קאָן האָבען אַ צוטריט צום גראַף באָברינ־סקי. דעם זיבעציג־יעהריגען ד. פ. פיינבערג'ן האָט דער גע־זונדס־צושטאַנד נישט ערלויבט פאָהרען. האָט מען זיך אָבגע־שטעלט אויף איינעם פון די צוויי יודישע דעפּוטאַטען פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, באָמאַש און פרידמאַן. דער לעצטער האָט איינגעשטימט צו פאָהרען. נאָר אַז ער האָט זיך געווענ־דעט צום פּאָרזיצענדען פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, ראָ־דזיאַנקאָ, מיט דער ביטע, ער זאָל איהם אַרויסגעבען אַ פּאַפּיר, לויט וועלכעף ער זאָל קאָנען דורכפאָהרען אין גאַליציע און האָט דערביי דערצעהלט איהם, וועגען וואָס פאַר אַנ'ענין ער

דאַרף פאָהרען, האָט ראָדזיאַנקאָ קאַטעגאָריש אהם אָפּגעזאָגט, אויפּווייזענדיג, אַז „דאָס געהט נישט אַריין אין די פליכטען פון אַ דומע-מיטגליד און די דומע קאָן אויף אַזעלכע נסיעות נישט אַרויסגעבען קיין קאָמאַנדיראָווקעס”. אַזוי איז קיינער נישט גע-פאָהרען קיין לעמבערג.

איך האָב צוגעזאָגט דעמידאָוו'ן בעטען דעם קאָמיטעט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, אויף וועמעס השבון דעמידאָווס אָבטיילונג האָט זיך אויסגעהאַלטען, ער זאָל שיקען פּאַלאַטקעס. צוליב דעם בין איך צוויי מאָל געווען אויף די זיצונגען פון דעם קאָמיטעט. דעם ערשטען מאָל זענען געווען אַ מאַן צוואַנ-ציג, מיליוקאָוו, ראָדיטשעוו, יעפרעמאָוו, גראַנסקי. ווי עס ווייזט אויס, האָבען פיל פון זיי געוואוסט, אַז איך האָב דאָס גע-בראַכט מיליוקאָוו'ן דעם בריף און אָנשטאָט צוריידען וועגען די פּאַלאַטקעס, האָבען זיי מיך לאַנג פונאַנדערגעפרעגט וועגען די פרטים פון ריקצוג פון דער אַרמעע און וועגען דער שטי-מונג, וואָס אין איהר הערשט. די צווייטע זיצונג, אויף וועלכער עס איז געווען ראָדזיאַנקאָ, מאַקלאַקאָוו און קערענסקי, האָט מאַקלאַקאָוו אָבגעזאָגט זיך צו שיקען פּאַלאַטקעס. ער האָט אויפגעוויזען, אַז די אַרמעע און צוזאַמען מיט איהר די אָב-טיילונג וועט באַלד אינגאַנצען פערלאָזען גאַליציע און וועט זיך געפינען אויף דער רוסישער טעריטאָריע, וואו עס זענען דאָ גענוג בנינים. ער האָט מיט אַזאַ זיכערקייט גערעדט וועגען דעם, אַז די מלחמה אויף דעם דרום-מערב'דיגען פראָנט וועט באַלד אַריבער אויף דער רוסישער טעריטאָריע, ווי אין דעם וואָלט קיין שום ספק שוין נישט געווען. און אַזוי האָבען די איבעריגע אויך אָנגענומען זיינע אַרגומענטען. מיט גרויס מיה האָט זיך מיר איינגעגעבען פועל'ן, אַז מ'זאָל שיקען אַ העלפט פּאַלאַטקעס, פאַר די פערוואונדעטע און פאַר דעם פערסאָנאַל.

וואַרטענדיג אויף מיליוקאָווס בריף, בין איך אויף אַ טאָג אַריבערגעפאָהרען אין מאָסקווא. דאָרט האָב איך זיך דערוואוסט וועגען דער היסטאָרישער פערזאַמלונג, וואָס איז געוואָרען איינ-געאָרדענט דעם 20-טען מאַי דורך דער געזעלשאַפט „פעראייני-

גונג מיט ענגלאַנד״. די זיצונג איז געווען אַ האַלב אָפיציעלע און אויף איהר זענען געקומען, דער גענעראַל-גובערנאַטאָר יו-סופאָוו און דער פּאָליציי-מייסטער אַדריאַנאָוו. נאָר פון אָנפאַנג אָן האָבען זיך אָנגעהויבען אַזעלכע אָפּאָזיציאָנעלע רעדעס, אַז יוסופאָוו און אַדריאַנאָוו האָבען גלייך פערלאָזען די זיצונג. נאָך זייער אַוועקגעהן האָבען מאַקלאַקאָוו, ראָדיטשעוו און מיליוקאָוו, וועלכע זענען לכתחילה צוליב דער פערזאַמלונג געקומען פון פּעטראָגראַד, געהאַלטען אָפען רעוואָלוציאָנערע רעדעס. מאַקלאַ-קאָוו האָט קלאָר אַרויסגעזאָגט, אַז מ׳דאַרף שטעלען אַ „גרעניץ דער אַרבייט פון דער „געססענער פרוי״ (די יונגע קיסרין). מ׳האָט געוואַרט אויף אַרעסטען, נאָר זיי זענען נישט פּאָרגע-קומען.

פיל וויכטיגער איז געווען די זיצונג פון דעם קאָמיטעט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, וועלכע איז פּאָרגעקומען מיט אַ פּאָר טעג פריהער און וועגען וועלכער מיר האָט דערצעהלט ס. וו. פּאָזנער. אויף דער זיצונג האָט מיליוקאָוו ערקלערט אין׳ם נאָמען פון דער קאַדעטישער פּאַרטיי, אַז פון איצט אָן זאָגט זי זיך אָב פון איהר פּאַסיווער, שווייגענדיגער טאַקטיק און טרעט אַרויס מיט דער פּאָדערונג פונ׳ם צונויפרופען די דומע און פּאָרמירען אַ קאָאַליציאָנעם מיניסטעריום מיט כלל-טהוער. אויב די רעגירונג וועט זיך אָבזאָגען צונויפצורופען די דומע, דאַרף זי זיך אַליין צונויפקלייבען. מיליוקאָוו׳ן האָבען אונטער-געהאַלטען פּאָרשטעהער פון אַנדערע גרופּען, אפילו פון די רעכטע. סקאָראָפּאַדסקי, דער קומענדער העטמאַן פון אוקראַינע, האָט געשטעלט די פּאָדערונג, אַז אין מיניסטעריום זאָלען אַריין נישט וועניגער ווי פינף דעפּוטאַטען פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע. ראָדזיאַנקאָ האָט אינגאַנצען איינגעשטימט, אי אויף דעם צונויפרופען פון דער דומע, אי אויף דער פּאָדערונג פון אַ קאָ-אַליציאָנעם מיניסטעריום. קודם כל האָט מען בעשטימט פּאָדערן, עס זאָלען אַוועקגעהן מאַקלאַקאָוו, שטשעגלאָוויטאָוו און סוכאָ-מלינאָוו.

ווייטער האָט מען דערצעהלט, אַז ראָדזיאַנקא איז גע-

פאָהרען אין סטאַוקע און אָנגעוויזען ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש'ן אויף דעם פעהלען פון סנאַריאַדען. אָנשטאָט די פינפאונזעכציג טויזענד סנאַריאַדען, וועלכע זענען נויטיג טעגליך, ווערען איס-געאַרבייט נאָר צוואַנציג טויזענד, און ער האָט פאָרגעלעגט, אַז די אויסאַרבייטונג פון סנאַריאַדען זאָל איבערגעגעבען ווערען די געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס. דער גרויספירשט האָט, ווי מען זאָגט, איינגעשטימט אויף צו אָרגאַניזירען אַזאַ קאָמיטעט פון געזעלשאַפטליכע כלל-טהוער אונטער דער פאָרזיצונג פון ראָ-דזיאַנקאָ.

דעם 25-טען האָט מיליוקאָוו מיר איבערגעגעבען אַנ'ענט-פער-בריף דעמידאָוו'ן, אָדער, ריכטיגער, די גענעראַלען פון פראָנט. דערביי האָט ער מיר דערצעהלט וועגען דער שטימונג, וואָס דאָ האָט זיך געשאַפען. די אַרמעע קאָן זיין רוהיג. דאָ נעהמט מען אָן מיטלען, אַז די פאָליטיק זאָל געענדערט ווערען. ער האָט מיר איבערגע'חזר'ט כמעט דאָס אַלץ, וואָס פאָזנער האָט מיר דערצעהלט.

—די רעכטע געהען מיט אונז אין דער פאָדערונג פון אַ פעראַנטוואָרטליכען מיניסטעריום,—האָט ער צוגעגעבען.—עס פער-שטעהט זיך, זיי פערשטעהען עס אויף זייער שטייגער, נאָר עס מאַכט נישט אויס. די שטימונג אין פעטראָגראַד איז זעהר אַ געהויבענע, אַנ'אָפּאָזיציאָנעלע, און זי גיט זיך ביסלעכווייז אי-בער אין מאָסקווא.

דעמזעלבען טאָג בין איך אָבגעפאָהרען צוריק אין לעמ-בערג.

אין וואַגאָן האָב איך זיך געטראָפען מיט איינעם פון די אָנגעזעהענסטע כלל-טהוער פון קאָוונא, ה' וואָלף. ער האָט מיר איבערגעגעבען אייניגע פרטים וועגען דעם גירוש. זיין פאָטער מיט נאָך אַ כלל-טהוער, סאָלאָוויטשיק, זענען גלייך געפאָהרען אין פעטראָגראַד. זיי האָבען זיך געווענדעט צום האַנדעלס-מיני-סטער פירשט שעכאָווסקאָי, און דערצעהלט איהם אַלץ, וואָס עס קומט פאָר אין די ערטער פון אַרויסשיקונג. שעכאָווסקאָי איז געווען זעהר צורודערט פון דעם, האָט שיער נישט געוויינט,

נאָר האָט געזאָגט, אַז ער קאָן מיט גאָרנישט ניט העלפען. די סטאַווקע הערט קיינעם נישט.

ווי נאָר עס איז געוואָרען אונרוהיג אויפ'ן פראָנט, האָט דער קאָונער קאָמענדאַנט אַרויסגעשיקט פון שטאָדט אַלע עט-וואָס פערדעכטיגע פערזאָנען. דעריבער איז ער נאָך מעהר גע-וועזן ערשטוינט, אַז ער האָט בעקומען דעם בעפעהל אַרויסצו-שיקען אַלע יודען. ער האָט גלייך טעלעגראַפירט, אַז מיט דעם אַרויסשיקען די יודען, וועט דער קאַנט רואינירט ווערען און אַז דאָס איז לחלוטין נישט נויטיג. אויף דעם האָט ער בעקו-מען אַ שטרענגען בעפעהל, פּינקטליך און נישט אָבלעגענדיג מקיים זיין דעם בעפעהל. אויף וויפיל מ'האָט איהם אכזריות'דיג אויסגעפיהרט, קאָן מען זעהן נאָך דעם, וואָס מ'האָט קראַנקע פון די שפּיטאָלען אַרויסגעשיקט. מ'האָט נישט ערלויבט צו פער-בלייבען אַ פאָטער ביי אַ קינד, וועמען ס'האָט מיט אַ טאָג פרי-הער אַ מיליטער-אָבטיילונג צובראָכען אַ פוס.

מיט וואָלפ'ן זענען מיר געזעסען אין וואַגאָן-רעסטאָראַן. ביים צווייטען טיש זענען געזעסען עטליכע אַלטע לייט, פּראָפע-סאָרען פון קיעווער אוניווערזיטעט, וועלכע זענען געוועזן אין פעטראָגראַד פאָרשטעלען זיך דעם קיסר און איצט אומגעקעהרט זיך אַהיים. צווישען זיי איז געוועזן אַנ'אַלטער פּראָפעסאָר אין מיליטער-קליידער און בלויע ברילען. ער האָט די גאַנצע צייט גערעדט וועגען „זשידעס". זיי זענען שפּיאָנען, זיי זענען שול-דיג אין אַלע אומגליקען. דער איינציגער מיטעל ראַטעווען די אַרמעע, ראַטעווען רוסלאַנד, איז אויסראָטען אַלע „זשידעס". ער האָט עס גערעדט הויך. אויף איין סטאַציע, בשעת אונזער צוג איז געשטאַנען, איז פאַרבייגעגאַנגען אַ צוג אַנ'אָנגעפּאַקטער מיט סאָלדאַטען. דער פּראָפעסאָר, דער אַנטיסעמיט האָט אַ קוק גע-טהון אויף דעם צוג און אַ זאָג געטהון: „שער אַ קאַנאָן" (ד. ה. אין פראַנצויז: „פלייש פאַר קאַנאָנען"). איך האָב זיך נישט איינגעהאַלטען פון נוקם צו זיין זיך אָן דעם פּראָפעסאָר. איך בין אויפגעשטאַנען און שטרענג אַ זאָג געטהון:

—איהר האָט אָנגערופען די סאָלדאַטען „פלייש פאַר קאַ־נאָנען"?

דער פּראָפעסאָר האָט זיך שטאַרק דערשראָקען און אָנגע־הויבען עפּעס מורמלען.

—איהר האָט דאָ אַ גאַנצען טאָג געדונערט געגען יודען, אַז זיי זענען נישט קיין פּאַטריאָטען און אַליין רופט איהר אָן סאָלדאַטען „פלייש פאַר קאַנאָן". וואָס פאַר אַ רעכט האָט איהר צו ריידען און משפּט'ן אַנדערע? איהר זייט אַ בלבול־מאַכער, אַ רכילות־טרייבער! אייער גליק, וואָס איהר האָט געטראָפען אויף מיר, אַנ'אַנדערער וואָלט אייך איבערגעגעבען „פּאָד סוד". בקצור, איך האָב זיך אָן איהם נוקם געווען. ער איז געזעסען ווי אַ געשלאָגענער הונד, באַלד אַוועק צו זיך אין קופּע און מעהר אין וואַגאָן־רעסטאָראַן נישט געקומען.

אין קיעוו אויפ'ן וואָקזאַל האָב איך געטראָפען אַ גרופּע יונגעלייט פון הילפס־קאָמיטעט, וואָס האָט ערוואַרט אַ צוג מיט זעקסהונדערט אַרויסגעשיקטע פון גאַליציע. מ'האָט צוגעגרייט פון זייערטוועגען אָוועגדברויט. די יונגעלייט האָבען מיר דערצעהלט, אַז די לעצטע טעג קומען אָן טויזענדער־טויזענדער אַרויסגע־שיקטע פון גאַליציע. ביז דער גרעניץ טרייבט מען זיי צופוס, ווייטער אין די רוסישע יודישע שטעדטלעך דינגען די יודען פאַר זיי פוהרען אָדער נעהמען פאַר זיי באַהן־בילעטען און שי־קען זיי אָב ביז קיעוו. עס קומט אויס דינגען פוהרען, קויפען בילעטען און בעזאָרגען מיט שפּייז צוגלייך אויך די אַרויסגע־שיקטע פּאָליאַקען און רוטענער.

אין קיעוו גופא איז די שטימונג זעהר אַ געדריקטע. דער קאָמיטעט האָט קיין שום מעגליכקייט נישט צו בעוועלטיגען די גרויסע נויט פון די טויזענדער אַרויסגעשיקטע, און זייער צאָהל וואַקסט מיט יעדען טאָג. די גרעסטע טייל שיקט מען אָב אין די ווייטע גובערניעס, די איבעריגע שיקט מען פונאַנדער אין די שטעדטלעך צו טויזענד און מעהר נפשות און זיי האָבען דאָרט נישט וואו אַהינצוטהון זיך. אין אייניגע שטעדטלעך זע־נען די שוהלען אָנגעפּאַקט מיט היימלאָזע אַזוי, אַז עס איז

ש. אַנ־סקי
(שלמה־זַנוויל ראַפּאָפּאָרט)

געזאַמעלטע שריפטען

פינפטער באַנד

פערלאַג „אַנ־סקי"

ווילנאָ־ווארשא־ניו־יאָרק תרפ"ב—1922

אויסגעפיהרט דורכ'ן פערלאַג ש. שרעבערק.

SZ. AŃ—SKI.

tom piąty

ZNISZCZENIE GALICJI

Warszawa, 1922.

Wydawnictwo „AN—SKI“ Wilno—Warszawa—Nowy-Jork.

SH. AN—SKY.

volume fifth

THE DESTRUCTION OF GALICIA

Warsaw 1922.

Publishing Company „AN-SKY“ Vilno—Warsaw—New-York.

נישטאָ וואו צו זעצען זיך אפילו. און דאָ קומען אָן ידיעות, אַז מען שיקט אַרויס די יודען פון ריגאַ, פון ראַדאָם, פון ווילנא און אַ רייע אַנדערע ערטער. קיין חדוש נישט, אַז דער פאָרזיצענדער פון הילפס-קאָמיטעט ס. א. גרינבערג און די אַנדערע מיטגלידער האָבען זיך געפונען אין אַ פערצווייפלונג.

אין קיעוו האָט מען מיר אָנגעזאָגט, אַז מען שיקט אַרויס פון לעמבערג,—וועלכער עוואַקואירט זיך,—טויזענדער יודען.

ו

פאַר די צוויי וואָכען, וואָס איך בין נישט געווען אין לעמבערג, איז דאָרט די לאַגע געוואָרען פיל בעשטימטער. פאַר דער צייט האָבען די עסטרייכער גענומען פּזשעמישל און אויך אַזויפיל דערנענט זיך צו לעמבערג, אַז איצט איז שוין פאַר קיינעם קיין ספק נישט געווען, אַז מ׳וועט פערלאָזען לעמבערג. מ׳האָט אויסגערעכענט דעם טאָג און די שעה, ווען די עסטרייכער וועלען אַריין. פון דער אָנגעפּאָהרענער רוסישער ציווילער בעפעלקערונג איז כמעט קיינער נישט פערבליבען. עס געהט די עוואַקואַציע פון אַלע געזעלשאַפטליכע אַנשטאַלטען. עס עוואַקואירט זיך געאיילט די אייזענבאַהן-פערוואַלטונג. בײַ דער וואוינונג פון גענעראַל-גובערנאַטאָר, וועלכער האָט זיך געפונען אינ׳ם וואונדערבאַרען פּאַלאַץ פון פערוואַלטער פון גאַליציע, שטעהען כמעט הונדערט פוהרען אָנגעפּאַקטע מיט מעבעל און אַנדערע חפצים פון פּאַלאַץ. מ׳האָט צוגענומען נישט נאָר אַלץ, וואָס אין פּאַלאַץ האָט זיך געפונען, מ׳האָט אפילו אויסגעשניטען די זײַדענע אָבאָיעס פון די ווענט און אַרויסגעריסען דעם פּאַרקעט. און דיזעלבע גזילות קומען פאָר אין הונדערטער ציווילע רײַכע הייזער, פון וועלכע אָפיצירען און גענעראַלען פיהרען אַרויס און שיקען אָב אַהיים די גאַנצע הויז-בעשטעלונג, אַלץ וואָס מ׳קאָן נאָר צונעהמען. חוץ דער שאַנד פון אַזאַ אַלגעמיינער גנבה, האָט דאָס געהאַט דעם ערפאָלג, וואָס די הונדערטער

אָנגעפּאַקטע מיט גע'גזל'טע חפצים וואַגאָנען האָבען פערשפּאַרט דעם וועג און דורך דעם, וואָס מ'האָט אָבגעגעבען וואַגאָנען אויף אָט די חפצים, האָט מען נישט געקאָנט עוואַקואירען די וויכטיגסטע מיליטערישע זאַכען. פיל קאַנאָנען און סנאַריאַדען, וועגען רעדט שוין ווער ניט, זענען פערבליבען נישט אַרויסגעפיהרט. עס זענען אפילו פערבליבען די אייזענבאַהן-ווערקשטאַטען, וועלכע זענען געווען נויטיגער פאַר אַלץ דעם אָבטרעטענדיגען חיל.

דעמידאָוו'ן האָב איך געפונען אין זעהר אַ נידערגעשלאָ-גענער שטימונג. איך האָב איהם איבערגעגעבען מיליוקאָווס בריף, דערצעהלט וועגען דער שטימונג אין פעטראָגראַד, נאָר דאָס האָט אויף איהם כמעט קיין איינדרוק נישט געמאַכט, אויף אַזוי פיל איז ער געווען צורודערט. ער האָט אויסגעוויזען ווי אַ מענש, וואָס ווייסט אַ שרעקליכע געהיימניש און קאָן זי נישט אַרויס-זאָגען.

פון דעמידאָוו'ן האָב איך זיך דערוואוסט וועגען דעם פּאָ-גראָם אויף דייטשען אין מאָסקווא: גאַנצע קוואַרטאַלען זענען חרוב, ביי פיערהונדערט מאַגאַזינען רואינירט, די הזיקות רעכע-נען זיך אין הונדערטער מיליאָנען. שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט פאָלגענדע פרטים: הזיקות רעכענען זיך אויף אַ האַלבען מיליאַרד רובל. צוזאַמען מיט'ן פּאָגראָם האָט מען פו-באַנדערגעטראָגען וויינקעלער און געטרונקען. אַנדערע האָט מען אונטערגעצונדען. איבער הונדערט מענשען זענען דערשטיקט גע-וואָרען, איבערגעטרונקען זיך אָדער ממש דערטרונקען געוואָרען אין בראָנפען. אַ טייל פון די הונדערט זענען דערשאָסען געוואָ-רען. אין דעם טאָג זענען געווען אין מאָסקווא אַכטאונפערציג שרפות.

דער המון, פונאַנדערטראָגענדיג דייטשע קלייטען, האָט געשריען: „וואו איז זי, די תפילה-פּהוערין, די דייטשקע!" דאָס האָט מען געמיינט דעם גע'הרג'עטען גרויספירשטס, סערגיי אַלעק-סאַנדראָוויטשעס אלמנה, וועלכע איז געווען אין אַ מאָנאַסטיר. די פּאָליציי האָט זיך אויפגעטראָגען גוטמוטיג צו די פּאָגראָמ-

טשיקעס, איז זיי נאָכגעגאַנגען און איינגערעדט: „גו, געראַבע־וועט, און גענוג״ אינטערעסאַנט, אַז יודישע קלייטען האָט מען נישט געריהרט. פערקעהרט, אויף פיל יודישע קלייטען האָט מען אַרויסגעהאָנגען דעם אויפשריפט: „אַ יודישער מאַגאַזין פון דעם און דעם, געבוירענעם פון רוסישע אונטערטאַנען״. אייניגע דייטשען האָבען געראַטעוועט זייערע מאַגאַזינען דערמיט, וואָס זיי האָבען זיך אַרויסגעגעבען פאַר יודען. אַ זייגער איינס בייגאַכט האָט זיך פערזאַמעלט אַן׳עקסטרא זיצונג פון דער שטאָדט־דומע, מ׳האָט איינגעלאַדען דעם גענעראַל־גובערנאַטאָר יוסופאָוו׳ן און דעם פאָליציימייסטער אַדריאַנאָוו׳ן. זיי זענען נישט געקומען. דאַן האָט די דומע אָנגענומען אַ בעשלוס, אַז אויב זיי קומען נישט, וועט די דומע אַראָבלעגען פון זיך איהר בעפולמעכטיגונג און וועט וועגען דעם טעלעגראַפירען אין פעטראָגראַד. די דראָהונג האָט געווירקט און יוסופאָוו מיט אַדריאַנאָוו׳ן זענען געקומען. די דומע האָט זיי איבערגעגעבען איהר בעשלוס: אויב אין אַ שעה ארום וועלען נישט אָנגענומען ווערען די ענערגישסטע מיטלען אונטערצודריקען דעם פאָגראָם, וועט די דומע גלייך אָרגאַניזירען אַ פאָלקס־מיליציע. דאָס האָט געווירקט און עס זענען געוואָרען אָנגענומען די נויטיגע מיטלען אָבצושטעלען דעם פאָגראָם. אַדריאַנאָוו איז אויף מאָרגען אַראָב פון דער שטעלע.

אין לעמבערג האָב איך געפונען לאַנדער׳ן. ער האָט מיך בעקאַנט געמאַכט מיט דער לאַגע פון הילפס־קאָמיטעט. פאַר די לעצטע טעג האָט דער קאָמיטעט בעקומען פון קיעוו און פעטראָגראַד צו פופצעהן טויזענד רובל, אַזוי, אַז איצט געפינט זיך ביי איהם פינפאונדרייסיג. לאַנדער האָט אויפגעוויזען דעם קאָמיטעט, אַז ביי דעם אַריבערגאַנג פון לעמבערג צוריק צו די עסטרייכער, וועט נישט די שטאָדט, נישט די בעפרייטע געגענד נישט נויטיגען זיך אין הילף פון רוסישע יודען און וועט אפילו קיין רעכט נישט האָבען אויף דעם, אַזוי גלייך, ווי די רוסישע יודען וועלען קיין רעכט נישט האָבען צו העלפען זיי. דערום האָט ער געפאָדערט, אַז דאָס איבערגעבליבענע געלד זאָל דער קאָ־

מיטעט אומקעהרען דורך אונז דעם פעטראָגראַדער און קיעווער קאָמיטעטען.

איך האָב איינגעשטימט מיט לאַנדער׳ן. מיר האָבען זיך וועגען דעם געזעהן מיט הויזנער׳ן—האָט ער אויך איינגעשטימט מיט אונז, נאָר ער האָט געזאָגט, אַז די אַנדערע מיטגלידער פון קאָמיטעט און איבערהויפט ד״ר דיאַמאַנד און דער באַנקיר פעל-לער (נאָמן), זענען דאַגעגען. זיי רעכענען, אַז וויבאַלד דאָס געלד איז צוגעשיקט דעם לעמבערגער קאָמיטעט, געהערט עס שוין איהם און ער איז נישט מחויב אומצוקעהרען עס. מיר האָבען בעשטימט ענערגיש צו פאָדערן, אַז מען זאָל אונז אומ-קעהר׳ען דאָס געלד.

כדי צו האָבען די מעגליכקייט צו פערבלייבען אין גאַלי-ציע און אַרומפאָהרען, איז פאַר מיר נויטיג געווען צוצוקלעפען זיך צו אַ וועלכער נישט איז אָבטיילונג. אַזוי ווי דעמידאָווס אָבטיילונג איז אַריבער אין וואָלאָטשיסק און דעמידאָוו אַליין איז געווען אַזוי פערדרעהט און צורודערט, אַז מיט איהם איז געווען שווער צונויפצורעדען זיך, האָב איך בעשטימט אויפצוזו-כען דאָלגאָרוקאָווס אָבטיילונג. צום איצטיגען בעפולמעכטיגטען פון אָבטיילונג, מ. ג. קאָמיסאַראָוו, אַנ׳אָנגעזעהענעם מאָסקווער כלל-טהוער, מיט וועלכען איך בין געווען בעקאַנט, האָב איך געהאַט אַ הייסען בריף פון דאָלגאָרוקאָוו׳ן.

איך האָב זיך דערוואוסט, אַז קאָמיסאַראָוו מיט זיין אָב-טיילונג געפינען זיך אין שטעדטעל יאַוואָראָוו. עס האָט זיך אַקו-ראַט געטראָפען אַנ׳אויטאָמאָביל, וואָס איז אַהין געגאַנגען און איך בין צוזאַמען מיט ד״ר לאַנדער אַהין אַוועקגעפאָהרען.

מיר זענען דורכגעפאָהרען דאָס שטעדטעל יאַנאָוו. עס איז אינגאַנצען פערברענט. נאָר ביים עק שטעדטעל איז פערבליבען דער קלויסטער און ביי׳ אַ צעהנדליג קריסטליכע הייזער. אַ טייל פון דער יודישער בעפעלקערונג, עטליכע צעהנדליג געזינדען, זענען דאָ פערבליבען און זיי וואוינען אין די קעלערס פון די פערברענטע הייזער און אין די חורבות. קיין איין קרעמעל איז נישט פערבליבען, נאָר ביים אַריינפאָהר אין שטעדטעל שטעהען

אַ רייהע טישלעך, וואו שטעהען פון מענשען, איבערהויפּט ווייבער, פערקויפען ברויט און פּאַפּיראָסען. דאָ דרעהען זיך אַרום נאַקעטע און באָרוועסע קינדער. אי אויף די זערוואַקסענע, אי אויף די קינדער ליגט דער חותם פון הונגער-פערווילדקייט. איך האָב געגעבען די ווייבער צו רובל. זיי האָבען מיך אָנגעקוקט מיט ווילד-דערשראָקענע אויגען און נאָכדעם צעוויינט זיך. דאַן האָבען מיך אַרומגערינגעלט די קינדער, אַ גאַנצע מחנה קינדער מיט אויסגעשטרעקטע הענד און גענומען שרייען, בעטענדיג אַ קאָפּיקע. איך האָב געוואָלט זיי געבען, נאָר אַז איך האָב אויסגעשטרעקט די האַנד דערלאַנגען אַ מטבע איינעם, האָבען צעהנדליגער הענד גענומען כאַפּען און רייסען די מטבע. איך האָב אָנגעהויבען איינריידען, אַז איך וועל אַלעמען געבען, מ'זאָל נישט רייסען איינער ביים אַנדערן, נאָר עס האָט נישט געהאָלפען, אַזוי, אַז איך האָב קיינעם נישט געקאָנט געבען און געמוזט אַוועקגעהן.

אַז איך בין, ביים אומקעהרען זיך פון יאַוואָראָוו, ווידער דורכגעפאָהרען יאַנאָוו, האָב איך זיך געזעהן מיט'ן דאָקטאָר דאַווידזאָן. ער האָט געאַרבייט אין לאַזאַרעט, וואָס האָט זיך געפונען אין יאַנאָוו. דער לאַזאַרעט איז געווען איבערפולט מיט פערוואונדעטע און דאַווידזאָן האָט, שוין צוויי מעת-לעת נישט צולעגענדיג זיך, געאַרבייט. וועגען דער יודישער בעפעלקערונג פון שטעדטעל האָט ער מיר גאָרנישט געקאָנט מיטטיילען, ער איז געווען ווייט פון איהר. נאָר ער האָט מיר צוגעזאָגט אויסצופאָרשען די לאַגע פון די יודען און צוטיילען צווישען זיי די צווייהונדערט רובל, וועלכע איך האָב איהם געלאָזען.

פון יאַנאָוו זענען מיר אַוועקגעפאָהרען קיין יאַוואָראָוו. דאָ האָט זיך צום ערשטען מאָל פאַר מיר פונאַנדערגעוויקעלט דאָס טרויעריגע בילד פון אַנ'אָבטרעטענדיגער אַרמעע. דער וועג איז געווען אינגאַנצען פערפלייצט מיט פוהרען און פוסגעהער. עס האָבען זיך געצויגען פוהרען מיט אַרויסגעשיקטע פויערים, איבערהויפּט פרויען מיט קינדער. זיי זענען געזעסען אומבעזאָרגט אויף די וועגען, פערשטויבטע, פערפינסטערטע, מיט אויס-

געלאָשענע אויגען און אַ פערשטיינערטען אויסדרוק אויף דעם פנים. און צוגלייך מיט די פוהרען האָבען זיך געצויגען אָבּ-טרעטענדיגע אָבּאָזען, אָנגעפּאַקטע פוהרען, קוים געשלעפּטע דורך פערמאַטערטע אויסגעצערטע פערד, אָנגעטריבּענע פון נאָך מעהר פערמאַטערטע מיט שטויב בּעדעקטע סאָלדאַטען. ווייטער האָבּען זיך געצויגען קליינע מחנות סאָלדאַטען צו דרייסיג—פערציג. זיי זענען געגאַנגען פונאַנדערגעשאָטען, ווי בּלאָנדזשענדיג, מידע און נידערגעשלאָגענע, טראָגענדיג אַ צונויפגעוויקעלטע פאָן. דאָס זע-נען די איינצעלנע, וואָס זענען פערבּליבּען פון גאַנצע פּאָלקען. נאָר מעהר פאַר אַלץ געהען פערוואונדעטע. אַנ׳אונענדליכער צוג. זיי געהען בּיים ברעג וועג, מיט פערבּונדענע קעפּ, איבּערגע-בּונדענע הענד. אייניגע הינקען אָנשפּאַרענדיג זיך אויף אַ שטע-קען, דאָ אין וואַלד אַנ׳אויסגעבּראָכענעם, אַנדערע שפּאַרען זיך אָן אויף די מעהר געזונדטע חברים. בּיי די זייטען וועג ליגען די מידע, אָהן כחות געבּליבּענע, שטאַרבּענדיגע. מ׳הערט נישט קיין זיפצען, קיין געשרייען, נאָר אויף אַלע פנים׳ער איז דער אויסדרוק פון שווערע ליידען, דער שטן פון טויט. אַנ׳אמת׳ער גיהנום-בּילד.

איך פרעג אַ פערוואונדעטען:

—פאַרוואָס טרעט מען אָבּ?

—„ער” האָט אונז פערוואָרפען מיט סנאַריאַדען...—ענט-פערט ער שוואַך.—מיר האָבּען מעהר נישט געקאָנט אויסהאַל-טען, נישט געקאָנט אויסשטעהן.

—אין עטליכע מינוט, בּלייבּען פון אַ ראָטע צוויי—דריי מענשען, אַזוי „קאָסעט” ער,—גיט צו אַ צווייטער.

יאַוואָראָוו, אַ היבּש שטעדטעל, אַ גאַנץ געבּליבּענע פון די פריהערדיגע שטרייטען. דאָ איז די בּעוועגונג פון אָבּטרעטענדי-גען חיל נאָך שטאַרקער. די גאַסען זענען פערפּלייצט מיט אָבּאָ-זען, רויט-קרייציגע פוהרען און אויטאָמאָבּילען, מיט אַרטילעריע און פוסגעהענדיגע מיליטער-טיילען. דורכגעמישט מיט סאָלדאַטען געהען מחנות פויערים, טרייבּענדיג פאָרויס פיה, זיי געהען מיט אַראָבּגעלאָזענע קעפּ, ווי פער׳משפּט׳ע. דער אונענדליכער שטראָם

גיסט זיך לאַנגזאַם אין אַ טויטער שטילקייט, ווי אַ טרויער-פּראָ-צעסיע. מיט אַמאָל ווערט די שטילקייט איבערגעריסען מיט אַ האַרץ-רייסענדער יללה. דאָס שרייט און וויינט אַ פויערטע, ביי וועלכער סאָלדאַטען האָבען צוגענומען אַ קיה. די פויערטע לויפט מיט פערבראָכענע הענד, וואַרפט זיך פון איין אָפיציר צום צוויי-טען, שרייט, בעט, וואַרפט זיך צו די פיס, און בעגעגענט אַ טויטע גלייכגילטיגקייט, גלייך ווי מ'וואָלט זי נישט בעמערקט. אויף אַ רגע שטעלט זיך אָב דער שטראָם. איהם האַקט איבער אַ לויה. מ'טראָגט געאיילט דורך אַ מת. און דער איבערגעריסע-נער שטראָם פעראייניגט זיך און גיסט זיך ווייטער. סאָלדאַטען, מידע, פער'חושכ'טע, פערשטויבטע, רייסען זיך אָב פון שטראָם, לויפען צו די טישלעך מיט ברויט, וועלכע זענען אַרומגעקלעפּט מיט קונים, כאַפּען זיך אַריין אין די אָנגעפּאַקטע קראָמען, שפּרינגען געאיילט פון דאָרט אַרויס מיט אַ בולקע, וועלכע זיי נעהמען גלייך עסען און בעהעפטען זיך צוריק צו זייער טייל.

יודען זיצען אין די קראָמען און האָבען קיין הענד נישט צו דערלאַנגען וואָס מ'בעט. יודען געהען רוהיג איבער די גאַ-סען צווישען די סאָלדאַטען און קיינער ריהרט זיי נישט אָן. נישט צו בעמערקען ביי זיי קיין אונטערטעניגע דערשראָקענקייט. און מצד דעם מיליטער הערען זיך נישט קיין האָפערדיגע גע-שרייען. די אָבטרעטענדע זענען אויף אַזויפיל געפאַלען ביי זיך, אַז אפילו אויף יודען האָבען זיי קיין מוט נישט אָנצופאַלען. אָבער נאָך זיי געהען אַנדערע טיילען, וועלען קומען קאָזאַקען, די לעצטע, די פערניכטער. יענע וועלען זיך אַנדערש אויפ-פיהרען...

נאָר יודען פיהלען נישט דעם געפאַהר, וואָס רוקט זיך אָן אויף זיי. זיי פערשטעהען נאָך נישט, וואָס עס קומט פאָר. ביז נעכטען איז דאָ געווען שטיל און מ'האָט גאָרנישט ער-וואַרט.

איך בין אַוועק אין די זייטיגע געסלעך, וואוהין דער מיליטער-שטראָם האָט נישט דערגרייכט. בין אַריין אין דער גרויסער שטיינערנער שוהל. דאָרט האָב איך געפונען עטליכע

עלטערע יודען בעלי-הבתים, וועלכע האָבען רוהיג געשמועסט וועגען דעם אָבטריט פון די רוסען. איך האָב זיך פונאַנדערגערעדט און מ'האָט מיר דערצעהלט, אַז בשעת די רוסען זענען אַהער אַריין, האָבען זיי געמאַכט אַ שרעקליכען פּאָגראָם, צוראַבירט די שטאָדט. דעמאָלט האָט מען גענומען דרייסיג ערוב'ניקעס און מ'ווייסט עד היום נישט, וואוהין מ'האָט זיי אָבגעשיקט. נאָר פון דעמאָלט אָן איז אין שטאָדט שטיל און רוהיג. דער קאָמענדאַנט איז אַ גוטער מענש, האָט נישט פערפאָלגט יודען און איצט האָט ער אויך צוגעזאָגט, אַז אָבטרעטענדיג, וועט מען קיין ערוב'ניקעס נישט נעהמען. דאָס האָט אין אַ געוויסער מאָס בערוהיגט די יודישע בעפעלקערונג.

די יודען, מיט וועלכע איך האָב זיך געטראָפען אין שוהל, האָבען געוואוסט נאָר איין זאַך: די רוסען טרעטען געאיילט אָב, וועלען, הייסט דאָס, באַלד קומען די עסטרייכער. און זיי האָבען זיך נאַאיוו נאָכגעפרעגט ביי מיר:

—קאָן מען זיין זיכער, אַז מאָרגען וועלען דאָ שוין זיין „אונזערע"?

—עס קאָן זיין מאָרגען און עס קאָן זיין אין אַ וואָך אַרום,—האָב איך געענטפערט.—און עס איז מעגליך, אַז ביז זיי וועלען קומען, וועט די שטאָדט בעשאָסען ווערען. מ'דאַרף זיין גרייט צו אַלץ, מ'דאַרף צוגרייטען אין די הייזער ברויט און וואַסער אויף דעם פאַל, אַז מ'וועט נישט קאָנען אַרויסגעהן אויפ'ן גאַס.

מיינע ווערטער האָבען אַרויסגערופען אַנ'אומרוהיגקייט. מ'האָט אָנגעהויבען ערנסטער אויפטראָגען זיך צו דער לאַגע.

אין לעמבערג האָט מען מיר אָנגעוויזען אויף איינעם ה' וואָלף, ווי אויף אַ חשוב'ן בעל-הבית און אַ וויכטיגען כלל-טהוער. איך האָב געפרעגט וועגען איהם, האָט מען מיר געענטפערט, אַז זעהען זיך מיט איהם וועט מיר זיין שווער. פון נעכטען אָן בעהאַלט ער זיך. נישט קוקענדיג אויף די הבטחות פון קאָמענדאַנט, האָט ער מורא מ'זאָל איהם נישט נעהמען פאַר אַנ'ערוב'ניק.

איך בין אַוועק אין שטאָדט, האָב אויפגעזוכט קאָמיסאַ-ראָווס אָבטיילונג. צוזאַמען מיט איהר האָט זיך דאָ געפונען די פלוג-אָבטיילונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע. נאָר ביידע אָבטיילונגען עוואַקואירען זיך און געהען אַריבער—דער ערשטער אין מאַגעראָוו, דער צווייטער אין נעמיראָוו. איך האָב זיך גע-זעהן מיט קאָמיסאַראָוו'ן, איבערגעגעבען איהם דאָלגאָרוקאָווס בריף. ער האָט מיר אויפגעוויזען אויף דער אונבעשטימטער לאַגע, אין וועלכער מ'געפינט זיך און ביי וועלכער עס איז שווער צו ריידען וועגען אַ וועלכער עס איז בעשטימטער אַר-בייט. ער האָט מיר פאָרגעלעגט דערווייל גלאַט צושטעהן צו זיין אָבטיילונג און אַריבערפאָהרען מיט איהם קיין מאַגעראָוו. דאָסזעלבע האָט מיר פאָרגעלעגט אויך די אָבטיילונג פון גאָסו-דאַרסטווענער דומע, פאָהרען מיט איהר קיין נעמיראָוו. איך האָב אָבגעלעגט אויף מאָרגען דעם בעשלוס וואוהין צו פאָהרען.

די אָבטיילונגען עוואַקואירען זיך און זייערע ביידע לאַ-זאַרעטען זענען אָנגעפאַקט מיט פערוואונדעטע. עס געהט אַ פי-בערהאַפטע אַרבייט. פינף—זעקס דאָקטוירים בינדען איבער די וואונדען און שיקען אָב ווייטער, ווען צופוס, ווען אויף פוהרלעך. און דאָ קומען אָן אַלץ נייע מחנות פערוואונדעטע.

—וואו איז דער לאַזאַרעט?

—מ'נעהמט מעהר נישט צו...

און דער פוהרמאַן און דער פערוואונדעטער אויפ'ן פוה-רעל ב'ייבען פערשטיינערט, ווייסען נישט וואָס צו טהון. און אַזעלכע פערצווייפעלטע שטעהען שוין צעהנדליגער אַרום ביידע לאַזאַרעטען.

די קאַנאָנען-שיסעריי הערט זיך שוין גאָר נאָהנט. עס בע-קומט זיך אַ ידיעה, אַז אום צוויי אַ זייגער האָבען די עסטריי-כער גענומען קרוקאָוויעץ, פופצעהן וויאָרסט פון יאַוואָראָוו. דער שטאָדט-קאָמענדאַנט איז נאָך נעכטען אָבגעפאָהרען. אַלע אַנ-שטאַלטען האָבען זיך שוין עוואַקואירט. די אינטענדאַנטסטוואָ טיילט די פערבליבענע זאַפּאַסען, וואָס מ'קאָן נישט אַרויספיה-רען, דעם פערבייגעהענדיגען מיליטער און דער אָרטיגער קריסט-

ליכער בעפעלקערונג. (יודען וואַגען זיך נישט אפילו נאָהנט צו-געהן). יעדערער נעהמט וויפיל ער וויל, וויפיל ער קאָן פערטראָ-גען. און דאָך וועלען נאָך פערבלייבען טויזענדער פוד סוכאַ-רעס, קאָנסערוועו, האָבער א. אַ. זאַכען, וועלכע עס וועט אויס-קומען צו פערברענען.

שפעט ביינאַכט האָבען מיר, לאַנדער און איך, דערמאָהנט זיך, אַז מיר האָבען נישט וואו צו נעכטיגען. נאָך לאַנגען זו-כען האָבען מיר געפונען אַ יודישע אכסניה, וואו עס זענען פערבליבען צוויי לעדיגע בעטען.

אַ זייגער פיער פאַר טאָג האָט לאַנדער מיך אויפגעוועקט און נערוועז צוגערופען צום פענסטער:

—זעהט, וואָס אויפ׳ן גאַס טהוט זיך.

איך בין צוגעגאַנגען צום פענסטער און דערזעהן, ווי איבער׳ן גאַס לויפען פיל יודישע פרויען מיט אַ געשריי, מיט אַ יללה, נאָך זיי לויפען האַלב נאַקעטע קינדער. מיר האָבען פערשטאַנען, אַז עס איז פאָרגעקומען אַן׳אומגליק. שנעל אָנגע-טהון זיך און אַרויסגעגאַנגען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אום צוויי ביינאַכט האָבען סאָלדאַטען אַרומגערינגעלט פיל יודי-שע הייזער און אַרעסטירט פיערציג מאַן פון די חשוב׳ערע בעלי-בתים אַלס ערוב׳ניקעס. וואוהין מ׳האָט זיי אָבגעפיהרט, ווייסט קיינער נישט און דעריבער לויפען אום זייערע ווייבער איבער׳ן שטאָדט זוכען זיי. אין אַ ווײַלע אַרום האָט אַ קאָנוואָי דורכגע-פיהרט אַ היבשע מחנה יודען, איבערהויפט אַלטע לייט, אויך ערוב׳ניקעס, פון דעם שטעדטעל סאַדאָווע-ווישניא. נעבען דער אוניאַטישער קירך איז געשטאַנען אַ המון פויערים, מ׳האָט זיי אַהער צונויפגעקליבען און מען האַלט זיי. זיי ווייסען נישט, וואָס מיט זיי וועט זיין און זיי שטעהען מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ, שווייגענדיגע און אונטערטעניגע.

און דער שטראָם פון אָבטרעטענדען חיל, וואָס האָט פון נעכטען אויף איין מינוט נישט איבערגעריסען זיך, פליסט אַלץ איבער די גאַסען. פוהרען און אַרטילעריע, פוסגעהער און פער-

וואונדעטע, און נאָך זיי טראָגט זיך דער הילכיגער דונער פון קאַנאָנען-שיסעריי.

די בעלי-הבית'טע פון אכסניה מיט צווי טעכטער, וועלכע האָבען אַ גאַנצע נאַכט געבאַקען ברויט, פאַלען צו צו אונז מיט טרעהרען אין די אויגען, מיר זאָלען זיי געבען אַנ'עצה: אָב-פאָהרען אָדער דאָ בלייבען? אפשר וועלען די לעצטע טיילען, די קאָזאַקען, הרג'ענען, שענדען פרויען?... וואָס פאַר אַנ'עצה קאָנען מיר זיי געבען?

לאַנדער איז אָבגעפאָהרען מיט אַ מיליטער-אויטאָמאָביל קיין לעמבערג. די אָבטיילונגען האָבען שוין אויך געהאַלטען ביי אָב-פאָהרען. נאָר איך האָב געוואָלט נאָך פרובען זעהען זיך מיט וואָלפ'ן. איך האָב אויפגעזוכט זיין וואוינונג. ווי מ'האָט מיר פאָראויסגעזאָגט, האָב איך איהם נישט געטראָפען. זיין פרוי מיט אַ טאָכטער האָבען זיך דערשראָקען, אַז איך בין אַריין. אַז איך האָב זיי בערוהיגט און געזאָגט וועגען וואָס איך האָב געוואָלט זעהן וואָלפ'ן, האָבען זיי מיר דערצעהלט, אַז ער בעהאַלט זיך און נאָר אַדאַנק דעם האָט מען איהם ביינאַכט נישט אַרעסטירט. איך האָב זיי פונאַנדערגעפרעגט וועגען דער לאַגע אין שטאָדט. זיי האָבען מיר גענוי דערצעהלט וועגען דעם מצב, וועגען דעם גראַד פון דער נויט און וואָס עס איז געטהון געוואָרען פאַר דער צייט פון דער רוסישער אָקופאַציע. די נויט איז די גאַנ-צע צייט געווען אַ גרויסע. איצט, אַז מען האָט צוגענומען פיער-ציג בעלי-בתים, זענען פיל פון זייערע געזינדען פשוט פער'-משפט אויף אַ הונגער-טויט. די פרויען האָבען אויף מיר גע-מאַכט אַ גוטען איינדרוק, נאָר איך האָב נישט געקאָנט בעשטי-מען אָבגלויבען זיי געלד פאַר די נויטבעדערפטיגע. וואָלפס פרוי האָט בעמערקט מיינע ספקות און אַרויסגעזאָגט בעליידיגט:

—וואָלט איהר טרעפען מיין מאַן, וואָלט איהר איהם אָבגע-גלויבט די עטליכע רובל, וואָס איהר האָט פאַר אונזערע אָרימע-לייט, און מיר, ווייל איך בין אַ פרוי, גלויבט איהר נישט אָב. איהר רעכענט, אַז איך וועל זיך פערכאַפען דאָס געלד, וועלכעס דאַרף צוטיילט ווערען מענשען, וואָס שטאַרבען פון הונגער?

זי האָט מיך פערשעמט. איך האָב איהר איבערגעגעבען דרייהונדערט רובל.

אַז איך האָב זיך אומגעקעהרט צו קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג, האָב איך זי שוין נישט געפונען. די אָבטיילונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע איז שוין אויך כמעט אינגאַנצען אָבגעפאָהרען. קוים פערכאַפּט נאָך איין אויטאָמאָביל, וועלכער איז געגאַנגען קיין לעמבערג און מיט איהם אומגעקעהרט זיך.

ז

אין אַ פּאָר שעה אַרום נאָך מיין אָנקומען אין לעמבערג, האָבען זיך אין שטאָדט בעוויזען די ערשטע טיילען פון דער אָבטרעטענדיגער אַרמעע: אָבאָזען, אַרטילעריע, רויט-קרייציגע וואַגענס. באַלד האָט זיך אָבגעשטעלט דער טראַמוואַי און מ׳האָט אין די טראַמוואַי-וואַגאָנען גענומען אַריבערפיהרען אין די לאַזאַרעטען די פערוואונדעטע, וואָס האָבען זיך אַ שאָט געטהון מאַסענווייז אין שטאָדט. עס האָט זיך פונאַנדערגעטראָגען דער קלאַנג, אַז יאַוואָראָוו איז גענומען. ס׳האָט זיך אָנגעהויבען פּיהלען, אַז דער פינאַל איז נאָהנט, אַז עס זענען געבליבען נאָר עטליכע טעג פאַר דער רוסישער הערשאַפט אין שטאָדט.

צו מיר איז געקומען דער הויפּט-אַרצט פון דער אָבטיילונג פון גאָסודאַרסטווענער דומע, ד״ר קאָזשענעווסקי, זעהר אַנ׳אויפגערודערטער.

—איהר ווייסט נאָך נישט דאָס נייעס?

—וועלכעס?

—קומט, איך וועל אייך דערצעהלען!

אַז מיר זענען אַרויס פון האָטעל, האָט ער מיר מיטגעטיילט:

—אין ראַווא-רוסקאַ האָט זיך דער פיינד דורכגעריסען... ער האָט פערנומען נעמיראָוו. וואָס איז מיט אונזער אָבטיילונג, וועלכע איז אַוועק אַהין—ווייס איך נישט. אָדער זי האָט צייט

געהאַט אַהין קומען און איז געאײלט אָבגעטראָטען, אָדער זי האָט פון וועג אָבגעקעהרט אויף מאַגעראָוו. דאָס איז דער גלײכסטער וועג, וואָס ער האָט געקאָנט נעהמען. קומט מיר'ן פאָהרען אַנטקעגען. איך שטעה דאָ מיט'ן אויטאָמאָביל.

מיר זענען אַוועקגעפאָהרען. דער וועג איז אויך פערפלייצט מיט אָבטרעטענדען חיל. מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט אין זשאָלקיעוו. אין שטאָדט איז אַ גערודער. די יודישע בעפעלקערונג איז שטאַרק דערשראָקען. פון אַלעמען הער איך אײנע און דיזעלבע פראַגע:

—איז עס אמת, אַז באַלד קומען אַהער אָן קאָזאַקען?

מיר זענען דאָ נישט לאַנג געשטאַנען, נאָר איך האָב צייט געהאַט צו זעהן זיך מיט'ן פאָרשטעהער פון אָרטיגען הילפס-קאָמיטעט און איבערגעבען איהם פינפהונדערט רובל, וועלכע זענען שוין פריהער בעשטימט געוואָרען צו שיקען אַהער.

אין אַ פּאָר שעה אַרום זענען מיר געווען אין מאַגעראָוו. די שטאָדט איז, ווייזט אויס, געווען אַ היבשע. איצט איז פון איהר, אָהן אַ גוזמא זאָגענדיג, פערבליבען נאָר דער נאָמען און שטאַרצענדיגע ווענד און קוימענס פון חרוב'ע פערברענטע און צושמעטערטע הייזער. אפילו די אַלטע שטיינערנע שוהל מיט איהרע דריי אַרשיניג דיקע ווענד איז געווען ביז דער העלפט איינגעפאַלען. קיין איין איינציגען גאַנצען בנין איז נישט געווען צו זעהן און נישט קיין איין איינציגען לעבעדיגען מענשען. ווי איך האָב שפעטער זיך דערוואוסט, איז די שטאָדט אַ גאַנצע וואָך בעשאָסען געוואָרען. אין שוהל איז אַריין אַ סנאַריאַד און גע'הרג'עט דאָרט פיל מענשען.

מיר האָבען דאָ געפונען קאָמיסאַראָוו'ן מיט זיין אָבטײלונג. זיי זענען געשטאַנען אין פעלד און נישט געוואוסט, וואו צו קעהרען זיך. אייניגע זענען אַוועקגעפאָהרען אין דער אומגעגענד זוכען אַ פאָלוואַרק, וואו די אָבטײלונג זאָל זיך בעזעצען.

קאָמיסאַראָוו האָט אויך געהערט, אַז נעמיראָוו איז פערנומען. אַזוי ווי די אָבטײלונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע איז דאָ נישטאָ, איז זי מסתמא אַוועק פון נעמיראָוו קיין סאָקאָל.

קאָזשענעווסקי האָט בעשטימט פאָהרען אַהין-און איך מיט איהם. אין סאָקאָל האָב איך געדאַרפט זיין. אויפ'ן וועג האָט קאָזשע-נעווסקי אויף פיל טעלעגראַפישע סטאָלבעס געלאָזט צעטלעך פאַר דער אָבטיילונג, אויב זי וועט דאָ דורכגעהן.

אונז איז אויסגעקומען ווידער דורכצופאָהרען זשאָלקיעוו. עס איז שוין געווען שפעט בייננאַכט. מיר האָבען זיך אָבגע-שטעלט. קאָזשענעווסקי איז אַוועק אין שטאַב, איך—אויפ'ן באַהנ-הויף, אפשר איז די אָבטיילונג צוגעפאָהרען אַהער, כדי ווייטער צו פאָהרען מיט דער באַהן. אויפ'ן וואָקזאַל איז פינסטער און פוסט. עס פאָהרען צו פוהרען מיט פערוואונדעטע און מ'ענט-פערט זיי אַלעמען! דער צוג איז אָבגעשטעלט, פאָהרט ווייטער, צו לעמבערג. און זיי שלעפען זיך ווייטער. מיט איינער אַזאַ פוהר בין איך געגאַנגען פון באַהנהויף צוריק. אין פוהר זענען געלעגען דריי מענשען: צוויי פערוואונדעטע און איינער אַ כאָ-לערע-קראַנקער. די פוהר געהט שוין פון דער פריה אָן און ערגיץ נעהמט מען נישט צו די קראַנקע.

—פריהער האָבען די קראַנקע געקרעכצט, איבערהויפט דער כאָלערנער,—האָט מיר דערצעהלט דער סאָלדאַט, וואָס האָט גע-פיהרט די פוהר.—איצט איז ער שטיל געוואָרען. געשטאָרבען. דוכט זיך איינער פון די פערוואונדעטע איז אויך געשטאָרבען.

געפרעגט ביי איהם וועגען דער מלחמה.

—כל-זמן עס איז געווען דאָס אַלטע חיל, האָט עס זיך געהאַלטען שטאַרק, נישט געשראָקען זיך. איצט האָט מען די אַלטע סאָלדאַטען אַלע אויסגעהרג'עט, קיינער פון זיי נישט גע-בליבען. און די יונגע זענען ווי קעלבער, פערשטעהען גאָר-נישט, נאָר עפעס, שרעקען זיי זיך און גיבען זיך אונטער אָדער אַנטלויפען.

מיר זענען מיט קאָזשענעווסקי'ן אַוועקגעפאָהרען ווייטער, נאָר עס איז געווען שטאַרק פינסטער און מיר האָבען זיך אָב-געשטעלט אין אַ דאָרף נעכטיגען. אין איין הויז ביים וועג איז נאָך געווען ליכטיג. מיר זענען אַהין אַריין. דאָרט האָט גע-וואוינט אין צוויי חדרים אַ יוד, האָרוויץ, מיט אַ גרויס געזינד.

דער מאַן און דאָס ווייב זענען געשטאַנען ביים אויוועז און געבאַקען ברויט. מ׳האָט אונז צוגעגרייט עסען. אויסגעבעט. דערווייל האָט דער יוד דערצעהלט, אַז ער איז געוועזן אַ רייכער מאַן, געהאַט אַנ׳אייגען הויז, ערד, אַ געהילך-געשעפט. האָט מען דאָס הויז פערברענט, דאָס געהילך צוגענומען. האָט ער זיך בעזעצט דאָ, אין אַ פערלאָזען הויז און באַקט ברויט און ציהט דערפון חיונה.

מיר האָבען זיך געלעגט שלאָפען, נאָר עס האָט זיך נישט געשלאָפען. קאָזשענעווסקי האָט זיך פונאַנדערגערעדט וועגען יודען. ער האָט כמעט דעם גאַנצען לעבען פערבראַכט אין יודישע שטעדט און צווישען יודען און האָט זיך אַזוי איינגעלעבט מיט זיי, אַז ער פיהלט זיך מיט יודען היימישער, ווי מיט קריסטען.

—איך האָב בעמערקט,—האָב איך זיך אָבגערופען,—אַז אין גאַנצען וועג, בשעת איהר האָט געדאַרפט פונאַנדערפרעגען וואוהין צו פאָהרען, האָט איהר זיך שטענדיג געווענדט צו יודען. נישט איין מאָל נישט געווענדט זיך צו קריסטען.

ער האָט זיך צולאַכט.

—דאָס האָט מיך די ביטערע ערפאַהרונג אָנגעלערנט... אָט הערט. יודען איז מען חושד אין שפּיאָנאַזש. איהר מיינט, אַז דאָס איז פון אַנטיסעמיטיזם? ניין! דער אָפיציר, וואָס קען נישט דעם יודען, ווי דער סדר איז, איז טאַקי זיכער, אַז דער יוד „ווייסט אַלץ" און אַלץ וויסען, פערשטעהט זיך, קאָן נאָר אַ שפּיאָן. די פאָרשטעלונג פון דער יודישער אַלוויסענקייט נעהמט זיך פון אַ פשוט׳ער סיבה, פון דעם, וואָס דער רוס „ווייסט גאָרנישט". אָט, למשל, איך פאָהר אין וועג. איך פרעג אַ יודען: וואו קומען פאָר די שטרייטען? ער הערט זיך צו און ענטפערט בערך אין וועלכען אָרט. ער וועט אייך זאָגען וויפיל וויאָרסט עס איז, ביז וועלכען פונקט. פרעגט אַנ׳אָרטיגען פויער, וועט אייך איינער זאָגען אַזוי, דער אַנדערער דעם היפוך... עס ציהען זיך פון שלאַכטפעלד פערוואונדעטע סאָלדאַטען. פרעג איך: ווי לאַנג אַז דו ביזט פערוואונדעט?—אַ שעה פינף-זעקס.--

אין וועלכען אָרט איז פאָרגעקומען די שלאַכט?—ווער איהר פון אַלעמען, פרעגט כאָטש הונדערט פערוואונדעטע—בעקומען בולשטעבליך דעמזעלבען ענטפער: „אַרויס פון מח" (זאַפּאָמיאַטאָוואַל). דאָס לייגט ער, ער האָט פריהער נישט געוואוסט, נישט אינטערעסירט זיך צו וויסען, ווי עס רופט זיך דאָס אָרט, וואו ער שטעהט. כדי איהר זאָלט וויסען, וואו די שלאַכט קומט פאָר, דאַרפט איהר זעהן, פון וועלכער ריכטונג דער סאָלדאַט געהט, דאַרפט איהר ביים סאָלדאַט פרעגען, וויפיל שעה ער געהט פון שלאַכטפעלד און דאַרפט זיך צוקוקען, ווי גיך ער געהט. דעמאָלט קאָנט איהר אויסרעכענען בערך וויפיל וויאָרסט ער האָט געמאַכט און פון וועלכער ריכטונג, און נאָך דער קאַרטע בעשטימען, וואו די שלאַכט קומט פאָר. און אַזוי איז מיט אַלץ. דער רוס אינטערעסירט זיך נישט צו וויסען, האָט קיין נייגיריגקייט נישט, און דער יוד, ווי יעדער געוועהנליכער קולטורעלער מענש, וויל וויסען וואָס. אַרום איהם טהוט זיך. און אָט פאַר דער רוסישער אונוויסענקייט האָבען הונדערטער און טויזענדער יודען ביי דער מלחמה בעצאָהלט מיט'ן לעבען.

מיר האָבען שוין נישט איינגעשלאָפען און אַ זייגער דריי אַוועקגעפאָהרען ווייטער. אַרום זיבען געקומען אין שטעדטעל מאָסטי-וועלקי. אַזוי ווי עס איז געווען ווייניג בענזין, האָבען מיר זיך אָבגעשטעלט כדי צו בעקומען בענזין. איך בין אַוועק איבער דער שטאָדט אויפזוכען די יודען, וועלכע ד"ר הויזנער האָט מיר אָנגעוויזען ווי חשוב'ע שטאָדט-מענשען (אַזאַ צעטעל האָב איך געהאַט מיט זיך אויף אַ רייה אַרומיגע שטעדט). איך האָב זיי געפונען, האָב געבעטען איינלאַדען נאָך דריי חשוב'ע בעלי-בתים און מיר האָבען זיך פערזאַמעלט צו איינעם אין הויז. זיי האָבען מיר דערצעהלט, אַז בעת די רוסען זענען מיט ביין—צעהן חדשים צוריק אַריין אין שטאָדט, האָבען זיי געמאַכט אַ שרעקליכען פאָגראָם, נאָר די שטאָדט איז געבליבען גאַנץ, נישט פערברענט און פון דעמאָלט אָן זענען חוץ איינציגע פאַלען פון רויבעריי, קיין פאָגראָמען נישט געווען. מיט צוויי טעג צוריק איז מיט אַמאָל אָנגעפלויגען דער שטורם, האָט זיך אָנגעהויבען

די בעוועגונג פון חיל און איצט איז די יודישע בעפעלקערונג אין איין פּחד: אַט קומען קאָזאַקען און מאַכען חרוב די שטאָדט. מסתּמא וועט מען נעמען ערוז'ניקעס, אפשר אַלעמען אַרויסשי־קען. בקצור, מ'קוקט אויף דעם אָבטריט פון די רוסען ווי אויף דעם גרעסטען אומגליק. וואָלטען זיי שוין בלייבען ביז'ן שלום און דעמאָלט אַוועקגעהן.

די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יודען איז אַ שרעקליכע די גאַנצע צייט. מ'איז געשטאָרבען פון הונגער. שוין דריי—פיער חדשים, ווי מ'ווייסט, אַז אין לעמבערג איז דאָ אַ הילפס-קאָמי־טעט און עס איז נישט געווען קיין שום מעגליכקייט צו שיקען עמיצען אַהין אפילו אָנזאָגען, בעטען מ'זאָל צושיקען הילף און זיי האָבען פאַר די גאַנצע ניין חדשים, פון ערגיץ קיין שום שטיצע נישט בעקומען.

איך האָב זיי איבערגעלאָזען זעקסהונדערט רובל און בע־מיהט זיך אַ ביסעל בערוהיגען זיי. די אומגעריכטע הילף, וועל־כע איז מיט אַמאָל ווי פון הימעל אַראָבגעפאַלען, מיין וואַרימער אויפטראָג האָט אַזוי גערירט די אָרימע, דערשראָקענע און אונבעשיצטע מענשען, אַז זיי האָבען זיך אויפ'ן קול צעוויינט. עס איז געווען שרעקליך אָנצוקוקען, ווי פינף עלטערע יודען, צווישען זיי צוויי זקנים, האָבען געוויינט, געכליפּעט ווי קינדער און די טרעהרען האָבען זיך ביי זיי געקייקעלט אויף די וואָנ־סעס און בערד און זיי האָבען זיי געאיילט געווישט מיט די קולאַקעס.

קיין בענזין האָבען מיר אין שטאָדט נישט געקראָגען און כּדי נישט צו בּ'ייבען שטעהן אין וועג, געמוזט אומקעהרען זיך אין לעמבערג. דער וועג איז געווען אַזוי געפּאַקט מיט אָבטרע־טענדען חיל, אַז מיר האָבען זיך קוים דורכגעשלאָגען מיט'ן אויטאָמאָביל. קאָזשענעווסקי איז מיט אַ פּאָר שעה שפּעטער אָבּ־געפאָהרען קיין סאָקאל און ביינאַכט איז געקומען אין לעמבערג אַ סאַניטאַר פון דער אָבטיילונג און מיטגעטיילט, אַז די אָבטיי־לונג שטעהט זיך רוהיג אין נעמיראָוו, אַז מ'הערט דאָרט נישט אפילו פון די עסטרייכער. פון דאָרט געהט רעגולער דער צוג

און די אָבטײלונג קלויבט זיך אַריבערצופאָהרען קײן ראַוואַ-רוסקאַ. אָט אַזוי װײסט מען דאָס נישט אויף מלחמה, וואָס עס טהוט זיך פאַר צעהן ווערסט פון דיר.

פאַר דעם מעת-לעת, וואָס איך בין נישט געווען אין לעמבערג, האָט זיך דער אויסזיכט פון שטאָדט אומגעביטען אויף נישט צו דערקענען. עס קאָכט ווי אין אַ קעסעל. אַלע גאַסען און געסלעך זענען איבערגעפולט מיט אָבטרעטענדען חיל, עס שטעהט אַ רעש פון קולות, אַ קלאַפּערײ פון אײזען און אַ טו-פּערײ פון פערד. דער האָטעל, וואו איך שטעה אײן, איז כמעט פּוסט, דער רעסטאָראַן איז נאָך אָפען, נאָר אַלע דינער זענען אַוועק און קײן שפּײזען זענען נישטאָ. אין די גאַסען זענען אַלע קלײטען אָפען, די אָרטיגע בעפעלקערונג האַלט זיך רוהיג, ווי זי וואָלט גאָרנישט בעמערקען, וואָס אַרום קומט פאָר.

עס פערשפּרײט זיך אַ קלאַנג, אַז גראָדעק איז גענומען, אַז די עסטרײכער זענען שוין פופצעהן ווערסט פון שטאָדט.

אויף די ווענד איז פונאַנדערגעקלעבט אַ הודעה, אַז „אַלע מאַנסבילן פון דער אָרטיגער בעפעלקערונג פון אַכצעהן ביז פינפ-אונפערציג יאָהר מוזען עוואַקואירט ווערען", נאָר „חוץ יו-דען". וואָס בעדײט דער איסנאַהם פון יודען, ווײסט קײנער נישט און דאָס האָט אָנגעוואָרפען אַ פּחד אויף דער יודישער בעפעלקערונג. וואָס פאַר אַ ווילדע קלאַנגען עס זענען מכח דעם געגאַנגען, קאָן מען זעהן דערפון. מיט עטליכע טעג שפּעטער האָט לאַנדער אין בראָד אויפ'ן וואָקזאַל געהערט אַזאַ געשפּרעך: עס קומט אָן פון לעמבערג אַ צוג מיט סאָלדאַטען. אַ פאָלקאָווניק געהט צו און פרעגט די סאָלדאַטען:

—וואָס הערט זיך אין לעמבערג? זענען שוין אין שטאָדט פונאַנדערגעשטעלט קאַנאָנען?

—צוליב וואָס?—פרעגען די סאָלדאַטען.

—צו צושיסען דאָרטען אַלע זשידעס!

קומענדיג אין לעמבערג האָב איך אויפגעזוכט לאַנדער'ן און מיר זענען צוזאַמען אַוועק צום מיטגליד פון קאָמיטעט, דרע-זינער'ן און נאָכדעם זאַלבעדריט צום נאמן, דעם באַנקיר פעל-

לער. מיר האָבען זיי ערקלערט, אַז מיר קאָנען זיי נישט איבערלאָזען פינפאונדרייסיג טויזענד רובל, ווען מיר האָבען הונדערטער טויזענדער היימלאָזע און זייער צאָהל וואַקסט פון טאָג צו טאָג אין דער צייט, ווען דער לעמבערגער קאָמיטעט וועט אין אַ פּאָר טעג אַרום קאָנען בעקומען הילף אי פון דער רעגירונג, אי פון וויען און אַנדערע קהלות. זיי האָבען איינגעשטימט מיט אונז, נאָר אויפגעוויזען, אַז דער ביודזשעט ביז'ן סוף חודש דאַרף געדעקט ווערען פון דעם געלד. זיי האָבען צוגעזאָגט צונויפצורופען אין אַ פּאָר שעה אַרום דעם קאָמיטעט און צוזאַמען בעשפּרעכען די פראַגע.

אַ זייגער פינף זענען מיר ווידער געקומען צו פעלער'ן. דאָרטען זענען געווען חוץ די אויבען דערמאָהנטע, נאָך זעקס–זיבען מיטגלידער פון קאָמיטעט. דיאַמאַנד, דער פאָרזיצענדער, איז נישט געקומען. הויזנער האָט אונז פאָראויסגעזאָגט, אַז דיאַמאַנד און די מעהרהייט פון קאָמיטעט שטעהען אויפ'ן שטאַנדפונקט, אַז דאָס געלד דאַרף נישט אומגעקעהרט ווערען. לאַנדער און איך האָבען איבערגע'חזר'ט אונזערע מאָטיווען און אַרויסגעזאָגט אונזער קאַטעגאָרישע פאָדערונג. הויזנער האָט אין אַנ'אויפגערעגטער הייסער רעדע אויפגעוואָרפען זיינע חברים פון קאָמיטעט, וואָס זיי ווייזען אַרויס אַנ'אונדאַנקבאַרקייט און אַ גראָבקייט בנוגע צו די רוסישע ברידער.

מ'האָט זיך לאַנג מישב געווען און עס איז געבליבען אומצוקעהרען דאָס געלד, חוץ דער סומע, וואָס עס איז נויטיג אויף צו דעקען דעם ביודזשעט פון חודש. עס האָט זיך אפילו געשטעלט די פראַגע, ווי אַזוי קאָן מען עס בעשטימען אָהן דעם פאָרזיצענדען, נאָר מ'האָט אויף דעם אויך מסכים געווען. מיר האָבען געמאַכט דעם רעכנונג, וויפיל איז נויטיג אויף צו דעקען די הצטרכות פון אַלע אַנשטאַלטען (אָכראָנקעס, קיכען, חדרים א. ד. גל.) ביז'ן סוף חודש און עס איז אויסגעקומען ביי צעהנטויזענד רובל, די איבעריגע פינפאונצוואַנציג האָט מען בעשטימט אונז אַרויסצוגעבען. אָבער ביים נאמן איז געווען אויפ'ן אָרט נאָר צוואַנציג טויזענד אין קליין געלד, צו איינס, דריי

און פינף-רובעלדיגע (צוגעגרייטע אויף צו טיילען) און ער האָט עס מיר אָבגעגעבען. דאָס האָט פערנומען אַ גרויס קאַרטאָן-שאַכטעל און געוואויגען מעהר ווי א פוד. איך האָב נישט געוואוסט וואָס צו טהון מיט דער משא. אומבייטען דאָס געלד אויף גרעסערס איז נישט געווען וואו (דער באַנק איז שוין געווען אָבגעפאָהרען) און אַרומשלעפען זיך אין דער מהומה מיט אַזאַ שאַכטעל, איז געווען נישט גאָר בעקוועם. דערצו האָב איך נאָך געהאַט ביי זיך ביי זעקסטויזענד רובל. ווען מען וואָלט צופעליג ביי מיר געטראָפען אַזאַ סומע קליינגעלד, וואָלט מיר זיין שווער צו ערקלערען, צוליב וועלכען צוועק איך פיהר זי אום מיט זיך. געבליבען דער איינציגער מיטעל, אָבפיהרען דאָס געלד אין קיעוו.

פערענדיגט מיט דער געלד-פראַגע, זענען מיר מיט'ן קאָ-מיטעט געזעסען אַ היבשע צייט און גערעדט וועגען דער לאַגע.

דרעזינער האָט דערצעהלט, אַז ביי איהם איז געווען דער בעוואוסטער מאָסקוואָפיל דודיקעוויטש, וועלכער האָט געשפילט אַ גרויסע ראָל אין גאַליציע, אינסצענירענדיג די איבערגעגע-בענקייט פון די גאַליציאַנער פאָלקס-מאַסען צו רוסלאַנד. איצט, פערשטעהט זיך, געהט ער אַוועק צוזאַמען מיטן רוסישען חיל. ער האָט בערוהיגט דרעזינער'ן, אַז קיין שום פּאָגראָמען און אַנדערע גוואַלדטהאַטען געגען יודען וועלען נישט דערלאָזען ווערען. נאָר ער האָט אַנ'עצה געגעבען, יודען זאָלען שיקען אַ דעפּוטאַציע צום גראַף באָברינסקי און בעדאַנקען איהם פאַר זיין גוטהאַרציגען אויפטראָג צו יודען אין לעמבערג. דרעזינער האָט זיך וועגען דעם מישב געווען מיט אַנדערע מיטגלידער פון דער געמיינדע און עס איז געבליבען קיין דעפּוטאַציע נישט צו שי-קען. ערשטענס איז עס אונבעקוועם געגען דער עסטרייכישער מאַכט, צווייטענס, ווער קאָן וויסען, ווי באָברינסקי וועט אויפ-נעהמען די דעפּוטאַציע? אפשר וועט ער הייסען אַלעמען אַרע-סטירען?

מיר זענען אַריבער צו דער פראַגע, וואָס האָט אַלעמען איבערהויפּט בעאונרוהיגט—וועגען ערוב'ניקעס. מ'האָט שוין גע-

זעהן דעם צעמעל פון די ערוב'ניקעס, וועלכע די רוסען גריי-טען זיך צו נעהמען. צווייאונפערציג אָדער פינפאונפערציג מאַן און צווישען זיי אַלע מיטגלידער פון קאָמיטעט. אויפ'ן ער-שטען אָרט—ד"ר הויזנער און פעללער. אַלע האָבען בעשטימט צו בעהאַלטען זיך, נאָר עס איז שווער צו געפינען אַ זיכערן אָרט. הויזנער'ן האָט פאָרגעלעגט צו בעהאַלטען ביי זיך אַ פוילישער גלח, נאָר ער האָט אַ בעסערן אָרט. ער וועט געהן צו זיינעם אַ בעקאַנטען אַרצט, אַ פערוואַלטער פון אַ משוגעים-הויז און וועט די פאָר טעג פערברענגען צווישען די משוגעים. דאָרטען וועט מען איהם געוויס נישט זוכען.

מיר האָבען זיך זעהר וואַרים געזעגענט, געזעגענט אויף לאַנג, ווער ווייסט אויף ווי לאַנג! און אין האַרצען איז געווען דער שווערער געדאַנק: וואָס וועט זיין מיט די אַלע מענשען מאָרגען? וועלען זיי אַלע בלייבען לעבען?

איך בין מיט דעם צוואַנציג טויזענד-רובעלדיגען שאַכטעל אַוועק אין האָטעל. בשעת איך בין געגאַנגען, האָבען איבער'ן שטאָדט געשוועבט דריי אַעראָפּלאַנען און אַראָבגעוואָרפען דריי באָמבעס.

איך בין אַריין צו זיך אין צימער, איך קוק דורכ'ן פענסטער, עס איז פון אַלע זייטען אַ געלויף צום פּלאַץ, וואו עס געפינט זיך אַ וואַסער-קראַן. אַלע לויפען מיט עמער, קרו-גען און אַנדערע כלים. מ'האָט זיך דערוואוסט, אַז אין אַ שעה אַרום וועט די וואַסערלייטונג אויפהערען צו אַרבייטען.

איך האָב בעגעגענט דעם זשורנאַליסט וו. טאַן (באָגאָראָז), וועלכער איז די גאַנצע צייט געווען אויף דער מלחמה און גע-שריבען אין „בירזשעווי'ע וויעדאָמאָסטי". ער איז געווען זעהר פעסימיסטיש געשטימט: מ'וועט טרייבען און טרייבען די רוסישע אַרמעע ביז קיעוו.

—איצט איז זאָ נישט אינטערעסאַנט. אינטערעסאַנט וועט איצט זיין אין רוסלאַנד. דאָרט וועלען פאָרקומען גרויסע גע-שעהענישען,—האָט ער מיר געזאָגט.

מיט עטליכע טעג שפעטער, אַז איך האָב זיך מיט איהם

בעגעגענט אין קיעוו, האָט ער איבערגע׳חזר׳ט די ווערטער.
—אויף וואָס פאַר אַ גרויסע געשעהעניש׳ן וואַרט איהר?—
האָב איך איהם געפרעגט.

—אויף אַזעלכע גרויסע, אַז דאָס פֿאַלען פון דער די-
נאַסטיע ראָמאַנאָוו ועט אין פערגלייך מיט זיי זיין אַ קלייניג-
קייט!—האָט ער געענטפערט זעהר איבערצייגט.—אין דער גרוי-
סער מפלה, וואָס די אַרמעע האָט געהאַט, זענען שולדיג נישט
בלויז די הערשענדע קלאַסען, נאָר מיר אַלע. קיין שום אויס-
גאַנג איז נישטאָ. אַ סעפּאַראַטער שלום איז שרעקליך. דייטש-
לאַנד וואָלט דערשטיקט רוסלאַנד. נאָר רוסלאַנד איז אַלץ איינס
פערפאַלען. זי געהט אַראָב פון דעם היסטאָרישען פלאַץ, ווי אַ
גרויסע מלוכה. עס הויבט זיך אָן דאָס צוטיילונג און צופאַלונג
פון רוסלאַנד. די געשיכטע האָט פיל מוחל געווען רוסלאַנד.
איצט הויבט זיך אָן דער פונאַנדערצאָהלען זיך.

איך האָב בעשטימט צו פאָהרען אין סאָקאַל, וואוהין עס
האָט בעדאַרפט אָנקומען איינע פון די אָבטיילונגען. מ׳האָט מיר
אָנגעזאָגט, אַז פון וואָלאָטשיסק וועט קומען אַנ׳אויטאָמאָביל פון
דעמידאָווס אָבטיילונג און וועט פון דאַנען געהן קיין סאָקאַל,
האָב איך בעשטימט מיט איהם צו פאָהרען.

אויף מאָרגען, דעם פינפטען יוני, האָט מיטאַמאָל אויפגע-
הערט די בעוועגונג פון דער אָבטרעטענדער אַרמעע. אויף די
גאַסען איז פוסט. אַלע אַנשטאַלטען זענען אָבגעפאָהרען. עס גע-
העז אַוועק די לעצטע צוגען, אין וועלכע עס איז אונמעגליך
אַריינצוקלייבען זיך, אַזוי אָנגעפּאַקט זענען זיי. און דער אוי-
טאָמאָביל, אויף וועלכען איך וואַרט, איז אַלץ נישטאָ. איך האָב
בעשטימט, אויב ער קומט נישט ביז אָוועגד, אָבפאָהרען מיט אַ
וועלכען-עס-איז צוג קיין קיעוו. בלייבען ביז דער לעצטער מי-
נוט אָהן אַ וועלכען-עס-איז אויסרייד, וואָס איך טהו דאָ, מיט
אַ גרויסער סומע געלד, האָב איך נישט געוואָלט.

אינדערפריה האָב איך בעגעגענט דעם בעוואוסטען מלחמה-
זשורנאַליסט נעמיראָוויטש דאַנטשענקאָ. די גאַנצע צייט האָט ער
זיך געפונען אין לעמבערג, איז שטענדיג געווען אַרומגעריב-

געלט מיט העכערע מיליטערלייט, וועלכע האבען זיך אויפגע־טראגען צו איהם מיט א חניפות׳דיגער ענטציקונג. ער האט גע־קאנט מיט עטליכע ווערטער אין זיינע קארעספאנדענצען אין „רוסקאיע סלאוואָ״ שאפען א קאריער. ער איז שטענדיג ארום־געגאנגען ווי א חתן, מיט א הויך אויפגעהויבענעם קאפ, גערעדט אויפ׳ן קול מיט א זיכערן אויטאריטעט און נישט קוקענדיג אויף זיינע כמעט זיבעציג יאהר, איז ער שטענדיג ארומגעפאהרען, אומעטום געווען, אלץ געזעהן.

ער איז איצט אויך בעלעבט, ריהרעווידיג און שיט מיט ניין מאס רייד.

ער האט מיך איינגעלאדען אריינגעהן צו זיינעם א חבר, אויך א זשורנאליסט, פאנקראטאוו. געהענדיג, האט ער דער־צעהלט, אז ער קומט נאר-וואס פון די פאזיציעס און האט זיך די גאנצע צייט געפונען אונטער דער בעשיסונג פון שונא.

ער קלויבט זיך ווידער פאהרען צו די פאזיציעס, צו גראדעק און רעדט איין פאנקראטאוו׳ן, יענער זאל פאהרען מיט איהם.

—דער גאנצער וועג ביז גראדעק ווערט בעשאסען.—גיט ער צו.

—צו וואס-זשע זאל איך קריכען אין אזא געפאהר?—רופט זיך אפ פאנקראטאוו.—דאך גרינג גע׳הרג׳עט ווערען.

—נו! איהר האט מורא? אט איך האב קיין מורא נישט. זעהר אינטערעסאנט. קומט!

און האט אנגעהויבען בעריהמען זיך מיט זיין העלדענמוט. נאכדעם האט ער אנגעהויבען צו שיטען פעך און שוועבעל אויף ברוסילאוו׳ן. דאס איז ער אין אלץ שולדיג. מיט זיין אונ־פעהיגקייט און פערברעכערישער לייכטזיניגקייט האט ער גע־קוילעט די ארמעע.

—נאך דער מלחמה וועל איך ארויסטראגען אזוינע שרעק־ליכע סודות, אז די האר וועלען זיך קאפויער שטעלען.

—איהר וועט גלויבען,—האט ער זיך געווענדט צו מיר.—אויף א פראנט פון זיבען ווערסט ביז גראדעק געפינען זיך אין

די שאַנצען צוויי באַטאַליאָנען. און דערמיט וויל מען אויפהאַל-טען דעם שטורמישען אָנשפאַר פון שונא!

און ער האָט נאָך לאַנג גערעדט, געזידעלט אַלעמען און געריהמט זיך.

איך בין אַריין געזעגענען זיך מיט פרוי רייכענשטיין, דער אָרגאַניזאַטאָרין און פערוואַלטערין פון די אָבּראַנקעס, וועל-כע זענען געוועזען אַדאַנק איהר זעהר גוט איינגעאָרדענט.

—איהר ווייסט, וואָס איך וועל אייך זאָגען, האָט זי מיר געזאָגט.—אָט געהען די רוסען אַוועק און ביי מיר איז נישטאָ קיין פרייד אין האַרצען. איך ווייס זעהר גוט וועגען אַלע גרוי-זאַמקייטען, וואָס דאָס רוסישע חיל איז בעגאַנגען אין גאַליציע, און נישט קוקענדיג אויף דעם, איז ביי מיר אין האַרצען נישטאָ קיין געפיהל פון פיינדשאַפט צו די רוסען. ווי ווילד זיי זענען נישט, זענען זיי פאָרט ברייטער, מענשליכער, פראָסטער ווי די דייטשען. אייך וועט דאָס אויסווייזען מאָדנע, נאָר פאַר די צעהן חדשים בין איך צוגעוועהנט געוואָרען צו די רוסען און ביי מיר האָט זיך געשאַפען אַ גוטער געפיהל צו זיי...

דער אויטאָמאָביל, אויף וועלכען איך האָב געוואַרט, איז אַלץ נישט אָנגעקומען. מעגליך, אַז איהם האָט עטוואָס אויפגע-האַלטען און ער וועט נישט קומען. איך האָב זיך שוין געקלי-בען געהן צום באַהן, אָבצופאָהרען מיט אַ צוג. אַז איך בין אַרויסגעגאַנגען פון האָטעל, האָט מיך אָבגעשטעלט אַ יונגערמאַן, מיט וועלכען איך האָב זיך, ווייזט אויס, ערגעץ וואו געטראָפען, נאָר איצט נישט דערקענט, און געפרעגט:

—ווען פאָהרט איהר?

—איך ווייס נאָך נישט. איך וואַרט אויף אַנ'אויטאָמאָביל.

—פאָהרט מיט אונז. מיר האָבען אַנ'אייגענעם צוג און פאָהרען אָב היינט זיבען אַ זייגער אין בראָד.

—זעהר גוט!

איך האָב פערנומען דאָס געלד און די זאַכען און מיט דעם אומבעקאַנטען יונגענמאַן אין זיין אויטאָמאָביל אָבגעפאָהרען אויפ'ן וואָקזאַל.

אַז איך בין שוין געזעסען אין וואַגאָן, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דאָס איז אַן אָבטיילונג פון בעסאַראַבער זעמסטוואָ. איהר לאַזאַרעט איז שוין אַריבערגעפיהרט אין בראָד. דאָס איז אַ לאַזאַרעט פאַר אָנשטעקענדע קראַנקהייטען, איבערהויפּט פאַר כאָלערנע און אין איהם געפינען זיך פיערהונדערט אַכציג קראַנקע. מיט דעם צוג ווערען אַריבערגעפיהרט אין אַלט וואַגאָנען דער גאַנצער פּערסאָנאַל און דער סקלאַד. די וואַגאָנען זענען צוגעקייטעלט צו אַ משא-צוג.

אָנשטאָט זיבען אָווענד, זענען מיר אָבגעפאָהרען צוויי ביינאַכט.

פערלאָזען האָב איך לעמבערג דעם 6-טען יוני פאַרטאָג, און דעם 8-טען זענען אַריין אין שטאָדט די עסטרייכער. וואָס עס איז פאָרגעקומען אין שטאָדט פאַר די צוויי—דריי טעג, האָב איך ביז איצט נישט געקאָנט זיך דערוויסען. עס זענען געגאַנגען קלאַנגען, אַז עס איז געווען אַ פּאָגראָם, אַז מ׳האָט אַ רב אָדער אַ ראַבינער דערשאָסען, אָבער דאָס זענען געווען נאָר נישט קלאָרע קלאַנגען. וו. טאַן, וועלכער איז אָבגעפאָהרען דעם 7-טען בייטאָג, האָט מיר דערצעהלט, אַז מ׳האָט קיין צייט נישט געהאַט צו עוואַקואירען די ציווילע בעפעלקערונג. דעסגלייכען האָט מען קיין צייט נישט געהאַט אויפצורייסען אַנדערע בנינים חוץ דעם וואָקזאַל (איינע פון די שענסטע געביידעס אין גאַליציע). די לעצטע טיילען, אָבטרעטענדיג, האָבען אויפגעבראָכען און צוראַבירט אויף דער גרויסער גאַס אַלע רייכע קלייטען, איבערהויפּט יובעליר-געשעפטען. מ׳האָט אויפגעזוכט און אויפגעבראָכען אַ ווייִנקעלער, געטרונקען און דעם איבערגעבליבענעם וויין פונאַנדערגעגאָסען איבער די גאַסען. די שפּעטער געקומענע זענען געקראָכען איבער דער ערד און געזופּט דעם בראַנפען פון דער בלאָטע. בשעת די פּאָליציי איז אַוועקגעגאַנגען, האָט מען איהר נאָכגעפייפט פון די פענסטער.

נאָך פון עמיצען האָב איך געהערט, אַז פיל פון די שכור׳ע סאָלדאַטען זענען פערבליבען. די עסטרייכער האָבען זיי געפונען נאָך שכור און געשאָסען זיי ווי מאַראָדערן.

נאָך אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך. אין לעמבערג איז די
גאַנצע צייט אַרויסגעגאַנגען אַ רוסישע צייטונג „טשערוואָנאַיאַ
רוס״. מיר האָט זיך געטראָפען דער לעצטער נומער איהרער
פון 6-טען. אין נומער איז קיין שום רמז נישטאָ, אַז מ׳פּער-
לאָזט לעמבערג. דער טאָן אַ מונטערער און אַ זיגערישער. עס
זענען אָנגעוויזען די ספּעקטאַקלען אין רוסישען טעאַטער אויף
אַ גאַנצע וואָך: שבת, דעם 8-טען, „קאַוואַלעריאַ רוסטיקאַנאַ״,
זונטאָג-דעם 9-טען, „די שענע העלענא״. גאָר אינטערעסאַנטער
פאַר אַלץ איז דאָרט די פעראָרדנונג פון דעם פערוואַלטער אי-
בער גאַליציע, אַז „פון אַלע יורידישע אַנשטאַלטען אין גאַליציע
זאָלען דערווייטערט ווערען די שופטים יודען״. גאַליציע איז
שוין כמעט אַוועק פון די רוסישע הענד, און דער אַפּאַראַט פון
יודען-פערפאָלגונג האַלט אין איין אַרבייטען!

ח

די אָבטיילונג, מיט וועלכער איך האָב זיך צופעליג גע-
טראָפען, האָט זיך אַרויסגעוויזען אַ שוואַרץ-מאה׳דיגע, ווי אַלע
בעסאַראַבער אָבטיילונגען. אין וואַגאָן האָב איך געטראָפען דעם
בעפולמעכטיגטען, מאַקאַר איוואַנאָוויטש (די פאַמיליע זיינע האָב
איך פערגעסען), אַ דאָקטאָר, זשעלעבאָווסקי, עפּעס אַ מיטרייזענ-
דער פאָליאַק, ריכלעווסקי, סאַניטאַרען און באַרמהאַרציגע שווע-
סטער. אַז איך בין אַריין אין וואַגאָן, האָט זיך געפיהרט אַ גע-
שפּרעך וועגען יודען. מאַקאַר איוואַנאָוויטש האָט אַרויסגעזאָגט
צופרידענקייט, וואָס מ׳זעהט נישט אויף די וואָקזאַלען קיין יודען.
דער פאָליאַק האָט איהם מיט אַ חניפה׳שען שמייכעלע אונטער-
געהאַלטען. נאָכדעם איז מען אַריבער צו מלחמה-ענינים, צו
דער לאַגע אויפ׳ן פראָנט: די לאַגע איז אַ האָפנונגסלאָזע. אין
דער צייט ווען די עסטרייכער פערוואַרפען אונז מיט סנאַריאַ-
דען, האָבען מיר נישט מיט וואָס צו ענטפערן זיי. דעם דאָק-
טאָר זענען בעוואוסט פאַלען, אַז אונזערע סאָלדאַטען האָבען

אויף אַ שטורמישער שיסעריי געענטפערט מיט שטיינער.

—ראַטעוועו רוסלאַנד קאָן איצט נאָר די געזעלשאַפט, דאָס פאָלק אַליין,—האָט ער רעזיומירט.—און די רעגירונג טהוט גאָר־נישט צו בעגייסטערן דאָס פאָלק, האַלט זיך ביי איהר שטענדיגער אונפערטרויאונג צו דער געזעלשאַפט און ביי איהר ביוראָקראַטיזם... אַז לעמבערג וועט פאַלען, וועט זיך נישט בעגעהן אין רוסלאַנד אָהן ערנסטע אונרוהען...

—אין דער אַרמעע הערשט אַ שרעקליכע צופאַלונג. אָפיצירען און געגעראַלען טראַכטען נאָר וועגען צלימלען און נאַגראַדעס, זענען פערטהון אין קליינליכע האַמפערונגען צווישען פאָלקען און דיוויזיעס. און נישט בעסער בעשטעהט עס אין די נידעריגערע שיכטען פון דער אַרמעע. נאָר אין דעם „רוסקאָיע סלאָוואָ" שרייבט מען, אַז סאָלדאַטען „רייסען זיך אין שלאַכט", באמת רייסען זיי זיך „פון שלאַכט". גיבען זיך אונטער אין פלען מאַסענווייז, זוכען אַלערליי מיטלען צו בעפרייען זיך פון דינסט. איהר ווייסט, וועלכע מיטלען מ'נעהמט אָן כדי צו בעפרייען זיך. מ'שטעקט זיך אָן אומישנע ווענערישע קראַנקהייטען. אין דער אַרמעע געהט אַ פאָרמעלער האַנדעל מיט אייטער פון טריפער. מ'צאָהלט אַ רובל פאַר אַ טראָפן...

שפעטער אַ ווייל איז מען ווידער אַריבער צו יודען. דער פאָליאַק, ריידענדיג וועגען וואַרשא, האָט זיך אָבגערופען:

—גוט פיהלען זיך איצט דאָרט יודען. האָבען זיך אָנגעקליבען אַהין צוויי מאָל מעהר, ווי פריהער ס'איז געוועו.

—אָנגעקליבען האָבען זיי זיך אַהין נישט פון גרויס נחת,—האָב איך זיך אָבגערופען.—דאָרט געפינט זיך איצט ביי הונדערט טויזענד אַרויסגעשיקטע און אַנטלאָפענע היימלאָזע יודען פון גאַנץ פוילען.

—קיין חדוש נישט,—האָט געענטפערט ריבלעווסקי.—זיי בעשעפטיגען זיך אַלע מיט שפיאָנאַזש.

—איהר קאָנט דאָס דערווייזען מיט פאַקטען?

—קיין פאַקטען ווייס איך נישט, נאָר אַלע אין איין קול זאָגען עס.

—אַט די אַלע, וואָס זאָגען עס אין איין קול, ווייסען מסתמא אַזויפיל פאַקטען, ווי איהר...

—איך בין נישט קיין אַנטיסעמיט,—האָט זיך אָבגערופען דער דאָקטאָר.—נאָר איך מוז קאָנסטאַטירען, אַז יודען פרעהען זיך אויף אונזער מפלה!

—איבערהויפט זענען שעדליכע מענשען די גאַליציאַנער יודען,—האָט פאָרטגעזעצט ריכלעווסקי.—עקספלואַטירען שרעקליך די פאָלקסמאַסען, דעם פויער. נאָר איך מוז זאָגען, אַז די אינטעליגענטע גאַליציאַנער יודען זענען גאָר אַנדערע, זעהר אָנשטענדיגע און אָרענטליכע לייט. צווישען מיינע נאָהנטסטע פריינד זענען דאָ עטליכע יודען: אמת'ע איבערגעגעבענע פאָליאַקען. צווישען זיי זענען דאָ אַזעלכע, וואָס אַרבייטען אויף דער קולטור פון לאַנד און וואָלטען געקאָנט זעהר פיל אויפטהון, זעהר גרויסע נוצען ברענגען, ווען אונזערע פוילישע אינטריגאַנטען, אונזערע דעפוטאַטען, וואָלטען זיי נישט פערפאָלגען און געגעבען די מעגליכקייט אַרויסצעווייזען זיך.

—איך האָב פריהער געוואוינט אין וואַרשא,—האָט ער צוגעגעבען.—עס איז געווען שווער צו לעבען אונטער דעם רוסישען רעזשים און איך בין אַריבערגעפאָהרען אין גאַליציע. שוין אַכצעהן יאָהר, אַז איך געפין זיך אין גאַליציע, און ווייסט איהר צו וואָס פאַר אַן'אויספיהר איך בין געקומען? אין רוסלאַנד טאָר אַ פאָליאַק וועגען גאָרנישט, וואָס האָט אַ שייכות צו זיין נאַציאָנאַלען לעבען, נישט ריידען, נאָר ער האָט די מעגליכקייט אַלץ צו טהון. אין גאַליציע מעג אַ פאָליאַק וועגען אַלץ ריידען, נאָר ער האָט נישט די מעגליכקייט קיין שום נאַציאָנאַלע זאַך צו טהון.

גאַנצע אַכצעהן שעה האָט געדויערט דאָס פאָהרען זעכציג וויאָרסט פון לעמבערג ביז בראָד. אויף יעדער סטאַציע זענען מיר געשטאַנען צו עטליכע שעה, דורכלאָזענדיג משא-צוגען פון לעמבערג. וואָס האָט מען נישט געפיהרט פון לעמבערג! עס זענען געגאַנגען גאַנצע צוגען מיט פוסטע, צובראָכענע פעסער פון צעמענט, מיט צובראָכענע וועגלעך און מעבעל, מיט צע-

פוילטע שפּאָלן און אַנדערע זאַכן אָהן אַ שום ווערט. און די אייזענבאַהן-ווערקשטאַטען האָט מען קיין צייט נישט געהאַט אַרויסצופיהרען.

אַרום אַכט אין אָוונד זענען מיר געקומען אין בראָד. אונזער צוג האָט זיך אָבגעשטעלט אַ קלאָפּטער פופציג פון וואָקזאַל, אין אַ געדיכטען ווערגענדען רויך פון ברענענדען בעט-געוואַנד און בגדים פון כאָלערא-קראַנקע, וואָס מ'האָט גאַנצע בערג פערברענט דאָ, ביים וואָקזאַל.

פון בראָד האָב איך גערעכענט צו פאָהרען מיט'ן עקסטרא צוג קיין קיעוו. איך בין אַראָבגעגאַנגען נעהמען אַ פוהרעל צו פיהרען מיינע זאַכען צום וואָקזאַל. עס האָט געדויערט נישט מעהר ווי צעהן מינוט, ביז איך האָב זיך אומגעקעהרט מיט דעם פוהרעל, נאָר איך האָב דעם צוג נישט געפונען אויף דעם אָרט, וואו איך האָב איהם געלאָזען. עס זענען צוגעגאַנגען דער בעפולמעכטיגטער, מאַקאַר איוואַנאָוויטש און עטליכע שוועסטער, וואָס זענען צוזאַמען מיט מיר אַראָב פון צוג, מיר האָבען אַלע צוזאַמען געלאָזט זיך זוכען איהם אויף אַלע ליניעס—און נישטאָ, ווי איינגעזונקען געוואָרען. מיר זענען אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע. ער איז געווען שרעקליך צורודערט און פערדולט און האָט אונז נישט געוואָלט ענטפערן. אַז מיר זענען צוגעשטאַנען, האָט ער אויסגעשריען:

—וואָס פאַר אַ צוג? לאָזט מיך צורוה! איך בין גענוג פערדרעהט אָהן אייך... וועלכען נומער איז אייער צוג?

—מיר ווייסען נישט דעם נומער.

—איהר ווייסט נישט? נו, ווייס איך אויך נישט! און לאָזט מיך צורוה. דאָ געהען דורך הונדערטער צוגען!

מיר זענען אַוועק צום קאָמענדאַנט. ער איז געווען נישט ווייניגער צורודערט און פערדולט פון נאַטשאַלניק סטאַציע און האָט אונז גאָרנישט געקאָנט זאָגען. נאָכדעם איז ער מיט אונז אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע. נאָר ווי זיי זענען זיך צונויפ-געקומען, האָבען זיי גענומען מיט פערצווייפלונג קריגען זיך.

—איך וועל וואַרפען אַלץ צום שוואַרציאָהר און אַנטלויפען

פון דאַנען!—האָט געשריען דער נאַטשאַלניק סטאַציע.—פיהרט אָן די אַרבייט דאָ אַליין, אָהן מיר!

—וואַרפען צו אַלדי שווארציאָהר קאָן איך אויך,—האָט איהם געענטפערט דער קאָמענדאַנט.—מיר האָט שוין דערעסען די קאַטאָרגע, פאַרפלוכט זאָל זי זיין!

נאָך לאַנגע וכוחים און געשרייען האָט דער נאַטשאַלניק סטאַציע ביי אונז געפרעגט:

—אויף וועלכער ליניע זענט איהר געקומען, אויף דער ברייטער, אָדער אויף דער שמאָלער?

—אויף דער שמאָלער.

—האָט איהר דאָס לאַנג געדאַרפט מיר זאָגען! די צוגען פון דער שמאָלער ליניע שיקען מיר אַלע אָב אין דובנאָ. אייער צוג איז אַוועק אין דובנאָ.

—ווי הייסט אין דובנאָ?!—זענען מיר געוואָרען אויסער זיך.—ביים צוג זענען געוועזען אַכט וואַגאָנען פון בעסאַראַבער אָבטיילונג, וועלכע זענען געוועזען אויסגעריכט אַהער.

—מאַלע וואָס זיי זענען געוועזען אויסגעריכט אַהער.

—וואָס איז דאָס פאַר אַ נבלה!—האָט זיך צוהיצט דער בעפולמעכטיגטער.—דאָ איז אונזער לאַזאַרעט, וואו עס ליגען פירהונדערט און אַכציג כאָלערע-קראַנקע, און דער גאַנצער פער-סאָנאַל מיט׳ן סקלאַד איז געוועזען אויסגעריכט, נעהמט איהר און שיקט זיי אָב אין דובנא! איך וועל זיך קלאָגען אויף אייך! איך וועל טעלעגראַפירען דעם קאָמענדירענדען פון דער אַרמעע.

—טעלעגראַפירט וויפיל אייער האַרץ גלוסט, ווענען איהר ווילט!—האָט רוהיג געענטפערט דער נאַטשאַלניק סטאַציע.—איך טהו דאָס, וואָס מ׳בעפעהלט מיר. איך האָב אַ בעפעהל פון דעם אויבער-קאָמאַנדירענדען, אַז פון צוועלף בייטאָג הײנט ביז אײנס ביינאַכט דאַרף איך אָבשיקען הונדערט און פערציג צוגען און איינעם נישט אָבשטעלען דאָ. טרייבען אַלע אין דובנא. שיק איך איצט אָב אַלע פינף מינוט אַ צוג. און איהר סטראַשעט מיר!

דער בעפולמעכטיגטער איז אַוועקגעלאָפען נאָך וואוהין עס איז קלאָגען זיך, מאָהנען מ׳זאָל אומקעהרען דעם צוג. איך האָב

געזעהן, אַז דאָ וועט גאָרנישט העלפען און בין אַוועק אויפ׳ן פּלאַטפאָרם וואַרטען אויפ׳ן ערשטען צוג, וואָס וועט געהן אין דובנאָ. מיך האָט זעהר בעאונרוהיגט, וואָס אין דעם אָבגעגאַנגענעם צוג איז געלעגען כמעט אָפען דאָס שאַכטעל מיט די צוואַנציג טויזענד רובל. זאָל עמיצער אַ הויב טהון דאָס דעקעל און דערזעהן דאָס געלד, קאָן מען עס גנב׳ענען אָדער אויפהויבען אַנ׳אויספאָרשונג, וואָס איז דאָס פאַר אַ שאַכטעל מיט געלד.

אויפ׳ן פּלאַטפאָרם האָט געקאָכט, ווי אין אַ קעסעל. די דינער האָבען זיך אומגעוואָרפען איבער׳ן פּלאַטפאָרם, געשריען, געפילדערט, געקריגט זיך. און אַלע עטליכע מינוט איז טאַקע אָבגעגאַנגען אַ צוג. איך האָב זיך אַריינגעכאַפּט אין ערשטען, וועלכער עס איז דורכגעגאַנגען, אין אַ וואַגאָן, וואו עס איז געזעסען אַנ׳אייזענבאַהן-קאָמאַנדע, אַנ׳עוואַקואירטע פון לעמבערג קיין ראַדזיוויל. אַז איך האָב זיי געזאָגט, אַז מ׳וועט זייער וואַגאָן נישט אָבקייטלען אין ראַדזיוויל און טרייבען גלייך קיין דובנאָ, זענען זיי געוואָרן שטאַרק אויפגערעגט, נאָר זיי האָבען זיך באַלד בערוהיגט: „זאָל זיין אין דובנאָ. וויבאַלד מיר וועלען נישט זיין פעראַנטוואָרטליך—איז נישט אונזער זאַך.״ אַז מיר זענען געקומען אין ראַדזיוויל און דער צוג איז דאָרט געשטאַנען פופצעהן מינוט, האָב איך אָנגעוויזען דער קאָמאַנדע, אַז זיי האָבען גענוג צייט אַרויסצוגעהן און אַרויספּאַקען זייערע זאַכען, נאָר זיי האָבען זיך נישט געריהרט פון אָרט: „מען דאַרף דאָ אָבקייטלען דעם וואַגאָן, אַזוי איז פעראָרדענט. און וויבאַלד מ׳קייטעלט איהם נישט אָב, איז נישט אונזער דאגה״.

„נישט אונזער זאַך״, „נישט אונזער דאגה״—די ווערטער איז אויסגעקומען אָפטער פאַר אַלץ צו הערען פון אַלערליי אָנטיילנעהמער אין דער מלחמה, פון די קלענסטע, ביז די העכסטע. און אין די דריי ווערטער איז געלעגען כמעט די הויפּט-סיבה פון אַלע רוסישע מפּלות.

די אַכט וויאָרסט פון בראָד ביז ראַדזיוויל האָט זיך דער צוג געשלעפּט דריי שעה. די אייזענבאַהן-בריגאַדע האָט ווייניג

אָבגעגעסען זיך דאָס האַרץ דערפון, געזעסען, געטרונקען טעה
און פרעהליך דערצעהלט אַלערליי מלחמה-קוריאָזען.

—מ'האָט אַבגעשיקט פון גאליציע אַ גע'הרג'עטען גענעראַל
אין אַ טרונע אין אַ ספּעציעלען וואַגאָן קיין טווער, וואו מ'האָט
איהם געדאַרפט מקבר-זיין. דער וואַגאָן איז אָנגעקומען, עס האָ-
בען זיך צונויפגעקליבען אויפ'ן וואָקזאַל די העכערע גלחים,
מ'האָט מיט גרויס פּאַראַד און ביים קלונגען פון אַלע גלאָקען
אָבגע'חתמ'עט דעם וואַגאָן. און אָנשטאָט דעם גענעראַל האָט מען
דאָרט געפונען געטרוקענטע פיש. פערביטען דעם וואַגאָן!

—כאַ-כאַ-כאַ!

—ביי אונז אויפ'ן פראָנט האָט געטראָפען,—רופט זיך אָב
דער אַנדערער,—מ'האָט געוואַרט מיט'ן גרעסטען אונגעדולד אויף
אַ צוג מיט סנאַריאַדען. אַז ער איז אָנגעקומען, האָט מען אין
די וואַגאָנען אָנשטאָט סנאַריאַדען געפונען סוכאַרעס. פערביטען
די צוגען. אַ צווייט מאָל האָט געטראָפען, אַז אַ גאַנצע דיוויזיע
איז על פּי טעות געוואָרען אָבגעשיקט אָנשטאָט אויפ'ן מערב-
דרומ'דיגען פראָנט אויפ'ן קאַווקאַזער. הונדערטער אַזעלכע טעות'ן
זענען פּאָרגעקומען.

מיר האָבען נישט בעוויזען אָבצופאָהרען אַ וויאָרסט פון
ראַדזיוויל, ווי עס איז פּאָרגעקומען אַ שטאַרקער שטויס, פון
וועלכען מיר זענען אַלע געפאַלען אויף דער ערד און אויף
אונז די פּעק און פּעקלעך. דער צוג האָט זיך מיט אַמאָל אָב-
געשטעלט. מיר זענען אַרויסגעשפרונגען פון וואַגאָן. עס איז
געווען שטאַרק פינסטער. ביים עק צוג האָבען זיך גיך באַוועגט
פייערלעך פון לאַמטערנעס און פון דאָרט האָט זיך געטראָגען
אַ געשריי. מיר האָבען זיך דערוואוסט, אַז אויף אונזער צוג
איז פון הינטען אָנגעשפרונגען אַ צווייטער, האָט צובראָכען צוויי
וואַגאָנעס, וואו עטליכע מענשען זענען גע'הרג'עט און פיל פער-
וואונדעט. דאָס האָט אויף קיינעם פון אונזערע און די נאָהנטע
פון אונז וואַגאָנען קיין איינדרוק נישט געמאַכט. מ'איז נאָר
געווען פערצווייפעלט, וואָס איצט וועט מען דאָ געוויס שטעהן
ביז טאָג. איינציגע האָבען זיך אומגעקעהרט אין די וואַגאָנעס צו

לעגען זיך שלאָפען, אַנדערע האָבען גענומען ברעכען שטעקענס פון עפּעס אַ פּאַרקאַן און מאַכען אַ פייער. מיט אַמאָל דערהערט זיך פון עק צוג אַ געשריי: „אַלע וואַרפט זיך אַרויס פון די וואַגאָנעס! עס וועט ווידער זיין אַ צוזאַמענשטויס! עס פליט אָן אויף די צוויי צוגען אַ דריטער.

ווייטער אַ מהומה. נאָר קיין שום שטויס האָבען מיר נישט געפיהלט. צי דער דריטער צוג אָבגעהאַלטען געוואָרען בעצייטענס, אָדער דער שטויס האָט נישט דערגרייכט ביז אונזער וואַגאָן—ווייס איך נישט.

אין דער צייט האָב איך דערזעהן, אַז פון דער פאָדערשטער זייט דערנעהנטערט זיך איבער דעם אייזענבאַהן-וועג צו אונז אַ פייערל. דאָס איז געגאַנגען אַ קאָנדוקטאָר מיט אַ לאַמטערן. ער איז צוגעגאַנגען צו אונזער לאָקאָמאָטיוו און אָנגעהויבען שמועסען דערנאָך אַמפּערן זיך מיט דעם מאַשיניסט. איך בין צוגעגאַנגען און זיך דערוואוסט, אַז דער קאָנדוקטאָר איז פון פאָדערשטען צוג, וועלכער האָט זיך אָבגעשטעלט ביי אַ וויאָרסט ווייטער, ווייל דער לאָקאָמאָטיוו קאָן נישט „נעהמען" דעם באַרג אַרויף. אין צוג איז אָנשטאָט די נאָרמאַלע פינפאונפערציג וואַגאָנעס, פאַרהאַן זיבענאונפופציג. דער קאָנדוקטאָר, דערוויסענדיג זיך, אַז דאָ איז פאָרגעקומען אַ צוזאַמענשטויס און אונזער צוג שטעהט סיי ווי סיי, איז געקומען בעטען דעם מאַשיניסט, ער זאָל מיט אונזער לאָקאָמאָטיוו אונטערשטויסען זייער צוג. דער מאַשיניסט האָט צוערשט נישט געוואָלט, נאָכדעם האָט ער איינגעוויליגט. איך האָב זיך אַרויפגעכאַפּט אויפ'ן לאָקאָמאָטיוו און אָבגעפאָהרען צום פאָדערשטען צוג. דאָס איז נאָך נישט געווען דער צוג, וואו איך בין געפאָהרען, נאָר פאָרט נעהנטער צו יענעם. איך האָב זיך פערקליבען אין אַ וואַגאָן מיט פוסטע פעסער פון צעמענט. דער צוג האָט זיך געריהרט פון אָרט, האָט מיט מאַטערניש, מיט אַ כריפּעריי, סקריפּעניש און אַנ'אָנשטרענגונג גענומען שלעפּען זיך פאָראויס, און ביי יעדען שטויס האָבען די פוסטע פעסער געטאַנצט און געביטען די ערטער. ערשט צום פריהמאָרגען איז דער צוג געקומען אין דובנאָ. נישט אין דובנאָ גופא,

נאָר אַ וויאָרסט זעקס פאַר דובנאָ, ביי אַ פּאָלוסטאַנאָק. פון דאָ-
נען ביז דובנאָ איז דער גאַנצער וועג שוין געווען פערשטעלט
מיט פיל צעהנדליג פריהער געקומענע צוגען. דאָ האָט זיך גע-
ענדיגט די שמאָלע ליניע און ווייטער האָט מען די צוגען אין
ערגעץ נישט געקאָנט שיקען. איך בין אַראָב און אַוועק פאָר-
אויס. דער דריטער צוג איז געווען דער, מיט וועלכען איך בין
געפאָהרען פון לעמבערג. איך האָב געפונען דאָס שאַכטעל מיט
דעם געלד און מיינע זאַכען אונבעריהרט. די לייט פון פערסאָ-
נאַל, וואָס זענען געווען אין וואַגאָן, האָבען נישט פערשטאַנען,
וואוהין מ'האָט זיי אָבגעפיהרט און וואָס טהוט זיך מיט די,
וואָס זענען פערבליבען אין בראָד. איך האָב זיי ערקלערט און
בערוהיגט:

איך האָב געפונען אַ פוהר און צוגעפאָהרען קיין דובנאָ
צום באַהנהויף, אויף וועלכען עס איז געווען ווי אין גאַליציע,
פול מיט מיליטער און ס'האָט געהערשט אַ שטאַרקער גערודער,
קיין איין יוד איז שוין אויפ'ן וואָקזאַל נישט געווען צו בע-
מערקען, דער ריכטיגסטער סימן, אַז די מלחמה האָט דערגרייכט
אַהער.

איך האָב זיך געזעצט אין ערשטן משא-צוג, וואָס איז
געגאַנגען אין דער ריכטונג צו קיעוו. דער וואַגאָן, וואוהין איך
בין אַריין, איז געווען אָנגעפּאַקט מיט קאַסטענס, ביי וועלכע עס
האָט זיך געפונען אַ סאָלדאַט מיט אַ ביקס. חוץ מיר האָבען זיך
אין וואַגאָן געפונען עטליכע אָפיצירען.

—וואָס פיהרסטו אין די קאַסטענס?—האָט איין אָפיציר גע-
פרעגט דעם וועכטער.

—ניי-מאַשינען פון פּזשעמישל.

אַלע האָבען זיך פערוואונדערט. דאָס הייסט בעראַבעוועט
אַ פריוואַטען סקלאַד מיט מאַשינען און מ'פיהרט אַרויס אָפיציעל,
מיט אַ בעוואָפענטען בעגלייטער.

—אַפנים מ'רעכענט דאָס געבען נדן די סאָלדאַטען, אַז
זיי וועלען חתונה האָבען.—האָט זיך אָבגערופען איין אָפיציר.—

קיין אַנדער ציל אַרויסצופיהרען פון שטאָדט ביי-מאַשינען קאָן איך נישט בעגרייפען.

אין קיעוו האָב איך געטראָפען אַ צוזאַמענפאָהר פון די יודישע הילפס-קאָמיטעטען. פון פעטערבורג איז געקומען ד. פיינ-בערג, מיט וועמען ביי מיר איז פאָרגעקומען אַ שאַרפער אינ-צידענט.

מאָהנענדיג ביים לעמבערגער קאָמיטעט ער זאָל אומ-קעהרען דאָס צוגעשיקטע געלד, האָט ד״ר לאַנדער בעמערקט, אַז איינע מיטגלידער פון קאָמיטעט צווייפלען, אויף ווי-פיל לאַנדער און איך זענען פולמעכטיגע פאָרשטעהער פון פעטערבורגער און קיעווער קאָמיטעטען, צו מאָהנען אין זייער נאָמען צוריק דאָס צוגעשיקטע געלד. דערום האָבען מיר גלייך טעלעגראַפירט אין פעטערבורגער קאָמיטעט: „טעלעגראַפירט גלייך דעם לעמבערגער קאָמיטעט אַ קאַטעגאָרישע פאָדערונג, ערפילען יעוויסייעווס (לאַנדערס פסעוודאָנים) און מיינע פאָדערונגען, שטי-מענדע מיט אייערע דירעקטיווען. בעשטעטיגט אונזער בעפול-מעכטיגונג.״ קיין ענטפער אויף דעם טעלעגראַם האָבען מיר זיך אין לעמבערג נישט דערוואַרט. איצט, בעגעגענדיג זיך מיט פיינבערג׳ן, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דער פעטערבורגער קאָמיטעט האָט, אַלס ענטפער אויף אונזער טעלעגראַם, טעלע-גראַפירט דעם לעמבערגער קאָמיטעט: די סומע, וואָס מ׳האָט איהם אַרויסגעשיקט, בלייבט ביי איהם און אויף ווייטער קאָן פעטראָגראַד גאָרנישט צוזאָגען. ד. ה. אַרויסגעזאָגט אַקוראַט דעם היפוך דערפון, וואָס מיר האָבען געפאָדערט און דערביי נישט בעשטעטיגט אונזער בעפולמעכטיגונג. וואָלט זיך די טעלעגראַמע בעקומען בשעת ביי אונז זענען נאָך פאָרגעקומען די אונטער-האַנדלונגען וועגען דעם געלד, וואָלט דער לעמבערגער קאָמי-טעט האָבען די רעכט נישט אומצוקעהרען אונז דאָס געלד און אפילו פעררעכענען אונז פאַר מענשען, וועלכע האָבען זיך אָנ-גערופען פאַר בעפולמעכטיגטע, נישט האָבענדיג קיין רעכט אויף דעם. און וואָס וועט דער קאָמיטעט, בעקומענדיג איצט די טע-

לעגראַמע, אויב זי וועט דערגעהן צו איהם, טראַכטען וועגען אונז?

—ווי אַזוי האָט איהר אונז, לאַנדער׳ן און מיך, אַוועקגע-שטעלט אין אַזאַ לאַגע?—האָב איך אויפגערעגט געפרעגט פיינ-בערג׳ן.—ווי אַזוי האָט איהר נישט טעלעגראַפירט: ערפילט די פאָדערונגען פון אונזערע בעפולמעכטיגטע? פאַרוואָס האָט איהר נישט בעשטעטיגט אונזער בעפולמעכטיגונג?

—מיר האָבען נישט פערשטאַנען אייער טעלעגראַמע. דאָ וויסען מיר, אַז לעמבערג איז עוואַקואירט און מיט אַמאָל פאָ-דערונגען. איהר האָט זעהר ריכטיג געטהון, וואָס איהר האָט געמאָהנט דאָס געלד, נאָר אונז איז עס אין זינען נישט אַריינ-געפאַלען און מיר האָבען גערעכענט, אַז דאָ האַנדעלט זיך וועגען להבא. אייער בעפולמעכטיגונג בעשטעטיגען אין אַ טעלע-גראַמע האָבען מיר מורא געהאַט, עס זאָל נישט אַרויסרופען עפּעס אַ חשד.

—מיר האָבען נישט מורא געהאַט אונטערצושרייבען אונ-זערע פאַמיליעס און איהר האָט מורא געהאַט. ניין, דאָס איז פאַרגעקומען נישט דערפון, נאָר פון דעם פערפוילטען ביוראָ-קראַטיזם, וועלכער הערשט אין פעטערבורגער קאָמיטעט,—האָב איך זיך נישט איינגעהאַלטען פון אַנ׳אויפוואורף.

איך בין געווען אַזוי אויפגערעגט, אַז איך האָב בעשטימט אָבצופיהרען דאָס געלד צוריק אין לעמבערג. איך האָב גערע-כענט, אַז איך וועל נאָך צייט האָבען אַהינצוקומען.

פיינבערג און גרינבערג זענען געווען אויסער זיך.

—דאָ איז אַזאַ נויט אין אַ רובל און איהר ווילט אָבפיה-רען צוריק צוואַנציג טויזענד רובל, וועלכע געהערן נישט דעם לעמבערגער קאָמיטעט.

כדי אַרויסצוגעהן פון דער לאַגע, האָבען מיר בעשטימט, אַז אין נאָמען פון פעטערבורגער, קיעווער און אָדעסער קאָמי-טעטען וועט אָנגעשריבען ווערען צום לעמבערגער קאָמיטעט אַ בריף, אין וועלכען עס וועט זיין בעשטעטיגט, אַז לאַנדער און איך זענען בעפולמעכטיגטע פון די קאָמיטעטען אין די ענינים

פון גאַליציע, אַז מיר ביידע האָבען נישט נאָר געהאַט דאָס רעכט, נאָר זענען געווען מחויב מאָהנען צוריק די סומען, וואָס זענען פערבליבען צום מאָמענט פון ליקווידירען פון לעמבערגער קאָמיטעט און אַז די טעלעגראַמע פון פעטערבורגער קאָמיטעט איז געווען אַרויסגעשיקט אין דעם מאָמענט, ווען מ'האָט נאָך נישט געוואוסט וועגען דער ליקווידאַציע פון לעמבערגער קאָמיטעט.

דער בריף מיט די אונטערשריפטען פון פיינבערג, גרינבערג און דעם פאָרשטעהער פון אָדעסער קאָמיטעט, האָב איך געדרעכענט גלייך אָבפיהרען קיין לעמבערג, נאָר דעמזועלבען טאָג האָב איך זיך דערוואוסט, אַז לעמבערג איז שוין אין די הענד פון די עסטרייכער.

דעם 10-טען, בשעת איך בין געווען אין חברה מפיצי השכלה אויף אַ פאָרטראַג, וועלכען וו. טאַן האָט געמאַכט איבער די געשעהענישען אין גאַליציע, האָט מען געבראַכט פון באַהנהויף אַ צעטעל, אַז נאָר-וואָס זענען אָנגעקומען די ערוב'ניקעס, וועלכע מ'האָט גענומען אין לעמבערג, און מ'בעט ווען עס איז קומען צו זיי. איך מיט טאַנ'ען זענען אַוועק אויפ'ן באַהנהויף, נאָר מיר האָבען דאָרט שוין נישט געטראָפען די לעמבערגער ערוב'ניקעס: מ'האָט זיי אָבגעפיהרט אין שטאָדט אין אַרעסטהויז אויף קירילאָווער גאַס. געטראָפען האָבען מיר אויפ'ן באַהנהויף אַ פאַרטיע יודען, ביי דרייהונדערט נפשות, אַרויסגעשיקטע פון סעניאָווע. זיי זענען שוין צוויי וואָכען אין וועג. אָנגעפאַקטע אין די טעפלושקעס, מידע און צובראָכענע. דערזעהענדיג אונז אין מיליטער-בגדים צוזאַמען מיט די יודישע יונגעלייט פון הילפס-קאָמיטעט, האָבען זיי זיך אַ וואָרף-געטהון צו אונז און גענומען מיט אַ געוויין בעטען, מ'זאָל זיי לאָזען כאָטש אויף עטליכע טעג דאָ אין קיעוו אויסרוהען זיך. דערצו האָט זיך נאָך צווישען זיי געפונען אַ קינד אַ קראַנקס אויף נאַטורעלע פאָקען. מיר האָבען געפרובט כלאָפּאָטשען, נאָר עס האָט נישט געהאָלפען, מען האָט זיי גלייך אָבגעשיקט ווייטער, נאָר דאָס קראַנקע קינד האָט מען צוגענומען אין שפּיטאָל.

מיר זענען אַוועק אין אַרעסטהויז אויף קירילאָווער גאַס. דאָס הויז האָט דער הילפס-קאָמיטעט געדונגען און איינגעאָר-דענט אויף זיין רעכנונג. מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבען פועל'ן ביי דער מאַכט, מ'זאָל די ערוב'ניקעס פון גאַליציע אָנ-שטאָט צו האַלטען אין טורמע, אָבלאָזען אויף דער ערבות פון קאָמיטעט אין דאָס הויז. דער פערוואַלטער פון הויז איז געווען בעשטימט פון דער פּאָליציי, די ערוב'ניקעס איז געווען פער-וועהרט אַרויסצוגעהן פון הויז. פונדעסטוועגען פלעגען אייניגע פאָהרען אין שטאָדט און פערבלייבען דאָרט גאַנצענע טעג.

דאָס אַרעסטהויז געפינט זיך אַנטקעגען דעם בעוואוסטען זייצעווס ציגעל-זאַוואָד, וואו עס האָט זיך אָבגעשפּילט די גאַנצע מעשה בייליס. דער פערוואַלטער, האַלפערן, האָט פריהער נישט געוואָלט אונז ערלויבען בעזוכען די אַרעסטירטע, נאָכדעם איז ער ווייכער געוואָרן און ערלויבט, נאָר האָט אונז אויף אַ מי-נוט נישט אָבגעלאָזט פון אויג.

דאָס גרויסע, צוויי-גאָרנדיגע הויז מיט עטליכע פליגל-בנינים, מיט אַ געדעקטען הויף איז געווען פול מיט יודען. אייניגע זע-נען געזעסען, אַנדערע אַרומגעגאַנגען איבער'ן הויף פער'חלש'טע פון היץ. אַלטע לייט זענען געווען אָהן אויבערשטע בגדים, אין טלית-קטנ'ס. אין די ווינקעלעך הויף האָבען ווייבער צוגעגרייט צום קאָכען, אַרום זיי האָבען זיך געשפּילט קינדער. אַ גאַנץ וועלטעל.

דער פערוואַלטער, אַ נידעריג דיק יודעל מיט אַ פליכע-וואַטען קאָפּ און אויפגערעגטע אומלויפענדיגע אויגעלעך, האָט זיך געטראָגען ווי אַ שטורם איבער'ן הויף. ער איז געווען ווי אויף פּרוזשינעס און אַ רגע נישט גערוהט. געטראָגען האָט ער עפּעס אַ משונה'דיגען בגד, וואָס האָט געדאַרפט הייסען אַ מונ-דיר. ער האָט געשריען, געפילדערט, אָבגעגעבען בעפעהלען און אַלע ווייל
ע געפייפט סיגנאַלען פון אַ פייפעל, וועלכעס איז ביי איהם געהאָנגען אויפ'ן האַלז. די אַרעסטירטע זענען שוין אַפּנים, געווען אויסגעמושטרירט, האָבען געוואוסט די בעדייטונג פון די סיגנאַלען. ביי אונזער אַריינגעהן האָבען זיך אַלע אויפגעכאַפּט

פון די ערטער, אַראָבגענומען די היטלען און אויסגעשטעלט זיך ווי סאָלדאַטען. האַלפערן האָט זיך געווענדט צו זיי מיט דעם טאָן פון אַ קאָמאַנדיר, אָבגעגעבען בעפעהלען. דערביי איז ער געווען אין אַ פרעהליכער שטימונג און האָט זיך געוויצעלט. דעם אַרעסטהויז האָט ער אָנגערופען „קאַבצאַנסקי זאַוואָד”. געהענדיג מיט אונז איבער'ן הויז און הויף האָט ער זיך אויפגעפיהרט ווי אַ פערוואַלטער פון אַ זוויערינעץ, וואָס ווייזט זיינע חיות, וועלכע זיצען אין שטייגען: „דאָס איז אַ זקן פון פינפאונניינציג יאָהר!” „דאָס איז אַ טויבשטומער!” „דאָס איז אַ געוועזענער גביר און איצט אַ קבצנ'סקע קעסטקינד!”—האָט ער פרעהליך אויסגעשריען! דאָס אַלץ האָט געמאַכט אַ שרעקליכען איינדרוק.

—אין דעם חדר זיצען זיבעצעהן רבנים! צעהן פון זיי זענען טיפע זקנים!—האָט ער אויסגעשריען, צוגעהענדיג צו אַ גרויסן חדר און געגעבען זיין פייף.

אין חדר, צווישען די רבנים, האָב איך מיט אַמאָל דערזעהן דעם יאַסלער רב. ער האָט אויף מיר געקוקט מיט זיינע נאַאיוו-גוטהאַרציגע קינדער-תמימות'דיגע אויגען. מיר האָבען זיך דערפרעהט איינער מיט דעם אַנדערן און צוקושט זיך. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז חוה"מ פסח האָט מען איהם געוואָלט ווידער אַרעסטירען און ער האָט איינגעצאָהלט די זעקסהונדערט רובל שטראָף. און אין אַ וואָך אַרום האָט מען איהם צוגענומען פאַר אַנ'ערוב'ניק.

—איהר גְעדענקט, איהר האָט געזאָגט, אַז מען וועט מיך נישט ריהרען,—האָט ער מיט אַ שטילען אויפוואורף מיר געזאָגט.

איך מוז זיך מודה זיין, אַז איך האָב עס איהם געזאָגט.

ער האָט מיך נאַאיוו געבעטען, איך זאָל איהם שטילערהייד אָבפיהרען קיין זשעשאָוו בעהאַלטען זיך, האָב איך איהם געזאָגט, אַז אויב די מעשה מיט דער שטראָף וועט זיין איינגעאָרדענט, האָט ער נישט וואָס מורא צו האָבען. איך האָב דעמאָלט נישט געקאָנט רעכענען, אַז אין עטליכע טעג אַרום וועט

זיך אָנפאַנגען דער ריקצוג פון דער רוסישער אַרמעע פון גאַ-ליציע.

געפונען האָט זיך צווישען די ערוב'ניקעס אויך דעם רב'ס פריינד, מענדעל מעלער. ער האָט נאָך אין יאַסלאַ געוויזען זיך מיר פאַר אַנ'אָריגינאַל און אַ פאַנטאַזיאָר. דאָ האָב איך זיך דערוואוסט, אַז ער איז נאָך אַ „דיכטער". ער האָט פערפאַסט אַ לויב-ליד לכבוד די לייט פון הילפס-קאָמיטעט, און פועל געווען ביי האַלפערן, ער זאָל ערלויבען זינגען דאָס ליד ביים טיש מיט אַ כאָר. מ'האָט מיך איינגעלאַדען אויף מאָרגען צו דעם געזאַנג, נאָר איך האָב קיין צייט נישט געהאַט אויסצוהערען דאָס ליד.

צווישען די ערוב'ניקעס האָט זיך געפונען איינער פון סטרי, מיט וועלכען איך האָב זיך געזעהן בעת איך בין דאָרט געווען. אַז מ'האָט איהם אַרעסטירט, האָט ער געהאַט אין זינען צו פערנעהמען מיט זיך אַלע קוויטונגען און חשבונות פון דעם געלד, וואָס איך האָב דאָרט איבערגעלאָזט און איצט האָט ער מיר איבערגעגעבען אַלע דאָקומענטען. דאָס האָט מיך זעהר גע-ריהרט.

אין אַ בעזונדער חדר האָבען זיך געפונען די ערוב'ניקעס פון לעמבערג. אויף מאָרגען נאָך מיין אָבפאָהרען האָט מען דאָרט פערנומען פינפאונדרייסיג ערוב'ניקעס, זיבעצעהן יודען און אַכצעהן פאָליאַקען. צווישען די לעצטע, דעם פרעזידענט פון מאַגיסטראַט, רוטקאָווסקי. צווישען די יודען האָב איך גע-טראָפען די מיטגלידער פון לעמבערגער קאָמיטעט, ד"ר דיאַ-מאַנד, פעללער'ן, גאָלד'ן און אַנדערע. דאָ האָט זיך אויך געפונען דער וויצע-פרעזידענט פון מאַגיסטראַט, שלייכער, וועלכער האָט זעהר וועניג אַרויסגעוויזען זיין יודישקייט, און דער רעקטאָר פון לעמבערגער אוניווערזיטעט, ה' בעק.

איך האָב ערוואַרט צו טרעפען ד"ר דיאַמאַנד אין אַ שרעק-ליך נידערגעשלאָגענער שטימונג. נאָר דער הייסער עסטרייכישער פאַטריאָט איז געווען אַזוי בעגייסטערט פון די עסטרייכישע נצחונות, אַז ער האָט פערגעסען וועגען די אייגענע צרות און געהאַלטען זיך פרעהליך, ווי אַ זיגער.

מעהר פון אַלץ האָט מיך פערוואונדערט, וואָס איך האָב דאָ געטראָפען פעללער׳ן. בשעת מיר האָבען זיך צום לעצטען מאָל ביי איהם געזעהן, האָט ער געזאָגט, אַז גלייך געהט ער בעהאַלטען זיך אין זעהר אַ זיכערן אָרט, וואו מ׳וועט איהם בשום אופן נישט געפינען.

—צום אומגליק,—האָט מיר ערקלערט איצט פעללער,—בין איך אַהין נישט געגאַנגען בעהאַלטען זיך. עס איז געקומען אַ מענש פון סקאַלאָנ׳ען און איבערגעגעבען מיר, אַז אויב איך וועל איהם געבען צוויי־טויזענד רובל, וועט ער מיך נישט נעה־מען פאַר אַנ׳ערוב׳ניק. איך האָב בערעכענט, בעסער צוויי־טויזענד רובל געבען, איידער ריזיקירען און האָב איהם געשיקט דאָס געלד. נאָך דעם האָב איך גערעכענט פאַר איבעריג צו בעהאַלטען זיך. און אויף מאָרגען האָט מען מיך אַרעסטירט.

די אַלע ערוב׳ניקעס פון לעמבערג האָבען מיך געבעטען משתדל זיין זיך, אַז אויב עס איז בעשטימט אָבצושיקען זיי פון קיעוו, זאָל מען זיי שיקען אין אַנ׳אוניווערזיטעט־שטאָדט, און דערווייל זאָל מען זיי ערלויבען וואוינען אין איין האָטעל. (רוטקאָווסקי׳ן און שלייכער׳ן האָט מען ערלויבט גלייך פון באַהן פאָהרען אין אַ האָטעל). די ביטע האָבען זיי מאָטיווירט אויך מיט דעם, וואָס זיי איז שווער צו געפינען זיך צוזאַמען מיט אָרטאָדאָקסישע יודען! אין עטליכע טעג אַרום האָט מען ערלויבט פריהער בעק׳ן, נאָכדעם די איבעריגע אַריבערפאָהרען אין אַ האָטעל.

ט

ביי דער לאַגע, וועלכע האָט זיך געשאַפען מיט דעם אָבטריט פון דער רוסישער אַרמעע פון גאַליציע און איבער־הויפּט מיט דעם פערלאָזען לעמבערג, זענען צושטערט געוואָרען אַלע פּלענער, מיט וועלכע איך בין פריהער געפאָהרען אין אָקו־פּירטען קאַנט. איצט האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד וועגען

אַ וועלכער עס איז פּלאַנמעסיגער אַרבייט, פּלאַנמעסיגער הילף דער בעפעלקערונג פון גאַליציע. עס איז אפילו געווען שווער צו בעשטימען פאָראויס וואוהין צו פאָהרען.

ביי אַזעלכע בעדינגונגען איז ביי מיר אַרויסגעטראָטען די פראַגע, אויב עס האָט אַ ציל צו פאָהרען ווייטער אין גאַליציע. נאָר דער קיעווער קאָמיטעט האָט זיך ענערגיש אַרויסגעזאָגט, אַז איך מוז פאָהרען. נאָך דעם פערלאָזען לעמבערג זענען פערבליבען הונדערטער שטעדט און שטעדטלעך אונטער דער מאַכט פון די רוסען. די שטעדטלעך, וואוהין קיין הילף פון לעמבערג קאָן נישט אָנקומען און וועלכע קאָנען נאָך פערבלייבען אַ לאַנגע צייט ביי די רוסען אין די הענד, מוזען פערזאָרגט ווערען מיט הילף. אַי וואָס עס איז איצט אונמעגליך אויסצואַרבייטען אַ מאַרשרוט וואוהין צו פאָהרען,—וועל איך פאָהרען וואוהין איך וועל קאָנען. יעדעס שטעדטעל, וועלכעס עס זאָל נישט זיין, נויטיגט זיך אין מאַטעריעלער און אפשר נאָך מעהר אין מאָראַלישער הילף אין דעם קריטישען מאָמענט, בשעת דאָס רוסישע חיל טרעט פון דאָרט אָב.

איך האָב איינגעשטימט אומצוקעהרען זיך אין גאַליציע, בעהעפטען זיך מיט איינע פון די צוויי אָבטיילונגען, דעמידאָווס אָדער קאָמיסאַראָווס און צוזאַמען מיט זיי, אָדער מיט אַ בעפולמעכטיגונג פון זיי, אַרומפאָהרען איבער יענע שטעדט און שטעדטלעך, וואו עס וועט מעגליך זיין.

אַזוי ווי ד"ר קאָזשענעווסקי האָט בעשטימט איינצואָרדנען די פלוג-גרופּע פון דעמידאָווס אָבטיילונג אין סאָקאַל, בין איך אַוועקגעפאָהרען אַהין דורך קאָוועל.

אין קאָוועל האָב איך בעזוכט דעם יודישען הילפס-קאָמיטעט, אין וועלכען עס האָט אָנגעפיהרט די גאַנצע אַרבייט מיט אַ גרויסער איבערגעגעבענקייט פרוי ד"ר פיינשטיין. די הויפּט-אַרבייט פון קאָמיטעט איז בעשטאַנען אין צוגרייטען שפּייז פאַר די הונדערטער און טויזענדער יודישע היימלאָזע און אַרויסגעשיקטע, וועלכע מ'טרייבט דורך קאָוועל. עס איז אויסגעקומען צו פיהרען אַ מלחמה מיט דער אַדמיניסטראַציע פון באַהנהויף, וועל-

כּע לאָזט קיינעם נישט צו צו די אַרויסגעשיקטע יודען.

אויפ'ן עטאַפּען-הויף האָב איך געטראָפען עטליכע צעהנדליג אַרויסגעשיקטע גאַליציאַנער יודען. אַלע זענען געזעסען אויף דער ערד. איינינע האָבען געדאַווענט אין טלית און תפילין. צוגעהן צו זיי האָט דער קאָנוואָינער נישט ערלויבט.

—פון וואנען פיהרט איהר זיי?—האָב איך איהם געפרעגט.

—פון סאָקאַל. פינפאונדרייסיג נפשות.

—וואָס הערט זיך אין סאָקאַל?

—מ'האָט דאָרט די „זשידעס" געשלאָגען, זייערע קלייטען צוראַבירט.

—פאַרוואָס?

—דער קאָמענדאַנט האָט געהייסען פונאַנדערטראָגען די זשידאָווסקע קלייטען... חוץ זשידעס, האָט מען קיינעם נישט אָנגעריהרט.

—דו ווייסט געוויס, אַז דאָס האָט דער קאָמענדאַנט געהייסען?

—אַזוי איז (טאַק טאָטשנאָ), אייער בלאַגאָראָדיע, אויף ריכטיג ווייס איך, אַז ער האָט געהייסען.

מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבען צו בעקומען די ערלויבעניש איבערצוגעבען פאַר די יודען שפייז.

אין הילפס-קאָמיטעט האָט מען מיר דערצעהלט, אַז דער אויבער-קאָמאַנדיר פון דער דרום-מערב'דיגער אַרמעע, איוואַנאָוו, זענענדיג אין כעלם, האָט אויפגענומען אַ דעפּוטאַציע פון פיער רבנים, וועלכע האָבען איהם אונטערגעטראָגען אַ ספר-תורה. ער איז געווען זעהר גערירהרט, האָט זיך צוקושט מיט די רבנים און געשענקט דעם עלטסטען פון זיי אַ זילבערנע טאַבאַק-פּושקע. אַז זיי זענען אַוועק, האָט ער געהייסען אומקעהרען זיי און געגעבען זעקסהונדערט רובל פאַר די יודישע אָרימעלייט.

די מעשה איז זעהר עהנליך אויף אַ לעגענדע. וועגען דעם גענעראַל איוואַנאָוו זענען געשאַפען געוואָרען פיל לעגענדעס. צווישען יודען איז געווען שטאַרק פערשפּרייט דער גלויבען, אַז איוואַנאָוו שטאַמט פון יודען, אַז ער אַליין אָדער זיין

פּאָטער איז געווען אַ קאַנטאָניסט. גענומען האָט זיך די לעגענ-דע דערפון, וואָס ער האָט געהייסען נאָכ׳ן פּאָטערס נאָמען „יודאָוויטש“.

אין קאָוועל האָב איך זיך געטראָפען מיט אַ מיטגליד פון קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג, נאַדיעזשדין. ער האָט מיר מיטגע-טיילט, אַז זייער אָבטיילונג שטעהט אין קריסטאַנאָפּאָל, זיבע-צעהן ווערסט פון קאָוועל און געבעטען מיך פאָהרען צו זיי אין אָבטיילונג. מיר זענען צוזאַמען אַוועקגעפאָהרען איבער וולאַ-דימיר וואָלינסק.

אין וואַגאָן איז מיט אונז געפאָהרען אַ פּרייוויליגער אָפּי-ציר פון קאַווקאַזער פראָנט. ער האָט געגאָסען פּעך און שווע-בעל אויף די אַרמענער: זיי זענען שפּיאָנען, פעררעטער, פיינד פון רוסלאַנד.

—וואָס קאָן שוין זיין ערגער פון אַנ׳אַרמענער!—האָט ער גע׳טענה׳ט.—נו, פערשטעהט זיך, יודען! נאָר יודען פערפאָלגט מען דאָך דערפאַר! און וואָס קאָנען מיר פאַר אַנ׳עטיק פאָ-דערן פון מענשען, וועלכע מיר האַלטען פאַר אונמענשען. די אַרמענער אָבער זענען דאָך קריסטען און מיר ווייזען זיי ארויס פריינדשאַפט און גיבען זיי הילף,—און זיי זענען די ערגסטע פיינד אונזערע!

געטראָפען זיך אויף אַ סטאַציע מיט אַ צוג פון היימלאָזע פּויערים. איך בין צוגעגאַנגען צו איין וואַגאָן און געפרעגט אַ פּויער:

—פון וואַנען?

—פון ראַווא-רוסקאַ.

—וואָס הערט זיך דאָרט?

—שטיל. מעהר נישט, מ׳האָט זשידעס געשלאָגען.

—פאַרוואָס?

—זיי האָבען געשאָסען אויפ׳ן חיל, האָט מען דערפאַר אויסגע׳הרג׳עט פיל פון זייערע.

נאַדעזשדין, מיט וועלכען איך בין געפאָהרען, האָט מיר דערצעהלט, אַז אין סאָקאַל דער פּאָגראָם האָט זיך אויך אָנגע-

הויבען פון דעם קלאַנג, אַז יודען שיסען אויפ'ן חיל. לויט נאַ-
דעזשדינס ווערטער, האָט מען אין סאָקאַל געשאָסען זיבען קאָ-
זאַקען פאַר'ן אָנטייל אין פּאָגראָם. עס גלויבט זיך עפּעס נישט.

סאָקאַל—אַ היבשע שטאָדט. ווייזט-אויס געווען אַ רייכע און
אַ שעהנע. געקומען אַהין בין איך שבת און פון ערשטען בליק
האָב איך נישט געקאָנט בעשטימען, פון וואָס נעהמט זיך די
טויטע שטילקייט און די געשלאָסענע קלייטען. פון דעם, וואָס
עס איז שבת, אָדער פון דעם פּאָגראָם, וואָס די שטאָדט האָט
נאָר-וואָס איבערגעלעבט. נאָר צוקוקענדיג זיך, האָב איך דער-
זעהן די צובראָכענע און פערשלאָגענע טהירען, די אויסגעהאַק-
טע פענסטער, די צודרעהטע און אויסגעריסענע אייזערנע שוץ-
טהירען אויף די קלייטען. אַריינגעקוקט דורך די פערשלאָגענע
טהירען—אין די קלייטען איז אַ פּאָגראָם-חורבן: צובראָכען, צו-
ריסען, צושאָטען. אויף די גרויסע גאַסען איין יוד נישט בע-
גע געגענט.

איך בין אַוועק אין די זייטיגע געסלעך. בין דורכגעגאַנ-
גען איינס, דאָס אַנדערע. דאָ זעהט מען שוין נישט קיין סאָל-
דאַטען. אָרימע יודישע הייזלעך. אַ ביסעל ווייטער—ווי אַ גי-
גאַנט, אַ גרויסע אַלטע שטיינערנע שוהל פון XVII יאָרהונדערט,
איינע פון די שענסטע שוהלען. אַרום ביי די הייזלעך זיצען
אויף די גאַניקלעך אַלטע לייט, ווייבער, קינדער. אַלע מיט
אַראָבגעלאָזענע קעפּ, פערטרויערט, ווי תשעה באב צו קנות.

פון אַ זייטיגען געסעל בעווייזט זיך אַן'אַלטער יוד, מיט
אַ גרויסער גרויער באָרד מיט אַ שעהנעם פּנים, אין אַ שטריימעל
אין אַן'אַטלאַסענער קאַפּאָטע. ער געהט רוהיג און לאַנגזאַם צו
דער שוהל.

איך געה צו צו איהם:

—גוט שבת!

ער שטעלט זיך אָב, קוקט מיך אָן אַ ווײלע קאַלט, פרעמד
און ענטפערט טרוקען:

—גוט שבת.

—דאָ איז פאָרגעקומען אַ פּאָגראָם?—פרעג איך, נישט גע-פינענדיג מיט וואָס אָנצוהויבען דעם געשפרעך.

—יאָ...

—פיל קלייטען צוראַבירט?

—אַלע...

—עמיצען גע׳הרג׳עט?

—ניין... יאָ, איינעם גע׳הרג׳עט... פיל פערוואונדעט.

—די שוהל איז גאַנץ געבליבען?

—גאַנץ געבליבען.

אויף אַלע פראַגען ענטפערט ער קאַלט און טרוקען. קעהרט זיך אָב און געהט אַוועק אין שוהל.

איך האָב גערעכענט צו געפינען אין סאָקאַל דעם ד"ר קאָזשעגעווסקי מיט דער פלוג-גרופע פון דעמידאָווס אָבטיילונג. נאָר וויפיל איך האָב נישט געזוכט, האָב איך איהם נישט גע-פונען. איך בין אריין אין אַ האָטעל, האָב גענומען אַ צימער, אריינגערופען די בעל-הבית׳טע, אַן עלטערע יודענע, און גענו-מען פונאַנדערפרעגען זי, וואָס אין שטאָדט איז פאָרגעקומען.

—מ׳האָט געמאַכט אַ תּל פון דער שטאָדט. אַ גאַנצע וואָך כסדר האָט מען געראַבעווועט, געבראָכען, געשלאָגען. קיין איין הויז, קיין איין קלייט נישט דורכגעלאָזען. וויפיל יודען האָט מען צו׳הרג׳עט, צוקאַלעטשעט? אפשר עטליכע הונדערט. צום טויט האָט מען דער׳הרג׳עט אַ זייגערמאַכער, געבליבען אַ ווייב מיט אַכט קינדער... דאָס ווייסט מען, היינט וויפיל ווייסט מען נישט. מ׳געפינט אין וואַלד קינדער אָהן מוטערס און, וואו די מוטערס זענען פערשוואונדען, ווייסט קיינער נישט... מיין טאָכ-טער האָט אַ קאָזאַק צוהאַקט אַ האַנד מיט׳ן שווערד.

זי דערצעהלט דאָס מאָנאָטאָן, רוהיג און טרעהרען גיסען זיך איהר פון די אויגען.

—אָנגעהויבען האָט זיך דערמיט, וואָס מ׳האָט צונויפגע-טריבען אויפ׳ן פלאַץ אַלע יודען מאַנסביל, אַ מענשען טויזענד און מ׳האָט געזאָגט, אַז מ׳וועט אַלעמען שיסען, נאָכדעם אַז מ׳וועט אַלעמען אַוועקטרייבען אין רוסלאַנד... אין שטאָדט האָט

מען אויפגעזאַמעלט עטליכע טויזענד רובל און אַוועקגעטראָגען דעם קאָמענדאַנט, האָט ער אָבגעקליבען פינפאונזיבעציג מאַן און אָבגעשיקט קיין רוסלאַנד און די איבעריגע אָבגעלאָזען...

ביי מיר זענען געווען פערצייכענט עטליכע חשוב'ע בעלי־בתים, צו וועלכע איך האָב געדאַרפט זיך ווענדען. איך האָב געבעטען די בעל־הבית'טע זי זאָל זיי רופען צו מיר. זי האָט געענטפערט, אַז זיי וועלען געוויס מורא האָבען צו געהן איבער'ן גאַס. פונדעסטוועגען האָט זי איינגעשטימט געהן צו זיי, האָט אָנגעטהון אויפ'ן קאָפּ אַ פויערש קאָלירט טוך, מ'זאָל זי אין גאַס אָננעהמען פאַר אַ פויערטע, און איז אַוועק. אין אַ פּאָר שעה אַרום האָט זי זיך אומגעקעהרט מיט דער ידיעה, אַז אַלע בעהאַלטען זיך. נישט האָבענדיג וועמען איבערצוגעבען אַ גרעסערע סומע פאַר די נויטבעדערפטיגע, האָב איך דער בעל־הבית'טע פון האָטעל איבערגעלאָזט פינפאונזיבעציג רובל זי זאָל זיי איבערגעבען אין קאָמיטעט.

איך בין אַוועק איבער'ן שטאָדט. מ'האָט מיר געזאָגט, אַז דעמידאָווס פלוג־אָבטיילונג געפינט זיך אין בעלז. איך בין אַוועק אויפ'ן באַהנהויף און געבעטען דעם טעלעגראַפיסט אָנפרעגען אין בעלז וועגען דער פלוג־אָבטיילונג. ער האָט מיר געענטפערט, אַז 3 מיט 37 מינוט האָט בעלז אויפגעהערט צו ענטפערן: אפנים שוין פערנומען פון די עסטרייכער.

סאָקאַל עוואַקואירט זיך, דער קאָמענדאַנט איז אָבגעפאָהרען, נאָר די שטאַבען פון קאָרפוסען און דיוויזיעס זענען נאָך דאָ. ביינאַכט איז די שטאָדט געווען ווי אַרומגערינגעלט מיט אַ פייערדיגער רינג. אַרום און אַרום האָבען זיך געזעהן בראַנדען פון ווייטע אָדער נאָהנטע שרפות: דאָס ברענען אַרום, שטעדט און דערפער. אַזעלכע פייערדיגע רינגען האָב איך נאָכדעם געזעהן כמעט יעדע נאַכט אומעטום, וואו איך האָב זיך געפונען מיט דעם אָבטרעטענדען חיל.

איך האָב איבערגענעכטיגט אויפ'ן באַהנהויף און אינדערפריה אַוועקגעפאָהרען מיט'ן צוג קיין קריסטאַנאָפּאָל, וואו עס האָט זיך געפונען קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג. קאָמיסאַראָוו'ן האָב

איך נישט געטראָפען, ער איז אַרומגעפּאָהרען אין געגענד און געדאַרפט קומען אין אָוונד.

דאָס שטעדטעל—נישט קיין גרויס, אַ יודיש. ווייזט-אויס די לעצטע טעג נישט געליטען, אַלע קלייטען זענען אָפען. נאָר די אומרוהיגקייט, דער פּחד צווישען יודען איז אַ שרעקליכער. די גאַסען זענען אָנגעפּאַקט מיט אָבטרעטענדען חיל.

איך בין אַריין אין אַ קרעמעל, ביי וועלכען עס איז געשטאַנען דער בעל-הבית, אַן עלטערער יוד מיט אַן אינטעליגענטען פּנים, האָב זיך פונאַנדערגערעדט מיט איהם, דערצעהלט, אַז איך קום פון לעמבערגער קאָמיטעט און געבעטען דערצעהלען וואָס דאָ האָט פּאַסירט.

—מיט צעהן חדשים צוריק, אַז די רוסען זענען אַריין, האָבען זיי חרוב געמאַכט די שטאָדט, צורויבט ביז'ן לעצטען פּאָדים, האָבען פינף יודען גע'הרג'עט, דריי געשאָסען און צוויי געשאָכטען, און מאנס געווען אַלט מיידלעך און צוואַנציג פרויען פּאַר די אויגען פון זייערע געבונדענע מענער... עס איז נישט איבערצודערצעהלען, וואָס מ'האָט געמאַכט פון דעם שטעדטעל פּאַר אַ חורבן... נאָכדעם, אַז עס איז שטיל געוואָרען, זענען אַלע געבליבען בעירום ובחוסר כל, און אַרויספאָהרען פון שטאָדט קויפען אַ זעקעל מעהל האָט מען נישט געטאָרט, שטרענג פערווערט. איז מען געשטאָרבען פשוט פון הונגער. קיין הילף איז פון ערגעץ נישט אָנגעקומען... און איצט רוקט זיך אָן ווייטער אַ מהומה און גאָט ווייסט, ווי עס וועט אַריבער, וואָס פּאַר אַ צרות עס ערוואַרטען אונז נאָך...

לויט מיין בזטע, האָט דער קרעמער אַריינגערופען צו זיך אין אַ הינטערשטען חדר פיער בעלי-בתים, מיטגלידער פון דער קולטור-געמיינדע. איך האָב מיט זיי בעשפּראָכען די לאַגע און אַרויסגעגעבען פּאַר די אָרימעלייט פינפהונדערט רובל. מיט איינעם פון די בעלי-בתים האָב איך בעזוכט די שוהל, זי איז געווען אָנגעפּאַקט מיט קאַסטענס און קוישען. דאָס האָבען יודען פון דער גאַנצער שטאָדט געטראָגען אַהער בעהאַלטען זייער גוטס, רעכענענדיג, אַז די שוהל איז דאָס זיכערסטע אָרט. אין

שוהל האָבען זיך געפונען פיל אַלטע זעלטענע חפצים, איבער-הויפט מעשענע הענגלייכטער. איך האָב אַנ׳עצה געגעבען אַרויפ-צוטראָגען אַלע קאַסטענס און די חפצים אויפ׳ן בוידעם און צו-האַקען די הויכע לייטער, וואָס איז געשטאַנען אין שוהל. איך האָב אויך אַנ׳עצה געגעבען אָנצוגרייטען אין די הייזער פעסער מיט וואַסער, אויף דעם פאַל פון אַ שרפה.

און אויף שרפות האָט מען זיך געקאָנט און געמוזט ריכ-טען. בייטאָג איז די שטאָדט געוועזן אַרומגערינגעלט מיט צעהנד-ליגער שוואַרצע רויך-זיילען פון ברענענדע שטעדט און דער-פער. אויפ׳ן בליק האָט מען געפרובט בעשטימען וואו עס ברענט: וועלקי-מאָסטי? בעלז?...

אין אָוועגד איז געקומען קאָמיסאַראָוו און דערצעהלט, אַז וועלקי-מאָסטי האָט דאָס רוסישע חיל פערלאָזען. פאַר׳ן אָבטרע-טען האָבען די קאָזאַקען געמאַכט אַ שרעקליכען פאָגראָם אין שטאָדט. אַיצט ווערט די שטאָדט פון רוסישען חיל בעשאָסען און ברענט. די פלוג-אָבטיילונג, אונטער דער פערוואַלטונג פון פרוי ד״ר שאַפּיראָ איז, אָבטרעטענדיג פון וועלקי-מאָסטי, פער-בליבען אין דאָרף פאָרכאַטש, ניין ווערסט פון קריסטאַנאָפּאָל. דאָס דאָרף ווערט בעשאָסען, נאָר ד״ר שאַפּיראָ מיט די באַרמ-האַרציגע שוועסטער אַרבייטען אונטער׳ן פייער, מאַכען אָפּע-ראַציעס און איבערבינדונגען און שיקען אָב די פערוואונדעטע. אום צוויי ביינאַכט איז געקומען די פלוג-אָבטיילונג קיין קרי-סטאַנאָפּאָל. צו פאָרכאַטש געהען שוין, צו די עסטרייכער. דער-וויל האַלט נאָך דער אַריערגאַרד אויף דעם שונא, נאָר ביי-נאַכט, שפעטסטענס מאָרגען, וועט מען דאַרפען אָבטרעטען פון דאַנען.

איך בין אַוועק אויפ׳ן באַהנהויף. דאָרט איז אַ חורבן. אַלץ עוואַקואירט, פערבליבען דער לעצטער אויפרייס-צוג. דער וועג אויף מערב צו לעמבערג איז רואינירט: די רעלסען אַראָב-גענומען, די שפאַלען אַרויסגעריסען און צונויפגעלעגט אין שיי-טערס צום אונטערצינדען, אַלע בריקלעך אויפגעריסען.

ביינאַכט איז דער פייער-רינג פון די אַרום ברענענדיגע

שטעדט און דערפער געוואָרען שטאַרקער און נעהנטער. שוין ליגענדיג זיך שלאָפען, האָב איך דערזעהן גאָר נאָהנט ביים באַהנהויף אַ שטאַרקען פלאַם. איך בין צוזאַמען מיט נאַדעזש-דינ'ען אַוועק אַהין. דאָס האָבען געברענט די שייטערס שפּאַלען, געהילץ און סטאָגען היי אַרום באַהנהויף.

עס איז געווען אַ קלאָרע נאַכט, געשיינט אַ פולע לבנה אויפ'ן אויסגעשטערנטען הימעל. מיר האָבען זיך אַ קעהר געטהון צו געהן צוריק און פאַר אונזערע אויגען האָט זיך פאָרגעשטעלט אַ פאַנטאַסטיש בילד: עס זענען געשטאַנען הונדערטער הויכע שטיינער, רויטע, גליהענדיגע, אויף וועלכע עס האָבען געברענט פייערדיגע יודישע אותיות. אין ערשטען מאָמענט האָב איך אפילו נישט תופס געווען, וואָס עס בעטייט. נאָר גלייך האָב איך פער-שטאַנען, אַז פאַר אונז איז אַ יודישער בית-עולם. אונטער דעם אָפּשיין פון די פלאַמען, האָבען די מצבות אויסגעזעהן ווי גלי-הענדיגע. דאָס בילד איז געווען אַנ'אונגעוועהנליכעס, אַ פאַנטאַס-טישעס. גלייך ווי צעהנדליגער דורות פון עטליכע הונדערט יאָהרען זענען אין דער מיסטישער לבנה-נאַכט אַרויסגעטראָטען פונ'ם עבר און מיט פייערדיגע בליקען געקוקט אויף די שרע-קען, וואָס קומען פאָר און רוקען זיך אַלץ נעהנטער אָן אויפ'ן שטעדטעל.

מיר זענען לאַנג געשטאַנען ווי פערצויבערטע. אַז מיר זענען געקומען צו זיך, האָבען מיר אָנגעהויבען ווי פערטרוימט ריידען וועגען דער צוקונפט פון דער מענשהייט, וועגען דער צייט, אַז עס וועלען פערשוואונדען די קאָשמאַרען פון מלחמה מיט איהרע טייכען בלוט און בלוטיגע רויטע פייערן.

עס האָט שוין אָנגעהויבען טאָגען, אַז מיר האָבען זיך אומגעקעהרט אין שטעדטעל. דאָרט האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט. נישט איין לעבעדיגער נפש אין די גאַסען, נאָר פון דערווייטען האָט זיך געטראָגען אַ מעטאָדישע שטאַרקע קאַנאָנען-שיסעריי.

איך האָב נישט לאַנג געשלאָפען. אויפגעכאַפּט זיך אַרום

אַכט אַ זייגער. געהט צו אַ סאַניטאַר און רוהיג פאַרבייגעהענדיג זאָגט ער מיר:

אין שטאָדט איז אַ פּאָגראָם... מיט אַ שעה צוויי צוריק זענען אָנגעקומען קאָזאַקען און ראַבירען די שטאָדט, ברעכען קלייטען, שלאָגען יודען...

איך בין צוגעלאָפען צום פענסטער. אין גאַס קאָכט, ווי אין אַ קעסעל. עס לויפען ווייבער מיט אַ געשריי, אַ יללה. קליינע גרופען עלטערע יודען לויפען אַריבער פון איין אָרט צום אַנדערן. ביי פיל קראָמען ליגען הויפענס צוריסענע און צובראָכענע סחורה, חפצים. אַרום זיי שטעהען רעדלעך, נאָר קיין סאָלדאַטען און קאָזאַקען זעהט מען נישט.

איך בין אַרויס אין גאַס, גענומען פונאַנדערפרעגען. האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז זעקס אַ זייגער איז אָנגעקומען אַן אָבטיילונג קאָזאַקען און ווי זי איז נאָר אַריין, האָט זי גלייך גענומען מאַכען אַ פּאָגראָם און פאַר די צוויי שעה האָט זי חרוב געמאַכט דאָס שטעדטעל, צוראַבירט אַ העלפט קלייטען. איצט געהען אַרום נאָר איינצעלנע סאָלדאַטען און קאָזאַקען און שלעפען פון די צוראַבירטע קלייטען, וואָס דאָרט איז פערבליבען. נאָך די סאָלדאַטען געהען נאָך דאָרפישע פויערטעס און קלייבען אויף אין זעק סחורות.

איך בין אַריין אין איינער, צווייטער קלייט, וואו סאָלדאַטען האָבען געראַבירט, האָב זיי אַרויסגעטריבען. פון איין קעלער האָב איך אפילו אַרויסגעפיהרט פאַר'ן אויער אַ קאָזאַק, וועלכען איך האָב געדראָהט מיט שיסען. ער איז געוועזען בלייך, ווי אַ טוך און אַרויסגעוואָרפען פון די טאַשען די אָנגעראַבירטע זאַכען. אַז די יודען האָבען דערזעהן, אַז איך טרייב אַרויס די ראַבירער פון די קלייטען און זיי האָבען אָבשיי פאַר מיר, האָט מען זיך פון אַלע זייטען אַ לאָז געטהון צו מיר מיט געשרייען:

—קומט צו מיר! האָט רחמנות! ביי מיר ראַבירט מען!

צו ביסלעך איז שטיל געוואָרען. איך האָב ווידער פערזאַמעלט די עטליכע יודען, מיט וועלכע איך בין נעכטען געקו-

מען אין פערבאַנד און וועלכע האָבען אָרגאַניזירט אַ קאָמיטעט. זיי זענען געקומען פערוויינטע, ערשיטערטע. מיר האָבען גענו-מען קלאָר מאַכען דעם גראַד פונ'ם אומגליק. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז פאַר די עטליכע שעה זענען ביי הונדערט געזינדען געבליבען קבצנים, אינגאַנצען רואינירט. איך האָב אי-בערגעלאָזען פאַר די געליטענע פונ'ם פאָגראָם נאָך אַכטהונדערט רובל, מיט דעם תנאי, אַז אַ גענויער רעכענונג זאָל איבערגע-געבען ווערען אין לעמבערגער קאָמיטעט, נאָכדעם ווי די רוסען וועלען אָבטרעטען.

בשעת עס איז נאָך פאָרגעקומען דער פאָגראָם, האָט מען אי"ער'ן שטאָדט פונאַנדערגעקלעבט אַ פעראָרדנונג, אַז די גאַנ-צע מאַנסבילשע בעפעלקערונג פון אַכצעהן ביז פופציג יאָהר מוז עוואַקואירט ווערען. אין געגענטייל פון לעמבערג איז אין דער פעראָרדנונג געוועזען צוגעגעבען „נישט אויסשליסענדיג די יודען". דאָס האָט, פערשטעהט זיך, געבראַכט די יודישע בע-פעלקערונג נאָך אין אַ גרעסערער פערלעגענהייט, ווי דער פאָ-גראָם.

מיר האָבען נאָך קיין צייט נישט געהאַט צו פערענדיגען אונזער זיצונג, ווי מ'איז געקומען אָנזאָגען, אַז דער קאָמענדאַנט פאָדערט צו זיך דעם וואָיט און איינעם פון די אָנגעזעהענסטע יודישע בעלי-בתים. ווייטער גענומען פרעגען אַנ'עצה: געהן צום קאָמענדאַנט, אָדער נישט? איך האָב געראַטען שיקען אַ מענשען, וואָס זאָל זיך קאָנען צונויפריידען מיט'ן קאָמענדאַנט.

אַרום האַלבען טאָג האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייע מהומה. ווייטער רעדלעך אין די גאַסען, אַ שרעקעניש, אַ געוויין. וואָס איז געשעהן? ווייזט זיך אַרויס, אַז אַ קאָזאַקען-אָפיציר מיט צוויי קאָזאַקען געהען אַרום די גאַנץ געבליבענע קלייטען און זוכען געוועהר. פערבייגעהענדיג פערשרייבען זיי וויפיל עס געפינט זיך מעהל, צוקער, נאַפט, ליכט א. אַז. וו. דאָס אַלץ וועט רעקווירירט ווערען.

די ווירטען פון די קראָמען, צו וועלכע די אונטערזוכונג דערנעהנטערט זיך, שטעהען בלייכע, ברעכען די הענד.

צום רעדעל, וואו איך בין געשטאַנען, געהט צו אַ יודע-נע, אַ בלייכע ווי די וואַנד מיט בלאָנזשענדיגע אויגען, איינגעזונ-קענע אַנ׳ערשיטערטע. פערבערכענדיג די הענד, רעדט זי אַרויס מיט אַ פערצווייפעלטען שטילען קול:

—אוי—אוי, איך בין פערפאַלען!... זיי געהען צו מיר... זיי וועלען אַריין אין קעלער...

—דערווייל נעהמען זיי גאָרנישט, זיי פערשרייבען נאָר... זיי וועלען קיין צייט נישט האָבען אַרויסצופיהרען,—פרוב איך זיך בערוהיגען זי.

—אַי, איהר ווייסט נישט, וואָס בײַ מיר איז דאָרט דאָ אין קעלער,—שעפטשעט זי נאָך מעהר פערצווייפעלט.—איך בין פערפאַלען.

—וואָס איז דאָרט בײַ אייך?...—פרעג איך שוין בעאונ-רוהיגט.

—פרעגט בעסער נישט!... שאַ!... איך בין פערפאַלען.

—וואָס-זשע איז דאָרט? געוועהר?

—וואָס געוועהר! דאָרט ליגט בײַ מיר בעהאַלטען עטליכע הונדערט רובל און דער שוועסטערס, דער אלמנות צירונג אויך אויף עטליכע הונדערט רובל. דאָס איז אַלץ, וואָס מיר האָבען. זיי וועלען דאָס געפינען און צונעהמען!

אין אַ פּאָר שעה אַרום ווידער אַ געלויף און אַ געוויין. מ׳האָט געבראַכט אין מאַרק בײַ דרייסיג יודען געכאַפּטע אין גאַס און אין די הייזער. די קאָנוואָינע זאָגען, אַז מ׳וועט זיי שיקען אויף צוואַנגס-אַרבייט, נאָר ווייזט אויס, אַז מ׳האָט זיי גענומען ווי ערוב׳ניקעס, אָדער גלאַט ווי אַזעלכע, וואָס דאַרפען עוואַקואירט ווערען. צווישען די אַרעסטירטע איז דאָ אַ יונגער-מאַן אַ בלאַסער, אַ קראַנקער. מיר האָט זיך איינגעגעבען איינ-צובעטען די קאָנוואָינע, זיי זאָלען איהם אָבלאָזען. און ווי נאָר זיי האָבען איהם אָבגעלאָזען, זעה איך, אַז זייטיגע מענשען הויבען זיך אָן סוד׳ען מיט די קאָנוואָינע, מ׳באָט געלד, מ׳דינגט זיך, און מ׳קויפט זיך בישלעכווייז אָב.

די קאַנאָנען-שיסערייַ איז שוין גאָר נאָהנט. דורך דער

שטאָדט געהען דורך די לעצטע טיילען. אַ סאַניטאַר קומט אָנזאָגען מיר, אַז די אָבטיילונג אונזערע פאָהרט אָב זעקס אַ זייגער. איך וועל מוזען אָבפאָהרען מיט איהר צוזאַמען. דאָ וועט פערבלייבען מיט איין אויטאָמאָביל און עטליכע סאַניטאַרען ד״ר שאַפּירא, איבערצובינדען די פערוואונדעטע, וועלכע עס וועט נאָך מעגליך זיין. ווי אין אנדערע ערטער, וועט זי אָבפאָהרען די לעצטע, אַז די עסטרייכער וועלען שוין צוגעהן צום שטאָדט.

עטליכע יודען זענען געקומען צו מיר בעטען, איך זאָל פערבלייבען אין שטאָדט ביז דער לעצטער מינוט. איך האָב געקאָנט פערבלייבען נאָר צוזאַמען מיט ד״ר שאַפּירא, אָבער זי האָט מיר געזאָגט, אַז אין איהר אויטאָמאָביל איז קיין אָרט נישטאָ. איך האָב געזאָגט די יודען, אַז מאָמער וועט זיך עטוואָס טרעפען, זאָלען זיי זיך ווענדען צו איהר, און זי האָב איך אויך געבעטען אַכטונג געבען די לעצטע פאָר שעה און פאָרגעלעגט נעהמען ביי מיר הונדערט רובל אויף דעם פאַל, אַז זי וועט דאַרפען וועמען אויסהעלפען. זי איז געוועזען שטאַרק אונצופרידען און אַרויסגעזאָגט, אַז איהר פּאַסט נישט צו פערנעהמען זיך מיט יודישע זאַכען... די אינטעליגענטע פרוי, וועלכע האָט אַרויסגעוויזען אַ וואונדערבאַרען העלדענמוט, אַרבייטענדיג אונטער׳ן פייער, האָט נישט געפונען ביי זיך קיין מוט אָפען אַרויסצוטרעטען ווי אַ יודיש קינד און שטעלען זיך פאַר די גערויבטע און פערפאָלגטע יודען! און נישט זי אַליין האָט אַרויסגעוויזען אַזאַ שוואַכמוטיגקייט...

אַז איך האָב זיך שוין געזעצט אין אויטאָמאָביל אָבצופאָהרען, איז צוגעלאָפען אַ יוד מיט אַ צובלוטיגטען קאָפּ. אַ סאָלדאַט האָט איהם אָבגעשטעלט און געפאָדערט געלד. ער האָט געענטפערט אַז ער האָט נישט, האָט דער סאָלדאַט דערלאַנגט איהם מיט׳ן „פריקלאַד״ איבער׳ן קאָפּ און אַרויסגעריסען דאָס ביי-טעלע מיט די לעצטע פיער רובל.

9

קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג, וועלכע האָט די לעצטע אַנדערהאַלבען חדשים געהאַלטען אין איין פּאַקען-זיך און פונאַנדערפּאַקען-זיך און דעריבער נישט געקאָנט אַרבייטען ווי געהעריג האָט בעשטימט אָבצוטרעטען וויים אין רוקען („טיל”) כדי דאָרט רוהיג צו בעזעצען זיך. פון קריסטאַנאָפּאָל איז ער אַוועק איבער סאָקאַל אין דער ריכטונג פון לוצק און האָט זיך אָבגעשטעלט ביי דעם שטעדטעל פּאָרעצק אין אַ פּאָלוואַרק.

פּאָרעצק, אַ קליין שרעקליך אָרים יודיש שטעדטעל. אַז מיר זענען געקומען אַהין, איז דער מאַרק געווען אָנגעפּאַקט מיט פויערשע פוהרען און מיליטער. יודען זענען געזעסען אין די קרעמלעך, נאָר אויף זייערע פּנים׳ער האָט זיך אויסגעדריקט פערלוירענקייט און שרעק.

איך בין אַריין אין אַ קלייטעל, געבעטען רופען דעם רב און עטליכע חשוב׳ע בעלי-בתים. עס זענען געקומען דער רב, דער מעשטשאַנסקי סטאַראָסטע און נאָך אַ בעל-הבית. זיי האָבען מיר דערצעהלט, אַז ביים אָנהויב מלחמה איז דאָ געווען אַ פּאָגראָם. דאָס שטעדטעל איז אויף אַזויפיל אָרעם, אַז עס בעקומט פון קיעווער הילפס-קאָמיטעט שטיצע צו הונדערט און פופציג רובל אַ חודש. נאָר די לעצטע חדשים איז איבערגעריסען די פּאָסט-פערבינדונג און עס קומט קיין געלד נישט אָן. איצט רוקט זיך אָן דער ריקצוג-שטורם. מ׳רעדט שוין וועגען אַ פּאָגראָם און די בעפעלקערונג ווייסט נישט וואָס צו טהון. אַנטלויפען? וואוהין און מיט וואָס לויפט מען? דאָ בלייבען—געהמט אָן אַנ׳אימה.

איך האָב איבערגעלאָזען פאַר די שטאָדט-הצטרכות צוויי-הונדערט רובל און צוגעזאָגט ווידער קומען.

אַזוי ווי פערבלייבען מיט קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג אין וויטען רוקען האָט פאַר מיר קיין שום זין נישט געהאַט, האָב איך בעשטימט אָבצופאָהרען צוריק אין גאַליציע און אויפזוכען

דעמידאָוס אָבטיילונג. אַ דורכפאָהרענדער אָפיציר האָט מיר גע-זאָגט, אַז ער האָט זי געזעהן אין סאָקאַל. איך בין אַהין אַוועק-געפאָהרען.

דער גאַנצער אייזענבאַהן-וועג ביז סאָקאַל איז געווען צו-געגרייט צום פערניכטען. אין די הילצערנע בריקען זענען די סלופּעס געווען אַרומגעוויקעלט מיט שטרוי און געוואַרט אויף דעם שוועבעלע פון וועלכער, וואָס איז ביי זיי געשטאַנען. אונ-טער די אייזערנע בריקען איז געווען דינאַמיט. אין סאָקאַל איז דער באַהנהויף אינגאַנצען עוואַקואירט. עס איז פערבליבען בלויז דער אויפרייס-צוג. נאָר דאָ שטעהט נאָך די קאַזיאָנע אָבטיילונג פון שטאָדטישען פערבאַנד און נעהמט צו פערוואונדעטע, וועלכע מ'פיהרט אָהן אַנ'אויפהער צו. דאָ ציהען זיך אויף אַ וויאָרסט נייע באַראַקען, וואָס האָבען געקאָסט אַ האַלבען מיליאָן. זיי זע-נען אויך צוגעגרייט צום פערברענען.

ביז'ן שטאָדט איז אַ וויאָרסט דריי. דער גלח פון קאַזיאָ-נע אָבטיילונג האָט זיך געקליבען פאָהרען אין שטאָדט נאָך פּראָ-וויזיע. ער האָט פאָרגעלעגט נעהמען מיך אויף זיין פוהרעל און ברענגען צוריק אויפ'ן באַהנהויף, אויב עס וועט נויטיג זיין.

אין שטאָדט האָט געהערשט דער זעלבער חורבן און טרויער, וואָס מיט עטליכע טעג צוריק, בעת איך בין דאָ גע-ווען. קיין איין קלייט איז נישט אָפען. נאָר אויף די זייטיגע געסלעך שטעהען צוויי-דריי טישלעך מיט ברויט. סאָלדאַטען שטעהען אַרום די טישלעך און צוקויפען געאיילט דאָס ברויט. איבער'ן שטאָדט בלאָנדזשען אום סאָלדאַטען, קריגען ערגעץ נישט וואָס צו קויפען, זענען אין כעס און שילטען... די יודען.

איך בין אַוועק אין האָטעל, וואו איך בין געווען דעם פאָריגען מאָל. די בעל-הבית'טע האָט מיר דערצעהלט, אַז די פּאָר טעג האָט דער פּאָגראָם נישט אויפגעהערט.

מיר האָט זיך אָבער פּאָרט געוואָלט זעהן זיך מיט וועמען עס איז פון די פאָרשטעהער פון דער יודישער קהלה. איך האָב געבעטען די בעל-הבית'טע אַריבערגעהן צו איינעם אַ בעל-הבית, שמוצער, אויף וועמען ד"ר הויזנער האָט מיר אָנגעוויזען,

און בעטען איהם קומען אין אַ הויז, וואָס איז נישט ווייט פון איהם. די בעל-הבית׳טע, געהענדיג פּאָראויס, האָט מיך אָפּגעפיהרט, אין אַ זייטיגען געסעל אַריינגעפיהרט אין אַ הויז. דאָס הויז איז געווען פול מיט סאָלדאַטען, וועלכע האָבען מיך, ווי געוועהנליך, אָנגענומען פאַר אַנ׳אָפיציר, אויפגעכאַפּט זיך פון די ערטער פאַר מיר און פערוואונדערט אָנגעקוקט, נאָך וואָס איך בין אַריין.

איך האָב צוגערופען די בעל-הבית׳טע פון הויז, אַנ׳אַלטע יודענע, האָב איהר שטרענג בעפוילען צוגרייטען פאַר מיר טעה און עטוואָס צו פערבייסען און געבען מיר אַ ריינעם צימער. זי האָט מיך אָפּגעפיהרט אינ׳ם איינציגען צימער, וואָס איז פערבליבען ביי איהר. אַזוי האָב איך געקאָנט וואַרטען דאָ אויף שמוצער׳ן און פאַר די סאָלדאַטען איז קיין חדוש נישט געווען, נאָך וואָס איך בין געקומען.

אין דעם חדר, וואוהין איך בין אַריין, איז געווען ביי פופצעהן נפשות, פרויען און קינדער, אַלץ היימלאָזע פון מאַגעראָוו. אַנ׳עלטערע יודענע האָט מיר דערצעהלט, וואָס זיי האָבען אין מאַגעראָוו איבערגעלעבט. דאָס רוסישע חיל האָט די גאַנצע שטאָדט צוראַבירט און נאָכדעם פערברענט. דער יודענעס מאַן איז פון שרעק געשטאָרבען. געשטאָרבען איז אויך די טאָכטער, וועלכערס מאַן איז געווען אויף דער מלחמה—און געלאָזען זעקס יתומים. און איצט איז די אַלטע דאָ מיט די אייניקלעך און קרובים—און אַלע געהען אויס פון הונגער. אַז איך האָב זיי געגעבען פינפאונצוואַנציג רובל, זענען זיי אַלע געווען כמעט ערשיטערט פון דער אונגעריכטער הילף און אויפ׳ן קול צעוויינט זיך.

די בעל-הבית׳טע פון האָטעל האָט זיך אומגעקעהרט מיט דער ידיעה, אַז שמוצער האָט מורא צו געהן איבער׳ן גאַס. נישט ווילענדיג אָבפּאָהרען אָהן דעם, איך זאָל לאָזען וואָס עס איז הילף, האָב איך געבעטען רופען צוויי עלטערע לייט. די יודענע האָט אַריינגערופען איהר מאַן און נאָך אַנ׳אַלטען יודען. קיין גרויס צוטרוי האָבען זיי ביי מיר נישט אַרויסגערופען,

פונדעסטוועגען האָב איך זיי געלאָזען צווייהונדערט רובל איבער־צוגעבען דעם אָרטיגען הילפס־קאָמיטעט.

איך בין אַוועק אין שטאָב פרעגען, וואו עס געפינט זיך דעמידאָוס אָבטיילונג. ביים טהיר פון שטאַב האָב איך געטראָפען דעם קאָרפוס-דאָקטאָר פון צוועלפטען קאָרפוס און דעם די-וויזיע־דאָקטאָר פון דער צוועלפטער דיוויזיע און עטליכע שטאָב-אָפיצירען. אויף מיין פראַגע וועגען דער אָבטיילונג, האָט דער דיוויזיע-דאָקטאָר מיר געענטפערט:

—וועגען דער אָבטיילונג פון גאָסודאַרסטווענער דומע האָבען מיר קיין אַהנונג נישט. מיר אַליין זוכען אַ וועלכע עס איז אָבטיילונג, איבערהויפט די אָבטיילונג פון שטאָדטישען פערבאַנד, וואו דער בעפולמעכטיגטער איז קאָמיסאַראָוו.

איך האָב מיטגעטיילט, אַז די אָבטיילונג געפינט זיך נעבען פּאָרעצק און האַלט ביים אַוועקגעהן קיין לוצק.

—בשום אופן נישט! מיר מוזען איהם האָבען דאָ!—האָט אויסגעשריען דער דאָקטאָר.—טהוט אַ טובה, פיהרט אָב קאָמיסאַ-ראָוו׳ן אַ בריף, ער זאָל למען השם קומען אין שטאַב פון קאָר־פוס אַהער... און אפשר אין פּיאַטיכוואָסטקע?...

—וואוהין זשע פּאָרט זאָל ער קומען?

—איך ווייס אַליין נישט, וואו מיר וועלען זיין מאָרגען... דאָס הענגט אָב דערפון, וויפיל צייט די ניינצעהנטע דיוויזיע וועט זיך האַלטען, אויב זי וועט זיך האַלטען ביז מאָרגען, וועלען מיר אָבטרעטען מאָרגען בייטאָג, אויב נישט, וועלען מיר היינט מוזען אַריבער אין פּיאַטיכוואָסטקע.

—ווי קאָן זי זיך האַלטען ביז מאָרגען, אַז שוין איצט איז געבליבען נישט מעהר ווי טויזענד מאַן פון דער גאַנצער דיוויזיע,—האָט זיך אָבגערופען אַ שטאַב־אָפיציר.

בשעת מיר האָבען גערעדט, איז צוגעפאָהרען מיינער אַ בעקאַנטער פון פעטערבורג, אַנ׳אינזשעניער פּרעאָבראַזשענסקי. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער איז אַ בעפולמעכטיגטער פון אַנ׳אָבטיילונג פון שטאָדטישען פערבאַנד אויפ׳ן נאָמען פון די רו־סישע טעכניקער. מיר האָבען זיך פונאַנדערגערעדט. אַז פּרעאָ-

בראַזשענסקי האָט זיך דערוואוסט, אַז איך זוך דעמידאָווס אָבטיילונג, האָט ער מיר פאָרגעלעגט:

—קומט אַריבער אין אונזער אָבטיילונג. איך וועל זעהר צופרידען זיין. מיר שטעהען אין טימאַשאָוו. אייך וועט זיין אינטערעסאַנט און אונז וועט איהר זעהר נוצליך זיין. איהר וועט נעהמען אויף זיך די קאַנטאָר אַרבייט.

איך האָב איינגעוויליגט אַריבער אין זיין אָבטיילונג, אויב איך וועל נישט אויפזוכען דעמידאָווס. איך בין אַוועק אין שטאָדט, אפשר וועל איך געפינען וועלכע עס איז שפורען פון איהם, נאָר גאָרנישט געפונען. איך האָב זיך אומגעקעהרט צום שטאַב, כדי צו פאָהרען מיט פּרעאָבראַזשענסקי׳ן, מיט אַמאָל הער איך מ׳רופט מיך. איך גיב זיך אַ קעהר און זעה: פון אַן אויטאָמאָביל פאָכט מען צו מיר מיט טיכלעך און מען שרייט צו מיר. איך האָב גלייך דערקענט די שוועסטער און סאַניטאַרען פון דעמידאָווס פלוג־אָבטיילונג, דערפרעהט זיך און אַוועקגעזעצט זיך צו זיי אין אויטאָמאָביל. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די פלוג-אָבטיילונג געפינט זיך פיער ווייאָרסט פון סאָקאַל אין אַן אָבגעברענטען פאָלוואַרק. געקומען זענען זיי אַהער פון בעלז. פאַר זייער אָבטרעטען פון בעלז איז דאָרט געווען אַ פאָגראָם און אַ שרפה. כמעט די גאַנצע שטאָדט פערברענט. פון שטאָדט האָט מען אַרויסגעפיהרט אַלץ, וואָס מ׳האָט געקאָנט, איבערהויפּט קופּער. פון דער אַלטער שוהל האָט מען אַראָפּגענומען פיער מעשענע קופּאָלען.

איך בין אַוועקגעפאָהרען מיט די שוועסטער און סאַניטאַרען אין פאָלוואַרק. געווען איז עס זעהר אַ רייכער און אַ גרויסער פאָלוואַרק, נאָר ער איז אינגאַנצען חרוב און פערברענט אויף אַזוי פיל, אַז די אָבטיילונג האָט זיך געמוזט בעזעצען אין די איינציג גאַנץ געבליבענע שטאַלען. די אָבטיילונג האָט זיך געגרייט אָבצוטרעטען ווייטער. נאָר פריהער האָט מען געדאַרפט ברענגען פון וולאַדימיר־וואָלינסק פּראָוויזיע. איך האָב זיך אַרויסגערופען אַריבערצופאָהרען צוליב דעם אין וולאַדימיר־וואָלינסק.

דער וועג איז אינגאַנצען געווען פערפלייצט מיט אַרויס־

געשיקטע אָדער אַנטלויפענדע פויערים רוטענער. הונגעריגע, ניי־דערגעשלאָגענע, אָבגעצעהרטע. פיל פון זיי שלעפען זיך אַזוי צופוס שוין צוויי וואָכען, אָהן הילף, אָהן ברויט. קיינער זאָרגט נישט וועגען זיי. אַנדערע קלייבען זיך צונויף מחנות׳ווייז, קומען אויף אַ פעלד, נעהמען אַראָב די תבואה, ראַבירען וואו מ׳קאָן. עס קומען פאָר שלאַכטען צווישען זיי מיט די אָרטיגע פויערים.

איך האָב זיך אָבגעשטעלט אין פּאָרעצק. אין שטעדטעל איז אַ שטאַרקע אויפרעגונג. צו מיר איז געקומען צו לויפען דער סטאַראָסטע און דערצעהלט, אַז ער האָט אַליין געזעהן ביים פּריסטאַוו אַ צירקוליאַר וועגען אַרויסשיקען פון פּאָרעצק די גאַנצע בעפעלקערונג אָהן אונטערשיד פון נאַציאָנאַליטעט און אָבשיקען זי איבער דער וואָלגא. פיל ווילען אַליין אַוועקפאָהרען, נאָר דער אוריאַדניק גיט נישט קיין פּראָפּוסקען. די, וואָס זענען געפאָהרען אָהן פּראָפּוסקען, האָט מען אומגעקעהרט צוריק.

—וואָס טהוט מען! וואָס טהוט מען!—האָט ער גע׳טענה׳ט.— די שטאָדט איז אויפגערודערט. איינע טענה׳ן אַז מ׳מוז וואָס גיכער אַנטלויפען, און אַנדערע זאָגען, אַז בשעת אין אָנפאַנג מלחמה זענען געקומען אַהער די עסטרייכער, איז געווען זעהר גוט און די וואָס זענען אַנטלאָפען, זענען געבליבען קבצנים.

איך האָב גענומען מיט זיך אין וולאַדימיר וואָלינסק דעם סטאַראָסטע, כּדי ער זאָל זיין ביים איספּראַווניק, קלאָר מאַכען דאָרט די לאַגע און בעטען, דער איספּראַווניק זאָל בעפעהלען דעם אוריאַדניק אַרויסגעבען פּראָפּוסקען.

אין וולאַדימיר וואָלינסק האָב איך אויך געפונען אַ שטאַרקע אויפרעגונג און צורודערטקייט. איבער׳ן שטאָדט הענגט אַ כמאַרע: די שרעק פון אַרויסשיקעניש. קיינער ווייסט נישט אויף ריכטיג, וואָס פאַר אַ בעפעהל עס איז דאָ: אַרויסשיקען די גאַנצע בעפעלקערונג, אָדער נאָר מיליטער-פעהיגע? אַלעמען, אָדער נאָר יודען? און ביז וואַנען וואָס, ערלויבט דאָ אויך נישט דער איספּראַווניק אַרויספאָהרען פון שטאָדט: ער בעט שוחד צוויי־טויזענד רובל און די שטאָדט האָט נישט פון וואַנען צו געבען.

ביי דעם איספּראַווניקס קאַנצעלאַריע שטעהען גאַנצע מחנות

וועלכע בעטען פּראָפּוסקען. די קאָזאַקען ביים טהיר שרייען, זידלען, טרייבען אָב די יודען. פאַר מיינע אויגען האָט אַ קאָזאַק געגעבען אַ שטויס פון טהיר אַנ'אַלטען מאַן. אַז איך האָב אָנגעשריען אויפ'ן קאָזאַק און געזאָגט אַז איך וועל איהם דערפאַר אָבגעבען „פּאָד סוד", זענען אַלע יודען געבליבען ערשטוינט פון וואונדער און דער אַלטער יוד איז מיר לאַנג נאָכגעגאַנגען און געדאַנקט.

אָבגעהענדיג עטליכע גאַסען, האָב איך אָבגעשטעלט אַ יוד, גענומען פונאַנדערפרעגען איהם וועגען די געשעהענישען אין שטאָדט, אויף די ערשטע צוויי פראַגען האָט ער, כאָטש נישט ווילענדיג, נאָר דאָך געענטפערט, נאָכדעם אָבגערופען זיך:

—איך האָב מורא צו ריידען מיט אייך. מ'וועט דערזעהן אַז איך רייד מיט אַנ'אָפיציר, וועט מען מיך אַרעסטירען. דאָ זענען שוין געווען אַזעלכע פאַלען.

אָנשטאָט צו שיקען דעם סטאַראָסטע צום איספּראַווניק, בין איך אַליין אַריינגעגאַנגען צו איהם. איך האָב איהם ערקלערט, אַז אונזער אָבטיילונג שטעהט נעבען פּאָרעצק און די איינוואוינער פון שטאָדט האָבען זיך געווענדט צו מיר מיט אַ בקשה קלאָר צו מאַכען דאָ ביים איספּראַווניק, פאַרוואָס דער אוריאַדניק גיט נישט אַרויס קיין פּראָפּוסקען.

—איך האָב דערווייל נאָך נישט בעקומען פון שטאַב קיין שום ערקלערונג וועגען דער אַרויסשיקונג—האָט ער מיר געענטפערט,—נאָר איך רעכען, אַז עס איז נישטאָ קיין שום מאָטיוו אויפצוהאַלטען די בעפעלקערונג, וואָס וויל אַליין אָבפאָהרען. דעריבער וועל איך דעם אוריאַדניק בעפעהלען ער זאָל אָהן שום מניעות אַרויסגעבען פּראָפּוסקען. אויב איהר ווילט, וועל איך אייך אויפ'ן האַנט אַרויסגעבען דעם בעפעהל צום אוריאַדניק און איהר וועט איהם איבערגעבען.

און ער האָט מיר געגעבען אַזאַ בעפעהל צום אוריאַדניק. אַזוי ווי איך האָב נישט געוואוסט, אויב איך וועל צייט האָבען אָבצושטעלען זיך אין פּאָרעצק, האָב איך דאָס פּאַפּיר איבערגע־

געבען דעם פּאַרעצקער מעשטשאַנסקע סטאַראָסטע, וועלכען איך האָב געבראַכט אַהער.

דערוויילע איז אין שטאָדט ידוע געוואָרען וועגען מיין קו-מען און אַז איך בין אַרויסגעגאַנגען פון איספּראַוואָניק, האָב איך געטראָפען אויפ'ן גאַס דעם קאַזיאָנעם רב און עטליכע בעלי-בתים, וואָס האָבען געוואַרט אויף מיר. מיר זענען אַריין צו איינעם פון זיי אין הויז און זיי האָבען מיר דערצעהלט וועגען דער לאַגע אין שטאָדט. דאָ געפינען זיך פיל היימלאָזע פון די אַרומיגע שטעדטלעך. די נויט איז גרויס, פון קיעווער קאָמיטעט בעקומט זיך קיין שום הילף נישט און די שטאָדט אַליין, אַנ'-אָרימע אין אַ געוועהנליכער צייט, קאָן איצט, ווען די רייכערע זענען אָבגעפּאָהרען און די איבעריגע וואַרטען אויף אַ גירוש, נישט קומען צו הילף די היימלאָזע. איך האָב אַרויסגעגעבען דעם אָרטיגען קאָמיטעט פאַר די היימלאָזע פיערהונדערט רובל.

איך בין אַריין אין אַ קאַפע-הויז. דאָרט האָב איך געטראָ-פען ביי אַ טישעל אַ פּאָדפּאָרוטשיק, אַ יונגענמאַן פון אַ יאָהר ניינצעהן. איך האָב זיך מיט איהם פריהער ערגעץ-וואו געטראָ-פען אין וועג. ער האָט מיך דערקענט, איז צוגעגאַנגען און גע-נומען אויפגערעגט דערצעהלען, אַז ער קומט נאָר-וואָס פון סאָ-קאַל, וואו ער איז געוועזן מיט אַנ'אויפרייס-קאָמאַנדע.

—לויט דעם בעפעהל, וואָס איך האָב געהאַט, האָב איך אויפגעריסען דעם וואָקזאַל, די קאַזאַרמעס, נאָך עטליכע מלוכה-בנינים. דערצו האָב איך נאָך פון אייגענעם ווילען וועגען אויפגעריסען די זשידאָווסקע סינאַגאָגע, כאַ-כאַ!

—צוליב וואָס האָט איהר דאָס געטהון?

—אַזוי זיך! פאַרוואָס נישט?

—דאָס איז דאָך אַ טעמפעל.

—אַ טע-עמפעל? וואָס פאַר אַ טעמפעל?

—וואָס פאַר אַ תפילה זאָגט איהר יעדען טאָג? „אין נאָ-מען פון פאָטער, זוהן און הייליגען גייסט". איז אַ יודישע סי-נאַגאָגע אַ טעמפעל פון „פאָטער"? ווי-זשע זענט איהר בעגאַנגען און נאָך צוליב אייער פערגעניגען, אַזאַ חלול השם?

ער איז געוואָרען אַ ביטעל צומישט.

—דאָס האָב איך נאָר אַזוי זיך געזאָגט, „פון אייגענעם וואוילטאָג ווענען". באמת האָב איך געהאַט אַ בעפעהל זי אויפ-צורייסען.

—וואָרט אַ ביטעל,—האָב איך איהם אָבגעשטעלט.—איהר האָט פיל דינאמיט פערנוצט צום אויפרייסען די סינאַגאָגע?

—אַ קליינינקייט! אויך מיר אַ בנין!

—איך האָב געזעהן די סינאַגאָגע, אין איהר זענען ווענד אַ קלאַפטער די דיק, זי איז אַ היכל, אַן אמת'ע פעסטונג, ווי זשע זאָגט איהר, אַז איהר האָט זי אויפגעריסען מיט אַ קליי-ניגקייט דינאַמיט?

—איהר האָט אַ טעות. זי איז אַ הילצערנע, נאָר דער פונ-דאַמענט איז אַ שטיינערנער.

צי האָט ער אויפגעריסען אַ וועלכען עס איז בית-המדרש, אָדער גלאַט געזאָגט אַ ליגען „פון וואוילטאָג ווענען"—ווייס איך נישט.

אַרויסגעהענדיג פון קאַפע, האָב איך בעגעגענט אַ מחנה פערוואונדעטע. איך האָב אָבגעשטעלט איינעם:

—פון וואַנען געהט איהר?

—פון סאָקאַל.

—וואָס הערט זיך אין שטאָדט?

—גאָרנישט, שטיל... די קאָזאַקען האָבען היינט ווידער געבראָכען יודישע קראָמען און פערנומען מעהל.

אָבפאָהרענדיג פון אָבטיילונג האָבען מיר זיך צונויפגע-רעדט, אַז איך וועל זיך מיט איהר טרעפען אין דאָרף ווערסין, וואוהין זי האָט געדאַרפט אָבטרעטען. נאָר אין ווערסין האָט מען מיר איבערגעגעבען, אַז דער שטאַב פון דער צוועלפטער דיוויזיע האָט פעראָרדענט דער אָבטיילונג אָבצופאָהרען פיל ווייטער, איבער גאָראָשקאָוו, מיליאַטין, באָביאַטין אין דאָרף וואַטין. איך בין אַוועקגעפאָהרען נאָך איהם. אין וועג אָבער האָט זיך ביי מיר אויסגעלאָזט דער בענזין, האָב איך איבערגעלאָזט דעם אויטאָמאָביל מיט'ן שאָפער אין אַ דאָרף און אַוועקגעפאָהרען

מיט אַ מיליטער-פוהרעל, וועלכעס האָט אָבגעפיהרט פערוואונדעטע אין וולאַדימיר וואָלינסק און אומגעקעהרט זיך צוריק. מיר האָבען זיך לאַנגזאַם געשלעפּט און צו דריי בּיינאַכט האָט מיך דאָס פוהרעל געלאָזען אין וועג בּיי אַ בּנין, וואו עס איז געווען אַ לאַזאַ-רעט, און אַליין פערקירעוועט אָן אַ זייט. אין לאַזאַרעט האָבען אַלע געשלאָפען און איך האָב זיך נישט געקאָנט דערקלאַפּען. איך האָב געפונען אַ שטאַל, בּין אַרויף אויפ'ן היי-בּוידעם און געלייגט זיך שלאָפען. נאָר וואָס איך האָב איינגעשלאָפען, האָט איך אונטער מיר אַ געוויין, אַ שרעקליכען, האַרצרייסענדען מיט אַ כליפּ. איך בּין אַ פערציטערטער געוואָרען. געפונען שוועבע-לעך, אָנגעצונדען, אַראָבגעקראָכען און דערזעהן... אַ יונגען איי-זעלע. דאָס האָט ער אַזוי געשריען. מיר האָט זיך פריהער נישט געטראָפען צו הערען אַנ'אייזעל-געשריי: אַקוראַט ווי אַ בּיטערער מענשען-געוויין.

איינדערפריה בּין איך אַריין אין לאַזאַרעט. דאָס איז גע-ווען דער לאַזאַרעט פון דער צוועלפטער דיוויזיע. איך האָב דאָרט געטרונקען קאַווע און געהערט אַ געשפּרעך צווישען די דאָק-טוירים. נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס צווישען זיי איז גע-ווען אַ פרעמדער מענש, האָבען זיי גערעדט שאַרף רעוואָלוציאָ-נערע רייד געגען דער רעגירונג און דעם קיסר. אַזעלכע רייד איז מיר פריהער נישט אויסגעקומען צו הערען אין דער אַרמעע.

די דאָקטוירים האָבען מיר געגעבּען אַ פוהרעל און איך בּין דערפאָהרען אין וואַטין.

וואַטין איז אַ גרויס דאָרף, אַ וויאָרסט דרייסיג פון דער אַלטער רוסישער גרעניץ, צווישען וולאַדימיר וואָלינסק און לוצק. די אָבּ-טיילונג האָט זיך דאָ אָבּגעשטעלט, איינגעאָרדענט אַנ'איבּערבּינ-דונגס-פונקט אויפצונעהמען די פערוואונדעטע פון פראָנט און איבּערשיקען זיי ווייטער. פאַר מיר איז געווען אַנ'אינטערעס צו פערבּלייבּען מיט דער אָבּטיילונג נאָר צוליבּ דעם, ווייל זענענ-דיג מיט איהר האָבּ איך געקאָנט אַרומפאָהרען אין די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז וואַטין איז אַ פאַרבּייפאָהר-פונקט פאַר די אַרויסגעשיקטע פון די נעהנ-

טערע צום פּראָנט ערטער. פאַרביי דעם הויז, וועלכעס אונזער אָבטיילונג האָט פערנומען, האָבען זיך פון פריה ביז נאַכט גע- צויגען פוהרען מיט היימלאָזע יודען, איבערהויפּט פון שטעדטעל האָראָכאָוו. לאַנגע פוהרען, אָנגעפּאַקט מיט אַלערליי כלי בית, און אין מיטען, ווי פייגעלעך אין נעסטען—קינדער, אַרום זיי עלטערע לייט, איבערהויפּט פרויען. מאַנסביל געהען נאָך נאָכ'ן וואָגען צופוס און יעדעס פוהרעל ווייזט-אויס ווי אַ לויה.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז מ'אַנטלויפט פון שטעד- טעל מורא האָבענדיג פאַר אַ פּאָגראָם און נאָך מעהר פאַר דעם, אַז מ'וועט אַלעמען מיט אַמאָל אַרויסשיקען און דאַן וועט מען נישט קריגען קיין פוהרען. פאַר פּראָפּוסקען אויף אַרויספאָהרען פון שטעדטעל רייסט דער פריסטאַוו אָהן רחמנות. מ'פאָהרט דערוויול קיין טאָרטשין, דרייסיג ווערסט פון האָראָכאָוו. מ'וויל זיך נישט שטאַרק דערווייטערן פון דער היים: אפשר וועט מען זיך קאָנען באַלד אומקעהרען.

כמעט יעדע פוהר האָב איך אָבגעשטעלט, פונאַנדערגע- פרעגט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די רייכערע זענען שוין פריהער אָבגעפאָהרען, איצט פאָהרען אָרימעלייט. אין איין וואָ- גען איז געפאָהרען די גאַנצע אינטעליגענץ פון שטעדטעל: דער אַדוואָקאַט, דער צאָהן-אַרצט, די אַקושערקע, דער אַפּטייקער. אַלע פעראָרעמטע, פערצאָגטע.

איך האָב איינגעאָרדענט אַ מין שפּייז-פּונקט, געגעבען טעה און ברויט די דערוואַקסענע, מילך און בייגעל די קינדער. די אָרימערע האָב איך געגעבען פון דריי ביז פינף רובל אויף אַ מענשען. דער מעהרסטער טייל האָבען נישט געוואָלט נעהמען, גע'טענה'ט: „מיר זענען, חס ושלום, נישט קיין בעטלער", און די וואָס האָבען גענומען, האָבען געוויינט פון בושה. איך האָב עס אָפט דערמאָהנט שפּעטער, ווען דיזעלבע היימלאָזע האָבען געריסען פאַר די פּאָלעס און געמאָהנט נדבות...

יא

פאר די לעצטע וואכען, זינט איך בין צוריק אריבער די אלטע רוסישע גרעניץ, האב איך זיך איבערצייגט, אז אויף דער גאנצער געגענד, וואס נעהמט ארום פיל צעהנדליגער יודישע שטעדט און שטעדטלעך פון רוסלאנד איז אנגעהאנגען א שרעקליכע כמארע פון שרעק און יאוש. נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס די שלאכטען זענען געווען הונדערטער וויארסט ווייט פון די ערטער, איז שוין דא געווען דיזעלבע שטימונג, ווי ביי די גאליציאנער יודען. אומעטום האט מען פון שעה צו שעה גע-ווארט אויף צוויי פלאגען: אויף א פאגראם און אויף א מאסען-ארויסשיקונג אין עטליכע שעה. דאס האט אינגאנצען אבגע-שטעלט דאס נארמאלע לעבען אין די שטעדטלעך, ארויסגערו-פען א פאניק און א געלויף אהן א סיסטעם, אהן א ציל, נאר כדי צו ראטעווען זיך וואס גיכער.

איך האב בעשלאסען אריבערצופאהרען אין קיעוו, בעקאנט מאכען דעם קאמיטעט מיט דער לאגע, וואס האט זיך געשאפען, זעהן ער זאל אננעהמען וועלכע עס איז מיטלען, דער גירוש זאל אבגעשטעלט ווערען. דערביי האב איך גערעכענט פארצו-לעגען דעם קאמיטעט, ער זאל בעזארגען די ארימסטע און נעהנטערע צום פראנט שטעדטלעך מיט מיטלען, מ׳זאל קאנען צוגרייטען פוהרען אויף דעם פאל פון אנ׳אומגעריכטען ארויס-שיקען. אזוי ווי ביי מיר האט זיך אויסגעשעפט דאס געלד, וואס איך האב געהאט מיט זיך, האב איך גערעכענט נעהמען פון קאמיטעט א בעדייטענדע סומע און ארומפאהרען אלע שטעדטלעך, וואס זענען נעהנטער צום פראנט. איך האב גערעכענט צו בע-קומען צוליב דעם אין קיעוו אנ׳אויטאמאביל.

דעם 19-טען יוני בין איך אבגעפאהרען אויף לוצק. מיר איז אויסגעקומען צו שטעהן עטליכע שעה אויף דער סטאנציע קיווערצי. דארט האט געהערשט א שטארקע צורודערונג. די צו-גען זענען אנגעקומען מיט א פערשפעטיגונג פון צוועלף ביז

אַכצעהן שעה. דער באַהנהויף איז אָנגעפּאַקט מיט טויזענדער מענשען. עס געהט אַ מלחמה פאַר בילעטען און פלאַצקאַרטען און מ׳צאָהל פאַר זיי משונה גרויסע פרייזען. יודען לאָזט מען אין באַהנהויף נישט אַריין און זיי שטעהען און זיצען מיט זייערע פעק און קאַסטענס אַרום באַהנהויף. די דינער און זשאַנדאַרמען טרייבען זיי, זידלען, שלאָגען. בקיצור—אַ שרעקליך און אין דערזעלבער צייט אַ געוועהנליך בילד.

פון דעם יודישען אַפּטייקער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז די עטליכע צעהנדליג יודישע געזינדען, וואָס וואוינען אויפ׳ן וואָקזאַל, האָבען געגרינדעט אַ הילפס-קאָמיטעט פאַר די טויזענדער יודען, וואָס געהען דורך מיט עשאַלאָנען פון גאַליציע, אַלס ערוב׳ניקעס און גלאַט עוואַקואירטע. ביז די לעצטע טעג, האָט דער קאָמענדאַנט נישט ערלויבט צוגעהן צו די אַרויסגעשיקטע גאַליציאַנער יודען. איצט האָט ער זיך מרחם געווען און לאָזט צו. טראָגט מען צו יעדען צוג וואָס פאַר אַ שפּייז מ׳קאָן. נאָר דער קאָמיטעט האָט וועניג מיטלען. איך האָב צוגעזאָגט בעקומען מיטלען פון קיעוו.

אין קיעוו האָב איך געטראָפען אַ שטימונג נאָך אַ מעהר געדריקטע, ווי ביי מיין פאָריגען זיין דאָרט. פון גאַליציע האָט נישט אויפגעהערט דער שטראָם פון די אַרויסגעשיקטע און ערוב׳ניקעס. טעגליך זענען זיי אָנגעקומען אין קיעוו; צו טויזענד—צוויי טויזענד נפשות, וועלכע מען האָט אויסגעריכט אין וואָראָנעזשער גובערניע. עס זענען אָנגעקומען טויזענד היימלאָזע צוגעשיקטע אַהער פון ריגא. אין אַ פאָר טעג אַרום האָבען אָנגעהויבען אָנקומען אַרויסגעשיקטע פון פּאָדוואָלאָטשיסק. פון דאָרט האָט מען מיט אַמאָל אַרויסגעשיקט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג, ביי פיער—פינפטויזענד נפשות. ווי איך האָב זיך שפּעטער דערוואוסט, איז דער איינציגער מאָטיוו פון דער אַרויסשיקונג געווען דער, וואָס די מיליטער און די געזעלשאַפטליכע אַנשטאַלטען האָבען געדאַרפט האָבען אין שטאָדט פיל דירות. ווי נאָר מ׳האָט פון דאָרט אַרויסגעשיקט די יודען, זענען אָנגעפאָהרען פון די אַרומיגע דערפער פויערים און צורויבט ביז

אַ האָהר זייערע קלייטען און הייזער. נאָהגט פון צווייטויזענד אַרויסגעשיקטע זענען אָנגעקומען אין קיעוו. די איבעריגע האָבען זיך צושאָטען אין די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך.

חוץ דעם גרויסען שטראָם פון די היימלאָזע, האָט זיך אין קיעוו גופא אָנגעפאַנגען אַ פּאַניק. דער שונא איז געגאַנגען אַזוי האַסטיג, אַזוי שטורמיש דערנעהנטערט זיך צו די רוסישע גרעניצען, אַז מ'האָט געקאָנט דערוואַרטען, אַז ער וועט דערגעהן ביז קיעוו. די רייכערע און מעהר נערוועזע האָבען גענומען בעצייטענס אָבפאָהרען און דאָס האָט געשאַפען אַ פּאַניק.

וועגען די גזירות פון אַרויסשיקונגען און פּאָגראָמען, וואָס זענען אָנגעהאָנגען אויף די שטעדט און שטעדטלעך ביי דער גרעניץ, האָט מען שוין אין קיעוו געוואוסט. מודיע געווען אין פּעטראָגראַד. נאָר פונקט ווי ביי אַנדערע גזירות האָט מען נישט געקאָנט העלפען. מ'האָט זיך משתדל געווען צו בעקומען אַנ'ערלויבעניש לכל הפּכות פּאַר בעפולמעכטיגטע פון הילפס-קאָמיטעטען אַרומצופאָהרען איבער די רוסישע שטעדטלעך טיילען דאָרט הילף, אפילו דאָס האָט מען אויך נישט געקאָנט פּועל'ן.

בעקומען אין קיעוו אַנ'אויטאָמאָביל האָט זיך מיר נישט איינגעגעבען. אין שטאָדט זענען געווען פיער רעקוויזיציעס פון אויטאָמאָבילען און ביי קיינעם פון די גבירים איז נישט פערבליבען אַזאַ, וועלכער וואָלט געקאָנט נוצליך זיין פאַר מיר.

איך האָב מיטגענומען פון קאָמיטעט פינפטויזענד רובל און אומגעקעהרט זיך אין וואַטין.

אָבגעשטעלט זיך אין לוצק. דאָ איז אויך געווען אַ בעפעהל אַרויסצושיקען די בעפעלקערונג, נאָר ער איז אָבגעשטעלט געוואָרען און די יודען האָבען זיך בערוהיגט. מ'לעבט מיט'ן היינטיגען טאָג און קוים איז אַראָבגענומען אויף אַ רגע דער מעסער פון האַלז, ווערט מען רוהיג. אין שטאָדט, ווי אויך אין וואַגאָן איז מיר אויסגעקומען צו הערען, ווי פון סאָלדאַטען אַזוי פון ציווילע, אַז עס איז געשלאָסען געוואָרען אַ צייטווייליגער שלום אויף איינאונצוואַנציג טעג. די לעגענדע האָב איך געהערט פון צעהנדליגער מענשען, ווער האָט זי פערשפּרייט?

אין גאַס האָט מיך אָפּגעשטעלט אַ יונגערמאַן פון פּאָרעצק און האָט מיט טרעהרען אין די אויגען דערצעהלט, אַז דעם 18-טען איז דורכגעגאַנגען דורך פּאָרעצק אַ טייל פון דער אָפּטרעטענדער אַלטער דיוויזיע און האָט געמאַכט אַ פּאָגראָם, וועלכער האָט געדויערט אַ גאַנצען טאָג. די יודען האָבען געוואָרפען אַלץ און ווי זיי שטעהען און געהען אַנטלאָפען פון שטעדטעל אין נאָהנטסטען וואַלד. דערווייל זענען אָנגעקומען פון די אַרומיגע דערפער פויערים און אויסגעליידיגט אַלע קלייטען און הייזער. אויף מאָרגען, אַז די פּאָגראָמטשיקעס זענען אַוועקגעגאַנגען און די יודען האָבען זיך אומגעקעהרט אין שטעדטעל און געפּרובט אָפּ-בעהמען ביי די אָרטיגע און דאָרפישע רויבער דאָס גוטס, וואָס יענע האָבען אָנגעראַבירט, האָט דער אוריאַדניק אַלע יודען אַרויסגעשיקט פון שטעדטעל. ביי הונדערט און פופציג געזינדען האָבען זיך צוזייהט איבער די אַרומיגע דערפער, די איבעריגע עטליכע הונדערט געזינדען זענען אַוועק אַ טייל אין טאָרטשין, אַ טייל אין ראָזשישץ. אַלע זענען געבליבען ווי זיי שטעהען און געהען און שטאַרבען לחלוטין פון הונגער.

איך האָב געגעבען דעם יונגענמאַן עטליכע רובל און גע-בעטען אומקעהרען זיך אין ראָזשישץ און איבערגעבען דעם רב און דעם סטאַראָסטע, אַז איך בעט זיי קומען צו מיר קיין לוצק מיר זאָלען דאָ זיך מישב זיין וועגען דער לאַגע.

איך בין אַריין צו אַן אָרטיגען בעל-הבית, איינגעלאַדען דעם קאַזיאָנעם רב און עטליכע כלל-טהוער. פון זיי האָב איך זיך דערוואוסט, אַז לוצק האָט זיך ביז דער לעצטער צייט גע-פונען אין אַ גוטען מאַטעריעלען מצב. די שטאָדט האָט אויף איהר חשבון אויסגעהאַלטען אַלע היימלאָזע, וואָס זענען אַהין געקומען און האָט נאָך געשיקט געזאַמעלטע סומען אין קיעווער הילפס-קאָמיטעט. איצט האָט זיך די לאַגע שטאַרק אומגעביטען. דאָס גאַנצע לעבען אין שטאָדט איז אָפּגעשטאָרבען, די רייכע-רע מענשען צולויפען זיך, קיינער ווייסט נישט וואָס מאָרגען וועט זיין, צי מען וועט אַרויסשיקען אָדער נישט? נאָר איין זאַך ווייסט מען, אַז די גאַנצע נאַטשאַלסטווא, פון איספּראַווניק ביז'ן

אוריאַדניק רייסען פאַר די פּאָלעס און מאָהנען „וויזאַטקעס“.

בשעת אונזער זיצונג זענען אָנגעקומען פון ראָזשישץ דער פּאָרעצקער רב און דער סטאַראָסטע. זיי האָבען איבערגע׳חזר׳ט די ערצעהלונג וועגען פּאָגראָם. מיר האָבען בעשטימט, אַז דער רב און דער סטאַראָסטע וועלען אין ראָזשישץ איינלאַדען פיער–פינף אָנגעזעהענע פּאָרעצקער בעלי-בתּים, וועלען גרינדען אַ קאָמיטעט, מאַכען אַ צעטעל פון די געליטענע און דערלאַנגען דעם צעטעל דעם לוצקער קאָמיטעט, וועלכער וועט אַרויסגעבען די הילף. דער לוצקער קאָמיטעט, וועלכער האָט בעסער פון מיר געקענט די פּערזאָנען און געוואוסט די אומשטענדען, האָט מיר אַנ׳עצה געגעבען אַזוי איינצואָרדנען די הילף. איך האָב דערווייל געלאָזען דעם לוצקער קאָמיטעט פאַר די פּאָרעצקער, זיבענהונדערט רובל און הונדערט רובל געגעבען דעם רב אויפ׳ן האַנד. ער איז נישט גאָר קאָנטעט געווען פון אַזאַ מין אָרגאַניזאַציע, נאָר ער האָט אויף איהר מסכּים געווען.

די לוצקער קהלה האָט מיר איבערגעגעבען אַ גרויסען טשעמאָדאַן מיט זעלטענע חפצים פון דער אַלטער לוצקער שוהל: אַ כּתר פון XVIII יאָהרהונדערט, צוויי זעלטענע זילבערנע לייכטער געקלאַפּטע, מיט פיגורען פון ענדע XVI אָדער אָנפאַנג XVII יאָהרהונדערט, אַ זילבערנע לוים-קענדל, אַ הדס, אַ יד, אַ בּלעך, אַלץ זילבער און אַלט קינסטלערישע אַרבּייט, צוויי פּרוכת׳ן, אַ טישטוך, אַלטע געשטיקטע מיט גאָלד. דער ווערט פון דעם איז געווען אַנ׳ערך פון צוואַנציג ביז דרייסיג טויזענד רוב. איך האָב עס געבּראַכט אין פּעטראָגראַד און אין יאָהר 1918, אַז די סאָוויעטישע מאַכט האָט געוואָלט אָבנעהמען דעם יודישען מוזיי, האָב איך דעם טשעמאָדאַן צוזאַמען מיט פיער קאַסטענס מיט אַנדערע זעלטענע חפצים פון מוזיי אָבגעגעבען אויף צו בעהאַלטען אינ׳ם מוזיי פון אַלעקסאַנדער דעם III אונטער אַ קוויטונג. דאָס געפינט זיך דאָרט ביז איצט.

אין לוצק האָב איך געטראָפען די פוהרלעך פון אונזער אָבטיילונג, וואָס האָבען געבראַכט אַהער פּערוואונדעטע. איך בּין אויף איינער פון זיי אָבגעפאָהרען אין וואַטין.

אין וועג האָב איך געטראָפען אַ פעראָרימטע פריצ'טע, וועלכע איז אַ באָרוועסע אַרומגעגאַנגען איבער'ן פעלד נאָכקוקענדיג נאָך די היי-שניידער, וואָס האָבען געאַרבייט אויף איהר שטיקעל פעלד. פונאַנדערגערעדט זיך. זי האָט זיך געקלאָגט אויף די אַנטלאָפענע פויערים פון גאַליציע. זיי געהען ווי היי-שעריקען. קומען, שניידען אַראָב דאָס ברויט, פיטערן זייערע פיה אויף די לאָנקעס און פעלדער. הויבט מען אָן זיי טרייבען, זאָגען זיי: „דער קאָמענדאַנט האָט אונז ערלויבט נעהמען ביי די פוילישע גוטבעזיצער אַלץ, וואָס מיר געפינען.” זי האָט גערעדט מיט אַ שרעקליכען האַס און פיינדשאַפט וועגען די היימלאָזע. דער סאַניטאַר פון אונזער אָבטיילונג, טאַטאַרניקאָוו, וואָס איז מיט מיר מיטגעפאָהרען, האָט דערצעהלט, אַז די רוסישע היימלאָזע פויערים ווענדען אָן אַלע כחות, מ'זאָל זיי נישט צונויפמישען מיט די גאַליציאַנער און בעליידיגען זיך, אַז מען שטעלט זיי צוזאַמען. „מיר זענען רוסען און זיי אַוסטריאַקעס!” נאָך ערגער טראָגען זיך אויף צו די גאַליציאַנער היימלאָזע די רוסישע בעאַמטע. אַ יונגערמאַן זוסמאַן, פון שטעדטעל לאָקאַטש, האָט מיר דערצעהלט, אַז ער האָט געזעהן אַזאַ סצענע: נעבען שטעדטעל איז געשטאַנען אַ מחנה היימלאָזע גאַליציאַנער פויערים. געקומען דער פריסטאַוו און גענומען שרייען אויף זיי, טופען מיט די פיס און איינעם דערלאַנגט אַ פּאַטש. דער יונגערמאַן איז בעקאַנט געווען מיט'ן פריסטאַוו און געפרעגט איהם, וואָס ער האָט צו די גאַליציאַנער, פאַרוואָס ער שלאָגט זיי?

—דערפאַר, ווייל איבער זיי, די הינטישע זיהן, האָט זיך די גאַנצע מלחמה אָנגעהויבען,—האָט שטאַרק אויפגערעגט געענטפערט דער פריסטאַוו,—זיי האָבען אַלץ אינאיינעם געשריען, אַז זיי איז שלעכט אונטער דער עסטרייכישער מאַכט, געוואָלט ווערען רוסישע אונטערטאַנען. אָט זאָלען זיי איצט וויסען! זאָלען זיי פיהלען, וואָס הייסט רוסלאַנד! ביז'ן טויט דאַרף מען זיי שלאָגען, די הינטישע זיהן!

אין וואַטין בין איך פערבליבען מעהר ווי אַ וואָך. פאַר דער צייט האָבען דורכ'ן דאָרף נישט אויפגעהערט צו געהן

פוהרען מיט אַנטלויפענדע יודען פון פיל אַרומיגע שטעדטלעך.

אין דער פלוג-גרופּע פון דער אָבטיילונג פון גאָסודאַרסט-ווענע דומע זענען געווען ביי צעהן העכערע טאַניטאַרען און שוועסטער, אַלץ מעהר אָדער וועניגער אינטעליגענטע מענשען. געווען אַנ׳אַרצט קופּטשיקאָוו, אַ סאָציאַל-דעמאָקראַט, און נאָך אַ סטודענט-מעדיק פון פערטען קורס, פּאַוועל איוואַנאָוויטש, וועלכער האָט זיך אויך גערעכענט פאַר אַנ׳אַרצט. דער בעפולמעכטיגטער פון דער פלוג-גרופּע איז געווען דער ד״ר קאָזשענעווסקי, נאָר ער האָט זיך געפונען איצט אין קיעוו. דער גאַנצער פּערסאָנאַל איז געווען שטאַרק אָנגעשטויסען געגען דעם בעפולמעכטיגטען, געהאַלטען אַז ער פיהרט זיך אויף דעספּאָטיש און גע׳טענה׳ט, אַז אויב ער וועט נאָר קומען, וועלען אַלע אַוועקגעהן פון אָבטיילונג. אַז ער איז שפּעטער געקומען און געבראַכט פון קיעוו געלד, געהאַלט פאַר אַלעמען, געבראַכט נייעס און גע-זאָגט אַ פּאָר גוטע ווערטער, זענען אַלע מיט איהם שלום גע-וואָרען.

פון קיעוו האָב איך צווישען אַנדערע פּראָדוקטען געבראַכט פאַר דעם לאַזאַרעט פינף פלאַש קאָניאַק, וועלכע זענען צוזאַמען מיט די אַנדערע פּראָדוקטען געווען אָנגעפּאַקט אויף אַ פוהרעל צום אָבשיקען אין וואַטין. דאָס פוהרעל האָט גענעכטיגט אין לוצק. אָבפּאָהרען מיט איהם האָט געדאַרפט דער סטודענט פּאַוועל איוואַנאָוויטש, וועלכער האָט געבראַכט אין לוצק פערוואונדעטע. ער איז אַ גאַנצע נאַכט נישט געווען אויף דער אכסניה וואו מיר האָבען גענעכטיגט, נאָר פערבראַכט מיט אַ קאָמפּאַניע אָפיצירען און אינדערפריה אָבגעפאָהרען אַ שכור׳ער. אין וואַטין האָט מען זיך געכאַפּט, אַז עס פעהלט דריי פלאַש קאָניאַק. דער גאַנצער פּערסאָנאַל, די העכערע סאַניטאַרען און די שוועסטער, האָט זיך פערזאַמעלט אויף אַ פּלאַץ ביים קלויסטער און איינגע-אָרדענט אַ משפט אויף דעם פּאַוועל איוואַנאָוויטש. איין סאַני-טאַר, טאַטאַרניקאָוו, האָט אַרויסגעשטעלט געגען איהם אַ בע-שולדיגונג, אַז ער האָט גע׳גנב׳עט דריי פלאַש קאָניאַק, האָט זיך אָנגע׳שכור׳ט און אָנגעטרונקען אַ פּראָסטען סאָלדאַט, אַ סאַ-

ניטאַר. און דער בעשולדיגער האָט פאָרגעלעגט מען זאָל פּאַוועל איוואַנאָוויטש'ן איבערגעבען צום פעלד-געריכט. פּאַוועל איוואַנאָוויטש האָט זיך צעוויינט, מודה געווען זיך אין זיין זינד, געבעטען מ'זאָל איהם מוחל זיין: ער איז אַ קראַנקער מענש, אַן'אַלקאָהאָליק און קאָן נישט ביישטעהן, אַז ער זעהט בראָנפען. דעם גע'גנב'עטען קאָניאַק האָט ער צוגעזאָגט אומצוקעהרען. מ'האָט אָבגעשטימט. ווען נישט מיין שטימע, וועלכע איז געווען פאַר מוחל זיין, וואָלט מען איהם איבערגעגעבען צום געריכט.

אין דער צייט וואָס מיר זענען געזעסען אויפ'ן פּלאַץ און גע'משפט, איז אַרום קלויסטער געשטאַנען דער גאַנצער דאָרף פּויערים און פּויערטעס מיט די קינדער און געקוקט ווי מען נעהמט אַראָב די גלעקער פון קלויסטער. דאָס האָט מען געטהון אין דער גאַנצער געגענד. אומעטום אַראָבגענומען די גלעקער, כדי זיי זאָלען נישט אָנקומען די דייטשען, וועלכע נויטיגען זיך אין מעש. איך ווייס נישט ווי אין אַנדערע ערטער, נאָר דאָס ווייס איך, אַז ביי וולאַדימיר-וואָלינסק זענען עטליכע וואַגאָנען מיט גלעקער פערבליבען און אָנגעקומען די דייטשען. די פּויערים האָבען געאַרבייט ערנסט און שווייגענדיג און אין טיפען טרויער איז געשטאַנען אַרום דער גאַנצער דאָרף, אָנקוקענדיג ווי עס ווערט שטום אויף אַ לאַנגער צייט זייער קירך. פּרויען האָבען שטיל געוויינט. אַז דער גלאָק איז געווען אַראָבגענומען און אַראָבגעלאָזען אויף דער ערד, האָט ער געגעבען דעם לעצטען קלונג, אַ רחמנות'דיגען, ווי אַ קרעכץ, ווי אַ געבעט, און פערשטומט געוואָרען. אפשר אויף אייביג, אפשר ביז דער צייט, אַז איבערגעגאָסען אין אַ קאַנאָן, וועט ער אָנשטאָט אַ רוף צו גאָטסדינסט פערשפּרייטען איבער דיזעלבע פעלדער דעם הילכיגען שטורם פון טויט און פערניכטונג.

אין דאָרף וואוינען צוויי יודען, קרעטשמער, האַלטען קלייטלעך, האַנדלען מיט'ן פּויער. איך האָב זיך מיט ביידען בעקאַנט. דער ערשטער, אַ פּראָסטער יוד, אַ ישוב'ניק, אַ פּערפּויערטער, אַן'אָרענטליכער מענש אָהן חכמות. ער איז נישט נתפּעל פון דער מלחמה, וואָס רוקט זיך אָן: וואָס עס וועט זיין

מיט אַלע פויערים פון דאָרף, דאָס וועט זיין מיט איהם. ער לעבט מיט זיי גוט, ברודערליך. דערצו האָט דער פריץ איהם געשענקט אַ פערד מיט אַ וועגעל אויפ'ן פאַל אויב מ'וועט אַרויסשיקען. דער צווייטער קרעטשמער איז וועניגער פערפויערט. ער איז אַ ביסעל אַ ידוע ספר, האַלט זיך בעל-הבתיש, יודישליך. ביי איהם איז אַ פיינער פנים און שוואַרצע גוטהאַרציגע טרויעריגע אויגען. אַז ער רעדט וועגען יודישע צרות, ציטערט ביי איהם דער קול און אין די אויגען לויפען אָן טרעהרען. אויף זיין אייגענער לאַגע קלאָגט ער זיך נישט. נישט צו פערזינדיגען, ער האָט עלף זיהן, זענען זיבען פון זיי אין בראַזיליע, האָבען אייגענע גיטער און בעאַרבייטען די ערד. זיי האָבען די גאַנצע צייט אַרויסגעשיקט איהם אויף צום לעבען. זיי האָבען איהם מיט די איבעריגע קינדער גערופען צו זיך, נאָר ער האָט נישט געוואָלט פערלאָזען זיין היים, וואו ער איז געוועהנט און איינגעלעבט זיך, צוליב אַ פרעמדען קאַנט, וואו עס זענען דאָ וועניג יודען.

דער קרעטשמער האָט פאָרגעלעגט מיר מיט, די דאָקטוירים פערנעהמען ביי איהם אין הויז די צוויי בעסערע חדרים. ער האָט געוואוסט, אַז כל זמן מיר וועלען זיך ביי איהם געפינען, וועט איהם קיינער נישט אָנריהרען. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז אַ וויאָרסט אַכט פון וואַטין געפינט זיך אַ קליין שטעדטעל סוויניוכי. דאָרט געפינט זיך ביי הונדערט יודישע געזינדען און אַלע שטאַרבען פון הונגער, ווייל צוליב דער מלחמה זענען פערשוואונדען אַלע פרנסות.

אין אונזער אָבטיילונג שטעלט צו פלייש אַ יוד פון סוויניוכי. ער איז געקומען אַ פערוויינטער און דערצעהלט, אַז בשעת ער איז געפאָהרען אַהער זענען אויף איהם אָנגעפאַלען סאָלדאַטען, האָבען געוואָלט אָבנעהמען ביי איהם דאָס פערדעל. ער האָט אַרומגעכאַפּט דאָס פערדעל אַרום האַלז און אָנגעהויבען קלאָגען: „בעסער הרג'עט מיך נאָר נישט נעהמט אָב דעם איינציגען שפייזער פון מיין געזינד!“ די סאָלדאַטען האָבען זיך מרחם געווען, געלאָזען איהם דאָס פערדעל, נאָר צוגענומען ביי

איהם די לעצטע דריי רובל. בערוהיגט זיך אַ ביסעל, האָט ער אויך גענומען זיך קלאָגען אויף דער ביטערער לאַגע פון שטעדטעל. איך האָב איהם געבעטען ער זאָל קומען מיט׳ן רב און איינעם אָדער צוויי חשוב׳ע בעלי-בתים.

אַרום צעהן ביינאַכט איז ער געקומען מיט׳ן רב און צוויי בעלי-בתים. איך האָב זיי געגעבען צווייהונדערט רובל זיי זאָלען עס האַלטען אויף דעם פאַל אויב מען וועט אַרויסשיקען די בעפעלקערונג פון שטעדטעל.

נאָכדעם האָבען אָנגעהויבען אָנקומען צו מיר דעפּוטאַציעס און איינצעלנע נצרכים פון די אַרומיגע שטעדטלעך. אַזוי ווי דער צווייטער קרעטשמער האָט אַלעמען געקענט, האָב איך מיט איהם געהאַלטען אַנ׳עצה און לויט זיין אָנווייז אַרויסגעגעבען קליינע הילף.

אויף מאָרגען נאָך מיין קומען פון לוצק בין איך אַריבערגעפאָהרען אין שטעדטעל טאָרטשין, וואוהין עס האָבען זיך געצויגען דאָס רוב אַנטלויפענדע פון האָראָכאָוו און אַנדערע שטעדטלעך.

אַנ׳אַלט אָרים שטעדטעל, וואָס בעשטעהט פון איין לאַנגער גאַס. אָרימע קליינע קרעמלעך. ביי יעדען הויז שטעהען ווייבער און קינדער, אַזוי אַז עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, אַז די הייזלעך זענען איבערפולט מיט מענשען און די וואָס שטעהען דרויסען, האָבען אינעווייניג קיין אָרט נישט געפונען. און באמת איז עס כמעט אַזוי. אין יעדען הויז וואוינען צו איינע אָדער עטליכע פרעמדע, אָנגעקומענע משפחות. חוץ דעם זענען פול אַלע שפייכלערס. פיל שטאַהלען זענען פערוואַנדעלט אין וואוינונגען.

ביז דער מלחמה האָט זיך אין שטעדטעל געפונען אַ יודישע בעפעלקערונג פון בערך צווייטויזענד נפשות (ביי אַנ׳אַלגעמיינער צאָהל איינוואוינער פון פיערטויזענד). די גאַנצע חיונה האָט מען געצויגען פון האַנדעל מיט תבואה אויף אויסלאַנד. איצט איז יעדער האַנדעל אָבגעשטאָרבען און צוזאַמען מיט דעם האָט זיך אָבגעשטעלט די טעטיגקייט פון דער לייה און שפּאָר-

קאַסע און געשלאָסען געוואָרען די שוהל פון יק"א. די רייכע-רע איינוואוינער זענען אָבגעפאָהרען. מיט אַ וואָך צוריק, בעת עס איז געווען דער פּאָגראָם אין פּאָרעצק, האָט מען דאָ אי-בערגעלעבט אַ טויט-שרעק פון אַ פּאָגראָם. איצט איז רוהיגער געוואָרען, נאָר מ'ציטערט, אַז קאָזאַקען וועלען קומען. אין שטעדטעל געהט אפילו אַ קלאַנג, אַז די העברעע מאַכט האָט אָנגעזאָגט די קאָזאַקען: „וואָס עס איז געווען אין גאַליציע—איז געווען. און איצט, דאָ מיט די רוסלענדישע יודען מוז מען זיך אויפפיהרען אַנדערש, נישט ראַבירען זיי", נאָר דאָס בערוהיגט ווייניג די יודען.

דאָס שטעדטעל איז פול מיט היימלאָזע, וועלכע, נישט געפינענדיג קיין וואוינונגען, בעזעצען זיך אין שפּייכלערס און אפילו אונטער'ן אָפענעם הימעל. די בויט צווישען זיי איז אַ שרעקליכע און קומען זיי צו הילף, האָט דאָס שטעדטעל קיין שום מעגליכקייט נישט.

דאָס אַלץ האָבען מיר דערצעהלט עטליכע אָנגעזעהענע בעלי-בתים. לויט מיין פאָרשלאָג האָבען זיי געגרינדעט אַ הילפס-קאָמיטעט, וועלכער האָט אויף זיך גענומען צו רעגי-סטרירען אַלע היימלאָזע, וואָס געפינען זיך אין טאָרטשין און געבען הילף די מעהר נויטבעדערפטיגע פון זיי. איך האָב גע-לאָזען דעם קאָמיטעט פיערהונדערט רובל.

איך בין געווען אין טאָרטשין פרייטאָג. אַז איך בין אָב-געפאָהרען איז שוין געווען פאַרנאַכט, מ'האָט געשלאָסען די קלייטען. איך האָב זיך אָבגעשטעלט נעבען אַ ברויט-בעקער קוי-פען בולקעס. די בעקערין האָט מיר געענטפערט אַז זי האָט נישט קיין בולקעס. אַ יודענע וואָס איז געשטאַנען דערביי, דערהערענדיג דער בעקערינס ענטפער, האָט זיך אָבגערופען האַסטיג:

„—וואָס זאָגסטו, נישטאָ קיין בולקעס? דו ווייסט ווער דער אָפיציר איז? דו ווייסט נישט—און איך ווייס! פון זיינעטוועגען מוז זיין! עס דאַרף מען דאָס לעצטע אַוועקגעבען! אַלץ וואָס

מ׳האָט צוגעגרייט אויף שבת! ער האָט פערדינט! אוי, אַז עס וואָלטען זיין מעהר אַזעלכע יודען!״

די בעקערין איז אַ ביסעל מטושטש געוואָרען, האָט אַ ווײַלע געקוקט אויף מיר פערוואונדערט און מיט די ווערטער: „באַלד טראָג איך אַרויס״, איז זי אַריין אין הויז. נאָר איידער זי האָט צייט געהאַט אַרויסצוטראָגען פון שטוב אַ בולקע, האָבען עטליכע ווייבער פון די אַרומיגע הייזער געבראַכט חלות און דערלאַנגט מיר. איך האָב גענומען צוויי חלות און געוואָלט בעצאָהלען, נאָר מ׳האָט בשום אופן נישט געוואָלט נעהמען ביי מיר קיין געלד. איך בין געווען שטאַרק גערירט פון אַזאַ אויפטראָג, נאָר אין דערזועלבער צייט האָט מיך בעאונרוהיגט די געפעהרליכע פאַר מיין טעטיגקייט פּאָפּולאַריטעט. שפעטער איז מיר אויסגעקומען צו הערען פון אַ יודען, וועלכער האָט נישט געוואוסט ווער איך בין, אַזאַ ערצעהלונג: „מ׳זאָגט, אַז עפּעס אין אַ דאָרף האָט זיך בעוועזט אַ יודישער אָפיציר, און וואָס פאַר אַ יוד עס פאָהרט נישט דורך שטעלט ער אָב, פרעגט פונאַנדער— און אויף יודיש!—און איז מכבד מיט טעה, גיט די קינדער קאָנפעקטען און טיילט געלד. איין יודענע וואָס איז געפאָהרען מיט קינדער, האָט ער געגעבען פינף רובל, האָט זי נישט געוואָלט נעהמען, האָט ער אָבגעגעבען אַנ׳אַנדערער. ווער ער איז, ווייסט מען נישט.״

געפאָהרען בין איך מיט אַ סאָלדאַט אַ סאַניטאַר, פינאָ. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען אַז ער איז אַ דייטש, פון די קאָלאָניסטען, וועלכע זענען פיל דאָ אין וואָלינער גובערניע. ער האָט מיר דערצעהלט אַז מ׳שיקט איצט אַרויס אין סיביר אַלע דייטשע קאָלאָניסטען. די ערד און די הייזער ערלויבט מען זיי נישט צו פערקויפען. די כלי בית און די תבואה פערקויפען זיי פאַר חצי חונם. שפעטער האָב איך געהערט פון יודען, אַז מיט דעם אַרויסשיקען פון די דייטשע קאָלאָניסטען מאַכט מען חרוב דעם קאַנט. זייערע גיטער זענען די בעסטע און די קולטורעלסטע.

דער פינאָ האָט מיר דערצעהלט, אַז אין דעם זעמסקער

שפיטאָל איז דעם טאָג געשטאָרבען אַ פופצעהן־יעהריג דייטש מיידעל, אַ טאָכטער פון אַ קאָלאָניסט, וועלכע אַ גאַנצע מחנה קאָזאַקען האָבען געשענדעט אין פעלד.

אין טאָרטשין איז גע‌ווען פערשפרייט אַ קלאַנג, אַז די רו־סען האָבען אָבגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון, האָבען צוריקגענומען לעמבערג און אַז עס זענען אָנגעקומען צוויי יאַפּאַנישע קאָרפּו־סען מיט אַרטילעריע. אַזעלכע לעגענדאַרע קלאַנגען, האָבען זיך איבערגע׳חזר׳ט די גאַנצע צייט פון דעם ריקצוג.

יב

ד״ר קאָזשענעווסקי, אומקעהרענדיג זיך אין דער פלוג־גרופּע, האָט געבראַכט אַ פעראָרדנונג, אַז די גאַנצע אָבטיילונג מיט איהרעביידע גרופּען זאָלען זיך איינאָרדנען גאָר אויף אַנ׳־אַנדער שטייגער. זיי וועלען זיך אויסציהען אויף איין ליניע, איין גרופּע ביים רעכטען פראָנט, די צווייטע אַ וויאָרסט דריי־סיג־פערציג פון איהר און די אָבטיילונג מיט׳ן לאַזאַרעט—נאָך ווייטער, אַזוי, אַז די פערוואונדעטע וואָס וועלען אָנקומען אין דער ערשטער גרופּע, וועלען אָבגעשיקט ווערען אין דער צוויי־טער. דאָרט וועלען זיי אָברוהען, בעקומען שפּייז און אָבגעשיקט ווערען אין לאַזאַרעט פון אָבטיילונג. כדי צופּאַסען זיך צו דער אַרבייט, וועלען די ביידע אָבטיילונגען אָבגעפיהרט ווערען אין ווייטען רוקען, דאָרט איינקויפען פערד און פוהרלעך און דעם גאַנצען אינווענטאַר.

ביי אַזעלכע אומשטענדען, האָט פאַר מיר קיין שום ציל נישט געהאַט צו פערבלייבען מיט דער גרופּע און איך האָב בע־שטימט אַריבערצוגעהן אין אָבטיילונג פון די רוסישע טעכניקער, ווי איך האָב שוין דערמאָהנט, האָט מיט אַ פּאָר וואָכען פריהער דער בעפולמעכטיגטער פון דער אָבטיילונג, פ. י. פּרעאָבראַזשענ־סקי מיך איינגעלאַדען אַריינטרעטען אין זיין אָבטיילונג. די אָב־

טיילונג האָט זיך געדאַרפט געפינען אין וולאַדימיר־וואָלינסק. דעם 1-טען יולי בין איך אַהינגעפאָהרען.

אויפ׳ן וועג קיין וולאַדימיר-וואָלינסק האָב איך זיך אָבגעשטעלט אין שטעדטעל לאָקאַטש, זיבעצעהן וויאָרסט פון וולאַדימיר-וואָלינסק. אַנ׳אַלט יודיש שטעדטעל, מיט אַ געמויערטען „בראָם“, מיט חורבות פון אַנ׳אַלטען שלאָס. אריינפאָהרענדיג, האָב איך גלייך בעמערקט, אַז אין שטעדטעל קומט פאָר עטוואָס אונגעוועהנליכעס. אַלע געפינען זיך אין אַנ׳אָנגעשטרענגטען צושטאַנד, ווי ביים ערוואַרטען אַ פּאָגראָם. דאָס מעהרסטע טייל קלייטען זענען געווען געשלאָסען, נאָר די קרעמער זענען געשטאַנען ביי די טהירען טרויעריגע, דערשלאָגענע. אין מיטען מאַרק זענען געשטאַנען גרופּען בעלי־בתּים און שטילערהייד, אַרומקוקענדיג זיך, גערעדט צווישען זיך. אויב עמיצער איז דורכגעגאַנגען די גאַס, איז ער געגאַנגען געשווינד, ווי ער וואָלט איילען ערגיץ מיטצוטיילען אַ וויכטיגע נייעס.

איך האָב נישט געוואוסט צו וועמען ווענדען זיך, פונאַנדערפרעגען און האָב געהייסען צופאָהרען דעם פוהרמאַן צו דעם גרעסטען הויז אין מאַרק. איך בין אַריין. דאָס הויז איז געווען אַ רייך, אָבער האַלב פּוסט, ווי מ׳וואָלט האַלטען אין אַרויסציהען זיך פון איהם. געבליבען גאָר ווייניג מעבעל און כּלי בית. איך בין דורכגעגאַנגען עטליכע חדרים און קיין איין מענש נישט געטראָפען. נאָר אין לעצטען חדר האָב איך בעגעגענט אַנ׳עלטערן אָרים געקליידעטען יוד, דעם הויזוירטס אַנ׳אָנגעשטעלטען. דערווירט, אַ רייכער בעל־הבית, אַטלאַס, איז נישט געווען צו הויז און דאָס געזינד זיינס איז אָבגעפאָהרען. דער אָנגעשטעלטער, שוואַרץ, האָט זיך אַ ביסעל דערשראָקען פאַר מיין וויזיט. איך האָב איהם בערוהיגט און געבעטען שיקען נאָך דעם ווירט. ביז יענער איז געקומען, האָט שוואַרץ דערצעהלט מיר וועגען זיך:

—ביי מיר זענען געווען דריי זיהן. צוויי זענען אַוועק אויף מלחמה. איינער איז גע׳הרג׳עט, דער צווייטער שווער פערוואונדעט. איצט דאַרף געהן דינען דער דריטער. איך אַליין בין

געווען אין אַ מיהל, בעקומען פופציג רובל אַ חודש. איצט שטעהט די מיהל און איך בין געבליבען אָהן ברויט.

ער האָט דאָס דערצעהלט שטיל, רוהיג און צוגעגעבען:

—בין איך דען איינער אַזאַ? ביי יעדערן איז עמיצער פון געזינד אומגעקומען אויף דער מלחמה, און אַלע שטאַרבען דאָ פון הונגער.

עס איז געקומען ה' אַטלאַס. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז שוין אַ פּאָר וואָכען, ווי אין שטעדטעל געהען אַרום קלאַנגען, אַז מ'וועט אַרויסשיקען די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג און דאָס האָט געשאַפען אַ שרעקליכע שטימונג. פריהער האָט מען גערעדט, אַז מ'וועט אַרויסשיקען די יודען אין טאָג פון דער חגא פון פּיאָטר און פּאַוועל. יודען האָבען זיך שוין גענומען גרייטען. פון די אַרומיגע דערפער זענען שוין אָנגעפאָהרען פויערים „צונעהמען דאָס זשידאָווסקע גוטס". נאָר די גזירה האָט זיך נישט בעשטעטיגט. און אָט היינט איז געקומען דער פּריסטאַוו און געמאָלדען, אַז פון דעם הויפּט־קאָמאַנדיר פון דער אַרמעע איז געווען אַ בעפעהל אין איין טאָג אַרויסשיקען אַלע יודען פון דער געגענד. אין בעפעהל איז בוכשטעבליך געזאָגט: „אַרויסשיקען די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג דרום'דיג פון הרובעשאָוו". כאָטש לאקאטש געפינט זיך אין מזרח פון הרובעשאָוו, פונדעסטוועגען האָט דער איספּראַווניק בעפוילען פון דאַנען אַרויסצושיקען די יודען. פאַר אַ גוטען שוחד האָט זיך איינגעגעבען פּועל'ן ביים פּריסטאַוו אָבלעגען דאָס ארויסשיקען אויף אַ טאָג. און גלייך איז אַטלאַסעס שותף, אַנ'אָרטיגער גביר, זוסמאַן, אַוועקגעפאָהרען אין וולאַדימיר-וואָלינסק, אָבגעפיהרט דעם איספּראַווניק פינפהונדערט רובל ער זאָל זיך בעמיהען, אויב נישט איינגאַנצען אָבשאַפען דעם בעפעהל, טאָ כאָטש אָבציהען אויף וויפיל מעגליך זיין אויספיהר. ווייל יעדער טאָג האָט אַ גרויסע בעדייטונג פאַר דער שטאָדט און אויך פאַר די שותפים, וועלכע האָבען אויף דער מיהל פיל טויזענדער זעק מעהל און דאַרפען זיי אַרויספיהרען.

די לאַגע פון דעם שטעדטעל איז אָהן דעם אַרויסשיקען

אויך געגוג טרויעריג. עס זענען דאָ פיל היימלאָזע פון פּאָרעצק, מיליאַטין (איינאונדרייסיג פאַמיליעס) און אַנדערע שטעדטלעך. מיט וואָס צו העלפען זיי איז נישטאָ. אין שטעדטעל געהט־אום די כאָלערא, וועלכע פערשפּרייט זיך אַלץ שטאַרקער און קיין דאָקטאָר איז נישטאָ. מיט אַ וואָך צוריק איז דאָ אַדורכגעגאַנגען אַ מחנה גאַליציאַנער היימלאָזע און געגומען מאַכען אַ פּאָגראָם. מ׳האָט זיך אַ וואָרף געטהון צום אוריאַדניק, האָט ער געענטפערט מיט כעס:

—און איהר האָט מיר פיל געגעבען, איך זאָל אייך בעשיצען?

האָט מען איהם געגעבען זיין גאָב און ער האָט פונאַנדערגעטריבען די פּאָגראָמטשיקעס.

איך האָב געבעטען אַטלאַס׳ן צונויפרופען עטליכע אָנגעזעהענע בעלי־בתים. מ׳האָט געגרינדעט אַ הילפס־קאָמיטעט, וועלכער האָט גענומען אויף זיך העלפען די היימלאָזע און אין פאַל אויב מען וועט אַרויסשיקען די יודישע בעפעלקערונג, בעזאָרגען ברויט פאַר די נויטווענדיגע און פוהרלעך פאַר קראַנקע און קינדער. איך האָב דערויף געלאָזען פיערהונדערט רובל. נאָך פינפאונצוואַנציג רובל האָב איך געגעבען אויף מעדיקאַמענטען. זוסמאַנס זוהן, אַ סטודענט, האָט זיך אַרויסגעזאָגט פאָהרען נאָך זיי אין וולאַדימיר־וואָלינסק. איך האָב איהם מיטגענומען.

אין וועג האָט ער מיר דערצעהלט עטליכע עפּיזאָדען. אין לאָקאטש, ביי אַ יוד, אַ פאָטער פון צוויי זיהן סטודענטען, האָבען זיך בעזעצט צוויי אָפיצירען. אָנגע׳שכור׳ט זיך און גענומען דערצעהלען, אַז אַלע יודען זענען שפּיאָנען, גענומען שרייען צום בעל־הבית: „מ׳דאַרף אייך אַלעמען אויסקוילען, זשידעס!” האָבען אפילו אָנגעהויבען דראָהען מיט די שווערדען. די פרויען האָבען זיך שטאַרק דערשראָקען, אפילו די סטודענטען האָבען אָנגעהויבען ריידען, אַז מ׳דאַרף זיך בעהאַלטען. נאָר דער פאָטער איז געבליבען רוהיג און אָבגערופען זיך:

—מיך פרעהט דאָס, קינדערלעך. איצט פיהלט איהר, ווי שווער עס איז צו זיין אַ יוד, ווי טייער עס קומט אויס צו

צאָהלען פאַר דעם כבוד. איהר וועט זיך אויסלערנען טייערע צו שאַצען אייער יודישקייט.

אַ יוד, ביי וועמען דער זוהן איז געווען אויף מלחמה, האָט זיך געווענדעט צום פּאָלקאָווניק מיט אַנ׳אָנפראַגע, וואָס מאַכט זיין זוהן? די טעג האָט ער בעקומען אויף אַנ׳אָפיציעלען בלאַנק מיט אַ נומער, אַזאַ מין ענטפער:

„פאַרכאָוואַטער זשיד! דיין זוהן איז אין פלען."

אין וולאַדימיר-וואָלינסק בין איך פערפאָהרען אין אַ האָטעל. דער יונגער זוסמאַן האָט געבראַכט צו מיר זיין פאָטער. דער לעצטער האָט מיר דערצעהלט, אַז ער האָט פאַר די פינפהונדערט רובל גע׳פועל׳ט ביים איספּראַווניק, ער זאָל דערוויילאָבשטעלען די אַרויסשיקונג פון לאָקאטש. ער האָט געשיקט דעם הויפּט-קאָמאַנדיר אַ טעלעגראַפישע אָנפראַגע, אויב לאָקאטש געהט אַריין אין דעם שטח „דרומדיגער הרובעשאָוו"? ביז עס וועט זיך בעקומען דער ענטפער, וועט פאַרבייגעהן אַ פאָר טעג און אפשר וועט דער ענטפער זיין, אַז לאָקאטש דאַרף נישט עוואַקואירט ווערען.

איך האָב זיך דערוואוסט, אַז דער אוריאַדניק פון פאָרעצק, לאָזט נישט אַריין אין שטעדטעל קיין איינעם פון די יודישע איינוואוינער, וואָס זענען בעת׳ן פּאָגראָם אַנטלאָפען. איין יוד האָט זיך אומגעקעהרט נאָר כדי אָבצופיהרען פון דאָרט די פערבליבענע אין שוהל זיבען ספרי תורות, האָט דער אוריאַדניק געוואָלט איהם אַרעסטירען, נישט דערלאָזט נעהמען די ספרים און געהייסען גלייך אָבפאָהרען.

צו מיר זענען געקומען דער קאַזיאָנער רב און איין בעל-הבית, ה׳ יאַכינזאָן און דערצעהלט, אַז דעם הויפּט-קאָמאַנדירס פעראָרדנונג אַרויסצושיקען אַלע יודען פון די ערטער „דרומ׳-דיגער הרובעשאָוו", האָט, איבערהויפּט מיט איהר אומבעשטימטקייט, אַרויסגערופען אַ שרעקליכע צורודערונג, ווי אין וולאַדימיר-וואָלינסק, אַזוי אין פיל צעהנדליגער שטעדט אין דער סביבה. איך האָב אַנ׳עצה געגעבען, גלייך שיקען אין פּעטראָגראַד אַ דעפּוטאַציע משתדל זיין זיך, אַז די פעראָרדנונג זאָל

אָבגעשטעלט ווערען. מ'האָט בעשטימט עס זאָלען פאָהרען די רבנים פון וולאַדימיר-וואָלינסק און אוסטילוג. זיי האָבען גע- דאַרפט אָבפּאָהרען דעמזעלבען טאָג, נאָר אָבגעפאָהרען זענען זיי ערשט אין פיער טעג אַרום. די סיבה פון דער פערשפּע- טיגונג איז געווען, וואָס דער וולאַדימיר-וואָלינסקער רב האָט געדאַרפט זיין סנדקא אויף אַ ברית און בשום אופן נישט גע- וואָלט אָבפּאָהרען פריהער!

דער ווירט פון דער אכסניה, וואו איך האָב זיך אָבגע- שטעלט, אַן'אינטעליגענטער יונגערמאַן, לעוו, האָט מיר דער- צעהלט, אַז מיט אַ טעג צעהן צוריק, האָבען זיך אין שטאָדט אָנגעפאַנגען גזילות און רציחות מצד די אָנגעקומענע סאָלדאַטען. דער קאַזיאָנער רב, מאָרגענשטערן און איינער פון די אָנגעזע- הענע בעלי-בתים, לייזער פויזנער, זענען אַוועק וועגען דעם צום שטאָדטישען קאָמענדאַנט, אַ געוועזענער מיטהילף פון לובלינער פּאָליציי-מייסטער. אין אויפנעהם-צימער זענען געווען פיל מענ- שען. דער קאָמענדאַנט איז אַרויסגעגאַנגען און, דערזעהענדיג די יודען, האָט ער אויסגעשריען:

—און איהר, זשידעס, וואָס דאַרפט?

זיי האָבען זיך פאָרגעשטעלט און אַרויסגעזאָגט זייער בי- טע צו בעשיצען די יודישע בעפעלקערונג פון די סיסטעמאַטי- שע רויבערייען און רציחות.

נישט אויסהערענדיג זייערע רייד, האָט ער אויסגעשריען מיט כעס:

—אייך, זשידעס, דאַרף מען אַלעמען אויפהענגען! אַרויס פון דאַנען!

פויזנער האָט איהם דערלאַנגט אַן'אָפיציעל פּאַפּיר, אַ מעל- דונג, אַז דער קיסר דאַנקט דער וולאַדימיר-וואָלינסקער יודישער געמיינדע פאַר דער מיטהילף, וואָס זי האָט אַרויסגעוויזען בשעת דעם אָבטרייבען פון עסטרייכישען חיל אין אָנפאַנג מלחמה.

דער קאָמענדאַנט האָט אַ קוק געטהון אין פּאַפּיר און אַ וואָרף געטהון עס אויף דער ערד.

—דער קיסר איז אַ קיסר,—האָט ער אויסגעשריען,—און

איך, וואָס מיר וועט זיין געפעלען, וועל איך טהון! אַרויס פון דאַנען!

דער ה׳ יאַכינזאָן, וועלכער איז געוועזן ביי מיר מיט דעם קאַזיאָנעם רב, איז אַליין אַן׳איינוואוינער פון דעם שטעדטעל אָסטיליע (אוסטילוג), צוועלף וויאָרסט פון וולאַדימיר-וואָלינסק. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז אין שטעדטעל זענען אָנגעקומען דרייהונדערט היימלאָזע פון שטעדטעל קרילאָוו, וואו עס קומען איצט פאָר די שלאַכטען און פון וואַנען מ׳האָט אַרויסגעשיקט אַלע יודען. די היימלאָזע הונגערן און בעקומען פון ערגיץ קיין הילף נישט. איך האָב יאַכינזאָנ׳ען אַרויסגעגעבען פון זייערטוועגען דרייהונדערט רובל, מיט דעם תנאי, אַז אין אוסטילוג זאָל געגרינדעט ווערען אַ קאָמיטעט.

אין וולאַדימיר-וואָלינסק האָב איך געפונען די אָבטיילונג פון די רוסישע טעכניקער. עס האָט זיך צערויסגעוויזען, אַז דער בעפולמעכטיגטער פון דער אָבטיילונג, פּרעאָבראַזשענסקי, פאָהרט אָב און גיט איבער די אָבטיילונג די ניי אָנגעקומענע פון מאָסקווא, בעפולמעכטיגטע נ. וו. טולופאָוו, אַ בעוואוסטער פּעדאַגאָג, און דעם פּריוואַט-דאָצענט פון מאָסקווער אוניווערזיטעט, איוואַנאָוו. פּרעאָבראַזשענסקי האָט מיך בעקענט מיט זיי און איך בין אַריינגעטראָטען אין אָבטיילונג אַלס אַ פערוואַלטער פון קאָנטאָר. איך האָב צוגעזאָגט אין עטליכע טעג אַרום צוטרעטען צו דער אַרבייט און אָבגעפאָהרען אין וואַטין נאָך מיינע חפצים.

איך האָב זיך אָבגעשטעלט אין לאָקאטש, מיטצוטיילען דאָרט די ידיעה וועגען דעם דערוויילגען אָבשטעלען פון דער אַרויסשיקונג. לויט דעם אַלטען זוסמאַנס בקשה, בין איך געוועזן ביי איהם צוהויז. מיך האָט בעגעגענט זיין פרוי, אַ קליינשטעדטעלדיגע גביר׳טע מיט פּרעטענזיעס אויף „אַריסטאָקראַטיזם“. זי האָט אָנגעהויבען פיהרען מיט מיר „איידעלע און עלעגאַנטע געשפּרעכען“ און דערביי דערצעהלט, ווי קלוג זי האָט גע׳טענה׳ט מיט קאָזאַקען, וועלכע האָבען געמאָהנט, מ׳זאָל זיי פערקויפען מעד. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז נישט קוקענדיג אויף דער שרעקליך געפעהרליכער לאַגע אין וועלכער עס געפינט זיך די

יודישע בעפעלקערונג פון שטעדטעל, געהט די גאַנצע צייט אַ געהיימער האַנדעל מיט מעד, וועלכען מ'פערקויפט די סאָלדאַטען און קאָזאַקען. מיט אַ טאָג פריהער איז געקומען אַ גאַנצע מחנה קאָזאַקען, וועלכע האָבען זיך דערוואוסט, אַז זייערע חברים האָבען דאָ געטרונקען מעד און האָבען געפאָדערט מ'זאָל זיי אויך פערקויפען. זוסמאַנס פרוי האָט געהאַלטען פאַר זיי אַ גאַנצע רעדע, דערוויזען זיי, אַז היינט איז שוין אַלץ אויספערקויפט און צוגעזאָגט, שפּעטער דערקאַזען פאַר זיי מעד. איך האָב אויסגעזידעלט די קלוגע פרוי און האָב זעהר שאַרף געפאָדערט, מ'זאָל אָננעהמען ענערגישע מיטלען, אַז דער גאַנצער מעד, וואָס געפינט זיך אין שטעדטעל, זאָל אויסגעגאָסען ווערען. איך בין ווייט נישט זיכער, אַז דאָס איז אויסגעפיהרט געוואָרען.

דערצעהלענדיג מיר די געשיכטע מיט'ן מעד און אַנדערע מעשיות, האָט די פרוי זוסמאַן די גאַנצע צייט אומגעקוקט זיך, ווי זי וואָלט עמיצען ערוואַרטען. אַז איך האָב זיך געגרייט אָבצופאָהרען, זענען געקומען, איינער נאָך דעם אַנדערן, עטליכע אָרימעלייט און האָבען מיר גענומען דערצעהלען יעדערער וועגען זיין נויט און בעטען שטיצע. נאָכדעם איז געקומען אַ גאַנצע מחנה פאָרעצקער היימלאָזע, קלאָגען זיך אויף זייער רב, אַז ער האָט זיי גאָרנישט געגעבען פון דעם געלד, וואָס איך האָב געלאָזען פאַר די פאָרעצקער געליטענע פון פאָגראָם. איך האָב גלייך פערשטאַנען, אַז זוסמאַנס פרוי האָט מיך בכיון אויפגעהאַלטען און געגעבען צו וויסען אין שטאָדט, אַז עס איז געקומען „דער אָפיציר וואָס טיילט געלד" און אַנ'עצה געגעבען, מ'זאָל געהן צו מיר בעטען הילף. די איינצעלנע אָרימעלייט האָב איך אָבגעשיקט צום קאָמיטעט און די פאָרעצקער האָב איך געגעבען אַ קוויטעל צום רב, ער זאָל זיי אַרויסגעבען הילף צוגלייך מיט אַנדערע.

איך האָב נאָך קיין צייט נישט געהאַט צו ענדיגען דעם געשפּרעך מיט זיי, ווי אין טהיר האָט זיך בעוויזען אַנ'אוריאַדניק און אַרויסגערופען מיט אַ וואונק די פרוי זוסמאַן. אין אַ מינוט אַרום האָט זי זיך אומגעקעהרט אַ ביסעל צורודערט און

געזאָגט, אַז דער אוריאַדניק האָט מיט מיר וועגען עטוואָס צו ריידען. איך האָב איהם געבעטען אַריינגעהן.

ער איז אַריין און אַ ביסעל פערשעמט אָבער קאַטעגאָריש געזאָגט מיר:

—זייט אַזוי גוט, אייער בלאַגאָראָדיע, ערקלערט מיר, ווער איהר זענט?

—פאַרוואָס אינטערעסירט דאָס אייך?

—אַזוי... עס אינטערעסירט מיך... ערלויבט אייערע דאָ-קומענטען.

איך האָב איהם דערלאַנגט מיין דאָקומענט, אַז איך בין אַ בעפולמעכטיגטער פון מאָסקווער אָבטיילונג פון קאָמיטעט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע. ער האָט זיך בענוגענט דערמיט און אָנגעהויבען פערענטפערן זיך.

—ערקלערט מיר, פאַרוואָס איז אייך איינגעפאַלען פרעגען ביי מיר דאָקומענטען?—בין איך צוגעשטאַנען.

—אָט... פערשטעהט איהר מיך, דער עולם אויפ׳ן גאַס האָט זיך בעאונרוהיגט... אָנגעהויבען טענה׳ן „עפּעס אַנ׳אומבע-קאַנטער אָפיציר”...

איך האָב פערשטאַנען, אַז נישט דער עולם אויפ׳ן גאַס האָט זיך בעאונרוהיגט, נאָר ביי דעם אוריאַדניק האָט אַרויסגע-רופען אַ חשד, וואָס נעבען זוסמאַנס הויז איז געווען אַנ׳עולם פון די, וואָס זענען געקומען בעטען ביי מיר הילף.

ער האָט אַ ווײַלע געטראַכט און נישט זיכער געפרעגט ביי מיר:

—ערלויבט אייך צו פרעגען, דאָס זענט איהר, מיט אַ וואָך צוויי צוריק, געפאָהרען פון פּאָרעצק קיין לוצק?

—פון וואַנען ווייסט איהר דאָס?

—איך ווייס... איך בין דעמאָלט געווען אַנ׳אוריאַדניק אין פּאָרעצק... איצט, בין איך אַריבערגעפיהרט אַהער.

—יאָ, דאָס בין איך געפאָהרען,—האָב איך געענטפערט,— און האָב אפילו נעבראַכט צוריק אַ בעפעהל צו אייך פון איס-פּראַווניק, וועגען פּראָפּוסקען פאַר יודען.

—ווי הייסט איהר האָט געבראַכט?

—געבראַכט האָב איך, נאָר אייך האָט דעם בעפעהל אי-בערגעגעבען דער פאָרעצקער מעשטשאַנסקע סטאַראָסטע.

—אַ-אַ! איז דאָס דער סטאַראָסטע מיט אייך געפאָהרען אין לוצק? איהר האָט איהם געפיהרט אויף אייער אויטאָמאָביל? אָט דאָס האָב איך טאַקי געוואָלט וויסען?

—וואָס האָט דאָס אייך אַזוי פעראינטערעסירט?

—אַזוי...—האָט ער געענטפערט געהיימניספול.

איך האָב איבערגעריסען דעם געשפרעך. דער גאַנצער אינצידענט איז מיר נישט געפעלען געווען. אין די אומשטענ-דען, אין וועלכע איך האָב זיך געפונען, איז געווען געפעהרליך אויפצעוועקען געגען זיך אַ וועלכען עס איז חשד.

איך בין גלייך אָבגעפאָהרען קיין וואַטין, פערנומען מיינע זאַכען, געזעגענט זיך וואַרים מיט דער אָבטיילונג און, דעם 4-טען יוני אָבגעפאָהרען קיין וולאַדימיר-וואָלינסק.

יג

די אָבטיילונג, אין וועלכער איך בין אַריינגעטראָטען, האָט געהאַט אַ פלוג-גרופע מיט אַ לאַזאַרעט, וואו עס האָבען געאַר-בייט צוויי דאָקטוירים און מעהר ווי צעהן שוועסטער, חוץ סאַ-ניטאַרען; האָט געהאַט נאָך אַ לאַזאַרעט, מיט דריי דאָקטוירים און אַ פערסאָנאַל פון אַ מאַן דרייסיג און אויך אַן'אייגענעם צוג אויף אָבצופיהרען די פערוואונדעטע. פון מיין ערשטען אַריינ-טרעטען אין דער אָבטיילונג האָב איך בעמערקט, אַז דאָרט קו-מען פאָר אינערליכע רייבונגען און פערזענליכע צוזאַמענשטוי-סען. די דאָקטוירים, איבערהויפט דער עלטערער אַרצט, מאָסק-ווין, האָבען געוואָלט זיין גאַנץ זעלבשטענדיג. די בעפולמעכ-טיגטע, פון זייער צד, האָבען געפאָדערט, אַז אַלץ זאָל געטהון ווערען נאָך זייער ווילען. אין אַ פאָר טעג אַרום נאָך מיין אַריינטרעטען, איז פאָרגעקומען אַ צוזאַמענשטויס צווישען עלטערן

אַרצט, מיט דעם בעפולמעכטיגטען איוואַנאָוו. איוואַנאָוו האָט גע־פאָדערט עס זאָל ערפילט ווערען זיין בעפעהל. מאָסקווין, אַנ־טאָן אַנ׳ענטפער, האָט איהם אויסגעשטעלט אַ פייג. שפּעטער אַ ביסעל, האָבען זיך אָנגעהויבען רייבונגען צווישען די בעפול־מעכטיגטע גופא. יעדער פון זיי האָט געפאָדערט מ׳זאָל ערפי־לען זיינע בעפעהלען. איוואַנאָוו האָט זיך ווענינ אינטערעסירט מיט דער אַרבייט, האָט זיך שעה׳ן לאַנג בעשעפטיגט מיט זיין טואַלעט, מיט פוצען די נעגעל און ליב געהאַט שפּאַצירען און פערברענגען. טולופאָוו, פערקעהרט, האָט די גאַנצע צייט אָבגע־געבען דער אַרבייט, האָט אַלץ געטהון זעהר ערנסט. נאָר ער איז געווען אַ מענש אַ שווערער, אַ פערביסענער און ליב גע־האַט אַריינצוקריכען דעם אַנדערן אין צעהנטען ריפּ. איבערהויפּט איז ער געווען אויפגעבראַכט אויף איוואַנאָוו׳ן און פלעגט שטענ־דיג זוכען ווי צו געבען איהם אַ שטאָך. איוואַנאָוו האָט דאָס לייכט אַריבערגעטראָגען, האָט זיך אינטערעסירט מיט די שענע־רע שוועסטער און שטענדיג געזוכט אַנ׳אויסרייד צו פאָהרען אין שטאָב, „פּאָרשטעלען זיך" דעם אָדער יענעם גענעראַל. ביי אַזאַ שטימונג האָט די אַרבייט אין דער אָבטיילונג, פערשטעהט זיך, נישט געקאָנט געהן אַזוי גלאַט און איינשטימיג ווי ווען עס וואָלט זיין אַ פריינדליכע שטימונג צווישען אַלע אַרבייטער.

די ערשטע עטליכע טעג האָב איך אָבגעגעבען דער סע־קרעטאַר-אַרבייט, וועלכע איז געווען שרעקליך פערלאָזען. צווי־שען אַנדערע אַרבייט, איז מיר אויסגעקומען פונאַנדערצוקלייבען די חפצים און געלדער, וואָס זענען פערבליבען פון די גע־שטאָרבענע אין לאַזאַרעט, כדי אָבצושיקען עס די יורשים. עטלי־כע הונדערט אַזעלכע פּאַקעטען האָב איך דורכגעקוקט און אָב־געשיקט. אַחוץ איינעם, וואו עס האָבען זיך געפונען אַכטאונ־זיבעציג רובל, האָבען זיך אין אַלע אַנדערע געפונען נאָר קליי־ניגקייטען, צו עטליכע צעהנדליג קאָפּיקעס, העכסטענס דריי אָדער פינף רובל. קיין איין ווערטבאַרער חפץ האָט זיך אויך נישט געפונען: אַ צוריסען בייטעלע, אַ מעסערל, אַ קעמעלע. איך וואָלט דערפון דרינגען, אַז די סאָלדאַטען פון דער רעגולערער

אַרמעע, האָבען זיך מעהרסטענטייל, נישט פערנומען מיט רויבע-רייען, ווען איך וואָלט נישט וויסען, אַז די סאַניטאַרען, טראָגענדיג די פערוואונדעטע, איבערהויפט די שווערע פערוואונדעטע, לעדיגען ביי זיי אויס די טאַשען.

ביי דעם גרעסטען טייל פון די געשטאָרבענע, האָט זיך נישט געפונען פערשריבען דער ריכטיגער אַדרעס פון זייערע נאָהנטע קרובים: עלטערן, פרויען, קינדער. נאָר פון בילעט האָט מען געקאָנט וויסען פון וועלכער גובערניע און אַנ׳אַנדערש מאָל וואָלאָסט אָדער דאָרף דער סאָלדאַט איז. דערום האָב איך די ירושה געקאָנט אַדרעסירען נאָר אין וואָלאָסט אָדער שטאָדט, סתם מיט דער בקשה, איבערצוגעבען די קרובים פון דעם און דעם. ביי פיל סאָלדאַטען, וועלכע זענען געשטאָרבען נישט קומענדיג צום בעוואוסטזיין, האָט זיך נישט געפונען קיין שום פאַפיר וואָס זאָל אפילו פעסטשטעלען זייער נאָמען—און אַזעלכע האָט מען בעגראָבען ווי אונבעוואוסטע. כאַראַקטעריסטיש, וואָס אַ רוסישער סאָלדאַט, געהענדיג אין שלאַכט, אָפטמאָל אויף געוויסען טויט, גיט נישט אַ קלער צוצוגרייטען און האָבען ביי זיך אַ צעטעל מיט זיין נאָמען און אַדרעס.

אין אַרכיוו פון דער אָבטיילונג, האָב איך געפונען אַנ׳-אינטערעסאַנטען דאָקומענט. אין לאַזאַרעט איז געשטאָרבען אַ סאָלדאַט פון לונגען-גאַנגרען. דער סאָלדאַט איז געלעגען אין לאַזאַרעט נאָר צוויי טעג. געבראַכט האָט מען איהם גלייך פון דער פאָזיציע. מיט אַ טאָג פריהער איז ער געקומען אין עוואַקואַציאָנס-לאַזאַרעט קלאָגען זיך אויף זיין קראַנקהייט. דאָרט האָט מען איהם אָנערקענט פאַר אַ סימולאַנט. דער קאָמענדאַנט האָט איהם געהייסען געבען פינפאונצוואַנציג ריטער און אָבשיקען אויף דער פאָזיציע. און מיט אַ טאָג שפעטער, אַז מ׳האָט איהם געבראַכט אין אונזער לאַזאַרעט, איז ער שוין געווען אָהן בעוואוסטזיין. אַזאַ אויפטראָג צום פראָסטען סאָלדאַט, איז געווען נישט קיין זעלטענע זאַך.

אונזער אָבטיילונג האָט פערנומען אַ טייל פון די גרויסע געמויערטע קאַזאַרמעס, וועלכע געפינען זיך הינטער׳ן שטאָדט

און שטעלען מיט זיך פאָר אַ בעזונדער ישוב. צוזאַמען מיט אונזער לאַזאַרעט זענען אין די קאַזאַרמעס געווען איינגעאָרדענט לאַזאַרעטען און אַנשטאַלטס-וואוינונגען פון קאָמיסאַראָווס אָבטיי-לונג און דער עוואַקואַציאָנס-פונקט. פון וואָקזאַל איז געווען צו-געפיהר'ט אַהער אַנ'אייזענבאַהן-צווייגעל, כדי אָבצופיהרען די פער-וואונדעטע גלייך פון די לאַזאַרעטען מיט'ן באַהן. אין דעם טאָג פון מיין אַריינטרעטען אין דער אָבטיילונג, האָט געדאַרפט אָב-געהן אונזער צוג מיט פערוואונדעטע קיין קאָוועל. די דאָקטוי-רים פון אַלע דריי לאַזאַרעטען, האָבען סאָרטירט די פערוואונ-דעטע און בייגעווען ביים אַריינזעצען זיי אין די וואַגאָנען. סאָרטירט האָט מען שווער פערוואונדעטע, פון לייכט פערוואונ-דעטע. די סאָרטירונג איז געווען זעהר אַ פרימיטיווע. ווער עס קאָן געהן, דער איז געווען צוגערעכענט צו די לייכט פערוואונ-דעטע און האָט געדאַרפט געהן צופוס. די וואָס האָבען נישט געקאָנט געהן, האָט מען געזעצט אין טעפּלושקעס. אויף אַזאַ אופן איז אויסגעקומען אַז אייניגע שווער פערוואונדעטע אין קאָפּ אָדער אין ברוסט, וואָס האָבען נאָך געהאַט כח צו שלע-פּען די פיס, האָבען געדאַרפט מאַכען אַ וועג פון הונדערט ווי-אָרסט.

אין צוג זענען געווען עטליכע קלאַס-וואַגאָנען פאַר פערוואונ-דעטע אָפיצירען. מ'האָט געבראַכט צופיהרען, אונטערהאַלטענדיג אונטער די הענד, אַנ'אָפיציר, וועלכער איז מיט צוויי טעג צו-ריק געוואָרען שווער פערוואונדעט אין קאָפּ און אין ברוסט. ער האָט געהאַט אַ הויכע טעמפּעראַטור, געווען שטאַרק אויפגערעגט און די גאַנצע צייט גערעדט, דערצעהלט די דאָקטוירים זיינע איינדריקען פון דער לעצטער שלאַכט. דערביי האָט ער גע-לאַכט הילכיג און טרוקען. עס האָט זיך געדאַכט, אַז אַזוי לאַכען קאָן נאָר אַ סקעלעט. מיט דעם טויטען גלעכטער האָט ער דערצעהלט, ווי נעבען איהם, איז זיינער אַ חבר, אַ פּאָדפּאָ-רוטשיק, דער'הרג'עט געוואָרען:

—עס האָט איהם צוריסען... כאַ-כאַ-כאַ! עס זענען זיך נאָר שטיקער פלייש פונאַנדערגעפלויגען, כאַ-כאַ-כאַ!

—מ'האָט בעשטימט אַנ'אָנגריף,—האָט ער ווייטער דערצעהלט.—נאָר מ'האָט אונז געזאָגט: „איילט נישט. מיר וועלען דעם אָנגריף צוגרייטען מיט אַ שטורמישען פֿייער.” נו, גוט. וואַרטען מיר, כאַ-כאַ-כאַ! און די דייטשען פֿערוואַרפֿען אונז מיט סנאַריאַדען. אָבגעוואַרט אַ טאָג—נישטאָ קיין שטורמישער פֿייער פֿון אונזער זייט. מיט אַמאָל הערען מיר: „פּוק! פּוק! פּוק!” און אין אַ ווײַלע אַרום ווייטער: „פּוק! פּוק! פּוק!” גאַנצע זעקס מאָל אויסגעשאָסען—און אַנטשוויגען געוואָרען. דאָס איז געווען אונזער „שטורמישער פֿייער”. כאַ-כאַ-כאַ! נאָכדעם האָט מען אונז געהייסען געהן אין אַטאַקע... כאַ-כאַ-כאַ!

מיט אַמאָל איז ער אַנטשוויגען געוואָרען און פֿערלאָרען דאָס בעוואוסטזיין. מ'האָט איהם אַריינגעטראָגען אין וואַגאָן אַ האַלב טויטען.

איך האָב בעזוכט אונזער לאַזאַרעט. וואָס פֿאַר אַ שרעקליכע וואונדען איך האָב דאָרט אָנגעקוקט, וואָס פֿאַר אַנ'אונמענשליכע יסורים! שווער צו פֿערשטעהן, ווי קאָנען נאָך לעבען מענשען מיט האַלב אַראָבגעריסענע קעפּ, מיט אויסגעריסענע שטיקער ברוסט. נאָר דעם שווערסטען איינדרוק האָבען געמאַכט די גאַנגרענאָזע, לעבעדיגערהייד פֿערפֿוילטע מענשען. און אַזעלכע זענען געווען נישט ווייניג אין לאַזאַרעט. איך האָב זיך אָבגעשטעלט ביים בעטעל פֿון אַ יונגעמאַן, אַ יוד פֿון בעסאַראַביע, מיט אַ פֿערשוואַרצטען, ערדישען פּנים, מיט אַ צעווייטיגטען בליק פֿון אַנ'אונטערגעשאָסענער חיה. ביי איהם איז איבערגעבראָכען דער חוט השדרה און דער אונטערשטער טייל פֿון גוף איז פּאַראַליזירט און פֿוילט פֿון גאַנגרען. ער קאָן שוין נישט ריידען, נישט געקאָנט מיר זאָגען זיין נאָמען, כאָטש ער האָט פֿערשטאַנען, וואָס איך האָב ביי איהם געפֿרעגט.

דער צווייטער, אַ יונגער פּויער, אויך אַ גאַנגרענאָזער. ליגט און זיפֿצט. איך האָב איהם געגעבען אַ פּאַפּיראָס, אַ פֿעררויכערטען. ער האָט גיריג, עטליכע מאָל פֿערצויגען און מיט'ן בליק געדאַנקט מיר. אין עטליכע מינוט נאָך מיין אַוועקגעהן, האָט ער שוואַך אַ רוף געטהון די בארמהאַרציגע שוועסטער:

—שוועסטערל! עס איז געקומען מיין סוף... שרייב צו מיינע... שיק אָב די צוויי רובל מיט אַכצעהן קאָפּ, וואָס ביי מיר איז דאָ... זאָג די חברים, אַז איך בעט זיי מחילה, אויב איך בין אין וואָס שולדיג געגען ועמען... זאָלען זיי מיך דער-מאָהנען אין זייערע תּפילות...

און אין אַ ווײַלע אַרום:

—שוועסטערל!... איך שטאַרב!... גיב מיר אַ קוש...

זי האָט איהם אַ קוש געטהון און ער איז גלייך גע-שטאָרבען.

אין אַ פּאָר טעג אַרום בין איך אַריבערגעפאָהרען אין דאָרף גריבאָוועץ, וואו עס איז געשטאַנען דער פאָדערשטער לאַזאַרעט פון אונזער פלוג-גרופּע. דאָס דאָרף געפינט זיך אַ וויאָרסט צוואַנציג פון וולאַדימיר-וואָלינסק און זיבען–אַכט וויאָרסט פון די שלאַכט-פּאָזיציעס.

אַ גרויס דאָרף. די פּויערים געהען אַרום פערלאָרענע, ני-דערגעשלאָגענע. חוץ דעם וואָס די מלחמה האָט זיך אָנגערוקט אויף זיי, האָבען זיי מיט עטליכע טעג צוריק איבערגעלעבט אַ פּאָגראָם. עס איז אָנגעקומען אַנ׳אָבטיילונג אולאַנער, האָט בע-רויבט דאָס דאָרף און מאנס געוועזען אַלע מיידלעך אין דאָרף.

עס הערט זיך אַ שטאַרקע אונענדליכע קאַנאָנען-שיסעריי. אַרום זעהן זיך די זיילען רויך פון די בּרענענדיגע דערפער. דער וועג איבער׳ן דאָרף און ווייטער, איז געפּאַקט מיט אָבטרע-טענדיגע אָבּאָזען פון צווייטען ראַזריאַד. צום לאַזאַרעט ציהען זיך אָהן אַנ׳אויפהער פערוואונדעטע, געהען פונאַנדערגעשאָ-טען, קוים וואָס מ׳שלעפּט זיך, הינקענדיג, שפּרינגענדיג אויף איין פוס, אָנשפּאַרענדיג זיך אויף אַ חבר. דער לאַזאַרעט גע-פינט זיך אין אַ גרויסער געביידע פון פּריצ׳ס פּאָלוואַרק. אַכט גרויסע חדרים זענען אָנגעפּאַקט מיט פערוואונדעטע. אין איין חדר ליגען אויפ׳ן ברוק, האַרט איינער נעבען, צווייטען שווער פערוואונדעטע, מעהרסטענטייל, אָהן בעוואוסטזיין: אַזעל-כע, וואָס מ׳קאָן נישט אָבשיקען ווייטער. אין די אַנדערע חדרים ליגען, זיצען און שטעהן פערוואונדעטע, וואָס וואַרטען ביז

מ׳וועט זיי אָפּערירען. אַנשטאָט קעפּ, הענד, פיס—קופּעס פון מאַרלע דורכגענעצט מיט בלוט. אומעטום, אויף די בגדים, אויף די ווענד, אויפ׳ן ברוק—בלוט, בלוט און בלוט. פון דעם שאַרפען גערוך פון בלוט, ווערט שלעכט. אין אַ בעזונדער חדר אויף פינף—זעקס טישען, קומט פאַר די איבערבינדונג. וואָס פאַר אַ שרעקליכע וואונדען! צוריסענע גופים, אָבגעשניטענע הענד און פיס.

אין אָפּעראַציאָנס-צימער אַרבייטען, אָהן אַן איבעררייס, שוין פיערצוואַנציג שעה, צווי דאָקטוירים, יודען, ראָזענצווייג און פרוי קאַנצעל. פאַר דעם טאָג, פאַר די פיער—פינף שעה, וואָס איך בין דאָרט געווען, האָבען זיי געמאַכט דרייאונצוואַנציג אָפּעראַציעס.

וואונדערליך איז געווען, וואָס אין דעם גיהנום פון בלוט און אונמענשליכע ליידען, האָבען זיך נישט געהערט קיין געשרייען און קיין געוויין. בשעת׳ן איבערבינדען די וואונדען, האָט מען געריסען די צוגעטרוקענטע מאַרלע פון לעבעדיגען פלייש, מ׳איז אומישנע געקראָכען טיף אין די וואונדען, אייניגע האָט מען אָפּערירט אָהן כלאָראָפאָרם,—און פון קיינעם האָב איך נישט געהערט נישט קיין געשריי, נישט קיין געוויין: איבערגעטראָגען די יסורים מיט צונויפגעדריקטע ציין און מיט אַ קאַלטען שווייס אויפ׳ן שטערן.

אויפ׳ן אָפּעראַציאָנס-טיש זיצט אַ סאָלדאַט פון אַ יאָהר פערציג, אַ הוילער. ער איז אין פיער ערטער פערוואונדעט. מ׳אָפּערירט איהם אָהן כלאָראָפאָרם. נאָר-וואָס האָט מען ביי איהם פון רוקען אַרויסגענומען אַ שטיק שראַפּנעל. די וואונד איז אַ מורא׳דיגע, ווי אַ האַנד-פלאַך די ברייט. דער פערוואונדעטער האָט אַריבערגעטראָגען די אָפּעראַציע אָהן אַ זיפץ, נאָר דאָס גאַנצע פנים איז ביי איהם געווען נאַס פון שווייס. די אַרצטין דערלאַנגט איהם דאָס שפּיציגע שטיקעל אייזען, וואָס זי האָט אַרויסגענומען ביי איהם פון רוקען. ער האָט אפילו נישט אַ בליק געטהון אויף איהם און אַ וואָרף געטהון אונטער׳ן טיש.

— פאַרוואָס בעהאַלטסטו עס נישט אויף אַנ'אָנדענק? — פרעגט די אַרצטין.

— כדאי בעהאַלטען די פּאַסקודסטווע... — ענטפערט ער גלייכ-גילטיג. שווייגענדיג אַ ווײַלע גיט ער צו: — אָט אַז איך וועל גע-זונד ווערען און געהן נאָך אַמאָל אין שלאַכט, וועל איך דע-מאָלט בעהאַלטען...

און גיט דערבײַ אפילו אַ שמייכעל.

דער גרויסער הויף און דער פּלאַץ אַרום הויף איז אי-בערפולט מיט פערוואונדעטע, וועלכע וואַרטען אויף דער מעגליכ-קייט אַרײַנצוגעהן אין לאַזאַרעט. די וואָס קאָנען זיך בעוועגען, שטויסען זיך אַרום קעסעל, אין וועלכען עס קאָכט זיך וואַרמעס. עס שטעהען גרופּען און דערצעהלען וועגען די געשעהענישען אויפ'ן שלאַכטפעלד, פון וואַנען זיי זענען מיט אַ פּאָר שעה צו-ריק געקומען. אָן אַ זייט שטעהט אַ יונג סאָלדאַטעל, רייניגט און פּאָלירט אַ גאַנצע לענטע מיט מעדאַלען און פערגיסט זיך דער-בײַ מיט טרעהרען. די מעדאַלען געהערען אַ פּאָלקאָווניק, בײַ וועמען ער איז אַ דענשטשיק און וועלכער איז שווער פער-וואונדעט.

אין אַ קרייזעל פון פערוואונדעטע דערצעהלט איינער אויפ-געדעגט.

— מיר זענען אָבגעשטאַנען די גאַנצע נאַכט, אָבגעשטאַנען דעם פריהמאָרגען. אום האַלבען טאָג האָט מען אונז אָוועקגע-פיהרט אין אַטאַקע. גלייך אין פייער. דער פּלאַץ — אַנ'אָפענער, מיר זענען אַלע בײַ דעם שונא פאַר די אויגען און ער בעגיסט אונז מיט פייער... און דאָ קאָמאַנדעוועט מען: פאָראויס! פאָר-אויס! מיט אַמאָל אַ בלאָטע, אַ זומפּ. נאָר מיר מוזען געהן! קרי-כען מיר אין בלאָטע. ביז'ן גאַרטעל אַרײַנגעקראָכען. דאָ האָט מען אונז אַלעמען ביז'ן לעצטען צו'פּטר'ט!

און ער בעווייזט דערבײַ דעם שינעל און די הויזען, וואָס זענען נאָך נאַס און פערבלאָטיגט.

צווישען די פערוואונדעטע זענען דאָ געפאַנגענע, איבער-הויפּט מאַדיאַרען. זיי פערשטעהען קיין וואָרט רוסיש נישט און

זיצען אָדער שטעהען פון דער וויטען, ווי דערשראָקענע חיות. אויף זיי, איז דער רחמנות נאָך גרעסער.

אַ פערוואונדעטער רוסישער סאָלדאַט געהט צו צו אַ מאַדיאַר, לעגט איהם די האַנד אויפ'ן פלייצע און, מיט אַ טאָן פון מיטלייד, פרעגט ער איהם:

—מאַדיאַר, וואָס נעהמסטו נישט קיין סוף?

און בעוויזט איהם מיט תנועות וואָס ער מיינט.

דער מאַדיאַר פערשטעהט, ענטפערט עפּעס אויף זיין לשון, צווינקענדיג דערביי.

—האָסט קיין לעפעל נישט?—פערשטעהט דער רוס.—באַלד בדודערל, וועל איך דיר ברענגען!

און ער לויפט אַוועק זוכען אַ לעפעל פאַר דעם פיינד, וועלכער האָט, מיט עטליכע שעה נאָר צוריק, בעשאָסען איהם מיט קוילען.

דער שטראָם פון די פערוואונדעטע ווערט אַלץ שטאַרקער. פון אינדערפריה ביז צוויי אַ זייגער, זענען דורכ'ן לאַזאַרעט דורכגעגאַנגען אַכטהונדערט מאַן. וויפיל עס זענען געווען פוהרלעך, האָט מען אָבגעשיקט מיט פערוואונדעטע אין וולאַדימיר-וואָלינסק. איצט זענען אַלע חדרים פול און, אויף וואָס אָבצושיקען די פערוואונדעטע איז נישטאָ. און דאָקומט אָן אַ ידיעה, אַז אונזער חיל האַלט ביי אָבטרעטען און יעדע מינוט קאָן אָנקומען אַ בעפעהל צו עוואַקואירען זיך.

דער עלטערער אַרצט, ראָזענצווייג, בעט מיך איך זאָל אַריבערפאָהרען אין שטאַב פון קאָרפּוס, בעטען צושיקען אַהער פוהרלעך. דער שטאַב געפינט זיך אין אַ דאָרף צעהן וויאָרסט פון גריבאָוויץ.

דער שטאַב איז איינגעאָרדענט אין אַ רייכען גאַנץ געבליבענעם פאָלוואַרק. דאָרט איז שטיל, רוהיג. אויפ'ן הויף רייניגען סאָלדאַטען די פערד, זיצען קופּקעלעכווייז, שמועסן צווישען זיך, לאַכען. איך בעט מעלדען דעם קאָרפּוס-אַרצט. ער הייסט מיך אַריינפיהרען אין גאַסט-צימער, אַ גרויסען, רייך בעמעבעלטען. די טהיר איז אָפען אין עס-צימער. דאָרט איז סערווירט אַ לאַנגער טיש מיט בלאַנקענדי-

דיגע ווייסע טישטוכער. אויפ'ן טיש איז וויין, ס'שטעהען פרישע בלומען. פון צווייטען חדר הערט זיך מוזיק. עמיצער שפּילט בעטהאָווענס אַ סאָנאַטע. דורכ'ן חדר געהען דורך שטאַב-אָפיצירען, רוהיגע, עלעגאַנטע, האָפערדיגע. נאָך די סצענעס, וועלכע איך האָב נאָר-וואָס געזעהן, האָט מיך איבערראַשט די שטילקייט, די רוהיגקייט און די זאַטע מנוחה. גלייך ווי דער שטאַב וואָלט זיך געפינען גאָר אויף אַנ'אנדער עק וועלט.

צו מיר איז אַרויס אַנ'אַלטער אַרצט אין טשין פון אַ גענעראַל. ער האָט אויסגעהערט מיין בעריכט, האָט זיך פונאַנדערגעשאָטען אין מיטלייד צו אונזער אָבטיילונג, צוגעזאָגט ערפילען אַלץ וואָס מיר פאָדערן. ער איז גלייך צוגעגאַנגען צום טעלעפאָן, האָט עמיצען שטרענג בעפוילען באַלד אַרויסצושיקען פופציג פוהרען צו אונז, האָט אָנגעקלונגען נאָך ערגעץ-וואו און בעפוילען אַ מיליטער-לאַזאַרעט, צורוקען זיך נעהנטער צו אונזערן. נאָכדעם האָט ער מיך איינגעלאַדען צו וואַרמעס, האָט מיר פאָרגעלעגט פאָרשטעלען מיך דעם קאָרפּוס-גענעראַל. איך האָב זיך אָבגעזאָגט, מאָטיווירענדיג אַז איך האָב קיין צייט נישט. זעהענדיג אַזאַ גוטען אויפטראָג צו מיר, האָב איך געבעטען דעם אַרצט פרעגען ביים גענעראַל, אויב מ'וועט אַרויסשיקען די בעפעלקערונג און וועלכע—די יודישע נאָר, אָדער אַלעמען—פון וולאַדימיר-וואָלינסק און אַנדערע שטעדטלעך. ער איז אַוועק פרעגען און אומגעקעהרט זיך מיט דעם ענטפער:

—דער גענעראַל זאָגט, אַז קיין ענטשיידענע בעשטימונג איז נאָך נישט אָנגענומען געוואָרען. נאָר ער איז כמעט זיכער, אַז מ'וועט קיינעם נישט אַרויסשיקען.

אין עטליכע טעג אַרום נאָך מיין בעזוכען דעם שטאַב, האָט אונזער אָבטיילונג בעקומען אַ מעלדונג, אַז דער גאַנצער פערסאָנאַל פון לאַזאַרעט, וואָס האָט געאַרבייט אין גריבאָוועץ, איז צוגעשטעלט צו געאָרגי-מעדאַלען. איך האָב זיך דעמזעלבען טאָג אומגעקעהרט אין וולאַדימיר-וואָלינסק. איינמאָל, שפּעט ביינאַכט, בעת איך בין געזעסען און געאַרבייט, קלאַפּט מען אָן אין דער טהיר. איך האָב געעפענט. עס איז אַריין דער עלטערער אַרצט פון

עוואַקואַציאָנס־לאַזאַרעט, ד״ר לעוויס, זעהר אַן׳אויפגערעגטער, האָט געפרעגט אויף די בעפולמעכטיגטע.

—זיי שלאָפען שוין,—האָב איך געענטפערט.

—וועקט זיי גלייך אויף. עס האָט זיך בעקומען אַ בע־פעהל תּיכף ומיד צו עוואַקואירען די לאַזארעטען, אַז צו איג־דערפריה, זאָל מען אַרויסטרעטען. מיר טרעטען אָב געאיילט און פערלאָזען וולאַדימיר־וואָלינסק.

איך האָב אויפגעוועקט די בעפולמעכטיגטע. זיי האָבען אויפגעהויבען דעם גאַנצען פערסאָנאַל. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ גערודער. די מעהרסטע טייל פון פערסאָנאַל, געניטע מענשען, האָבען אַרויסגעזאָגט די מיינונג, אַז עס איז אַ פאַלשע טרעוואָ־גע. איבערהויפט איז געווען נישט קאָנטעט דער ד״ר מאָסקווין, ער האָט זיך קאַטעגאָריש אָבגעזאָגט צו עוואַקואירען דעם לאַ־זאַרעט.

—דער געוועהנליכער נערוועזיטעט פון די רוקען־אָבטיילונ־גען. זאָל זיך דער עוואַקואַציאָנס־לאַזארעט לויפען וואוהין ער וויל, און איך וועל זיך נישט ריהרען פון אָרט. הינטער אונז שטעהט דער שטאַב פון קאָרפוס, צוואַנציג וויאָרסט פון דאַנען געפינט זיך נאָך אונזער פאָדערשטער לאַזאַרעט, וועלכער האָט זיך נישט געריהרט פון אָרט און ביי אונז איז מיט אַמאָל געוואָ־רען אַ בהלה!

מיט איהם האָבען איינגעשטימט די גרעסטע טייל פון פערסאָנאַל, און וויפיל די בעפולמעכטיגטע האָבען זיך נישט גע־היצט, האָט מען נישט צוגעטראָטען צו דער עוואַקואַציע און געלעגט זיך צוריק שלאָפען. אויף מאָרגען האָט זיך באמת אַרויס־געוויזען, אַז עס איז געווען אַן׳אומזיסטע טרעוואָגע. דער ד״ר לעוויס האָט בעקומען אַ בעפעהל ביסלעכווייז צוצוגרייטען די לאַזאַרעטען צום עוואַקואירען. פאַר דעם וואָס ער האָט אויפגע־הויבען אַ גערודער, האָט ער בעקומען אַן׳אויסרייד פון שטאַב. און ביי אונז, האָבען די העכערע סאַניטאַרען און דאָקטוירים אַ לאַנגע צייט בעגעגענט לעוויס׳ן און די בעפולמעכטיגטע מיט איראָנישע שטעכווערטלעך.

יד

באַלד ווי איך בין געקומען אין וולאַדימיר-וואָלינסק האָב איך געבעטען ה׳ יאַכינזאָן פערזאַמלען עטליכע שטאָדטישע כלל-טהוער, כדי מישב צו זיין זיך וועגען דער לאַגע פון שטאָדט און וואָס אונטערצונעהמען אין פאַל פון אַ גירוש. עס זענען זיך צונויפגעקומען אַ מענשען צוואַנציג. פון דעם געשפרעך מיט זיי האָב איך אַרויסגעטראָגען דעם איינדרוק, אַז די בעפעלקערונג איז אויפגערודערט, מעהר נישט, פון דער מעגליכקייט פון אַרויסשיקונג. נאָר מ׳האָפט, ווי עס איז אָבציהען די גזירה, ביז דער דייטש וועט קומען. צום קומען פון דייטש, טראָגט מען זיך אויף אָפטימיסטיש. איך האָב גערעכענט פאַר מיין חוב, צו דערצעהלען וואָס עס איז פאָרגעקומען אין דאָס רוב שטעדט, בשעת זייער אַריבערגאַנג פון איין צד צום אַנדערן. אויב די שטאָדט גופא ווערט נישט באָמבאַרדירט און פערברענט פון סנאַריאַדען, צינדען זי אָפט אונטער, דאָס אָבטרעטענדע מיליטער און מאַכען דערביי אַ שרעקליכען פאָגראָם. אָפט טרייבט מען אין דער לעצטער מינוט אַרויס די גאַנצע בעפעלקערונג אָדער מ׳אַרעסטירט ערוב׳ניקעס. מיין ערצעהלונג האָט געמאַכט, פערשטעהט זיך, אַ שווערען איינדרוק. די אָרטיגע לייט האָבען זיך גאַנץ אַנדערש פאָרגעשטעלט דאָס אָנקומען פון דייטש. פונדעסטוועגען, זענען כמעט אַלע געווען געגען דעם, מ׳זאָל פרייוויליג פערלאָזען די שטאָדט. איינינע האָבען זיך אַרויסגעזאָגט, אַז ווען מ׳וועט אפילו אַרויסגעבען אַ פעראָרדנונג אַרויסצושיקען, זאָל מען נישט אַרויספאָהרען, לכל הפכות, ווער עס וועט קאָנען, זאָל זיך אויסבעהאַלטען די עטליכע טעג ביז די דייטשען וועלען קומען.

—די מעשה איז אַזוי,—האָט פאָרמולירט איינער פון די בעלי-בתים.—לאָמיר זאָגען אַז עס וועט זיין אַ שרפה, וועט דאָך נישט די גאַנצע שטאָדט אָבברענען. וועט זיין אַ פאָגראָם, וועט דאָך עפעס פונדעסטוועגען בלייבען. וועט מען אפילו הרג׳ענען

מענשען, לאָמיר זאָגען צעהן-צוואַנציג מענשען—טרעפט דאָך דאָס. אָבער אַז מיר וועלען פערלאָזען די שטאָדט, וועלען מיר אַלע בלייבען אביונים און פיל וועלען אומקומען פון הונגער און נויט.

איך האָב פאָרגעלעגט גרינדען אַ קאָמיטעט, וועלכער זאָל אין פאַל פון אַ פאָגראָם אָדער אַנ׳אונגעריכטער אַרויסשיקונג בעזאָרגען די אָרימערע בעפעלקערונג מיט פוהרלעך און שפייז אויפ׳ן וועג. מען האָט מיר געענטפערט, אַז אַזאַ קאָמיטעט איז שווער צו אָרגאַניזירען. ווען מען נאָר אַרויסשיקען די גאַנצע בעפעלקערונג, וועט יעדערער דאַרפען זאָרגען וועגען זיך און קיין צייט נישט האָבען אָבצוגעבען זיך כלל-ענינים. איך האָב אויפגעוויזען, אַז אַזאַ מין אויפטראָג צו כלל-ענינים איז אַ שענד-ליכער, ריכטיגער געזאָגט, אַ סדומ׳שער. מיינע ווערטער האָבען געווירקט. זיבען-אַכט מענשען האָבען אויסגעדריקט די גרייטקייט צו נעהמען אויף זיך די אַרבייט.

מיר האָבען געגרינדעט אַ קאָמיטעט און אויסגעאַרבייט אַ פּלאַן פון דער אַרבייט. מיר האָבען בערעכענט, אַז אין שטאָדט וועט מען קאָנען זאַמלען, לכל הפחות, זעקסהונדערט רובל. איך האָב צוגעזאָגט טויזענד רובל. פון דעם געלד דאַרף מען אָנ-גרייטען עטליכע הונדערט פוד מעהל. צוזאַמען מיט דעם, דאַרף מען אָנקוקען אַ געוויסע צאָהל פערד און וועגעלעך, מ׳זאָל זיי קאָנען קויפען בעצייטענס. כדי די מיליטערישע מאַכט זאָל זיי נישט רעקווירירען, האָב איך צוגעזאָגט האַלטען זיי ביי אונזער אָבטיילונג.

איך האָב זיך דערוואוסט, אַז די יודען פון שטאָדט, ווי אויך אייניגע קריסטען, גראָבען ביי זיך אויף די הויפען טראַנ-שייען, פונקט ווי אויף מלחמה, צו בעהאַלטען זיך דאָרט, אין פאַל, אויב מען וועט בעשיסען די שטאָדט. די אָרטיגע מאַכט ווייסט דערפון און האָט נישט דאַגעגען.

דעם 12-טען, איז צו מיר געקומען יאַבלאָנזאָן זעהר צורו-דערט און מיטגעטיילט, אַז דער „פּרעדוואָדיטעל דוואָריאַנסטוואַ" האָט איהם געזאָגט, אַז נאָר-וואָס האָט זיך בעקומען אַ בעפעהל

צו עוואַקואירען די גאַנצע בעפעלקערונג פון וולאַדימיר-וואָלינסק און מ'קאָן ערוואַרטען יעדע שעה די פערעפענטליכונג פון דעם בעפעהל. אויף מאָרגען זענען די קלאַנגען געוואָרען נאָך שטאַרקער. איך האָב איבערגעגעבען דעם קאָמיטעט די צו-געזאָגטע טויזענד רובל. ער האָט געקויפט דרייהונדערט פוד מעהל, געגעבען אויסבאַקען ברויט און האָט צוגעקוקט צום קוי-פען צוואַנציג פערד און צעהן וועגע,-עך פאַר אָרימע קראַנקע און קינדער.

חוץ דער שרעק פון אַרויסשיקען, איז די לאַגע פון דער בעפעלקערונג אַ ביטערע נאָך אין דעם אופן, וואָס ביי אַ שטאַר-קער עפּידעמיע פון כאָלערא און טיפוס איז אין שטאָדט נישט פערבליבען קיין איין אַרצט און די איינציגע אַפּטייק ווערט עוואַקואירט פון שטאָדט.

איך האָב איבערגערעדט מיט דעם יודישען אַרצט פון אונזער אָבטיילונג, צוקערמאַן, ער זאָל עטליכע שעה אין טאָג בעזוכען שטאָדטישע קראַנקע. ער האָט איינגעשטימט. עס האָבען אויך איינגעשטימט די בעפולמעכטיגטע, נאָר דער עלטסטער אַרצט מאָסקווין האָט געפונען פאַר אונמעגליך, אַז ד"ר צוקער-מאַן זאָל יעדען טאָג, אויף עטליכע שעה, זיך אָברייסען פון דער אַרבייט אין לאַזאַרעט. דעמאָלט, האָב איך פערזאַמעלט אויף אַ זיצונג די דאָקטוירים פון אַלע דריי לאַזאַרעטען (פון קאָמיסאַ-ראָווס אָבטיילונג, דעם עוואַקואַציאָנס-לאַזאַרעט און אונזערן) און זיי האָבען בעשטימט, מאַכען אַ דיזשור, אַז איין טאָג אין דער וואָך, זאָל יעדערער פון די דאָקטוירים געבען מעדי-ציניסטע הילף אין שטאָדט. דאָס איז איינגעאָרדענט געוואָרען און ביז דעם לעצטען טאָג, ווען די לאַזאַרעטען האָבען פער-לאָזען די שטאָדט, האָט זיך געפיהרט דער דיזשור.

איך האָב פאָרגעלעגט די פאָרשטעהער פון שטאָדט איבער-צוגעבען מיר, אויף צו בעהאַלטען די טייערע און זעלטענע חפצים פון שוהל, ווי מען האָט דאָס געטהון אין לוצק. מ'האָט מיר געענטפערט, אַז די אַלע חפצים, צווישען זיי, די אַלטע הענגלייכטער, האָט שוין צוגענומען צו זיך דער גבאי פון שוהל,

אַ פערדעכטיגער מענש, וועלכער איז אַ גאַנצער מאַכער ביים איספּראַווניק. מ׳רעדט וועגען איהם, אַז ער דינט אין דער געהיימער פּאָליציי און די שטאָדט האָט מורא פאַר איהם, האָט מען איהם אָהן טענות אָבגעגעבען דאָס זילבער און די איבעריגע חפצים.

פון אָסטיליע זענען געקומען צוויי פּאָרשטעהער און דערצעהלט, אַז דעם 11-טען זענען געקומען אין שטעדטעל פינף קאָזאַקען רייטענדיג און אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, אַז די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג זאָל פערלאָזען דאָס שטעדטעל. מ׳האָט געשווינד צונויפגעזאַמעלט צווייהונדערט און פופציג רובל און געגעבען זיי. די קאָזאַקען האָבען אָבער געפאָדערט פינפהונדערט רובל און גענומען די צווייהונדערט און פופציג רובל מיט דעם תנאי, אַז די אַנדערע צווייהונדערט און פופציג רובל זאָל מען זיי אין אַ טאָג אַרום אָבגעבען. די פאָרשטעהער זענען געקומען צו מיר בעטען, איך זאָל זיי געבען די צווייהונדערט און פופציג רובל. איך האָב זיך קאַטעגאָריש אָבגעזאָגט צו געבען געלד אויף דעם, האָב אויפגעוויזען, אַז מ׳האָט נישט געדאַרפט פאָרלעגען די קאָזאַקען קיין געלד, נאָר ווענדען זיך אין שטאָדט צום איספּראַווניק, דערוויסען זיך אויב עס איז דאָ אַזאַ פערארדנונג. זיי האָבען מיך אויסגעהערט, איינגעשטימט, אַז איך בין גערעכט, נאָר טרויעריג צוגעגעבען:

—און וואָס וואָלט זיין, אַז די קאָזאַקען וואָלטען דערוייל מאַכען אַ פּאָגראָם?

עס זענען נאָך געקומען פאָרשטעהער פון שטעדטעל אָזידיוטשי, וואו עס האָבען זיך אָנגעקליבען ביי פיערהונדערט היימלאָזע. איך האָב דעם דאָרטיגען קאָמיטעט אַרויסגעגעבען דרייהונדערט רובל.

דער בעפולמעכטיגטער טולופּאָוו האָט בעקומען פון קיעווער צענטראַל-קאָמיטעט פון שטאָדטישען פערבאַנד אַנ׳איינלאַדונג, צו קומען צום 18-טען אין קיעוו אויף אַ צוזאַמענפאָהר פון די בעפולמעכטיגטע פון די אָבטיילונגען פון פערבאַנד צוזאַמען מיט די שטאָדט-גאָלאָוואַ׳ס פון וואָלינער און פּאָדאָליער

גובערניעס, צו בעטראַכטען די פראַגע וועגען הילף פאַר דער בעפעלקערונג. איך האָב פאָרגעלעגט טולופאָוו׳ן, ער זאָל מיך מיטנעהמען אויפ׳ן צוזאַמענפאָהר, כדי איך זאָל לייענען דאָרט אַ בעריכט וועגען דער לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג און די היימלאָזע אין די שטעדט און שטעדטלעך ביים פראָנט. ער האָט איינגעוויליגט און דעם 16-טען זענען מיר ביידע אָבגעפאָהרען מיט אַנ׳אויטאָמאָביל קיין קאָוועל, כדי פון דאָרט צו פאָהרען מיט׳ן באַהן. אין קיעוו האָב איך פערבראַכט ביז דעם 29-טען און האָב זיך שוין נישט אומגעקעהרט קיין וולאַדימיר-וואָלינסק. פאַר דער צייט איז אונזער אָבטיילונג אָבגעטראָטען קיין קאָוועל און וולאַדימיר-וואָלינסק איז פערנומען געוואָרען דורך די עסטרייכער. נאָכדעם האָב איך געהערט אין קיעוו, אַז דאָס רוסישע מיליטער, האָט פאַר׳ן אָבטרעטען געמאַכט אין שטאָדט אַ פאָגראָם און פערברענט די גאַס, וואָס פיהרט צום באַהנהויף. שפעטער האָב איך געהערט אַלערליי קלאַנגען וועגען וולאַדימיר-וואָלינסק. אייניגע האָבען דערצעהלט, אַז פאַר׳ן אָבטריט האָט עמיצער געלאָזען אַ קלאַנג, אַז יודען האָבען געשאָסען אין רוסישען מיליטער און בעהאַלטען ביי זיך דייטשען, האָט מען אָנגעהויבען הרג׳ענען יודען און ביי צוויי־הונדערט מענשען געשאָסען. אַנדערע האָבען דערצעהלט, אַז מ׳האָט אונטערגעשאָסען אַ דייטשען אַעראָפלאַן. אַז ער איז אַראָבגעפאַלען, האָט מען אין איהם געפונען, חוץ די דייטשע פליהער, אַ יודישען שוסטער פון וולאַדימיר-וואָלינסק, אָדער פון קאָוועל, וועלכער האָט אָנגעוויזען די דייטשען, וואוהין צו וואַרפען באָמבעס. דערפאַר, האָבען די קאָזאַקען פערברענט די שטאָדט. קיין ריכטיגע ידיעות, וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען, האָב איך ביז איצט נישט בעקומען. נאָר ווייזט אויס, אַז גלאַט איז דאָרט נישט דורכגעגאַנגען דאָס אָבטרעטען פון רוסישען חיל.

אין קאָוועל האָבען מיר געטראָפען אויפ׳ן באַהנהויף דעם דאָקטאָר פון אונזער פאָדערשטען לאַזאַרעט, ראָזענצווייג. ער איז געקומען אין שטאַב פון קאָמאַנדיר פון דער אַרמעע, בעשטימען, וואוהין אַריבערצוקלייבען זיך מיט׳ן לאַזאַרעט פון גריבאָוועץ.

עס איז כמעט בעשטימט געוואָרען, ער זאָל אַריבער קיין טריסק.

מיר האָבען זיך פעררעדט מיט ראָזענצווייג'ן און נישט בעמערקט, ווי דער צוג איז פאַר אונזערע אויגען אַוועקגעגאַנגען. איידער צו פערבלייבען אין קאָוועל אַ גאַנצען מעת-לעת, וואַרטען אויף דעם קומענדען צוג, האָבען מיר בעשטימט צו פאָהרען ביז קיעוו, פינפהונדערט וויאָרסט, מיט'ן אויטאָמאָביל. מיר האָבען איבערגענעכטיגט אין אַ פוסטען וואַגאָן און פאַרטאָג אַרויסגעפאָהרען.

אין אָנפאַנג, איז געווען שרעקליך קאַלט, נאָר אַז די זון איז אויפגעגאַנגען, איז די נסיעה געוואָרען אַנ'אמת'ער פערגעניגען. דער שאָסיי אויף לוצק—זשיטאָמיר איז איינער פון די בעסטע אין רוסלאַנד. אפילו אין גאַליציע, האָב איך אַזאַ וואונדערבאַרען שאָסיי נישט געטראָפען. ער האָט זיך געצויגען גלאַט ווי אַ פאַרקעט-ברוק. דער אויטאָמאָביל האָט זיך געקייקעלט שנעל און גרינג, מאַכענדיג איבער פיערציג וויאָרסט אַ שעה. ווען מיר וואָלטען זיך נישט אָבשטעלען וואַרמעס עסען און אַ פאָר מאָל איבערבייטען די געפּלאַצטע שינעס, וואָלטען מיר צו זעקס—זיבען אָווענד זיין אין קיעוו.

מיך האָט שטאַרק איבערראַשט, וואָס ביי דער שרעקליכער אונאָרדנונג פון דעם אייזענבאַהן-פערקעהר, האָט זיך די מאַכט נישט בענוצט מיט דעם שאָסיי, צום אַריבערשיקען, לכל הפכות, פראָוויאַנט און תכסיסי מלחמה. דעם גאַנצען טאָג, וואָס איך בין געפאָהרען, האָב איך נישט בעגעגענט און נישט אַריבערגעיאָגט נישט קיין אָבאָזען, נישט קיין אַרטילעריע, נישט קיין מיליטער-אָבטיילונגען. עס האָבען זיך נאָר געצויגען, פאָהרענדע און צו-פוס געהענדע היימלאָזע, איבערהויפט, אַרויסגעשיקטע דייטשע קאָלאָניסטען. אַ דייטשע פוהר האָט מען געקאָנט דערקענען פאַר אַ וויאָרסט—אַ לאַנגע, שטאַרקע פוהר, בעדעקט מיט לייווענטענע ביידלעך—אַנ'אמת'ער געצעלט. אין שפאַן געהען שטאַרקע זאַטע פערד. ביים וואָגען טרעט רוהיג און זיכער אַ געזונדטער דייטש און אויף זיין פנים איז נישט צו בעמערקען, נישט קיין צורודערונג, נישט קיין פערצווייפלונג. אַ שרייענדען היפך מיט'ן

דייטש שטעלען פּאָר די אָרימע, אָבגעצעהרטע נידערגעשלאָגענע גאַליציאַנער, רוסישע און איבערהויפּט יודישע היימלאָזע, מיט זייערע קליינע, נישט געדעקטע פוהרלעך, אויף וועלכע די חפצים זענען אָנגעוואָרפען אין אַ מיש-מאַש און ווערען גע-שלעפּט דורך אָבגעצעהרטע, קוים לעבעדיגע קליאַטשעס.

וואו-נישט-וואו אויפ'ן וועג, ווערען געפיהרט פערפעסטי-גונגס-אַרבייטען, מ'גראָבט שאַנצען, מ'שטעלט דראָט-פערצוימונגען. איבערהויפּט, האָט מיין אויפמערקזאַמקייט אָבגעשטעלט איין אָרט, אויף אַ פעלד פון הויכען קאָרן, האָבען געאַרבייט צוזאַמען, אויס-געמישט פויערים און סאָלדאַטען. איינע האָבען געשניטען דעם קאָרן, די צווייטע האָבען געשטעלט שטעכעדיגע דראָט-פערצוי-מונגען. און דיביידע, פרידען און מלחמה-אַרבייטען האָבען זיך ווי צונויפגעפלאָכטען מיט איינאַנדער.

מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט ביי אַ בריקעל. עס האָט זיך געפאָדערט אַ קליינע רעפּאַראַציע פונ'ם אויטאָמאָביל. דאָס ברי-קעל איז געווען איבער אַ ראָוו. איך האָב אַ בליק געטהון אין ראָוו און צו מיין פערוואונדערונג, דערזעהן דאָרט צוויי יודען, אַנ'עלטערן און אַ יונגערן.ביידע זענען געווען אָהן אויבער-רעקלעך. דער עלטערער, איז געלעגען און אַריינגעקוקט אין אַ ספר, דער צווייטער האָט פערטראַכט עפּעס געזונגען. איך האָב זיך אַראָבגעלאָזט צו זיי, געפרעגט וואָס זיי טהוען דאָ. האָבען זיי געענטפערט, אַז מ'האָט זיי אַוועקגעשטעלט היטען דעם טע-לעפאָן. אין דער גאַנצער געגענד, איז אַרויפגעלעגט אויף די אָרטיגע יודען דער חוב, אָבצוהיטען דעם טעלעפאָן. די צוויי יודען זענען קרעטשמער פון דעם נאָהנטסטען דאָרף.

אין ראָוונא זענען מיר געשטאַנען ביי אַ שעה. איך האָב צייט געהאַט צו זעהן זיך מיט אייניגע בעקאַנטע. זיי האָבען מיר דערצעהלט, אַז זינט עס איז אַריבער אַהער די סטאַווקע פון העכסטען הויפּט-קאָמאַנדיר, איז דאָ פאַר יודען געוואָרען אַ גיהנם. מ'לאָזט נישט אַרויספאָהרען פון שטאָדט, מ'אונטערדריקט, מ'רודפ'ט אויף יעדען טריט. אַנ'אָרטיגער כלל-טהוער, קוליקאָ-ווער, האָט זיך משתדל געווען ביים קאָמענדאַנט, ער זאָל ער-

לויבען שפייזען די טויזענדער דורכגעהענדע גאַליציאַנער יודען, אַרויסגעשיקטע און אַרעסטירטע. דער קאָמענדאַנט האָט נישט ערלויבט. דעמאָלט האָט איהם קוליקאָווער צורייצט אַ זאָג געטהון:

—עס וואָלט שוין בעסער געווען, ווען איר וואָלט די אַלע היימלאָזע אויסלעגען אויף די רעלסען און לאָזען איבער זיי אַ צוג. וואָלט איהר לכל הפּחות מאַכען אַ גיכען סוף צו זייערע יסורים.

פאַר די דרייסטע ווערטער האָט מען איהם אַרעסטירט און מ׳שיקט איהם אַרויס אין סיביר.

נישט ווייט פון ראָוונא געפינט זיך אַ לאַגער, וואו עס האָבען זיך פערזאַמעלט בײַ פיערציג טויזענד היימלאָזע גאַלי-ציאַנער און רוסישע פויערים. דורך דער שטאָדט לאָזט מען זיי נישט דורכגעהן. זיי שטאַרבען אויס פון הונגער, כאָלערא און טיפוס. און קיין שום שפּייז און מעדיצינישע הילף איז פאַר זיי נישט אָרגאַניזירט.

אין נאָווגאָראָד-וואָלינסק האָבען מיר געטראָפען פיל היימ-לאָזע פון קרעמעניץ, דובנאָ און אסטרע.

אין זשיטאָמיר האָבען מיר געגעסען וואַרמעס. אין שטאָדט איז אַ שטאַרקע אויפרעגונג. עס געהען אַרום משונה׳דיגע קלאַנ-גען און לעגענדעס. מ׳האָט מורא, אַז דער דייטש וועט דער-געהן אַהער. די רייכערע פאָהרען מאַסענווייז אַרויס.

קיין קיעוו זענען מיר געקומען פיער אַ זייגער פאַרטאָג.

דער צוזאַמענפאָהר פון די בעפולמעכטיגטע פון שטאָדטי-שען פערבאַנד, וועלכער האָט זיך געדאַרפט עפענען דעם 18-טען איז געווען אָבגעלעגט ביז דעם 22-טען, ווייל פיל פון די איינ-געלאַדענע זענען נאָך נישט געקומען. דער פאָרזיצענדער פון קיעווער קאָמיטעט, דער פירשט אורוסאָוו, צוזאַמען מיט דעם מיטגליד פון גאָסודאַרסטווענער דומע, דעם שפּעטערדיגען מיני-סטער אין קערענסקיס רעגירונג און טראַגיש געה׳הרג׳עטען, שינ-גאַרעוו, האָבען אויסגענוצט די עטליכע טעג, כדי אויפ׳ן אָרט צו בעקענען זיך מיט דער לאַגע פון די היימלאָזע און זענען געפאָהרען קיין וולאַדימיר-וואָלינסק. טולופאָוו איז אויף אַ פּאָר

טעג אָבגעפאָהרען קיין מאָסקווע.

איך האָב אָבגעגעבען אַ בעריכט אין יודישען הילפס-קאָ-מיטעט וועגען דער לאַגע אין די ערטער, וואָס איך האָב בע-זוכט. האָב אויפגעוויזען, אַז אין די צעהנדליגער שטעדט און שטעדטלעך ביים פראָנט, וואו דער צוטריט פון יודישע בעפול-מעכטיגטע איז נישט פערוועהרט, אין יעדען פאַל פיל גרינגער ווי קיין גאַליציע, האָב איך נישט געטראָפען קיין איין בעפול-מעכטיגטען, קיין קלענסטען שפור פון אָרגאַניזירטער הילף. מ׳האָט מיר געענטפערט, אַז דער קאָמיטעט מיהט זיך צו בעקו-מען פאַר עטליכע מיטגלידער ערלויבענישען אויף אַרומצופאָהרען, נאָר עס קומט אָן שווער. דערצו האָט דער קאָמיטעט קיין שום ידיעות נישט, וואוהין עס איז נויטיג צו שיקען הילף. מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט דער קאָמיטעט פון זעמסקי פער-באַנד איינגעשטימט אַריינצופיהרען אין פערבאַנד עטליכע פאָר-שטעהער פון יודישען הילפס-קאָמיטעט, כדי זיי זאָלען קאָנען פריי אַרומפאָהרען איבער די שטעדט און שטעדטלעך, וואָס זע-נען נאָהנט צום פראָנט. דער קאָמיטעט האָט קאָמאַנדירט דעם שריפטשטעלער דאבין קיין וולאַדימיר-וואָלינסק, נאָר איידער ער האָט צייט געהאַט אַרויסצופאָהרען, איז די שטאָדט שוין געווען פערנומען. אויך האָט דער קאָמיטעט בעשטימט אַרויסצושיקען נאָך הילף פאַר פּאָרעצק און אָסטיליע.

אויף דעם צוזאַמענפאָהר איז געקומען פון מאָסקווא דער געהילף-פאָרזיצענדער פון צענטראַלען קאָמיטעט פון פערבאַנד פון שטעדט, מיכאַיל אַלעקסאַנדראָוויטש קישקין (דער מיניסטער פון אינערן אין לעצטען מיניסטאָרן-קאַבינעט ביי קערענסקי׳ן). איך האָב זיך מיט איהם געזעהן און פאָרגעלעגט, דורכלעזען אויפ׳ן צוזאַמענפאָהר אַ בעריכט, וועגען דער לאַגע פון די יודישע היימ-לאָזע. ער האָט עס געפונען פאַר אינטערעסאַנט און אַרויסגעגע-בען מיר אַנ׳איינלאַדונג אויפ׳ן צוזאַמענפאָהר.

דעם 22-טען אין אָווענד איז פאָרגעקומען דער צוזאַמענ-פאָהר. עס זענען געקומען בעפולמעכטיגטע פון צוועלף—פופצעהן אָבטיילונגען און ביי צעהן שטאָדטישע גאָלאָוואַ׳ס פון פאָדאָליער

און וואָלינער גובערניעס. עס זענען געווען פּאָרטראָגען, בע־ריכטען און מיטטיילונגען וועגען די יסורים און נויט, וואָס די היימלאָזע שטעהען אויס אין וועג; וועגען דעם, וואָס פאַר זיי איז נישט אָרגאַניזירט קיין הילף. זענען געווען פּאָרגעלעגט אַלערליי פּאָרמען צו אָרגאַניזירען. ערנעהרונגס און מעדיצינישע הילף, איינאָרדנונג פון שפּייז-פּונקטען, וואַסער-קעסלען א. ד. ג. אין די אַלע רעדעס און דעבאַטען וועגען היימלאָזע, איז נישט איין מאָל דערמאָהנט געוואָרען דאָס וואָרט: „יוד". מ'האָט איהם אויס־געמידען. מ'האָט זיך אויסגעדריקט: „מענשען פון אַלערליי נאַ־ציאָנאַליטעטען", „קריסטען און אַנדערע".

איך, האָב דער לעצטער בעקומען דאָס וואָרט. ווי איך האָב דערמאָהנט דאָס וואָרט „יוד", האָבען מיך אַלע אָנגע־שטרענגט אָנגעקוקט, ווי איך וואָלט אַרויסריידען אַ פּערוועהר־טען וואָרט.

אונטערשטרייכענדיג און בעגריסענדיג, וואָס דער „זעמ־סקי פּערבאַנד", ווי אַ געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציע, מאַכט נישט קיין אונטערשיד צווישען נאַציאָנאַליטעטען, האָב איך אויפ־געוויזען, אַז די אַדמיניסטראַטיווע טעטיגקייט און די אַלטעגליכע בעדינגונגען האָבען אַוועקגעשטעלט די יודישע בעפעלקערונג אין אַנ'אויסשליסליכען מצב און דעריבער זענען נויטיג פאַר דער יודישער בעפעלקערונג עטוואָס אַנדערע פאָרמען פון הילף.

יודישע היימלאָזע געפינען זיך אין אַ גאַנץ אַנדערער לאַ־גע ווי קריסטליכע:

1) צווישען קריסטליכע היימלאָזע אויף דעם פראָנט זע־נען דאָ בלויז אַזעלכע, וואָס זענען פרייוויליג אַוועק אָדער אַרויסגעשיקט פון גאַליציע, וואָלינער און פּאָדאָליער גובערניעס. די היימלאָזע געפינען זיך אין בעוועגונג. זיי געהען ווייטער און הילף דאַרף זיי געגעבען ווערען ווי פערביי געהענדע. אין געגענטייל, יודישע היימלאָזע, זענען מעהרסטענטייל אָנגעקומען פון קאָוונער, גראָדנער און אַנדערע גובערניעס און זיצען אין די שטעדט און שטעדטלעך פון דעם קאַנט אָדער זענען גענויט צו געהן אין אַ צווייטען אָדער דריטען גלות.

2) אָרטיגע יודישע היימלאָזע בעשטעהען איבערהויפּט פון אַרויסגעשיקטע אַלס יודען פון די נעבענפראָנטיגע שטעדטלעך (וואָלאָטשיסק, סאַטאַנאָוו, קאַריטניצע, טאַרנאַרודע, האָראָכאָוו, מיליאַטין א. אַ.) די היימלאָזע האָבען זיך צושפּרייט אין די אַרומיגע שטעדטלעך און וואַרטען דאָרט אויף אַ נייעם גירוש.

3) צווישען יודישע היימלאָזע זענען דאָ פיל אַזעלכע, וואָס זענען אַנטלאָפען פון פּאָגראָמען, (פּאָרעצק, קרילאָוו א. אַ.) און געבליבען ווי זיי שטעהען און געהען. זיי האָבען זיך צייטווייליג אויך בעזעצט אין די אַרומיגע שטעדטלעך און דערפער (ראָזשישצע, אָזדיוטשי, טאָרטשין, אָסטיליע א. אַ.).

4) יודען ווערען מעהרסטענטייל אַרויסגעשיקט געאיילט, אין צוויי—דריי טעג, אָפטער אין פיראונצוואַנציג שעה און זיי האָבען נישט קיין צייט און נישט קיין מעגליכקייט צו פערנעהמען זייער גוטס.

5) אַ יודען איז שווערער ווי אַ קריסט, איבערהויפּט אַ פויער, ריהרען זיך פון אָרט און פערנעהמען זיין גוטס. יודישער פערמעגען ליגט אין סחורות, קיין לעבעדיגען אינווענטאַר (קיה, פערד וכדומה) האָט אַ יוד נישט. אַזוי ווי די אייזענבאַהן-בעוועגונג איז ביים פראָנט נישט צוטרעטליך פאַר יודען, (אפילו דער שאָסיי-וועג איז פאַר יודען נישט זיכער), מוז ער דינגען פוהרען ביי דער קריסטליכער בעפעלקערונג. חוץ דעם, וואָס אין דער צייט פון אַזאַ מהומה, איז אָפט אונמעגליך צו קריגען פוהרען, קומט אויס צו צאָהלען פאַר זיי אונגעהערטע פּרייזען: פופציג-זעכציג רובל פאַר אַ מהלך פון פופציג וויאָרסט. קיפען פערד קאָנען יודען נישט, וויל מען וואָלט זיי רעקווירירט.

6) קריסטליכע היימלאָזע קאָנען זיך שפּייזען אין וועג פון מיליטערישע קעסלען און אין די שפּייז-פּונקטען פון אַלערליי אָבטיילונגען. אַ יוד וועט, פערשטעהט זיך, מורא האָבען נאָהנט צוצוגעהן צו אַ מיליטערישער אָבטיילונג, חוץ דעם קאָן ער נישט עסען פון אַ קעסעל, וואו דאָס געקעכץ איז צוגעגרייט נישט לויט'ן יודישען דין.

7) זומערצייט קאָן אַ קריסטליכער היימלאָזער געפינען

פעלד-אַרבייט. אַ יוד איז צו אַזאַ אַרבייט נישט געוועהנט און וואָלט זי אין ערגעץ נישט בעקומען.

אַז איך האָב געענדיגט פאָרמולירען די לאַגע פון די יו-דישע היימלאָזע, האָט זיך קישקין אָבגערופען:

—דאָס וואָס איהר האָט אונז מיטגעטיילט, איז זעהר אינ-טערעסאַנט. מיר וואָלטען אייך בעטען אָנווייזען, אויף וועלכען אופן קאָן דער פערבאַנד קומען צו הילף די יודישע היימלאָזע?

—ערשטענס,—האָב איך געענטפערט,—דאַרף דער פערבאַנד איינאָרדנען אין די שטעדטלעך, וואו עס געפינען זיך יודישע היימלאָזע, שפייז-פונקטען, פון וועלכע עס זאָלען אַרויסגעגעבען ווערען טרוקענע פּראָדוקטען.

—דער פאָרשלאָג קאָן, דוכט זיך, אָנגענומען ווערען. קיי-נער האָט נישט דאַגעגען?—האָט געפרעגט קישקין. אַלע האָבען געשוויגען און דער פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרען.

—צווייטענס,—האָב איך פאָרטגעזעצט,—דאַרף דער פערבאַנד העלפען דער יודישער בעפעלקערונג, ווען מ'שיקט זי פון וואַנען נישט איז אַרויס, קריגען פערד און וועגלעך אויף אָבצופאָהרען. דריטענס, דאַרף מען איינאָרדנען אַן אַרבייטס-ביוראָ, דורך וועל-כער יודישע היימלאָזע וואָלטען קאָנען בעקומען אַרבייט.

—דאָס קאָנען מיר אויף זיך נישט נעהמען,—האָט מיך אָבגעשטעלט קישקין.—דאָס וואָלט שוין הייסען אויסטיילען יודי-שע היימלאָזע, און אונזער פערבאַנד קאָן זיך אויף דעם וועג נישט שטעלען.—דאָס איינציגע, וואָס מיר וואָלטען קאָנען, איז משתדל זיין זיך מ'זאָל אַרויסגעבען אומזיסט פון קאַזיאָנעם וואַלד געהילץ אויף צו בויען באַראַקען פאַר די יודישע היימלאָזע.

—איך וואָלט נאָך פאָרלעגען,—האָב איך זיך אָבגערופען,— דער צוזאַמענפאָהר זאָל זיך אַרויסזאָגען פאַר דעם אָבשאַפען פון יודישען תחום.

—ניין, ניין!—האָט כמעט דערשראָקען אויסגעשריען קיש-קין.—דאָס קאָנען מיר נישט! אונזער צוזאַמענפאָהר איז אַן'אָר-טיגער. וועגען אָבשאַפען דעם יודישען תחום, האָט זיך דאָך

איינשטימיג אַרויסגעזאָגט דער מאָסקווער צוזאַמענפאָהר. און דאָס איז גענוג!

מיין בעריכט האָט געדויערט ביי אַ שעה. געענטפערט מיר האָט נאָר קישקין. קיין אַנדערער האָט אַ וואָרט נישט אַרויסגע־רעדט. אַלע האָבען קאַלט און אונצופרידען געשוויגען.

אויף מאָרגען, בין איך אַריינגעגאַנגען צו קישקינ׳ען. איך האָב איהם בעדאַנקט, וואָס ער האָט מיך אונטערגעהאַלטען און עס איז אָנגעקומען געוואָרען מיין פאָרשלאָג וועגען אָרגאַניזירען שפּייז־פּונקטען אין די שטעדטלעך, וואו עס געפינען זיך יודישע היימלאָזע. צוזאַמען מיט דעם האָב איך צוגעגעבען:

—פונדעסטוועגען מוז איך אייך זאָגען, אַז די נעכטיגע זיצונג האָט אויף מיר געמאַכט אַ שווערען איינדרוק.

—פאַרוואָס?

—איך וועל אייך זאָגען דעם אמת. אייער אויפטראָג צו דער פראַגע וועגען הילף פאַר די, וועלכע ווערען אַרויסגעשיקט אָדער אַנטלויפען פון פאָגראָמען, איז געווען אַ קאַלטע און אַ פאָרמעלע. איך האָב ערוואַרט, אַז דער צוזאַמענפאָהר, לכל הפחות איהר, ווי אַ פאָרזיצענדער, וועט זיך פעראינטערעסירען מיט דער לאַגע פון די אומגליקליכע, וועט בעטראַכטען, מיט וועלכע מיטלען מ׳קאָן זיי קומען צו הילף. אָנשטאָט דעם, האָט איהר זיך בע־גרענצט מיט דעם ענטפער: „מיר קאָנען נישט מאַכען קיין אונ־טערשיד צווישען יודען און נישט יודען.״ אַנדערש געזאָגט: „דאָס איז נישט אונזער דאגה.״ איך זאָג דאָס אייך אָפען אַרויס דער־פאַר, ווייל אייער אָרגאַניזאַציע איז אפשר די איינציגע, וואוהין מיר קאָנען זיך ווענדען, נישט ריזיקירענדיג, אָנצושטויסען זיך אויף אַנ׳אַנטיסעמיטישען ענטפער. און אויב איהר טראָגט זיך אויך צו אונזער נויט אַזוי פאָרמעל—וואוהין זשע געהן?

מיינע ווערטער האָבען, ווייזט אויס, געמאַכט אויף איהם אַנ׳איינדרוק. נישט האָבענדיג וואָס מיר צו ענטפערן, האָט ער אַרויסגעשטעלט אַזאַ אַרגומענט:

—אָבער דער יודישער הילפס־קאָמיטעט אָרגאַניזירט דאָך אַליין הילף פאַר יודען, און אַרבייט פיל בעסער, ווי מיר!

—דאָס איז אַ טעות. איך בין איצט אַרומגעפאָהרען פיל שטעדטלעך פון לוצקער און וולאַדימיר-וואָלינסקער אויעזדען און חוץ די קליינע סומען, וואָס איך האָב דאָרט געלאָזען, איז דאָרט קיין שום הילף פון יודישען קאָמיטעט נישט אָרגאַניזירט געווען.

—אָבער איהר דאַרפט דאָך פערשטעהן, אַז מיר קאָנען נישט אָבטרעטען פון אונזערע פּרינציפּען. דאָס איינציגע וואָס מיר וואָלטען קאָנען,—האָט ער צוגעגעבען,—איז סובסידירען די יודישע קאָמיטעטען, זיי זאָלען אַליין אָרגאַניזירען די נויטיגע הילף פאַר יודען אין ספּעציפישע פאַלען.

—איהר זאָגט עס צו? קאָן איך דאָס אָפיציעל מיטטיילען דעם פּאָרזיצענדען פון יודישען הילפס-קאָמיטעט?

—געוויס. זאָל ער זיך פּערזענליך מיט מיר אויפטראָגען וועגען דעם ענין.

אונזער געשפּרעך איז פאָרגעקומען אין קאָמיטעט פון פער־באַנד. אַז איך בין אַרויסגעגאַנגען פון קישקינס קאַבינעט, איז צו מיר צוגעגאַנגען איינער פון די בעפולמעכטיגטע, וואָס איז געווען נעכטען אויף דעם צוזאַמענפאָהר, דאָקטאָר יעווסייעוו, דער פּאָרשטעהער פון אַ סיבירער אָבטיילונג, וועלכע שטעהט אין טאַרנאָפּאָל אין גאַליציע:

—מיך האָט שטאַרק פּעראינטערעסירט אייער נעכטיגער פּאָרטראָג,—האָט ער מיר געזאָגט.—אַרבייטענדיג אין גאַליציע האָב איך זיך גענוג אָנגעהערט יודישע נויט און וויפיל די דאָר־טיגע יודען ליידען פון דער רוסישער מאַכט... איך וואָלט ווע־לען בעקומען דעטאַלע ידיעות וועגען דער אָרגאַניזירונג פון הילף מצד יודען. צווישען די סיבירער, וואָס האָבען אָרגאַניזירט אונ־זער אָבטיילונג, זענען דאָ פיל יודען און זיי וואָלט אינטערע־סאַנט געווען צו בעקענען זיך מיט דער פראַגע. חוץ דעם, וואָלט איך אפשר געקאָנט אין וואָס עס איז נוצליך זיין אין דעם אופן פון הילף פאַר די גאַליציאַנער יודען אין דעם געביט, וואו אונזער אָבטיילונג שטעהט.

איך האָב איהם צוזאַמענגעפיהרט מיט דעם פּאָרזיצענדען פון יודישען הילפס-קאָמיטעט, ש. א. גרינבערג און יענער האָט איהם

געגעבען אַלע ידיעות און אויסגענוצט איהם אין דעם אופן פון הילף פאַר גאַליציע.

נאָך דעם ד״ר יעווסייעוו, איז צו מיר צוגעגאַנגען אַ יודי־שע אַרצטין, פרוי פאַלצפיין, אויך אַ מיטגליד פון צוזאַמענפאָהר. זי געפינט זיך מיט איהר אָבטיילונג אין גאַליציע. דער בעפול־מעכטיגטער פון איהר אָבטיילונג, סאַכאַראָוו,—האָט זי דער־צעהלט,—פיהרט זיך אויף בנוגע צו יודען, נישט בעסער ווי אַ קאָזאַק: ער שלאָגט און בע׳גזל׳ט זיי, ביי איין יוד האָט ער צוגענומען עלף בהמות און קיין איין גראָשען נישט בעצאָהלט. נאָר ער טהוט אַלץ אַזוי קונציג אָב, אַז אויפווייזען זיינע מעשים און בעשולדיגען איהם, איז אונמעגליך.

טולופאָוו איז אויף מאָרגען נאָך דעם צוזאַמענפאָהר אָבגע־פאָהרען צוריק אין אָבטיילונג, וועלכע איז פאַר דער צייט שוין אַרי־בער קיין קאָוועל. איך בין געבליבען אין קיעוו נאָך אויף עטלי־כע טעג, כדי צו בעקומען פון רויטען קרייץ און אויך איינקויפען פאַר דער אָבטיילונג מעדיקאַמענטען און פראָדוקטען. פאַר מיין אָבפאָהרען, האָב איך געטראָפען דעם ד״ר לאַנדער, וועלכער איז געקומען פון גאַליציע. ער האָט מיטגעטיילט, אַז ביי די רוסען אין די הענד זענען פערבליבען בלויז צוועלף פונקטען און די לאַגע פון די דאָרטיגע יודען איז אַ שרעקליכע: עס הערשט צווישען זיי אַ שרעקליכע נויט, אומעטום זענען כאָלערע־עפי־דעמיעס. און דערצו זענען זיי צוגעשמידט צו זייערע ערטער, טאָרען אפילו אויף צעהן טריט פון שטאָדט נישט אַרויסגעהן.

טו

דעם 30־טען האָב איך זיך אומגעקעהרט אין דער אָבטיי־לונג אין קאָוועל. די אָבטיילונג האָט אפילו פערנומען אַ וואוי־נונג, נאָר נאָך נישט איינגעאָרדענט זיך, אפילו נישט פונאַנדער־געפּאַקט. מ׳איז נישט זיכער, אַז מ׳וועט דאָ אויף לאַנג פערבליי־בען. עס געהען אום אַלערליי שרעקענדיגע קלאַנגען. איבער׳ן

שטאָדט פליהען אַעראָפּלאַנען און וואַרפען באָמבעס, עס ציהען זיך אָבטרעטענדע אָבאָזען און אַרטילעריע.

איך האָב בעזוכט די פּאָרזיצענדערין פון יודישען קאָמיטעט, פרוי ד״ר פיינשטיין. זי האָט מיר דערצעהלט, אַז די טעג זענען דורכגעגאַנגען דריי וואַגאָנען מיט יודישע אַרויסגעשיקטע פון שטעדטעל ליובאָמיל, נאָר אַ גרעסערער טייל היימלאָזע פאָהרט אויף פוהרען אָדער געהען צופוס. אַנדערע יודען האָבען מורא צו פאָהרען מיט׳ן באַהן. עס האָט זיך פונאַנדערגעטראָגען אַ קלאַנג, אַז אין וועג וואַרפט מען אַרויס די יודישע היימלאָזע פון די וואַגאָנען אין פרייען פעלד. אין דעם שטעדטעל האָלאָבל האָבען זיך אָנגעקליבען איבער טויזענד יודישע היימלאָזע און דער קאָוולער קאָמיטעט טרעט צו צו אָרגאַניזירען דאָרט הילף.

אַזוי ווי קאָוועל איז געוואָרען אַ צענטראַלער פונקט פון דער בעוועגונג פון די היימלאָזע, האָב איך איהם איבערגעלאָזען טויזענד רובל.

ד״ר פיינשטיין האָט מיר דערצעהלט, אַז מיט עטליכע טעג צוריק האָט זיך אין שטאָדט פערשפּרייט אַ פּאַניק, ווייל עס איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז מ׳האָט עוואַקואירט די פּאָסט. איצט איז שטילער געוואָרען. עס ווערען רעקוויזירט אין די קלייטען אַלערליי שפּייז-פּראָדוקטען. עס איז אַ מאַנגעל אין ברויט, נישטאָ קיין צוקער. מ׳האָט זיך געווענדעט צום קאָמענדאַנט, ער זאָל ערלויבען ברענגען עטליכע וואַגאָנען צוקער, האָט ער געענטפערט:

—זאָלען יודען טרינקען טעה מיט זאַלץ!

דעמזעלבען טאָג, וואָס איך בין געקומען, זיבען אין אָוועגד, האָט אונזער אָבטיילונג בעקומען אַ בעפעהל געאיילט אָבצוטרעטען אין דער ריכטונג אויף קאָברין. עס האָט זיך פערשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די דייטשען האָבען דורכגעריסען דעם פראָנט, אַז די דרייצעהנטע אַרמעע איז פאַר דער פאָריגער נאַכט אָבגעטראָטען אויף פערציג ווי־אָרסט, און מ׳גרייט זיך אָבצוטרעטען נאָך אויף פערציג ווי־אָרסט. אין שטאָדט איז אַ גערודער, אַ בהלה.

דער קומענדיגער טאָג איז בײַ אונז אַװעק אין קלױבען זיך אין װעג. די דאָקטוירים און בעפולמעכטיגטע זענען צעהנ-דליגער מאָל געלאָפען אין שטאַב, געװאָרפען זיך צו אַלעמען מיט דער פראַגע: װאוהין פאָהרען? און קײנער האָט זײ קײן ענטפער נישט געקאָנט געבען. אין שטאַב זענען אַלע געװען נישט װעניגער צורודערט. מ'האָט שטילערהײד, מיט דערשראָקע-נע פּנים'ער, אײנער דעם אַנדערן מיטגעטײלט ערשיטערענדע נײַעסן: מ'עװאַקואירט קיעװ, זשיטאָמיר, מ'שיקט אַרויס די בע-פעלקערונג פון דװינסק.

אַזוי װי דער שטאַב טרעט אָב קײן קאָברין, האָט אונ-זער אָבטײלונג אויך בעשטימט אַריבערצוגעהן אַהין און זעקס אָװענד זענען מיר אין אונזער צוג אָבגעפאָהרען אַהין איבער ברעסט-ליטאָװסק.

אונזער צוג איז געגאַנגען זעהר לאַנגזאַם, דורכלאָזענדיג עשאַלאָנען מיט חיל קײן ברעסט-ליטאָװסק. בײַ דער סטאַציע מאַלאַריטאָ זענען מיר געשטאַנען עטליכע שעה. איך בין אַװעק אין שטעדטעל. דאָס שטעדטעל, אַ קלײנס און אַנ'אָרימס, בײַ הונדערט יודישע געזינדען. איך האָב אויפגעזוכט אײנעם פון די אָנגעזעהענע בעלי-בתים, אהרן סאַװוציק. ער האָט מיר דער-צעהלט, אַז דער קאָמענדאַנט פון שטעדטעל איז אַנ'אכזר, ער האָט אײנגעפיהרט פאַר דער בעפעלקערונג, אָהן חלוק פון על-טער און געשלעכט, לײב-שטראָף. פאַר דער קלענסטער שולד גיט מען פינפאונצװאַנציג שמיץ. נאָר דערפאַר איז ער זעהר שטרענג אויך צו די סאָלדאַטען און דערלאָזט נישט צו קײן פאָגראָם.

איך בין געװען אין שוהל און געשמועסט מיט אַ גרופּע בעלי-בתים. אַ כאַראַקטעריסטישע ערשײנונג. אין דער צײט, װען אין די גרויסע שטעדט, פאַר עטליכע הונדערט װיאָרסט פון פראָנט, הערשט אַ פּאַניק, אַ זיכערקײט, אַז דער דײטש װעט, נישט אַנדערש, קומען, איז מען אין די קלײנע שטעדטלעך, אפילו די נעהנטערע צום פראָנט, כמעט זיכער, אַז „אַהער װעט ער נישט קומען". און דער מאָטיװ איז אַזאַ: „װאָס האָט ער

דאָ נישט געזעהן?" „נויטיג דאַרף ער אונזער שטעדטעל!" און מיט דעמזעלבען אָפּטימיזם איז דורכגעדרונגען די פאָרשטעלונג פון דעם דייטשס קומען. נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס וואָכען לאַנג זעהט מען אַרום און אַרום זיילן רויך בייטאָג און פייער-אָבשיין ביינאַכט פון די שרפות פון די אַרומיגע שטעדט און דערפער, איז מען איינגעגלויבט, אַז דאָ וועט אַלץ פאָרקומען כשורה: די רוסען וועלען אַוועקגעהן, די דייטשען וועלען קומען און דאָס לעבען וועט זיך ווייטער אַוועקציהען שטיל און רוהיג.

דורכ'ן שטעדטעל געהען דורך היימלאָזע יודען, אָרימע, הונגעריגע, נאָר דאָס שטעדטעל קאָן זיי נישט העלפען. עס איז אַליין שרעקליך אָרים. איך האָב געלאָזען הונדערט רובל פאַר די היימלאָזע.

אין ברעסט-ליטאָווסק זענען מיר געקומען אויפ'ן דריטען טאָג, דעם 2-טען אויגוסט אינדערפריה. מיר האָבען זיך אָבגע-שטעלט עטליכע ווי־אָרסט פון וואָקזאַל. איך בין מיט אַ מאַנעוו-רירענדען אויטאָמאָביל אָבגעפאָהרען צום וואָקזאַל. גענומען די אָרטיגע צייטונג, און דאָס ערשטע, וואָס מיר האָט זיך אַ וואָרף געטהון אין די אויגען, איז געווען אַ „בעפעהל" פון קאָמענדאַנט פון דער פעסטונג, גענעראַל לעמינג: „די גאַנצע ציווילע בע-פעלקערונג פון ברעסט-ליטאָווסק מוז פערלאָזען די שטאָדט אין משך פון דריי טאָג, דעם 3, 4, און 5-טען אויגוסט. כדי צו פערלייכטערן די עוואַקואַציע, ווערט די שטאָדט צוטיילט אויף דריי טיילען, און יעדען טאָג דאַרף אַרויספאָהרען איין טייל. עס וועלען געגעבען ווערען דרייסיג צוגען, צו צעהן צוגען אַ טאָג אויף אָבצופיהרען די אַרויסגעשיקטע".

די מעלדונג האָט מיך, פערשטעהט זיך, שטאַרק איבער-ראַשט. איך בין אַוועק אין שטאָדט, וואו די גאַסען זענען גע-ווען פול מיט אָבטרעטענדע אָבאָזען און מיליטער. איך האָב אָבגעשטעלט אַנ'אַלטען יוד און געפרעגט, וואו עס געפינט זיך דער יודישער הילפס-קאָמיטעט. ער האָט מיר אָנגערופען די פאַ-מיליע פון פאָרזיצענדען פון קאָמיטעט (איך האָב זי פערגעסען) און די גאַס, וואו יענער וואוינט, זעהר ווייט פון וואָקזאַל. דער

איינציגער פוהרמאַן, אַ יוד, וואָס איז געשטאַנען אין גאַס, האָט נאָר-וואָס אָבגעזאָגט זיך מיך צו פיהרען, ענטפערענדיג, אַז ער איז פערנומען, האָט איצט, דערהערענדיג אַז איך רייד יודיש און דאַרף אין הילפס-קאָמיטעט, אַליין אַרויסגערופען זיך, אָבצופיהרען מיך לויט דעם אָנגעוויזענעם אַדרעס.

דער פאָרזיצענדער פון קאָמיטעט, אַנ׳אַלטער, חשוב׳ער מאַן מיט אַנ׳אינטעליגענטען אויסזיכט, האָט זיך דערפרעהט מיט מיין קומען צו אַזאַ קריטישער צייט, האָט געשיקט רופען נאָך מיטגלידער פון קאָמיטעט, ד״ר שאַפּיראָ, ה׳ מינץ און נאָך צוויי בעלי-בתים.

זיי האָבען מיר דערצעהלט, אַז ביז די לעצטע טעג זענען אין שטאָדט נישט געווען קיין פּאָגראָמען און רויבערייען. דאָס איז צו פערדאַנקען דעם קאָמענדאַנט פון פעסטונג, גענעראַל לעמינג, אַ מענשען אַ העכסט אָרענטליכען און גוטהאַרציגען. האָט ביי קיינעם קיין גראָשען שוחד נישט גענומען, געקעמפט געגען די בלבולים אויף יודען און אָבגעשטעלט יעדען קלענסטען פּרוב צו מאַכען אַ פּאָגראָם. צום אומגליק אָבער, איז דער געהילף-קאָמענדאַנט, סאָקאָלאָוו, אַ כאַבאַרניק. כדי אויסגוואַלדעווען געלד ביי יודען, האָט ער מיט צוויי חדשים צוריק אָנגעהויבען כאַפּען יודען אויף צוואַנגס-אַרבייט און אָבשיקען זיי פאַר צעהן–צוואַנציג ווייאָרסט פון שטאָדט גראָבען שאַנצען. אַז מ׳האָט איהם אָנגעוויזען, אַז מיט אַזאַ אונגעאָרדענטען כאַפּען מענשען אין די גאַסען, שטעלט ער אָב דאָס גאַנצע לעבען פון שטאָדט, ווייל מ׳האָט מורא אַרויסצוגעהן פון שטוב, האָט ער פאָרגעלעגט יודען זאָלען דינגען פאַר זיך קריסטליכע אַרבייטער און צאָהלען זיי פאַר דער אַרבייט. אויף אַזאַ אופן האָט ער געקאָנט לעגען אין קעשענע דאָס געצאָהלט, וואָס עס איז געקומען די אַרבייטער. נאָך גרויסע און לאַנגע דעבאַטען האָט מען געזאַמעלט אין שטאָדט דרייסיג טויזענד רובל און געדונגען פיערהונדערט קריסטליכע אַרבייטער. דער סאָקאָלאָוו האָט זיך דערמיט נישט בענוגענט און ווייטער בעפוילען צו כאַפּען יודען אין די גאַסען. מ׳האָט געכאַפּט ביי הונדערט יודען, אַוועקגע-

פיהרט זיי אויפ׳ן הויף פון דער פּאָליציי און אָבגעהאַלטען דאָרט פון זיבען אָווענד ביז אינדערפריה. נאָכדעם האָט מען זיי אָבגעשיקט פּאַר צוואַנציג וויאָרסט פון שטאָדט אויף אַרבייט. נאָך דער אַר־בייט האָט מען זיי נישט ערלויבט בלייבען נעכטיגען אין דאָרף, סטראַדיטש, ביי וועלכען זיי האָבען געאַרבייט, „ווייל יודען האָ־בען קיין וואוינרעכט נישט אין די דערפער”. איצט, אַז עס איז אָנגעקומען דער בעפעהל צו וועאַקואירען די גאַנצע בעפעלקע־רונג, האָט דער סאָקאָלאָוו אָנגענומען אַלע מיטלען, מ׳זאָל יודען וועאַקואירען בעזונדער און פריהער פאַר די קריסטען. מיט גרויס מיה האָט זיך די אָרטיגע יודישע כלל־טהוער איינגעגעבען דאָס נישט צו דערלאָזען.

מיר זענען אַריבער צו דער ברענענדער טאָג־פראַגע.

די מאַטעריעלע לאַגע פון דער שטאָדטישער יודישער בע־פעלקערונג איז ביז דער לעצטער צייט געווען נישט קיין שלעכ־טע, די שטאָדט האָט, חוץ אייגענע אָרימעלייט, געגעבען הילף די טויזענדער היימלאָזע, וואָס האָבען זיך דאָ בעזעצט אָדער דורכגעגאַנגען. חוץ דעם, האָט מען נאָך געשיקט געוויסע סומען אין פעטראָגראַדער הילפס־קאָמיטעט. איצט האָט זיך די לאַגע, פערשטעהט זיך, ראַדיקאַל אומגעביטען. די לעצטע וואָכען, ווי נאָר מ׳האָט אָנגעהויבען שמועסען וועגען אַרויסשיקען די בעפעל־קערונג, זענען אַלע רייכערע בעלי־בתים אַוועקגעפאָהרען. די, וואָס זענען פערבליבען, זענען איצט אַזוי רואינירט און צורו־דערט, אַז עס איז שווער צו האָפען צו בעקומען פון זיי וויכ־טיגע נדבות. עס איז אפילו שווער איצט צו אָרגאַניזירען אַ הילפס־קאָמיטעט, וועלכער זאָל זיך קאָנען אָבגעבען איבגאַנצען דער אַרבייט. יעדערער מוז קלערען וועגען זיך.

נישט קוקענדיג אויף דעם, האָבען זיך פונדעסטוועגען גע־פונען עטליכע מענשען, וואָס האָבען אויסגעדריקט אַ גרייטקייט צו פערגעסען די אייגענע אינטערעסען און אָבגעבען זיך דער אָרגאַניזירונג פון הילף. זיי האָבען גלייך געגרינדעט אַ נייעם קאָמיטעט. בנוגע געלד־מיטלען האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ביים פריהערדיגען קאָמיטעט געפינט זיך צווייטויזענד פינפ־

הונדערט רובל, איבערגעבליבענע פון די דרייסיג טויזענד, גע־זאַמעלטע אויף צו דינגען קריסטליכע אַרבייטער. נאָך טויזענד רובל האָט מען זיך מתחייב געווען צו זאַמלען אין שטאָדט פאַר די פאָר טעג. איך האָב צוגעזאָגט טויזענד אַכטהונדערט רובל. פון אָט די פינפטויזענד דרייהונדערט רובל האָט דער קאָמיטעט בעשטימט צו קויפען טויזענד פוד מעהל און אויסבאַקען ברויט פאַר די אָרימערע, דאָס איבעריגע געלד צוטיילען די נצרכים. בעשטימט געווען, נאָך דעמזעלבען טאָג און אויף מאָרגען איבער־שרייבען די נויטבעדערפטיגע. די מיטגלידער פון קאָמיטעט ווען דאַרפען זיין ביי יעדען צוג, אַרויסגעבען אויפ׳ן וועג ברויט און געלד; איינאָרדנען, אַז מיט יעדען צוג זאָל אָבפאָהרען, לכל הפחות איינער אַנ׳אינטעליגענטער מענש, וואָס זאָל נעהמען אויף זיך די זאָרג וועגען די אָבפאָהרענדע מיט דעם צוג און אַז. וו.

דער זעמסקי פערבאַנד האָט צוגעזאָגט פון זיין צד צו אָרגאַניזירען הילף פאַר די אָבפאָהרענדע. איך בין אַוועק אין פערבאַנד פון שטעדט. דער בעפולמעכטיגטער, דינעסמאַן (נישט קיין יוד, נאָר, ווייזט אויס, אַ יודיש קינד), האָט זיך קאַלט אויפגעטראָגען צו מיין ביטע וועגען אָרגאַניזירען הילף און האָט מיר געענטפערט: „עס איז אַ שרפה, זאָל זיך ראַטעווען יעדער, ווי ער קאָן.״ ער האָט מיר פאָרגעלעגט געבען צעהן סטודענ־טען סאַניטאַרען אויף צו בעגלייטען די צוגען, נאָר ער האָט צוגעגעבען, אַז די סאַניטאַרען זענען פון דעם „וואַרשאָווער קאָ־מיטעט פון שטאָדטישען פערבאַנד.״ וועגען דעם קאָמיטעט האָב איך שוין געוואוסט, אַז ער בעשטעהט דורכאויס פון פאָליאַקען און איז דורכגעדרונגען מיט אַנ׳אַנטיסעמיטישער שטימונג. דער בעפולמעכטיגטער פון דעם קאָמיטעט, ד״ר מאַלינאָווסקי, האָט מיט עטליכע טעג צוריק אָבגעשאַפט די איינציגע צעהן יודישע סאַניטאַרען, וואָס האָבען זיך אין איהם געפונען. איך האָב, פער־שטעהט זיך, אָבגעזאָגט זיך פון די פאָרגעלעגטע פוילישע בע־גלייטער.

איך בין אַוועק אין שטאָדט. פון ערשטען בליק איז נישט צו בעמערקען, וואָס עס איז פאָרגעקומען. די קלייטען זענען

אָפּען, אין זיי קומט, דוכט זיך פאָר, דער געוועהנליכער האַנדעל. די גאַסען זענען, ווי געוועהנליך, פול מיט דורכגעהער, אין די הייזער געהט דאָס אַלטעגליכע לעבען. עס הויבט זיך רויך פון די קוימענס. נאָר, צוקוקענדיג זיך, בעמערק איך, אַז דאָס „לעבען" און די „בעוועגונגען" זענען שוין גאָר אַנדערע, אַז אויף זיי ליגט דער שטעמפּעל פון גסיסה. אין די קלייטען פּאַקט מען די סחורה. די גרעסערע קלייטען ווערען איינע נאָך די אַנדערע געשלאָסען. ביי פיל הייזער שטעהען פוהרען מיט חפצים, אין אייניגע הייזער פערמויערט מען די טהירען און פענסטער פון די סקלעפּעס, וואוהין מ'האָט אפּנים אַראָבגעטראָגען דאָס מעבעל און חפצים, וואָס מ'לאָזט איבער. אויף די פּנים'ער פון די פערבייגעהער ליגט אַ שוואַרצער אומעט, אַ פערצווייפעלטע פערצאָקטקייט. עס ווערט בעשאַפען אַ געפיהל, אַז די גרויסע שעהנע שטאָדט, וואָס האָט נאָך ערשט נעכטען געלעבט מיט אַלע חושים, האָט בעקומען אַ טויטליכע וואונד און שטאַרבט אָב. עס שטעלט זיך פאָר, אַז דאָס איז אַ גרויסע, געזונדטע חיה, ביי וועלכער מ'האָט געעפענט די אָדערן און איהר בלוט פליסט אַרויס פון גוף מיט אַ הייסען שטראָם. פון מינוט צו מינוט ווערט זי בלאַסער, שוואַכער און באַלד וועט זי ליגען אַ קאַלטע און אַ טויטע. די הייזער וועלען שטעהן פּוסט און פערשלאָגען, די קלייטען אויסגעלעדיגט און פערשלאָסען, די גאַסען וועלען זיין טויט און שטום. דערווייל לעבט נאָך די שטאָדט, נאָר דאָס זענען פיבערהאַפטע קאָנוואולסיווע בעוועגונגען פון אַ שטאַרבענדען, פון אַ גוסס. און נאָך בולט'ער שטרייכען אונטער דעם טראַגישען אויסזיכט פון שטאָדט די אַעראָפּלאַנען, וועלכע שוועבען און דרעהען זיך אין דער לופטען, ווי שוואַרצע קראָהען איבער אַ טויטליך פערוואונדעטען. דוכט זיך, אַז די גרויסע רויב-פויגלען וואַרטען מיט אונגעדולד, אַז דער פערוואונדעטער ריז זאָל אַרויסלאָזען דעם לעצטען אָטעם, כדי אַרויפצוּוואַרפען זיך אויף איהם און נעהמען רייסען שטיקערווייז זיין נישט אָבגעקיהלטען גוף.

און אָט איז דער קאַנאַל, דורך וועלכען עס שטראָמט

אַרויס דאָס בלוט, פון דער געטויטעטער שטאָדט, די גרויסע גאַס, דורך וועלכער עס געהט דורך דער שאָסיי אויף קאָברין פינסק. אויף דעם וועג ציהען זיך אָהן אַנ׳אויפהער אָבטרעטענדע אָבאָזען, אַרטילעריע און מיליטער-אָבטיילונגען. און אין דעם גרויזען און אייזערנעם שטראָם פלעכטען זיך אַריין אַלץ מעהר און מעהר ציווילע פוהרען, פורגאָנען און פוסגעהער. דאָס זענען די איינוואוינער, וועלכע, נישט האָבענדיג קיין צוטרוי צו די אומזיסטע צוגען, פאָהרען אַרויס מיט פוהרען קיין קאָברין. כמעט אַלע יודען.

די פוהרען זענען אָנגעפּאַקט שרעקליך הויך, אמת׳ע טורעמט פון פּעק, קאַסטענס, טישען און קאָמאָדען. אין די שפּאַלטען און לעכער צווישען די אָנגעלעגטע זאַכען, זיצען קינדער און עלטערע פרויען. אין אַנדערע וואָגענס איז פון פאָרענט צוגעבונדען אַ דיוואַן און אויף איהם זיצען מיט׳ן רוקען צו די פערד, האַרט איינער נעבען אַנדערן, פיער-פינף מענשען. דאָס אונגעוועהנליכע בילד מיט די הויך־הויך זיצענדע מענשען וועקט אויף אין זינען די ערינערונג וועגען דעם הוילען און שרעקליכען „שאַנד וואָגען״, אויף וועלכען מען פלעגט מיט אַ יאָהר פערציג-פופציג צוריק פיהרען איבער׳ן שטאָדט, אונטערן פויקעריי פון אַ פויק, אַלערליי פערברעכער, פער׳משפּט׳ע צום לייבשטראָף. ביי יעדען פערברעכער איז געווען אויף דער ברוסט אַ ברעטעל מיט׳ן אויפשריפט פון זיין פערברעכען: „גנב״, „מערדער״ א. אַז. וו. דער אויסזיכט פון איצטער „פער׳משפּט׳ע״ איז נישט אַ פרעהליכערער און אַ גליקליכערער, ווי ביי יענע, וועלכע מ׳פלעגט פיהרען צום „שאַנד־סלופּ״. נאָך יעדען וואָגען געהען נאָך די יונגערע מיטגלידער, ווי צו אַ לויה. און דאָס איינציגע פערמאַטערטע פערדעל מיט די שאָטענדיגע אויסגעקראָכענע זייטען, שלעפּט, אָנשטרענגענדיג אַלע כּחות, דעם נישט זיכערן טורעם.

קוקענדיג אויף די הויך אָנגעפּאַקטע וועגען, וואָס האָבען זיך אַריינגעצויגען אין גרויסען שטראָם פון מיליטער־ריקצוג, האָט מיך אָנגענומען אַ פּחד. מיר איז שוין אויסגעקומען צו זעהן,

וואָס עס קומט פֿאָר ביי אַזעלכע אָבטרעטונגען, איבערהויפּט
געאיילטע. דער וועג אין זיין גאַנצער ברייט פֿערנומען, פֿער-
פֿולט מיט פֿוהרען, פֿורגאָנען, אויטאָמאָבילען און וועגעלעך, וואָס
ציהען זיך לאַנגזאַם אין דריי, פֿיער און אפֿילו מעהר רייהען,
איינע נעבען די אַנדערע. כּל זמן דער צוג פֿליסט אונגעשטערט,
קומט פֿאָר אַ מעכאַנישע בעוועגונג, וואו יעדער וואָגען איז אין
זיין גאַנג אָבהענגיג פֿון די אַלע אַנדערע, וועלכע זענען צונויפּ-
געגאָסען אין איין שטיק. נאָר אָט טרעפֿט זיך אַנ׳אָבהאַלט, פֿאַלט
אַ פֿערד, קעהרט זיך איבער אַ וואָגען—און דאָס רופֿט זיך גלייך
אָב אויף אַלע היגטערשטע פֿוהרען. עס קומט פֿאָר אַ געדרודער,
איינע נאָך די אַנדערע מוזען זיי זיך האַסטיג אָבשטעלען, קרי-
כען אָפּט אַרויף איינע אויף די אַנדערע, ווי קריעס אייז ביים
אייז-גאַנג. עס ווערט אַ געשריי, אַ מהומה. נאָר נאָך ערגער איז,
ווען אויף דעם מעכאַנישען שטראָם פֿליהט אָן פֿון הינטען אַ
נייער, גיכערער שטראָם, ווען אַנ׳איילענדער אויטאָמאָביל מיט אַ
הויכגעשטעלטער פּערזאָן דאַרף זיך דורכרייסען פֿאָרויס, אָדער,
וואָס עס איז נאָך געפֿעהרליכער, ווען אַנ׳אַרטילערישע אָבטיי-
לונג מוז דורכשפּרינגען פֿאָראויס, כּדי צו בעשיצען די אָבטרע-
טענדע אָבאָזען פֿון דעם אָנטרעטענדען שונא. דעמאָלט קומט
פֿאָר אַנ׳אמת׳ע קאַטאַסטראָפֿע. פֿוהרען און וועגלעך מוזען גע-
איילט זיך פֿונאַנדערטרעטען, רוקען זיך אָן איינע אויף די אַנ-
דערע, פּרעסען זיך צונויף און אַז זיי האָבען עס קיין צייט
נישט צו טהון, ווערען זיי שטורמיש אָבגעשליידערט אָן אַ זייט
איינע אויף די אַנדערע, קעהרען זיך איבער, ווערען אַראָבגע-
שטויסען פֿון וועג. און אַז דער וועג געהט הויך, פֿליהען זיי
אַראָב אַרונטער, צושיטען זיך, קאַלעטשענדיג דערביי אי די
מענטשען, אי די פֿערד. עס איז גרינג פֿאָרצושטעלען זיך, וואָס
וועט ווערען פֿון די הויכע „יודישע טורעמס”, מיט די איינגע-
פּאַסטע אין אַלע שפּאַרעס און לעכער קינדער און פֿרויען, אַז
אויף זיי וועט אָנפֿליהען אַזאַ שטראָם און אָבוואַרפֿען זיי אָן אַ
זייט, אָדער אַראָבוואַרפֿען פֿון הויכען וועג אַראָב אין ראָוו!

איך בין צוגעגאַנגען צו עטליכע אַזעלכע פֿוהרען, פֿונאַנ-

דערגערעדט זיך מיט די מאַנסביל, וואָס זענען נאָכגעגאַנגען פון הינטען. מ׳פאָהרט דערווייל נאָר קיין קאָברין, דרייסיג ווערסט. וואוהין ווייטער—דאָס וועט מען נאָכדעם זעהן, וואוהין אַנדערע וועלען געהן. פיל האָבען פערשטאַנען דעם געפאַהר צו געהן מיט׳ן מיליטער-שטראָם און גערעכענט אונטער׳ן שטאָדט אָבצו-קעהרען אויף זייטיגע וועגלעך. מיט ברויט האָבען זיך אַלע בע-זאָרגט אויפ׳ן וועג. אָבער וואַסער האָט קיינער מיט זיך נישט גענומען און אַז איך האָב דערמאָהנט וועגען דעם, איז מען גלייך געלאָפען קריגען וואַסער.

איך בין אַריין אין דער גרויסער שוהל. זי איז געווען עלענד און פערגעסען. דער שמש איז געווען צוטראָגען און פערנומען מיט׳ן פאַקען די אייגענע חפצים. וואָס וועט זיין מיט דער שוהל, מיט די ספרים? דאָס ווייסט ער נישט. קיינער האָט נאָך וועגען דעם נישט געטראַכט, קיינעם ליגט דאָס נישט אין זינען. איך בין אַוועק אין קאָמיטעט, פאָרגעלעגט מיטצונעהמען די ספרי תורות. די גבאים האָבען מיט פרייד איינגעשטימט. מיט גרויס מיה האָב איך געפונען אַ טישלער, וואָס האָט איינגע-שטימט צוצוגרייטען אויף מאָרגען צעהן קאַסטענס (פאַר עטליכע און אַכציג ספרים).

איך בין אַריבערגעפאָהרען צו אונזער צוג, וועלכער איז געשטאַנען הינטער׳ן שטאָדט, געפונען איהם ביים אָבגאַנג קיין קאָברין. איך האָב בעשטימט צו פערבלייבען אויף די דריי טעג אין ברעסט-ליטאָווסק און גענעכטיגט ביים ד״ר שאַפּיראָ.

אויף מאָרגען פריה איז און די צייטונגען געווען אַ מעל-דונג פון קאָמענדאַנט. „היינט, דעם 3-טען, וועלען נישט זיין קיין אומזיסטע צוגען פאַר די אַרויסגעשיקטע, עס וועלען זיין נאָר צוגען מיט בילעטען. דערפאַר וועט מאָרגען און איבער-מאָרגען געגעבען ווערען צו פופצעהן צוגען".

די בעפעלקערונג, ווייזט אויס, פערלאָזט זיך נישט שטאַרק אויף די צוגען און ווער עס האָט נאָר די קלענסטע מעגליכ-קייט, פאָהרט אָב מיט פוהרען. די בעוועגונג פון די פוהרלעך

איז געוואָרען פיל שטאַרקער. איצט ציהען זיי זיך שוין איינע נאָך די אַנדערע, ווי אַנ׳אָבאָז.

אין שטאָדט איז אונהיימליך, כמעט שרעקעדיג. פיל הייזער זענען שוין פוסט, פערשלאָגען. ביי די דורכגעהענדע זענען די פנים׳ער פערצאָגט, פער׳חושכ׳ט, ביי אַנדערע פערוויינט.

די קאַטאַסטראָפע איז אַ מאוימ׳דיגע, אָבער דאָך איז אין איהר נישטאָ די שאַרפקייט, פערביטערונג און בעליידיגונג, מיט וועלכער עס זענען דורכגעדרונגען די ספעציפישע יודישע אַרויסשיקענישען. ווי טראַגיש עס איז נישט די לאַגע, פיהלען אַלע, אי רייכע, אי אָרימע, אי קריסטען, אי יודען, אַז דאָס איז אַ פאַטאַלער מלחמה-אומגליק, אַ שווערער חוב, וועלכען עס דאַרפען אויספילען בירגער. דאָ איז נישטאָ דער שרעקליכער בעוואוסטזיין, אַז מ׳טרייבט אַרויס מענשען ווי פערדעכטיגע, ווי פעררעטער, ווי פאַרכעוואַטע הינט, וועלכע געהען מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ אונטער דעם געלעכטער, שענדונג און שפּאָט פון סאָלדאַטען און דער פריווילעגירטער בעפעלקערונג, וואָס פערבלייבט און גרייט זיך צו בערויבען דאָס איבערגעבליבענע האָב און גוטס פון די אַרויסגעשיקטע. דאָ האָט דער אומגליק נישט צושיידט, נאָר דערנעהנט, בעהעפט צווישען זיך די קריסטען און יודען. מ׳זוכט אַלגעמיינע הילף, מ׳גיסט אויס איינע פאַר די אַנדערע דאָס ביטערע האַרץ, מ׳פאַקט זיך און מ׳פאָהרט אָב אויף איין פוהר, מ׳טוליעט זיך איינער צום אַנדערן, ווי שכנים, ווי מענשען. ווי גרויס עס איז נישט דער אומגליק, פיהלען די יודען און זאָגען עס אַרויס, אַז ער האָט געקאָנט זיין נאָך אַ ביטערער און אַ גרעסערער, ווען ער וואָלט זיין אַ נאַציאָנאַלער.

פון אינדערפריה פליהען איבער׳ן שטאָדט אַעראָפּלאַנען, וואַרפען באָמבעס. פון דאַנען און דאָרט הערט זיך אַ שווערער אויפרייס. די פאַרבייגעהענדע, דערזעהענדיג איבער זיך אַנ׳אַעראָפּלאַן, וואַרפען זיך דערשראָקען אין די טויערן, אין די הייזער—און אויף אַ מאָמענט ווערט די גאַס פוסט.

איך בין געווען אין בקור חולים, וואו עס קומט פאָר די

רעגיסטרירונג פון די נויטבעדערפטיגע. דער גרויסער הויף און אַרום איהם — אַ טייל גאַס, איז פול מיט אַ טויזענד מענשען, מעהרסטענטייל, פּראָפעסיאָנעלע אָרימעלייט און קאַליקעס. אַלע שפּאַרען זיך צו דער טהיר, צו די פענסטער, שטופּען זיך, רייסען זיך אין טהיר, שרייען און בעטען מ׳זאָל זיי פערשרייבען וואָס גיכער. די קאַליקעס שטעלען אויס זייערע מומים און פאָדערן, אַז מ׳זאָל זיי פערשרייבען צום ערשטען, פריהער פאַר אַנדערע. צוויי מיטגלידער פון קאָמיטעט אַרבייטען פון אינדערפריה אָן. אין אָווענד וועט מען שוין קאָנען צוטרעטען צום אַרויסגעבען הילף. איך בין אַוועק אויפ׳ן באַהנהויף. דאָרט קומט פאָר אַנ׳אמת׳ער קאָשמאַר. דער וואָקזאַל, ווי גרויס ער איז, איז אינגאַנצען, ביז׳ן באַלקען פערלעגט מיט צעהנדליגער טויזענדער קאַסטענס, קאָרבען, פעק און טשעמאָדאַנען. דעסגלייכען איז אָנגעפּאַקט דער גאַנצער פּלאַטפאָרם און אַ גרויסער פּלאַץ אַרום וואָקזאַל. מענשען, אויפגערעגטע, פערלוירענע, אויסגעשלאָגענע פון די כחות, כמעט משוגע׳נע, דרעהען זיך אום, לויפען פון אָרט צו אָרט, וואַרפען זיך צו די טרעגער און דינער, וועלכע האָבען אַליין שוין אויך פערלוירען יעדע השגה. געשרייען, געבעטען, געוויין, זידלעריי — אַלץ איז אויסגעמישט אין איין אומבענדליכען, דונערליכען גערודער.

ווייט פון וואָקזאַל, אויף אַ זייטיגער ליניע, האָב איך געפונען אַ צוג פאַר די אַרויסגעשיקטע. נאָר דאָס איז אַ בילעטען־צוג. ער איז שוין אָנגעפּאַקט, און עטליכע הונדערט מאַן שטויסען און שטופּען זיך, מיהען זיך אַריינצוקלייבען. עטליכע ווייבער האָבען זיך אַ וואָרף געטהון צו מיר פרעגען, וואָס זיי זאָלען טהון, זיי האָבען קיין בילעטען נישט געקריגען. קאָנען זיי זיך זעצען אין צוג? איך האָב גע׳פּסק׳עגט אויף יאָ. האָב אַרומגעפרעגט די אָבפאָהרענדע, צוטיילט אייניגע צו עטליכע רובל, אויפגעוויזען, ווי איינצואָרדנען זיך אין די טעפּלושקעס. ביים עק צוג האָב איך בעמערקט אַ סומאַטאָכע און צוגעגאַנגען. אין צוויי וואַגאָנען האָבען זיך בעזעצט צו פינף—זעקס קריסטען אין יעדערן און לאָזען קיינעם מעהר נישט אַרויף. אַרום שטעהען

פיל צעהנדליגער יודען, ווייזען בילעטען, בעטען זיך רחמים, ווייגען, מ'זאָל זיי אַריינלאָזען אין די כמעט פוסטע וואַגאָנען. איך האָב גוט אָנגעשריען אויף די כוליגאַנעס און אין אַ האַלבער שעה אַרום זענען די ביידע וואַגאָנען געווען אָנגעפּאַקט.

אויף'ן באַהנהויף האָט מען מיר אָנגעזאָגט, אַז מאָרגען פריה פאָהרט אָב דער צוג פון אונזער אָבטיילונג פון קאָברין. ער פיהרט אָב פערוואונדעטע קיין פינסק און ווייטער. כדי אינגאַנצען נישט צו פערלירען איהם, האָב איך ביינאַכט געמוזט, צו מיין גרויס בעדויערן, פערלאָזען ברעסט-ליטאָווסק און אָבפאָהרען קיין קאָברין.

טז.

קאָברין—אַ קליין שטעדטעל, מיט פיל גערטנער אַרום, מיט אַ דענקמאָל פון דעם ערשטען נצחון איבער די פראַנצויזען אין יאָהר 1812.

דאָס שטעדטעל איז איצט אַ צענטער פון אָבטרעטענדען מיליטער און פון אַרויסגעשיקטע און אַנטלאָפענע. די גאַסען געפּאַקט מיט דורכגעהענדען חיל און אָבאָזען, אַלע הויפען, שטאָדט-פּלעצער, פוסטע ערטער, די ברעגען פון טייך און די גערטנער זענען פערנומען מיט היימלאָזע, איבערהויפּט פויערים און פויערטעס, וועלכע טיילען זיך אויס פון דערווייטען מיט זייערע שרייענדע קאָלירטע בגדים. אומעטום שטעהען גאַנצע מחנות, זענען פונאַנדערגעלעגט שייטערס, אויף וועלכע עס קאָכט זיך עסען, טריקענט זיך וועש. עס פיטערן זיך פערד און בהמות. די פיל טויזענדיגע מחנות דערמאָהנען וואַנדערענדע נאָמאַדען, וואָס געהען אום מיט זייערע סטאַדעס פון איין אָרט צום אַנדערן.

נישט קוקענדיג אויף דעם שטאַרקען פלוס פון מיליטער און היימלאָזע, זענען די אָרטיגע איינוואוינער רוהיג און זיכער. אַלע קלייטען זענען אָפען און מ'איז שטאַרק פערנומען מיט גע-

שעפט. אהער האט נאך נישט דערגרייכט דער פחד פון מלחמה, די בעפעלקערונג פיהלט נאך נישט די געפאהר, וואס רוקט זיך אן אויפ׳ן שטעדטעל. קיינער טראכט נישט וועגען ארויספאהרען, אנטלויפען, קיינעם קומט נישט אין זינען, אז מ׳קאן ארויסשי-קען פון דאנען. ווי אזוי דען? נאך ערשט אייערנעכטען איז דאך דא געווען רוהיג און שטיל—ווי וועט מען דאס פון דער העלער הויט נעהמען און ארויסשיקען?

אין שטאדט איז דא א יודישער הילפס-קאמיטעט. דער פארזיצענדער, דער ארטיגער ראבינער, האט מיר מיטגעטיילט, אז דער קאמיטעט עקזיסטירט שוין עטליכע חדשים און ווערט אויסגעהאלטען אויף די מיטלען, וואס די שטאדט גיט. אין קא-מיטעט ארבייט כמעט די גאנצע יודישע יוגענד פון שטאדט. פריהער האט נישט געסטייעט קיין ארבייט פאר אלעמען. איצט, אז פיל יונגעלייט זענען אבגעפאהרען און די ארבייט האט זיך פערגרעסערט, כאפט נישט קיין הענד. די לעצטע טעג איז דער אנפלוס פון היימלאזע געווארען זעהר גרויס, עס קומען צו טוי-זענד און מעהר, טעגליך. פונדעסטוועגען קומט נאך דער קא-מיטעט אויס מיט זיינע אייגענע מיטלען, גיט ארויס ברויט און הייסע געקעכטס. אויף דעם בעקומט ער נאר פון זעמסקי פער-באנד צו הונדערט און צוואנציג רובל טעגליך. נאר עס איז א דוחק אין ברויט, נישט צו קריגען איהם פאר געלד. נאך א צרה: נישטא וואו אהינצוטהון די היימלאזע. אין אלע פריוואטע הייזער האבען זיך שוין בעזעצט צו איינע אדער צוויי געזינ-דען, עס איז שוין אויך פול די גרויסע שוהל און עטליכע קלויזען (די איבעריגע בתי מדרשים זענען בעזעצט מיט סאל-דאטען). און דא דארף מען ערווארטען טויזענדער אפשר צעה-נער טויזענדער היימלאזע, איבערהויפט פון ברעסט-ליטאווסק. וואו טהוט מען זיי אהין? און אבשיקען ווייטער איז נישטא קיין מיטלען. אז עס איז שוין דא א צוג, פערכאפען איהם קריסטען.

איך בין אוועק מיט׳ן ראבינער אין שוהל. א גרויסע אל-טע שטיינערנע שוהל, מיט פיל קלויזען ארום, מיט א גרויסען הויף—און דאס אלץ איז געווען ממש אנגעפאקט מיט היימלאזע.

אויף יעדע צוויי קוואַדראַטע קלאַפטער אַ געזינד מיט איהר בעל-הבתישקייט. אויסגעמישט צוזאַמען געזונדטע און קראַנקע. און אויף אַלץ און אַלעמען ליגט דער אויסזיכט פון ביטערסטער אָרימקייט, פון פערלאָזענקייט און נויט. איך בין אין דער ערשטער מינוט פערטויבט געוואָרען פון די קולות, וואָס האָבען גערעש'ט פון אַלע זייטען, קינדיש געוויין, געשרייען, זידלערייען, טיפע הילכיגע זיפצען און אין דעם רייסט זיך אַריין דער דינער וויינענדיגער געזאַנג פון תהלים.

מ'האָט מיר דערצעהלט, אַז מיט אַ פּאָר טעג צוריק האָט אַ היימלאָזע יודענע געבוירען אַ צווילינג, צוויי יונגלעך און איז געשטאָרבען פון כאָלערא. דער מאַן איהרער האָט זיך געריהרט פון זינען, איז אַנטלאָפען און פערשוואונדען געוואָרען. דער צווילינג איז געבליבען אונטער'ן אויפזיכט פון קאָמיטעט.

אונזער אָבטיילונג האָט זיך אָבגעשטעלט ביים באַהנהויף און גלייך אָנגעהויבען אויפנעהמען פערוואונדעטע צום אָבפיהרען זיי אין פינסק. אינגאַנצען האָט זיך געפונען הונדערט און דריי-צעהן פערוואונדעטע, וועלכע מ'האָט געקאָנט נעהמען פון די לאַזאַרעטען. אַזוי ווי עס זענען פערבליבען פיער פוסטע וואַגאָנען, האָב איך געבעטען טולופאָוו'ן, ער זאָל מיר ערלויבען אין די וואַגאָנען אָבפיהרען קיין פינסק יודישע היימלאָזע. טולופאָוו איז שוין געוועזען מיט דעם ראַבינער אין שוהל, האָט געזעהן, ווי דאָרט איז אָנגעפּאַקט און האָט גלייך איינגעשטימט. איך האָב אָנגעזאָגט דעם קאָמיטעט, אַז איך קאָן מיטנעהמען הונדערט מאַן, נאָר זיי מוזען אין דריי—פיער שעה אַרום זיין מיט זייערע זאַכען ביים צוג. מ'האָט עס מיר צוגעזאָגט. אין אַ פּאָר שעה אַרום איז געקומען אַ מיטגליד פון קאָמיטעט און אָנגעזאָגט, אַז די פּאָליציי לאָזט נישט דורך די פוהרען מיט די היימלאָזע צום באַהנהויף. זיי איז אויסגעקומען אַרומצופאָהרען דעם וועג און איבער גערטנער, געאַקערטע פעלדער און גריבער צופאָהרען גלייך צום אָרט, וואו דער צוג איז געשטאַנען, נאָר ביי דער אַנדער זייט, אונטער אַ הויך אָנגעשאָטענעם אָרט. דערווייל איז געוואָרען נאַכט, די פוהרען האָבען זיך אין דער פינסטער גע-

וואָרפען פון איין זייט אויף דער אַנדערער, עס זענען אַראָבגעפּאַלען פּעק און קאַסטענס, די גוי׳עשע פוהרמאַנעס האָבען זיך געשאָלטען, געזידעלט און געוואָלט אַראָבוואַרפען די זאַכען אין מיטען פעלד. ווייבער און קינדער האָבען געוויינט, געשריען. און דאָ זאָגט מען מיר אָן, אַז די פּערוואונדעטע זענען שוין אין די וואַגאָנען און דער צוג דאַרף אָבגעהן. אַז די פוהרען זענען שוין געקומען צום באַרג און מ׳האָט אָנגעהויבען קלעטערן צו די וואַגאָנען, איז אָנגעשטאַנען אַ נייע צרה. די קריסטליכע היימלאָזע, וואָס זענען געשטאַנען אין פעלד, נישט ווייט פון צוג, דערזעהענדיג, אַז עס זעצען זיך היימלאָזע, האָבען זיך אויך אַ לאָז געטהון צום צוג און גענומען קריכען אין די וואַגאָנען. קיין רייד און פּערבאָטען האָבען נישט געהאָלפען. עס האָט געהאַלטען דערביי, אַז די יודישע היימלאָזע זאָלען בלייבען אין פעלד. מיט גרויס מיה האָט זיך מיר איינגעגעבען דורכצוקומען מיט די קריסטען, זיי זאָלען פּערנעהמען איין וואַגאָן און די איבעריגע דריי זאָלען בלייבען פּאַר יודען. די קריסטען האָבען רוהיג, שטיל און שנעל אַרויפגעטראָגען און איינגעשטעלט אין וואַגאָן זייערע זאַכען און אַליין אַריין, פיער-אונזעכציג מענשען אין איין וואַגאָן. אַנדערש איז עס צוגעגאַנגען ביי די יודען. יעדער געזינד האָט געבראַכט מיט זיך אַנ׳אונגעהויער גרויסע צאָהל פּעק. און וואָסערע פּעק! צו אָנדערטהאַלבען קלאַפטער די לענג. אַ פּאַריקמאַכער האָט געבראַכט אין איין פּאַק פיער הויכע שפּיגלען, אַ שניידער, צוויי ניי-מאַשינען, נאָך איינער אַ קאָמאָד, אַ בעט. מ׳האָט דאָס אָנגעהויבען טראָגען באַרג-אַרויף, צו צעהן מענשען שלעפּען איין פּאַק. שרייען, שטרענגען אָן די לעצטע כּוחות און אַלע צוזאַמען האָבען קיין כּוח נישט אַרויפצושלעפּען דעם פּאַק, ווייסען נישט, ווי צו נעהמען זיך פּאַר איהם. מ׳וואַרפט זיך אום נערוועז, מ׳רעדט און מ׳שרייט אויס גאַנצע תּחינות, מ׳ווייזט אַרויס אַ קרענקליכע אונמעכטיגקייט... און אַרום שטעהען גוים, קוקען צו די ביטערע סצענעס און לאַכען. ענדליך האָב איך געדונגען עטליכע סאָלדאַטען און זיי האָבען אַריינגעטראָגען אַלע געפּעק. די דריי וואַ-

גאָנעץ זענען געווען אַזוי אָנגעפּאַקט, אַז אין זיי זענען אַריין נאָר הונדערט נפשות. און אָנגעפאָהרען זענען פיל מעהר. לאָזען זיי מיט די קינדער מיט די זאַכען אין פעלד האָב איך נישט געקאָנט. איך בין אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע און מיט גרויס מיה אויסגעבעטען נאָך צוויי וואַגאָנען. אַריינגעזעצט אַלע געקומענע פון שטאָדט—און אום איינס ביינאַכט זענען מיר אָבגעפאָהרען.

טולופּאָוו און איוואַנאָוו זענען די גאַנצע צייט געשטאַנען ביים איינזעצען אין די וואַגאָנען די היימלאָזע. זיי האָבען זיך דורכגעדרונגען מיט אַזאַ רחמנות צו די היימלאָזע, אַז זיי האָבען מיר צוגעזאָגט, אַז ווי נאָר דער צוג וועט זיך אומקעהרען, וועלען זיי איהם אָנגעבען אינגאַנצען, אַלע עטליכע און צוואַנציג וואַגאָנען, פאַר יודישע היימלאָזע.

—איצט וועלען די שלאַכטען געהן ביי ברעסט-ליטאָווסק, די פערוואונדעטע וועלען בלייבען אין ברעסט-ליטאָווסק, אַלענפאַלס וועלען מיר זיין אָבגעשניטען פון זיי. וועט אַ געוויסע צייט ביי אונז נישט זיין וועמען צו פיהרען, וועט איהר קאָנען אין דער צייט אויסנוצען דעם צוג פאַר אייערע היימלאָזע.

אויף מאָרגען, דעם 5-טען אויגוסט, אַכט פריה, זענען מיר געקומען קיין פּינסק. איך בין אַוועק אין שטאָדט צום פאָרזיצענדען פון יודישען הילפס-קאָמיטעט, דירעקטאָר פון דער אָבטיילונג פון אַזאָווער באַנק, ה. הפץ. פון די ערשטע ווערטער מיט איהם האָב איך פערשטאַנען, אַז דאָ איז מען נאָך זעהר ווייט פון מלחמה-שטימונגען. אין שטאָדט איז שטיל און רוהיג, נישטאָ קיין בעוועגונג, קיין מיליטער. די אָרטיגע כלל-טהוער זענען זיך צופאָהרען אויף זומער-וואוינונגען, דעם פאָריגען אָוועגד איז געווען אַ פרעהליכער, ליבהאָבערישער ספעקטאַקל, מיט אַ פאַטריאָטיש-וואָלטהעטיגען ציל, אויף וועלכען ה׳ הפץ האָט ביז שפּעט פערבראַכט. בקצור—דאָס געוועהנליכע פּראָווינציעלע לעבען. אין שטאָדט איז דאָ אַ יודישער הילפס-קאָמיטעט, נאָר ער אַרבייט כמעט נישט. קיין היימלאָזע לאָזט מען נישט אַריין אין שטאָדט. אָרגאַניזירען אַ שפּייז-פּונקט פאַר די דורכפאָהרענדע

אויפ׳ן וואָקזאַל האָט ביז איצט די אַדמיניסטראַציע נישט ערלויבט. איצט האָט זי ערלויבט, נאָר מ׳האָט נישט איינגעאָרדענט.

ה׳ חפץ האָט צונויפגעקליבען דעם קאָמיטעט. איך האָב פאָרגעלעגט איבערצולאָזען דאָ די היימלאָזע. דער קאָמיטעט האָט איינגעשטימט אויפצונעהמען זיי, נאָר איז נישט זיכער געווען, אַז ער וועט זיי קאָנען ברענגען אין שטאָדט. קומענדיג אויפ׳ן באַהנהויף, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז מ׳נעהמט דאָ נישט צו ביי אונז די פערוואונדעטע: מ׳שיקט אונז מיט זיי קיין האָמעל. איך האָב זיך דורכגערעדט מיט די היימלאָזע און זיי האָבען איינגעשטימט און פאָהרען קיין האָמעל.

איך האָב שוין פריהער דערמאָהנט, אַז אין ברעסט האָב איך בעשטעלט צעהן קאַסטענס פאַר די ספרי תורות פון שוהל. אַנשטאָט צעהן האָט דער טישלער פאַרטיג געמאַכט נאָר צוויי, אין וועלכע איך האָב איינגעפּאַקט זעכצעהן ספרי תורות. איין קאַסטען האָב איך אָבגעשיקט דעמאָלט קיין קאָברין. דעם צווייטען האָב איך מיטגענומען און איבערגעלאָזען אין פינסק די גבאים פון שוהל.

פאַר די עטליכע שעה, וואָס מיר זענען געווען אין פינסק, זענען אָהן מיין וויסען, צוגעקומען אין די וואַגאָנען עטליכע צעהנדליג קריסטליכע היימלאָזע. אויף עפּיס אַ סטאַציע האָט מען, ווייטער אָהן אונזער וויסען, צוגעקייקעלט צו אונזער צוג דריי וואַגאָנעס מיט אַרויסגעשיקטע דייטשע קאָלאָניסטען. איך האָב געפיהרט מיט זיך פון קאָברין ברויט און צוקער—און האָב עס געטיילט גלייך ווי יודען, אַזוי קריסטען. פאַר קינדער האָב איך געהאַט וויים ברויט און געקויפט אויף די סטאַציעס מילך.

צווישען די יודישע היימלאָזע זענען, חוץ אַרויסגעשיקטע פון ברעסט-ליטאָווסק, געווען עטליכע צעהנדליג געזינדען פון וולאָדאַווא, פון פוילען. די ברעסט-ליטאָווסקער האָבען זיך דעם גאַנצען וועג געקריגט מיט די פוילישע, איבערהויפט האָבען די ווייבער געזידעלט זיך מיט איינאַנדער. אַז איך האָב זיי אויפגעוואָרפען, אויפווייזענדיג, אַז אי ליטווישע, אי פוילישע יודען זענען גלייך יודען און נישטאָ וואָס צו טיילען זיך מיט יחוס,

האָבען אי די, אי יענע, געאײַלט און הייס אײַנגעשטימט מיט מיר—און אין אַ שעה אַרום ווייטער געקריגט זיך.

אין איין וואַגאָן זענען געווען צוויי קראַנקע פרויען. אַ שרעקליך אָבגעצעהרט מיידעל, וועלכע האָט נישט געקאָנט אויפנעהמען קיין עסען און איז די גאַנצע צייט געלעגען און גערעכצט, און אַ פרוי, ביי וועלכער עס זענען געווען קאָנוואולסיעס און היסטערישע אויסגעשרייען. די איבעריגע פרויען פון דעם וואַגאָן, האָבען ביי יעדען אָבשטעלען זיך געבעטען, איך זאָל צונעהמען די קאָנוואולסירענדע קראַנקע פון זייער וואַגאָן, ווייל די קינדער שרעקען זיך פאַר איהר. נאָר וואוהין האָב איך זי געקאָנט צונעהמען?

באַלד ווי מיר זענען אָבגעפאָהרען פון פינסק אויף דעם ערשטען אויפהאַלט, האָט מען מיר אָנגעזאָגט, אַז איינער פון די היימלאָזע, אַן׳עלטערער יוד פון וואָלאָדאַווא, לאַנדא, איז מיט אַמאָל געפאַלען און ליגט אָהן בעוואוסטזיין. איך בין אַוועק אַהין. דער קראַנקער האָט אויסגעזעהן ווי אַ זקן פון זיבעציג יאָהר, און געהאַט האָט ער נאָר אַכטאונפערציג יאָהר. ער איז געווען אַ קרעמער, געהאַט מיט זיך דעם גאַנצען פערמעגען, הונדערט רובל, האָט מען זיי ביי איהם אין קאָברין אין שוהל צוגע׳גנב׳עט און דאָס האָט איהם שרעקליך ערשיטערט. הייגט, עסענדיג ברויט מיט קאָנפיטורען, איז ער מיט אַמאָל געפאַלען אויף דער ערד אָהן בעוואוסטזיין. איך האָב איהם געפונען אַ ליגענדיגען מיט צוגעמאַכטע אויגען אָהן בעוועגונגען. ער האָט שוואַך געמאַכט מיט די ליפען, אויסשפייענדיג קאָנפיטור-שטיינדלעך, וואָס זענען פערבליבען אין מויל. דער אַרצט פון אונזער צוג, פרוי שאַפּיראָ, וועלכע האָט נאָר וואָס געענדיגט און אינטערעסירט זיך נישט אַזוי מיט מעדיצין, ווי מיט דער פראַגע, ווי אַזוי גיכער צו שמד׳ן זיך, כדי חתונה צו האָבען פאַר אַ פערוואונדעטען לופט-פליהער, וועלכען מיר האָבען מיטגעפיהרט,—האָט אַ טאַפּ געטהון ביים קראַנקען דעם פולס און געפונען, אַז ער דרעמעלט און מ׳דאַרף איהם לאָזען צורוה. און ביינאַכט איז ער, נישט קומענדיג צו זיך, געשטאָרבען.

אינדערפריה האָב איך געפונען דעם טויטען אינמיטען וואַגאָן אויף דער ערד. אַרום זענען געשטאַנען דאָס ווייב מיט פיער קינדער און שטיל געוויינט. עס האָבען געוויינט אויך די איבעריגע, וואָס האָבען זיך געפונען אין וואַגאָן. געדענקענדיג, ווי מיט אַ טאָג פריהער האָט מען מיך נישט געלאָזט רוהען, איך זאָל צונעהמען די קראַנקע יודענע, וועלכע נערווירט איהרע שכנים, האָב איך בעשטימט איצט אַריבערצוזעצען אין די אַנדערע וואַגאָנען די אַלע, וואָס האָבען זיך געפונען אין וואַגאָן, וואו דער טויטער איז געלעגען. נאָר צו מיין פערוואונדערונג, האָט קיינער נישט געוואָלט אַוועקגעהן. „מיר זענען צוזאַמען מיט איהם געפאָהרען מיט אַ לעבעדיגען, וועלען מיר איהם נישט פערלאָזען אַ טויטען”,—האָבען זיי געענטפערט.

אין האָמעל האָט מען זיך אויך אָבגעזאָגט צונעהמען ביי אונז די פערוואונדעטע און געהייסען פאָהרען קיין ראָהאָטשאָוו, וואו עס זענען געווען קאָנצענטרירט פיל לאַזארעטען. די היימלאָזע האָב איך אָבער בעשטימט איבערצולאָזען דאָ.

אין האָמעל האָט זיך דער יודישער הילפס-קאָמיטעט אַרויסגעוויזען זעהר אַנ'אַקטיווער. ער האָט איינגעאָרדענט און אָרגאַניזירט הילף פאַר דרייטויזענד היימלאָזע, וועלכע געפינען זיך אין שטאָדט און שפייזט די צעהנדליגער טויזענדער היימלאָזע, וואָס געהען פאַרביי האָמעל. ווי אין אַנדערע ערטער, האָט מען דאָ פריהער נישט ערלויבט צו אָרגאַניזירען שפייז-הילף פאַר די דורכפאָהרענדע יודען. איצט האָט מען עס ערלויבט און אויפ'ן וואָקזאַל געפינען זיך שטענדיג פאָרשטעהער פון קאָמיטעט, וועלכע בעגעגענען יעדען צוג מיט היימלאָזע.

די קאָמיטעט-פאָרשטעהער האָבען געשווינד אויסגעלאָדען די וואַגאָנען, אַראָבגעזעצט די היימלאָזע יודען און קריסטען. אין דערזעלבער צייט האָט מען געגעבען צו וויסען אין חברה קדושה, מ'זאָל שיקען נאָך דעם טויטען.

מיר האָבען קיין צייט נישט געהאַט צו ענדיגען דאָס אויספאַקען, ווי מ'האָט אונז אָנגעזאָגט פון קאָמענדאַנט, אַז עס איז דאָ אַ פעראָרדנונג נישט צו לאָזען אין שטאָדט קיין היימ-

לאָזע. זיי מוזען אַלע אָבגעשיקט ווערען: קריסטען אין טשערני־גאָווער און יודען אין פּענזער גובערניע. די היימלאָזע קריסטען, די אוקראַינער און דייטשע קאָלאָניסטען, האָבען עס אויפגענומען רוהיג—אין טשערניגאָווער גובערניע, איז אין טשערניגאָווער. און איך האָב זיי איבערגעגעבען אין רשות פון קאָמענדאַנט. די יודען אָבער, זענען געווען אויסער זיך פון פערצווייפלונג. זיי האָבען געראַכענט צו פערבלייבען אין האָמעל אָדער אין דער סביבה, נעהנטער צו דער היים, אויף דעם פאַל, אויב מ׳וועט זיך אין גיכען קאָנען אומקעהרען. דערצו נאָך האָט זיי דערשראָקען די פּערספּעקטיוו צו פאָהרען אין אַ גאַנץ אומבעקאַנטער געגענד, וואו עס זענען נישטאָ קיין יודען און וואו זיי וועלען אפשר קיין שום פּאַסענדע אַרבייט נישט געפינען. איך בין אַוועק צום קאָמענדאַנט פּועל׳ן, מ׳זאָל זיי לאָזען דאָ, נאָר עס האָט נישט געהאָלפען. אין דער צייט איז געקומען אַ מיטגליד פון קאָמיטעט און מיטגעטיילט, אַז אין אָווענד געהט אָב אַ צוג מיט יודישע היימלאָזע אין טאַווריער גובערניע און עס איז מעגליך מיט דעמזעלבען צוג אָבצושיקען אויך די, וואָס איך האָב געבראַכט. די היימלאָזע האָבען מיך אַרומגערינגעלט און געבעטען איך זאָל זיי אַנ׳עצה געבען. אין טאַווריער גובערניע דאַרף מען אָבפאָהרען אין עטליכע שעה אַרום, אויב אָבער אין פּענזער, קאָנען זיי פערבלייבען אויף אַ פּאָר טעג אויפ׳ן וואָקזאַל און אָברוהען. איך האָב גע׳עצה׳ט פאָהרען אין טאַווריער גובערניע. דאָרט איז גרינגער צו קריגען אַרבייט און דער קאַנט איז אַ יודישער. דער לעצטער אַרגומענט האָט זיך אַרויסגעוויזען אַלס אַ וויכטיגסטער: נאָר זיין צווישען יודען! און אַלע האָבען איינגעשטימט. „מיר פאָלגען אייך, ווי אַנ׳אייגענעם פאָטער. מיר פאָהרען אין טאַווריער גובערניע!״ האָבען זיי מיר געזאָגט מיט טרעהרען.

איינגאַנצען זענען געווען הונדערט אַכטאונצוואַנציג היימלאָזע (צווישען זיי דרייאונפופציג קינדער). די קראַנקע פרויען האָט מען באַלד אָבגעפיהרט אין יודישען שפּיטאָל. אין האָמעל זענען פערבליבען זייערע געזינדען און די אלמנה מיט די

יתומים פון פערשטאָרבענעם לאַנדא, סך הכל איינאונצוואַנציג נפשות, - די איבריגע הונדערט און זיבען, זענען אָבגעפאָהרען אין טאַוורער גובערניע.

אונזער צוג מיט די פערוואונדעטע איז אַוועק ווייטער. ווי נאָר ער האָט זיך געריהרט פון אָרט, האָבען זיך פון איין וואַגאָן דערהערט האַרצרייסענדע געשרייען. איך בין אַראָבגעשפרונגען און דערזעהן, אַז דער טויטער לאַנדאָ איז פערבליבען אין וואַגאָן. ער איז געלעגען אויף דער ערד מיט אַ ליכט צוקאָפּענס. אַרום איהם זענען געשטאַנען דאָס ווייב מיט די קינדער און ביטערליך געשריען. מיר האָבען אָבגעשטעלט דעם צוג. די חברה קדושה האָט געאיילט צוגענומען און אַוועקגעטראָגען דעם מת. די וויינענדע און שרייענדע יודען, די דערשראָקענע מענשען פון חברה קדושה, וואָס זענען געלאָפען מיט'ן מת—דאָס אַלץ האָט די סאָלדאַטען און קריסטען, וואָס זענען געשטאַנען אויפ'ן פּלאַטפאָרם, אויסגעוויזען מאָדנע און קאָמיש. אייניגע זענען געווען גרייט צוצולאַכען זיך. נאָר מ'האָט זיך פונדעסטוועגען אָבגעהאַלטען: די מיסטיק פון טויט האָט גובר געווען.

שפּעט ביינאַכט זענען מיר געקומען קיין ראָהאַטשאָוו און איבערגעלאָזען דאָרט די פערוואונדעטע. צוריק האָט מען אונזער צוג אָבגעשיקט אויף אַנ'אַרומיגען וועג, איבער מינסק, באַראַנאָוויטש, זשאַבענקאָ.

אין מינסק האָב איך געטראָפען דיזעלבע רוהיגע שטימונג, ווי אין פּינסק. אַ פּאָר שעה בין איך אַרומגעגאַנגען פון איין מיטגליד פון קאָמיטעט צום אַנדערן און איינעם נישט געפונען. אַלע זענען זיי געווען אויף זומער־וואוינונגען. דער חלוק פון פּינסק איז נאָר דער, וואָס דאָ געפינען זיך פּיל טויזענדער היימלאָזע.

אַז איך האָב זיך אומגעקעהרט אויפ'ן באַהנהויף צו אונזער צוג, האָט דער בעפולמעכטיגטער, איוואַנאָוו, וועלכער איז נאָר וואָס געקומען פון שטאַב, מיטגעטיילט, אַז די סטאַוקע קלייבט זיך אַריבער פון ראָוונא קיין מאָהילעוו, אַז מ'ערוואַרט דעם קיסר'ס דורכפאָהר און אַז דער שטאַב פון דער דרייצעהנ־

טער אַרמעע, געהט אַריבער פון קאָברין קיין ווילנאָ. ביז די אַלע אַריבערפאָהרונגען וועלען זיך נישט ענדיגען, וועט זיין אָב־געשטעלט יעדע בעוועגונג אויף דער ליניע און דעריבער וועט אונזער צוג דאָ פערבלייבען עטליכע טעג, אפשר א וואָך.

דערצעהלענדיג דאָס, האָט איוואַנאָוו זיך געקאָכט.

—ווי געפעלען אייך די לייט פון שטאַב! זיי האָבען אפילו נישט אַ קוק געטהון מיינע פאַפירען, נישט געפרעגט ווער איך בין און גלייך דערצעהלט מיר אַזעלכע שטרענג געהיימע סודות! עס איז משוגע צו ווערען!

און אין דערזעלבער צייט האָט איוואַנאָוו אָט די שטרענג געהיימע סודות אָפען דערצעהלט פאַר'ן גאַנצען פערסאָנאַל פון אָבטיילונג.

ביינאַכט בין איך געזעסען מיט אַ סאָלדאַט. אַ סאַניטאַר פון אונזער אָבטיילונג. ער האָט זעהר אינטערעסאַנט איבערגע־געבען זיינע איינדרוקען פון דער יאַפּאַנער מלחמה, אין וועלכער ער האָט גענומען אַנטייל. ער האָט געהאַט זעהר זאַפטע אויס־דריקען.

—מ'האָט מיך געשטעלט אויפ'ן וואַך. דער פראָסט ברענט. איך בין געשטאַנען און „צוגעזאָדען" געוואָרען צו דער ערד. נאָך אַ ווייל — און אויס! נאָר, אַ דאַנק גאָט, מ'איז געקומען און מ'האָט מיך „אָבגעבראָכען".

מיר זענען אין מינסק אויך „צוגעזאָדען" געוואָרען. נאָר אויפ'ן דריטען טאָג האָט מען אונזער צוג „אָבגעבראָכען".

אין מינסק האָב איך נישט געקראָגען קיין ברויט פאַר די קאָברינער היימלאָזע. דער קאָמענדאַנט האָט מיר אַנ'עצה געגע־בען צו טעלעגראַפירען אין באַראַנאָוויטש אין דער אינטענדאַנ־טישער בעקעריי, מ'זאָל דאָרט צוגרייטען פאַר מיר ברויט. איך האָב טעלעגראַפיש געבעטען צוגרייטען צוויי הונדערט פוד קאָרנ־ברויט און פינפאונצוואַנציג פוד ווייצענס.

אין מינסק האָט מען מיר דערצעהלט, אַז אין ברעסט־ליטאָווסק האָט מען, אָנשטאָט די צוגעזאָגטע דרייסיג צוגען פאַר די אַרויסגעשיקטע, געגעבען נאָר דעם לעצטען טאָג דריי צוגען־

אין באַראַנאָוויטש האָט מען מיר פון אינטענדאַנטסטוואָ, אָנשטאָט די פעראָרדענטע צווייהונדערט פינפאונצוואַנציג פוד ברויט, אַרויסגעגעבען נאָר הונדערט פוד קאָרענעם און פופצעהן פוד ווייצענעם, אי דאָס, שלעכט אויסגעבאַקענעם ברויט.

אונזער צוג איז געגאַנגען זעהר לאַנגזאַם. האָט דורכגעלאָזען צעהנדליגער צוגען מיט קריסטליכע היימלאָזע פון אַלע זייטען. אין איין צוג האָב איך בעמערקט כמעט דורכאויס בעאַמטע, דאָס זענען געווען פאָסט-בעאַמטע פון ביאַליסטאָק. ס'האָבען עוואַקואירט פון דאָרט אַלע פאָסט-אַנשטאַלטען.

—וואָס הערט זיך אין ביאַליסטאָק?—האָב איך זיי געפרעגט?

—כמעט אַלע פונאַנדערגעפאָהרען זיך, חוץ „זשידעס”. זייער צאָהל האָט זיך נאָך פערמעהרט אין שטאָדט.

—מסתמא היימלאָזע פון אַרומיגע ערטער?

—ווער ווייסט? נאָר זיי פערקויפען גאָרנישט. נישט צו קריגען נישט קיין מעהל, נישט קיין צוקער. זיי בעהאַלטען.

—אפשר האָבען זיי נישט? אויספערקויפט?

—אַ קאָזאַק האָט געמאַכט אונטערזוכונגען, האָט ער אין צוויי יודישע קלייטען געפונען צווייהונדערט פוד צוקער.

יז

אום צעהן פריה, בשעת אונזער צוג איז צוגעגאַנגען צו דער סטאַציע זשאַבענקאָ, האָט זיך מיט אַמאָל דערהערט אַ שטאַרקער אויפרייס-קלאַפּ, פון וועלכען אונזער וואַגאָן האָט אַ ציטער געטהון און גלייך נאָך דעם אַ צווייטער, פיל שטאַרקערער, ווי אַ הילכיגער דונער-קלאַפּ. אונזער וואַגאָן האָט זיך שטאַרק אַ בויג געטהון אָן אַ זייט, אַ ריס געטהון פאָראויס און האַסטיג אָבגעשטעלט זיך. דאָס קליינע פענסטערל איז געווען אויסגעבראָכען, אין וואַנד איז געווען דורכגעריסען אַ לאָך. מיר האָבען קיין צייט נישט געהאַט קומען צו זיך, ווי עס האָט זיך דערהערט אַ געשריי: „אַ שרפה!” און מיר האָבען דערזעהן אַנט-

קעגען זיך, אויף דער צווייטער ליניע, אַ בענזין־ציסטערן אינ־גאַנצען אַרומגענומען מיט אַ רויטען פלאַם. אונזער צוג האָט זיך ווידער האַסטיג אַ ריס געטהון. אָבגעלאָפען עטליכע צעהנדליג קלאַפטער און אָבגעשטעלט זיך געגען וואָקזאַל.

מיר זענען געאיילט אַרויסגעשפרונגען פון וואַגאָן. עס האָט זיך שוין געפונען עמיצער, וואָס האָט „אַליין געזעהן", ווי אַ סאָלדאַט האָט געטראָגען עטוואָס, אַריינגעלאָזען און דאָס האָט אויפגעריסען. באמת אָבער איז דער אויפרייס און די שרפה גע־קומען פון גראַנאַטען, אַראָבגעוואָרפענע פון דייטשע אַעראָפּלאַנען, וועלכע האָבען זיך געטראָגען איבער דער ליניע.

עס האָבען געברענט צוויי ציסטערנעס און עס זענען גע־שטאַנען אין געפאַהר די איבעריגע זיבען פון זעלבען צוג. חוץ דעם האָבען יעדע מינוט געקאָנט זיך אָנכאַפּען פיער וואַגאָנען מיט סנאַריאַדען און אויפרייס־מאַטעריאַל, וואָס זענען דערביי געשטאַנען. די באַהן-בעאַמטע האָבען זיך אומגעוואָרפען צורודערט, זוכענדיג אַ לאָקאָמאָטיוו, וועלכער זאָל אָבפיהרען די ציסטערנעס און די וואַגאָנען מיט אויפרייס־מאַטעריאַלען פון געפעהרליכען אָרט. ביז מען האָט געקראָגען אַ לאָקאָמאָטיוו, האָבען זיך אַ מענשען פופציג אַ לאָז געטהון צו די ברענענדע ציסטערנעס, מיט גרויס מיה אָבגעקייטעלט פינף פון זיי און מיט די פלייצעס אָבגעקייקעלט. אַן אָנגעקומענער לאָקאָמאָטיוו האָט אָבגעפיהרט די וואַגאָנען מיט אויפרייס־מאַטעריאַלען.

דער ערשטער פון די צוויי אַראָבגעוואָרפענע גראַנאַטען האָט געטראָפען אין אַ פּאַסאַזשיר־וואַגאָן, וואו עס האָבען זיך געפונען באַהן־בעאַמטע. מ'האָט אַרויסגעטראָגען פון צובראָכענעם און ברענענדען וואַגאָן עטליכע געה'רג'עטע און פערוואונדעטע. פאַרביי מיר האָט מען פאַרבייגעטראָגען אַן עלטערן מענשען מיט צוריסענע הענד און מיט אַ שרעקליכער וואונד אין אַקן, פון וואַנען עס האָט געגאָסען בלוט. דער פערוואונדעטער האָט מיט פערצווייפלונג געשריען:

—האָט רחמנות, ראַטעוועט פון וואַגאָן מיין ראָק, דאָרט איז הונדערט פינפאונזיבעציג רובל, וועלכע איך האָב גאָר־וואָס

בעקומען געהאַלט.

דאָס פייער האָט שוין געהאַט אַרומגעכאַפּט אַלע פיער ציסטערנעס און געאַרבייט מיט אַ שרעקליכען אימפעט. דאָס בילד איז געווען אַ פאַנטאַסטישעס. גלייך פון די ציסטערנעס הויבען זיך אויף גרויסע צונטער-רויטע קנוילען פייער, קייקלען זיך אי־בער פלאַסטיש און גיך און פון זיי קייקלען זיך אַרויס אַנדערע קנוילען, אויך אַזעלכע גרויסע און פלאַמענדיגע, נאָר וואו נישט וואו בעדעקטע מיט שוואַרצע פלעקען און פינטלען. און איבער זיי נאָך קנוילען, שוין מעהר שוואַרצע, אין וועלכע דער פייער ווייזט אויס ווי רויטע פלעקען אויף אַ שוואַרצען פאָן. און אַזוי קייקלען זיך אַרויס איינע פון די אַנדערע צעהנדליגער דיקע קנוילען, ביז זיי ווערען גאַנץ שוואַרץ און פעט און פערוואַנ־דלען זיך אין אַ סלופּ רויך, וועלכער ציהט זיך הויך־הויך, פער־בויגט זיך, פערשפּרייט זיך און ציהט זיך אויס אויף וויאָרסטען לאַנג, ווי אַ שוואַרצער טוך.

מיט אַמאָל דונערט אויף אַ נייער אויפרייס, אַ שטאַרקערער ווי די פאָריגע. קיינער ווייסט נישט פון וואַנען ער קומט. אַז די פּאַניק ווערט שטיל, בעמערקט מען, אַז די ערשטע ציסטער־נע, וואו דער בענזין האָט אויסגעברענט, האָט זיך, פון די גאַ־זען, אַראָבגעריסען פון פלאַטפאָרם מיט די רעדער און אָבגעוואָר־פען געוואָרען פאַר פופציג קלאַפטער. באַלד דערוואוסט מען זיך, אַז דערביי זענען צוויי מענשען גע'הרג'עט. איך בין צוגעגאַנגען צום אָרט, וואו די אַראָבגעריסענע ציסטערנע איז געפאַלען. נע־בען איהר זענען געלעגען צוויי הרוגים. איינער אַ בעיאָהרטער מענש, כמעט אַ הוילער—די בגדים זענען פון אויפרייס פער־ברענט געוואָרען,—איז געלעגען מיט'ן פּנים אין אַ קאַלוזשע בלוט, אין זייט איז געווען אָפען אַ ברייטע וואונד, פון וועלכער עס האָבען אַרויסגעשטעקט די אַרומגעברענטע אינגעווייט. איין פוס און איין האַנד זענען געווען ווי מיט אַ מעסער אָבגעשניטען און געלעגען אָבגעוואָרפען אָן דער זייט. אַ ביסעל ווייטער איז גע־לעגען אַ יונגעל מיט אַ האַלב אַראָבגעריסענעם קאָפּ. איך האָב

בעמערקט, אַז די האָר ביים עלטערן זענען אין קליינינקע גרויע גרייזעלעך, ווי ביי אַ נעגר. צוגעקוקט זיך, האָב איך פֿערשטאַנען, אַז זיי זענען אין אַ הרף עין פֿערהרגעט געוואָרען און דאָס אַש האָט זיך פֿערוויקעלט אין גרייזעלעך.

אַרום דריי בייטאָג זענען מיר אָבגעפֿאָהרען קיין קאָבּרין. נאָר אָבּפֿאָהרענדיג פֿינף וויאָרסט, אָבּגעשטעלט זיך. מיר האָבען זיך דערוואוסט, אַז פֿאַר אונז געפֿינען זיך עטליכע צעהנדליג צוגען, וועלכע רוקען זיך פּאַמעליך צו קאָבּרין. יעדע דריי-פֿיער שעה האָבען מיר זיך צוגערוקט אויף אַ וויאָרסט. פֿאַר אַ מעת-לעת זענען מיר אָבגעפֿאָהרען צוואַנציג וויאָרסט. ביז קאָבּרין איז געבּליבּען זעקס וויאָרסט. איך בין אַוועק אַהין צופֿוס. דער גאַנצער וועג, ביז ק ב ין, האָט אויסגעוויזען ווי אַ נאָמאַדען-לאַגער. טויזענדער סאָלדאַטען, פֿויערים און פֿויערטעס, זענען געזעסען ביי ביידע זייטען וועג, געקאָכט וואַרמעס. אויף דעם שטח פֿון אַ האַלבּען וויאָרסט זענען ביים אַראָבּנידערונג פֿון דער באַהן-ליניע געלעגען צובראָכענע, צוקריפּעלטע, פֿערבּרענטע וואַגאָנען און עס האָבען זיך געוואַלגערט גאַנצע הויפֿענס אָפֿיציעלע פּאַפּירען, טעלעגראַמען. מיט צוויי טעג צוריק איז דאָ פֿאָרגעקומען אַ צוזאַמענשטויס פֿון אַ פּאָסט-צוג מיט אַ סאַניטאַרען-צוג. דערביי זענען פֿינפֿאונדרייסיג מענשען גע'הרג'עט געוואָרען און פֿיל פֿערוואונדעט.

אין קאָבּרין אויפ'ן וואָקזאַל האָב איך געטראָפֿען טולופּאָוו'ן. ער האָט מיר מיטגעטיילט, אַז ביי איהם איז געוועזן דער ראַבּינער, זיי זענען צוזאַמען געוועזן אין קאָמיטעט פֿון פֿערבּאַנד פֿון שטעדט און אויסגעפֿיהרט, דער קאָמיטעט זאָל אָרגאַניזירען הילף פֿאַר די יודישע היימלאָזע. געוועזן איז ער מיט דעם ראַבּינער אויך אין שוהל און ערשיטערט געוואָרען פֿון דעם, וואָס ער האָט דאָרט געזעהן. טויזענדער היימלאָזע זענען איינגעפּרעסט אין שוהל און אויפ'ן שוהל-הויף. צווישען זיי זענען דאָ פֿיל כאָלערא-קראַנקע. די קראַנקע און די טויטע ליגען צוזאַמען מיט די געזונדטע. אַנ'אמת'ער גיהנום.

פֿון טולופּאָוו'ן האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דערוויל

קומען נישט אָן פון פראָנט קיין פערוואונדעטע און איך האָב איהם געבעטען, אַז ער זאָל מיר געבען דעם צוג, ווי נאָר ער וועט אָנקומען, כּדי ווידער אָבצופיהרען אַ פּאַרטיע יודישע הײמלאָזע.

—איהר ווייסט דאָך,—האָט ער מיר געענטפערט,—אַז איך געה שטענדיג מיט אייערע פאָרשלאָגען. איך רעכֿען, אַז עס וועט נישט זיין קיין שום מניעה, איך זאָל אייך קאָנען געבען דעם צוג. נאָר, פערשטעהט זיך, איהר וועט, ווי דעם פאָריגען מאָל, אויפנעהמען נישט בלויז יודען, נאָר אויך קריסטען?

—זעלבסטפערשטענדליך,—האָב איך געענטפערט.—אָבער איהר מוזט נעהמען אין אַכֿט, אַז די וועג-הוצאות דעק איך פון דעם געלד פון יודישען הילפס-קאָמיטעט, וועלכֿעס איך קאָן אויסנוצען נאָר פאַר יודישע הײמלאָזע. אויב איך וועל אויפ-נעהמען אין צוג קריסטליכֿע הײמלאָזע, וועט איהר זיך דאַרפען בעמיהען קריגען פון וועלכֿען עס איז אַנשטאַלט מיטלען אויף זייערע הוצאות.

—אַך! צוליב וואָס מאַכֿט איהר אַ חלוק צווישען יודען און קריסטען!—האָט טולופּאָוו אויסגערופען מיט צער.

—נישט איך מאַך דעם חלוק, אַנדערע מאַכֿען איהם. יע-דען טאָג געהען דורך צעהנדליגער צוגען מיט הײמלאָזע און צווישען זיי איז קיין איין יוד נישטאָ. יודען לאָזט מען נישט אַריין אין די צוגען. דאָ, דער קאָמענדאַנט פון סטאַציע ער-לויבט נישט אַ יודען צוגעהן נאָהנט צום באַהנהויף.

—אַלץ אמת! אָבער דאָס טהוען דאָך זיי און מיר האַל-טען, אַז זיי טהוען נישט גוט, נישט מענשליך. פאַרוואָס זשע ווילט איהר זיי נאָכֿטהון? יודען, קריסטען—אַלץ דיזעלבע אומ-גליקליכֿע הײמלאָזע מענשען.

—דאָ האַנדעלט זיך נישט וועגען די הײמלאָזע, וועלכֿע זענען פאַר מיר אויך גלייך אומגליקליכֿע,—האָב איך געענט-פערט,—נאָר וועגען דעם, וועלכֿע הילפס-קאָמיטעטען דאַרפען וועמען העלפען. איך האָב נאָך נישט געזעהן, אַז אַ ספּעציעל רוסישער הילפס-קאָמיטעט (און אַזעלכֿע זענען דאָ), זאָל אויס-

העלפען יודען. און חוץ אַלץ, ווען איך וואָלט אפילו זיין איינ־שטימיג מיט אייך, וואָלט איך אויך נישט געקאָנט אָהן אַנ׳ער־לויבעניש פון יודישען הילפס־קאָמיטעט אויסגעבען זיין געלד אויף קריסטליכע היימלאָזע.

דער ראַבינער האָט געדאַרפט קומען אויפ׳ן וואָקזאַל צו טלופאָוו׳ן, נאָר ער איז נישט געקומען און איך בין אַוועק אין שטאָדט צו איהם. די בעוועגונג אין די גאַסען איז געווען אַנ׳־אונגעהויערע. דאָס געוועהנליכע בילד פון אַ געאיילטען מילי־טערישען ריקצוג.

צוזאַמען מיט׳ן ראַבינער זענען מיר אַוועק אין שוהל. דאָס, וואָס כ׳האָב דאָרט געזעהן, איז באמת געווען קאָשמאַריש. אין שוהל, צווישען עטליכע צעהנדליגער אָרון קודש׳ן מיט ספרים, געבראַכטע אַהער פון אַלע שטאָדט־קלויזען און בתי מדרשים; צווישען פיל צעהנדליגער קאַסטענס, פעק און פעקלעך, זענען געשטאַנען און געלעגען אויף דער ערד פיל הונדערטער מענ־שען, עלטערע און קינדער, פשוט צונויפגעפּרעסטע. אַ שטויסע־ניש, געשרייען, אַ געוויין פון קינדער, אַ שאַרפער עפּוש גערוך און אַ שרעקליכע אומריינקייט. אין דער ערשטער מינוט בין איך פערדולט געוואָרען און מיר איז שפּל געוואָרען פון גערוך.

אין מזרח־וואַנד, אין ווינקעל, ליגט אויף דער ערד אַ מיידעלע פון אַ יאָהר צעהן. דאָס פּנימ׳ל איז ביי איהר אינגאַנ־צען בלוי. נעבען איהר שטעהט אַנ׳עלטערע יודענע און וויינט.

—וואָס איז איהר?—פרעג איך.

—דער בייכעלע...—ענטפערט וויינענדיג די מוטער.—מ׳וואָלט אפשר געקאָנט ברענגען אַ דאָקטאָר?...

—כאָלערא,—רוימט מיר איין דער ראַבינער און ווייזט מיר אַ גאַנצע רייה קראַנקע, וואָס ליגען נאָך דעם מיידעלע. עטליכע פון זיי זענען אַריבערגעדעקט איבער׳ן קאָפּ. דאָס זע־נען געשטאָרבענע. נישט ווייט פון זיי ליגט אַ קינד מיט אַ רויט ברענענדיג פּנימ׳ל פון היץ: מאָזלען.

—איז דען נישטאָ וואוהין אָבצופיהרען די קראַנקע?—פרעג איך דעם ראַבינער.

—נישטאָ. דער שפּיטאָל איז פאַרנומען דורך מיליטער, און ערגיץ נעהמט מען נישט צו קיין פּריוואַטע קראַנקע, בּפרט כאָלערנע.

—אפשר וואָלט מען זיי געקאָנט אַריבּערפיהרען אין אַ בּית-המדרש?

—די בּתּי-מדרשים און קלויזען זענען געווען פאַרנומען דורך מיליטער. איצט האָט מען זיי בּעפרייט און דאָרט האָבּען זיך בּעזעצט די געזינדען פון יודישע שוסטער און לעדער-אַר-בּייטער, וועלכע אַרבּייטען אין די אינטענדאַנטישע ווערקשטאַטען.

דערוויסענדיג זיך, אַז איך בּין פון הילפס-קאָמיטעט, רינג-לען מיך אַרום צעהנדליגער היימלאָזע, יעדער מיט זיין בּקשה.

—מ'וואָלט בּעדאַרפט אַ טייל פון די היימלאָזע בּעזעצען אין שטאָדט, און וועלכע עס איז הייזער. וועלען זיך דען נישט געפינען עטליכע דירות?—פרעג איך דעם ראַבּינער.

—עס וואָלט זיך געוויס געפינען,—ענטפערט מיר איינער פון די היימלאָזע,—אָבּער מ'קאָן דאָך נישט אַרויסגעהן אין גאַס.

—פאַרוואָס?

—מ'שלאָגט, מ'הרג'עט יודען! איצט איז דאָ אַ „נאַבּאָר" פון די, וואָס דאַרפען זיך שטעלען אין 1917 יאָהר. געהען אום אי-בּער'ן גאַס די „נאָוואָבראַנצעס" שכור'ע און שלאָגען יודען, ווע-מען זיי טרעפען נאָר, מ'שלאָגט אפילו די יודישע נאָוואָבראַנ-צעס. מ'האָט זיך געקלאָגט דעם וואָינסקי נאַטשאַלניק. ער האָט אַרויסגעגעבּען אַ בּעפעהל, מ'זאָל נישט שלאָגען, נאָר עס העלפט נישט.

אויפ'ן גרויסען שוהלהויף איז דאָסזעלבּע בּילד ווי אין שוהל. דאָ געפינען זיך עטליכע טויזענד מאַן. אין עטליכע ער-טער זענען פונאַנדערגעלעגט שייטערס, מ'קאָכט עסען. אַנ'עכטער לאַגער.

אַלע ווייסען, אַז איך האָב געדאַרפט בּרענגען בּרויט און פון אַלע זייטען שטעהט מען צו צו מיר: וואו איז דאָס בּרויט? אין שטאָדט איז נישט צו קריגען פאַר געלד נישט קיין בּרויט, נישט קיין מעהל. מיט גרויס מיה האָט מען נעכטען געקראָגען

דרייסיג פוד ברויט. וואָס איז דאָס פאַר דרייטויזענד מאַן? וועניגער ווי אַ האַלב פונט פאַר אַ מענשען.

צו מיר געהען צו עטליכע יודען, געוועזענע סאָלדאַטען.

— מיר טענה׳ן שוין דעם צווייטען טאָג, אַז מ׳דאַרף כאָטש דאָ ביים הויף אויסבויען אַ מין באַראַק פאַר די קראַנקע, זיי זאָלען נישט ליגען צוזאַמען מיט די געזונדטע, אַ ביסעל ברעטער איז דאָ, בעלי־מלאכות וועלען זיך צווישען אונז אויך געפינען, אין צוויי טעג קאָן מען דאָס פאַרטיג מאַכען.

— נו, וואָס זשע איז די מניעה?

— מ׳דאַרף דאָך אויף דעם געלד. אויף מאַטעריאַל פאַר דער אַרבייט. כאָטש אַ פאַר הונדערט רובל.

איך האָב זיי געהייסען גלייך צוטרעטען צו דער אַרבייט און צוגעזאָגט געבען געלד וויפיל עס וועט נויטיג זיין. זיי האָבען דאָ, פאַר מיינע אויגען, אָרגאַניזירט אַנ׳ארטעל אַרבייטער און צוגעזאָגט צוטרעטען גלייך צו דער אַרבייט.

מ׳האָט מיר שוין פריהער דערצעהלט, אַז צווישען די היימלאָזע איז געוועזען אַ יונגערמאַן, אַ רב, מיט אַ מעוברת׳ע פרוי. די פרוי איז קראַנק געוואָרען אויף כאָלערא, האָט בשעת דער קרענק געבוירען אַ צווילינג, צוויי יונגעלעך און געשטאָרבען. דער פאָטער איז געוואָרען צומישט און מיט עטליכע טעג צוריק פערשוואונדען געוואָרען. די קינדער זענען געבליבען אויף דער אויפזיכט פון די היימלאָזע. עס איז נויטיג צו קריגען פון זייערטוועגען אַנ׳אַם.

ביי מיר האָט זיך כמעט אויסגעשעפּט דאָס געלד, וואָס איך האָב מיט זיך געהאַט און דאָ זענען פאָרגעשטאַנען פיל הוצאות. זייענדיג אין פינסק, האָב איך טעלעגראַפירט אין פעטראָגראַד און קיעוו, מ׳זאָל מיר קיין פינסק אַרויסשיקען צו דרייטויזענד רובל. איך האָב דעריבער געמוזט ווידער אַריבערפאָהרען קיין פינסק, בעקומען דאָרט דאָס געלד, קריגען אַנ׳אַם פאַר דעם צווילינג און אַנ׳ארצט פאַר די היימלאָזע און, אומקעהרענדיג זיך, אָבפיהרען מיט׳ן צוג היימלאָזע, וויפיל עס וועט מעגליך זיין. אַזוי ווי דער צוג מיט דעם ברויט, וואָס איך האָב גע

בראַכט, האָט זיך נאָך אַלץ געפונען אַ וויאָרסט פיער פון שטאָדט, האָב איך איבערגעגעבען דעם ראַבינער, אַז ווי נאָר דער צוג וועט צוגעהן צום וואָקזאַל, זאָל ער מיט די יונגעלייט פון קאָמיטעט אַריבערפיהרען דאָס ברויט אין שוהל.

אויפ'ן באַהנהויף האָט מען מיר מיטגעטיילט, אַז אין שטעדטעל דראָהיטשי, געפינען זיך עטליכע טויזענד היימלאָזע אין אַ שרעקליכער נויט. איך האָב בעשטימט פון פינסק פערפאָהרען אַהין.

אַראָבגעפאָהרען בין איך מיט אַ צוג, וואָס האָט געפיהרט אַרטילעריע. אין איינציגען פאַסאַזשיר-וואַגאָן איז געווען אָנגעפּאַקט. אַ יונגער פּראָפּאָרשטשיק האָט דעם גאַנצען וועג אויפגערעגט דערצעהלט וועגען דער אונאָרדנונג, וואָס עס הערשט אין דער אַרמעע, האָט אָפען געהאַלטען רעוואָלוציאָנערע רעדעס און דראָהענדיג גע'טענה'ט:

—ניש'קשה! זיי וועלען בעקומען זייער לוין! די סיבירער סאָלדאַטען זאָגען: „מיר וועלען זיך נישט אומקעהרען אַהיים, כּל זמן מיר וועלען נישט בעקומען דאָס, וואָס מיר פערלאַנגען!...
די סיביריאַקעס וועלען זיי ווייזען!

אין פּינסק האָב איך געטראָפען די שטימונג זעהר אָנגעשטרענגטע. פיל אַנשטאַלטען ווערען עוואַקואירט. מ'איז כּמעט זיכער, אַז אין גיכען וועלען דאָ זיין די דייטשען. אין טאָג פון מיין קומען האָט זיך פערשפּרייט אַ קלאַנג, אַז עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער קאָמענדאַנט פון ברעסט־ליטאָווסק, לעמינג, איז אַ דייטשער שפּיאָן, אַז מ'האָט איהם שוין אויפגעהאָנגען.
אַז די פעסטונג ווערט געאיילט עוואַקואירט און וועט פערלאָזען ווערען אָהן אַ שלאַכט. קיינער וויל עס נישט גלויבען, נאָר דער קלאַנג האָט געמאַכט אַנ'ערשיטערענדען איינדרוק.

אין פּינסק זענען דאָ פיל היימלאָזע. דער יודישער קאָמיטעט האָט אָרגאַניזירט פאַר זיי הילף און בעקומט אויף דעם צוועק, פון פערבאַנד פון שטעדט, הונדערט און צוואַנציג רובל טעגליך.

מיט עטליכע טעג צוריק, האָט דער אָרטיגער עטאַפּען־קאָ־

מענדאַנט גערופען צו זיך די יודישע פאָרשטעהער און האָט פאַר־
זיי איבערגע׳חזר׳ט אַלע ווילדע בלבולים וועגען יודישען שפּיאָ-
נאַזש, וועגען אַריבערפיהרען געלד אין אָרונ׳ס אָנשטאָט מתים
און דאָס גל. דערצו האָט ער נאָך צוגעגעבען, אַז יודען אַגי-
טירען צווישען די פויערים, זיי זאָלען אַרויסנעהמען זייערע
געלדער פון די בענק. און ער האָט מתרה געווען, אַז ער וועט
וועגען די אַלע יודישע מעשים אומעטום פונאַנדערקלעבען מודעות.
די פאָרשטעהער האָבען פערשטאַנען, אַז דאָס איז אַ קלאָרע אָנ-
צוהערעניש וועגען כאַבאַר, נאָר זיי האָבען נישט בעשטימט, אויב
עס איז כדאי צו געבען און וויפיל.

קיין געלד פאַר מיר האָט זיך נאָך נישט בעקומען, נאָר
ה׳ חפץ האָט מיר געליהען אויף דעם חשבון עטליכע טויזענד
רובל. איך האָב געטראָפען אַנ׳אַרצט, אַ פרוי, וועלכע האָט גע-
אַרבייט אין פערבאַנד פון שטעדט און זי האָט איינגעשטימט
פאָהרען אין קאָברין. אויך אַ יודישע באַרמהאַרציגע שוועסטער
האָט איינגעשטימט פאָהרען. זיי האָבען צוגעזאָגט קומען מאָרגען
און ברענגען אַנ׳אַם פאַר דעם צווילינג, איך האָב געוואָלט אָב-
פאָהרען דעמזעלבען טאָג. בין אַוועק צום באַהן, געטראָפען אַ
סאַניטאַר־צוג קיין קאָברין און געזעצט זיך. אָבגעזעסען אין איהם
עטליכע שעה, ער ריהרט זיך נישט. דערווייל קומט אַריין דער
אַרצט און זאָגט אָן, אַז דער צוג וועט קיין קאָברין נישט געהן
און בכלל וועט קיין שום צוג מעהר אַהין נישט געהן. עס האָט
זיך בעקומען אַזאַ פעראָרדנונג.

איך בין אַרויס פון צוג און בעגעגענט אַ בעקאַנטען אַרצט
פון פינפאונצוואַנציגסטען עוואַקואַציאָנס לאַזאַרעט. איך האָב איהם
געגומען פונאַנדערפרעגען וועגען דער פעראָרדנונג.

—נאָך וואָס דאַרפט איהר אין קאָברין?—פרעגט ער מיך.—
אייער צוג איז דאָך אַוועק פון קאָברין. מיט עטליכע שעה צו-
ריק איז ער דאָ דורכגעגאַנגען מיט אייער גאַנצער אָבטיילונג אין
דער ריכטונג צו לונינעץ.

—וואָס רעדט איהר? איהר האָט קיין טעות נישט?

—נו, וואָס, איך קען נישט דעם צוג פון דער אָבטיילונג פון די טעכניקער!

איך בין אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע און ער האָט בעשטעטיגט, אַז דער צוג פון די טעכניקער איז נאָר וואָס אַוועק אויף דער סטאַציע פּאַראַכאָנסק.

איך האָב זיך אַרויפגעכאַפּט אויפ'ן ערשטען צוג, וואָס איז געגאַנגען אין דער ריכטונג פון לונינעץ, כּדי צו דעריאָגען אונ־זער צוג. אין וואַגאָן זענען געזעסען עטליכע היימלאָזע יודען. איין געזינד איז געווען פון וועליקאָ ליטאָווסק. אַ היבש שטעד־טעל מיט פינפהונדערט יודישע איינוואוינער. זענען געקומען קאָ־זאַקען, צוראַבירט די גאַנצע שטאָדט, נאָכדעם אַרויסגעטריבען אַלעמען פון די הייזער, בעגאָסען די הייזער מיט בענזין און אונטערגעצונדען. די גאַנצע שטאָדט איז פערברענט געוואָרען.

נאָך אַ היימלאָזער, אַנ'עלטערער יוד, פון טשיזשעוו, ביי ביאַליסטאָק, האָט דערצעהלט:

—אַז צו אונז איז געקומען דאָס חיל און גענומען מאַכען פּאָגראָמען, האָט דאָס ווייב מיינס געכאַפּט אַלע אַכט קינדער און געזאָגט מיר: „גיסטו געלד אויפ'ן וועג, איז גוט, אַנישט אַנטלויף איך מיט די קינדער אָהן געלד צופוס". איך האָב זי אָנגעקוקט, ווי אַ משוגע'נע. וואָס לויפען? וועו לויפען? נאָר אַז זי האָט זיך איינגעשפּאַרט—איז לויף! האָב איך איהר געגעבען אַ ביסעל געלד און זי איז אַוועקגעפאָהרען. איצט איז זי מיט די קינדער אין באַכמוט. איך בין פערבליבען. עס געהט דורך אַ קליינע צייט, הויבט זיך אָן אַ שיסעריי—אַ שרעק. מ'האָט זיך גענומען בעהאַלטען. איך האָב זיך בעהאַלטען אין אַ קעלער. אַ סאָלדאַט האָט מיך דערזעהן דורכ'ן קעלער־פענסטער, האָט אַריינ־געדרוקט דורכ'ן פענסטערל די ביקס און דריי מאָל אויסגעשאָ־סען. על פי נס נישט געטראָפען. איך בין אַרויסגעלאָפען פון קעלער און געלאָזען זיך וואוהין די אויגען טראָגען. און דאָ פאַלען און רייסען זיך אויף סנאַריאַדען און עס געהט אַ שיסע־ריי—פערהילכט צו ווערען. האָב איך זיך געטראָפען מיט אַ פּאָל־קאָווניק. ער האָט זיך אויף מיר דערבאַרימט, אָנגענומען מיך

פֿאַר׳ן האַנד, דורכגעפֿיהרט אַ ביסעל, בעוויזען וואוהין צו געהן, אַז די קוילען זאָלען מיך נישט טרעפֿען. ביי הונדערט וויאָרסט בין איך געגאַנגען צופֿוס, ביז איך האָב זיך דערקליבען צו אַ באַהן. אַרויסגעשפּרונגען פֿון דער היים, ווי איך שטעה און געה — איצט פֿאָהר איך צו דעם ווייב אין באַלכמוט. אַז וואויל וואָלט מיר זיין, ווען איך וואָלט זי דעמאָלט געפֿאָלגט און אָבגעפֿאָהרען מיט איהר און מיט די קינדער צוזאַמען.

ח

אין פֿאָראָכאָנסק האָב איך געפֿונען אונזער צוג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ווי נאָר ער האָט זיך צוגערוקט בעהנטער צו קאָברין, האָט מען איהם נישט ערלויבט אפילו צופֿאָהרען צום וואָקזאַל און גלייך אָבגעשיקט צוריק ביז פֿאָראָכאָנסק. נישט קוקענדיג אויף אַלע בקשות און פּראָטעסטען פֿון די בעפֿולמעכטיגטע, האָט מען נישט ערלויבט צו נעהמען אויפ׳ן צוג היימלאָזע און פֿערוואונדעטע. אפילו נישט ערלויבט אַראָבצונעהמען פֿון צוג דאָס ברויט, וואָס איך האָב געבראַכט. אויף אַלץ איז געווען איין ענטפֿער: „עס האָט זיך בעקומען אַ בעפֿעהל נישט אַריינצולאָזען אין קאָברין נישט איין צוג און אַלע טרייבען צוריק ביז פֿאָראָכאָנסק”. דאָ, אין פֿאָראָכאָנסק, האָט מען דעם צוג אָוועקגעשטעלט אויף אַ זייטיגער ליניע און קיינער ווייסט נישט, ווי לאַנג ער וועט דאָ אָבשטעהן: אפשר אַ פּאָר טעג און אפשר עטליכע וואָכען.

די סיבה דערפֿון איז שוין פֿאַר אונז געווען קלאָר. די ליניע איז געווען פֿערנומען מיט צוריקגעהענדע צוגען. אַ גאַנצען טאָג איז אַלע צעהן מינוט פֿאַרביי דער סטאַציע דורכגעגאַנגען אַ צוג, איבערהויפּט מיט גרויסע פּעסטונג-קאַנאָנען. עס איז שוין קיין ספק נישט געווען, אַז מ׳עוואַקואירט געאיילט ברעסט-ליטאָווסק. די פֿאַרבייפֿאָהרענדע האָבען דערצעהלט, אַז דער שונא האָט זיך דורכגעריסען אין מאַלאָריטאַ, אַז זשאַבענקאַ איז פֿערברענט,

אַז אין בּרעסט-ליטאָווסק האָט מען פון אַעראָפּלאַנען אַראָבּגעוואָרפען אָהן אַ צאָהל בּאָמבּעס, איבּער דרייסיג סאָלדאַטען זענען געה'רג'עט געוואָרען, די גאַנצע שטאָדט איז אין פייער.

איך בּין געוועזן אויסער זיך. חוץ דעם, וואָס איך האָבּ פערלוירען די מעגליכקייט אָבּצופיהרען פון קאָבּרין אַ טייל היימלאָזע, האָבּ איך אפילו נישט איבּערגעגעבּען די היימלאָזע דאָס בּרויט, וואָס איך האָבּ פאַר זיי געבּראַכט. עס ליגט שוין דעם 5-טען טאָג אין וואַגאָן, האָט אָנגעהויבּען שימלען און ווער ווייסט, צי איך וועל איהם קאָנען אַריבּערפיהרען אין קאָבּרין.

איך בּין אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע. צוגעזאָגט איהם אַ גוטע מתנה, ער זאָל דעם וואַגאָן מיט בּרויט צוקייטלען צו אַ וועלכען נישט איז צוג, וואָס וועט געהן קיין קאָבּרין. ער האָט עס מיר צוגעזאָגט. נאָך דעם ערשטען טאָג איז קיין איין צוג אַהין נישט געגאַנגען. אויף מאָרגען איז אָנגעקומען דער סאַניטאַרער צוג נומער 2240, וועלכער איז געווען קאָמאַנדירט קיין קאָבּרין. מיט גרויס מיה האָט זיך מיר איינגעגעבּען צו בּעקומען פון הויפּט-אַרצט פון צוג אַנ'ערלויבּעניש אַריבּערצוטראָגען אין זיינעם אַ וואַגאָן דאָס בּרויט און אָבּפיהרען קיין קאָבּרין.

געקומען אינדערפריה קיין קאָבּרין. אויפ'ן וואָקזאַל קומט פאָר אַ פיבּערהאַפטע בּעוועגונג. די פּלאַטפאָרמעס זענען פערוואָרפען מיט טויזענדער פעק און קאַסטענס. מ'עוואַקואירט אַלץ, וואָס מ'קאָן. בּיים וואָקזאַל אויף די ליניעס שטעהען צעהנדליגער אָנגעפּאַקטע צוגען מיט היימלאָזע, מיט אָרטיגע אַנשטאַלטען, מיט סחורות און וואַרטען, בּיז מ'וועט זיי אָבּשיקען. אַרום וואָקזאַל אויף עטליכע וויאָרסט, זענען פערשפּרייט לאַגערס מיט היימלאָזע פויערים. די לאַזאַרעטען בּיים וואָקזאַל זענען פול מיט פערוואונדעטע און אַנ'אונענדליכע רייה פוהרען פיהרט צו פון פראָנט אַלץ נייע. פון דער זייט פון בּרעסט-ליטאָווסק הערט זיך אַ שטאַרקע קאַנאָנאַדע.

דער סאַניטאַר-צוג, מיט וועלכען איך בּין געקומען, איז גלייך צוגעטראָטען צום אויפנעהמען פערוואונדעטע. בּיז דער גאַנצער צוג וועט ווערען פערפולט, האָט געדאַרפט דויערן היבּ-

שע עטליכע שעה, דערום האָב איך צייט געהאַט אַריבערצופאָהרען אין שטאָדט, זעהן וואָס דאָרט טהוט זיך, קריגען פוהרען אויף אַריבערצופיהרען דאָס געבראַכטע ברויט.

אין שטאָדט איז די בעוועגונג פון ריקציהענדען חיל אַנ׳אויסערגעוועהנליכע. עס געהען אָבאָזען צו דריי פיער אין איין רייה איבער די גאַסען. עס איז נישט דורכצושטופען זיך. מיט גרויס מיה געפונען אַ פוהרעל. נאָר עס איז אויסגעקומען ביי יעדען ראָג צו שטעהן אַ לאַנגע צייט, ביז עס האָט זיך איינגעגעבען דורכצורייסען דורך די אָבאָזען. ביים ראָג פון איין גאַס האָט מיין פוהרמאַן, אַ יוד, געכאַפּט אַ גוטען שמיץ מיט אַ נאַגייקע איבער׳ן רוקען פון אַנ׳אָפיציר.

—הערט!—האָט ער מיר אַ זאָג געטהון אין יודיש,—איך ווייס, אַז מיר וועט אויסקומען איבערצוטראָגען פיל צרות. די פערד וועט מען ביי מיר צונעהמען, דאָס הייזעל מיינס וועט מסתמא אָבברענען, ווייל פאַר׳ן אָבטרעטען וועט מען מסתמא אונטערצינדען די שטאָדט. און גאָט ווייסט, וואָס עס וועט זיין מיט מיין ווייב און קינדער. און פונדעסטוועגען איז ביי מיר אַ יום-טוב, וואָס פאָניע ברעכט דעם קאָפּ. מיר אַ טויט און עס אַ טויט. אָט אויף אַזויפיל האָט ער זיך געבאָדען אין אונזער בלוט! פאַרוואָס האָט ער, דער רוצח, מיר געגעבען אָט איצט מיט דער נאַהייקע? פאַרוואָס?

איך בין צוגעפאָהרען צום ראַבינער, נאָר זיין הויז איז געווען געשלאָסען און מ׳האָט מיר געזאָגט, אַז ער מיט דעם געזינד זענען אויפ׳ן וואָקזאַל. ווי אַ בעאַמטער, ווערט ער עוואַקואירט צוזאַמען מיט אַנדערע.

איך בין אַוועק אין שוהל. דאָרט איז דאָסזעלבע, וואָס מיט דריי טעג צוריק. נאָר די קראַנקע האָט מען אַריבערגעטראָגען אין אַ קלויז אויפ׳ן הויף. דעם באַראַק האָט מען אפילו נישט אָנגעהויבען בויען.

איך האָב געבעטען די יונגעלייט פון קאָמיטעט שיקען פוהרען נאָך דעם ברויט. איך האָב זיך נאָכגעפרעגט און דערוואוסט, אַז דער אַרצט און די באַרמהאַרציגע שוועסטער מיט

דער אַם, וואָס האָבען געדאַרפט קומען פון פּינסק, זענען נישט געקומען.

—די אַם איז שוין איבעריג,—האָט מיר געזאָגט אַ פרוי פון די היימלאָזע.—פון דעם צווילינג איז איינער שוין געשטאָרבען און דער צווייטער איז אַ גוסס.

און זי האָט מיך צוגעפיהרט צום שטאַרבענדען קינד.

דאָס קינד איז געלעגען אין אַ מולטער, אויסגעזעהן האָט עס ווי אַ סקעלעטעל, בעצויגען מיט אַ ווייסען דינעם דורכזיכטיגען הייטעל. די הענטלעך און פיסלעך, ווי דינע צווייגעלעך. דאָס פּנים׳ל אַ בלויליך בלאַסער, מיט אויסגעטאָקטע שטריכען און צוויי גרויסע שוואַרצע אויגען, וועלכע האָבען, ווי עס האָט זיך געדוכט, פערנומען דאָס גאַנצע פּנים׳ל. קיינמאָל אין לעבען וועל איך נישט פערגעסען דעם בליק פון די אויגען! אַ טיף בעוואוסטזיניגער, און אַ שרעקליך טרויעריגער, ווי אַ בליק פון אַן אַלטען מאַן, וועלכער האָט שוין אַלץ פערשטאַנען, אַלץ מוחל געווען און צו אַלץ זיך צוגעוועהנט. נישט מיט אַ קינדישען צער, נאָר מיט אַ רוהיגער פערטראַכטקייט האָבען געקוקט אויף מיר און אַריינגעדרונגען אין דער נשמה די טרויעריגע אויגען. דאָס מיילעכל פון קינד איז געווען אַ קיילעכדיגער, אָהן ליפּעלעך, אַ חלל די גרויס ווי אַ גראָשען. עס האָט זיך געדוכט, אַז דאָס קינד קלייבט זיך פייפען און דאָס האָט צוגעגעבען דעם געזיכט מיט זיין בלוילעכער דורכזיכטיגער בלאַסקייט אַן׳אויסדרוק פון אַ מלאכ׳ל, ווי מ׳פלעגט זיי מאָהלען אויף די פּראָרעפאַעליטישע הייליגע בילדער.

דאָס קינד האָט גע׳גוסס׳ט. שוין צוויי טעג, אַז עס האָט נישט גענומען קיין עסען און איז שטיל, אָהן שמערצען אויסגעגאַנגען, ווי אַ קליין ליכטעלע ביים אָרון קודש. ביי מיר האָט זיך דאָס האַרץ בעגאָסען מיט טרעהרען, אַז איך האָב אָנגעקוקט דעם שטילען קרבן פון דער מלחמה. גלייך ווי פאַר מיינע אויגען וואָלט שטאַרבען מיין אייגען קינד.

—וואָס קאָן מען טהון? מיט וואָס קאָן מען איהם ראַטעווען?

די עלטערע יודענע, וואָס איז געשטאַנען נעבען מיר, האָט טרויעריג אַ שאָקעל געטהון מיט'ן קאָפּ.

— מיט וואָס קאָנט איהר איהם ראַטעווען! לאָז ער שוין נעבען רוהיג שטאַרבען...

אפשר, אַז איך וואָלט באַלד געפונען אַ פרוי, וואָס וואָלט איהם געגעבען די ברוסט, וואָלט עס אָפּלעבען. נאָר דעמאָלט, אין דער שרעקליכער שטימונג און צורודערונג, וואָס האָט געהערשט אַרום, האָב איך זיך נישט געפונען, וואָס צו טהון און בין מיט אַ פערקלעמט האַרץ אָפּגעגאַנגען.

איך האָב גערעכענט, אַז די היימלאָזע וועלען זיין שטאַרק איבערראַשט און פערצווייפעלט, וואָס דער צוג איז אָפּגעפאָהרען און עס איז אונמעגליך וועמען עס איז פון זיי אַרויסצופיהרען פון דאַנען. נאָר איך האָב געהאַט אַ טעות. כמעט קיינער האָט נישט געוואָלט אָפּפאָהרען. אַלע זענען געווען זיכער, אַז אין אַ פּאָר טעג אַרום וועט דאָ זיין דער דייטש און דעמאָלט וועט מען זיך קאָנען אומקעהרען אַהיים, קיין ברעסט-ליטאָווסק און אין אַנדערע שטעדט און שטעדטלעך. די יונגעלייט פון קאָמיטעט האָבען מיר מיטגעטיילט, אַז פּאַר'ן אָפּפאָהרען איז דער ראַבי-נער געווען ביים קאָמענדאַנט פון דער דריטער אַרמעע, וועלכער האָט זיך געפונען אין קאָברין מיט'ן שטאַב. דער קאָמענדאַנט האָט איהם פריינדליך אויפגענומען און צוגעזאָגט, אַז אָפּטרע-טענדיג, וועט ער די שטאָדט נישט פערברענען און וועט זעהן, אַז עס זאָל נישט זיין קיין פּאָגראָם. ער האָט געזאָגט, אַז ער האָט שוין בעזאָרגט, דער לעצטער אַריערגאַרדישער הונדערט זאָל בעשטעהן נישט פון קאָזאַקען, נאָר פון רעגולערן חיל, וועלכער וועט דורכגעהן רוהיג. דערצו האָט ער נאָך פונאַנדער-געקלעפּט אין שטאָדט אַ בעפעהל, אַז פּאַר גזילות און רויבע-רייען וועלען די שולדיגע איבערגעגעבען ווערען צום פעלדגע-ריכט. דאָס אַלץ האָט שטאַרק בערוהיגט די היימלאָזע.

די מיטגלידער פון קאָמיטעט זענען אַוועק בעזאָרגען פוה-רען צו ברענגען דאָס ברויט. איך בין אַוועק אויפ'ן וואָקזאַל. אַזוי ווי דער וואַגאָן, וואו דאָס ברויט איז געלעגען, האָט גע-

דאַרפט אויפנעהמען פערוואונדעטע, איז מיר אויסגעקומען אַרויס-צולעגען דאָס ברויט אויפ'ן פלאַטפאָרם, ביז די פוהרען וועלען קומען. אַ פּאָר שעה איז אַזוי געלעגען דער באַרג ברויט אויפ'ן אָפענעם פלאַטפאָרם און דאָס זענען געווען טראַגישע שעה'ן. די דורכגעהענדע אָבטרעטענדע סאָלדאַטען און די הונדערטער שוואַך פערוואונדעטע, וואָס האָבען זיך געשלעפּט פאַרביי דעם וואָקזאַל, האָבען זיך געצויגען, ווי שמעטערלינגען צום פייער, צו דעם באַרג ברויט. יעדע מינוט איז צוגעגאַנגען צו מיר אַנ'-אָבגעצעהרטער סאָלדאַט, אָפטמאָל אַ פערבאַנדאַזשירטער, און מיט אַ רחמנות-קול, אָפט מיט טרעהרען, געבעטען:

— וואַשע בלאַגאָראָדיע, האָט רחמנות, גיט אַ שטיקעל ברויט. שוין צוויי טעג נישט געגעסען, די כחות געהען אויס!

ווי האָב איך געקאָנט אָבזאָגען? און איך האָב געגעבען. אין אָנפאַנג גרויסע שטיקער, נאָכדעם קלענערע און קלענערע. נאָכדעם האָב איך גענומען אָבזאָגען. טענה'ן, אַז דאָס ברויט איז פרעמדע, איך האָב קיין רעכט נישט צו געבען. נאָר אַרום מיר זע-נען געשטאַנען צעהנדליגער הונגעריגע, אָהנמעכטיגע, מיט אויס-געשטרעקטע הענד, מיט הונגעריגע אויגען און מיט אַ ציטערענ-דען קול נישט אויפגעהערט צו בעטען. און פאַר די עטליכע שעה האָב איך נישט ווילענדיג פונאַנדערגעגעבען דריי—פיער פוד. און ווען דאָס ברויט וואָלט ליגען נאָך אַ פּאָר שעה, אָדער איך וואָלט זיין אַ ביסעל ווייכער, וואָלט פון איהם גאָרנישט געבליבען.

ענדליך זענען אָנגעקומען די פוהרען. אַ שעה פיער האָט געדויערט, ביז איך האָב זיך מיט זיי דורכגעשלאָגען דורך די אָבאָזען צום שוהל. דאָס ברויט אויף די פוהרען איז געווען גוט פערדעקט, קיינער זאָל עס נישט זעהן און דאָך האָט מען אין וועג, נישט קוקענדיג אויף מיינע געשרייען און דראָהונגען מיט'ן שווערד, צוכאַפּט עטליכע לעבלעך.

דאָס ברויט, וואָס איך האָב געבראַכט, איז געווען שלעכט אויסגעבאַקען. פאַר די פינף טעג האָט איהם דערצו געכאַפּט אַ שימעל. נאָר אַז איך האָב איהם געבראַכט אויפ'ן שוהלהויף און

די היימלאָזע האָבען איהם דערזעהן, איז די שמחה געוואָרען אַנ׳אונבעשרייבליכע. מ׳האָט גלייך גענומען טיילען איהם, נאָר עס איז געווען שווער איינצוהאַלטען די הונגעריגע: מ׳האָט זיך געוואָרפען צו די וועגען, געריסען פון די הענד, געקליבען אויף דער ערד די ברעקלעך. איבערהויפט טראַגיש איז געווען דאָס טיי׳ען פון דעם וויי͏סען ברויט פאַר די קינדער, אַלטע און קראַנקע.

—איז מען דען אַזוי הונגעריג?—האָב איך געפרעגט די קאָמיטעט-לייט.

—מ׳איז טאַקע הונגעריג. נאָר דערהויפט איז דאָס, אַז איצט איז נישט צו קריגען פאַר געלד נישט קיין מעהל און נישט קיין ברויט. מיט דעם ברויט, וואָס איהר האָט געבראַכט, וועלען די דרייטויזענד מאַן דאַרפען לעבען ביז דער דייטש וועט קומען. דערפאַר ציטערט מען אַזוי איבער איהם.

פיהרענדיג דאָס ברויט פון וואָקזאַל, האָב איך זיך געטראָפען מיט׳ן ראַבינער פאַנאָווקאַ, וועלכער איז שוין מיט דער פאַמיליע געזעסען אין וואַגאָן. ער האָט מיר מיטגעטיילט, אַז ביי איהם אין קאַסע איז געבליבען דרייהונדערט און אַכט רובל פאַר די היימלאָזע און ער האָט עס איבערגעגעבען דעם אָרטיגען קאָמיטעט. איך האָב דערצו מוסיף געווען דעם קאָמיטעט אַכטהונדערט רובל, האָב איהם געגעבען איינינע אינסטרוקציעס, האָב זיך וואַרים געזעגענט מיט די היימלאָזע און בין אַוועק אויפ׳ן וואָקזאַל, כדי אָבצופאָהרען צוריק קיין פּאָראָכאָנסק צו דער אָבטיילונג.

אויפ׳ן וואָקזאַל האָב איך גאַנץ אומגעריכט בעגעגענט דעם דאָקטאָר צוקערמאַן פון אונזער פלוג-אָבטיילונג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער פלוג-לאַזאַרעט אונטער דער אָנפיהרונג פון ד״ר ראָזענצווייג, איז געווען אין מאַלאַריטא און האָט זיך קוים אַרויסגעראַטעוועט פון דאָרט. איצט איז ער דאָ, האָט זיך בעהעפט מיט דעם הויפט-לאַזאַרעט און זיי פערבלייבען דאָ, ביז עס וועט נאָר מעגליך זיין. אַרבייט איז דאָ איבערגענוג. פערוואונדעטע קומען אָן פון אַלע זייטען.

צוקערמאַן האָט מיר איבערגעגעבן אַ קלאַנג, אַז ברעסט-ליטאָווסק האָט מען פערלאָזען דערפאַר, וואָס די יאַפּאָנער האָבען שטאַרק קריטיקירט די איינאָרדנונג פון דער פעסטונג, וועלכע איז בעשיצט מיט אַלטע קאַנאָנען.

צוקערמאַן האָט מיר פערשפּראָכען צו זיין אין שטאָדט, אַריין אין קאָנטאַקט מיט'ן הילפס-קאָמיטעט, זעהן צו בעשיצען די היימלאָזע, אויב עס וועט נויטיג זיין. איך האָב איהם איבערגעלאָזען פיערהונדערט רובל אויף דעם פאַל, אויב איהם וועט נויטיג זיין אויסצוהעלפען די אָרטיגע היימלאָזע אָדער אַנדערע, וואו ער וועט קומען.

אַלע אַנשטאַלטען זענען שוין עוואַקואירט. אויפ'ן וואָקזאַל זענען פערבליבען צוויי צוגען—דעם קאָמענדאַנטס און דער אויפרייס-צוג. חוץ דעם שטעהט נאָך דער סאַניטאַרען-צוג, וועלכער האָט אויפגענומען ביי זעקסהונדערט פערוואונדעטע און קלייבט זיך אָבפאָהרען. איך האָב זיך ווידער געזעצט אין דעם צוג. איידער מיר זענען אָבגעפאָהרען, האָבען זיך בעוויזען עטליכע אַעראָפּלאַנען און גענומען וואַרפען באָמבעס אין די מחנות היימלאָזע, וואָס זענען געזעסען אויף די פעלדער און אַרום וואָקזאַל. ביי דרייסיג מענשען, פרויען און קינדער, זענען גע'הרג'עט און פערוואונדעט געוואָרען.

אין וואַגאָן איז צוזאַמען מיט מיר געפאָהרען אַ מיטגליד פון קאָברינער געריכט. ער האָט דערצעהלט, אַז דער בעפעהל צו עוואַקואירען אַלע אַנשטאַלטען איז געווען געשיקט פון דעם גראָדנער גובערנאַטאָר, דעם 6-טען, און אָנגעקומען איז ער אין קאָברין דעם 12-טען!

—אויף היינט אינדערפריה האָט מען בעשטימט אַ רעקוויזיציאָנס-קאָמיסיע, צו רעקווירען די בהמות ביי דער בעפעלקערונג. איך בין אויך געווען אין דער קאָמיסיע. און אין אַ פּאָר שעה אַרום האָט מען אונז אַלעמען בעפוילען געאיילט אָבצופאָהרען.

אַז איך האָב פערפיהרט אַ געשפּרעך וועגען ברעסט-ליטאָווסק, האָט ער מיר געזאָגט:

—עס זענען געגאַנגענע קלאַנגען, אַז דער קאָמענדאַנט פון
ברעסט-ליטאָווסק, לעמינג, האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר אַ שפּיאָן,
אַז מ'האָט איהם אַרעסטירט, אפילו געשאָסען. היינט אינדערפריה
האָב איך איהם געזעהן, ווי ער איז אַרומגעפאָהרען אויף אַנ'-
אויטאָמאָביל איבער קאָברין.

אַז מיר זענען אָבגעפאָהרען אַ וויאָרסט צעהן פון קאָברין,
האָב איך דורכ'ן פענסטער דערזעהן, ווי עס איז דורכגעגאַנגען
קיין קאָברין אונזער צוג פון די טעכניקער, מיט דער גאַנצער
אָבטיילונג. אומקעהרען זיך צוריק האָב איך נישט געהאַט צוליב
וואָס און האָב בעשטימט אויפוואַרטען אין פינסק, ביז דער צוג
וועט זיך אומקעהרען.

אין פינסק איז די לאַגע און די שטימונג געוואָרען פון
שעה צו שעה אָנגעשטרענגטער. אין שטאָדט הערשט אַ פּאַניק,
דאָס נאָרמאַלע לעבען האָט זיך אָבגעשטעלט. די בענק האָבען
אָבגעשטעלט זייער טעטיגקייט, צאָהלען נישט אויס קיין געלד,
ווייל זיי קאָנען זיך נישט צונויפטראָגען מיט פעטראָגראַד.
עס איז מיט אַמאָל פערשוואונדען געוואָרען דאָס קליינגעלד.
די רייכערע איינוואוינער רייסען זיך אַרויסצופאָהרען, נאָר
קיין צוגען זענען נישטאָ. און דאָס איז אין אַ מהלך פון הונ-
דערט און דרייסיג-הונדערט און פופציג וויאָרסט פון די שלאַכ-
טען! גענומען האָט זיך עס דערפון, וואָס מחמת דער גע‏איילטער עוואַקואַציע פון ברעסט-ליטאָווסק, זענען פערשטאָפּט גע-
וואָרען אַלע וועגען און דורך דעם האָט זיך אָבגעשטעלט יעדער
פערקעהר. די פּאַניק האָט נאָך פאַרשטאַרקט די ידיעה, אַז די
דייטשען, דורכרייסענדיג זיך אין מאַלאַריטא, רינגלען אַרום די
רוסען פון צוויי זייטען.

אין שטאָדט געפינען זיך איבער דרייטויזענד היימלאָזע
פון ברעסט-ליטאָווסק און אַנדערע ערטער. מ'האָט פערשפּראָכען
צו עוואַקואירען זיי, נאָר דערווייל זענען נישטאָ קיין וואַגאָנען
און די היימלאָזע זיצען הונגעריגע אונטער'ן אָפענעם הימעל.
דער קאָמיטעט האָט קיין מיטלען נישט צו העלפען זיי. ער האָט
זיך געווענדעט אין מאָסקווא און פּטראָגראַד, נאָר קיין ענטפער

נישט בעקומען. איך האָב פון מיין געלד אַרויסגעגעבען איהם פאַר די היימלאָזע טויזענד רובל.

דעם גאַנצען טאָג האָב איך פערבראַכט אויפ'ן וואָקזאַל, וואַרטענדיג אויפ'ן צוג פון קאָברין. עס האָט זיך בעקומען אַ ידיעה, אַז דורך באָמבעס פון אַעראָפּלאַנען איז דאָרט אויפגע-ריסען געוואָרען דער וואָקזאַל.

איך בין געזעסען אין בופעט ביי אַ טישעל. נעבען מיר איז געזעסען אַ פּאָלקאָווניק מיט צוויי פרויען און אַנ'אָפיציר. די עלטערע פרוי האָט מיט אַ געהיימען, כמעט מיסטישען טאָן אַרויסגעזאָגט:

—די „זשידעס" וויסען אויף ריכטיג אַלע נייעסען. זיי וויסען זיי פאָראויס!...

די צווייטע האָט צוגעגעבען:

—מ'קאָן אין שטאָדט קיין רובל נישט אָבבייטען. די זשי-דעס האָבען דאָס גאַנצע קליינגעלד בעהאַלטען.

—בעהאַלטען דאָס גאַנצע קליינגעלד פאַר די דייטשען,—האָט אונטערגעהאַלטען די עלטערע.

—איהר האָט אַ ווערכען עס איז פאַקטישען בעוויז, אַז די יודען טהוען דאָס?—האָב איך זי אַ פרעג געטהון.

—ניין...—האָט זי געענטפערט קאַלטבלוטיג.

—הייגט ווי זשע וואַגט איהר צו בעשולדיגען אַ גאַנצע נאַציע אין אַ פערראַט, אַז איהר האָט אויף דעם קיין שום בע-וויז נישט?

—אין וואָס פאַר אַ פערראַט בעשולדיג איך זי?—האָט זיך די פרוי פערוואונדערט.

—איהר בעשולדיגט יודען, אַז זיי בעהאַלטען קלינגענד געלד פאַר די דייטשען.

—וואָס זשע פאַר אַ פערראַט איז אין דעם דאָ?—האָט זי זיך פערוואונדערט.—די דייטשען נעהמען נישט קיין אַנדער געלד, מוז מען דאָך בעהאַלטען זילבערגעלד פון זייערטוועגען.

—וואו זשע קומט אַהין דאָס זילבערגעלד, אויב יודען בעהאַלטען עס נישט?—האָט געפרעגט דער אָפיציר.

איך האָב איהם גענומען ערקלערען, אַז בײַ אַזאַ צושטאַנד מוז פערשווינדען קלײנגעלד, נאָר ער האָט מיך נישט פערשטאַנען און נישט בעמיהט זיך צו פערשטעהן.

יט

אַ זײגער אַכֿט אין אָוועגד איז אָנגעקומען אונזער צוג, אָנ'איבערגעפולטער מיט פערוואונדעטע און קראַנקע: בײַ זעקסהונדערט פערוואונדעטע, צווישען זײ עטליכֿע צעהנדליג פערוואונדעטע פון אַעראָפּלאַנען, פרויען און קינדער, איבער זעכֿציג כאָלערא-קראַנקע און עטליכֿע און צוואַנציג הײמלאָזע. די כאָלערנע זענען אין אַ שרעקליכֿען צושטאַנד. אײניגע קריכֿען אַרויס אויפ'ן פּלאַטפאָרם מײקענען און שטאַרבען אויפ'ן אָרט. פאַר די אַכֿט-צעהן שעה, וואָס דער צוג איז געגאַנגען פון קאָברין, זענען זעקס געשטאָרבען.

אַרום האַלבע נאַכֿט זענען מיר אָבגעפאָהרען קײן האָמעל.

געפאָהרען זעהר לאַנגזאַם. געשטאַנען בײַ די סטאַציעס און אין פעלד, צו פינף-זעקס שעה. אויף מאָרגען בײַטאָג זענען מיר געשטאַנען עטליכֿע שעה אין אַ געדיכֿטען וואַלד. אין צוג זענען געווען צווײ טויטע, וועלכֿע מ'האָט געדאַרפט מקבר זײן. מ'האָט דאָ גופא, בײם וועג, אויסגעגראָבען אַ גרוב פאַר בײדען. סאָלדאַטען האָבען אויסגעהאַקט אַ פּאָר בוימלעך און אויסגעשניצט פון זײ אַ צלם. אין צוג האָט זיך געפונען אַ גלח, צווישען די פערוואונדעטע עטליכֿע זינגער—און עס איז פּאָרגעקומען אַ קבורה, ווי געהעריג, מיט אַלע מנהגים. די טויטע זענען געווען סאָלדאַטען. אײנער אַ געשטאָרבענער פון די וואונדען. דאָס פּנים איז בײַ איהם געווען שוואַרץ פון גאַנגרען. דער צווײטער, אַ כאָלערנער, מיט ווײסען שוים אויף די ליפּען און מיט אַ בלויען פּנים. מ'האָט זײ אַוועקגעלעגט אין זײערע שינעלן, אײנעם נעבען דעם אַנדערן. דער גלח האָט זײ בעזונגען, צוגעזאָגט אַנ'„אײביגע געדעכעניש" און אַ פערגעבונג פון די זינד „די

להכעיס׳דיגע און אומגערנע״. און אַרום קבר האָבען זיך געשאָ-קעלט הויכע אַלטע סאָסנעס און פון אַלע וואַגאָנען האָט זיך געטראָגען אַ טרויעריגער געזאַנג: „אייביגע געדעכעניש!״. פער-שאָטען דעם קבר, אַריינגעשטעלט דעם גרויסען ווייסען צלם, מ׳דאַרף אָנשרייבען די נעמען פון די, וועלכע מ׳דאַרף „אייביג געדענקען״. נאָר איינער, דער פערוואונדעטער, האָט איינגאַנצען פערגעסען איבערצולאָזען זיין נאָמען. דער צווייטער האָט געלאָ-זען נאָך זיך זיין פאַמיליע מיט׳ן נאָמען. האָט מען עס מיט אַ כעמישען בלייפעדער אָנגעשריבען אויפ׳ן צלם און צוגעגעבען „און אַנ׳אונבעוואוסטער״. נאָר עס האָט זיך געוואָלט נאָך עפּעס אָנשרייבען, זאָגען די פערלאָזענען חברים אין וואַלד אַ גוט וואָרט, כאָטש אויף אַ פּאָר טעג, ביז דער ערשטער רעגען וועט נישט אַראָבשווענקען דעם כעמישען בליישטיפט. האָט מען זיך דערמאָהנט וועגען נעקראַסאָווס אַ ליד. און מ׳האָט פון איהם אָנגעשריבען אַ פראַגמענט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט די ווערטער:

> געה און שטאַרב פאַר דער עהרע פון פאָטערלאַנד,
> פאַר דיין איבערצייגונג, פאַר דער ליבע.
> געה און אָהן אַנ׳אויפוואורף, גיב אָב דאָס לעבען.
> ווערסט שטאַרבען נישט אומזיסט, אַ זאַך איז אייביג
> ווען אונטער איהר טהוט פליסען בלוט.

דורכגעלייענט דעם אויפשריפט עטליכע מאָל אויפ׳ן קול, נאָך אַמאָל דורכגעזונגען „אייביגער געדעכעניש״ און אַוועקגע-פאָהרען ווייטער.

מיט׳ן וועג, צוגלייך מיט דעם צוג, זענען געגאַנגען פיל היימלאָזע. צווישען זיי האָבען זיך אויך געטראָפען יודען. איך האָב עטליכע גענומען צו אונז אין צוג. עס האָט זיך אַרויסגע-וויזען, אַז דאָס זענען שוסטער. זיי האָבען געאַרבייט אין אינ-טענדאַנטסטוואָ און זענען פעררעכענט פאַר בעאַמטע. זייערע פאַ-מיליעס מיט די זאַכען זענען עוואַקואירט קיין וויטעבסק. איצט האָט מען זיי אויך אָבגעשיקט פון קאָברין קיין וויטעבסק. פאָה-רען זיי אין אַ הינטערשטען צוג, נאָר ער שטעהט שוין עטליכע

טעג אין פֿעלד און קיין ברויט איז נישטאָ. האָבן זיי שוין דריי טעג נישט געגעסן. כּדי נישט אויסצוגעהן פֿון הונגער, האָבן זיי זיך געלאָזן צופֿוס ביז אַ וועלכער עס איז סטאַציע. איך האָב זיי געגעבן עסן און אַוועקגעזעצט אויפֿ'ן טאַרמאָז פּלאַץ. פֿאַרנאַכט זענען צו זיי צוגעקומען נאָך עטליכע יודען, סך הכּל זיבן פּאַרשוין. האָבן זיי זיך ווי נישט ווי צונויפֿגעפּרעסט אויפֿ'ן טאַרמאַז-פּלעצל. נאָר עס זענען אונטערגעקומען קריסטליכע היימלאָזע, דערזעהן יודען און אַראָבגעטריבן זיי. איך האָב זיי צוריק אָבגעגעבן דאָס אָרט. אין אַ שעה אַרום האָט זיי אַ נייע מחנה סאָלדאַטען אַראָבגעטריבן. בקצור, פֿיער מאָל האָט מען זיי געטריבן, ביז איך האָב, סוף כּל סוף, געמוזט זיי אַריינעהמען אין וואַגאָן.

ביינאַכט, איז דער צוג געשטאַנען אין לונינעץ און די גאַנצע נאַכט האָבן די דאָקטוירים און די שוועסטער איבערגעבונדען די פֿערוואונדעטע. איך בין געשטאַנען דערביי. וואָסערע שרעקליכע וואונדען! איבערהויפּט ביי די, וועלכע זענען געשעדיגט פֿון די אַעראָפּלאַנען. מ'האָט איבערגעבונדען אַן אַכט-יאָהריגען פּויערשען יונגעל, פֿון די גאַליציאַנער. איין פֿיסעל איז ביי איהם אינגאַנצען אָבגעריסען, דאָס צווייטע איז צושעדיגט אַזוי, אַז מ'וועט עס דאַרפֿען אָבשניידען. בשעת'ן איבערבינדען די אָמענע שרעקליכע וואונדען, האָט ער פֿון וועהטאָג געהאַלטען ביי חלש'ן. איך האָב איהם דערלאַנגט אַ קעסטעלע שאָקאָלאַד-קאָנפֿעקטען און דאָס האָט געמאַכט אויף איהם אַזאַ איינדרוק, אַז ער האָט פֿערגעסען דעם וועהטאָג און בשעת מ'האָט זיך געגראָבען אין די וואונדען מיט די צובראָכענע ביינדלעך, האָט ער געאיילט געגעסען אַ קאָנפֿעט נאָך אַ קאָנפֿעט און די אויגלעך האָבען איהם געבלישטשעט, פֿון וועהטאָג, אָדער פֿון פֿערגעניגען פֿון די קאָנפֿעטען? אַז מ'האָט איהם איבערגעבונדען און אַרויסגעטראָגען פֿון איבערבינדונגס-וואַגאָן, האָב איך מיט אַמאָל דערהערט פֿון איהם אַ פֿערצווייפֿעלטען געשריי: „מאָי צוקריי!" ער האָט די קאָנפֿעטען פֿערגעסען.

אויף מאָרגען אינדערפֿריה זענען מיר געשטאַנען אַ לאַנגע

צ״ט אויף דער סטאַציע קלימאָוויטש. אויפ׳ן וואָקזאַל זענען אַרומגעגאַנגען יודישע בחורים מיט לענטעס פון זעמסקי פער־באַנד אויף די אָרעמס און געאַרבייט ווי סאַניטאַרען. דאָס איז דאָס ערשטע אָרט, וואו איך האָב געטראָפען אויפ׳ן באַהנהויף יודישע סאַניטאַרען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דאָרט האָבען זיך פעראייניגט דער רוסישער, יודישער און פוילישער הילפס-קאָמיטעט און אַרבייטען צוזאַמען. פאַרביי קלימאָוויטש געהען דורך טעגליך איבער טויזענד היימלאָזע און זיי בעקומען דאָ שפייז און הילף.

די יודישע סאַניטאַרען האָבען מיר דערצעהלט וועגען דער לאַגע ביי זיי. אין דער ביילינגענדער שטאָדט מאזיר זענען דאָ זעהר פיל היימלאָזע. מ׳ערוואַרט נאָך מעהר.

—איהר ווייסט,—האָט מיט היץ איבערגעריסען איין סאַניטאַר די ערצעהלונג פון זיין חבר.—דער לידער ראש ישיבה, הרב ר׳ ריינוס, איז נפטר געוואָרען און די גאַנצע לידער ישיבה ווערט אַריבערגעטראָגען אַהער, קיין מאזיר!

די גאַנצע נאַכט זענען מיר געשטאַנען אין מיטען פעלד. די דאָקטוירים האָבען זיך בענוצט דערמיט און געמאַכט די גאַנצע נאַכט אָפּעראַציעס, אין אַ ספּעציעלען אָפּעראַציאָנס-וואַגאָן, ביי וועלכען די ברייטע טהיר איז געווען פערהאַנגען מיט אַ ליילעך. די סאַניטאַרען האָבען פון די וואַגאָנען געטראָגען אַהין פערוואונדעטע, אָבגעטראָגען זיי נאָך דער אָפּעראַציע צוריק און בשעת דער אָפּעראַציע געלעגען דאָ נעבען וואַגאָן אויפ׳ן גראָז און דערצעהלט מעשיות. דאָ האָבען געברענט עטליכע פאַקעלן. איך האָב זיך צוגעזעצט צו די סאַניטאַרען.

צווישען די פערוואונדעטע זענען געווען פיל גאַנגרענירטע. איינער, ביי וועמען די גאַנגרען איז פון האַנד אַריבער אויפ׳ן ברוסט, האָט שטאַרק געליטען. כדי צו בערוהיגען איהם און שאַפען ביי איהם אַנ׳אילוזיע, אַז ער קאָן נאָך געראַטעוועט ווערען, האָט דער דאָקטאָר בעשטימט אַראָבצונעהמען ביי איהם די גאַנגרענירטע האַנד. מ׳האָט איהם געבראַכט אין אָפּעראַציאָנס־וואַגאָן. עס איז דורכגעגאַנגען אַ ווייַלע, ביז מ׳האָט איהם כלאָראָפאָר־

מירט, האָט זיך מיט אַמאָל דערהערט אַ פרעהליך לעבעדיג גע־זאַנג פון אַ פערשייט סאָלדאַטיש לידעל. דאָס האָט געזונגען אונטער'ן כלאָראָפאָרם דער גאַנגרענירטער.

די סאַניטאַרען, וואָס זענען געלעגען אויפ'ן גראָז, האָבען זיך צולאַכט.

—איהם איז אפנים פרעהליך אונטער'ן מעסער!—האָט זיך אָבגערופען איינער.

—איהם דוכט זיך געוויס, אַז ער געהט אין אַטאַקע.—האָט צוגעגעבען דער אַנדערער.

—נו, אַז דאָס וואָלט זיך איהם דוכטען, וואָלט ער נישט אַזוי זינגען. ס'איז גאָרנישט אַזוי פרעהליך, געהן אין אַנ'אַטאַקע.

—פאַרוואָס נישט?—האָט זיך אָבגערופען אַ יונגער שגץ מיט אַ תמ'עוואַטען געזיכט און גוטמוטיגע אויגען.—גאַנץ פרעהליך צו געהן! מיר זענען געגאַנגען אין אַנ'אַטאַקע. בעגעגענט זיך מיט די דייטשען. און אָנגעהויבען אַרבייטען מיט די שטיקעס. איך האָב מיין שטיקע אַריינגעזעצט אַ געזונדטען דייטש אין האַרצען. ער האָט אויף מיר אַזוי פערוואונדערט אַ בליק געטהון, האָט עפּעס ווי אַ קאַץ אַ שלוקער געטהון „אי־איק!‟ און גלייך גע־פאַלען. נאָכדעם, אַז אונזערע זענען פאַרביי איהם געלאָפען, האָט יעדערער איהם געגעבען אַ שטאָך מיט'ן שטיק און ער האָט זיך אַלץ אומגעוואָרפען.

און ער האָט זיך גוטמוטיג צולאַכט.

—נו, און ביי מיר איז עס נישט אַזוי פרעהליך דורכגעג־גאַנגען די אַטאַקע,—האָט זיך אָבגערופען אַנ'עלטערער סאָלדאַט.—די דייטשען זענען אָנגעטראָטען אויף אונז און מיר האָבען זיי געלעגט. מיר לעגען און לעגען און זיי געהען און געהען, אַלץ נייע כחות. לסוף האָבען זיי זיך אַ וואָרף געטהון אויף אונז מיט אַ גרויסער מאַכט,—נישט איינצושטעהן. די עלטערע סאָלדאַטען האָבען אַ וואָרף געטהון די ביקסען: גיבען זיך אונטער, און די יונגע—בהמות, אַרבייטען מיט די שטיקעס, פערשטעהען נישט, אַז עס האַלט שלעכט. מיר שרייען זיי: „וואַרפט די ביקסען, אַלץ איינס זענען מיר פערפאַלען‟. און דאָ דער קאָמאַנדיר קוויטשעט,

שרייט: „פאָרווערטס, ברידער!“ עס האָט זיך געענדיגט דערמיט, אַז דער שונא איז שטאַרק אין כּעס אַריין און האָט אַלעמען דערשטאָכן, אפילו די, וואָס האָבען זיך אונטערגעגעבען. איך האָב זיך דורך אַ נס געראַטעוועט...

עס האָט זיך אויפגעהויבען אַ ברעג פון ליילעך איבער׳ן טהיר פון אָפּעראַציאָנס-וואַגאָן און עמיצער האָט פון דאָרט צרויסגעשטעקט צו די סאַניטאַרען עפּעס, איינגעוויקעלט אין ווייסע פערבלוטיגטע לייוואַנד. אַ סאַניטאַר האָט עס צוגענומען און פּו-באַנדערגעוויקעלט. מיר האָבען דערזעהן אַן׳אָבגעשניטענע האַנד. אויף איהר איז געווען אַ גרויסע אָפענע וואונד און איינגאַנצען, איז זי געווען שוואַרץ, ווי אַ קויל. אַ שרעקליכער ווערגענדער עפּוש איז פון איהר געגאַנגען.

—מ׳דאַרף זי בעגראָבען.—האָט זיך אָבגערופען דער יונ-גער סאַניטאַר, וואָס האָט דערצעהלט ווי ער האָט דערשטאָכען דעם דייטש.

ער האָט אויסגעגראָבען אַ טיף גריבעל, דריי מאָל איבער-גע׳צלמ׳ט די האַנד, אַריינגעלעגט אין גריבעל, פערשאָטען, פון אויבען מיט׳ן גראָב-אייזען אָנגעצייכענט אַ צלם. און אַלע האָבען אַראָבגענומען די היטלען און ערנסט זיך איבערגע׳צלמ׳ט.

אין רעטשיצע האָט מען ביי אונז צוגענומען די כאָלערא-קראַנקע און עטליכע שווער פערוואונדעטע. די איבעריגע האָבען מיר געדאַרפט פיהרען ווייטער.

אין האָמעל זיינען מיר געקומען דעם 19-טען, אויפ׳ן פינפטען טאָג.

אויפ׳ן וואָקזאַל האָב איך געפונען אַ פונאַנדערגעקלעבּ-טע מעלדונג, אַז „מוטווילינע מענשען פערשפּרייטען קלאַנ-גען, אַז אין דעם פערשווינדען פון קליינגעלד זענען שולדיג יודען, וועלכע בעהאַלטען עס. די אויספאָרשונג האָט אַרויסגעווי-זען, אַז יודען זענען אין דעם נישט שולדיג, אַז דאָס קומט פון אַנדערע סבות“ און עס זענען אויסגערעכענט געווען די סבות. און אונטערגעשריבען דער קאָמענדאַנט פון שטאַב.

איך האָב געלייענט און נישט געגלויבט מיינע אויגען.

אַנ׳אָפיציעלע מעלדונג זאָל פערטיידיגען יודען, דאָס איז געווען אַזוי אומגעריכט! איך האָב פונאַנדערגעפרעגט האָמלער בעקאַנטע, האָבען זיי מיר דערצעהלט, אַז דער קאָמענדאַנט איז אַ טאָלע־ראַנטער מענש, נאָר אַליין וואָלט אים נישט איינפאַלען פער־עפענטליכען אַזאַ מעלדונג. מ׳האָט פיל געאַרבייט און דוכט זיך אַ מתנה געגעבען, ביז מ׳האָט עס ביי אים גע׳פועל׳ט. איצט זאָגט מען, האָט ער בעקומען אַ שטרענגען אויסרייד פאַר דער מעלדונג און ווערט, ווייזט אויס, אַראָבגעפליהען דערפאַר פון אָרט.

נישט ווייניגער איבערראַשט בין איך געווען, אַז איך האָב געטראָפען לייענען צייטונגען, וועלכע איך האָב שוין ביי צוויי וואָכען אין די אויגען נישט געזעהן. וואָס אַזוינס טהוט זיך אין פעטראָגראַד און מאָסקווא. אַ גאַנצע איבערקעהרעניש אין דער געזעלשאַפטליכער שטימונג. וואָס פאַר אַ שפּראַך עס האָבען אָנ־גענומען די צייטונגען. אין „נאָוואָיע וורעמיא” זענען געדרוקט רעוואָלוציאָנערע אַרטיקלען. מ׳רעדט אָפען וועגען אַ קאָמיטעט פון געזעלשאַפטליכער רעטונג, וועגען אַ קאָאַליציאָנס-מיניסטעריום, וועגען דער בעשטימונג פון לוואָוו׳ן פאַר אַ פּרעמיער־מיניסטער. שאַרפע אָנפאַלען אויף דער רעגירונג. אַ גאַנצע רעוואָלוציע איז פאָרגעקומען אויך אין דעם אויפטראָג צו יודען. עס איז ער־לויבט יודישע היימלאָזע בעזעצען זיך חוץ דעם תחום. מ׳רעדט וועגען אָבשאַפען דעם תחום, ווי וועגען כמעט אַ בעשטימטער זאַך.

אין האָמעל האָט מען אויך נישט גענומען ביי אונז די פּערוואונדעטע. אַלע לאַזאַרעטען און באַראַקען זענען אָנגעפּאַקט. מ׳האָט אונזער צוג אָבגעשיקט קיין אָריאָל.

פאָהרען מיט׳ן צוג קיין אָריאָל האָט פאַר מיר קיין שום צוועק נישט געהאַט און איך בין צוזאַמען מיט טולופאָוו׳ן אָב־געפאָהרען מיט׳ן פּאַסאַזשיר־צוג קיין קיעוו.

אין קיעוו האָב איך געפונען אַ שרעקליך נערוועזע שטי־מונג. אַלע זענען זיכער, אַז אין עטליכע וואָכען אַרום וועט שוין דאָ זיין דער דייטש. עס טראָגט זיך אַ קלאַנג, אַז עס איז בע־

שטימט צו עוואַקואירען קיעוו. און ווער עס קאָן איילט זיך אָבפאָהרען.

דאָ איז אויך אַ שטאַרקער מאַנגעל אין קליינגעלד. נעבען באַנק שטעהט אַ רייה פון עטליכע הונדערט מאַן אויף וועקסלען געלד. מ'וועקסלט נאָר אויף אַ רובל קליינגעלד, אי דאָס דערוואַקסענע.

אָהן אַ שיעור וויכטיגע נייעסן. רוזסקי איז בעשטימט פאַר אַ הויפט-קאָמאַנדיר פון צפון-מערב'דיגען פראָנט. דער שרעקליכער יאַנושקעוויטש איז אָבגעשאַפט פון זיין שטעלע אַלס פערוואַלטער פון שטאַב פון העכסטען הויפט-קאָמאַנדיר און ווערט אַריבערגעפיהרט אויף קאַווקאַז. עס געהען קלאַנגען, אַז אפילו דער גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש ווערט אָבגעשאַפט פונ'ם פאָסט פון העכסטען הויפט-קאָמאַנדיר און זיין אָרט פערנעהמט ניקאָלאַי אַליין. וועגען דעם רעדט מען שטיל מיט אַ פערוואונדערונג און מיט אַ שמייכעל.

די שטימונג איז דאָ אויך אַ רעוואָלוציאָנערע. אַ בעראַטונג פון שטאָדטישען פערבאַנד איז געווען פערדעקט פאַר „רעוואָלוציאָנערע רייד”. טולופאָוו האָט מיר דערצעהלט, אַז אַלע אַנשטאַלטען האָבען בעקומען שטרענג געהיימע בעפעהלען נאָכצוקוקען, צי עס געפינען זיך נישט ביי זיי מיטגלידער פון דער געהיימער אָרגאַניזאַציע „פּאָראַזשענצעס”. און אויב אַזעלכע וועלען זיך אַרויסווייזען, גלייך מיט קאָנוואָי אָבשיקען דער זשאַנדאַרמעריע. טולופאָוו האָט געקוועטשט מיט די פּלייצעס:

—די העזה!—האָט ער גערעדט מיט אויפרעגונג,—ווענדען זיך צו געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס מיט אַ בעפעהל, זיי זאָלען נעהמען אויף זיך די אַרבייט פון שפּיאָנען און זשאַנדאַרמען! און גלאַט וואָס איז עס פאַר אַ פאַנטאַסטישע „פּאָראַזשענצעס”, וואו האָט איהר זיי געזעהן? דאָס האָבען זיי אַליין אויסגעקלערט, כדי צו פערדעקען די אייגענע פערברעכען! אויב זיי ווילען געפינען אמת'ע „פּאָראַזשענצעס”, זאָלען זיי זיך ווענדען צו דער „געליבטער קייזערין” און צו איהר ליובאָווניק ראַספּוטין...

נישט קוקענדיג אויף אַלע ענדערונגען אין געזעלשאַפט־ליכער מיינונג, איז די יודישע לאַגע אין קיעוו נישט בעסער געוואָרען. עס הערען נישט אויף אָנצוקומען טויזענדער אַרויס־געטריבענע, אַרויסגעשיקטע, אַרעסטירטע און גלאַט היימלאָזע. עס קומען אָן ידיעות פון צעהנדליגער פּאָגראָמען און רדיפות.

מיט עטליכע טעג צוריק האָט דער שטאָדט־קאָמענדאַנט, גענעראַל מורינאָוו, גערופען צו זיך דעם ראַבינער הורעוויטש און דעם פּראָטעסטאַנטישען פּאַסטאָר. אויף הורעוויטש׳ן האָט ער געשריען, געטופּעט מיט די פיס, געזאָגט, אַז יודען בעהאַלטען קליינגעלד און געדראָהט מיט די שווערסטע שטראָפען. דעם פּאַסטאָר האָט ער געפרעגט:

—וויפיל פּראָטעסטאַנער געפינען זיך אין קיעוו?

—ביי פינפטויזענד.

—צופיל! צופיל! האָט ער זיך פונאַנדערגעשריען אויף אים.

איך האָב בעגעגענט דעם בעוואוסטען ציוניסטישען טוהוער, ישראל ראַזאָוו, וועלכער איז נישט לאַנג געקומען פון אויסלאַנד, וואו ער איז געווען פערהאַלטען. איך האָב גערעכענט, אַז ער איז געקומען פון פּעטראָגראַד וועגען ציוניסטישע ענינים. נאָר ער האָט מיך אָבגעפיהרט אָן אַ זייט און בסוד מיטגעטיילט, אַז מ׳האָט איהם אַדמיניסטראַטיוו אַרויסגעשיקט פון פּעטראָגראַד.

—פאַרוואָס?—האָב איך זיך פערוואונדערט.

—באַלד ווי איך בין געקומען פון אויסלאַנד, איז ביי מיר געווען אַנ׳אונטערזוכונג. פערשטעהט זיך, גאָרנישט געפונען. אין צוויי טעג אַרום האָט מען מיך אין פיראונצוואַנציג שעה אַרויס־געשיקט. פאַרוואָס? ווייל די רעגירונג האָט בעקומען די „גע־נויסטע בעווייזען״, אַז די ציוניסטען האָבען זיך „פעראייניגט מיט דער האַלבער לבנה געגען צלם״.

דעם 23־טען איז געווען אין דער צייטונג „קיעווליאַנין״ אַ לייטאַרטיקעל, אַז מ׳דאַרף ביסלעכוויז עוואַקואירען קיעוו און דער ציווילער בעפעלקערונג וואָלט בעסער געווען נישט געאיילט אָבצופאָהרען. דער אַרטיקעל האָט געמאַכט אַנ׳איינדרוק פון אַ באָמבע־אויפרייס. מ׳האָט דעם אַרטיקעל אָנגענומען ווי אַנ׳איגנספּי־

רירטען פון דער מאַכט. אין שטאָדט איז געוואָרען אַ פּאַניק. טויזענדער געזינדען האָבען גענומען געאיילט אָבפּאָהרען, הונדערטער מאַגאַזינען און אַנשטאַלטען האָבען זיך גענומען עוואַקואירען. בקיצור, עס האָט זיך געשאַפען אַזאַ שטימונג, ווי קיעוו וואָלט זיך געפונען נישט פינפהונדערט וויאָרסט פון פראָנט, נאָר פינף וויאָרסט. עס האָט זיך געדוכט, אַז אָט מאָרגען קומט שוין דער דייטש. אַז איך בין מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער אָבגעפאָהרען, האָט זיך אויפ'ן וואָקזאַל פּאַסירט עטוואָס אונבעשרייבליכעס. דער וואָקזאַל און אַלע פּלאַטפאָרמעס זענען געווען אָנגעפּאַקט מיט טויזענדער קאַסטענס, קויבערס און פּעק. דער וואָקזאַל איז געווען אַזוי געדיכט אָנגעשטאָפּט מיט מענשען, אַז ביי מיר האָט געדויערט אַ פּאָר שעה, ביז איך האָב זיך דורכגעשטופּט צו דער קאַסע. איך בין פערדולט געוואָרען פון די געשרייען. מ'האָט געזאָגט, אַז אין דער מהומה זענען צוויי—דריי מענשען געשטאָרבען פון אַ האַרץ-אַפּאָפּלעקסיע.

כ

אין דעם משך פון די לעצטע חדשים פון דעם סיסטעמאַטישען און געאיילטען ריקצוג פון גאַליציע און דרום-מערב-רוסלאַנד, זענען די אָבטיילונגען און לאַזאַרעטען פון די געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבען זיך געפונען ביים פראָנט, זעהר פיל אויסגעשטאַנען און געבראַכט ווייניג נוצען. נישט בעוויזען אַוועקצושטעלען און איינאָרדנען זיך, ווי מען האָט שוין געדאַרפט ווידער נעהמען פּאַקען און איבערטראָגען זיך אויף אַנ'אַנדער אָרט, געאיילט אַנטלויפען אָפטמאָל אונטער'ן פייער, פערלאָזענדיג אַ טייל פון די זאַכען מיט די פערוואונדעטע. איינינגע אָבטיילונגען מיט די לאַזאַרעטען זענען זאָגאַר אַריינגעפאַלען אין פּלען. דער צוזאַמענבונד פון די אָבטיילונגען מיט די שטאַבען, צו וועלכע זיי האָבען פאָרמעל געהערט, איז געווען אַ גאַנץ שוואַכער, און ביים אַנטלויפען, האָט מען כסדר

נישט געוואוסט וואוהין צו געהן און אויף אייגענע אחריות, אָפּ-צושטעלען זיך וואו עס פלעגט זיך מאַכען. דאָס אַלץ האָט גע-בראַכט דאָס גרעסטע טייל אָרגאַניזאַציעס דערצו, זיי זאָלען אַריבערטראָגען זייער טעטיגקייט אין טיפען רוקען, איבערלאָזענ-דיג דעם פראָנט פאַר די ריין מיליטערע לאַזאַרעטען. אַזוי האָ-בען זיך אַריבערגעטראָגען אין רוקען די אָבטיילונגען פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, קאָמיסאַראָווס (דאָלגאָרוקאָווס) און אַנ-דערע. אויך די אָבטיילונג פון די טעכניקער האָט בעשטימט אַריבערצוטראָגען איהרע צוויי לאַזאַרעטען אין רוקען און דעם צוג צופאַסען צום אַריבערפיהרען פערוואונדעטע פון צווישען די רוקען-פונקטען.

ביי אַזאַ לאַגע האָט זיך פאַר מיר פערלוירען וואָסער עס איז ציל צו פערבלייבען אין דער אָבטיילונג. ביי מיר איז גע-ווען אַ פּלאַן אַריבערצוגעהן אין דער קיעווער צענטראַלער אָר-גאַניזאַציע פון שטאָדטישען פערבאַנד, כדי צו אַרבייטען אין דער אָבטיילונג פון היימלאָזע. טולופּאָוו האָט וועגען דעם גע-שמועסט מיט׳ן בעפולמעכטיגטען, פירשט אורוסאָוו. יענער האָט אויסגעדריקט זיין גרייטקייט אַריינצונעהמען מיך אין דער אַר-בייט, נאָר אַרויסגעזאָגט דערביי זיין ספק, צי איך וועל פאַר איהר פאַסיג זיין, ווייל „איך אינטערעסיר זיך אויסשליסליך מיט יודישע היימלאָזע“. איך בין אַליין אַוועק צו אורוסאָוו׳ן.

—טולופּאָוו האָט אייך פאַלש איבערגעגעבען מיין געשפּרעך מיט איהם,—האָט ער מיר געזאָגט.—איך האָב גאָרנישט געגען דעם, וואָס איהר אינטערעסירט זיך איבערהויפּט מיט יודישע היימלאָזע. דאָס איז זעהר נאַטירליך. און איך וואָלט זעהר צו-פרידען זיין, איהר זאָלט אַרבייטען אין פערבאַנד פאַר די היימ-לאָזע. נאָר ביי אונז האָט זיך איצט געשאַפען אַזאַ לאַגע. אַלץ וואָס איז שייך צו היימלאָזע האָט די רעגירונג איבערגעגעבען דעם רויטען קרייץ אונטער דער אָנפיהרונג פון מיין איינפאַמי-ליגען, דעם פירשט אורוסאָוו און זובטשאַנינאָוו. זיי האָבען אינ-גאַנצען בעזייטיגט פון דער אַרבייט ווי אונזער פערבאַנד, אַזוי אויך דעם זעמסקי פערבאַנד, און רעכענען זיך נישט מיט אונז.

אַרבייטען זעלבסטשטענדיג איז אונז אונמעגליך: חוץ דעם, וואָס דאָס וואָלט אַרויסרופען רייבונגען, האָבען מיר דערויף קיין מיטלען נישט. דערום האָבען מיר כמעט שוין בעשטימט בעגרענצען אונזער אַרבייט מיט ריין סאַניטאַרע הילף די פּערוואונדעטע. אויף דעם באָדען איז אויך דאָ גענוג צו טהון.

איך ווייס נישט, אויב די לאַגע איז טאַקע געווען אַזאַ, אָדער פירשט אורוסאָוו האָט עס נאָר ווי אַנ׳אויסרייד אַרויסגעשטעלט, נאָר פאַר מיר איז שוין אין פערבאַנד קיין אַרבייט נישט געווען.

די לאַגע פון קיעווער קאָמיטעט איז געווען אַ קריטישע׳ די רייכע לייט, וועלכע האָבען הויפּטזעכליך אויפגעהאַלטען מאַטעריעל דעם קאָמיטעט, זענען זיך פונאַנדערגעפאָהרען. מיט דעם אָנפאַנג פון דער עוואַקואַציע וועלען נישט נאָר אָבגעשטעלט ווערען אַלע געלד-אַריינטרעטונגען, נאָר עס וועט זיך פאָדערן אַ גרויסע סומע פאַר די עוואַקואירטע פון קיעוו גופא. פּעטראָגראַד וועט מוזען איבערנעהמען די גאַנצע אַרבייט, ווייל מיט דעם אָבפאָהר פון פּאָרזיצענדען, גרינבערג, וועט זיך דער קאָמיטעט צופאַלען. אָבער צוגלייך מיט דעם האָט דער קאָמיטעט בעקומען די ערלויבעניש פאַר עטליכע מיטגלידער אָפיציעל אין זיין נאָמען אַרומצופאָהרען אין די געגענדען ביים פראָנט צו אָרגאַניזירען הילף די יודישע היימלאָזע. אַזוי אַז מיין אַרבייט אין דיזעלבע געגענדען איז נישט געווען אַזוי נויטווענדיג.

פאַר מיר איז געבליבען נאָר איין אָרט, וואוהין עס וואָלט זיין וויכטיג צו פאָהרען, דאָס איז די עטליכע פונקטען פון גאַליציע, וואָס זענען נאָך פערבליבען ביי די רוסען. נאָר דעמאָלט איז מען געווען איבערצייגט, אַז עס איז אַ פראַגע פון טעג, זיי זאָלען אויך אָבגערייניגט ווערען. חוץ דעם האָט זיך דאָרט נישט געפונען קיין איין אָבטיילונג, צו וועלכער איך זאָל זיך קאָנען פאָרמעל בעהעפטען.

צוזאַמען מיט דעם אַלעמען איז פאַר מיר אַרויסגעטראָטען אַנ׳אַנדערע, זעהר וויכטיגע אויפגאַבע אויף דעם געביט פון דער

יודישער געזעלשאַפטליכקייט, צוליב וועלכער איך האָב געדאַרפט פאָהרען אין אויסלאַנד, לאָנדאָן און אַמעריקא.

צוליב די אַלע טעמים, האָב איך דעם 25-טען אויגוסט 1915 יאָהר פערלאָזען דעם פראָנט און אָבגעפאָהרען אין מאָסקווא און פעטראָגראַד זאָרגען וועגען אַן׳אויסלענדישען פּאַס. פאַר מיר זענען געשטאַנען נייע אויפגאַבען און צילען.

SZ. AŃ—SKI.

tom szósty

ZNISZCZENIE GALICJI

Warszawa, 1922

Wydawnictwo „AŃ—SKI“ Wilno—Warszawa—Nowy-Jork.

SH. AN—SKY

volume sixth

THE DESTRUCTION OF GALICIA

Warsaw 1922

Publishing Company „AN—SKY“ Vilno—Warsaw—New-York

ש. אַנ–סקי

(שלמה־זנוויל ראַפּאָפּאָרט)

געזאַמעלטע שריפטען

זעקסטער באַנד

פֿערלאַג „אַנ־סקי“

ווילנאַ־וואַרשאַ־ניו־יאָרק תרפ"ב—1922

אויסגעפיהרט דורכ'ן פערלאַג ש. שרעבערק.

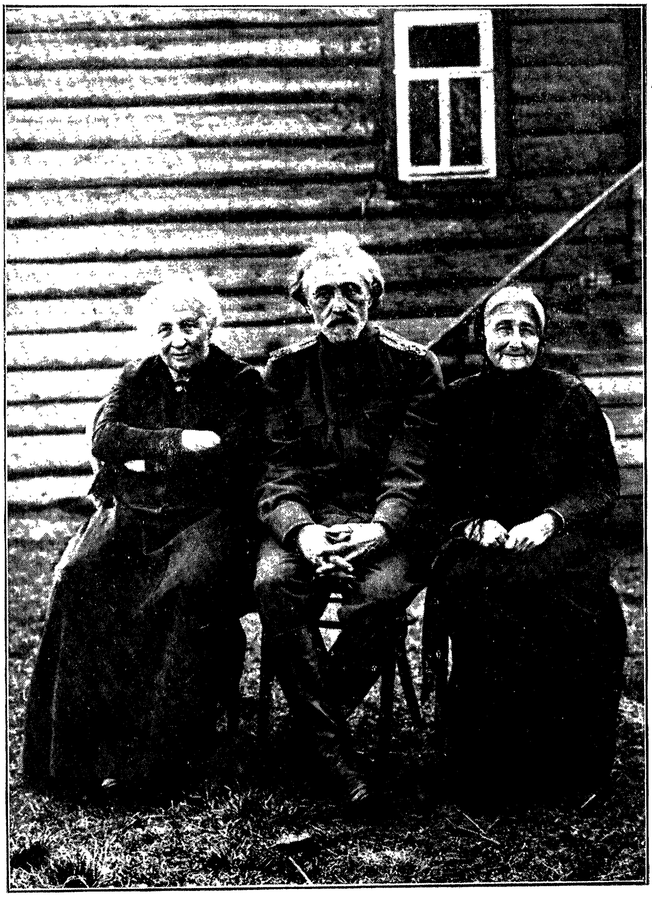

אַנ-סקי מיט זיינע שוועסטער. (פאָטאגראַפירט אין דער צייט ווען ער האט געארבייט אין סאניטאַרען פערבאַנד פון די רוסישע שטעדט).

דער יודישער חורבן
פון פוילען גאליציע
און בוקאווינא פון טאג-בוך
תרע״ד-תרע״ז (1914-1917)

פערטער טייל

איבערדרוקען און איבערזעצען אָהן דער ער־
לויבעניש פון אויטאָרס צואה־פערוואַלטער
איז שטרענג פֿערבאָטען.

Copyright Dr. Ch. Zhytlowsk·
Marquand Ave Bronxville
New-York. U. S. A.

הילע פון יוסף זיידענבייטעל.
צינקאָקלישען אויסגעפיהרט דורך ה. גאָלדבערג.
דעם זאַץ האָט אויסגעפיהבט פייגע שריפטגיסער.

א

מעהר ווי אַ יאָהר, ביז סוף 1916, בין איך געווען אָבּ־גערייסען פון גאַליציע מיט איהרע אינטערעסען. מיין רייזע אין ענגלאַנד און אַמעריקא, וואוהין איך האָב זיך געקליבען, האָט זיך נישט איינגעגעבען און איך בין כמעט די גאַנצע צייט פערבּליבען אין פּעטראָגראַד, בּעשעפטיגענדיג זיך מיט אַנדערע יודישע כלל־זאַכען.

פאַר דעם איינעם יאָהר האָט זיך די אַלגעמיינע לאַגע אין לאַנד שטאַרק געענדערט. די מלחמה, צו וועלכער עס האָט זיך קיין סוף נישט געזעהן און פון וועלכער קיינער האָט שוין נישט געקאָנט ערוואַרטען קיין נצחון, האָט אויסגעשעפּט די לעצטע כחות און געשאַפען אַ שרעקליכען אויפרייס־מאַטעריאַל, ווי אין פאָלק, אַזוי אין דער אַרמעע. פון טאָג צו טאָג איז געוואַקסען אין לאַנד, און איבערהויפּט אין ביידע הויפּטשטעדט, די נויט, וועלכע האָט זיך ביסלעכווייז פערוואַנדעלט אין אַ הונגער מיט זיינע ערשטע סימפּטאָמען, די גרויסע „עקען" ביי די ברויט־בעקערייען און שפּייז־קלייטען. די אונצופרידענקייט האָט שוין

אריבערגעפלייצט די גרעניצען און אנגעהויבען אויסדריקען זיך אין עפענטליכע רעוואלוציאנערע ארויסטרעטונגען. דער מעסיגער „פראגרעסיווער בלאק" פון דער גאסודארסטווענער דומע האט געפאדערט א פעראנטווארטליכען מיניסטעריום. די פרעסע האט אנגענומען א דראהענדען טאן און אלע האבען געפיהלט די אונפערמיידליכקייט פון א נאהנטער קאטאסטראפע.

און די זעלבסטהערשענדע מאכט, פערלירענדיג יעדען חוש פון זעלבסטשוץ, איז בלינד געלאפען צום אבגרונד. דער אומגליקליכער לייכטזיניגער רוסישער בלשצר האט נישט געזעהן און נישט געוואלט זעהן די פייערדיגע אותיות, וועלכע האבען איהם אנגעזאגט זיין מפלה. געפינענדיג זיך אונטער דעם איינפלוס פון שכור'ן ראספוטין מיט זיין באנדע, האט ער זיך אויסגעלאכט פון דער שטימונג, וואס האט געהערשט אין לאנד, האט זיך גערייצט מיט דער מעסיגער אפאזיציע און צוריסען אפילו מיט די שווארץ-מאה'דיגע עלעמענטען, וואס זענען געווען די איינציגע אנלעהנונג פון טראן. עס איז דערגאנגען דערצו, אז אפילו די גרויספירשטען האבען צוגעגרייט א פערשווערונג און אנגעפאנגען דערמיט, וואס מ'האט גע'הרג'עט ראספוטינען.

נאר, ווי געוועהנליך פאר א שטורם, האט אויף דער אויבערפלעך פון לעבען געהערשט א שטילקייט. עס איז פערביי די פאניק און צורודערונג פונ'ם ריקצוג פון 1915 יאהר. דער אנגריף פון שונא איז געוועזן אבגעשטעלט. פאר דער צייט פון דער ווינטערדיגער מלחמה-שטילקייט האט זיך די ארמעע רעארגאניזירט, האט בעקומען גענוג סנאריאדען און אמוניציע, אזוי, אז צום זומער 1916 איז זי געווארען שטרייטפעהיג און אין יוני—יולי האט שוין געקאנט פארקומען דער אנגריף פון ברוסילאוו'ן אין גאליציע. אין משך פון פינף-זעקס וואכען האט ער פערנומען א גרויסען טייל פון דער פערלאזענער מזרח-גאליציע און גאנץ בוקאווינע. עס האט זיך אנגעפאנגען אויפסניי דער אנטריט אויף די קארפאטען.

אין אויגוסט—סעפטעמבער 1916 האב איך בעקומען עטליכע טעלעגראמען פון קיעווער הילפס-קאמיטעט און פון ד"ר לאנדער

מיט דער דרינגענדער בקשה, איך זאָל גלייך פאָהרען אין גאַ־ליציע און בוקאָווינע צו אָרגאַניזירען הילף פאַר דער יודישער בעפעלקערונג. איך בין אָבגעפאָהרען אין קיעוו.

פערלאָזענדיג מיט אַ יאָהר צוריק דעם פראָנט, האָב איך געוואוסט, אַז אַ „שטיקעל" גאַליציע מיט דער שטאָדט טאַרנאָ־פּאָל איז נאָך פערבליבען ביי די רוסען. עס איז געווען אונ־בּערשטענדליך, ווי אַזוי די רוסען האָבען זיך געקאָנט דאָרט איינהאַלטען. ביי אַלעמען איז געווען די פאָרשטעלונג, אַז מחמת סטראַטעגישע טעמים האָבען די עסטרייכער דערוויל געלאָזען צורוה דעם טייל גאַליציע און אַז עס איז נאָר אַ פראַגע פון טעג אָדער העכסטענס וואָכען, אַז די רוסישע אַרמעע זאָל אָב־רייניגען אויך דעם טייל גאַליציע. שפּעטער, אַז דער אָנטריט פון שונא איז געווען איינגאַנצען אָבגעשטעלט, איז ביי אַלעמען, און אויך ביי מיר, געווען די פאָרשטעלונג, אַז דער פערבלי־בענער „שטיקעל" גאַליציע בעשטעהט איינגאַנצען פון עטליכע שטעדט און דערפער און וועגען איהם איז כמעט נישט כדאי צו זאָרגען.

איצט, קומענדיג אין קיעוו, האָב איך זיך איבערצייגט, אַז איך האָב אַ טעות געהאַט: ביי די רוסען איז אין 1915 פערבלי־בען אַ גאַנץ היבשער שטח. צוויי גובערניעס: טאַרנאָפּאָלער און טשאָרטקאָווער, מיט עטליכע צעהנדליג שטעדט און שטעדטלעך און אַ יודישער בעפעלקערונג פון אַנ׳ערך הונדערט טויזענד מאַן. ברוסילאָווס אָנטריט האָט בעהעפט דערצו נאָך אַ צוויי מאָל גרעסערען שטח, מיט די שטעדט בוטשאַטש, קאָלאָמעאַ, סטאַני־סלאַוואָוו און אַ חוץ דעם, גאַנץ בוקאָווינע. אַזוי, אַז איצט האָט דאָס פאָרגעשטעלט אַ קאַנט פון עטליכע צעהנדליג טויזענד קוואַדראַט-ווערסט, מיט אַ יודישער בעפעלקערונג פון עטליכע צעהנדליג טויזענד נפשות.

גלייך ווי די רוסישע אַרמעע האָט אין מאַי 1915 יאָהר פערלאָזען לעמבערג און עס האָט זיך אָבגעשטעלט די טעטיג־קייט פון לעמבערגער הילפס-קאָמיטעט, איז ד"ר פ. לאַנדער אָב־געפאָהרען קיין טאַרנאָפּאָל, אויסגעפאָרשט דאָרט די לאַגע, אָר־

גאַניזירט אַ קאָמיטעט און פערבונדען איהם מיט'ן קיעווער הילפס-קאָמיטעט. און פון דעמאָלט אָן האָט ד"ר לאַנדער נישט אויפ-געהערט צו אַרבייטען אין דעם קאַנט: איז אַרומגעפאָהרען אי-בער די שטעדט און שטעדטלעך, געטיילט הילף און נישט גע-לאָזט רוהען די קיעווער און פעטראָגראַדער הילפס-קאָמיטעטען, פאָדערענדיג הילף פאַר דער רואינירטער און אָבגעשניטענער פון דער גאַנצער וועלט יודישער בעפעלקערונג פון גאַליציע. צוזאַ-מען מיט ד"ר לאַנדער האָט די גאַנצע צייט געאַרבייט אין גאַ-ליציע דער בעפולמעכטיגטער פון קיעווער קאָמיטעט, ש. האָ-מעלסקי.

געפינענדיג זיך אויפ'ן מיליטער-דינסט און זענענדיג צו-געבונדען צו זיין לאַזארעט, האָט ד"ר לאַנדער, פערשטעהט זיך, נישט געהאַט די מעגליכקייט צו בעזוכען אַלע פונקטען, פונאַנ-דערפיהרען רעגעלמעסיגע הילף אומעטום און אָברופען זיך אויף דער גאַנצער יודישער נויט, וואָס האָט געהערשט אין קאַנט. דערום איז די הויפּט-אַרבייט געפאַלען אויף ה' האָמעלסקי'ן, וועל-כער האָט אין דעם אופן זעהר פיל אויפגעטהון. אין דעם משך פון זעכצעהן חדשים, ביז מיין קומען און פיל חדשים שפּעטער, האָט ער מיט אַ גרויסער איבערגעגעבענקייט, ריכטיגער געזאָגט, מיט אַן אמת'ן מסירת נפש, געאַרבייט אין גאַליציע. נאָר אַדאַנק איהם, איז אין אַלע שטעדט און שטעדטלעך געווען גענוי אויס-געפאָרשט די נויט, געווען פעררעגיסטרירט אַלערליי פאַכען-הילף, אין וועלכע די בעפעלקערונג האָט זיך גענויטיגט. ס'זענען אומעטום געווען אָרגאַניזירט קאָמיטעטען, אויסגעאַרבייט סמעטעס און יעדע שטאָדט און שטעדטעל האָט רעגעלמעסיג בעקומען הילף. דאָס זענען שוין נישט געווען די פריהערדיגע איינמאָלי-גע נדבות, וועלכע איך, אָדער ווער אַנ'אַנדערער, האָט געקאָנט צופעליג אָבפיהרען אין דער אָדער יענער שטאָדט, נאָר אַ סי-סטעמאַטישע הילף, וואָס האָט געראַטעוועט פיל הונדערטער אָדער טויזענדער יודישע נפשות פון אַ הונגערטויט.

נאָך דעם אָנטריט פון ברוסילאָוו'ן, אַז עס זענען צוגעקו-מען פיל צעהנדליגער שטעדט און שטעדטלעך, אויפסניי רואי-

בירטע, וועלכע האָבען זיך גענויטיגט אין הילף, איז פֿאַר האָמעלסקי'ן געוואָרען אונמעגליך אויסצופיהרען אַליין די גאַנצע אַרבייט. דערצו איז נאָך אין דער צייט דער ד"ר לאַנדער קראַנק געוואָרען, געמוזט אָפּפאָהרען אין רוסלאַנד און אויף אַן'אומבעשטימטער צייט איבעררייסען זיין טעטיגקייט. מחמת דעם אַלעם, האָט דער קיעווער קאָמיטעט געפונען פֿאַר דרינגענד נויטיג, איך זאָל פֿאָהרען אין גאַליציע און נעהמען דאָרט אויף זיך אַ טייל פֿון דער אַרבייט.

אין קיעוו, אויף די בעראַטונגען פון הילפס-קאָמיטעט וועגען מיין קומענדיגער אַרבייט, האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז חוץ דער געוועהנליכער אַרבייט פון אָרגאַניזירען הילף, שטעהט מיר פֿאַר נאָך איין אויפגאַבע, וועלכע דער פֿאָרזיצענדער, ה' גרינבערג, האָט אַזוי פֿאָרמולירט:

—מיר שטעהען פֿאַר אַ קראַך!—האָט ער מיר געזאָגט.—דער בודזשעט פון גאַליציע וואַקסט פון חודש צו חודש און איז שוין אַריבערגעשטיגען זעכציג טויזענד רובל מאָנאַטליך. אין דערזעלבער צייט ווערען אונזערע הכנסות ווייניגער און ווייניגער. די געלד-געבער זענען פֿאַר די צוויי יאָהר „מיד געוואָרען צו געבען". די גאַנצע זאַך איז פֿאַר זיי געוואָרען וואָכעדיג. כדי אויפצומונטערן אונזערע גבירים און נויטען זיי צו געבען גרעסערע סומען, דאַרפֿען זיי שרעקליכע געשעהענישען, בלוטיגע קאַטאַסטראָפֿעס. געוועהנליכע נויט, וועלכע הערשט אין גאַליציע, זאָל עס זיין די ביטערסטע, ריהרט זיי נישט אָן. „אָרימעלייט, זאָגען זיי, האָבען מיר גענוג אין רוסלאַנד". דערום, ווערען די הכנסות אַלץ קלענער. פון פּעטראָגראַד בעקומען געלד ווערט אויך אַלץ שווערער. שוין צוויי חדשים, אַז מיר האָבען פון דאָרט קיין גראָשען נישט בעקומען, נישט קוקענדיג אויף אונזערע טעלעגראַמען. אַזוי, אַז ביי אונז איז איצט אַ דעפיציט פון כמעט הונדערט טויזענד רובל. פון דער צווייטער זייט, רעכענען מיר, אַז ביים איצטיגען צושטאַנד, דאַרף געענדערט ווערען דער סיסטעם פון הילף אין גאַליציע. אויב ביז איצט, האָט זי נישט געקאָנט זיין קיין אַנדערע ווי אַ פילאַנטראָפּישע,

איז איצט, אַז עס האָט זיך אומגעביטען דער אויפטראָג פון דער מאַכט צו דער בעפעלקערונג און עס ווערט ערלויבט פיל היימלאָזע אומצוקעהרען זיך אַהיים אויף זייערע ערטער, דאַרף דער גאַנצער סיסטעם פון הילף איבערגעבויט ווערען אויף אַנ׳אַנדער יסוד, רעאָרגאַניזירט ווערען אויף אַזאַ אופן, אַז די נויטבעדערפטיגע זאָלען זיך קאָנען שטעלען אויף די אייגענע פיס, אָרגאַניזירען זייערע קהילות און ביסלעכווייז אַליין נעהמען זאָרגען וועגען זייערע אָרימעלייט. דערמיט וועלען מיר דער-גרייכען, אַז מענשען וועלען אויפהערען צו לעבען פון בעטעל-ברויט און אונזער קאָמיטעט וועט צו ביסלעך קאָנען פערקלע-נערן זיין ביודושעט און מיט דער צייט אפשר האָבען די מעג-ליכקייט אינגאַנצען אויפצוהערען צו פונקציאָנירען. געוויס וועט מען די ערשטע צייט דאַרפען פיל גרעסערע מיטלען. נאָר, זעהט איהר, אויף אַזאַ צוועק וועט זיין גרינגער צו קריגען געלד. אַז מ׳וועט אונזערע גבירים ווייזען אַ סמעטע, לויט וועלכער עס וועט זיך מיט יעדען חודש פערקלענערן די צאָהל פון די אויס-געהאָלפענע, וועלען זיי געבען אפילו גרעסערע סומען.

בקיצור, דער קאָמיטעט האָט מיר אַרויפגעלעגט די אויפ-גאַבע אויסצופאָרשען די לאַגע אין גאַליציע און בוקאָווינע און אויסאַרבייטען אַ נייעם סיסטעם פון הילף. איך האָב איינגעווי-ליגט. נאָר מחמת אַנ׳אומגעריכטער סיבה,—איך בין קראַנק גע-וואָרען,—האָב איך נישט געקאָנט גלייך צוטרעטען צו דער אַר-בייט און האָב בעקומען די מעגליכקייט צו פאָהרען ערשט אין אָנהויב דעצעמבער.

אין וואָס פאַר אַ לאַגע עס האָט זיך געפונען די הילפס-אַרבייט פאַר גאַליציע, קאָן גוט כאַראַקטעריזירען די פאָלגענדע טעלעגראַמע, וועלכע איך האָב ביי יענער צייט בעקומען פון ד״ר לאַנדער, וועלכער האָט זיך אומגעקעהרט צו דער אַרבייט:

„צוויי מיט אַ האַלבען חודש בין איך אַרומגעפאָהרען אין גאַליציע און בוקאָווינע. די לאַגע פון דער יודישער בעפעלקע-רונג איז קריטיש. דער מינימאַלער הילפס-ביודושעט איז פערציג טויזענד רובל מאָנאַטליך. דער קיעווער הילפס-קאָמיטעט,

נישט האָבענדיג קיין מיטלען, זאָגט אָב איך ווייטערדיגער הילף. אין סעפּטעמבער האָב איך פּערזענליך געמאַכט (אין פּעטראָגראַד) אַן אויפטראָג וועגען דער לאַגע אין גאַליציע. „יעקאָפּא״ האָט דאַן פערשפּראָכען פּאַרטצוזעצען זיין הילף. אין נאָמען פון דער אומגליקליכער בעפעלקערונג, אין מיין נאָמען, בעט איך רחמים אייך, אַזוי ווי אַנדערע מיטגלידער פון „יעקאָפּא״, אָנצונעהמען די נויטווענדיגע מיטלען צו בעזאָרגען די הילף אויף די נאָהנטע חדשים. איך בעט רחמים „יעקאָפּא״, נישט צו פערלאָזען אָהן הילף די אָבגעשניטענע פון דער גאַנצער וועלט בעפעלקערונג, נאָכדעם ווי דאָס רוסישע יודענטום האָט עס דריי יאָהר גע־שטיצט. איך בעט אַ דרינגענדען ענטפער אויפ׳ן אַדרעס פון קיעווער קאָמיטעט. ד״ר לאַנדער.״

ב

איך בין אָבגעפאָהרען אין גאַליציע אין אָנפאַנג דעצעמ־בער און אַרומגעפאָהרען ביז אָנפאַנג מערץ 1917 יאָהר. פאַר די דריי חדשים האָב איך בעזוכט עטליכע צעהנדליג פּונקטען, אייניגע, צו עטליכע מאָל. נאָר איידער איך בין נאָך אַרויסגע־פאָהרען, האָב איך אין אַ געוויסער מאָס קלאָר געמאַכט פאַר זיך די לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג אין אָקופּירטען קאַנט.

פאַר דעם יאָהר האָט זיך ראַדיקאַל אומגעביטען די אַל־געמיינע לאַגע פון די יודען אין רוסלאַנד. די מפלה פון 1915 יאָהר און דאָס, וואָס פּוילען איז אינגאַנצען געווען אָבגעשניטען פון רוסלאַנד, האָט געמאַכט פערשווינדען די לעגענדע וועגען יודישען שפּיאָנאַזש. וועגען דעם האָט קיינער נישט גערעדט, און אויב מ׳האָט יאָ דערמאָהנט, האָט עס שוין אויף קיינעם קיין איינדרוק נישט געמאַכט. מיט דעם איבערגאַנג אויף קאַווקאַז פון גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש און יאַנושקעוויטש׳ן האָבען אויפגעהערט די מאַסען־אַרויסשיקונגען פון יודען פון די נעבענ־פּראָנטיגע קאַנטען און פיל אַרויסגעשיקטע האָבען בעקומען די

ערלויבעניש אומצוקעהרען זיך אויף זייערע ערטער. פאַר דער צייט איז אָבגעשאַפט געוואָרען דער תחום בנוגע צו די רוסישע שטעדט און עס האָט געהאַלטען נאָהנט דערצו, אַז דער תחום זאָל אינגאַנצען אָבגעשאַפט ווערען. די שטימונג בנוגע צו יודען האָט זיך אויף אַזויפיל אומגעביטען, אַז די רעגירונג האָט אַסיגנירט סומען אויף הילף פאַר דער אַרויסגעשיקטער און רואינירטער יודישער בעפעלקערונג.

אָט דער נייער אויפטראָג צו יודען אין רוסלאַנד האָט זיך אָבגעשפיגעלט אויף דעם אויפטראָג פון דער אָרטיגער מאַכט און אפילו דער אַרמעע צו דער יודישער בעפעלקערונג אין גאַליציע.

נאָך דער מפלה פון 1915 יאָהר, זענען, נישט קוקענדיג אויף די שטרענגקייטען פון דער צענזור, אַנטפּלעקט געוואָרען די רציחות און נבלות, וואָס זענען געוואָרען אָבגעטהון דורך דער רוסישער אַרמעע און דער רוסישער מאַכט אין גאַליציע. דאָס האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע אויפרעגונג אי אין דער געזעלשאַפט, אי אין דער פרעסע, איבערהויפּט נאָך דערפאַר, ווייל די אַלע באַרבאַרישע מעשים האָבען שטאַרק קאָמפּראָמיטירט רוסלאַנד אין די אויגען פון די פערבינדעטע, וועלכע מ'האָט אַזוי אויך אויפגעוואָרפען פאַר זייער פערבאַנד מיט דער ווילדער אכזריותדיגער מלוכה פון ניקאָלאַי II. די רעגירונג האָט פערשטאַנען, אַז ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש מיט זיין באַנדע האָבען איבערגעכאַפּט די מאָס, און האָבען אָנגענומען אַ נייע פּאָליטיק בנוגע צו דער בעפעלקערונג פון די אָקופּירטער געביטען. אין דעם שטיק גאַליציע, וואָס איז פערבליבען ביי די רוסען, איז געווען איינגעפיהרט אַ ציווילע פערוואַלטונג. אָנשטאָט צו שיקען אַהין אַלס בעאַמטע די נישט-ווירדיגסטע און פערברעכערישע עלעמענטען פון דער ביוראָקראַטיע, האָט מען בעשטימט אַהין מענשען, מעהר אָדער וועניגער אָנשטענדיגע, מיט העכערער בילדונג. ביסלעכווייז האָט אויפגעהערט די פריהערדיגע סיסטעמאַטישע טעראָריזירונג פון דער בעפעלקערונג, איבערהויפּט דער יודישער, אין וועלכער מ'האָט פריהער געזעהן בלויז שפּיאָנען

און פיינד. די נייע מאַכט האָט, לכל הסכות, אָנגעהויבען פאָרמעל צו אינטערעסירען זיך מיט דער לאַגע פון דער בעפעלקערונג, אפילו זאָרגען וועגען איהרע בעדערפעניששען. עס איז פערלייכטערט געוואָרען און אין איינינגע ערטער אפילו אינגאַנצען אָבגעשאַפט געוואָרען דער שרעקליכער פערבאָט, כמעט אויסשליסליך פאַר יודען, אַריבערצופאָהרען פון איין אָרט אין אַנדערן. מאַנכע היימלאָזע האָט מען ערלויבט אומצוקעהרען זיך אין זייערע ערטער און אויפבויען צוריק זייער היים (סאָקאַל, קודרענצי, טאַרנאַרודאַ. שפעטער הוסיאַטין, זאַלעשטשיק און אַנד.) אָנשטאָט דעם וואָס פריהער איז יעדער אויפטראָג פון מיליטער־לייט מיט דער ציווילער בעפעלקערונג געווען פערדעכענט ווי אַ פערראַט און אויף יעדער הילפס-אַקציע פאַר איהר האָט מען געקוקט פערדעכטיג, ווי אויף הילף דעם פיינד,—האָט איצט די מאַכט איינגעשטעלט אָפיציעלע און נאָרמאַלע בעציהונגען מיט אַלע הילפס־אינסטיטוציעס, צווישען זיי אויך מיט די יודישע און אפילו אָפטמאָל געזאָרגט אַליין, אַז די בעפעלקערונג זאָל נישט שטאַרבען פון הונגער, זאָל בעקומען מעדיצינישע הילף, זאָל האָבען די מעגליכקייט אויפצובויען די וואוינונגען. אָפיציעל האָט זיך דאָס מאָטיווירט מיט דער פורכט, עס זאָלען זיך נישט פערשפרייטען עפידעמישע קראַנקהייטען, וועלכע וואָלטען געקאָנט אַריבער אין דער אַרמעע.

עס פערשטעהט זיך, אַז עס איז נאָך ווייט געווען צו אַ גן עדן. מ׳האָט, ווי פריהער, געשלעפט יודען צו צוואַנגס-אַרבייט, מ׳האָט געריסען כאַבאַר און גאַנץ אָפען אַרויסגעוויזען די שנאה צו יודען. נאָך מעהר אפילו, די משונה׳דיגע צירקוליאַרען וועגען אַערפּאָלגען יודען האָבען נישט אויפגעהערט. דער בעפעהל נישט פרויסצושיקען מיט געוואַלד יודען פון זייערע ערטער, האָט אַרויסגערופען דעם פאָלגענדען צירקוליאַר:

„אַ טעלעגראַמע פון שטאַב פון דרייסיגסטען אַרמעאישען קאָרפוס.

„דער קאָמאַנדיר פון קאָרפוס האָט בעפוילען, נעהמען צו ערפילונג דורך צופאַסענדע בעפעהלען, די טעלעגראַמע פונ׳ם

אָבער-בעאַמטען איבער די צושטעלונגען פאַר דער אַרמעע:

„לויט דעם בעפעהל פון העכסטען הויפּט-קאָמאַנדיר, ווערט אינגאַנצען אָבגעשאַפט די איבערגוואַלדיגע אַרויסשיקונג בשעת'ן אָבטרעטען. די אַנטרונענע, וועלכע געהען פרייוויליג פון גאַליציע אין אונזערע גובערניעס, און די נעבענגרעניצדיגע איינוואוינער, ווערען אָבגעשיקט אין די שטענדיגע (בעשטימטע?) טיילען פון וואָלינער און פּאָדאָליער גובערניעס. די, וואָס וועלען בעגעהרען אומצוקעהרען זיך אין גאַליציע—נישט אויפהאַלטען זיי, אויב עס וועט פעסטגעשטעלט ווערען אַז זיי שטאַמען פון דאָרט. די היימלאָזע דאַרפען בעזעצט ווערען אין עטליכע קאָלאָניעס אויף דעם אָרט פון די אַרויסגעשיקטע (דייטשע?) קאָלאָניסטען. גאַליציאַנער יודען נישט אַריינלאָזען אין אונזערע גרעניצען און די, וואָס זענען שוין אַריינגעדרונגען צוזאַמען מיט די (קריסטליכע?) היימלאָזע אין רוסלאַנד, אויף וויפיל מעגליך, אומקעהרען צוריק אין גאַליציע. ביי איצטיגער צייט געפינען זיך אין דער לענג פון דער עסטרייכישער גרעניץ, לאַגערן פון יודען וועלכע זענען פריהער אַרויסגעשיקט געוואָרען פון די מיליטער-ראַיאָנען פון גאַליציע, נאָר נישט אַריינגעלאָזען געוואָרען אין רוסלאַנד. ביים אָבטרעטען פון אונזער אַרמעע און אַריבערטרעטען די גרעניץ, ווערט בעפוילען, ווי אַ חוב, **אונטערצוזוכען**, ד. ה. (?) אַרומגעהן די לאַגערן, כדי אויסצומיידען עפּידעמישע אָנשטעקונגען און אָננעהמען ענערגישע מיטלען דורכצושטויסען די יודען אין דער זייט פונם שונא. דער ענדליכער ציל פון די אַלע אַרויסגעגעבענע אין פערשידענע צייטען אָנווייזונגען וועגען עוואַקואַציע, איז דאָס, אַז דער שונא זאָל, ביי זיין אָנטריט, נישט געפינען קיין ברויט, קיין פוראַזש, קופּער, פיה און אַנדערע לעבעדיגע בעשעפענישען און פערד, וואָס טויגען פאַר'ן חייל. מען דאַרף נישט דערלאָזען די פערניכטונג פון דאָרפישע געביידעס, וועלכע שטערן נישט די אַרבייט פון מיליטער. אויך דאַרף מען שטרענג בעשטראָפען רויבערייען און געוואַלדטהאַטען. מחמת דעם אָבשאַפען פון געוואַלדיגער אַרויסשיקונג, דאַרף מען מעלדען די איינוואוינער, אַז דער שונא וועט, אָהן אַ ספק, פערנעהמען אין

זיינע רייהען מאַנסלייט אין עלטער פון אַכצעהן ביז פופציג יאָהר און דעריבער איז בעגעהרט זייער פרייוויליגער בעצייטיגער אָבפאָהר. נומר 19125. אונטערגעשריבען: מאַורין. הוסיאַטין 4873 סאַנג־קאָוו׳ן 2477. קאָמאַנדיר פון צעהנטען קאָרפוס פאָלקאָווניק סטאַווראַקין.״

אַ צווייטער בעפעהל, וואָס איז פונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין אַלע קאָרפוסען און טיילען: „דער הויפט־קאָמאַנדיר פון מעריב־פראָנט האָט בעפוילען דערווייטערן פון די קאָרפוס־ראַיאָנען אַלע מענשען פון יודישען גלויבען, וועלכע דינען אין רויטען קרייץ, זעמסקי פערבאַנד, פערבאַנד פון שטעדט, צפון־הילף און אין אַנדערע פרייוויליגע אָרגאַניזאַציעס פון סאַניטאַרע הילף, חוץ דאָקטוירים. דאָקטוירים פון יודישען גלויבען לאָזען אויף די ערטער וואָס זיי פערנעהמען, ערפילענדיג די פליכט פון קאָרפוס־אַרצט גר. קאַרי. 16 מאַרט 1916 יאָהר נומר 837.

נאָר נישט קוקענדיג אויף דעם אַלעם, האָט זיך דער אויפטראָג פון דער מאַכט צו יודען ראַדיקאַל אומגעביטען. אין דעם האָט געשפילט א ראָל חוץ די ענדערונגען אין דער יודישער פאָליטיק, אויך דאָס, וואָס פאַר די צוויי יאָהר אָקופאַציע איז מען פשוט געוועהנט געוואָרען איינע צו די אַנדערע. קיין שלאַכטען זענען אין קאַנט נישט פאָרגעקומען, קיין מאָטיוען חושד צו זיין יודען אין בעציהונגען מיט׳ן פיינד זענען נישט געווען. ביסלעכווייז האָט מען זיך צוגעקוקט צום יוד, צוגעוועהנט זיך צו זיין פנים, אָנצוג, אויפפיהרונג און מ׳האָט אָנגעהויבען אָפשאַצען זיינע פעהיגקייטען. פון צווייטען צד, האָט זיך די יודישע בעפעלקערונג ביסלעכווייז צוגעקוקט און צוגעפאַסט צום רוס. פיל האָבען זיך אויסגעלערנט רעדען רוסיש און עס האָט זיך געשאַפען אַ פערשטענדעניש און אַ צוזאַמענבונד פון אינטערעסען.

אויף וויפיל די לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג אין דער אָקופירטער גאַליציע האָט זיך פערבעסערט אין פאָליטישען און אַדמיניסטראַטיווען אופן דערמיט, וואָס עס האָבען אויפגעהערט די פאָגראָמען, בלבולים, אַרויסשיקונגען און ווילדע פער־

פאָלגונגען, אויף אַזוי פיל האָט זי זיך פערערגערט אין עקאָנאָמישען, מאָראַלען און פסיכאָלאָגישען זין.

אין די פריהערדיגע קאפיטלען איז מיר שוין אויסגעקומען צו כאַראַקטעריזירען דעם חורבן, וואָס די מלחמה אַליין און די פּאָליטיק פון דער רוסישער מאַכט האָבען געשאַפען אין אָקופּירטען קאַנט דורך דעם רואינירען פּאָלוואַרקען, אַרויסשיקען פיל פּויערים. דורך דער אַלגעמיינער אונזיכערקייט, איז דריי פערטעל ערד געבליבען נישט בעאַרבייט; דאָס פעהלען פון רויע שטאָף און דער פּאַראַליז פון פערקעהר און האַנדעל אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פערמעהרונג פון דער בעפעלקערונג האָבען געבראַכט דערצו, אַז עס האָבען זיך אָבגעשטעלט די פאַבריקען און זאַוואָדען און אפילו האַנדווערקער זענען פערבליבען אָהן אַרבייט. די אינטעליגענץ, וועלכע איז פערבליבען נאָך דעם, אַז די גרעסטע טייל פון איהר איז, אָדער אַנטלאָפען, אָדער געוועזען פערנומען און אַרויסגעשיקט ווי ערוב׳ניקעס, האָט נישט געהאַט קיין שום מיטלען צום לעבען. די אָבגעשניטענקייט פון דער גאַנצער וועלט און דער פערבאָט פון בעוועגונג, אפילו אַרויסצופאָהרען אין דעם נאָהנטסטען דאָרף, האָבען דערשלאָגען יעדען האַנדעל. בקיצור, אַלע שיכטען פון פאָלק זענען געוועזען רואינירט און פערבליבען אָהן שום פערדינסט. דאָס אַלץ האָט זיך נישט געפיהלט אַזוי שאַרף אין דער ערשטער צייט פון דער אָקופּאַציע. עס זענען פערבליבען היבשע זאַפּאַסען פון תבואה און אַלערליי סחורות. פיל אונטערנעהמונגען און אַרבייטען זענען אַ געוויסע צייט לויט דער אינערציע נאָך געגאַנגען. די אינטעליגענץ און אפילו די האַנדווערקער האָבען נאָך געהאַט געוויסע אָבשפּאָרונגען, וועלכע האָבען זיי געגעבען די מעגליכקייט צייטווייליג צו דעקען זייערע הוצאות. קיינער האָט נישט גערעכענט די לאַגע פאַר קריטיש, ווייל מ׳איז געוועזען זיכער, אַז די אָקופּאַציע וועט לאַנג נישט דויערן און איבעראַל האָט מען נישט ערוואַרט, אַז די מלחמה זאָל זיך ציהען מעהר ווי עטליכע חדשים, העכסטענס אַ יאָהר. אויף דער קאַטאַסטראָפע האָט מען געקוקט ווי אויף אַ צייטווייליגער, וועלכע מ׳דאַרף ווי עס איז

איבערקומען, און נאָכדעם וועט דאָס לעבען אַריין אין דער פריהערדיגער אָרדנונג. עס זענען געווען פיל דראַמען און טראַגעדיעס, אָבער די פסיכיק, די מאָראַלע שטימונג פון דער בעפעלקערונג, איז אין דער ערשטער צייט געבליבען דיזעלבע.

גאָר אַנ׳אַנדער בילד האָט זיך בעקומען נאָך צוויי יאָהר אָקופּאַציע. פאַר דער צייט האָבען זיך אויסגעשעפּט אַלע זאַפּאַסען אי פון תבואה, אי פון סחורות. עס האָבען זיך אויסגעשעפּט ביי דער גרעסטער טייל בעפעלקערונג, די קליינע קאַפּיטאַלען וואָס זיי האָבען געהאַט. פון טאָג צו טאָג האָט זיך געמעהרט די צאָהל פון די נויטבעדערפטיגע און הונגעריגע. ווי אַ כראָנישע קראַנקהייט, האָט די אָרימקייט אַריינגעדרונגען אין אַלע אברים פון פאָלקס-אָרגאַניזם: עס האָבען זיך אָבגעטראָגען און צוריסען געוואָרען די בגדים און שיך. אָבגעלאָזען געוואָרען די וואוינונגען. עס זענען אָבגעשוואַכט געוואָרען די אָרגאַניזמען. די אונענדליכקייט פון דער מלחמה און פון דער אָקופּאַציע האָבען אָבגעשוואַכט דעם גלויבען און האָפנונג אויף אַ גיכע הילף. עס האָט זיך געשאַפען אַ נידערגעשלאָגענע פּעסימיסטישע שטימונג. די אָבגעריסענקייט פון דער אייגענער און פון אַ וועלכער עס איז קולטור, דאָס, וואָס קולטורעלע מענשען האָבען אין משך פון צוויי יאָהר נישט געזעהן אין די אויגען קיין צייטונג, קיין נייעם בוך, נישט געהאַט די מעגליכקייט צו בעזוכען אַ טעאַטער, אַ קאָנצערט, געווען אָבגעריסען פון יעדע פּאָליטישע און געזעלשאַפטליכע אינטערעסען, האָט בעשאַפען אַנ׳אַפּאַטיע, וועלכע איז געווען נאָהנט צו אַ פערווילדקייט. איבערהויפּט האָט זיך עס שרעקליך אָבגערופען אויף דעם אונטערוואַקסענדען דור, אויף די קינדער. פון ערשטען אַריינטריט פון די רוסען זענען פערמאַכט געוואָרען אַלע שוהלען, אַלע לעהר-אַנשטאַלטען—און צעהנדליגער טויזענדער קינדער זענען פערבליבען גאַנצע צוויי יאָהר אָהן אונטערריכטונג, אָהן ערציהונג. חוץ די וועניגע צאָהל קינדער, וואָס האָבען געהאַט די מעגליכקייט צו לערנען זיך צו הויז, זענען אַלע איבעריגע פערבליבען אָהן אַנ׳אויפזיכט, אָהן אַ הדרכה, זענען געווען

אַרויסגעוואָרפען אויפ'ן גאַס און אָבגעגעבען דער גאַס מיט אַלע איהרע שרעקליכע איינפלוסען. נאָר אין דער לעצטער צייט איז ערלויבט געוואָרען צו עפענען אָנפאַנגס שוהלען, און דאָס, נישט קיין יודישע.

חוץ די אַלע צרות, האָט די יודישע בעפעלקערונג געלי־טען נאָך פון אַנ'אומגליק, וועלכער איז געשאַפען געוואָרען דורך די ווילדע און אכזריות'דיגע מעשים פון דער רוסישער מיליטע־רישער מאַכט און האָט אַריינגעבראַכט אין דעם צובראָכענעם חרוב'ן לעבען, אַ בעזונדערע צורודערונג און פערצווייפלונג.

פון אָנפאַנג אָקופּאַציע, האָט די רוסישע מאַכט אַרויסגע־שיקט פון גאַליציע פיל צעהנדליגער טויזענדער יודען קיין רוס־לאַנד: אין ניזשני-נאָווגאָראָדער און פענזער גובערניעס און אין סיביר. קיין סיסטעם איז אין דער אַרויסשיקונג נישט געווען. פון אייניגע ערטער האָט מען אַרויסגעשיקט נאָר פערנומענע ערוב'ניקעס, פון אַנדערע האָט מען אַרויסגעשיקט די מיליטער־פעה'יגע יודישע בעפעלקערונג. פון פיל שטעדט און שטעדטלעך האָט מען אַרויסגעשיקט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג. די אַרויסשיקונג איז געווען געוועהנליך פאָרגעקומען מיט אַנ'איילעניש און מיט אכזריות, אַזוי, אַז די אַרויסגעשיקטע האָבען גאָרנישט גע־קאָנט מיטנעהמען. וויפיל זיי זענען אויסגעשטאַנען אין וועג, וויפיל ס'זענען אומגעקומען פון שוואַכקייט, הונגער און קראַנקהייטען, איז נישט צו בעשרייבען. קומענדיג אויפ'ן אָרט, האָבען די היימלאָזע בעגעגענט אַ וואַרימען מענשליכען אויפנאַהם מצד דער אָרטיגער קריסטליכער בעפעלקערונג. אומעטום האָבען זיך גע־אָרדענט יודישע הילפס-קאָמיטעטען, וועלכע האָבען בעזאָרגט די היימלאָזע מיט שפּייז און בגדים און געפונען פאַר זיי אַרבייט, אַזוי, אַז מעהרסטענטייל האָבען זיך די היימלאָזע גוט איינגע־אָרדענט און געהאַט פּרנסה. אַ געוויסע טייל פון זיי, ביי אַ פיער טויזענד מאַן, פון די אַרויסגעשיקטע אין פענזע איז געקומען צו הילף דער אַמעריקאַנער קאָנסול פון מאָסקווא. פון דעם געלד, וואָס איז געווען געזאַמעלט אין אַמעריקא, האָט ער אַרויסגעגעבען שטיצע צו צעהן רובל מאָנאַטליך אויף אַ פּערזאָן.

אין אָנהויב 1916 יאָהר איז אַרויס אַ בעפעהל, אומצוקעהרען צוריק אַלע אַרויסגעשיקטע גאַליציאַנער יודען (חוץ די ערוב'ניקעס). די היימלאָזע האָבען בעגעגענט די פעראָרדנונג מיט דער גרעסטער פרייד, נאָר זיי האָט ערוואַרט אַ ביטערע ענטטוישונג. אַז זיי האָבען זיך נאָך פיל מיה און צרות דערקליבען קיין גאַליציע, האָט מען זיי נישט ערלויבט אומצוקעהרען זיך אויף זייערע וואוינערטער. מאָטיווירט האָט מען דאָס אין אייניגע ערטער דערמיט, וואָס אין יענער אומגעגענד קומען פאָר שלאַכטען, אין אַנדערע פאַלען—וואָס די שטעדטלעך זענען לגמרי חרוב און די צוריקגעקעהרטע וועלען נישט האָבען וואו צו בעזעצען זיך, אָדער, ווייל זייערע הייזער זענען פערנומען דורך מיליטערישע אַנשטאַלטען. און מ'האָט פונאַנדערגעשיקט און פונאַנדערגעוואָרפען די צעהנדליגער טויזענדער צוריקגעקעהרטע היימלאָזע אין פרעמדע שטעדט און שטעדטלעך. דערביי האָט זיך די מאַכט נישט גערעכענט מיט דעם, וויפיל היימלאָזע יעדער פונקט איז אומשטאַנד אויפצונעהמען, און האָט אין קליינע שטעדטלעך געשיקט טויזענדער נפשות. דהיינו, אין שטעדטעל סקאָלאַט, וואו עס זענען אינגאַנצען געוועזען ביי טויזענד יודישע איינוואוינער, האָט מען אָבגעשיקט פיערטויזענד היימלאָזע פון פאָדוואָלאָטשיסק און הוסיאַטין. אויף דעמזעלבען אופן האָט מען אויך צעזייהט די איבעריגע היימלאָזע. די פינפטויזענד איינוואוינער פון סניאַטין האָט מען בעזעצט אין טשאָרטקאָוו און יאַגעלניצע; פיערטויזענד איינוואוינער פון הוסיאַטין—אין סקאַלאט און קאָפעציניעץ; טויזענד פינפהונדערט פון סקאלא—אין באַרשצאָוו און אָזעריאַני; פינפטויזענד פון פאָדוואָלאָטשיסק—אין טאַרנאָפאָל און סקאָלאַט. די איינוואוינער פון זאַלעשטשיק האָט מען בעזעצט אין כערסאָקאָוו; די איינוואוינער פון אַטיניע—אין גזשימאַלאָוו א. ד. גל. חוץ דעם, זענען איבער דער גאַנצער געגענד געוועזען פונאַנדערגעוואָרפען צווייטויזענד פינפהונדערט נפשות פון די דערפער. בסך הכל האָט מען אַזוי פונאַנדערגעטיילט איבער פינפאונדרייסיג טויזענד אומגעקעהרטע היימלאָזע.

די לאַגע פון אַט די היימלאָזע איז געוועזען אַ שרעקליכע.

ווי ביטער עס איז געווען די לאַגע פון די אָרטיגע גאַליציאַנער יודען, האָבען זיי פאָרט געהאַט יעדערער זיין ווינקעל, האָבען זיך געפונען אין דער אייגענער סביבה. די היימלאָזע, אויסגע-הונגערטע, פעראָרימטע, פערוואָגעלטע פון די שרעקליכע נסיעות, אָהן אַ שום בעל-הבתישקייט, האָבען זיך אין אַ פרעמדען אָרט, וואו די נויט איז אויך אָהן זיי געווען גענוג גרויס, געפונען אין אַ שוידערהאַפטער לאַגע.

זיי האָבען זיך געלעגט ווי אַ שווערע לאַסט אויף דער אָרטיגער בעפעלקערונג, וואו די אָרימע קהלות האָבען נישט געהאַט די מעגליכקייט אויפצוהאַלטען אָדער, וויפיל נישט איז, אויסהעלפען אפילו די אייגענע אָרימעלייט. נאָר ווי מ'איז נישט געווען ביכולת, האָט מען פאָרט געמוזט אויסהעלפען די אָנגע-קומענע. לכל הפחות, נישט לאָזען זיי פערבלייבען אונטער'ן פרייען הימעל און בעזאָרגען מיט אַ ווינקעל עס איז ווינקעל. דאָס האָט אַרויסגערופען אַנ'אונגעהויערן דירה-קריזיס, וועלכער איז געווען איבערהויפט שאַרף דורך דעם, וואָס אין די אַלע שטעדט זענען פיל הייזער חרוב געוואָרען און די גרעסטע בנינים, זענען געווען פערנומען דורך דער מיליטער-מאַכט. מען האָט זיך געענגט ביז אַ דערשטיקעניש, בעזעצט צו פיער-פינף געזינדען אין איין חדר'ל, בעזעצט אַלע קלויזען און בתי מדרשים, אַלע שפייכלערס און שטאַלען. די ענגשאַפט, צוזאַמען מיט דער הונגערנויט, האָבען אַרויסגערופען עפידעמיעס. אין דעם ערשטען האַלבען יאָהר, איידער מ'האָט צייט געהאַט צו אָרגאַניזירען הילף פאַר די היימלאָזע, זענען פון די פינפאונדרייסיג טויזענד צוריקגעקעהרטע, אויסגעשטאָרבען פון הונגער און אַלערליי מגפות, איבער פינפטויזענד נפשות!!

פון די געזעלשאַפטליכע הילפס-אָרגאַניזאַציעס האָט זיך פריהער פאַר אַלעמען און ממשות'דיגער ווי אַנדערע, אָבגערופען אויף דער נויט פון דער גאַליציאַנער יודישער בעפעלקערונג, דער זעמסקי פערבאַנד.

נאָך אין ענדע 1915, איז דער זעמסקי פערבאַנד צוגע-טראָטען צו דער אָרגאַניזירונג פון הילף פאַר דער בעפעלקערונג

פון אָקופּירטען קאַנט. ער האָט איינגעאָרדענט אין אַ גרעסטען טייל שטעדט און שטעדטלעך שפּייז-פּונקטען, וואו די היימלאָזע בעפעלקערונג, סיי קריסטליכע סיי יודישע, האָט בעקומען טעג-ליך צו איין פונט ברויט אויף אַ דערוואַקסענעם, אַ האַלב פונט אויף אַ קינד, און אַ קענדעל זופּ אָדער טרוקענע גרויפּען. ווי גרויס עס איז געווען די צאָהל פון די אונטערגעשטיצטע, קאָן מען זעהן דערפון, וואָס נאָר אויף שטיצע דער יודישער בעפעלקערונג האָט דער פערבאַנד אויסגעבראַכט מאָנאַטליך הונ־דערט און זיבען טויזענד רובל.

חוץ די אומזיסטע קיכען האָט דער זעמסקי פערבאַנד איינ-געאָרדענט קאָאָפּעראַטיווע קלייטען, וואו מ'האָט פערקויפט פּראָ-דוקטען אויף דעם אייגענעם מקח, ד. ה. צוויי, דריי מאָל בי-ליגער, ווי די מאַרק־מקחים.

זעהר פיל האָט געטהון דער זעמסקי פערבאַנד אין דעם אופן פון אָרגאַניזירען מעדיצינישע הילף פאַר דער אָרטיגער בעפעלקערונג. ער האָט אין פיל פונקטען געגרינדעט שפּיטאָלען און אַמבולאַטאָריעס און געפיהרט אַ רעגעלמעסיגען קאַמף מיט די עפּידעמיעס, איבערהויפּט מיט'ן הונגער-טיפוס.

חוץ דעם האָט דער זעמסקי פערבאַנד איינגעאָרדענט אין זעקס פונקטען קינדערהיימען (אָכראַנקעס), וואו עס האָבען זיך אויפגעהאַלטען צוגלייך יודישע קינדער מיט קריסטליכע. בסך הכל האָבען זיך אין די זעקס קינדערהיימען אויפגעהאַלטען איבער טויזענד יודישע קינדער (טאַרנאָפּאָל דרייהונדערט פינפאונצוואַנ-ציג, אָזעריאַני—צווייהונדערט און אַכט, סקאַלאט—צווייהונדערט, טשאָרטקאָוו—הונדערט פינפאונצוואַנציג, גזשימאַלאָוו—הונדערט און פופצעהן און ביי הונדערט אין באַרשטשאָוו). דער אויפטראָג פון די קריסטליכע פערוואַלטער צו די יודישע קינדער איז געווען זעהר אַ גוטער.

אין עטליכע ערטער האָט דער פערבאַנד אָרגאַניזירט הילף פאַר פרויען.

בשעת דער קיעווער קאָמיטעט איז אין אָנפאַנג 1916 צו-געטראָטען צום אָרגאַניזירען אַ סיסטעמאַטישע הילף פאַר דער

יודישער בעפעלקערונג אין גאַליציע, האָט ער זיך אָבגעשטעלט אויף יענע בעדערפענישען, וועלכע דער זעמסקי פערבאַנד האָט נישט געדעקט. ער האָט אַרויסגעגעבען אויף פערשטאַרקטער שפּייזונג פאַר אַלטע, קינדער, כראָניש קראַנקע און געזונד-ווערענדע (ווייס ברויט, מילך, אייער איינמאָל אין וואָך פלייש); אויף דירות, בעהייצונג, פעררי̄כטען שיך, הילף רבנים, שוחטים און אַנדערע כלי קודש; אויף חדרים און אויף מעדיצינישע הילף אין יענע פּונקטען, וואו זי איז נישט געוואָרען אָרגאַניזירט דורך דעם זעמסקי פערבאַנד. דערהויפּט הילף איז געגעבען געוואָרען די היימלאָזע. דער אָרטיגער אָרימער בעפעלקערונג האָט מען געהאָלפען נאָר אין אויסשליסלי̄כע פאַלען און אויף דעם איז געגאַנגען נאָר איין צעהנדליג פון אַלגעמיינעם הילפס-ביודזשעט.

אין אָנהויב פריהלינג 1916 האָט דער זעמסקי פערבאַנד אָנגעהויבען צו פערקירצען זיין הילף די היימלאָזע. ער האָט אונטערגענומען אַ רעגיסטראַציע פון די היימלאָזע, כדי קלאָר צו מאַכען די צאָהל פון די „אַרבייטס-פעהיגע״ און אויסשליסען זיי פון דער רשימה פון די וואָס בעקומען הילף. אויף אַזאַ אופן איז אויסגעשטרי̄כען געוואָרען מעהר ווי אַ העלפט פון די, וואָס האָבען בעקומען הילף. דהיינו, אין טאַרנאָפּאָל זענען פון צוויי-טויזענד, וועלכע האָבען בעקומען שפּייז אין די קיכען, פערבליבען נאָר זעקסהונדערט קינדער. ביסלעכווייז האָבען זיך פערמאַכט די שפּייז-פּונקטען אין גזשימאַלאָוו, טרעמבאָוולע, באָדזאָנאָוו, כעראָסקאָוו, קאָפּעצינעץ, אָזעריאַני, באַרשטשאָוו, קאָראַלאָוו, מעלניצע. געבליבען זענען פּונקטען נאָר אין טאַרנאָפּאָל, זבאַרז, טשאָרטקאָוו, סקאָלאָט, יאַגעלניצע, קאָלאָמעיאַ, סטאַניסלאַוואָוו.

אפילו אין די ערטער, וואו עס זענען פערבליבען שפּייז-פּונקטען פאַר דער פערקלענערטער צאָהל היימלאָזע, האָט זיך פון טאָג צו טאָג פערערגערט די אָנפיהרונג פון די פּונקטען: מ׳האָט אָנגעהויבען אַרויסגעבען ברויט איין מאָל אין צוויי—דריי טעג, שפּעטער איז דערגאַנגען דערצו, אַז מ׳האָט אַרויסגעגעבען נאָר איין מאָל אין וואָך אַ טעגליכען פּאַיאָק ווייל, ווי מ׳האָט מאָטיווירט, עס האָט אויסגעפעהלט ברויט.

נאָך ערגער איז עס צוגעגאַנגען מיט די קאָאָפּעראַטיווע קלייטען. כמעט אומעטום האָבען די יודען קיין צוטריט נישט געהאַט צו דער פערוואַלטונג פון די קלייטען, וועלכע איז בעשטאַנען פון אָרטיגע פּאָליאַקען און רוטענער. זיי האָבען זיך זעהר שלעכט אויפגעטראָגען צו יודען, אַזוי, אַז יודען האָבען אויסגעווייכט די קלייטען. אין איינע האָט מען יודען נישט אַרויסגעגעבען קיין פּראָדוקטען, אָדער אויסגעטיילט פאַר זיי אַ בעזונדער צייט, איין מאָל אין וואָך צוויי שעה (טאַרנאָפּאָל) אָדער בעשטימט שבת, ווי אַ טאָג, אַרויסצוגעבען פאַר יודען. אין טשאָרטקאָוו איז אויף דער זעמסקער קאָאָפּעראַטיווער קלייט אפילו געווען אַנ׳אויפשריפט: „לויט דעם בעפעהל פון דער מאַכט איז פערוועהרט צו פערקויפען סחורה יודען.” מאָטיווירט האָט מען די בעגרענצונגען דערמיט, וואָס יודען נויטיגען זיך נישט אין ביליגע סחורות און מאַכען מיט זיי געשעפטען.

אין פיל ערטער האָט דער פערבאַנד ליקווידירט די שפּיטאָלען און אַמבולאַטאָריעס, וואו יודען האָבען בעקומען אומזיסטע מעדיצינישע הילף.

דאָס אַלץ האָט אַרויסגערופען די נויטווענדיגקייט, אַז דער קיעווער הילפס־קאָמיטעט זאָל פערברייטערן זיין טעטיגקייט. די „אַרבייטס־פעהיגע”, וועלכע דער פערבאַנד האָט אויסגעשטריכען, האָבען זיך נישט ווייניגער גענויטיגט אין הילף, ווי די נישט אַרבייטספעהיגע, ווייל קיינעה פון זיי האָט אין ערגעץ קיין אַרבייט נישט געקאָנט קריגען. די צוואַנגס־אַרבייט, אויף וועלכער מ׳האָט געשיקט טויזענדער יודען, האָט זיך אָפּיציעל בעצאָהלט, נאָר פון דעם געצאָהלט האָבען יודישע אַרבייטער קיין גראָשען נישט בעקומען. דער הילפס־קאָמיטעט האָט געמוזט נעהמען אויף זיך צו שפּייזען נישט נאָר די אַרבייטס־פעהיגע פון די היימלאָזע, נאָר אויך אַ גרויסע טייל פון די אָרטיגע נויטבעדערפטיגע, איבערהויפּט פון דער אינטעליגענץ, וועמענס לאַגע עס איז געווען נישט בעסער, ווי די לאַגע פון די היימלאָזע. מחמת דעם האָט פון חודש צו חודש געשטיגען דער בּיודזשעט פון דער הילף פאַר גאַליציע און צום סוף יאָהר איבערגעשטיגען 50,000 רובל.

ג

טאַרנאָפּאָל איז נאָך לעמבערג, די גרעסטע שטאָדט אין מזרח־גאַליציע. זי איז אויך איינע פון די עלטסטע יודישע שטעדט, אַ רייכע, מיט היסטאָרישע דענקמאָלען און ערינערונגען, מיט נעמען פון גדולים, סיי פון דער אָרטאָדאָקסישער קולטור, סיי פון דעם השכלה־פּעריאָד. די טאַרנאָפּאָלער שטיינערנע שוהל, איז איינע פון די עלטסטע און שענסטע שוהלען אין גאַליציע.

טאַרנאָפּאָל האָט כמעט נישט געליטען פון די שלאַכטען ביים אָנטריט פון רוסישען חיל. אין שטאָדט איז נישט געווען צו בעמערקען קיין פערברענטע קוואַרטאַלען און חרוב׳ע הייזער. ביי מיין אַריינפאָהר, האָט די שטאָדט געמאַכט אויף מיר דעם איינדרוק פון אַ רוהיגער און זעהר בעלעבטער. די גאַסען גע־פּאַקט מיט דורכגעהער, אַלע מאַגאַזינען און קלייטען אָפען, אויפ׳ן מאַרק, אַ לעבהאַפטער האַנדעל. אָבער נעהנטער צוקוקענדיג זיך, האָב איך בעמערקט, אַז דאָס הויפּט־פּובליקום אין די גאַסען, אויפ׳ן מאַרק און באַהנהויף, בעשטעהט פון מיליטער, סאַניטאַרען, באַרמהאַרציגע שוועסטער און סתם רוסען. אומעטום הערט זיך בלויז די רוסישע שפּראַך. אָרטיגע ציווילע בעפעלקערונג זעהט מען ווייניג. איבערהויפּט איז כמעט נישט צו בעמערקען יענעם בורזשואַזען און אינטעליגענטען פּובליקום, וועלכער איז געקליי־דעט בעל־הבתיש, אָפּטמאָל רייך און עלעגאַנט. די זעלטענע אינ־טעליגענטע דורכגעהער זענען געקליידעט אין אַלטע אויסגעריבע־נע בגדים. אין גאַס געהען זיי אונזיכער, טרויעריג, שטיל, ווי באַהוטזאַם. אויסגעמאַטערטע פערצאָגטע פּנימ׳ער, פערטראַכטע טרויעריגע בליקען. כמעט אויף אַלע קלייטען זענען די שילדען אין רוסיש, מיט שרעקליכע גרייזען. אויף יעדען טריט, טרעפען זיך שילדען מיט אויפשריפטען: „אַ רוסישע קלייט“. „אַ רוסישער האַנדעל“. און אין די קלייטען זיצען טאַקע רוסען, מיט טיפּישע פּנימער, און העמדלעך. דאָס זענען „קופּצעס“ אָנגעפלויגענע פון קאַלוגע, טולע, מאָסקווא און אַנדערע רוסישע שטעדט, וועלכע

מאַכען דאָ, מיט דער הילף פון דער אַדמיניסטראַציע גוטע, גע־שעפטען. די קליינע און מאַגאַזינען זענען אָפען, אָבער דער האַנדעל אין זיי איז אַ געשטאָרבענער. נישט צו בעמערקען קיין איין יובעלירען־האַנדעל. נישט איין מאַגאַזין מיט רייכע לוקסוס־סחורות. אין אַנדערע קליינען שטעהען פוסטע פּאָליצעס, ליגען אויף די פענסטער פערוואַלגערטע, פערשטויבטע שטיקלעך וועש אָדער פלעשלעך פּאַרפום, פערבליבענע פון אַמאָליגע צייטען. אויפ׳ן מאַרק, איז דער הויפּט־האַנדעל מיט עסענוואַרג און נויטיגסטע סחורות: בולקעס, חזיר־שמאַלץ, פּאַפּיראָסען.

דיזעלבע אָבגעלאָזענקייט, וואָס עס ליגט אויף די קלייטען, בעמערקט זיך אויף די גאַסען, אויף די הייזער. די גאַסען בלאָטיג, אומעטום מיסט. די הייזער אָבגעלאָזען, נישט רעמאָנטירט. אין דער גאַנצער שטאָדט איז נישט צו בעמערקען קיין איין ניי אויסגעבויט הויז. אין צוויי דריי ערטער, שטעהען פון אָנפאַנג מלחמה נישט דערבויטע, גרויסע געביידעס.

אַז עס ווערט פינסטערער, הויבט אָן די ציווילע בעפעלקערונג פערשווינדען פון די גאַסען און, נאָך ניין אַ זייגער, טרעפט מען שוין נישט איין ציווילען, עס איז פערבאָטען. די גאַסען בלייבען אויסשליסליך אינ׳ם רשות פון מיליטער.

גענוג געווען פאַר מיר צו פערברענגען איין טאָג אין טאַרנאָפּאָל, איך זאָל תופס זיין די גאַנצע אינערליכע שטימונג פון דער אָקופּירטער שטאָדט. פאַר מיר איז עס געווען אַ גרויסע קולטורעלע אייראָפּעאישע שטאָדט, נאָר אַ דערשטיקטע, אַ פערשמידטע, אַנ׳אָבגעצעהרטע, ווי עמיצער וואָלט פון איהר אויסגעזויגען דאָס לעבען און לאָזט זי מיט אַ טויט־קראַנקהייט שטאַרבען לאַנגזאַם און הילפלאָז. און דאָסזעלבע האָב איך שפּעטער געזעהן כמעט אין אַלע גרעסערע און קולטורעלע שטעדט אין אָקופּירטען געגענד. זיי האָבען אַלע אויסגעזעהן ווי שטאַרבענדע.

פריהער פאַר אַלץ, האָב איך זיך בעקענט מיט דעם אָרטיגען הילפס־קאָמיטעט.

אין טאַרנאָפּאָל, ווי אין אַנדערע ערטער, איז דער הילפס-קאָמיטעט געווען צונויפגעשטעלט צופעליג, אָהן אַ וועלכער נישט איז סאַנקציע פון דער בעפעלקערונג. דער בעפולמעכטיגטער פון קיעווער הילפס-קאָמיטעט, האָט אין יעדען פונקט אויפגעזוכט די פערבליבענע, מעהר חשוב׳ע, בעוואוסטע מענשען, געוועזענע כלל-טהוער, מיטגלידער פון דער קולטוס-געמיינדע. געוועהנליך, האָט ער צוזאַמען מיט זיי, איינגעלאַדען אויך דעם רב, אויב ער איז פערבליבען אין שטאָדט. מיט אָט די אַלע לייט, האָט דער בעפולמעכטיגטער בעטראַכט די לאַגע פון דער שטאָדט און זיי פלעגען פון זיך אָרגאַניזירען אַ קאָמיטעט, וועלכען דער קיעווער קאָמיטעט פלעגט שפּעטער בעשטעטיגען. נישט קוקענדיג דערויף, וואָס דער גרעסטער טייל אינטעליגענטע און רייכע לייט זענען אָבגעפאָהרען מיט די עסטרייכער און פון די פערבליבענע זענען פיל פערנומען געוואָרען, ווי ערוב׳ניקעס, האָבען אין די גרויסע שטעדט, ווי טאַרנאָפּאָל, טשאָרטקאָוו, טשערנאָוויץ, פּונדעסטוועגען זיך נאָך געפונען עטליכע אינטעליגענטע כלל-טהוער, וועלכע האָבען געקאָנט אַריינגעהן אין די הילפס-קאָמיטעטען און אָרגאַניזירען אין זיי, ווי דער סדר איז, די אַרבייט. פיל ערגער איז עס בעשטאַנען אין די קליינע שטעדטלעך, וואו אויך פריהער זענען נישט געווען פיל אינטעליגענטע לייט, וואָס האָבען זיך אינטערעסירט מיט קהל׳שע ענינים. דאָ איז אויסגעקומען צו בענוגענען זיך מיט געוועהנליכע בעלי-בתים, וועלכע האָבען זיך אַליין געניטיגט אין היכף און ביי זייער גוטען ווילען זענען זיי נישט געווען אימשטאַנד אָנצופיהרען מיט׳ן קאָמיטעט, ווי געהעריג איז. אויף דעם באָדען זענען פאָרגעקומען רייבונגען און טענות מצד דער בעפעלקערונג. נאָר אין ערגעץ איז מיר נישט אויסגעקומען צו הערען, עמיצער זאָל חושד זיין די קאָמיטעטען פון די קליינע שטעדטלעך, אַז זיי בעגעהען וועלכע עס איז פאַלשקייטען.

אין טאַרנאָפּאָלער קאָמיטעט זענען אַריין עטליכע מיטגלידער פון דער קולטוס-געמיינדע, חשוב׳ע, אָנגעזעהענע לייט, ווי פּראָפעסאָר ראָזענבוים, יצחק נאַכט, ה. טאַאובער, דער פּאָרזי-

צענדער איז געווען ה. טאַאובער, אַן׳אָרטאָדאָקסישער יוד, אַ
רייכער סוחר. ער האָט פיל געאַרבייט אין קאָמיטעטען און
איהם האָט אין דער אַרבייט געהאָלפען זיין זוהן, אַן׳אינטעלי-
גענטער מענש.

די סמעטע פון טאַרנאָפּאָלער קאָמיטעט איהר חודש דע-
צעמבער האָט איבערגעשטיגען צוואַנציג טויזענד רובל, עט-
וואָס וועניגער ווי אַ העלפט פון דער סמעטע אויף גאַנץ גאַלי-
ציע. און אין קאָמיטעט זענען די ערשטע ווערטער צו מיר גע-
ווען, אַז די סומע איז צו קנאַפּ און זי מוז דייטליך פערגרע-
סערט ווערען. אויף מיין אויפוויז, אַז איך רעכען פאַר נישט
גערעכטיג, אַז טאַרנאָפּאָל, וואו עס זענען פּאָרט דאָ רייכע לייט,
וואָס קאָנען קומען צו הילף די אָרימע, זאָל פערשלינגען אַ
העלפט פון אַלגעמיינעם ביודזשעט, האָט מיר ה. טאַאובער גע-
ענטפערט:

—וואָס איז שייך דער שטאָדט, זענען דאָ פאַרהאַן גע-
צעהלטע מענשען, וואָס האָבען אַ וועלכען עס איז פערמעגען
אָדער פערדינען—און זיי גיבען מעהר, ווי זיי קאָנען, פאַר די
אָרטיגע נויטבעדערפטיגע, וועלכע קיינער קומט נישט צו הילף.
דער זעמסקי פערבאַנד און דער קיעווער קאָמיטעט שטיצען
בלויז די היימלאָזע, און אַזעלכע זענען דאָ אין טאַרנאָפּאָל ביי
צעהנטויזענד נפשות. אַהער איז מען געלאָפען פון אַלע זייטען,
פון די שטעדטלעך און דערפער. דאָ געפינען זיך היימלאָזע
פון ערטער, וועלכע זענען צוריק אַריבער צו די עסטרייכער און
איבערהויפּט—די צוריקגעקעהרטע פון רוסלאַנד, וועלכע מ׳ער-
לויבט נישט צו פאָהרען אַהיים. דאָ געפינען זיך ביי טויזענד
פאַמיליעס פון ראָהאָטין, ביי זעקסהונדערט פאַמיליעס פון פּאָד-
וואָלאָטשיסק. בסך הכל געפינען זיך דאָ היימלאָזע פון הונדערט
צוויי און צוואַנציג פונקטען. אין אָנפאַנג האָט דער זעמסקי פער-
באַנד אויפגעהאָלפען פינפטויזענד דרייהונדערט נפשות, האָט
אַרויסגעגעבען צו איין פונט ברויט אויף אַ דערוואַקסענעם און
אַ האַלב פונט אויף אַ קינד, דריי שטיקלעך צוקער אויף צוויי
טעג, צו ביסלעך גרויפען, פאַסאָלעס. נאָכדעם, אַז מ׳האָט אויס-

געשטריכען די „אַרבייטספּעהיגע‟, (וועלכע קאָנען אין ערגעץ קיין אַרבייט נישט בעקומען), זענען געבליבען נאָר דרייטויזענד פינפהונדערט, וועלכע בעקומען הילף, פון זיי, טויזענד זיבענהונדערט היימלאָזע. פון 20-טען מאַי ביז סוף יולי האָט דער פערבאַנד אַרויסגעגעבען הילף נישט מיט פּראָדוקטען, נאָר מיט מזומן געלד, אַכצעהן קאָפּ אויף אַ מענשען. האָט דאָס אויסגעטראָגען צוואַנציג טויזענד זיבענהונדערט רובל מאָנאַטליך. די בעפעלקערונג איז געווען קאָנטעט דערפון, נאָר דער גובערנאַטאָר האָט פערבאָטען אַרויסצוגעבען מזומן געלד און דער פערבאַנד האָט אָנגעפאַנגען ווייטער אַרויסצוגעבען אין פּראָדוקטען... אַזוי, אַז אונזער קאָמיטעט קומט איצט אויס אונטערצושטיצען אויך די „אַרבייטספּעהיגע‟. דערצו נאָך פערגרעסערט זיך פון חודש צו חודש די צאָהל נויטבעדערפטיגע. מענשען, וואָס האָבען מיט אַ האַלב יאָהר צוריק אַליין געגעבען נדבות, זענען געבויט איצט בעטען הילף. עס האָבען זיך אויסגעשעפּט אַלע מיטלען. ביי אונז זענען דאָ גוטבעזיצער, מיליאָנערן, וועלכע האָבען אין עסטרייך אין די באַנקען פיל געלד, וועלכע האָבען אין די אָקופּירטע ערטער הייזער און גיטער, און זיי שטאַרבען פון הונגער, מ'מוז פאַר זיי אָרגאַניזירען אַ לייה-קאַסע. היינט אַנדערע בעדערפענישען, שיך, קליידער, הייצונג, דירות...

פערשטעהט זיך, ער איז גערעכט געווען. צו לינדערן די בויט האָט מען בעדאַרפט אפשר צעהן מאָל מעהר, ווי דער קיעווער קאָמיטעט האָט אַסיגנירט. נאָר אין דער פּראָווינץ איז דאָך די בויט נישט קלענער, אפשר גרעסער ווי אין טאַרנאָפּאָל—און עס איז געבליבען די קשיא, פאַרוואָס קומט טאַרנאָפּאָל אַ העלפט פונ'ם ביודזשעט.

מיר זענען אַוועק אין לאָקאַל פונ'ם קאָמיטעט. דאָרט איז געווען אַ גאַנצע קאַנצעלאַריע, וואו עס האָבען געאַרבייט זעקס מענשען. אַדאַנק דעם איז געווען אַנ'אידעאַלע אָרדנונג, די ביכער זענען געווען געפיהרט זעהר פינקטליך, נאָר איך האָב אין ערגעץ נישט געפונען די אונטערשריפטען פון די, וועלכע בעקומען שטיצע. דערצו האָב איך געפונען, אַז ניינהונדערט רובל

מאָנאַטליך הוצאות אויף דער קאַנצעלאַריע, איז צופיל. ה׳ טאַאובער האָט מיר ערקלערט, אַז די לייט, וואָס אַרבייטען אין קאָמיטעט, זענען אינטעליגענטען וואָס נויטיגען זיך אין הילף און עס וואָלט אַלץ איינס אויסגעקומען אונטערצושטיצען זיי.

די הויפט-שטיצע, וואָס דער קאָמיטעט גיט אַרויס, איז פערשטאַרקטע שפּייז פאַר קראַנקע, אַלטע און קינדער. דאָס ווערט אַרויסגעגעבען מיט פּראָדוקטען: ווייס ברויט, אייער, מילך, אַב׳אַנדערש מאָל, פלייש. די מיטגלידער פון קאָמיטעט האָבען איינגעפונען, אַז עס וואָלט בעקוועמער זיין אַרויסצוגעבען מיט געלד, נישט מיט פּראָדוקטען, נאָר דער קיעווער קאָמיטעט האָט נישט מסכים געווען אויף דעם. איצט האָט מען מיך אויך געבעטען פועל׳ן ביים קיעווער קאָמיטעט אויף דעם. מאָטיווירט האָט מען עס דערמיט, וואָס מיט געלד איז גרינגער אַרויסצוגעבען. די וואָס בעקומען שטיצע דאַרפען נישט וואַרטען שעה׳ן לאַנג, קאָנען בעקומען מיט אַמאָל פאַר צוויי וואָכען. נאָר איך האָב עס געפונען פאַר נישט ראַציאָנעל, ווייל, בעקומענדיג די עטליכע קאָפּיקעס, וועלען די נויטבעדערפטיגע נישט געהן קויפען אַקוראַט דאָס, וואָס עס ווערט זיי אַרויסגעגעבען און דער ציל פון פאַרבעסערט שפּייז וועט נישט דערגרייכט ווערען.

איך האָב פערבראַכט עטליכע שעה אין קאָמיטעט ביים פונאַנדערטיילען די הילף. האָב אָנגעקוקט די אָבגעצעהרטע, נאַקעטע און באָרוועסע היימלאָזע, שאָטענס פון מענשען, האָב זיך צוגעהערט צו זייערע טענות און געבעטען. כמעט יעדער האָט וועגען עטוואָס געבעטען: נאָך אַ גלאָז מילך, אַן׳איבעריג איי. דערביי האָט יעדער אָנגעוויזען אויף זיין קראַנקהייט, אויף זיין שלאַפקייט, אויף די צרות, וואָס ער איז אויסגעשטאַנען. פון קאָמיטעט בין איך אַוועק אין שטאָדט. בעזוכט עטליכע דירות, וואו צו פיער–פינף געזינדען האָבען זיך געפּרעסט אין איין חדר׳ל. און האָב ווייטער געזעהן די אויסגעדאַרטע, אָבגעצעהרטע נפשות, געהערט די זיפצען און ערצעהלונגען וועגען דער נויט. און אַז איך האָב זיך צו דעם אַלעם צוגעקוקט, האָב איך פערשטאַנען, אויף וויפיל די לאַגע פון דער יודישער בעפעל-

קערונג איז פאַר די אַנדערטהאַלבען יאָהר, וואָס איך בין נישט געווען אין גאַליציע, געוואָרען ערגער.

נאָך שטאַרקער האָט זיך די טראַגעדיע אָבגעשפּיגעלט אויף די קינדער. אַזוי ווי די גאַנצע אַנדערטהאַלבען יאָהר פון דער אָקופּאַציע זענען די שוהלען געווען פערמאַכט, זענען די קינדער פערווילדעוועט געוואָרען. באָרוועסע, אַרומגעריטענע, אָבגעצעהרטע, מיט גרינע פּנים׳לעך און מיט גרויס געעפענטע, פיבעריש ברענענדיגע אויגלעך, זענען זיי אַרומגעלאָפען איבער די גאַסען, אָהן אַ צוועהעניש, ווי פערבלאָנדזשעטע און זענען געווען פער׳סמ׳ט מיט דעם ערגסטען שמוץ און סם פון דער גאַס.

—איך האָב אַליין געזעהן,—האָט מיר דערצעהלט האָמעלסקי,—ווי אַ צוועלפיעהריגע יונגעלע איז צוגעשטאַנען אין גאַס צו אָפּיצירען און פאָרגעלעגט זיי זיין צעהניאָהריגע שוועסטער!

און אַנדערע קינד׳ער אין דערזעלבער עלטער, האָבען געדינט פאַר סאָלדאַטען ווי פיהרער אין די שאַנד-הייזלעך.

מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבען פועל׳ן ביי דער מאַכט, זי זאָל ערלויבען, מ׳זאָל מיט די קינדער „דאַווענען”. אונטער אָט דעם אויסרייד האָט מען אָרגאַניזירט חדרים, וועלכע האָבען געטראָגען דעם נאָמען תפילה-הייזער. אין די חדרים זענען געווען פערשריבען אַכטהונדערט קינדער, נאָר בעזוכט האָבען זיי נישט מעהר ווי אַכציג, ווייל די איבעריגע האָבען נישט געהאַט קיין בגדים אין וואָס צו געהן אין חדר אָדער זענען שוין אַזוי געווען אַריינגעצויגען אין גאַסיגען לעבען, אַז מ׳האָט זיי נישט געקאָנט צווינגען צו געהן אין חדר.

פאַר מיידלעך האָט דער זעמסקי פערבאַנד איינגעאָרדענט אַ קינדערהיים, וואו עס האָבען זיך געפונען דרייהונדערט און פופציג קינדער. די גרעסטע טייל פון זיי זענען געווען אַרויסגעריסען פון דער פּראָסטיטוציע.

אין גאַס האָב איך געזעהן ווי עלטערע יודען, מיט לאַנגע פאות, זענען געשטאַנען און געריינעגט די גאַס. ביי אַ גאַנץ שטאַרקער פראָסט זענען זיי געווען האַלב נאַקעט.

—די נויט אין בגדים און איבערהויפּט אין שיך פאַר די, וואָס מ'נעהמט אויף צוואַנגס-אַרבייט און פאַר חדר-קינדער, איז אַ שרעקליכע,—האָט מיר דערצעהלט דער מיטגליד פון קאָמיטעט, וועלכער האָט מיך בעגלייט,—פריהער האָט מען גענומען אויף צוואַנגס-אַרבייט טעגליך צו פינף–זעקסהונדערט מענשען. נאָר זומער, איז עס נישט אַזוי שרעקליך געווען. איצט נעהמט מען הונדערט–הונדערט און צוואַנציג און דער צער פון זיי איז נישט אָנצוקוקען. ווערען פשוט פערפראָרען.

דער טראַגיזם פון דעם איז געווען נאָך שטאַרקער דערבער, וואָס אין קיעוו זענען געווען געזאַמעלט בגדים פאַר די אומגליקליכע. גאַנצע פינפאונצוואַנציג טיוקעס, אויף דער ווערט פון צוויי הונדערט טויזענד רובל. כדי אָבצופיהרען עס אין גאַליציע האָט מען געדאַרפט פיער וואַגאָנען און שוין מעהר ווי דריי חדשים, אַז די בגדים ליגען אין פּראָסקוראָוו, אין אַ שפּייכלער און מ'קאָן בשום אופן נישט בעקומען די וואַגאָנען. מיט אַ פּאָר טעג נאָך מיין קומען אין טאַרנאָפּאָל האָב איך בעקומען אַ ידיעה, אַז אין שפּייכלער, וואו די בגדים זענען געלעגען, איז געווען אַ שרפה און עטליכע טיוקעס מיט קאָלדרעס זענען פערברענט געוואָרען. ערשט מיט אַ חודש שפּעטער האָבען זיך בעקומען די זאַכען, וואָס זענען גאַנץ געבליבען פון דער שרפה.

אין טאַרנאָפּאָל האָב איך געקאָנט פערבלייבען נאָר אַ פּאָר טעג. מיין ווייטערדיגער מאַרשרוט איז געווען קיין סקאַלאַט, גזשימאַלאָוו, כעראָסקאָוו, קאָפּעציניעץ, סוכאָסטאָוו, פּראָבוזשנא און טשאָרטקאָוו. און נאָכדעם ווייטער קיין טשערנאָוויץ און אַנדערע שטעדט אין בוקאָווינע. געפאָהרען בין איך מיט פערד. אָבגעפאָהרען בין איך פון ה' טאַאובערס וואוינונג, וואו מיך האָבען בעגלייט עטליכע מיטגלידער פון קאָמיטעט. אַז די שליטען זענען שוין געשטאַנען ביים הויז, איז געקומען אַ פריילין מיט אַ שטרענגען אינטעליגענטען אויסזיכט און האָט מיט אַן'איבערגעריסענעם קול גענומען מיר דערצעהלען, אַז איהרע צוויי ברידער זענען אַרעסטירט. מען בעשולדיגט זיי אין שפּיאָ-

נאָזש. פערשטעהט זיך, אַז זיי זענען נישט שולדיג, נאָר מ׳קאָן זיי גרינג פער׳משפט׳ן. צוזאַמען מיט זיי זענען דאָ אין פּראָצעס נאָך זעקס (אָדער אַכט) בעשולדיגטע. דער קיעווער קאָמי-טעט האָט זיך פעראינטערעסירט מיט דעם פּראָצעס און בע-שטעלט אַ פערטיידיגער פאַר אַלע בעשולדיגטע. נאָר זי, די שוועסטער פון צוויי פון די בעשולדיגטע, וויל אַראָבבערענגען פאַר איהרע ברידער אַ בעזונדער אַדוואָקאַט. נאָר ער בעט אַ גרויסע סומע, פינפהונדערט רובל. זי האָט פערקויפט און פער־זעצט אַלץ, וואָס זי האָט געהאַט און געזאַמעלט צווייהונדערט רובל, איז זי געקומען מיך בעטען, איך זאָל פועל׳ן ביים הילפס-קאָמיטעט, ער זאָל די איבעריגע דרייהונדערט רובל בע-צאָהלען דעם אַדוואָקאַט.

זי האָט דאָס אַלץ דערצעהלט מיר און טרעהרען האָבען זיך געגאָסען פון איהרע אויגען און בענעצט דאָס פּנים, ווי בעדעקט איהם מיט אַ וואואַל פון טרעהרען.

איך האָב שוין געוואוסט וועגען דעם פּראָצעס. איך האָב פון עטליכע מענשען געהערט וועגען איהרע ברידער, ווי ווע-גען זעהר אָרענטליכע און אינטעליגענטע מענשען. און די גאַנ-צע בעשולדיגונג איז געווען אַ פערדעכטיגע. מ׳האָט צוליב אַ „דאָנאָס“ אַרעסטירט דעם עלטערן ברודער. איז דער יונגערער געגאַנגען משתדל זיין זיך פאַר איהם, האָט מען איהם אויך אַרעסטירט און געמאַכט ביי איהם אין הויז אַנ׳אונטערזוכונג. האָט מען אונטער אַ טאַז געפונען אַ פּלאַן פון אַ קרעפּאָסט. אַ פאַנטאַסטישע מעשה!

איך האָב אָנגעהויבען בערוהיגען די פריילין, צוגעזאָגט איהר, אַז דער אַדוואָקאַט וועט געוויס זיין. זי הערט מיך צו, נאָר די טרעהרען הערען זיך נישט אויף צו גיסען פון איהרע אויגען. אין דער צייט ווענדט זיך צו איהר עמיצער מיט עפּעס אַ פראַגע. זי ענטפערט אויף פויליש רוהיג און זאַכליך, ווי זי וואָלט אויפגעהויבען פון פּנים דעם טרעהרען-וואואַל. און איך פיהל, אַז די טרעהרען, וואָס גיסען זיך פון איהרע אויגען, זענען נישט פאַר מיר, כדי אויסצובעטען מיין מיטהילף, אַז דאָס

זענען פריהערדיגע טרעהרען—און זי פיהלט אפשר נישט, ווי זיי גיסען זיך פון איהרע אויגען.

איך האָב אין קיעוו משתדל געווען זיך וועגען אַדוואָקאַט, נאָר דער קיעווער קאָמיטעט האָט עס געפונען פאַר איבעריג אַ בעזונדערן אַדוואָקאַט פאַר די צוויי בעשולדיגטע. דער פראָצעס איז פאָרגעקומען ענדע פעברואַר און די שופטים האָבען פער׳משפט עטליכע פון די בעשולדיגטע, און צווישען זיי אויך די צוויי ברידער, צום טויט. דער אורטייל איז אַוועק צום הויפט־קאָמאַנדיר ברוסילאָוו אויף אַ קאָנפירמאַציע. צו איהם איז געפאָהרען אַ דעלעגאַציע בעטען איהם, ער זאָל בעגנעדיגען די פעראורטיילטע. צום גליק איז איהם אָנגעקומען דער פאַפיר אין דערזעלבער צייט, וואָס די נאַכריכט וועגען דער רעוואָלוציע, און ער האָט אַלע פער׳משפט׳ע בעגנעדיגט. דאָס זענען געווען די ערשטע לעבענס-געראַטעטע דורך דער רעוואָלוציע.

ד

די טאַרנאָפאָלער גובערניע און אַ טייל טשאָרטקאָווער, ביז דעם שטעדטעל טלוסטי, איז די גאַנצע דריטהאַלבען יאָהר פערבליבען ביי די רוסען. פערלאָזען האָבען די עסטרייכער דעם קאַנט כמעט אָהן שלאַכטען און דערפאַר זענען דאָ פערבליבען גאַנץ די שטעדט און דערפער. איך בין דורכגעפאָהרען פון טאַרנאָפאָל ביז טשאָרטקאָוו און אפילו ווייטער, ביז טלוסטי, בערך הונדערט און פופציג ווערסט און האָב אויפ׳ן וועג נישט געטראָפען קיין איין חרוב׳ע שטאָדט, נישט אפילו קיין פערברענטע דערפער. נאָר די פאָלווארקען, מעהרסטענטייל יודישע, זענען געשטאַנען צערויבטע און רואינירטע.

געפאָהרען בין איך מיט׳ן שאָסע. וואו נישט וואו האָבען זיך געטראָפען שפורען פון דער מלחמה: האַלב איינגעפאַלענע שאַנצען, דראָט־פערצוימונגען, אומגעוואָרפענע טעלעגראַפען-סלופעס. דאָס אַלץ האָט געמאַכט אַזאַ איינדרוק, ווי דאָ וואָלט מיט

פיל יאָהר צוריק דורכגעגאַנגען אַ חיל און פון דעמאָלט אָן איז דער געגענד געוואָרען פערלאָזען און פערבליבען אין זעלבען צושטאַנד, אין וועלכן עס האָט איהם פערלאָזען דער מלחמה־שטורם. די אונטערגעהאַקטע סלופּעס פון טעלעגראַף זענען געבליבען געפאַלענע אָדער אָנגעבויגענע אָן אַ זייט. די צוריסענע דראָטען הענגען אַראָב ווי פעדים פון אַ צוריסענעם בגד און ציטערן, שאָקלען זיך און זשומען פון ווינט. די גריבער פון שאָסעע זענען די גאַנצע דריטהאַלבען יאָהר פערבליבען נישט רע־מאָנטירט.

מיין פוהרמאַן, אַ דאָרפישער גוי, דערצעהלט מיר, אַז ד' גרעסטע טייל ערד איז פערבליבען נישט פערזייהט. נישט ווייט זענען פאָרגעקומען שלאַכטען, מ'האָט נישט געוואוסט, וואָס מאָר־גען וועט זיין און מ'האָט געזשאַלעוועט די זריעה. חוץ דעם, האָבען אין ניין פּאָוויאַטען, מייז אויסגעגעסען די אויפגאַנגען. גאַנץ איז געבליבען דאָס פערזייהטע, נאָר אין דריי פּאָוויאַטען.

—איהר זענט אוניאַטען?—האָב איך איהם געפרעגט.

—יאָ, אוניאַטען... געוועזן אוניאַטען...—האָט ער געענטפערט מיט אַ זיפץ.

—וואָס הייסט „געוועזן"? מ'האָט אייך געגויט אַריבערצוגיין אין דעם פּראַוואָסלאַוונעם גלויבען?

ער האָט אַ ווײַלע געשוויגען, נאָכדעם געענטפערט דיפּלאָ־מאַטיש.

—ווי מ'האָט אונז בעפוילען, אַזוי האָבען מיר געטהון.

און צוגעגעבען:

—נישט גוט איז, וואָס מ'האָט צוגעמאַכט אַלע אונזערע שוהלען. די קינדער ווייסען נישט וועגען גאָט, נישט וועגען פאָטער.

—ווי איז דאָ ביי אייך געוועזן דער אויפטראָג מיט יו־דען?—האָב איך ווייטער געפרעגט.

—יודען?.. אין זייערע הענט זענען געוועזן אַלע „באַמקעס".

איך האָב שפּעטער פערשטאַנען, אַז ער מיינט, דאָס אַלע

באַנקען זענען געווען בײַ יודען אין די הענט. און אויך מעהר קיין וואָרט נישט צוגעגעבען.

מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט אין אַ קרעטשמע איבערצו־בייסען. די גאַנצע קרעטשמע איז בעשטאַנען פון איין גרויסען חדר, וואו עס האָבען זיך געפונען די קרעטשמער מיט זייערע פינף קינדער. אַלע זענען געשטאַנען אַרום אַנ׳אײַזערן אײַוועלע און געוואַרעמט זיך. אַ ביסעל פון דערווייטען איז געשטאַנען אַנ׳אַלטינקער יוד, מיט אַ פּנים פון אַ הונגעריגען און דערשלאָ־גענעם מענשען. ער האָט פון דערווייטען אויסגעשטרעקט די פערפרוירענע הענט צום הייסען אײַוועלע. איך האָב איהם גע־פרעגט ווער ער איז. אַ דורכגעהענדער. געווען אַ מלמד, איצט איז נישטאָ מיט וועמען צו לערנען. קיינער איז נישט אימ־שטאַנד צו האַלטען אַ מלמד.—איך האָב איהם געגעבען אַ רובל. ער האָט מיך אָנגעקוקט פערוואונדערט און די אויגען האָבען זיך איהם אָנגעגאָסען מיט טרעהרען.

פונאַנדערגערעדט זיך מיט׳ן בעל־הבית. געפרעגט וועגען אויפטראָג פון די רוסישע סאָלדאַטען צו איהם און צו אַנדערע יודען. שלאָגען, ראַבעווען זיי נישט?

—ניין, די סאָלדאַטען טהוען אונז קיין בייז נישט.—האָט ער געענטפערט און צוגעגעבען;—דער רוסישער זעלנער איז בעסער פאַר דעם עסטרייכישען. דער רוסישער פערשטעהט, אַז אַ יוד דאַרף אויך האָבען פון וואָס צו לעבען און גיט איהם די מעגליכקייט צו פערדינען אַ גראָשען.

שפּעט בייםאַכט בין איך געקומען אין סקאלאט. אין דער איינציגער אכסניה, וואָס דאָרט איז געווען, האָט זיך געפונען אַ חדר, נאָר אין איהם איז געווען קאַלט, ווי אויפ׳ן גאַס.

אויפגעכאַפּט האָב איך זיך, אַז עס האָט נאָר וואָס אָנגע־הויבען טאָגען. אַז איך האָב אַרויסגערוקט דעם קאָפּ פון אונטער די צוויי פּעלצען, מיט וועלכע איך בין געווען צוגעדעקט, האָב איך דערזעהן, אַז אין חדר, נעבען אויווען, שטעהט אַנ׳עלטערע יודענע. דערזעהענדיג, אַז איך האָב זיך אויפגעכאַפּט, האָט זי בערוהיגענדיג אַ מאַך געטהון צו מיר מיט׳ן האַנד:

—שלאָפט, שלאָפט! איך וועל אויפוואַרטען!

—וואָס דאַרפט איהר?—האָב איך זיך פערוואונדערט.

—איך דאַרף מיט אייךריידען. ווייס איך דאָך, אַז שפּע־טער וועלען צו אייך קומען די און יענע פון דער גאַנצער שטאָדט—און איהר וועט קיין צייט נישט האָבען, בין איך גע־קומען וואַרטען ביז איהר וועט אויפוואַכען. איך וואוין דאָ, אין דער אכסניה.

האָט מען זיך שוין דערוואוסט ווער איך בין און די יו־דענע איז פאַרפריה געקומען מיט איהר בקשה. נישט קוקענדיג אויף דער ערלויבעניש איך זאָל נאָך שלאָפען, האָט זי גלייך אָנגעהויבען ריידען, דערצעהלען. זי איז פון די היימלאָזע, פון וואָלאָטשיסק. געווען אַ בעל-הבית׳טע, געפיהרט אַ שטאָדט. איצט איז זי מיט די קינדער „געוואָרען ווי שטיקער פערטריקענטע בלאָטע”. די בעל-הבית׳טע פון אכסניה איז איהרע אַ קרובה און געגעבען איהר ביי זיך אַ ווינקעל. דערפאַר דאַרף זי טהון כל עבודת פרך, אי זי, אי די קינדער און דאַרף נאָך קוקען דער בעל-הבית׳טע אין די אויגען, צושמייכלען צו איהרע ווערטער, קיין קרומע מינע נישט מאַכען. וויפיל זי מיט די קינדער האָ־בען זיך אָנגעליטען אי הונגער, אי קעלט פאַר די אָנדערטהאַל־בען יאָהר, וואָס זי וואוינט דאָ אין כקאלאט, ביי דער קרובה. די קינדער, צוויי דערוואַקסענע טעכטער, אַזעלכע גראָטענע, פערשיינען, זענען נעבעך אַ גאַנץ יאָהר אָבגעזעסען אין שטוב אָהן שיך. איצט האָט מען פון קאָמיטעט אַרויסגעגעבען אַכצעהן רובל אויף שיך. נאָר וואָס קאָן מען פאַר אַכצעהן רובל מאַכען. און חוץ שיך דאַרף מען דאָך אַ בגד אויך.

און די יודענע ווייסט שוין, אַז איך האָב געבראַכט אַ טיוק מיט קאָלדרעס און בעט פאַר זיך מיט די קינדער קאָל־דרעס.

זי רעדט גיך, נערוועז, מיט שאַרפע ווערטלעך, ווי למשל: „גאָט שפּילט זיך מיט אונז, ווי אַ קינד מיט אַ ליאַלקע”. און דאָ וויינט זי, דאָ לאַכט זי. אַז זי דערמאָהנט אָן די טעכטער, הויבען זיך איהר אָן גיסען טרעהרען פון די אויגען, און צולאַ־

כֿען, צעלאַכֿט זי זיך דוקא, ווען זי דערמאָהנט וועגען גאָט:

—גאָט אין הימעל, כאַ, כאַ, כאַ!

ווי זי וואָלט ריידען וועגען עפּעס אַ גרויסען קוריאָז, וואָס שטימט אַ האָהר נישט מיט אַלעם דעם, וואָס אַרום קומט פאָר.

זי האָט נאָך נישט בעוויזען אַוועקצוגעהן, ווי עס קומט אַריין צווייטע יודענע. די איז געקליידט בעל-הבתיש; טראָגט אַ גאָלדען זייגערל און דערמאָהנט אין געשפּרעך, אַז דאָס איז די איינציגע זאַך, וואָס איהר איז געבליבען פון אַמאָליגען רייכֿטהום. צוגלייך מיט איהר קומט אַריין יונגערמאַן, אַ מיטגליד פון אָרטיגען קאָמיטעט. די יודענע האָט צו מיר אַנ'אַנדער מין בקשה. איהר זוהן, אַ בן יחיד און זעהר אַ געראָטענער, האָט געענדיגט פינף קלאַסען גימנאַזיע. שוין צוויי יאָהר, ווי ער געהט אום לעדיג. וואָס וועט זיין דער תּכֿלית? בעט זי דעם קאָמיטעט, ער זאָל דינגען פאַר איהם אַ לעהרער און צוגרייטען צום אוניווערזיטעט.

—אייער זוהן קאָן האָבען גוטע שטונדען און פערדינען,— שלאָגט איהר איבער דער מיטגליד פון קאָמיטעט.

—שטונדען?—בעליידיגט זיך די מוטער.—מיין זוהן איז נישט פון אַזאַ משפּחה, ער זאָל זיך פערנעהמען מיט שטונדען!

זעהענדיג, אַז די בקשה וועגען אַ ,עהרער פאַר'ן זוהן האָט ביי מיר נישט אַרויסגערופען קיין מיטגעפיהל, געהט זי אַריבער צו אַ צווייטער בקשה:

—איך וויל שוין מעהר נישט זיין קיין אינטעליגענטקע!— ערקלערט זי קאַטעגאָריש.—איך וויל בעסער בעקומעז ברויט און מילך.

מיך וואונדערט נישט די צונויפפיהרונג פון „אינטעליגענטקע” מיט „ברויט און מילך”. איך ווייס, אַז די, וואָס בעקומען הילף, זענען איינגעטיילט אין צוויי קאַטעגאָריעס. איינע בעקומען הילף מיט מזומן געלד, די רופען זיך „אינטעליגענטען”. פּראָסטערע לייט בעקומען מיט פּראָדוקטען. עס נעהמט אָב פיל צייט, ביז מ'בעקומט די פּראָדוקטען, אָבער אַזוי ווי דער יקרות

ווערט אַלץ גרעסער, לוינט שוין נישט צו זיין אין דער קאַטע-גאָריע פון „אינטעליגענטען".

איך זאָג צו מקיים צו זיין איהר בקשה און בעט זי לאָזען מיך אָנטהון. נאָר זי האָט צו מיר נאָך אַ בקשה. ווע-גען דער כּלה. מסתמא ווייס איך וועגען דעם.

וועגען דער כּלה ווייס איך. האָמעלסקי האָט מיר דער-צעהלט וועגען דעם. אין שטאָדט איז דאָ אַ פּערזעסענע מויד פון זיבען—אַכטאונצוואַנציג יאָהר. האָט זיך געפונען אַ בחור, אַ בעל-מלאכה, וואָס איז זי גרייט צו נעהמען, נאָר ער בעט דריי-הונדערט רובל נדן, נישט אַ גראָשען ווייניגער. האָט מען אין שטאָדט געמאַכט פופציג רובל, אַ רובל פופציג האָט די כּלה, האָמעלסקי האָט אויף דעם אַסיגנירט פון קאָמיטעט הונדערט רובל, האָט צוגעגעבען פופציג רובל אייגענע און מיך איינגע-רעדט געבען פופציג רובל. דאָס איז נישט קיין פּראָסטע חתונה. דאָס איז די ערשטע חתונה פאַר די דריטהאַלבען יאָהר אין סקלאַט, איז עס אַ גאַנצע געשעהעניש.

די יודענע, וואָס איז געקומען צו מיר, איז דער כּלה׳ס אַ קרובה. ערקלערט זי מיר, אַז חוץ די דרייהונדערט רובל, דאַרף מען נאָך האָבען נאָך געלד: מ׳מוז מאַכען דער כּלה אַ קליידעל און עפּעס וועש, און דער חתן האָט זיך איינגעשפּאַרט, מ׳זאָל איהם מאַכען שטיוועל. ער קאָן נישט געהן אַ באָרוועסער צו דער חופּה.

איך זאָג צו דער מחותּנ׳עסטע בעטראַכטען דעם ענין,— און איך בעקום ענדליך די מעגליכקייט אַרויסצוקריכען פון אונ-טער די פעלצען, איינוואַשען און אָנטהון זיך.

קומט דער רב פון שטעדטעל מיר שלום געבען. ער געהט אַריין שטיל, מיט אַ יראת שמים שמייכעלע. זאָגט עטליכע לויב-ווערטער מיין גוט הארץ, ברענגט אַ מאמר פון גמרא און הויבט אָן על פּי סוד צו ערקלערען, אַז צווייאונדרייסיג רובל אַ חודש, וואָס דער קאָמיטעט גיט איהם אַרויס, איז ווייניג פאַר איהם מיט אַ געזינד פון זעקס מענשען, און ער בעט אַ הוספה.

נאָך דעם רב קומט אַ נידעריג יודעל, מיט בייזע שטע-

בּעדיגע אויגלעך. ער געהט אַריין בּעהוטזאַם, מאַכט צו די טהיר, קוקט זיך אַרום און הויבּט אָן ריידען שטיל און אויפ־געגעגט. ער דאַרף פון מיר גאָרנישט האָבּען. ער איז געקומען מיר עפּענען די אויגען, אַרויסזאָגען מיר, אַז די גאַנצע הילף, וואָס מיר גיבּען אַרויס דער בּעפעלקערונג, האָט קיין ממשות נישט. פערקעהרט, דאָס בּרענגט נאָך שאָדען. די איינציגע וואָס נויטיגען זיך אין הילף, זענען די אלמנות און יתומים. פאַר זיי איז גענוג אַ רובּל טויזענד אַ חודש. די איבּעריגע פופצעהן טויזענד רובּל אַ חודש, איז אַרויסגעוואָרפען געלד...

—איך זאָג נישט, חס ושלום, דער קאָמיטעט זאָל זיך בּעהמען,—שעפּטשעט ער,—נאָר, פערשטעהט איהר מיך, אַרום אַ פּעטען טאָפּ, ווערען פּעט די הענט... יעדערן קומט אַריין אין האַנד...

—וואָס זשע דאַרף מען טהון?—פרעג איך איהם.

—וואָס?—צוהיצט ער זיך.—נישט קיין געלד! איהר האָט אונז אַלעמען געמאַכט פאַר בּעטלער און שנאָרער! זעהט בּעסער מ׳זאָל ערלויבּען אונז אומקעהרען זיך אַהיים אין פּאָדוואָלאָ־טשיסק, וועלען מיר זיך דאָרט אַליין שטעלען אויף די פיס, ווערען צוריק מענשען.

דאָס יודעל איז מיר אַנטיפּאַטיש מיט זיינע לויפענדיגע אויגלעך, מיט זיינע שטילינקע ווערטער, מיט זיינע קריכערישע בּעוועגונגען. נאָר איך פיהל, אַז אין זיינע ווערטער איז דאָ פיל אמת און איך בּעט איהם אַריינקומען אין אָוונד, בּעקאַנט מאַכען מיך מיט דער לאַגע. אַוועקגעהענדיג, בּעט ער, איך זאָל וועגען זיין וויזיט קיינעם נישט דערצעהלען. אַנישט, וועט מען איהם עוקר מין השורש זיין.

נאָך איהם קומען צו מיר עטליכע מיטגלידער פון קאָמי־טעט. דער קאָמיטעט איז דאָ צוזאַמענגעשטעלט פון אָרטיגע בּעלי־הבּתים און היימלאָזע. צו מיר זענען געקומען נאָר די פּאָרשטעהער פון די היימלאָזע. איך האָבּ שוין געוואוסט פון האָמעלסקי׳ן, אַז דער אויפטראָג צווישען די בּיידע טיילען קאָ־מיטעט איז אַ פערשאַרפטער. פון די ערשטע עטליכע ווערטער

זעה איך, אַז די היימלאָזע מיטגלידער פון קאָמיטעט טראָגען זיך אויף מיט אַ טיפער פעראַכטונג צו די אָרטיגע. פאָדוואָלאָטשיסק (די היימלאָזע זענען מעהרסטענטייל פאָדוואָלאָטשיסקער) איז פון שטענדיג אָן געווען אַ שטאָדט פון „בעסערע מענשען", אין דער צייט, אַז סקאלאט האָט זיך שטענדיג גערעכענט פאַר אַ „שטאָדט פון בעטלער". איצט האָט זיך דער מזל איבערגע-דרעהט און די פאָדוואָלאָטשיסקער מוזען אָנקומען צו דער לאַס-קע פון די סקאלאטער. די סקאלאטער קאָנען נישט אַריבערטראָ-גען, וואָס דער קיעווער קאָמיטעט גיט די הויפּט-הילף די היימ-לאָזע און די סקאלאטער, נאָר עטליכע הונדערט רובל. און אין דער זעלבער צייט ווענדען זיי אָן אַלע כּחות, אַז מ'זאָל נישט ערלויבען די היימלאָזע אומקעהרען זיך אַהיים קיין וואָלאָטשיסק. אַ חדוש! אין שטאָדט קומט אַריין איבער צוויי־טויזענד רובל אַ חודש בלויז דירה-געלד פון די היימלאָזע. הײנט חוץ דעם האָט מען פון זיי פּרנסה.

אינגאַנצען בעשטעהט די אָרטיגע יודישע בעפעלקערונג פון דרייטויזענד נפשות. פון זיי רעכענען זיך אָרימעלייט טויזענד דרייאונפופציג. אַ טייל פון זיי, פינפהונדערט פיעראונדרייסיג, זענען געליטענע פון מלחמה און האָבען רעכט אויף שטיצע. זיי בעקומען הילף פון זעמסקי פערבאַנד. היימלאָזע מעהרסטען טייל פון וואָלאָטשיסק געפינען זיך דאָ טויזענד אַכטהונדערט דרייאונניינציג נפשות. פון זיי בעקומען הילף טויזענד זיבענהונ-דערט איינאונאַכציג. די סמעטע אויף דעם חודש יאַנואַר טרעפט אָן אינגאַנצען זעכצעהן טויזענד צווייהונדערט און ניין רובל: פיערצעהנטויזענד פיערהונדערט רובל פאַר די היימלאָזע, ניינהונ-דערט רובל פאַר די סקאלאטער נויטבעדערפטיגע און ניינהונדערט פאַר די יודען פון די אַרומיגע דערפער.

היינט דאַרף פאָרקומען אַ זיצונג פון קאָמיטעט, וואו עס דאַרף אַרומגערעדט ווערען די סמעטע. צו דער זיצונג פון קאָ-מיטעט וועט קומען האָמעלסקי, נאָר אי די אָרטיגע, אי די היימ-לאָזע לעגען גרויסע האָפנונגען אויף מיין אַריינמישען זיך.

אַזוי ווי האָמעלסקי דאַרף קומען נאָר אין אָוועגד, נויץ איך אויס די צייט צו בעזוכען דעם קאָמיטעט, וואו עס ווערט פונאַנדערגעטיילט די הילף, בעזוכען די דירות פון די היימלאָזע און אַזוי בעקוקען די שטאָדט. די גרעסטע און די איינציגע געביידע, מיט וועלכע די שטאָדט צייכענט זיך אויס, איז די שוהל, אַ גרויסע, אַ געמויערטע. דעם ערשטען שטיין אין דער שוהל, זאָגט מען, האָט געלעגט ר׳ לייזויק יצחק בערדיטשעווער. מ׳דערצעהלט נאָך, אַז די שוהל האָט בעזוכט דער גר צדק.

—אַז ער איז צוגעגאַנגען צו דער שוהל, האָט ער זיך געשטעלט אויף אַלע פיער און איז אין שוהל אַריינגעפויזעט און געגאַנגען צום ארון קודש איבער די בענק. אַז מ׳האָט איהם געפרעגט פאַרוואָס ער געהט אַזוי, האָט ער געענטפערט: „דאָ האָבען איבער׳ן דיל געטראָטען אַזעלכע גדולים און קדושים, אַז איך בין נישט ווערט צו טרעטען דאָרט, וואו זייערע פיס זענען געשטאַנען.

איצט טרעטען דעם דיל פון שוהל, היימלאָזע. זיי זיצען אָנגעפאַקט אין שוהל אין יעדען ווינקעלע, מיט זייערע פעק, קעסטלעך און בעטלעך, ווי אויף אַ וואָקזאַל בשעת אַ בהלה־געלויף.

נעבען שוהל איז אַ מין הקדש. דאָרט זענען קאַליקעס, בלינדע, זקנים, אַלץ אַרויסגעשיקטע.

איך שטעל אָב אַ זקן פון אַ יאָהר נייגציג.

—פון וואַנען זענט איהר, זיידע?

—פון האָרליצע.

—פאַרוואָס האָט מען אייך פון דאָרט אַרויסגעשיקט?

—ווי הייסט, פאַרוואָס? איהר זעהט דען נישט, אַז איך בין אַ שפיאָן! כאַ, כאַ!

ער לאַכט גוטמוטיג, קוקט אויף מיר מיט שמחה, ווי אַ מענש, וועמען עס האָט זיך איינגעגעבען צו זאָגען אַ שאַרפען וויץ, און ער גלעט מיך צאַרט איבער׳ן האַנד.

איך בעזוך אַ גאַנצע רייה קוואַרטירען פון היימלאָזע. צו

דריי פיער און מעהר געזינדען אין איין חדר. מ׳זיצט צונויפ־געפרעסט. אין חדר איז קאַלט. די קינדער פון עטליכע געזינ־דען זיצען צוזאַמען אין איין בעט צוגעדעקט מיט אַ פערענע. עס זעהן זיך אַרויס ביי צעהן קינדערשע פּנימ׳לעך, גרינינקע, אויסגעמאָגערטע, מיט טרויעריגע אויגלעך. איבערהויפּט האָט אויף מיר געמאַכט אַנ׳איינדרוק איין קוואַרטיר: אַ גרויסער חדר, איין וואַנט איז אַנ׳איינגעפאַלענע און אין איהר זענען גרויסע לעכער. זיי זענען פערהאָנגען מיט צוריסענע בגדים. די איבע־ריגע ווענט זענען בעדעקט מיט פערפרוירענעם טהוי. אין דעם חדר איז געלעגען, אַ קינפעטאָרין און עטליכע קראַנקע.

שפּעטער איז צו מיר אויפ׳ן קוואַרטיר געקומען דער קינ־פּעטאָרינס מאַן, אַ שניידער. ער האָט געפאָדערט אַ צווייענדיגען פּאַיאָק האָלץ און אַ פערגרעסערטע פּאָרציע מילך. איך האָב ער־פילט זיין פערלאַנג און נאָך געגעבען איהם דריי רובל מזומנים. אויף מיר האָט געמאַכט אַנ׳איינדרוק דאָס, וואָס דער שניידער האָט געמאָהנט, נישט בעטלעריש געבעטען, ווי אַנדערע. דאָס ווייב איז „זיינס״, דאָס ניי געבוירענע קינד איז אויך „זיינס״, אָבער האָט דען ער אַליין התחייבות געגען זיי? האָבען דען אַנדערע נישט קיין שולד געגען דעם ניי געבוירענעם מענשען און דער פרוי, וואָס האָט איהם געבוירען? ער האָט עס אַזוי קלאָר אויסגעדריקט מיט זיין וויינענדיג געשריי און זיינע טענות, אַז עס האָט זיך גלייך געפיהלט, אַז זיין פאָדערונג איז נישט קיין פערזענליכע.

עטליכע שעה בין איך אָבגעזעסען אין קאָמיטעט בעת דעם פונאַנדערטיילען די הילף. וואָס פאַר אַ שווערע סצענעס איך האָב זיך דאָרט אָנגעקוקט. איבערהויפּט איז געווען טראַגיש צו זעהן, ווי מ׳האָט געכאַפּט אַנ׳אַלטען יוד, מיט אַ ערליכען אויס־זיכט, אין אַ פעלשונג. ער האָט אונטער אַנ׳אויסגעטראַכטען נאָ־מען געוואָלט בעקומען אַ צווייטען מאָל דעם פּאַיאָק. און אַז מ׳האָט ענטפּלעקט זיין רמאות, האָט ער קאַלט און רוהיג, מיט בייזע אויגען געקוקט אויף די קאָמיטעט-לייט און אויף מיר און האָט געשוויגען. אין זיין בליק האָט זיך אויסגעדריקט דער

טיפסטער פּראָטעסט, וואָס מ'האָט בײַ איהם אָבגענומען דאָס איבעריגע שטיקעל ברויט און גלאָז מילך, וואָס ער האָט אויף אַזאַ אופן געקאָנט בעקומען.

אין אָוונד, אַז עס איז געקומען ה' האָמעלסקי, איז פאָרגעקומען די זיצונג פון קאָמיטעט. אַז האָמעלסקי האָט דורכ־געלייענט די סמעטע, אין וועלכער, פאַר די אָרטיגע נויטבע־דערפטיגע איז געווען אָנגעצייכענט נאָר נײַנהונדערט רובל, האָ־בען זיך אויפגעהויבען די אָרטיגע פאָרשטעהער פון קאָמיטעט און געמאָלדען, אַז זיי זענען נישט איינשטימיג אויף דעם.

—בײַ אונז זענען פעררעגיסטרירט פינפהונדערט פיערזונ־דרייסיג אָרימעלייט, וואָס האָבען געליטען פון מלחמה: ווייבער פון זאַפּאַסנע, רואינירטע פון פּאָגראָם, געזינדען פון אַרויסגע־שיקטע. אונז קומט אַ דריטעל, לכל הפחות אַ פערטעל, פון דער אַסיגנירטער סומע, דאָס הייסט בײַ אַ פיערטויזענד רובל.

אויף דעם האָט זיי האָמעלסקי געענטפערט:

—דער קיעווער קאָמיטעט האָט אַסיגנירט הילף אויסשליס־ליך פאַר די היימלאָזע. געוועהנליכע אָרימעלייט, אפילו געלי־טענע פון מלחמה, נאָר אַזעלכע וואָס זענען געבליבען אויף זייער אָרט, זענען בײַ אונז אין רוסלאַנד דאָ מיליאָנען און דער קאָמיטעט האָט קיין מעגליכקייט נישט צו קומען זיי צו הילף. וועגען זיי דאַרפען זאָרגען די אָרטיגע קהלות.

—וואָס גלייבט איהר די רוסישע קהלות צו אונזערע?

דאָ איז האָמעלסקי אַרויס פון זיך:

—וואָס דערצעהלט איהר מיר מעשיות! איך ווייס דען נישט די לאַגע פון סקאַלאט? איך ווייס, אַז בײַ אייך זענען פאַר דער צייט פיל רייך געוואָרען. די שטאָדט האָט גוט פער־דינט און איז אימשטאַנד אויפצוהאַלטען די אייגענע אָרימעלייט. די נײַנהונדערט רובל, וואָס איך האָב אַסיגנירט, איז אפשר אויך געווען איבעריג.

—ווער האָט אייך געזאָגט, אַז די שטאָדט איז רייך גע־וואָרען? דאָס איז אַלץ די פּאָדוואָלאָטשיסקער! זיי איז אַלץ גרויס אין די אויגען!—האָט זיך צוהיצט איינער פון די אָרטיגע.

—אָבער ווייסט איהר וואָס?—איז איינגעגאַנגען אויף אַ פשרה האַמעלסקי.—מיר ווילען אייך אַסיגנירען נאָך טויזענד רובל, אָבער בתנאי, אַז אייער קהלה זאָל געבען אויך אַזוי פיל.

—פון שטאָדט קאָנען מיר מעהר נישט נעהמען. זי גיט שוין אַזוי אויך מעהר, ווי זי קאָן. איהר דאַרפט אונז אַרויסגעבען, לכל הפחות נאָך צוויי־טויזענד רובל.

—בשום אופן נישט!—איז געשטאַנען אויף זיינס האַמעלסקי.

—אויב אַזוי, דאַרף מען גאָרנישט! ווילען מיר זיך קלאָגען. נישט מיינט, אַז איהר זענט די גאַנצע בעלי־הבתים אויף דעם געלד, וואָס איהר צוטיילט. פאַרהאַן העכערע פון אייך! מ׳וועט אייך נויטען איהר זאָלט אונז אַרויסגעבען וויפיל אונז קומט!—האָט זיך צושריען איינער פון די מיטגלידער פון קאָמיטעט, אַ קצב.

—ווער וועט אונז נויטען?—האָב איך אַ פרעג געטהון דעם שרייער.

—ווער? איהר וועט שוין זעהן ווער, זאָרגט נישט!

—איהר קאָנט ריידען קלאָרע ווערטער,—האָט זיך אַריינגעמישט איינער פון די פאָרשטעהער פון די הײמלאָזע.—מיר ווייסען, אַז איהר זענט שוין געגאַנגען צום אויעזדנעם נאַטשאַלניק קלאָגען זיך אויפ׳ן קיעווער קאָמיטעט.

—נו, ווייסט איהר, איז אודאי גוט!—האָט רוהיג געענטפערט דער קצב.

איך האָב זיך מעהר נישט געקאָנט איינהאַלטען און אָבגערופען זיך:

—איך רעכען פאַר אונמעגליך צו פיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט מענשען, וועלכע מישען אַריין אין אונזערע יודישע ענינים די רוסישע מאַכט און לויפען צו איהר מיט מסירות. איך וועל וועגען דעם מעלדען דעם קיעווער קאָמיטעט און פערלאַנגען, ער זאָל אָננעהמען וועגען דעם אַ החלטה.

און מיט דעם זענען מיר אַוועק פון קאָמיטעט.

מיר האָבען בעטראַכט די לאַגע. עס פערשטעהט זיך, אַז מיר האָבען געקאָנט „אָנלערנען" די מיטגלידער פון קאָמיטעט

וואָס האָבן געדראָהט מיט מסירות, מיר האָבן געקאָנט אָב־שטעלן די גאַנצע טעטיגקייט פון קאָמיטעט. נאָר וואָס וואָלטען מיר דערמיט אויספיהרען און איבערהויפט, ווען וואָלטען מיר אָבטהון? דער בעפעלקערונג, די נויטבעדערפטיגע, דערום, ווי אויפגערעגט איך בין נישט געווען, האָב איך פאָרגעלעגט האָמעלסקי'ן צו געהן אויף אַ פשרה, איינשטימען צו פערגרעסערן די שטיצע פאַר די אָרטיגע. דערצו נאָך איז ביי מיר אויסגעקומען, אַז אין אַ געוויסער מאָס זענען די תביאות געווען גערעכטע: ביי אַ סמעטע פון זעכצעהן טויזענד אויסטיילען נייַנהונדערט רובל פאַר אָרטיגע אָרימעלייט, איז טאַקע געווען צו וועניג. מיר האָבן בעשטימט מוסיף צו זיין ביז צווייטויזענד רובל פאַר די אָרטיגע.

ה

אויף מאָרגען פריה איז געקומען צו מיר אַ סאָלדאַט מיט אַ בריוועל פון אויעזדנעם נאַטשאַלניק, אַז ער בעט מיך אַריינגעהן צו איהם וועגען אַ וויכטיגען ענין. דער נאַטשאַלניק איז געווען גראַף זשוקאָווסקי. ווי איך האָב שפּעטער געהערט, אַ פּעטראָגראַדער אַריסטאָקראַט, נאָר פון די געפאַלענע און דוכט זיך, מיט עפּעס אַ פגם.

ער האָט מיך אויפגענומען זעהר העפליך, האָט אַרויסגעזאָגט זיין גרויס צופרידענקייט, וואָס דער קיעווער קאָמיטעט קומט צו הילף די היימלאָזע און האָט צוגעגעבן:

— ליידער אָבער זענען די אָרטיגע קאָמיטעטען נישט געלונגענע. דהיינו, דאָ אין סקאלאט איז דער קאָמיטעט זעהר נישט קיין אָביעקטיווער, איז נוטה צו איין צד מעהר ווי צו דעם אנדערן: די פּאָדוואָלאָטשיסקער אָרימעלייט בעקומען כמעט צוואַנציג מאָל מעהר, ווי די אָרטיגע...

— דער אָרטיגער קאָמיטעט איז אין דעם לחלוטין נישט

שולדיג. ער טהוט נאָר דאָס, וואָס עס בעשטימט דער קיעווער קאָמיטעט,—האָב איך געענטפערט.

—ווי אַזוי זשע איז דער קיעווער קאָמיטעט אַזוי נישט רעכטפאַרטיג צו די אָרטיגע אָרימעלייט?

—דאָ איז נישט די פראַגע וועגען רעכטפאַרטיגקייט. דער קיעווער קאָמיטעט העלפט נישט גלאַט אָרימעלייט, נאָר אַזעלכע, וואָס האָבען שטאַרקער געליטען פון דער מלחמה און אויפ׳ן ערשטען פלאַן, די אַרויסגעשיקטע היימלאָזע...

—אָבער דאָ איז אַזאַ לאַגע, אַז די היימלאָזע, די פאָדוואָלאָטשיסקער, זענען אַלע רייכע מענשען און נויטיגען זיך כמעט נישט אין הילף און די סקאלאטער זענען ביטערע אָרימעלייט.

—וואָס אָנבעלאַנגט די סקאלאטער,—האָב איך געענטפערט,— האָט איהר רעכט, אָבער וועגען די פאָדוואָלאָטשיסקער האָט איהר אַ טעות. פון וואַנען קאָנען זיי זיין רייך, אַז מ׳האָט זיי אינגאַנצען רואינירט, אַרויסגעשיקט און אַוועקגעטריבען פון דער היים, נישט ערלויבענדיג עטוואָס נעהמען מיט זיך...

—אָבער איך ווייס, אַז זיי זענען רייך.

—איהר ווייסט דאָס לויט די רייד פון אייניגע אָרטיגע, וואָס זענען אייך געקומען מסר׳ן. און איך בין נעכטען אַ גאַנצען טאָג אַרומגעגאַנגען איבער די דירות פון די היימלאָזע, געזעהן זיי אין קאָמיטעט בשעת׳ן אַרויסגעבען הילף און איך זאָג אייך, אַז איך בין אונטער דעם איינדרוק פון אַ קאָשמאַרישער נויט.

און איך האָב איהם דערצעהלט, וואָס איך האָב געזעהן.

ער האָט נישט געפונען וואָס צו זאָגען און, אַ ביסעל צומישט, אַרויסגערעדט:

—אָבער איך בעט אייך צו פערגרעסערן די סומע, וואָס איהר גיט אַרויס די אָרטיגע.

איך האָב איהם נישט געוואָלט זאָגען, אַז מיר האָבען בעשטימט צו פערגרעסערן די סומע, כדי ביי איהם זאָל זיך נישט

שאַפען דער איינדרוק, אַז ער, מיט זיין אַריינמישען, האָט דאָ עטוואָס גע׳פועל׳ט.

—לײדער קאָן איך דאָ גאָרנישט מאַכען,—האָב איך גע־ענטפערט.—דאָס איז אָבהענגיג פון קיעווער קאָמיטעט, וועלכער האָט אין דעם אופן זיינע בעשטימטע פרינציפען.

—טאָ טיילט מיט דעם קיעווער קאָמיטעט מיין מיינונג וועגען דעם.

—ווי אַ מיינונג, וועל איך עס גערן מיטטיילען,—האָב איך געענטפערט.

און האָב צוגעגעבען:

—מיך ריהרט זעהר אייער הייסער אינטערעס צו דער נויט פון דער יודישער בעפעלקערונג און איך צווייפעל נישט, אַז איהר וועט ארויסגעבען דעם קאָמיטעט מעהל נאָך דעם מקח, לויט וועלכען איהר רעקווירט עס ביי די הענדלער. דאָס וואָלט זיין אַ גרויסע הילף פאַר דער בעפעלקערונג. פאַר דער אַרמער וואָלט דאָס קיין שום שאָדען נישט געווען, ווייל אויף וויפיל מיר איז בעוואוסט, ליגט ביי אייך פיל צעהנדליגער טויזענדער פוד תבואה און מעהל אָהן נוצען...

—דאָס איז אמת...—האָט ער נישט ווילענדיג מודה גע־ווען.—אָבער מ׳קאָן דאָך נישט וויסען, וואָס מאָרגען וועט זיין... פאַרוואָס ווענדט איהר זיך נישט בעסער צו די יודישע תבואה־הענדלער, זיי זאָלען פאַר זייערע אָרימע ברידער לאָזען מעהל צו וואָלוועלע מקחים. די יודישע תבואה-הענדלער זענען פערשאַ-טען מיט זאַפּאַסען, וועלכע זיי בעהאַלטען,

—איך ווענד זיך נישט צו זיי מחמת דעמזעלבען טעם, פאַרוואָס די רעגירונג ווענדט זיך נישט צו די ה״ה ריאַבושינסקי אָדער מאָראָזאָוו, וועלכע פערדינען הונדערטער מיליאָנען, זיי זאָלען זייערע פאַבריקאַטען לאָזען פאַר זייערע אָרימע ברידער פאַר אַ ביליגען מקח. ביי אַלע סוחרים איז דיזעלבע פסיכאָ-לאָגיע.

—וואָס מיינט איהר, מאַכט טאַקי די רעגירונג אַ פעהלער.

געדארפט אויפהענגען עטליכע צעהנדליג סוחרים—וואלט אלץ װעלװעלער װערען.

—איך גלויב נישט, אז מיט תליות זאל מען קאנען אויפשטעלען די צורודערטע עקאנאמישע יסודות אין א לאנד.

צום סוף פון אונזער געשפרעך האב איך איהם געבעטען:

—איהר קאנט טהון די גרעסטע טובה די הײמלאזע, געבען זײ די מעגליכקײט צו שטעלען זיך אויף די פיס און נישט נויטיגען זיך אין פרעמדער הילף. פיהרט אויס בײ דער העכערער מיליטערישער מאכט מ'זאל זײ ערלויבען אומצוקעהרען זיך אהײם אין פאדוואלאטשיסק.

—די ערלויבעניש איז דא... ביסלעכווײז קאנען זײ זיך אומקעהרען.

—דאס װײס איך,—האב איך געענטפערט.—אבער פאקטיש קאנען זײ זיך נישט אומקעהרען. אלע הײזער, װאס זענען גאנץ געבליבען זענען בעזעצט דורך מיליטער אדער מיליטערישע אנשטאלטען און אויף דעם סמך לאזט מען די יודען נישט בעזעצען זיך אין שטאדט.

—נו, װאס זשע קאן איך דא העלפען? איך קאן דאך דאס מיליטער נישט ארויסטרײבען

—איהר קאנט אויספיהרען, אז אין יעדער װאוינונג זאל מען דעם בעל-הבית אבטרעטען כאטש אײן אדער צװײ צימערן. דערצו קאנט איהר אויספיהרען, אז מ'זאל פאקטיש ארײנלאזען יודען אין שטאדט. נאר עטליכע צעהנדליג האט זיך אײנגעגעבען מיט גרויס מיה צו בעזעצען זיך אין קריסטליכע הײזער.

ער האט עס מיר צוגעזאגט.

האמעלסקי איז שוין געװען אבגעפאהרען. איך האב װידער פערזאמעלט דעם קאמיטעט, האב איהם מיטגעטײלט װעגען מײן געשפרעך מיט'ן נאטשאלניק, האב זעהר שארף ארויסגעזאגט זיך װעגען דער אויפפיהרונג פון אײניגע מיטגלידער פון קאמיטעט, װאס זענען געלאפען צום נאטשאלניק מיט מסירות און האב צוגעזאגט פועל'ן צו פערגרעסערן אויף טויזענד רובל דעם ארויסגאב פאר די ארטיגע ארימעלײט.

אין אָוועגד בין איך אָבגעפאָהרען קיין גזשימאַלאָוו.

עס איז געווען אַ ברענענדער פראָסט, דערצו נאָך אַ שטורעמדיגער ווינט. דאָס שליטעל האָט זיך אַלע ווײלע אַראָבגעגליטשט פון וועג אָן אַ זייט און איין מאָל אפילו איבערגעקעהרט זיך, נאָר דער פוהרמאַן, אַ בחור פון אַ יאָהר אַכצעהן, איז געווען אין אַ פרעהליכער שטימונג, האָט געטריבען די פערד, געשריען און געזונגען. דער בחור האָט מיך פעראינטערעסירט. ער איז פון די פאָדוואָלאָטשיסקער היימלאָזע, געווען אין פענזע און קאָן זיך נישט אָבלויבען, ווי גוט דאָרט איז געווען. פאַר דער קליינער צייט פון זיין פערברענגען דאָרט, האָט ער איבערגענומען אייניגע עכט רוסישע תניעות. רוסיש ריידען האָט ער זיך נישט אויסגעלערנט. דערפאַר אָבער האָט ער איינגעזאַפּט אייניגע מיאוסע רוסישע זידעל-ווערטער, וועלכע ער שרייט אויס יעדע ווײלע אויף די פערד. פאָהרענדיג, בעגעגענען מיר אַ גאַנצען אָבאָז פוהרען, פויערים פיהרען האָלץ אין סקאלאט. איך פרעג איינעם פון זיי:

—וויפיל בעקומט איהר געצאָהלט פון אַ פוהרעל?

—פיער נאַהייקעס,—ענטפערט מיר רוהיג דער פויער.

דער ענטפער ענטציקט מיין פוהרמאַן. ער חזר'ט עס איבער פיל מאָל און קייכט פון געלעכטער. אַז דער ווינט ווערט שטילער, הויבט ער מיר אָן דערצעהלען ווי אַזוי מ'האָט זיי, די פאָדוואָלאָטשיסקער, „געטריבען אין ראַסייע". זיי זענען פיל אויסגעשטאַנען, אָבער אין יעדען יודישען שטעדטעל האָט מען זיי אַרויסגעטראָגען עסען, געלד, בגדים. אין וויניצע, האָט אַ פרוי פון אַ רעזערוויסט אָבגעגעבען זיי די אָנדערטהאַלבען רובל, וואָס זי בעקומט וואָכענדיגע שטיצע. אין ליטין זענען זיי געווען שבת, האָט מען זיי געבראַכט פון שטאָדט אַלע טשאָלענטער. זיי זענען געשטאַנען הינטער'ן שטאָדט, אויף יענער זייט טייך, האָט מען געטראָגען איבער'ן טייך, געהענדיג ביז'ן גאַרטעל אין וואַסער. אין מעדזשיבוזש האָט מען זיי נישט געלאָזט אַריין אין שטאָדט, האָבען זיי געפונען אויסגעשטעלט אויפ'ן פעלד גאַנצע בערג מיט ברויט, פוטער און אַנדערע שפּייזען.

ביי נעמיראָוו זענען זיי ווייטער געשטאַנען אין פעלד. זיי זענען אויסגעגאַנגען פון דורשט און קיין וואַסער איז נישט געווען. מיט אַמאָל דערזעהן זיי פינף יונגעלייט פון שטאָדט, איינגע־שפּאַנט אין אַ וואָגען שלעפּען אַ פּעסעל וואַסער. און אַזוי ווייטער א. אַז. וו. מיך האָט געוואונדערט און גערירט, וואָס דער לייכטזיניגער בחור'ל האָט פערהאַלטען אין זינען די אַלע פּאַקטען פון יודישער ברידערליכער הילף, געדענקט אפילו די נעמען פון די יודישע שטעדט און שטעדטלעך וואָס ער איז מיט אַ יאָהר צוריק דורכגעגאַנגען.

שפּעט ביינאַכט געקומען אין גזשימאַלאָוו. פערפאָהרען אין אַנ'אכסניה. די בעל-הבית'טע פון אכסניה האָט גענומען פונאַנ־דערהייצען דאָס אייוועלע, צוגרייטען טהיי און אָוועדנברויט. אַרבייטענדיג, האָט זי מיך פונאַנדערגעפרעגט ווער איך בין און פון וואַנען איך קום. דערוויסענדיג זיך, אַז איך בין „אַנ'אָפּיציר פון קאָמיטעט", האָט זי גלייך געשיקט רופען איינעם פון די מיטגלידער פון קאָמיטעט. נאָך מעהר איז זי געוואָרען פעראינ־טערעסירט, ווען זי האָט זיך דערוואוסט, אַז איך קום פון פּעט־ראָגראַד.

—פון פּעטראָגראַד? מוזט איהר דאָך גוט קענען יונה ג.! שרייט זי אויס מיט פרייד.

—ניין, איך קען איהם נישט.

די בעל-הבית'טע איז איבערראַשט. ווי אַזוי איז מעגליך, איך זאָל נישט קענען יונה ג., אַז ער איז כמעט דער ערשטער מענש אין פּעטראָגראַד, דער אָנפיהרער אין אַלע קאָמיטעטען, ער איז איהרער אַ לייבליכער ברודער.

אָבער דאָס אַליין העלפט נישט, איך קען איהם פאָרט נישט.

די ווירטין געהט אַוועק אין קיך. קעהרט זיך געשווינד אום און טיילט מיר מיט, ווי אַ סוד:

—ער איז אַנ'אייגענער מענש ביים באַראָן גינצבורג, אַ נאָהנטער קרוב.

זי קוקט, וואָס פאַר אַנ'איינדרוק דאָס האָט אויף מיר גע־מאַכט און גיט צו:

—דער באַראָן גינצבורג האָט איהם איינגעלאַדען צו זיך אויף אַ מיטאָג און אַוועקגעזעצט איהם ביי זיין רעכטער האַנד. מיט אַמאָל זענען אַריינגעקומען גרויסע לייט, סענאַטאָרען. האָט זיך דער ברודער אויפגעהויבען פון אָרט זיי אַנטקעגען, האָט איהם דער באַראָן גינצבורג אָנגענומען פאַר'ן האַנד און צוריק אַוועקגעזעצט: „מיינער אַ קרוב דאַרף זיך פאַר קיינעם נישט אויפהויבען!" איהר פערשטעהט?

אין אַ ווײַלע אַרום שעפּטשעט זי מיר ווייטער:

—געגומען נדן דרייסיג טויזענד רובל און אייגענע גע־האַט צעהן טויזענד.

און נאָכדעם ערשט הויבט זי זיך אָן קלאָגען, וואָס ביי אַזאַ גרויסקייט העלפט איהר דער ברודער נישט און זי בעט מיך, איך זאָל מיך מיט איהם זעהן און בעטען, ער זאָל איהר בעהילפיג זיין.

דערווייל קומט אַ מיטגליד פון קאָמיטעט. אַ פּראָסטער יוד, מיט אַ פערהאָרעוועטען, פערביטערטען אויסזיכט. ער הויבט מיר גלייך אָן צו דערצעהלען וועגען דער לאַגע פון שטאָדט:

—פריהער האָט מען ווי נישט ווי געלעבט, געצויגען פּרנסה און איצט, זינט דאָס מיליטער איז פון דאַנען אַוועק און דער מיהל האָט אָנגעהויבען אַרבייטען, שטאַרבט מען פשוט פון הונגער.

—דעם צוזאַמענבונד פונ'ם אַוועקגעהן פון מיליטער מיט דעם הונגער, פערשטעה איך נאָך; אָבער פאַרוואָס האָט זיך די לאַגע פערערגערט, זינט דער מיהל האָט אָנגעהויבען אַרבייטען, דאָס פערשטעה איך נישט.

—גאָר פשוט,—האָט מיר ערקלערט דער יוד.—כל זמן דער מיהל האָט נישט געאַרבייט, האָט מען געקאָנט קויפען ביים פויער תבואה און עס האָט געקאָסט וואָלוועל. איצט פיהרען די פויערים זייער תבואה אין מיהל און פערקויפען עס גלייך דעם מילנער, וועלכער צאָהלט גרויסע מקחים.

אויף מאָרגען איז געווען אַ זיצונג פון אָרטיגען קאָמיטעט. דאָ זענען געווען אין קאָמיטעט דורכאויס פּראָסטע יודען, בעל־

מלאכות, אַ ביסעל נאַאיווע און זעהר ערנסטע. זיי האָבען זיך אויסגעטראָגען מיט אַ רעליגיעזער איבערגעגעבענקייט צו זייער אַרבייט אין קאָמיטעט. אָבגעגעבען אויף דעם פיל צייט און מיה, געציטערט אויף יעדען גראָשען. קיין שום מחלוקת צווישען די אָרטיגע און היימלאָזע איז דאָ נישט געווען. אַ פולער קאָנטראַסט פון דעם סקאלאטער קאָמיטעט.

דאָס שטעדטעל איז אַ קליינס. אײנגאַנצען זענען דאָ געווען פאַר דער מלחמה ביי פינפהונדערט יודישע געזינדען. ביי אַכציג–הונדערט געזינדען זענען אָבגעפאָהרען בשעת דעם אָנטריט פון די רוסען. דערפאַר זענען אָנגעקומען אַהער ביי צוויי־טויזענד היימלאָזע, פון פאָדוואָלאָטשיסק (זעקסהונדערט), הוסיאַטין, אַטיניאַ און אַנדערע שטעדט און דערפער. דאָ האָט אָרגאַניזירט הילף דער זעמסקי פערבאַנד, וועלכער האָט אין אָנפאַנג געשטיצט כמעט אַלע היימלאָזע און פיל אָרטיגע אָרימעלייט. די לעצטע צייט האָט ער פערקירצט די הילף און גיט אַרויס ברויט און אַנדערע פראָדוקטען בלויז טויזענד צוויי־הונדערט זיבענאונפופציג פאַרשוין. דערפאַר האָט דאָ אָרגאַניזירט הילף אויך דער פערבאַנד פון שטעדט, וועלכער האַלט אויס פינפהונדערט איינאונאַכציג היימלאָזע און פיערהונדערט אַכצעהן אָרטיגע אָרימעלייט. דער קיעווער הילפס-קאָמיטעט האָט פאַר דער גאַנצער צייט אויסגעבראַכט אויף גזשימאַלאָוו זיבענאונזיבעציג טויזענד פינפאונפופציג רובל. דער ביודזשעט פון לעצטען חודש איז געווען אַכט טויזענד פיערהונדערט איינאונזעכציג רובל פאַר די היימלאָזע און טויזענד פאַר די אָרטיגע.

בשעת דעם בעטראַכטען די סמעטע האָט איינער פון קאָמיטעט, אַנ׳עלטערער יוד, זיך אָבגערופען:

—מיר אַרבייטען אויף וויפיל אונזערע כחות טראָגען און דאָס האַרץ איז פונדעסטוועגען נישט רוהיג. אונז קומט אויס צו בעשטימען, ווער עס נויטיגט זיך אין הילף און ווער נישט. קאָן מען דען אַריינקריכען דעם אַנדערן אין דער נשמה. יעדערן, וועמען עס פעהלט עפעס אויס, דוכט זיך, אַז ער איז דער גרעסטער נצרך און אויב מ׳זאָגט איהם אָב, מאַכט ער אַ רעש.

דאָס איז איבערהויפּט אונז שווער, ווייל עטליכע פון אונז נויטיגען זיך אין הילף און מוזען בעקומען שטיצע...

בשעת דער זיצונג פון קאָמיטעט זענען געקומען עטליכע ווייבער קלאָגען זיך אויפ'ן קאָמיטעט, נאָר קיין איין בעקלאָגונג האָט זיך נישט אַרויסגעוויזען פאַר אַ וויכטיגע.

עס איז פאָרגעקומען אַ כאַראַקטעריסטישע און אַ טראַגישע סצענע:

געקומען אַ מיידעל, אַ גאַנץ שעהנע, אַ גוט געקליידעטע און געווענדט זיך צו מיר מיט אַ בקשה:

—מיר קומט אויס אויפצוהאַלטען אַ גאַנץ געזינד: אַ מוטער מיט צוויי ברידער. איך אַליין בין קראַנק, ביי מיר איז שווינדזוכט. בעט איך מ'זאָל מיר אַרויסגעבען צוואַנציג רובל מאָנאַטליך הילף.

די מיטגלידער פון קאָמיטעט האָבען זיך הילפלאָז איבערגעקוקט און איינער האָט זיך אָבגערופען:

—דאָס איז ריכטיג, וואָס זי דערצעהלט. נאָר מיר קאָנען נישט בעהמען אויף זיך אַרויסצוגעבען אַזאַ סומע. אויב איהר וועט איינשטימען, וועלען מיר אַרויסגעבען.

—איך וועל זיך מישב זיין,—האָב איך געענטפערט.

אַז דאָס מיידעל איז אַרויסגעגאַנגען, איז אַ ווילע געווען מאָדנע שטיל, נאָכדעם האָט דער פאָרזיצענדער מיר געזאָגט:

—דאָס מיידעל איז אַנ'אָרטיגע, אַ בעל-הבתיש מיידעל. נאָר זי איז אַראָב פון וועג. דרעהט זיך אַרום מיט אָפיצירען. איצט לעבט זי מיט'ן נאַטשאַלניק. זי האָט זיך שוין עטליכע מאָל געווענדט צום קאָמיטעט נאָך הילף און דערביי געדראָהט, אַז זי וועט אָנ'מסר'ן דעם נאַטשאַלניק. מיר האָבען מורא פאַר איהר און מ'וועט איהר מוזען אַרויסגעבען, וויפיל זי בעט.

ו

פון גזשימאַלאָוו בין איך געפאָהרען קיין לאָראָסטקאָוו. אַ היבשע שטאָדט, איבער דרייהונדערט און פופציג געזינדען. אַ קליינע טייל פון זיי איז אָבגעטראָטען בשעת דעם אַריינטריט פון די רוסען. דערפאַר זענען דאָ בעזעצט געוואָרען איבער טויזענד היימלאָזע, איבערהויפט פון הוסיאַטין. אין אָנפאַנג יאָהר האָט דער זעמסקי פערבאַנד אַרויסגעגעבען הילף טויזענד פינפ-הונדערט און זעקס פאַרשוינען, פון זיי ניינהונדערט זעקסאונזי-בעציג היימלאָזע און פינפהונדערט דרייסיג אָרטיגע. פון יוני חודש האָט ער פערקלענערט די הילף, איבערהויפט פאַר די אָרטיגע און אַרויסגעגעבען זי בסך הכל טויזענד צווייהונדערט פאַרשוין (ניינהונדערט זיבען היימלאָזע און צווייהונדערט דריי-אונצוואַנציג אָרטיגע). דער קיעווער הילפס-קאָמיטעט האָט אַרויסגע-געבען הילף דרייאונפערציג טויזענד אַכטאונדרייסיג רובל, דעם לעצטען חודש איז די סמעטע געווען איבער זיבען טויזענד רובל. פון דעם ביי אַכטהונדערט רובל פאַר די אָרטיגע. דאָ האָט זיך אויך איבערגע׳חזר׳ט די בקשות צו פערגרעסערן די הילף פאַר די אָרטיגע.

איך בין פערפאָהרען צו איינעם פון די מיטגלידער פון קאָמיטעט און פערבליבען ביי איהם צוזאַמען מיט די מיטגלי-דער פון קאָמיטעט. מיר האָבען אַרומגערעדט אַלע הצטרכות פון די נויטבעדערפטיגע. דער גרעסטער מאַנגעל איז אין בגדים, גאַנצע געזינדען געהען נישט אַרויס פון שטוב, ווייל מ׳האָט נישט קיין וואַרימען בגד און איבערהויפט קיין שיך. אַ טראַגי-שער שטריך, דער קאָמיטעט האָט בעקומען עטליכע צעהנדליג פאַר שיך, נאָר דער קאָמיטעט צוטיילט זיי נישט און וואַרט ביז עס וועט אָנקומען אַ גרעסערע פאַרטיי. פאַרוואָס? אויב מען וועט די צוואַנציג–פינפאונצוואַנציג פאָר שיך צוטיילען, וועלען די, וואָס וועלען נישט בעקומען, פונאַנדערטראָגען דעם קאָמיטעט.

אין שטאָדט איז אַן׳עפּידעמיע פון בויך-טיפוס און שקאַר-לאַטין און קיין מעדיצינישע הילף איז נישטאָ.

בשעת דער זיצונג פון קאָמיטעט, האָט זיך אַריינגעריסען אין חדר אַן׳עלטערע יודענע, איז צוגעגאַנגען צו מיר און אָהן הקדמות, מיט אַ דרייסטען טאָן אָנגעהויבען ריידען גיך, ווי מ׳שיט אַרבעס:

—איך בין ר׳ זוסיע אַניפּאָלערס אַן׳אייניקעל און ר׳ לוי-וויק יצחק בערדיטשעווערס אַן׳אוראייניקעל, פון דער מוטערס צד שטאַם איך פון בעל-שם. אין אונזער משפחה זענען צונויפ־געקניפּט זיבעצעהן גוטע יודען און מיט דעם גרויסען בראָד-סקע׳ן בין איך אַ שלישי ברביעי!

אויסגעשאָסען דעם גאַנצען יחוס, האָט זי זיך אָבגעשטעלט און שאַרף געקוקט אויף מיר. געוואָלט איבערצייגען זיך, אויף וויפיל איך בין ערשיטערט.

—וואָס זשע ווילט איהר?

סטייטש, וואָס וויל זי! אַז מ׳שטאַמט פון אַזוי פיל גדולים האָט מען, פערשטעהט זיך, רעכט אויף אַ גאַר בעזונדערע שטיצע. אַז איך האָב איהר געענטפערט, אַז פאַר אונז זענען נישטאָ קיין מיוחסים, האָט זי אַ ווײַלע געקוקט אויף מיר פערוואונדערט, נאָכדעם אַ קוועטש געטהון מיט די פלייצעס מיט׳ן העכסטען פּראָטעסט און איז אַרויסגעגאַנגען.

אין אָוועגד, אַז מיר האָבען געענדיגט די אַרבייט און געזעסען ביי אַ גלאָז טהיי, איז געקומען אַ זקן, דער אַלטער שטאָדט-חזן, אַ הויכער, אַ דאַרער, מיט פינקלענדע, ווייכע, יונ-גע אויגען. ער איז אויך געקומען בעטען שטיצע. די שטיצע, וואָס ער האָט געבעטען, איז געווען אַזאַ קליינע און אַזאַ רעכט-פאַרטיגע, אַז איך האָב זי איהם גלייך פערשפּראָכען. אין די רייד האָב איך דערמאָהנט וועגען חסידישע מעשיות. דער חזן האָט אויפגעלעבט, בעגייסטערט זיך און גענומען דערצעהלען אַ מעשה נאָך אַ מעשה. און ווי ער האָט דערצעהלט! מיט אַ התלהבות, מיט וואונדערליכע דעטאַלען, ווי אַן׳עכטער דיכטער. יעדע מעשה, וואָס ער האָט דערצעהלט, איז געווען פשוט אַ

קינסטלער-ווערק. איך האָב געפיהלט אַנ׳אמונ׳ן צער, וואָס איך האָב זיי נישט געקאָנט בולשטעבליך פערשרייבען. כאַראַקטעריס-טיש איז, וואָס כמעט אַלע זיינע מעשיות זענען געווען וועגען משיח׳ן. איך האָב זיך שפּעטער איבערצייגט, אַז דער געדאַנק וועגען משיח׳ן האָט שטאַרק אינטערעסירט די עלטערע יודען אין גאַנץ גאַליציע. אין זכרון איז ביי מיר פערבליבען נאָר איינע פון זיינע מעשיות.

„בשעת ר׳ ישראל רוזשינער איז געזעסען אין תּפיסה, האָבען זיינע חסידים און מקורבים געקעהרט וועלטען, ביז זיי האָבען איהם אויסגעלייזט. און אַז ער איז פריי געוואָרען, איז די שמחה זייערע געווען גרויס, נישט משער צו זיין. מ׳האָט געפּראַוועט מאָהלצייטען, געטאַנצט און געזונגען. נאָר איינער פון זיינע חסידים, אַ געוויסער ר׳ מאָטעלע, וועלכער איז כל ימיו געווען בלב ונפש איבערגעגעבען דעם רבי׳ן, האָט נישט געטאַנצט און נישט געזונגען. ער איז געזעסען פערטרויערט און מיט קיינעם נישט געוואָלט ריידען. אַז מ׳איז צו איהם צוגע-שטאַנען: „סטייטש! אַזאַ שמחה, דער ר׳בי איז אַרויס פון תּפיסה און דו פרעהסט זיך נישט, ביזט נאָך טרויעריג, וואָס זאָל דאָס בעדייטען?״ האָט ער זיך צעוויינט און געענטפערט:—„איך בין געווען בטוח, אַז אונזער רבי איז משיח. אַז מ׳האָט איהם אַרע-סטירט, האָב איך זיך שטאַרק דערפרעהט און געטראַכט, אַז דאָס הויבען זיך אָן חבלי משיח. און איך האָב גע׳טענה׳ט צו זיך: „זאָל פּלאַצען דער בלאָטער! זאָל ער פּלאַצען!״ נאָר דער בלאָ-טער האָט נישט געפּלאַצט. דער רבי איז בעפרייט און אַלץ איז ווי פריהער. קאָן איך זיך דען פרעהען?״

בשעת ער איז געזעסען און דערצעהלט, האָט זיך הינטער מיר מיט אַמאָל דערהערט אַ שטילער וויינענדער שפּיל פון אַ פידעל. געשפּילט אַנ׳אַלטען טיף טרויעריגען נגון. איך האָב זיך אומגעקוקט און דערזעהן ביים טהיר אַנ׳אַרומגעריסענעם, אויסגעהונ-גערטען און פערביטערטען יוד פון אַ יאָהר פופציג, ער האָט גע-שפּילט אויף אַנ׳אַלטען אָרימען פידעלע. און ביידע האָבען געוויינט. ביים כלי זמר האָבען זיך געגאָסען פון די אויגען שטילע טרעה-

רען און פון דעם פידעלע האָט זיך געגאָסען אַ שטילער, האַרצרייסענדער געוויין. און ביידע האָבען אָהן ווערטער געבעטען הילף. דער כלי זמר איז אַ היימלאָזער פון פאָדוואָלאָטשיסק, ער האָט פערלוירען זיין גוטס און האָב און אַוועק אין גלות מיט זיין איינציגער טרייסט, די פידעל. נאָר זי האָט מען ביי איהם אויך גע׳גנב׳עט׳ אומגעקעהרט זיך פון פענזע, האָט ער דאָ נישט וואָס צו טהון. נישט קיין חתונות, נישט קיין שמחות, ווער דאַרף דאָ אַ כלי זמר. נאָר ער האָט זיך דערוואוסט, אַז עס איז געקומען „אַנ׳אָפיציר פון קאָמיטעט", האָט ער געקראָגען ערגעץ אַ פערוואַלגערטע פידעל און געקומען מיך מקבל פנים זיין. געקומען, האָט זיך שטיל געשטעלט ביים טהיר און גענומען מיט אַ וויינענדען נגון דערצעהלען מיר וועגען זיין ביטערער נויט, וועגען זיין עלענד און צער. עס איז געווען זעהר ריהרענד צו הערען און צו זעהן, ווי די פידעל האָט געוויינט און ווי ביי דעם הונגעריגען מענשען האָבען זיך געגאָסען טרעהרען.

אַז איך האָב געפאָרשט די ווערק פון פאָלקס־שאַפונג, האָב איך זיך אָבגעשטעלט אויף דעם, וואָס אין די פאָלקס־לידער און פאָלקס־מעשיות ווערט אַזוי אָפט גערעדט וועגען קלאָג און געוויין. „האָט מען אָנגעהויבען צו וויינען און צו קלאָגען", „אַ יאָמער און אַ קלאָג" א. אַ. וו. אויך אין די רוסישע פאָלקס־לידער חזר׳ט זיך איבער זעהר אָפט: „בעגאָסען זיך מיט טרעהרען", „געבאָדען זיך אין טרעהרען". איך האָב שטענדיג גערעכענט, אַז דאָס איז נאָר אַ פאָעטישער אויסדרוק. איצט, אין גאַליציע, האָב איך זיך איבערצייגט, אַז דאָס איז אַ רעאַלער שטריך. איך האָב געזעהן ווי מענשען „בעגיסען זיך מיט טרעהרען". ווייזט אויס, עס זענען דאָ אַזעלכע מאָמענטען, ווען טרעהרען גיסען זיך אַליין פון די אויגען כמעט אומבעמערקט און פערביטען מיט זיך דאָס וואָרט. זיי גיסען זיך אַזוי גרינג, ווי ווערטער געהען אַראָב פון צונג. דאָס קומט פאָר דאַן, ווען ווערטער פערלירען אינגאַנצען זייער כח, ווען עס איז שוין נישטאָ צו וועמען צו ריידען.

אַז דער כּלי זמר האָט אויפגעהערט צו שפּילען און איך האָב איהם געבעטען זעצען זיך מיט אונז, האָט דער אַלטער הזן זיך דערמאָהנט אַ לעגענדע וועגען אַ נגון.

אַ יוד איז געקומען צום רוזשינער פּרעגען אַן עצה וועגען אַן ענין. האָט דער רבי איהם דורכגעזונגען „אליהו הנביא“ מיט אַ גוי׳שען נגון און געהייסען איהם פער׳חזר׳ן דעם נגון. דער יוד האָט נישט פערשטאַנען, וואָס דאָס בעדייט, נאָר ער האָט געפאָלגט דעם רבי׳ן און פער׳חזר׳ט דעם נגון. מיט פּופּצעהן יאָהר שפּעטער איז דער יוד געגאַנגען אין וועג. איז איהם אויסגעקומען ביינאַכט דורכצוגעהן אַ וואַלד, וואו עס זענען געווען נישט-גוטע. ווי ער געהט אַזוי, זעהט ער, אַז נעבען איהם געהט אַ קליינינקער גוי מיט אַ ליולקע. ער האָט זיך זעהר דערשראָקען. דער גוי האָט איהם געפרעגט וואוהין ער געהט. זאָגט ער: „אין שטאָדט“. זאָגט דער גוי: „איך געה אויך אין שטאָדט“. נאָכדעם האָט דער גוי איהם אָנגעכאַפּט פאַר׳ן האַנד און זאָגט: „זינג מיר עפּעס.“ האָט ער זיך נאָך מעהר דערשראָקען. נאָר ער האָט זיך דערמאָהנט דעם „אליהו הנביא“ מיט׳ן גוי׳שען נגון, וואָס דער רוזשינער האָט איהם אויסגעלערנט און האָט אָנגעהויבען זינגען. און האָט אַזוי געזונגען, ביז זיי זענען צוגעגאַנגען צום שטאָדט און דאָ איז דער גוי נעלם געוואָרען.

ז

אין כאַראָסקאָוו האָב איך זיך בעגעגענט מיט צוויי יודען, דעם רב פּרענקעל, פון הוסיאַטין און ר׳ ליפּאַ שוואַגער. זיי ביידע האָבען געהאַט אַ גרויס בוכהאַנדלונג, איבערהויפּט פון אַלטע יודישע ספרים, אַנטיקען און כתב יד׳ן. דאָס איז געווען די גרעסטע בוכהאַנדלונג מיט אַלטע ספרים אין גאַליציע. בשעת דעם פּאָגראָם און דער שרפה איז זייער גאַנצע בוכהאַנדלונג חרוב ונחרב געוואָרען. זיי האָט זיך איינגעגעבען צו ראַטעווען נאָר אַ קליין ביסעל כתבים און אַלטע ספרים. אַ טייל פון זיי

האָב איך גענומען מיט זיך און אָבגעפיהרט אין פעטראָגראַד אין מוזיי אויף צו בעהאַלטען.

דער ר׳ ליפּא שוואַגער, אַ גרויסער מקורב דעם קאָפּע־טשיניצער רבי׳נס, האָט מיר דערצעהלט אַ וואונדערליכע מעשה, וועלכע האָט אַ כאַראַקטער פון אַ מיסטישער, סימבאָלישער לע־גענדע. איבעריגענס, איז שוין די לעגענדע געשאַפען און אַריין אין דעם ציקל פון די חסידישע מופתים־לעגענדעס.

בשעת די מלחמה האָט זיך אָנגעפאַנגען, האָט זיך דער קאָפּעטשיניצער רבי געפונען אין האַמבורג, וואו ער האָט זיך קורירט. דאָרט איז מיט איהם געווען די גאַנצע משפחה. געפו־נען האָט זיך דאָרטען אויך ליפּא שוואַגער. אַז די רוסען האָבען אָנגעהויבען פערנעהמען גאַליציע, האָט דער רבי צוגערופען צו זיך שוואַגער׳ן און געזאָגט איהם בזה הלשון:

—זאָלסט וויסען, אַז ביי מיר געפינען זיך צוויי בריף געשריבען מיט דער אייגענער האַנד פון בעל שם הקדוש. איצט, ביי דער מלחמה, קאָנען זיי חס וחלילה אומקומען. דערום פאָהר ת״ומ אין קאָפּעטשיניעץ און ראַטעווע די בריף. אויב דו וועסט נישט זיין ביכולת אומצוקעהרען זיך, בעהאַלט זיי אין אַ זיכערן אָרט. זאָלסט וויסען, אַז אין וועג שטעהען דיר פאָר פיל סכנות, דו קאָנסט געהרג׳עט ווערען פון אַ קויל, מ׳קאָן דיך אומברענ־גען איבער אַ בלבול, רחמנא לצלן, אָבער די סכנה טאָר דיך נישט מעכב זיין אויסצופיהרען די הייליגע שליחות און ראַטע־ווען די בריף.

שוואַגער האָט גלייך איינגעשטימט צו פאָהרען און האָט געפרעגט ביים רבי׳ן:

—רבי, און וואָס וועט זיין מיט אייער גוטס, מיט דעם גאָלד און זילבער און טייערע חפצים, וואָס געפינען זיך ביי אייך אין הויף?

און גוטס האָט זיך געפונען אין הויף, ווי מען זאָגט, אויף אַ פאָר מיליאָן קראָן.

—דאָס אַלץ מעג זיך פערפאַלען געהן,—האָט דער רבי

רוהיג געענטפערט,—נאָר דעם בעל שמ׳ס בריף מוזען געראַטע-וועט זיין.

שוואַגער איז אָבגעפאָהרען. געקומען קיין קאָפּעטשיניעץ מיט עטליכע שעה איידער די רוסען זענען אַריין אין שטאָדט. וועגען אָבפאָהרען צוריק, איז, פערשטעהט זיך, קיין רייד נישט געווען. נאָר די בריף האָט ער צייט געהאַט צו ראַטעווען און בעהאַלטען. ער האָט זיי פערלייט אין אַ בלעכענעם שאַכטעל און פערגראָבען אויף צוויי מעטער טיף אין וואַנט פון אַ קעלער. ביים רבי׳ן אין הויף, אין דעם זעלבען קעלער, האָט ער בע־גראָבען אַ טייל פון רבי׳נס גאָלד און זילבער. נאָכדעם האָט ער אין משך פון דריי—פיער חדשים נישט געהאַט די מעגליכקייט צו צוקומען צום קעלער. פאַר דער צייט האָט ער זיך עטליכע מאָל געפונען אויף אַ האָהר פון טויט, געווען אַרעסטירט—מ׳האָט איהם חושד געווען אין שפּיאָנאַזש. לסוף, אַז ער האָט בעקומען די מעגליכקייט צו צוקומען אין קעלער, האָט ער דאָרט נישט געפונען קיין איינציגען פון די טייערע חפצים, וואָס ער האָט דאָרט פערגראָבען. אַלץ איז געווען אויפגעגראָבען און צו-ראַבירט. די וואַנט, אין וועלכער עס איז געווען בעהאַלטען דאָס שאַכטעל מיט די בריף, איז אויך געווען פונאַנדערגעגראָבען און דאָס שאַכטעל איז געווען פערשוואונדען.

מ׳קאָן זיך פאָרשטעלען, וואָס פאַר אַנ׳איינדרוק דאָס האָט געמאַכט אויף שוואַגער׳ן. ער איז שיער נישט געשטאָרבען פון צער. נאָר אין אַ פּאָר טעג אַרום, אַז ער האָט ווייטער גענומען גראָבען אין וואַנט און זוכען, האָט ער מיט אַמאָל געפונען דאָס שאַכטעל, גאַנץ, נישט אָנגעריהרט. נאָר אַז ער האָט עס גע-עפענט, האָט ער צו זיין שטאַרקסטער איבערראַשונג געפונען, אַז אין דעם בריף, וואָס איז אינגאַנצען געווען געשריבען מיט דעם בעל שמ׳ס האַנד (דער צווייטער בריף איז געווען פון איהם נאָר אונטערגעשריבען) זענען פערשוואונדען געוואָרען אַלע אותיות און עס איז געבליבען אַ ריין פּאַפּיר.

דעם אמת זאָגענדיג, האָב איך נישט גאָר געגלויבט דער מעשה. איך האָב גערעכענט, אַז דאָס איז איינע פון די גע-

וועהנליכע לעגענדעס, וועלכע ווערען גרינג געשאַפען אין אַזאַ מהומה-צייט. דערום האָב איך געבעטען שוואַגער'ן, ער זאָל מיר ווייזען די בריף. די בריף האָבען זיך געפונען אין קאָפּעטשינעץ, בעהאַלטען אין חדרי חדרים און שוואַגער האָט נישט געוואָלט זיי ווייזען. נאָר אַז מיט אַ פּאָר וואָכען שפּעטער האָב איך זיך מיט איהם געטראָפען אין קאָפּעטשינעץ און בין שטאַרק צוגעשטאַנען צו איהם, האָט ער, אפילו זעהר נישט גערן, איינגעשטימט. ער האָט געבראַכט די בריף אין שוהל, זיי זענען געווען איינגעוויקעלט אין עטליכע פּאַפּירען. שוואַגער האָט מיט אַ גרויסען עהרענפורכט, נישט אָנריהרענדיג זיי מיט'ן האַנד, פונאַנדערגעוויקעלט. איך האָב דערזעהן צוויי זעהר אַלטע, צונויפגעלעגטע בויגעלעך פּאַפּיר. איינס איז געווען בעשריבען פון אַלע זייטען מיט אַ דינעם געדיכטען כתב, לויט שוואַגערס רייד, ר' גרשון קיטעווערס האַנדשריפט, (דער בריף איז געווען שוין געדרוקט). אין איהם זענען אויפ'ן צווייטען זייטעל, אויפ'ן סאַמע ברעג, געווען קוים צו בעמערקען די אונטערשריפט מיט שאַרפע לאַנגע איינציגע אותיות: „ישראל בעל-שם". דער צווייטער, אַ האַלב פערפוילטער, (ביידע בריף זענען געשריבען אין יאָהר תקי"ג (1753), מיט שוואַכע פלעקען פון נאַסקייט אָדער טרעהרען, איז געווען ריין, אָהן אַ שפּור פון אותיות. שוואַגער האָט געקוקט אויף די בריף מיט אַ פערטראַכטען מיסטישען בליק און שטיל אַרויסגערעדט:

—מ'זאָגט, אַז די אותיות זענען פערשוואונדען פון נאַסקייט און מיט כעמישע מיטלען קאָן מען זיי אויפשטעלען...
אָבער מיר, חסידים, מיר רעכענען אַנדערש... גאָר אַנדערש...

בעטראַכטענדיג דעם בריף מיט די „אָבגעפלויגענע אותיות", האָב איך מיך דערמאָהנט אָן דעם שטיק אַראָבגעבראָכענע לוחות, וואָס איך האָב געפונען אין דער חרוב'ער און געלעסטערטער שוהל אין דעמביץ. אויף איהם זענען פערבליבען נאָר די ווערטער: „תרצח"... „תנאף".

די ביידע סימבאָלישע פאַקטען האָבען זיך פאַר מיר צוזאַמענגעגאָסען אין מאמר: „שברי לוחות ואותיות פורחות"—צו-

בראָכענע לוחות און אָבגעפלויגענע אותיות. פאַר מיר איז אַרויס-געטראָטען, ווי אַ נמשל צו דיביידע סימבאָלען, דאָס גאַנצע לעבען פון דער יודישער בעפעלקערונג אין גאַליציע.

ביי מיין ערשטען אַרומפאָהרען איבער גאַליציע אין יאָהר 1915, בין איך געגאַנגען כמעט נאָך די טריט פון דער מלחמה, געבלאָנדזשעט איבער נאָך נישט אָבגעקיהלטע שרפות און גע-זעהן כּרישע שפּורען פון שרעקליכסטע פּאָגראָמען. אין יעדען ווינקעלע האָט געהערשט דער פּחד פון טויט. אויף יעדער שטאָדט, יעדעס הויז, יעדען חפץ איז געלעגען דער חותם פון אַ דראַמע, און נאָך מיט אַ גרעסערן טראַגיזם זענען געווען דורכגעדרונגען די מענשען, וואָס האָבען נאָר וואָס איבערגע-לעבט דעם טויט-שרעק, זענען געווען ערשיטערט, כמעט משוגע פון פערצווייפלונג. פאַר מיר זענען דעמאָלט געווען מענשען אין געשטאַלט פון שברי לוחות, ביי וועלכע עס האָט נאָך פון יעדען ברוך געריגען בלוט. און דאָך איז דעמאָלט די טראַגע-דיע געווען נאָך אַנ׳אויסערליכע, אַנ׳אָנגעפלויגענע מיט דער מלחמה. עס זענען אונטערגעשניטען געוואָרען הונדערטער און טויזענדער לעבענס, רואינירט געוואָרען פעו־מעגענס, הרוב גע-וואָרען גרויסע קולטורעלע שאַצען, אָבער דער שטורם האָט נאָך נישט אָנגעריהרט די טיפענישען פון דער נשמה, נישט פערניכ-טעט די מענשליכע זעלבסטווירדיגקייט. אַז אַ נעכטיגער גביר אָדער אַנ׳אָנשטענדיגער בעל-הבית איז מיט אַמאָל געוואָרען אַ מחותר לחם און אויסגעגאַנגען פאַר הונגער, איז זיין טראַגעדיע בעשטאַנען דערהויפט אין דעם, וואָס איהם איז געווען שווער ווי דער טויט, אויסצושטרעקען די האַנד, און פיל אַזעלכע זע-נען טאַקע געווען גרייט צו הונגערן, איידער אָנצוקומען צו פרעמדער הילף. די טראַגעדיע פון דער פערבלוטיגטער, רואי-נירטער און דעגראַדירטער בעפעלקערונג איז געווען גרויס, כמעט עפּיש, נאָר אין איהר גרויס, אין דער שאַרפקייט פון די שמערצען, איז געלעגען אַ שטרענגע שענקייט, וועלכע האָט דערהויבען די מענשליכע ליידען און צער צו דער הויך פון אַנ׳עפּישער פאָלקס-טראַגעדיע.

איצט, ביי מיין אַרומפאָהרען איבער די „גאַנץ געבליבענע" שטעדט און שטעדטלעך, האָב איך שוין נישט געטראָפען דעם פריהערדיגען הויכען און שעהנעם דראַמאַטיזם. וואָס פריהער איז געווען אַ טראַגעדיע, האָט זיך פערוואַנדעלט אין אַנ׳ערשייגונג פון אַלטעגליכקייט. די פריהערדיגע העלדען פון דער פאָלקס-טראַגעדיע זענען פערוואַנדעלט געוואָרען אין פראָפעסיאָנעלע בעטלער. מען האָט פערגעסען וועגען עבר, מען האָט מורא אַריינצוקוקען אין דער צוקונפט און מען לעבט מיט די קליי-ניגקע בעטלערישע אינטערעסען פון היינטיגען טאָג, מיט דער זאָרג וועגען שטיקעל ברויט, הייפעל גרויפען. מענשען האָבען זיך צוגעוועהנט צום שטענדיגען הונגער, צו די שמאַטעס אויפ׳ן לייב, צוגעוועהנט שטעהן שעה׳ן לאַנג ביי די ערנעהרונגס-פונק-טען. עס בלאָנדזשען אום מענשען אָבגעלאָזענע, שוויגענדיגע, פערזונקענע אין יאוש, גלייכגילטיגע צו זייער שרעקליכער לאַ-גע. די געצעהלטע אינטעליגענטען וואָס זענען פערבליבען, האָ-בען זיך אויך צוגעוועהנט צו זייער אָבגעריסענקייט פון אַ וועל-כער עס איז קולטור, געזעלשאַפטליכען לעבען, גייסטיגער פרייד. און אָט די אַלע לעבעדיגע מתים זענען אַרויסגעטראָטען פאַר מיר שוין נישט אין געשטאַלט פון „צובראָכענע לוחות", נאָר ווי לוחות, פון וועלכע עס זענען „אָבגעפלויגען די אותיות"; אָבגעטהון זיך דאָס העכסטע הייליגטום פון זעלבסט-ווירדיגקייט...

ח

אין שטעדטעל קאָפעטשינעץ, וואוהין איך בין געפאָהרען פון כעראָסטקאָוו, איז מיר אויסגעקומען ווידער צו האָבען אַ געשפרעך מיט דעם אָרטיגען נאַטשאַלניק וועגען דעם יודישען הילפס-קאָמיטעט. דער נאַטשאַלניק האָט מיך איינגעלאַדען צו זיך. ביי איהם אין קאַבינעט האָב איך געטראָפען אַנ׳עלטערן מענשען, אַ פאָליאַק, וועלכען ער האָט מיר פאָרגעשטעלט, ווי דעם בירגערמייסטער פון שטאָדט. ער האָט מיך פונאַנדערגע-

פרעגט וועגען דער טעטיגקייט פון קיעווער קאָמיטעט און דער-ביי אַרויסגעזאָגט:

—מיר דוכט, אַז דער היגער יודישער קאָמיטעט ערפילט נישט זיין אַרבייט ווי געהעריג, אָהן פּניות...

—פון וואַנען נעהמט איהר דאָס? איהר האָט אָנצעוויזען וועלכע עס איז פאַקטען אין דעם זין?—האָב איך איהם געפרעגט.

אָנשטאָט אַנ׳ענטפער אויף מיין פראַגע, האָט ער אַ זאָג-געטהון מיט אַ טאָן, אין וועלכען עס האָט זיך געפיהלט אַ גרוי-סע פערדעכטיגקייט:

—איך וואָלט אייך אַנ׳עצה געגעבען גוט דורכצוקוקען די ביכער, וואָס דער קאָמיטעט פיהרט.

—איך האָב זיי דורכגעקוקט און האָב זיי געפונען אין אָרדנונג.

דער נאַטשאַלניק האָט אַ שמייכעל געטהון, דער בירגער-מייסטער האָט אויך מיט פערדעכטונג געשמייכעלט.

—ביכער, פערשטעהט זיך, קאָן מען שרייבען אַזוי, אַז אין זיי זאָל אַלץ זיין אין אָרדנונג, אָבער דאָס איז נאָך וועניג.

—איך וואָלט אייך זעהר בעטען, איהר זאָלט מיר אַרויס-זאָגען קלאָר און אָפען, וואָס פאַר אַ חשד איהר האָט געגען קאָמיטעט.—האָב איך זיך אָבגערופען.—אויף מיר האָבען די מיט-גלידער פון קאָמיטעט געמאַכט דעם איינדרוק פון אָרענטליכע לייט. זיי אַרבייטען פיל און אָהן בעלוינונג...

—אָהן בעלוינונג...—האָט איבערגע׳חזר׳ט סאַרקאַסטיש דער נאַטשאַלניק און געהיימניספול דורכגעקוקט זיך מיט׳ן בירגער-מייסטער.

איך האָב איבערגע׳חזר׳ט מיין בקשה, ריידען קלאָרע ווערטער.

וועגען קאָמיטעט אינגאַנצען קאָן איך אייך גאָרנישט זאָ-גען, נאָר דער פאָרזיצענדער, ה׳ נאַכט, איז מיר פערדעכטיג.

—פאַרוואָס?

—אָט זאָל אייך דער ה׳ בירגערמייסטער דערצעהלען.

און דער בירגערמייסטער האָט מיר דערצעהלט. צווישען

אַנדערע פאָרמען הילף פאַר דער בעפעלקערונג, גיט דער קאָמיטעט אַרויס פאַר ביליגע פרייזען האָלץ, וועלכעס ער בעקומט פון דער מאַכט אויף אייגענער קאָסט, וואָס מאַכט אויס דריי מאָל ביליגער, ווי אין פרייען פערקויף. מיט דעם אַרויסגעבען האָלץ פערוואַלטעט ה׳ נאַכט. גיט ער נישט אַרויס אָרימעלייט און זיי קומען קויפען אין די שטאָדטישע סקלאַדעס און צאָהלען פיל טייערער. אַז מען פרעגט, פאַרוואָס נעהמען זיי נישט אין קאָמיטעט, ענטפערן זיי אין איין קול: „נאַכט גיט אונז נישט.“

דעם אמת זאָגענדיג, האָב איך נישט צוגעגעבען קיין גרויסע ווערטה די בעשולדיגונגען. איך האָב געזעהן נאָך די רייד און תנועות פון נאַטשאַלניק, אַז ער האָט דאָ עפּעס אַ פּערזענליכע פניה, וועלכע האָט וועניג שייכות צו די אינטערעסען פון דער יודישער בעפעלקערונג. איך האָב פערשטאַנען, אַז דער בירגערמייסטער האָט זיך נישט צופעליג געפונען ביים נאַטשאַלניק בעת מיין וויזיט. ביי מיין אויספאָרשען דעם ענין האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער בירגערמייסטער האַנדעלט מיט האָלץ און דער קאָמיטעט האָט שטאַרק אַרונטערגעריסען זיין מסחר, דערום האָט ער מיט דער הילף פונ׳ם נאַטשאַלניק זיך בעמיהט צו דיסקרעדיטירען אין מיינע אויגען דעם וויכטיגסטען אַרבייטער פון קאָמיטעט, ה׳ נאַכט.

אין קאָפּעטשינעץ איז די סומע געווען בעשטימט אויף אַכטויזענד זעקסהונדערט און זיבען רובל, נאָר דער קאָמיטעט האָט געפאָדערט נאָך צוויי טויזענד רובל ספּעציעל אויף שולוואַרג. פאַר דער גאַנצער צייט האָט דער קאָמיטעט בעקומען פון קיעוו זיבענזאונדרייסיג טויזענד זיבענהונדערט ניינציג רובל.

די גרעסטע טייל היימלאָזע וואָס האָבען זיך געפונען אין קאָפּעטשיניעץ, זענען געווען פון הוסיאַטין: זיי האָבען זיך כמעט אַלע געקליבען אָבצופאָהרען אַהיים. נאָר דאָ איז די לאַגע געווען אַ קאָמפּליצירטע. איך האָב זיך דאָ בעגעגענט מיט אַ שטאַרקער מחלוקת און מיט צוויי נעגענזייטיגע שטרעבונגען.

הוסיאַטין האָט איבערגעלעבט אַ חורבן, אַן׳אויסערגעוועהנליכען, אפילו פאַר גאַליציע.

די שטאָדט הוסיאַטין, וועלכע געפינט זיך אויף דער אַל־טער רוסיש-עסטרייכישער גרעניץ, איז צוטיילט מיט דעם טייך זברוטש אויף צוויי שטעדט: רוסישער הוסיאַטין און עסטרייכי־שער. די רוסישע טייל איז געווען אַ פערלאָזען אָרים שטעדטעל, ווייט פון באַהן, אָהן אַ שום קולטור. פערקעהרט, דער עסטריי־כישער הוסיאַטין, איז געווען אַ רייכע, בליהענדער האַנדעלס־שטאָדט, מיט אַלע קולטורעלע איינאָרדנונגען און אַנשטאַלטען, מיט פיינע הייזער, עלעקטרישע בעלויכטונג, קאַנאַליזאַציע, מיט אָנפּאַנג און מיטעל-שוהלען, מיט עלף באַנקען. די בעפעלקערונג איז בעשטאַנען כמעט אויסשליסליך פון יודען. ביי טויזענד גע־זינדען. אין שטעדטעל האָט געוואוינט דער בעוואוסטער הוסיאַ־טינער רבי. די אַלטע הוסיאַטינער שוהל איז געווען איינע פון די שענסטע און הערליכסטע שוהלען טין גאַליציע. אַז איך האָב זי געזעהן אַ חרוב׳ע, אָהן טהיר און פענסטער, האָט זי זיך אויסגעטיילט פון די אַרומיגע בנינים מיט איהר קעניגליכער הערליכקייט.

ווי נאָר די מלחמה האָט אויסגעבראָכען, דעם 7-טען אוי־גוסט נ. ס., זענען די עסטרייכער אַריבער די גרעניץ און פער־נומען דעם רוסישען הוסיאַטין. דעם צווייטען טאָג, נאָך אַ שלאַכט ביי פּאַראדעק, אַ וויאָרסט פופצעהן פון הוסיאַטין, זענען די עסטרייכער אָבגעטראָטען פון הוסיאַטין און דעם 9-טען איז אַנ׳־אָבטיילונג פון רוסישען מיליטער, אַ פּאָלק, אַריין פריהער אין רוסישען, נאָכדעם אין עסטרייכישען הוסיאַטין. גלייך האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ פּאָגראָם. די סאָלדאַטען האָבען גענומען אויפברע־כען און ראַבירען די קלייטען, קאַנטאָרען, באַנקען און פּריוואַ־טע וואוינונגען. ווי געוועהנליך, זענען אָנגעקומען פויערים פון די אַרומיגע דערפער און גענומען ראַבירען און אָבפיהרען צו זיך גאַנצע וועגען יודיש גוטס און האָב. דאָס, וואָס מען האָט נישט בעוויזען אַרויסצופיהרען, האָבען די סאָלדאַטען פערניכטעט, צובראָכען און צוריסען. נישט בענוגענדיג זיך דערמיט, האָבען זיי אונטערגעצונדען די שטאָדט. מען איז געגאַנגען פון הויז צו הויז, פון איין וואוינונג צו דער אַנדערער, בעגאָסען אין די

הייזער די פערבליבענע חפצים מיט אַ ברענענדיקער פלייסיגקייט און אונטערגעצונדען. וואָס עס האָט קיין צייט נישט געהאַט צו פערניכטען דער ערשטער פאָלק, האָבען פערניכטעט די ווייטער-דיגע. אין עטליכע טעג איז די גאַנצע שטאָדט געווען פערוואַנ-דעלט אין אַש און חורבות. פון איבער זיבענהונדערט הייזער זענען גאַנץ געבליבען נאָר דרייאונצוואַנציג. די אַלטע שוהל און דעם רבי'נס הויף מיט זיין גרויסער קלויז האָבען אָבגעראַטע-וועט יודישע סאָלדאַטען, דראָהענדיג, אַז אויב מ'וועט אונטער-צינדען די שוהל און דעם הויף, וועלען זיי אונטערצינדען די קריסטליכע הייזער און די קירך. דיזעלבע יודישע סאָלדאַטען האָבען אַריבערגעטראָגען די גאַנץ געבליבענע ספרי תורות אין רוסישען הוסיאַטין.

פון דער בעפעלקערונג זענען ביי פיערהונדערט רייכערע געזינדען בעצייטענס אָבגעפאָהרען אין עסטרייך. די פערבליבע-נע זעקסהונהערט געזינדען זענען בשעת דעם פאָגראָם און דער שרפה זיך צולאָפען אין די אַרומיגע דערפער און וועלדער און געבליבען ווי זיי שטעהען און געהען. דעם היזק פון שטאָדט האָט מען אָבגעשאַצט אויף דרייסיג מיליאָן רעניש. בשעת דעם חורבן זענען גע'הרג'עט געוואָרען צוויי משוגעים, אַ בחור מיט אַ מיי-דעל. דער אַלטער שמש פון שוהל, וועלכען די סאָלדאַטען האָ-בען מיט נאַהייקעס פערטריבען אין טייך, האָט זיך פערקיהלט און געשטאָרבען.

די לאַגע פון דער בעפעלקערונג איז געווען אַ שרעקליכע. אַז די מהומה איז שטילער געוואָרען און די אַנטלאָפענע האָבען זיך גענומען ביסלעכווייז אומקעהרען צוריק, האָבען זיי נישט געהאַט, נישט וואו צו בעזעצען זיך, נישט קיין מיטלען צום לעבען. דאָ איז גאַנץ אומגעריכט געקומען זיי צו הילף דער זשאַנדאַרם-ראָטמיסטער פון רוסישען הוסיאַטין, יעווּעצקי. ער האָט קודם כל גענומען ענערגיש אויפזוכען און אומקעהרען צו-ריק די בעלי-הבתים דאָס גוטס, וואָס מען האָט ביי זיי צוראַ-בירט. האָט געמאַכט אונטערזוכונגען אין די דערפער און ביי די קריסטען אין שטאָדט און פיל חפצים אָבגעזוכט און אומגע-

קעהרט זייערע בעלי-הבתים. די רויבער האָט ער פערזעצט אין טורמע. צווישען אַנדערע האָט ער אַרעסטירט אַ קיעווער יוד ב., וועלכער האָט אויפגעקויפט די גע׳גזל׳טע זאַכען. אַ חוץ דעם האָט ער אָרגאַניזירט אַ הילפס-קאָמיטעט, האָט געזאַמעלט געלד ביי די אַרומיגע קריסטליכע גוטבעזיצער. אין קאָמיטעט האָט ער איינגעלאַדען צעהן יודען, צווישען זיי די רבנים און די אָנגעזעהנסטע בעלי-בתים פון ביידע הוסיאַטינס. דער קאָמיטעט האָט אַרויסגעגעבען יעדערן נויטבעדערפטיגען אַ פונט ברויט טעגליך, האָלץ אויף אַ ביליגען מקח, קאַרטאָפעל און פיער מיט אַ האַלבע קאָפּיקע מזומן. אויף שבת חלה און פּאַסאָל. אין משך פון פיער, פינף חדשים האָט דער קאָמיטעט אַרויסגעגעבען הילף טויזענד פינפהונדערט נפשות. אויף דעם אַלעם האָט ער בעקומען פון פעטראָגראַדער קאָמיטעט זעקסהונדערט רובל, פון קיעווער דריי-הונדערט און ביי טויזענד רובל פון אַנדערע יודישע אַנשטאַלטען. די איבעריגע סומען האָט ער געזאַמעלט צווישען קריסטען.

דערוויסענדיג זיך וועגען קאָמיטעט, זענען די אַנטלאָפענע איינוואוינער כמעט אַלע צוריקגעקומען און בעזעצט זיך אין די קעלערס און חורבות. אין איין צימער האָבען זיך געטוליעט צו פערציג—פופציג מענשען, נאַקעטע, באָרוועטע. פון דער שרעקליכער ענגשאַפט, הונגער און נויט האָבען זיך אָנגעפאַנגען עפּידעמיעס פון טיפוס און אַנדערע קראַנקהייטען. ענדע מערץ אָדער אָנפאַנג אַפּריל, איז פּאָרגעקומען אַ נייע גזירה. עס איז אַרויס אַ פעראָרדנונג, אַז יעדער פערקעהר צווישען די ביידע הוסיאַטינס איז שטרענג פערבאָטען. צוזאַמען מיט דעם איז אָבגעשטעלט געוואָרען די טעטיגקייט פון קאָמיטעט און פון פריוואַטע לייט פאַר די פערזאומגליקליכטע פון דער חרוב׳ער שטאָדט. מען דערצעהלט, אַז פון יענער זייט טייך האָבען זיך געטראָגען יללות און געבעטען, נאַר מען האָט נישט געקאָנט אויסשטרעקען זיי אַ האַנד מיט הילף. מוטיגע יונגעלייט, וואָס האָבען שטילערהייד אַריבערגעפיהרט אַהין ברויט, האָבען דערפאַר טייער בעצאָהלט, איניגע פון זיי זענען געוואָרען פערוואונדעט אָדער אַרעסטירט.

דעם 15-טען יוני 1913 האָט זיך בעקומען אַ בעפעהל, אַז

צומאָרגענס, צוועלף אַ זייגער בייטאָג, זאָל די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג פון עסטרייכישען הוסיאַטין, מעהר ווי טויזענד פינפהונדערט מאַן, פערלאָזען די שטאָדט. מ'האָט אַרויסגעטריבען אַלעמען, אָהן אַנ'אויסנאַהם, אפילו אַ קראַנקען בלינדען, וועלכער איז געלעגען אין שפּיטאָל, האָט מען, נישט קוקענדיג אויף די שתדלנות פון די קריסטליכע פערוואַלטער פון שפּיטאָל, אויך אַרויסגעשיקט.

די אַרויסגעשיקטע האָבען זיך בעזעצט אין קאָפּעטשיניעץ און פּערבליבען דאָ די גאַנצע אָנדערטהאַלבען יאָהר. נישט קו־קענדיג אויף דער הילף פון דעם זעמסקי פערבאַנד און קיעווער קאָמיטעט, האָבען זיי געליטען די שטאַרקסטע נויט. פאַר דער צייט איז הוסיאַטין נאָך מעהר חרוב געוואָרען. אַלץ, וואָס די אַרויסגעשיקטע האָבען געלאָזען אין זייערע וואוינונגען, איז גע־ווען צוראַבירט. די עטליכע גאַנץ געבליבענע הייזער זענען גע־ווען פערנומען דורך קריסטען.

מיט עטליכע חדשים צוריק האָט זיך בעקומען נישט גאָר אַ בעשטעטיגטע ידיעה, אַז די אַרויסגעשיקטע איינוואוינער פון הוסיאַטין איז ערלויבט אומצוקעהרען זיך. עס האָבען קיין צייט נישט געהאַט אומצוקעהרען זיך אָהין עטליכע צעהנדליג געזינדען, ווי עס איז ווידער אַרויס אַ פערבאָט. נישט קוקענדיג אויף דעם, קלייבען זיך אַהין אַריבער שטילערהייד איינצעלנע געזינדען. עס געפונען זיך שוין דאָרט ביי הונדערט געזינדען, וועלכע זיצען אין די קעלערס, שטעהען אויס פיל צרות פון די קריסטען, וואָס האָבען פערכאַפּט דעם גאַנצען מסחר און ווילען נישט צולאָזען די יודען זיי זאָלען זיך ווייטער דאָ בעזעצען. טראָץ דעם, ריי־סען זיך אַלע הוסיאַטינער, זקנים און קינדער, צוריק אַהיים. זיי זאָגען זיך אָב פון הילף, נאָר זיין ביי זיך. צווייהונדערט און פופציג געזינדען (ביי טויזענד נפשות) זענען גרייט אָבצופאָהרען. זיי רעכענען זיך צו בעזעצען אין פריערשע וואוינונגען.

באַלד ווי איך בין געקומען אין קאָפּעטשיניעץ, איז אַהין געקומען פון הוסיאַטין דער רב, ווי אַ דעלעגאַט פון די היסיאַ־טינער, בעטען מיך איינאָרדנען אין הוסיאַטין אַ הילפס־קאָמיטעט,

וועלכער זאָל בעקומען שטיצע פון קיעוו. דער רב האָט גע־טענה'ט, אַז די הוסיאַטינער האָבען נישט וועניגער, אפשר מעהר, רעכט אויף הילף, ווי אַנדערע היימלאָזע, וואָס געפינען זיך אין פרעמדע שטעדט. אויב זיי האָבען מיט אַ מסירת נפש, אָהן אַ הילף פון דער זייט, אומגעקעהרט זיך אויף זייערע ערטער, דאַרף מען זיי געבען אַ מעגליכקייט צו שטעלען זיך אויף די פיס.

דעם רב'ס טענות האָבען זיך מיר בעוויזען אויפריכטיגע. נאָר דער קאָפּעטשיניצער קאָמיטעט איז אַרויסגעטראָטען געגען דער פאָדערונג און ה' האָמעלסקי האָט זיך געשטעלט אויף דעם צד פון קאָפּעטשיניצער קאָמיטעט.

געגען דעם רב'ס פאָדערונגען זענען געווען אַרויסגעשטעלט אַזעלכע מאָטיווען: די עטליכע הונדערט הוסיאַטינער, וואָס האָבען זיך אומגעקעהרט אַהיים, נויטיגען זיך נישט אין הילף; גע־קומען זענען אַהין אַזעלכע, וואָס האָבען געהאַט וועלכע נישט איז מיטלען און אַזוי ווי איצט זענען דאָרט דאָ זעהר וועניג יודען און אין שטאָדט געפינט זיך מיליטער, פערדינען זיי גאַנץ גוט. אויב מ'זאָל דאָרט עפענען אַ הילפס־קאָמיטעט, איז חוץ דעם, וואָס דאָס וועט שאַפען שנאָרער, וועלען זיך אַהין אַ לאָז טהון פון קאָפּעטשיניעץ אַלע הוסיאַטינער, וועלכע עס איז איצט אויך נישט איינצוהאַלטען. אַזוי ווי קיין וואוינונגען זענען נישטאָ און עס איז ווינטער, וועלען דאָרט אויסברעכען עפּידעמיעס. מחמת די אַלע טעמים האָט מען מיר געראַטען נישט צו פאָהרען אין הוסיאַטין.

ווייטער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז פאַר דער מלחמה איז געווען רב אין הוסיאַטין הרב פרענקעל, וועלכער האָט זיך גע־פונען אין קאָפּעטשיניעץ צוזאַמען מיט די אַרויסגעשיקטע. דער רב, וואָס איז געקומען פון הוסיאַטין, איז געווען אַ נייער, וועל־כער האָט פערכאַפּט פרענקעלס שטעלע און פיל הוסיאַטינער האָבען אויף דעם שטאַרק מקפיד געווען. זיי האָבען ערקלערט די שתדלנות פונ'ם רב וועגען אַ קאָמיטעט, ווי אַ פּערזענליכע זאַך, כדי צו פערפעסטיגען זיך אויף זיין שטעלע. פערקעהרט, די וואָס זענען געשטאַנען פאַר גרינדען אַ קאָמיטעט אין הוסיאַטין,

האָבען מפורש געווען דעם ווידערשטאַנד פון די קאָפּעטשיניצער ערשטענס דערמיט, וואָס דאָ אינטריגירט דער אַלטער רב פרענקעל, מורא האָבענדיג, אַז דער נייער זאָל זיך נישט פערפעסטיגען אין הוסיאַטין און, צווייטענס, וואָס די קאָפּעטשיניצער בעלי-הבתים ווילען, אַז די הוסיאַטינער זאָלען וואָס לענגער ביי זיי פערבלייבען, ווייל זיי בעקומען פון זיי דירה-געלד און אַנדערע הכנסות.

אַז איך בין מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער געווען אין שטעדטעל פּראָבוזשנאַ, וועלכעס געפינט זיך אויפ׳ן וועג קיין הוסיאַטין, האָט מיך דער דאָרטיגער קאָמיטעט און איבערהויפּט דער פּאָרזיצענדער, אַ געבילדעטער און אינטעליגענטער מאַן, ד״ר יוריס ראָזענבוים, שטאַרק געבעטען, איך זאָל פאָהרען קיין הוסיאַטין. אַז איך האָב אויפגעוויזען די מאָטיווען, פאַרוואָס איך רעכען פאַר שעדליך צו אָרגאַניזירען דאָרט אַ קאָמיטעט, איז דער קאָמיטעט נישט געווען איינשטימיג מיט מיר. ענדליך האָט מיר ה׳ ראָזענבוים מיט אַ טרויער אַרויסגעזאָגט:

—אונזער קאָמיטעט, אַ גרופּע אינטעליגענטען, האָט פיל געאַרבייט פאַר דער אויפלעבונג פון הוסיאַטין. איהר מיינט נישט, אַז מיר האָבען עס געטהון פון אַלטרואיזם. ניין, פּשוט, מיר האָבען נישט געהאַט וואָס צו טהון און זענען שיער נישט פון מח אַראָב פון לעדיג געהן. האָבען מיר זיך ביסלעכווייז אַריינגעצויגען אין דער אַרבייט, בעגייסטערט זיך מיט איהר און גערעכענט, אַז מיר וועלען עפּעס אויפטהון. איצט האָט איהר מיט אייער אויפטראָג צו הוסיאַטין אָבגעקיהלט אונזער בעגייסטערונג.

איך האָב זיך אָנגעהויבען וואַקלען, אפשר יאָ פאָהרען אָרגאַניזירען אַ קאָמיטעט, נאָר ה׳ האָמעלסקי, וועמען די אומשטענדען זענען געווען בעסער בעקאַנט ווי מיר, איז געווען קאַטעגאָריש דאַגעגען—און איך האָב זיך פערלאָזען אויף איהם.

אין פּראָבוזשנאַ האָבען זיך פריהער געפונען איבער זעקסהונדערט היימלאָזע. פון זיי האָבען זיך הונדערט און פערציג אומגעקעהרט אין סקאלאט. די איבערגעבליבענע פיערהונדערט

זיבענאונזעכציג (הונדערט און דרייצעהן משפחות) זענען געווען פון נײַנצעהן ערטער, איבערהויפט פון זאַלעשטשיק און הוסיאַ-טין (ניינאונדרייסיג משפחות). דער זעמסקי פערבאַנד האָט דאָ אַרויסגעגעבען שטיצע פאַר צוויי הונדערט מאַן. לויט דער סמע-טע פון קיעווער קאָמיטעט האָב איך דאָ איבערגעלאָזען צוויי-טויזענד רובל. פאַר דער גאַנצער צייט האָט פראָבוזשנאַ בעקו-מען פון קיעווער קאָמיטעט פערצעהן טויזענד פיערהונדערט פינף רובל, אַ חוץ אויף פסח.

איידער איך בין געפאָהרען אין פראָבוזשנאַ, בין איך פערפאָהרען אין אַ קליין שטעדטעלע סוכאָסטאַוו, וועלכעס האָט איינגאַנצען בעקומען פיערהונדערט רובל מאָנאַטליך. דער פּאָרזי-צענדער פון קאָמיטעט, זעהר אַ תמימות׳דיגער און פראָסטער יוד, פון וועלכען עס האָבען שטאַרק אָבגעלאַכט פאַר זיין עם הארצות דעם אָרטיגען רב׳ס אלמנה און די טעכטער, ביי וועמען איך בין איינגעשטאַנען, האָט מיר אַזוי האַרציג פאָרגעשטעלט די נויט פון שטעדטעל, איבערהויפט אין האָלץ, אַז איך האָב נישט געקאָנט אָבזאָגען אין אַ הוספה פון צוויי הונדערט רובל.

אין שטעדטעל געפינט זיך איינע פון די עלטסטע היל-צערנע שוהלען. אַ פרעכטיגער בנין לויט זיין פרימיטיווער אַר-כיטעקטור. מיט דער שוהל האָט זיך פעראינטערעסירט די ווינער אַרכעאָלאָגישע געזעלשאַפט און אָנגענומען מיטלען אָבצוהיטען זי, ווי אַ זעלטענעם אַלטערטהום. ביי די אָרטיגע יודען איז, פערשטעהט זיך, די שוהל זעהר טייער און הייליג און וועגען איהר זענען דאָ די געוועהנליכע לעגענדעס, וועלכע מ׳דער-צעהלט איבעראַל וועגען אַלטע שוהלען: אַז זי ברענט נישט, אַז מ׳האָט זי געפונען אַנ׳אויסגעבויטע אונטער דער ערד, וכדומה.

אַז איך בין אַריין אין שוהל, האָב איך דערזעהן, אַז נישט נאָר זי איז חרוב, אַלץ צובראָכען, אַלע ספרים צופליקט, נאָר אַז זי איז פערוואַנדעלט פשוט אין אַ בית הכסה. אַזעלכע נבלות האָב איך שוין געזעהן, נאָר דאָ האָט מיך איבערראַשט אַנ׳אַנדער זאַך. די סאָלדאַטען, וועלכע האָבען חרוב געמאַכט און פערשמוצט די שוהל, זענען שוין לאַנג אַוועק, דער צוטריט צו

דער שוהל איז פאַר יודען געווען פריי און קיינעם איז נישט איינגעפאַלען אין זינען אָפּצורייניגען די שוהל, צונויפצוקלויבען די צוריסענע שמות, וואָס האָבען זיך דאָרט געוואַלגערט. אַז איך האָב צוגעזאָגט עטליכע רובל פאַר אָברייניגען די שוהל, האָבען זיך געפונען עטליכע בעלנים אויף דעם...

אין שטעדטעל האָט מען מיר פיל דערצעהלט וועגען אַ יודישען סאָלדאַט ישראל'יק ווייסבאַרד, וואָס האָט אין משך פון פיל חדשים אויסגעהאַלטען דאָס שטעדטעל, אָבגעראַטעוועט עס פשוט פון הונגער-טויט. מען האָט דערצעהלט וועגען דעם אַ גאַנצע לעגענדע, אַז דער פאָטער איז איהם געקומען צו חלום און געהייסען עס טהון. וועגען דעם לעגענדאַרען סאָלדאַט האָב איך שוין דערמאָהנט אין אַ פריהערדיגען באַנד.

ווייטער בין איך געפאָהרען אין טשאָרטקאָוו.

אַז מיר זענען צוגעפאָהרען נאָהנט צו דער שטאָדט, האָט דער בעל עגלה מיר אָנגעוויזען אויף דעם חרוב'ן הויף פון טשאָרטקאָווער רבי'ן און גענומען דערצעהלען נפלאות:

—וואָס ווייסט איהר, וואָס דאָ האָט זיך אָבגעטהון! אַ גאַנ-צע וועלט איז צו איהם געפאָהרען! און ווי ער האָט זיך אויפ-געפיהרט! ווי אַ קיסר! שטענדיג געשפּילט אַ קאַפּעלע מוזיק!... און אַז ער איז אָבגעפאָהרען, האָט ער אַלע זיינע משרתים גע-הייסען בלייבען אויפ'ן אָרט און צוגעזאָגט אַרויסגעבען זיי זייער געהאַלט, וואָס זיי האָבען ביי איהם בעקומען. שוין דריטהאַלבען יאָהר—און זיי בעקומען זייער געהאַלט.

—און ווי איז מיט דער אָרטיגער בעפעלקערונג? פאַרהאַן פיל אָרימעלייט? העלפט מען זיי?

—אָרימעלייט איז דאָ גענוג. נאָר מ'העלפט. דער פער-באַנד העלפט אַלעמען.

—און דער יודישער קאָמיטעט? גיט ער גענוג הילף?

—וועלכער קאָמיטעט? איך ווייס נישט. איך האָב נישט געהערט, דאָ זאָל זיין אַ זוינער...

ט

טשאָרטקאָוו, אַ שעהנע און אַ גרויסע שטאָדט מיט אַ יודי־שער בעפעלקערונג פון עטליכע צעהנדליג טויזענד מאַן, האָט, אין פערגלייך מיט אַנדערע שטעדט, וועניג נעליטען פון דער מלחמה. קיין שלאַכטען זענען דאָרט נישט פאָרגעקומען און די שטאָדט איז גאַנץ געבליבען. נאָר אין סעפטעמבער 1915, בעת די רוסען האָבען פערלאָזען די שטאָדט און זי האָט זיך אַ גאַנ־צע וואָך געפונען אָהן אַ וועלכער עס איז מאַכט, זענען דאָרט פאָרגעקומען פאָגראָמען און רויבערייען.

אַ גרויסע טייל יודישע בעפעלקערונג איז פון אָנפאַנג אָן אַוועק מיט די עסטרייכער. דערפאַר אָבער האָבען זיך אַ לאָז געטהון אַהער, ווי אין אַ גרעסערן צענטר, היימלאָזע און אַרויס־געטריבענע פון אַלע נאָהנטע שטעדט און שטעדטלעך.

ביים ערשטען פאָגראָם אין הוסיאַטין, זענען אָנגעקומען אין טשאָרטקאָוו הונדערט און צוואַנציג פאַמיליעס. געפונען אַר־בייט און בעשעפטיגונג און דאָ פערבליבען.

דעם 13-טען מאַי 1915 איז אָנגעקומען אַהער כמעט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג פון הוסיאַטין, ביי פינפטויזענד מאַן, פון וואַנען מ'האָט זי אין עטליכע שעה אַרויסגעטריבען. די שטאָדט האָט זיך הייס אָבגערופען אויף דעם אומגליק. אין משך פון עטליכע טעג זענען געזאַמעלט געוואָרען דרייסיג טויזענד קראָן. מען האָט איינגעאָרדענט אומזיסטע קיכען. אין יולי האָט דער זעמסקי פערבאַנד אויך איינגעאָרדענט פאַר די היימלאָזע אַ קיך, אַ טהיי-הויז און געעפענט פאַר זייערטוועגען אַ בעזונדערן שפיטאָל, וואו עס האָט פיל געאַרבייט דער ד"ר קאַטשקין.

אין אויגוסט האָט די מיליטער-מאַכט, אָהן אַ שום מאָטיוו, פערמאַכט דעם יודישען הילפס-קאָמיטעט. אין אַ צייט אַרום, אַז עס האָט אויסגעבראָכען אַ כאָלערע-עפידעמיע צווישען די היימ־לאָזע, האָט זיך געגרינדעט אַ יודישער קאָמיטעט צו בעקעמפען

די עפּידעמיע. נאָר ער האָט געאַרבייט בלויז עלף טעג. איבער אַ סך צווישען עטאַפּען־קאָמענדאַנט מיט דעם אויעזדנעם נאַ־טשאַלניק, זענען אין איין פריהמאָרגען אַרעסטירט געוואָרען די דעזשורנע מיטגלידער פון קאָמיטעט. דריי פון זיי האָט מען אַרויסגעשיקט קיין רוסלאַנד, די איבעריגע בעפרייט און געפאָ־דערט צו אָרגאַניזירען אַן אַנדער קאָמיטעט. דערווייל האָבען זיך צווישען די היימלאָזע פערשפּרייט עפּידעמיעס פון פּאָקען, טיפוס, דעזינטעריע. די כאָלערע האָט אויך נישט אויפגעהערט. עס זע־נען געשטאָרבען טעגליך צו צוואַנציג—דרייסיג מענשען. אין אַ קורצער צייט זענען פון די פינפטויזענד היימלאָזע אויסגעשטאָר־בען איבער טויזענד נפשות!

בשעת די רוסען האָבען פערנומען דאָס שטעדטעל יאַגעל־ניצע, פון וואַנען כמעט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג איז אַוועק מיט די עסטרייכער, האָבען זיך אַהין אַריבערגעצויגען בּיי טויזענד סניאַטינער און פערנומען די יודישע פּוסט פערבליבענע וואוינונגען.

אין אָקטאָבער 1916 האָבען די סניאַטיגער בעקומען אַן׳ ערלויבעניש אומצוקעהרען זיך אַהיים, נאָר די ערלויבעניש איז באַלד אָבגעשאַפען געוואָרען. עס האָבען צייט געהאַט אומצו־קעהרען זיך נאָר הונדערט און פופציג מאַן. אין דעצעמבער איז ווידער בעגייט געוואָרען די ערלויבעניש און עס זענען ווייטער אָבגעפאָהרען זיבענהונדערט מאַן. אייניגע היימלאָזע זענען זיך פונאַנדערגעפאָהרען אין אַרומיגע ערטער. אַזוי, אַז צו מיין קו־מען האָבען זיך אין טשאָרטקאָוו געפונען בלויז בּיי טויזענד פינפהונדערט סניאַטינער.

די ערשטע הילף פאַר די היימלאָזע סניאַטינער האָט אָר־גאַניזירט ד״ר לאַנדער. אין נאָוועמבער 1915 האָט ער דאָ אָר־גאַניזירט אַ קאָמיטעט פון צוויי סניאַטינער און איין טשאָרטקאָ־ווער און איבערגעלאָזען דעם קאָמיטעט פינפהונדערט רובל (מיט אַ קליינער צייט פריהער האָט ה׳ העלמאַן אַהער געבראַכט פון קיעוו אַכטהונדערט רובל). אין דעצעמבער האָט ער געבראַכט טויזענד צוויהונדערט רובל און נאָכדעם טויזענד פיערהונדערט

און זעכציג קראָנען. אין יאָהר 1916 איז אָנגעקומען פון קיעווער קאָמיטעט הילף פאַר די סניאַטינער: אין יאַנואַר דרייטויזענד הונ-דערט, אין פעברואַר—פיערטויזענד, חוץ דעם אויף פסח צוועלף טויזענד און נאָך טויזענד נײַנהונדערט זעקסאונזיבעציג רובל. אין אַפריל—פינפטויזענד, מאַי—צווייטויזענד הונדערט און דרײַ-סיג, יוני—פיערטויזענד אַכטהונדערט, סעפטעמבער—זיבענטויזענד, דעצעמבער—נײַנטויזענד. אויף יאַנואַר 1917 איז געווען אַסיגנירט פינפטויזענד פינפהונדערט רובל. בסך הכל האָט דער סניאַטינער קאָמיטעט אין טשאָרטקאָוו בעקומען פאַר פופצעהן חדשים זיבענ-אונפופציג טויזענד מיט זעקס רובל און טויזענד פיערהונדערט זעכציג קראָן, דורכשניטליך בײַ פיערטויזענד רובל אַ חודש, וואָס איז געווען גאַנץ ווייניג פאַר די דרייטויזענד היימלאָזע, וועלכע האָבען זיך גענויטיגט אין שטיצע.

איך האָב געגעכטיגט בײַ דעם אָרטיגען אַפטייקער און פערברענכט דעם אָווענד מיט עטליכע אינטעליגענטע יונגעלײַט, וועלכע האָבען די גאַנצע צײַט פיל געאַרבייט אין הילפס-קאָ-מימעט.

—איהר קאָנט זיך נישט פאָרשטעלען, וואָס פאַר אַ שטי-מונג עס האָט זיך דאָ געשאַפען פאַר די דריטהאַלבען יאָהר. דאָס זענען יאָהרען אינגאַנצען אויסגעמעקטע פון לעבען. זײ זענען דורכגעגאַנגען אין איין וואַרטעניש, אין איין זוכעניש פון נײַעס און קלאַנגען. די גאַנצע צײַט האָט זיך געדוכט, אָט קו־מען צוריק די עסטרײַכער, אָט ענדיגט זיך די מלחמה. און עס איז נישט געווען נישט קיין ענערגיע, נישט קיין מוט צו נעה־מען זיך צו אַ וועלכער עס איז אַרבייט. איצט זענען פיל אַרײַנ-געפאַלען אין אַ טעמפער פערצווייפלונג, עס האָט זיך געשאַפען אַ גלײַכגילטיגקייט צום לעבען. דאָ נישט לאַנג איז אונזערער אַ בעקאַנטער געפעהרליך קראַנק געוואָרען. ער איז עטליכע טעג אָבגעלעגען אין בעט, קיינעם נישט געגעבען צו וויסען וועגען זײַן קראַנקהייט און נישט געווענדט זיך נאָך מעדיצינישער הילף. אַז דער אַרצט, וועלכען מיר האָבען געבראַכט, האָט איהם פאַר-געלעגט אַריבערצופאָהרען אין שפיטאָל, וואו ער וועט האָבען אַ

גוטע פלעגונג און מעדיצינישע הילף, האָט ער זיך אָבגעזאָגט:
צו וואָס? און אַז שטאַרבען, וואָס מאַכט עס אויס?

—מיר זענען די גאַנצע צייט אַראָבגעגאַנגען פון זינען
פון לעדיג געהן,—האָט דערצעהלט נאָך איינער.—מיין פּאָטער,
אַן'עלטערער מענש, אַן'אינטעליגענטער, האָט זיך גענומען לער-
נען געטהע'ן און שילער'ן אויסענווענינ. מיר, יונגעלייט, האָבען
זיך אויסגעלערנט רוסיש און מיר לייענען זעהר פלייסיג די
„קיעווסקאַיאַ מיסל". איך פערזיכער אייך, אַז נישט פיל אין רוס-
לאַנד זענען אַזוי בעקאַנט מיט אייניגע אינערליכע פראַגען פון
רוסישען לעבען, ווי מיר. יעדע זיצונג פון גאָסודאַרסטווענע
דומע, יעדע רעדע פון פורישקעוויטש'ן, ווערט ביי אונז בע-
טראַכט פון אַלע זייטען און גיט שטאָף פאַר אונענדליכע דע-
באַטען.

—פאַר דער צייט האָבען מיר זיך צוגעקוקט צו די רו-
סען,—האָט ער מיר ווייטער דערצעהלט,—און איך מוז אייך זאָ-
גען, אַז נישט קוקענדיג אויף אַלע צרות, וואָס מיר זענען פון
זיי אויסגעשטאַנען און שטעהען עד היום אויס, זענען מיר ענט-
ציקט פון רוסישען כאַראַקטער. ביי זיין גאַנצער גראָבקייט און
אומגעלומפערטקייט, האָט דער רוס אין זיך אַ מאָדנעם אידעאַ-
ליזם און אַ טיפע מענשליכקייט. ווי קומען אונזערע רוטענער
אָדער דייטשען צום רוס! אָט האָט איהר אַ קליינעם ביישפּיל.
מיט עטליכע וואָכען צוריק שטעה איך ביים פענסטער און זעה
אַזאַ סצענע: עס איז געווען אַ רעגענדיגער טאָג, די גאַס איז
פערגאָסען מיט אַ טיפער זומפּיגער בלאָטע. עס ציהען זיך אָבאָזען.
די סאָלדאַטלעך זיצען אויף די פוהרען נאַסע, אויסגעמאַטערטע.
איבער דער גאַס געהט אַן'עלטערע יודענע, אַן'אָבגעלאָזענע, אַ פער-
בלאָטיגטע, אין שמאַטעס. אַ טיפּיש רוסיש סאָלדאַטל פון אַן'אָבאָז
בעמערקט זי, קוקט אויף איהר מיט רחמנות, שטעלט זיך אָב,
לעגט איהר פאַר אונטערצופיהרען זי און העלפט איהר אַרויפ-
קריכען אויפ'ן וואָגען. אונזערער אַ סאָלדאַטעל, וואָלט דאָס קיינ-
מאָל נישט טון.

די יונגעלייט האָבען מיר דערצעהלט וועגען אַ פּראָצעס

פון שפּיאָנאַזש, וואָס איז געווען אין טשאָרטקאָוו. אַלע בעשול-דיגטע יודען, דולט זיך זעקס מאַן, זענען בעפרייט געוואָרען.

אין שטעדטעל באַרטשעוו איז געווען אַ פּראָצעס פון עלף מאַן, פון זיי זענען פיער פרויען פער׳משפט געוואָרען צום טויט. צווישען זיי איז געווען איין יודישע פרוי. צום ערשטען מאָל האָט מען זי אָנערקענט פאַר אומשולדיג, נאָר דער קאָמענדאַנט, פּראַפּאָרשטשיק פּאָגאָרעצקי, האָט געפאָדערט, מ׳זאָל זי נאָך אַמאָל משפט׳ן. צום צווייטען מאָל האָט מען זי ווידער בעפרייט. האָט ער אויסגעפיהרט, זי זאָל אַ דריט מאָל גע׳משפט ווערען און דאָס מאָל האָט מען זי פער׳משפט צום טויט און אויפגע-האָנגען. קיין גענויערע ידיעות וועגען די פּראָצעסען, האָט זיך מיר נישט איינגעגעבען צו דערגעהן.

אויף מאָרגען בין איך געווען אין שוהל, גערעדט מיט עלטערע יודען. מען האָט מיר דערצעהלט, אַז דאָס, וואָס טשאָרטקאָוו איז גאַנץ געבליבען, האָט מען צו דאַנקען אַ גוטען יוד, וועלכער האָט געבענשט די שטאָדט, אַז אין איהר זאָלען פאַר אַמאָל נישט אָבברענען מעהר ווי דריי הייזער, נאָר די ברכה איז געווען מיט אַ תנאי: אויב מ׳וועט אָפּהיטען נטילת ידים.

דאָרט האָט מען מיר דערצעהלט, אַז דעם 10-טען מאַי 1915, האָט מען די יודען פון שטעדטעל האָראָדענקאָ חושד געווען, אַז זיי האָבען בכיון אונטערגעצונדען די שטאָדט. עס איז פאָרגעקומען אַ שחיטה, ביי וועלכער עס זענען גע׳הרג׳עט געוואָרען זיבענאונזעכציג יודען. חוץ דעם, האָט מען זעכציג יודען אויפ׳ן מאַרק געשמיסען. דער, וועלכער האָט מיר דאָס דערצעהלט, האָט געזעהן אין האָראָדענקאָ אַ פרישען קבר מיט אַ ברעט, אויף וועלכען עס איז געווען אַנ׳אויפשריפט: „פה נקבר הקדוש שנהרג בידי זדים ארורים, ה׳ ינקום את דמו.״

אין שוהל האָב איך געהערט אַ מלחמה-ווערטעל:

דער עסטרייכער געהט שפּאַצירען,
דער רוס געהט ראַבירען,
דער דייטש געהט מלחמה פיהרען.

איך האָב בעזוכט דעם אָרטיגען רב, ר׳ הירש ראַפּאָפּאָרט, אַ זקן, וועלכען מען האָט מיר פאָרגעשטעלט ווי אַ גרויסען חכם און אַ גאון. געטראָפען האָב איך איהם ביי אַ ספר. ער האָט מיך בעגעגענט הערצליך, אויפמערקזאַם אויסגעהערט מיינע רייד, נאָר אַליין האָט ער מעהר געשוויגען, צושאָקלענדיג טרויעריג מיט׳ן קאָפּ. עטליכע מאָל האָט ער זיך געפּרובט עטוואָס צו זאָגען, נאָר, ווייזט אויס, נישט געפונען די פּאַסענדע ווערטער. אַז כ׳האָב איהם אַרויסגעזאָגט עטליכע טרייסט-ווערטער, האָט ער אויף מיר אַ בליק געטהון מיט אַ ביטערן פאָרוואורף און אַראָבּ-געלאָזט דעם קאָפּ. נאָר אַז איך האָב זיך שוין געקליבען אַוועק-צוגעהן, האָט ער אַרויסגענומען פון שאַנק אַ ספר און מיר גע-וויזען אַנ׳אָרט, וואו עס שטעהט, אַז די ליידען פון משיח׳ס צייטען וועלען זיך אָנהויבען אין שנת תרע״ד, און משיח וועט קומען אין שנת תרפ״ד. נאָכדעם האָט ער אַרויסגענומען אַ „פּרקי דר׳ אליעזר״ און אין איהם אויך געוויזען אַנ׳אָרט, וואו עס זענען אויסגערעכענט די סמנים פון משיח׳ס צייטען. אויף איין סימן האָט ער אָנגעוויזען מיט אַ בעזונדער אויפמערקזאַמ-קייט. דאָרט איז געזאָגט געווען: „און עס וועט פערשוואונדען ווערען דער טינט און די פעדער״.

אין טשאָרטקאָוו האָט מען מיר אָנגעוויזען אויף אַ יוד, וועלכער האָט אויף זיך גענומען אַ נדר, צו שווייגען און האָט אין אַ משך פון פופצעהן יעהר קיין איין וואָרט נישט אַרויס-גערעדט. דער יוד איז אַמאָל געווען אַ רייכער קרעמער. צוויי-שען אַנדערע סחורות האָט ער געהאַט ביי זיך פּולווער. איין מאָל האָט ער זיך צוקריגט מיט זיין ווייב און צו איהר אַ גע-שריי געטהון: „פערברענט זאָלסטו ווערען!״ אין אַ פּאָר שעה אַרום איז זי אַראָבגעגאַנגען מיט אַ ליכט אין קעלער נאָך סחורה, האָט אומגערן אַרויסגעלאָזט פון האַנד דאָס ליכט אויפ׳ן פּול-ווער. עס איז פּאָרגעקומען אַנ׳אויפרייס, פון וועלכען עס זענען גע׳הרג׳עט געוואָרען דאָס ווייב אוןביידע קינדער דעם קרע-מערס. רעכענענדיג, אַז די סבה פון דעם אומגליק איז געווען די קללה, איז דער קרעמער אַנ׳ערשיטערטער אַוועק צום רבי׳ן

אין טשאַרטקאָוו בעטען אַ תשובה. אַז דער רבי האָט איהם אויס-געהערט, האָט ער מיט כעס אַ געשריי געטהון: „אַז מען האָט אַזאַ צונג, דאַרף מען שווייגען!״ פון דעמאָלט אָן איז דער יוד ענטשוויגען געוואָרען. ער איז געבליבען אין טשאַרטקאָוו, בעזעצט זיך אין אַ קליין חדר׳ל ביים רבי״נס שוהל, זיצט דאָרט די גאַנצע צייט און לערנט. אין חדר׳ל איז דאָ נאָר אַ טישעל מיט צוויי בענקלעך. קיין בעט איז נישטאָ. פאַר די גאַנצע פופצעהן יאָהר האָט ער זיך, דער בעל-תשובה, נישט צוגעלעגט. ער דרעמלט עטליכע שעה זיצענדיג ביים טיש. לעבט דערמיט, וואָס איהם ברענגען באַרמהאַרציגע מענשען,—אויב זיי פערגעסען נישט צו ברענגען. דעם בעל-תשובה׳ס נאָמען וויסען נאָר די אַלטע בעקאַנטע זיינע. מען רופט איהם אין שטאָדט „שותק״ (שווייגער).

דער „שווייגער״ האָט מיך אויפגענומען פריינדליך און מיט אַ צייכען געפרעגט, וואָס איך בעגעהר פון איהם.

—איך וויל ביי אייך פרעגען, וואָס איהר טראַכט וועגען דעם, וואָס עס קומט איצט פאָר אין דער וועלט?—האָב איך גע-ענטפערט.

דער בעל-תשובה האָט אויפמערקזאַם אַ קוק געטהון אויף מיר מיט זיינע קלאָרע קינדישע אויגען און האָט זיך מיט אַמאָל פונאַנדערגעלאַכט. האָט גענומען פון טיש אַ ספר, געעפענט, גע-פונען אַ פערבויגענעם בלאַט און מיט אַ מין נצחון אָנגעוויזען מיר אויף אַ שטעל.

איך האָב אַריינגעקוקט אין ספר. דאָרט איז געווען גע-שריבען וועגען דעם קומען פון משיח...

אין דער אַטמאָספערע פון דער שרעקליכסטער פערצוויי-פלונג, וואו עס איז שוין פערלאָרען די לעצטע האָפנונג אויף אַ פערזענליכער ישועה, האָבען זיך יודען מיט אַ ליידענשאַפט-ליכען גלויבען אַ ציה געטהון צום אַלטען סימבאָל פון נאַציאָנאַ-לער רעטונג און אויפלעבונג—צו משיח׳ן.

די ערשיינונג איז נישט קיין נייע אין דער יודישער גע-שיכטע.

פון טשאָרטקאָוו ביז איך אָבגעפאָהרען בייטאָג. עס איז געווען אַ שענער ווינטער־טאָג. די זון האָט לויטער געפינקעלט, בעגאָסען מיט אַ ים ליכט דעם פוכיגען זילבערנעם שניי, וועל־כער איז אומעטום געלעגען גרינג און ריין. דער אָפענער שטח, אויף וויפיל דאָס אויג האָט געכאַפּט, איז, ווי דורך אַ וואַלען־שפּיל, געווען אויסגעבויגען אין בערגלעך און טהאָלען, מיט גרינ־גע פלאַסטישע אויסגעבויגענע איבערגאַנגס־קאָנטורען און ליניען. אין דער נאַטור האָבען דאָמינירט צוויי פאַרבען, ווייס און שוואַרץ און יעדער שטריך איז געווען בולט, ווי פון שטאָהל אויסגעשניצט. אַלץ אַרום איז געווען ברייט און רייך, ווי די נאַטור וואָלט פערשפּרייט איהרע זילבער־ווייסע דעקען, צוגריי־טענדיג זיך צו אַ גרויסען און הייליגען יום־טוב.

מיין פוהרמאַנדעל, דער פאָדוואָלאָטשיסקער בחור, איז גע־ווען פער׳כשופ׳ט פון דעם זון־יום־טוב. ער איז געשטאַנען אין שליטען, אַלץ שטאַרקער געטריבען די פערד און געזונגען אויפ׳ן קול אַ ווילדען נגון, אַ מין פּאָפּורי פון חזנ׳ישע נגונים צונויפגע־מישט מיט גוי׳שע לידער.

מיט אַמאָל בעווייזט זיך פון דער ווייטען אַ האָז. ער שטעהט אויף די הינטערשטע פיסלעך, אָנגעשטעלט די אויערען, פלאַטערט מיט׳ן גאַנצען גופ׳על פון אָנגעשטרענגטער אויפמערק־זאַמקייט. מיט אַמאָל דערשרעקט ער זיך און ווי אַ פייל פון בויגען לאָזט ער זיך לויפען. אין אַ ווײַלע אַרום ווייזט זיך פון דער ווייטען נאָך אַ חיה׳לע, אַ גרעסערס, מיט אַ רייך־האָריגען ווײַדעל. נישט צו דערקענען, וואָס דאָס איז.

—אַ וואָלף!—שרייט אויס פרעהליך דער פוהרמאַן, איבער־רייסענדיג דאָס געזאַנג.

אַ ביסעל נעהנטער, דערקען איך, אַז דאָס איז אַ פוקס. ער דערנעהנטערט זיך צו אונז רוקענדיג זיך מיט אַ זייט, ווי גנב׳ענענדיג זיך, נישט אַראָבלאָזענדיג פון אונז דעם אויפמערק־זאַמען בליק פון זיינע קלוגע אויגלעך.

—אַך, אַ שאָד, וואָס נישטאָ קיין ביקס!—שרייט אויס דער פוהרמאַן,—וואָלט זיין אַ טייערער קאָלנער.

נאָר מיך פערדריסט נישט, וואָס מיר האָבן קיין ביקס נישט. איך קוק מיט ליבע אויף דעם פיקסעל, אויף דעם שניי, אויף דער בעגאָסענער מיט זון-גאָלד אונענדליכקייט און דאָס האַרץ פרעהט זיך אין מיר, וואָס איך לעב, וואָס איך נעהם אָנטייל אין אָט דעם הערליכען וועלט-יום-טוב און פיהל מיין צוזאַמענבונד מיט'ן גרויסען אונענדליכען, אונפערשטענדליכען קאָסמישען לעבען.

אין שטעדטעל יאַגעלניצע האָב איך פערבראַכט נאָר עט-ליכע שעה. דאָס שטעדטעל איז גאַנץ געבליבען, נאָר שרעקליך פעראָרימט, אָבגעלאָזען און רואינירט.

איך האָב דאָרט בעזוכט אַ קינדערהיים פאַר יודישע מייד-לעך, וואו עס האָבען זיך געפונען פינפאונפערציג קינדער, פון פינף ביז צוועלף יאָהר, פער'חושכ'טע, אָבגעצעהרטע, נידערגע-שלאָגענע, די פערוואַלטערין און לעהרערין, אַנ'אָרטיגע, ווייזט אויס, אינטעליגענטע פרוי, האָט מיר דערצעהלט, אַז עס וואָל-טען געוועזען פיל מעהר קינדער, נאָר דער מאַנגעל אין שיך און בגדים ערלויבט נישט פיל קינדער אַרויסצוגעהן פון שטוב. איינ-אָרדנען אַ וויפיל עס איז סיסטעמאַטישע שוהל פאַר די קינדער איז אונמעגליך, ווייל עס זענען נישטאָ קיין שום לעהר-ביכער, קיין שרייב-געצייג איז אויך נישט צו קריגען. בעגרענעצט זיך די לעהרערין דערמיט, וואָס זי דערצעהלט די קינדער מעשיות, לערנט זיי אויסענוועניג זינגען לידעלעך.

די קינדער זענען געזעסען אַרום אַ גרויסען טיש, שטילע, פערשלאָפענע, אַפּאַטישע. די לעהרערין האָט זיי געגעבען אַ וואונק, געהייסען זינגען.

און אַלע פינפאונפערציג קינדער האָבען פאַר אַמאָל אָנגע-הויבען זינגען מיט אַ טרויעריגען נגון אַ יודיש ליד. איך הער זיך צו—אַ בעקאַנט פאָפולער פאָלקס-ליד, פון די רעקרוטען-לי-דער. איך כאַפּ בעקאַנטע פערזען:

בעסער צו לערנען חומש מיט רש"י,
איידער צו עסען די סאָלדאַטסקע קאַשע,
בעסער צו ליגען פינף איילען אין דר'ערד,
איידער צו טראָגען דעם קיסר'ס שווערד.

—פון וואַנען קאָנען זיי דאָס ליד?—האָב איך זיך פערוואונדערט.

—דאָ איז געווען אַ יודישער סאָלדאַט, איינגעשטאַנען ביי אַ יוד, האָט ער אויסגעלערנט דעם בעל-הבית'ס קינדער, האָט זיך דאָס ליד פערשפרייט איבער'ן שטעדטעל. איצט קענען עס אַלע קינדער אויסענווייניג.

כאַראַקטעריסטיש, וואָס פאַר אַ מין ליד עס פערטראָגט אַ יודישער סאָלדאַט אין אַ בעזיגט לאַנד!

איך האָב בעזוכט דעם שפייז-פונקט פון „פערבאַנד פון שטעדט". מען האָט מיר געזאָגט, אַז דאָרט גיט מען יודען נישט אַרויס קיין ברויט. דער פערוואַלטער פון פונקט, אַן'אינטעליגענטער יונגערמאַן, האָט מיר ערקלערט, אַז וואָכען־לאַנג בעקומט ער קיין פראָדוקטען נישט און האָט נישט וואָס אַרויסצוגעבען. אין שפייז-פונקט איז אויפ'ן וואַנט געווען אָנגעקלעבט אַ קאַריקאַטור, אויסגעמאָלט פון דעם פערוואַלטער: אַ מחנה הונגעריגע יודען און גוים, געטריבענע פון הונגער אינ'ם געשטאַלט פון אַ סקעלעט מיט אַ נאַהייקע אין האַנד, שפאַרט אָן אויף אַ טהיר מיט אַ שילד: „שפייז־פונקט פון פערבאַנד פון שטעדט", און אויף דער טהיר הענגט אַ גרויסער שלאָס...

דער פערוואַלטער האָט מיר אָנגעוויזען אויף דער קאַריקאַטור. ער האָט זי מיר אפילו געשענקט אַלס אַנ'אָנדענקונג.

י

יאַגעלניצע איז אויף דרום דער לעצטער פונקט פון דעם טייל גאַליציע, וועלכער איז די גאַנצע צייט, ביז דעם ענדליכען ריקצוג פון די רוסען, פערבליבען ביי זיי אין די הענד און

איז דערום נאַנץ געבליבען. דער ווייטערדיגער געגענד איז גע־ ווען בעת׳ן ערשטען ריקצוג, אין יאָהר 1915, פערלאָזען פון רו־ סישען מיליטער און אין יוני אָדער יולי 1916, צוריק פערנומען דורך ברוסילאָווס אַרמעע און דאָ איז פאָרגעקומען אַ שרעקלי־ כער חורבן.

באַלד ווי מען פאָהרט אַרויס פון יאַגעלניצע, בייט זיך שאַרף דאָס בילד. אויף יעדען טריט טרעפען זיך פרישע שפו־ רען פון שלאַכטען-שאַנצען, צוריסענע דראָט-פערצוימונגען, סנאַ־ ריאַדען־גריבער, פערברענטע דערפער און חורבות, חורבות אָהן אַ צאָהל.

און וואָס ווייטער מען פאָהרט, אַלץ שטאַרקער איז די פערניכטונג: שטעדט און שטעדטלעך, צושמעטערט, פערברענט, אָבגעריבענע פון דער ערד. פון ערשטען בליק זעהט מען, אַז דאָס איז נישט פראָסט אָבגעברענטע ערטער, נאָר אַז דאָ האָט זיך דורכגעטראָגען אַ בייזער אכזריות׳דיגער שטורם פון בלוט און פערניכטונג, אַנ׳אוראַגאַן פון משוגעת און עס דוכט זיך, אַז די אַלע צובראָכענע אויף שטיקער, אַרומגעריסענע און צוקאַלעטשע־ טע סקעלעטען פון הייזער, זענען אַליין דער גייסט פון מלחמה, וועלכע, דורכטראָגענדיג זיך דאָ מיט איהר בלינדער אכזריות, איז פערגליווערט געוואָרען אין אַ שטיינערנעם טרופ.

דאָס שטעדטעל טלוסטי, עטליכע צעהנדליג וויאָרסט פון יאַגעלניצע, האָב איך געטראָפען אין אַ שרעקליכען צושטאַנד. פון פינפהונדערט און זעכצעהן הייזער, וועלכע האָבען זיך דאָרט געפונען פאַר דער מלחמה, זענען קוים פערבליבען צווייאונדריי־ סיג, אי דאָס האַלב חרוב׳ע. אָט אין די עטליכע הייזער זיצען צונויפגעדריקט הונדערט און דרייאונפערציג געזינדען, וועלכע זענען פערבליבען אין שטאָדט פון איבער צווייטויזענד, (מעהר ווי פינפטויזענד נפשות), וואָס זענען דאָ פריהער געווען. מען קאָן זיך פאָרשטעלען, אין וואָס פאַר אַנ׳ענגשאַפט מען האָט דאָ געלעבט!

צום ערשטען מאָל זענען די רוסען אַריין אין שטאָדט אלול תרע״ד, ביים אָנפאַנג פון דער מלחמה. מיט די עסטרייכער

זענען אַוועק נאָר זעכציג—זיבעציג געזינדען. די שטאָדט האָט נישט געליטען פון די שלאַכטען, נאָר דער פּאָגראָם, צוואַנג-אַרבייט, רעקוויזיציעס און אָבגעשניטענקייט פון דער וועלט האָבען געשאַפען אַ שרעקליכע הונגער-נויט. ענדע תמוז האָט אויסגעבראָכען אַ כאָלערע-עפּידעמיע, פון וועלכער עס זענען אין זעקס—זיבען וואָכען געשטאָרבען ביי דרייהונדערט נפשות, צווישען זיי דער רב. די דערשראָקענע בעפעלקערונג האָט גענומען ענטלויפען, וואוהין די אויגען האָבען געטראָגען. נישט קוקענדיג אויפ'ן שטרענגען פערבאָט אַרויסצופאָהרען פון שטאָדט, האָבען זיך מעהר ווי הונדערט געזינדען אַרויסגעקליבען פון דאָרטען. אין אַ יאָהר אַרום, פאַר ראש השנה (אין סעפּטעמבער 1915), האָבען די רוסען פערלאָזען די שטאָדט און דערביי זי אונטערגעצונדען. די אָנגעקומענע עסטרייכער זענען דאָ פערבליבען נישט מעהר ווי אַ וואָך און צוריק אָבגעטראָטען. כמעט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג איז אַוועק מיט זיי צוזאַמען. עס זענען פערבליבען איינגאַנצען אפשר צעהן געזינדען.

אומקעהרענדיג זיך, האָבען די רוסען ווייטער אונטערגעצונדען די שטאָדט. דערצו האָבען זיי ביי אַ פופציג הייזער צונומען אויף האָלץ.

אין אַ וואָך אַרום נאָך דעם צוריקקעהר פון די רוסען, זענען דאָ פערבייגעגאַנגען צווייהונדערט יודישע משפחות, אַרויסגעשיקטע פון שטעדטעל אוסטיעצקע קיין זבאַרזש. האָבען זיך דאָ פערהאַלטען פון זיי פופציג-זעכציג משפחות און פערבליבען אין די פוסטע יודישע הייזער. עס זענען אָנגעקומען אַהער נאָך דרייסיג-פערציג משפחות, אַרויסגעשיקטע פון די אַרומיגע דערפער. אין דערזעלבער צייט האָבען זיך אומגעקעהרט ביי פופציג געזינדען פון די אַנטלאָפענע איבער דער כאָלערע. אויף אַזאַ אופן איז אַ העלפט פון דער בעפעלקערונג אַנ'אָנגעקומענע, האָט נישט קיין שום בעשעפטיגונג און הונגערט.

געקומען בין איך אין טלוסטי אין אָוונד. פערפאָהרען צו אַ מיטגליד פון קאָמיטעט און ביי איהם האָבען מיר געמאַכט די זיצונג, וועלכע האָט זיך פערצויגען ביז האַלבער נאַכט, ווייל

אַ קלײנערען פענסטער. איך האָב מיט דעם קישען קוים פער־שטעלט די לעכער און צוריק געלעגט זיך. אויפגעכאַפּט זיך פאַר טאָג מיט אַ שרעקליך ביטערען טעם אין מויל און אַ טרוקענעם צונג. איך האָב דערזעהן, אַז די װענט און דער באַלקען זענען בעוואַקסען מיט אַ דיקען שימעל, פון װעלכען ביי מיר איז געבליבען אויף עטליכע טעג דער שרעקליכער טעם אין מויל. אָט אַזוי האָבען דאָס געלעבט מענשען, שוין די רייכערע.

פאַר דעם אָבפאָהרען, האָב איך פאָרגעלעגט דער בעל־הבית׳טע געלד פאַר׳ן נאַכטלעגער. זי האָט זיך אָבגעזאָגט. נאָר דער אַלטער, דעם בעל־הבית פאָטער, װעלכער האָט געקוקט מיט בייזע זשעדנע אויגען אויף די עטליכע רובל, װאָס איך האָב געהאַלטען אין האַנד, האָט מיט אימפּעט און כעס איהר אַ געשריי געטהון:

—נעהם, נעהם! אַז מ׳גיט—נעהם! נעהם! נעהם!

טלוסטי האָט איהרע רעליקוויען. מען זאָגט, אַז דאָ איז געבוירען געוואָרען דער בעל שם. אין יעדען פאַל האָט דאָ געוואוינט זיין מוטער און ער האָט דאָ פערבראַכט די יונגע יאָהרען. אויפ׳ן בית־עולם װייזט מען דעם בעל־שם׳ס מוטערס קבר. אין עק שטאָדט װייזט מען אויף אַנ׳אָרט, װאו עס איז געווען דעם בעל־שם׳ס מקוה.

דעם בעל־שם׳ס מוטער איז געווען אַ הויב־אַם, און דעם בעל שם פלעגט מען רופען ישראל׳קע דער באָבעס.

מען האָט מיר דאָ דערצעהלט פיל מעשיות פון בעל שם. איינער, אַנ׳אָרטיגער בעל־הבית, ר׳ הערש, אַ מרא דחשבונה, איז אַרויסגעטראָטען געגען דעם בעל שם. האָט דער בעל שם געזאָגט: „ער װעט מיך געדענקען״. איז דער ר׳ הערש פערשאָלטען געוואָרען אויף צעהן דורות. פון זיין געזינד טהוען זיך נישט אָב קיין אונגליקען און קיין גוטער יוד קאָן זיי נישט העלפען.

בײַ אונז איז אַרויס אַ ספֿסוך: דער קאָמיטעט האָט געבעטען אַ הוספה אויף האָלץ, און האָמעלסקי האָט מיר אָנגעזאָגט דאָ קיין הוספות נישט צו געבען. אַז עס האָט זיך געענדיגט די זיצונג, האָב איך זיך דערמאָהנט וועגען אַ נאַכטלעגער. עס איז געווען אַ ברענענדער פראָסט מיט אַ ווינט און לאָזען זיך פאָהרען בײַנאַכט בײַ אַזאַ וועטער איז געווען געפעהרליך. דער פוהרמאַן, וועלכער איז שוין געשלאָפען, וואָלט געוויס אויך נישט אײַנגעשטימט צו פאָהרען. דאָ נעכטיגען, בײַ דער ענגשאַפט, איז לחלוטין נישט געווען וואו. דער פאָרזיצענדער פון קאָמיטעט, אַנ׳אָרטיגער בעל-הבית, וועלכען מען רעכענט פאַר אַ רײַכען מאַן, האָט מיך אײַנגעלאַדען צו זיך נעכטיגען—און איך האָב אײַנגעשטימט. אַז איך בין אָבער געקומען צו איהם, האָב איך דערזעהן, אַז ער מיט דעם געזינד פון זיבען נפשות, וואוינען אין איין קליינעם חדר. דער בעל-הבית האָט זיך אַ ווײַלע געסוד׳עט מיט דער פרוי, נאָכדעם האָט זי אָנגעהויבען צוגרײַטען פאַר מיר אַ געלעגער אויפ׳ן אײַנציגען דיוואַן, וואָס איז געשטאַנען אין חדר.

—וואו זשע וועט איהר שלאָפען?—האָב איך נעפרעגט.

—וואָס אַרט אײַך, וואָס אַרט אײַך, אַלץ איז אײַנגעאָרדענט,—האָט מיך בערוהיגט דער בעל-הבית.

אַז איך בין צוגעשטאַנען, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז די פרוי מיט די דרײַ טעכטער האָט דער בעל-הבית אַוועקגעשיקט, אום האַלבע נאַכט, נעכטיגען צו שכנים און ער מיט אַ זוהן און אַנ׳אַלטען פאָטער האָבען זיך געלעגט אויף דער ערד. מיר איז געווען שרעקליך אונאַנגענעהם, נאָר איך האָב גאָרנישט געקאָנט מאַכען און געבליבען נעכטיגען.

ווי נאָר איך האָב זיך געלעגט, האָב איך דערפיהלט, אַז עס ציהט אַ שטאַרקע קעלט פון פענסטער, בײַ וועלכען דער דיוואַן איז געשטאַנען. איך האָב זיך אויפגעהויבען און דערזעהן, אַז די ראַהם איז פיל קלענער פונ׳ם חלל פון פענסטער און פון אויבען און בײַ אַ זייט גאַפינען זיך ברייטע לעכער. אַפנים, אַז מען האָט אַרײַנגעשטעלט אַ ראַהם פון אַ פרעמדען,

אַמאָל האָבען גוים ערב פסח אונטערגעוואָרפען דעם בעל שם צוליב אַנ׳עלילת דם אַ געהרג׳עט גויש קינד. צום סדר האָבען גוים מיט זעלנער אַרומגערינגעלט דאָס הויז. דער בעל שם האָט דערזעהן דאָס אונטערגעוואָרפענע קינד, האָט ער איהם אויף גיך אָנגעטהון יודישע קליידער, אויפ׳ן קאָפּ אַ מיצעל און אַנידערגעזעצט ביים טיש. דער הרוג איז געזעסען ווי אַ לעבע-דיגער. דער בעל שם האָט איהם נאָך אַ געשריי געטהון: „ממזר! שאָקעל זיך!" האָט דער טויטער אנגעהויבען שאָקלען זיך איבער דער הגדה. די גוים, אַריינרייסענדיג זיך אין הויז, האָבען גע-זוכט אומעדום און גאָרנישט געפונען. זיי איז, פערשטעהט זיך, נישט איינגעפאַלען אין זינען, אַז דאָס יונגעל וואָס זיצט ביים טיש און שאָקעלט זיך איבער דער הגדה, איז דאָס געהרג׳עטע קינד, וואָס זיי זוכען. נאָכדעם, אַז זיי זענען אַוועקגעגאַנגען, איז דאָס קינד געבליבען ווייטער טויט און דער בעל שם האָט איהם בעגראָבען אויפ׳ן הויף.

מען האָט מיר דערצעהלט נאָך מעשיות, ווי דער בעל שם האָט אָנגעצונדען דעם סטרוזש (אַ טייך), און אַנדערע, נאָר איך האָב זיי פערגעסען.

פון טלוסטי האָב איך געדאַרפט פאָהרען אין בוקאָווינע, קיין זאַלאָשטשיק, סניאַטין, טשערנאָוויץ. נאָר האָמעלסקי, מיט וועלכען איך האָב זיך געטראָפען, האָט מיר פאָרגעלעגט פאָהרען מיט איהם קיין בוטשאַטש, וואו ער האָט געהאַט צו ערלעדיגען אַנ׳ענין. איך האָב איינגעשטימט.

אין דעם קאַנט הויבען זיך שוין אָן די אָבצווייגונגען פון די קאַרפּאַטען: בערג און טהאָלען. אַז מיר זענען אָבגעפאָהרען ביי האַלב וועג, האָבען מיר דערזעהן פון דער ווייטען אויף אַ הויכען באַרג אַ גרויסען, זעהר אַ מאַסיוען און אַ הערליכען בנין. צופאָהרענדיג אַ ביסעל נעהנטער, האָבען מיר בעמערקט, אַז דאָס איז אַנ׳אַלטע חורבה. פון וועלכער עס זענען פערבלי-בען בלויז די ווענט. ווי מיר האָבען זיך שפּעטער דערוואוסט, איז עס אַ חורבה פון אַ מאָנאַסטיר.

מיך האָט אָבגעשטעלט דער געדאַנק, פאַרוואָס האָבען אין זיך אַלטע, פילהונדערטיאָהריגע רואינען אַזאַ הערליכקייט, אַזאַ דראַמאַטישע שענקייט אין דער צייט, אַז נייע חורבות זעהען אויס אָבשטויסענד און האָבען אין זיך אפילו נישט קיין דראַ-מאַטיזם? דאָס נעהמט זיך דערפון, וואָס אַ נייע חורבה האָט אַרום זיך צופעליג פערבליבענע שטיקער פון נישט דערברענטע און נישט חרוב׳ע טיילען, וועלכע וואַרפען זיך אין די אויגען, שאַפען אַ דיסהאַרמאָניע און פערטושען דעם אינערליכען דראַ-מאַטיזם. אַלטע חורבות, וועלכע האָבען איבערגעלעבט הונדער-טער יאָהרען, ענטהאַלטען נאָר יענע טיילען, וועלכע זענען אונ-פערדערבליך און קאָנען בּיישטעהן געגען דער צייט און אַלע נאַטור-סטיכיעס.

דאָסזעלבע איז אויך מיט דער מענשליכער טראַגעדיע. אין דעם מאָמענט, וואָס זי שפּילט זיך אָב, האָט זי אין זיך פיל צופעליגעס, קליינליכעס, שרייענדעס, וואָס פערהילכט און פער-שטעלט דעם מיסטיש טראַגישען תוך איהרען. און נאָר אַז עס געהען דורך יאָהרען און אַלע קליינינקייטען און צופעליגקייטען, אַלץ וואָס איז צייטווייליג און נישט וויכטיג, ווערט דורך דער צייט אַראָבגעשווענקט, קריסטאַליזירט זיך די טראַגעדיע אויס אין איהר עכטען הערליכען און טראַגישען אויסזיכט און ווערט אַ טעמא פאַר קינסטלער צו שאַפען די גרויסע אונשטערבליכע וועלט-טראַגעדיעס.

אַז מיר זענען אַריבערגעפאָהרען דעם באַרג, האָט זיך פאַר אונזערע אויגען געעפענט אַן׳ערשיטערענדעס בילד. אין טהאָל איז געלעגען אַ טויטע שטאָדט. אַ גרויסע, מיט פיל גאַ-סען און הייזער. נאָר אַלע הייזער זענען געווען פערברענטע און צושמעטערטע, געשטאַנען ווי אַרומגעריסענע פערשטיינערטע מתים. פאַר אונזערע אויגען איז געווען אַ מין פּאַמפּעע. מיר איז שוין אויסגעקומען צו זעהן חרוב׳ע שטעדט, נאָר קיינמאָל איז מיר נישט אויסגעקומען צו זעהן מיט אַמאָל דאָס גאַנצע בילד פון אַזאַ חורבן.

מיר האָבען זיך אַ ווײַלע אָבגעשטעלט. וואָס איז עס פאַר

אַ שטאָדט? נישט איך און האָמעלסקי, נישט דער פוהרמאַן האָבען נישט געוואוסט פון אַ גרויסער שטאָדט, וואָס זאָל ליגען אויף אונזער וועג. האָבען מיר אפשר אַ טעות געהאַט אין דעם רעכנונג פון די קילאָמעטערס און דאָס זאָל שוין זיין בוטשאַטש, וועלכע איז טאַקי אינגאַנצען חרוב? האָמעלסקי, וועלכער איז שוין געווען פריהער אין בוטשאַטש, האָט זיך צוגעקוקט און אָנגעהויבען דערקענען: יאָ, בוטשאַטש!

מיר זענען צוגעפאָהרען צו דער שטאָדט. פוסט און טויט, מען זעהט אין ערגיץ קיין לעבעדיגען נפש נישט. ביים אַריינפאָהר האָבען מיר דערזעהן, ווי פון אַ האַלב איינגעפאַלענעם הייזעל, וואָס איז געשטאַנען אונטער'ן באַרג און אויסגעוויזען ווי אַ הייל אין באַרג, זענען אַרויסגעגאַנגען צוויי סאָלדאַטען. מיר האָבען זיי אָבגעשטעלט און געפרעגט, וואָס פאַר אַ שטאָדט איז עס?

—יאַזלאָוויץ,—האָבען זיי געענטפערט.

און זעהענדיג, ווי מיר קוקען אויף די חורבות, האָבען זיי צוגעגעבען.

—דאָ זענען פאָרגעקומען פערביטערטסטע שלאַכטען. אָבטרעטענדיג, האָט אונזער אַרטילעריע צושמעטערט די שטאָדט.

—און וואָס איז עס פאַר אַ הייזעל, פון וואַנען איהר זענט אַרויסגעגאַנגען?

—אַ געוועלבעל.

מיר זענען אַריין אין הייזעל און געפינען דאָרט אַ יוד מיט אַ געזינד. דאָס הייזעל איז געווען טפח על טפח, אַ נידעריגס, מיט אַנ'ערד-ברוק. אין איין חדר האָט זיך געפונען דאָס געזינד, פינף-זעקס נפשות, דער צווייטער חדר איז געווען אַ מין קרעמעל. סאָלדאַטען האָבען געקויפט פאַפּיראָסען, בולקעס, גאַלאַנטעריי-קלייניגקייטען.

מיר האָבען געבעטען עטוואָס עסען. פריהער האָט דער בעל-הבית געזאָגט, אַז אַ חוץ בולקעס איז גאָרנישטאָ. נאָר אַז ער האָט זיך דערוואוסט, אַז מיר זענען יודען, האָט ער אונז געבעטען אַריינגעהן אין צווייטען חדר. עס איז געווען ערב שבת

פאַרנאַכט און די בעל-הבית׳טע האָט זיך געגרייט ליכט בענשען.

—ביי אונז איז דאָ אויף שבת אַ טעפּעל סמעטענע,—האָט זי געזאָגט,—ווילען מיר אייך העלפען אָבגעבען. איהר דאַרפט דאָך אויך עסען.

מיר וואָלטען זיך געווען אָבגעזאָגט, נאָר אַז מיר האָבען דערזעהן דאָס „טעפּעל", וועלכעס איז געווען נישט קלענער ווי עוג מלך הבשנ׳ס קאָפּ, האָבען מיר אויפגעהערט זשענירען זיך. בשעת מיר האָבען געגעסען איז אַריין דער בעל-הבית.

—פיל יודען זענען דאָ אין שטאָדט?—האָב איך איהם געפרעגט.

—איין איינציגער יודישער געזינד, מיינער,—האָט ער געענטפערט.—בשעת דער באָמבאַרדירונג און די שרפות זענען זיך אַלע יודען צולאָפען. איצט לאָזט מען זיי נישט אַריין צוריק. מיט מיר האָט מען אַ חסד געטהון, געלאָזען דאָ בעזעצען זיך. דאָס רעכענט זיך ווי אונטער שטאָדט. זיצען מיר דאָ, איך האַנדעל און פעד׳דין דאָס שטיקעל ברויט.

—און די סאָלדאַטען טהוען אייך נישט קיין בייז?

—ניין. אדרבה, זיי זענען זעהר צופרידען, וואָס זיי האָבען וואו עפּעס צו קויפען. אין שטאָדט איז אַלץ ווי אויסגעשטאָרבען.

דורכ׳ן פענסטערל פון הויז האָט זיך געזעהן אַ טייל שטאָדט. צווישען די חרוב׳ע און פערברענטע הייזער האָב איך דערקענט אַ גרויסע הערליכע געמויערטע שוהל, וועלכע איז אויך געווען חרוב, אָהן אַ דאַך מיט פוסטע דורכגעברענטע פענסטער.

—די שוהל אויך פערברענט?—האָב איך מאַשינאַל געפרעגט דעם בעל-הבית.

—יאָ...—האָט ער געענטפערט מיט אַ זיפץ.—אַלע ספרים פערברענט געוואָרען...

—וואָס פאַר אַ שוהל דאָס איז געווען,—האָט ער זיך אָבגערופען שוויגענדיג אַ ווײלע.—זעקסהונדערט יאָהר אַלט... מען

זאָגט, אַז די איז געווען נישט קיין געבויטע. מען האָט זי גע־פונען אונטער דער ערד אַנ׳אויסגעבויטע.

מיר איז שוין אויסגעקומען פריהער צו הערען אין וואָה־לין אין פיל ערטער די לעגענדע וועגען אַלטע שוהלען, אַז מען האָט זיי געפונען אונטער דער ערד אויסגעבויטע.

נאָר דער בעל־הבית האָט צוגעגעבען נאָך אַ שטריך צו דער לעגענדע.

—אַז מען האָט די אָבגעגראָבען און אַריין אין איהר, האָט מען דאָרט געפונען אַנ׳אַלטען מאַן מיט אַ גרויער באָרד ביז׳ן גאַרטעל, געזעסען און געלערנט.

אין בוטשאַטש זענען מיר געקומען שפעט ביינאַכט. דאָס בילד פון שטאָדט איז געווען כמעט דאָסזעלבע ווי אין יאַזלע־וויץ, צעהנדליגער גרויסע גאַסען, וועלכע מיר זענען דורכגע־פאָהרען, זענען געווען דורכאויס חרוב׳ע און פערברענטע. אין די עטליכע הייזער, וואָס זענען גאַנץ געבליבען, האָבען זיך איינגעאָרדענט דער שטאַב און לאַזאַרעטען. דער ליכט פון די גרויסע עלעקטרישע לאָמפען מיט וועלכע די געביידעס זענען געווען בעלויכטען, האָט צוגעגעבען נאָך אַ מעהר טראַגישען אויסזיכט דער טויטער שטאָדט.

אין שטאָדט זענען פערבליבען יודישע געזינדען, וועלכע זיצען אין די קעלערס. איך האָב קיין צייט נישט געהאַט צו פערווייל׳ען דאָ, אויספרעגען זיי. איך האָב געדאַרפט פאַרטאָג אָב־פאָהרען צוריק. נאָר ביינאַכט, געהענדיג צום לאַזאַרעט וואו איך האָב גענעכטיגט, האָב איך בעגעגענט אַנ׳עלטערן יוד. אָבגע־שטעלט איהם, געגומען פונאַנדערפרעגען.

—וואָס פאַר אַ חורבן ס׳איז דאָ פאָרגעקומען ביי אייך!—האָב איך איהם אויסגעדריקט מיין מיטגעפיהל.

—אַלץ הייסט אַ חורבן!—האָט ער געענטפערט מיט אַ זיפץ.—דאָס, וואָס איהר זעהט, איז נאָך גאָרנישט.

—וואָס נאָך?

—נאָך וואָס? זיי האָבען חרוב געמאַכט דעם בית־עולם, צובראָכען און צושלעפט מצבות, וואָס זענען אַלט געווען זעקס־

הונדערט יאָהר, פערברענט אוהל׳ס פון די גרעסטע גאונים. ביי אונז ליגט דאָך דער „אורח חיים!"

איך האָב געפיהלט, אַז דער חורבן פון בית-עולם איז פאַר דעם יוד אַ גרעסערע טראַגעדיע, ווי דער חורבן פון שטאָדט.

יא

איך בין אַריבערגעפּאָהרען די גרעניץ פון בוקאָווינע.

וואָס ווייטער אויף דרום, אַלץ שענער און בעלעבטער איז די נאַטור. די שטעדטלעך און דערפלעך ליגען אין טהאָלען, אַרומגערינגעלט מיט בערג. דער לאַנדשאַפט דערמאָהנט אָפט שווייצאַרישע פּייזאַזשען. פאָהרסט צו צו אַ שטאָדט. פון ווייטען שייגען דורך הויכע גערטנער-בוימער, קעפּ פון קירכען (זיי זע-בען אומעטום גאַנץ געבליבען) און שפּיצען פון הויכע מאַגי-סטראַט-טורעמס. נאָר אָט עפענט זיך דער אויסזיכט פון שטאָדט— און פאַר די אויגען איז אַ בית-עולם, וואו די פערברענטע, צו-שלאָגענע חורבות ווייזען אויס, ווי נישט בעגראָבענע הרוגים. עס נעהמט אָן אַ שוידער. בעגעגענט זיך אַנ׳אָרטיגער מענש— און אין זיין בליק קאָן מען לייענען די גאַנצע טראַגעדיע פון זיין קאַנט, און הינטער דעם אויסערליך-רוהיגען אויסדרוק פון געזיכט, פיהלט זיך די גאַנצע פערביטערונג און אָנגעקאָכטער צאָרן פון אַ בעזיגטען און אָהנמעכטיגען. בעגעגענט זיך אַ רו-סישער סאָלדאַט, וועלכער בלאָנדזשעט צווישען די חורבות—און אין זיין תמ׳עוואַטען בליק דריקט זיך אויס אַ פערוואונדערונג, צוליב וואָס האָבען מענשען, זיינע ברידער געמאַכט דאָ אַזאַ ווּיסטעניש. און נישט ווילענדיג און נישט פערשטעהענדיג, שעמט ער זיך פאַר די אכזריות׳דיגע מעשים. ביי מיר דערוועקט זיך אויך אַ געפיהל פון שאַנד...

איך בין געקומען אין זאַלעשטשיק. געוועזען איז עס אַ היבשע שטאָדט מיט אַ בעפעלקערונג פון איבער אַכט טויזענד

מאַן, פון וועלכע ניין צעהנדליג זענען געווען יודען. אין שטאָדט האָט זיך געפונען ביי טויזענד הייזער.

דער רוסישער חיל האָט צום ערשטען מאָל פערנומען די שטאָדט דעם 21 אויגוסט 1914. כמעט אַלע יודען זענען אַוועק מיט די עסטרייכער, נאָר אַז די רוסען האָבען פערנומען דעם וויטערדיגען געגענד וואוהין עס זענען אַוועק די אַנטלאָפענע, האָט מען זיך בסלעכווייז גענומען אומקעהרען. אין משך פון פיער—פינף חדשים האָט זיך די גרעסטע טייל איינוואוינער אומגעקעהרט, חוץ צוויי–דרייהונדערט געזינדען, וועלכע זענען אַוועק וויט אין עסטרייך. עס פערשטעהט זיך, אַז דאָס פערבליבענע גוטס איז געוואָרען צורויבט.

דעם 20 פעברואַר 1915, האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטאַרקער אָנגריף פון די עסטרייכער. די רוסען האָבען גענומען עוואַקואירען די שטאָדט. דער קאָמענדאַנט איז אָבגעפאָהרען. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען אַ פּאָגראָם, וועלכער האָט געדויערט צוויי טעג. דערביי זענען געשענדעט געוואָרען עטליכע פרויען. דער אָנגריף איז געוואָרען אָבגעשלאָגען און עס איז ווייטער שטיל געוואָרען.

אָנהויב אַפּריל האָבען זיך אָנגעהויבען און געדויערט צוויי וואָכען, פערביטערטע שלאַכטען אין די בערג ביים שטאָדט. פון די סנאַריאַדען וואָס זענען געפאַלען אין שטאָדט, זענען פאָרגעקומען גרויסע שרפות און אַ האַלבע שטאָדט האָט אָבגעברענט. די בעפעלקערונג האָט געמוזט די גאַנצע צייט זיך בעהאַלטען אין די קעלערס.

דעם 17 אַפּריל ביינאַכט האָט מען אויפגעוועקט אַלע יודען, אַרויסגעיאָגט פון די הייזער און אַוועקגעטריבען אונטער׳ן האָגעל פון קוילען און שראַפּנעלען אין דער ריכטונג פון וואָלקאָוויץ, אויף דרום. מען האָט נישט געגעבען קיין צייט עטוואָס מיטצונעהמען.

אין צוויי וואָכען אַרום האָבען די עסטרייכער פערנומען זאַלעשטשיק. עטליכע הונדערט זאַלעשטשיקער געזינדען, וואָס האָבען זיך געפונען אין עסטרייך, האָבען זיך אומגעקעהרט.

אין אַ האַלב יאָהר אַרום, דעם 10—11 סעפּטעמבער, האָבען

די עסטרייכֿער פערנומען וואָלקאָוויץ, וועלכֿע די רוסען האָבען, אָבטרעטענדיג, פערברענט, אָבפיהרענדיג מיט זיך אַלע יונגעלייט. די איבערגעבליבענע זאַלעשטשיקער האָבען זיך אומגעקעהרט צו זיך היים.

אין אַ יאָהר אַרום, אין מאַי 1916, האָבען די עסטרייכֿער ווידער פערלאָזען זאַלעשטשיק און מיט זיי זענען אַוועק כמעט אַלע יודען. אַז די רוסען זענען אַריין, האָט די אָרטיגע קריסטליכֿע בעפעלקערונג זיך משתדל געווען, מען זאָל יודען נישט אַריינלאָזען צוריק אין שטאָדט. אין אָנפאַנג האָט מען זיי טאַקי נישט אַריינגעלאָזען, נאָר אין סעפטעמבער האָט מען אָנגעהויבען געבען פּראָפּוסקען. ביז מיין קומען האָבען זיך אומגעקעהרט הונדערט און פופציג משפחות פון די, וואָס האָבען זיך געפונען אין יאַגעלניצע, באָרשטשעווקע און אַנדערע ערטער.

שוין פיל חדשים זענען פערביי, זינט דאָ זענען פאָרגעקומען די שרפות און פּאָגראָמען און זייערע שפּורען זענען נאָך פריש. אויף די טהירען און אין די פענסטער פון די קריסטליכֿע הייזער, וועלכֿע זענען אַלע גאַנץ געבליבען, שטעהען נאָך אויסגעשטעלט אַלערליי איקאָנעס וואָס האָבען אָבגעהיט די הייזער פון פּאָגראָמען און אונטערצינדונג. אויף די גאַסען, הויפען און אין די חרוב׳ע הייזער ליגען נאָך צוריסענע בלעטער פון יודישע ספרים. גאַנצע גאַסען זענען מיט זיי אויסגעבעט. אין די רואינירטע שוהלען און בתי-מדרשים ליגען גאַנצע בערג צוריסענע ספרים און צופליקטע ספרי תורות. בלויז אין איין שוהל האָט מען צוריסען פינפאונדרייסיג ספרי תורות.

אויף די חרוב׳ע גאַסען איז פוסט און וויסט. וואו-נישט-וואו, ביי אַ פערברענט הויז, אין וועלכֿען עס זענען גאַנץ געבליבען די ווענט, שטעהט אַ טישעל מיט ברויט, פּאַפּיראָסען, קליינינקייטען, און ביי איהם—אַ בלויער פון קעלט אַלטער יוד אָדער אַ יודענע. די גאַנצע לייזונג איז פון סאָלדאַטען.

איך קוק זיך צו און בעמערק, אַז אין דעם חרוב׳ן הויז, ביי וועלכֿען עס שטעהט דער טישעל, איז איין פענסטער אָדער ווי-נישט-ווי פערגלאָזט, פערשטעלט מיט שמאַטעס אָדער פער-

שלאָגען מיט ברעטער. הייסט עס, דאָרט, אין די נישט-געהייצטע קאָנורעס זיצען מענשען, גאַנצע משפחות, נאַקעטע, באָרוועסע, הונגעריגע, מעהרסטען טייל קראַנקע, ווייל אין שטאָדט זענען פערשפּרייט אַלערליי עפּידעמיעס.

דער גאַנצער לעבען איז דאָ אַ פאַנטאַסטישער. אַלץ איז צוריסען, צוברעקעלט, פונאַנדערגעוואָרפען. איך האָב געטראָפען אַזעלכע געזינדען, פון וועלכע איין מיטגליד געפינט זיך אין אַמעריקא, דער צווייטער אין דער עסטרייכישער אַרמעע, דער דריטער ערגיץ אין ווין אָדער בודאַפּעשט, דער פערטער, אַ פערשיקטער אין סיביר, די איבעריגע—דאָ. און איינער ווייסט נישט פון אַנדערן.

די גאַנצע איינאָרדנונג איז דאָ אויך אַנ׳אויסערגעוועהנליכע. די צוריקגעקעהרטע, ביי וועמען די אייגענע הייזער זענען פערברענט, האָבען זיך בעזעצט אין פרעמדע, אין וועלכע עס זענען פערבליבען גאַנצע ווענט מיט אַ דאַך. מען איז געגאַנגען איבער דער שטאָדט, געקליבען וואו אַ טהיר, וואו אַ פענסטער, און צוגעפּאַסט צו דער נייער דירה. נאָכ׳ן אַרויסטרייבען די יודען, האָט דער אָרטינער מאַגיסטראַט צונויפגעקליבען דאָס גוטס וואָס איז פערבליבען אין די יודישע הייזער, קישענס, פּערענעס, בגדים און עס בעהאַלטען. איצט געהט יעדערער אין מאַגיסטראַט און נעהמט, וואָס איהם איז נויטיג, נישט רעכענענדיג זיך מיט דעם, וועמען דער אָדער יענער חפץ געהערט. אַ מין קאָמונע!

איך האָב בעזוכט אַ גרויסען בית-המדרש. אין איהם איז געווען שרעקליך קאַלט. אין איין קליינעם חדר׳ל, וואָס איז געווען בעהייצט, זענען געזעסען ביים אויווען ביי אַ מנין אָרימע יודען. צווישען זיי איז געווען אַ רב פון אַ נאָהנטען שטעדטעל וועלכעס איז פערברענט, אַ זקן פון אַ יאָהר פינף און זיבעציג, אַ שוואַכער, אַ קראַנקער. ער איז געזעסען אין אַנ׳אויסגעריבען פוטערל ביים אויווען און איהם איז דאָך קאַלט געווען.

איך האָב גענומען איהם פונאַנדערפרעגען:

—וואָס איז פאַרהאַן צו דערצעהלען,—האָט ער געענטפערט

מיט אַ גלייכגילטיגען טאָן,—מסתמא דאַרף אַזוי זיין. מען דאַרף אַלץ מקבל באהבה זיין.

און שווייגענדיג אַ ווײלע, האָט ער אָנגעהויבען דערצעהלען רוהיג, נאָר מיט אַ מין רעטשיטאַטיוו, אין וועלכען עס האָט אָבגעקלונגען דער מאָטיוו פון „איכה":

—פערציג יאָהר געווען אַ רב אין שטעדטעל—איז עס חרוב געוואָרען. געהאַט אַנ'אייגען הויז, איז עס פערברענט געוואָרען. צוויי זיהן געווען, האָט מען זיי צוגענומען און ערגיץ פערטריבען. ווער ווייסט, אויב זיי לעבען נאָך... נו, און די ספרים... אַלע פערברענט. וואָס בין איך אָהן די ספרים? ווי אָהן אַ האַנט... ווי אָהן אַ האַרץ...

ער האָט אַראָבגעלאָזען דעם קאָפּ און שטיל צוגעגעבען:

—דרייסיג יאָהר האָב איך געשריבען אַ חבור, דאָס גאַנצע לעבען אַריינגעלעגט אין איהם—איז עס אויך פערברענט געוואָרען...

—נו, און צוריק גערעדט,—האָט ער זיך אָבגערופען מונטערער,—איז דאָך דעם אויבערשטען ערגער ווי אונז, מיר האָבען יעדערער די אייגענע צרה, די אייגענע דאגה און ער האָט אַלע יודישע דאגות אויף זיך...

איך האָב איהם דערלאַנגט אַ פּאַפּיראָס.

—אָ! זעהט איהר! אפילו אַ ציגאַר! דאַרף מען זאָרגען?—האָט ער זיך אויפגעמונטערט און פעררויכערט.

מיך האָט איינגעלאַדען צו זיך דער נאַטשאַלניק פון אויעזד, דעגטיאַראָוו, אַנ'אינטעליגענטער און סימפּאַטישער מענש. ער האָט מיך בעקאַנט געמאַכט מיט דער לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג, מיט וואָס, ווייזט אויס, ער אינטערעסירט זיך ערנסט און געבעטען פועל'ן, אַז דער קיעווער קאָמיטעט זאָל אַרויסשיקען אַהער אַ גרעסערע סומע אויף בגדים און שיך.

פון זאַלעשטשיק בין איך אָבגעפאָהרען אין סניאַטין.

סניאַטין, אַ פיל גרעסערע און רייכערע שטאָדט ווי זאַ-לעשטשיק, האָט פאַר דער מלחמה געהאַט אַ בעפעלקערונג פון איבער דרייסיג טויזענד מאַן, פון זיי, דרייצעהן טויזענד יודען. איצט איז די שטאָדט הרוב און פערברענט אַזוי ווי זאַלעשטשיק און אַנדערע שטעדט פון דער געגענד.

צום ערשטען מאָל איז דער רוסישער חייל אַריין אָנפאַנג סעפּטעמבער. אין געגענטייל פון זאַלעשטשיק, זענען פון דאַנען אַוועק מיט די עסטרייכער וועניג יודען, צווייי הונדערט—צוויי הונדערט און פופציג געזינדען. די רוסען האָבען זיך געהאַלטען אין אָנפאַנג אָנשטענדיג, אפילו קיין איין פּאָגראָם נישט געמאַכט. נאָך דעם 16—17 פעברואַר 1915 יאָהר, אַז זיי האָבען עוואַקו-אירט די שטאָדט און געהאַלטען ביים פערלאָזען זי, האָבען זיי צורויבט די געוועלבער און וואוינונגען אין צענטער פון שטאָדט.

די עסטרייכער זענען פערבליבען אין סניאַטין דריי חדשים. דעם 13 מאַי זענען די רוסען בעפאַלען און כמעט אונערוואַר-טעט פערנומען די שטאָדט. זיי זענען אַריין ביינאַכט און גלייך האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ פּאָגראָם, ביי וועלכען מען האָט גע'-הרג'עט דריי יודען. אויף מאָרגען האָט מען אונטערגעצונדען דעם מאַרק-פּלאַץ. דעם 16 האָט די שטאָדט ווייטער געברענט.

דעם 17 האָט דער קאָמענדאַנט פּעראָרדענט, אַלע יודען זאָלען זיך אין משך פון אַ האַלבער שעה פערזאַמלען ביים מאַ-גיסטראַט. אַז זיי האָבען זיך פערזאַמעלט, האָט מען זיי גלייך פון מאַרק, נישט לאָזענדיג אַריינגעהן אין שטוב נעהמען עטוואָס מיט זיך, אַוועקגעטריבען אין דער ריכטונג פון טשאָרטקאָוו. אין אין וועג זענען געשטאָרבען זיבען מענשען. אין טשאָרטקאָוו זענען אָנגעקומען, ווי איך האָב שוין פריהער געשריבען, פיער טויזענד פינף הונדערט נפשות, פון וועלכע עס זענען אין אַ קורצער צייט אויסגעשטאָרבען אַ דריטעל, טויזענד פיערהונדערט—טויזענד פינפהונדערט נפשות. איצט, אַז מען האָט ערלויבט צו-ריקצוקומען, האָבען זיך אומגעקעהרט ביי טויזענד נפשות.

אין סניאַטין האָב איך געטראָפען דאָסזעלבע בילד, ווי אין זאַלעשטשיק. דערזעלבער חורבן. די איקאָנעס אויף די קריסט-

ליכע הייזער און די צוריסענע בלעטער פון ספרים ביי די יודי-שע הייזער. דיזעלבע שרעקליכע, נישט געהייצטע דירות אין די פערבערענטע חורבות, מיט צוגעפאַסטע פרעמדע טהירען, מיט פערשלאָגענע אָדער פערשטאָפּטע פענסטער. נאָר דאָ זענען שוין אָפען אין מאַרק עטליכע צעהנדליג קראָמען.

פון דער ענגשאַפט, קעלט און הונגער, האָבען זיך דאָ פערשפרייט עפּידעמיעס פון טיפוס, פּאָקען און דיזענטעריע. איך האָב בעזוכט דעם שפּיטאָל און דאָרט געטראָפען צוויי-און-זיבעציג טיפוס-קראַנקע. געווים נאָך אַזוי פיל האָבען זיך געפונען אין שטאָדט.

קיין הילפס-קאָמיטעט איז אין סניאַטין, און אין זאַ-לעשטשיק נישט אָרגאַניזירט. דער טשערנאָוויצער גענעראַל-גובערנאַטאָר, טרעפּאָוו, האָט בשום אופן נישט ערלויבט צו אָר-גאַניזירען אין בוקאָווינע הילפס-קאָמיטעטען, מאָטיווירענדיג עס דערמיט, אַז דאָ איז די יודישע בעפעלקערונג גענוג רייך און קאָן זיך בעגעהן אָהן הילף. עס איז אויסגעקומען צו אַרבייטען אונלעגאַל. האָמעלסקי האָט דאָ אָנגעצייכענט עטליכע בעלי-הבתים, פון וועלכע עס האָט געזאָלט בעשטעהן דער קאָמיטעט.

איך האָב זיך אויך דאָ געזעהן מיט'ן אויעזדנעם נאַטשאַל-ניק, יערמאָלאָוו'ן. ער האָט אויף מיר געמאַכט אַ גוטען איינ-דרוק. ער איז געווען שטאַרק אויפגעבראַכט אויפ'ן גענעראַל-גובערנאַטאָר, וואָס ער ערלויבט נישט צו גרינדען קיין קאָמי-טעט, האָט מיר געגעבען עצות, ווי אַזוי אויסצופּועל'ן די ער-לויבעניש. ווייטער האָט ער אַנ'עצה געגעבען, ביז אַ קאָמיטעט וועט זיך גרינדען, איינצואָרדענען הילף דורך דעם זעמסקי פער-באַנד, וועלכער האָט דאָ אַנ'אומזיסטע כשר'ע קיך און גיט אַרויס עטליכע הונדערט מיטאָגען טעגליך. ער האָט מיר אָנגעוויזען אויף דער אַרצטין פון פערבאַנד, ווי אויף אַנ'ענערגישער און איבער'געגעבענער אין קאַמף מיט דער עפּידעמיע.

די אַרצטין און די צוויי בּאַרמהאַרציגע שוועסטער, וואָס האָבען מיט איהר געאַרבייט, זענען געווען יודישע קינדער. זיי האָבען מיט טרעהרען דערצעהלט וועגען דער שרעקליכער נויט,

עלענד און קראַנקהייטען, וואָס הערשען צווישען דער יודישער בעפעלקערונג. איך האָב זיך מיט זיי צונויפגערעדט, אַז לויט דעם צעטעל פון דער אַרצטין, זאָל דער פערבאַנד אויפ׳ן רעכע־נונג פון קיעווער קאָמיטעט אַרויסגעבען פאַר קראַנקע, געזונד־ווערענדע, אַלטע און קינדער—ווייס ברויט, מילך, אייער, פליישׁ. איך האָב אויף דעם איבערגעלאָזען דרערוייל טויזענד צוויי הונ־דערט רובל. אויך דעם אויעזדנעם נאַטשאַלניק האָב איך איבער־געלאָזען פיערהונדערט רובל אויף צו אָרגאַניזירען דעם אַרויס־גאָב פון האָלץ פאַר דער בעפעלקערונג, אומזיסט און פאַר בי־ליגע מקחים. ער האָט צוגעזאָגט בעקומען האָלץ אויפ׳ן קאַזיאָ־נעם מקח, דאָס הייסט, דריי—פיער מאָל ביליגער, ווי דער מאַרק-מקח.

בעת מיין געפינען זיך אין סניאַטין, האָבען זיך בעקומען פון קיעווער קאָמיטעט עטליכע פעק בגדים און שיך—און מיר האָבען עס צוטיילט דער בעפעלקערונג.

נאָך (דוכט זיך) זעקסהונדערט רובל האָב איך איבערגע־לאָזען דעם ניי-אָרגאַניזירטען קאָמיטעט איך האָב נישט געוואוסט, ווי ער וועט אַרבייטען און דעריבער נישט איבערגעלאָזען איהם קיין גרעסערע סומע.

גאַנץ אומגעריכט האָב איך אין סניאַטין געפונען אַנ׳„איינ־פאָהר-הויז״. אמת, דאָס „איינפאָהר-הויז״ איז בעשטאַנען פון איין חדר מיט אַנ׳ערד-פאָדלאָגע, נאָר דער חדר איז געווען אַ גרוי־סער מיט פיער פענסטער, האָט געהאַט אַ בעט מיט בעט-געוואַנד און זויבערע וועש. חוץ דעם איינעם חדר איז אין הויז געווען נאָר איין קיך, און דאָרט האָט זיך געפונען די בעל-הבית׳טע מיט איהרע פינף קליינע קינדער. דער חדר, וועלכען זי האָט מיר איבערגעגעבען, שטעהט שטענדיג צוגעקליבען, גרייט פאַר געסט, איבערהויפט פאַר אָפיצירען.

איך האָב זיך פונאַנדערגערעדט מיט דער בעל-הבית׳טע, אַ ווייבעל פון אַ יאָהר אַכטאונצוואַנציג, אַ פער׳חושכ׳טע און פערעלטערטע. זי האָט מיר דערצעהלט, וואָס זי האָט איבערגע־לעבט פאַר דער צייט. זי איז אַ פרוי פון אַנ׳עסטרייכישען סאָל־

דאָט. איהר מאַן איז אויף דער מלחמה. געבליבען איז זי פון איהם אַ מעוברת'ע און מיט פיער קינדער אויף די הענד. אַז מען האָט, מיט אַ יאָהר צוריק, אַרויסגעטריבען די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג פון סניאַטין, איז זי געווען אויף דער צייט. זי האָט געקראָגען אַ האַנד-וועגעלע, האָט אין איהם אַריינגעזעצט די צוויי קלענערע קינדער, איינגעשפּאַנט זיך און אַוועקגעגאַנגען צוגלייך מיט אַלעמען, ערטערווייז שלעפּענדיג דאָס וועגעלע, באַרג אַרויף. די עלטערע צוויי קינדער, פון פינף און זעקס יאָהר, זענען נאָכגעגאַנגען. אַ גאַנצע וואָך האָט געדויערט דער וועג—אַנ'ערך פופציג וויאָרסט—ביז טשאָרטקאָוו. מען איז אויסגעגאַנגען פון הונגער, דורשט און מידקייט. אין טשאָרטקאָוו האָט זי געבוירען דאָס פינפטע קינד, ליגענדיג אין אַ שטאַהל אויף היי. בשעת'ן קימפּעט, איז זי קראַנק געוואָרען אויף טיפוס. נאָכדעם האָט זיך ביי איהר צוגעוואָרפען אַנ'אָנצינדונג פון די סוסטאַוועס.

אין דער צייט, וואָס זי איז געווען אי'ן טשאָרטקאָוו, האָבען די עסטרייכער פערנומען סניאַטין. דער מאַן איהרער האָט בעקומען אַנ'ערלויבעניש אַראָבצופאָהרען אַהין זעהן זיך מיט'ן געזינד. קומענדיג, האָט ער נישט געפונען קיין איין יוד, פון וועלכען ער זאָל זיך קאָנען דערוויסען וואו זיין געזינד איז אַהינגעקומען. די אָרטיגע קריסטען האָבען איהם דערצעהלט, (ווייזט אויס, זיי האָבען אַליין געגלויבט אין דעם), אַז דאָס רוסישע מיליטער האָט אַרויפגעטריבען אַלע יודען אויף דער גרויסער בריק און זי אויפגעריסען. אַלע יודען זענען גע'הרג'עט אָדער דערטרונקען געוואָרען. דערהערענדיג די שרעקליכע בשורה, האָט דער מאַן געפרובט בעגעהן אַ זעלבסט-מאָרד, נאָר מען האָט איהם אָבגעראַטעוועט. די קריסטליכע שכנים דערצעהלען, אַז ער איז גאַנצע טעג אָבגעזעסען ביי זיך אין שטיבעל געקלאָגט און געשלאָגען זיך דעם קאָפּ אָן דער וואַנד. עד היום ווייסט ער נישט, אַז זיין ווייב מיט די קינדער לעבען.

אַז די פרוי איז געקומען צו זיך פון דער קרענק, האָט זי גענומען האָרעווען, כדי צו קאָנען אויפהאַלטען די קינדער,

וועלכע זענען נאָר מעשה נס נישט געשטאָרבען פון הונגער. אַז מען האָט ערלויבט אומצוקעהרען זיך, איז זי איינע פון די ערשטע געקומען צוריק, ווייל זי האָט זיך דערוואוסט, אַז איהר הייזעל איז גאַנץ געבליבען. דאָ האָט זי זיך איינגעאָרדענט נישט שלעכט, באַקט ברויט, גיט אָב דעם חדר פאַר געסט און פערדינט פאַר זיך און די קינדער אויפ'ן לעבען.

וואָס פאַר אַ וואונדערליכע ענערגיע און לעבענס-קראַפט!

און דיזעלבע ענערגיע און לעבענס-קראַפט האָב איך בע-מערקט נישט נאָר ביי איהר. דריי טעג האָב איך פערבראַכט אין שטאָדט, צוגעקוקט זיך אַ ביסעל צום לעבען פון די נאָר-וואָס אָנגעקומענע פערביטערטע און פערפינסטערטע אביונים און בין געוועָן איבערראַשט און אין דערזעלבער צייט ענטציקט פון דעם וואָס איך האָב געזעהן. עס איז ערשט צוויי חדשים, זינט מען האָט אָנגעהויבען צונויפפאָהרען זיך און, נישט קוקענדיג אויף די שרעקליכע בעדינגונגען, אויף דעם הונגער, קעלט, מגפות און מאַנגעל אין וואוינונגען, האָט די שטאָדט שוין אָנגעהויבען אויפ-לעבען. עס האָבען זיך געעפענט ביז פופציג קראָמען, פויערים פון געגענד האָבען אָנגעהויבען ברענגען תבואה, קויפען סחורה, וועלכע די קרעמער האָבען שוין פון ערגיץ געקראָגען. כמעט אַלע בעלי-מלאכות האָבען איינגעאָרדענט זייערע ווערקשטאַטען און אַרבייטען. מען האָט פעררילכט די שוהל און מען דאַווענט אין איהר, אויסגעשריבען אַ רב, אַ שוחט, מען אָרדענט איין חדרים און שוהלען. מען קאָן זיין זיכער, אַז אין אַ האַלב יאָהר, וועט די שטאָדט ווידער אויפבליהען, אויב, פערשטעהט זיך, אויף איהר וועט נישט אָנפליהען אַ נייער בלוטיגער שטראָם.

בשעת די בעל-הבית'טע האָט מיר דערצעהלט איהר גע-שיכטע, איז אין צימער אַריין איהר עלטערער יונגעלע, אַ דאַ-רינקער, הויט און ביינער, די הענטלעך, ווי דינע פלעקעלעך, אָהן אַ טראָפּען בלוט אין געזיכט, נאָר די אויגלעך לעבעדיגע, קלוגע.

—האָסט געלערנט אין חדר?—פרעג איך איהם.

—ווי דען! מיט אַ טאָג, איידער דער רוס איז געקומען, האָב איך אָנגעהויבען לערנען גמרא.

—און איצט?

—שוין אַ יאָהר ווי איך לערן נישט און האָב אַלץ פערגעסען.

—און וואָס דאָ איז פאָרגעקומען, ווי מען האָט אייך אַרויסגעשיקט, געדענקסטו?

—געדענקסט, זוהגעלע, ווי מען האָט אונז אַרויסגעטריבען?—האָט איהם איבערגעפרעגט די מוטער.

—אַ קשיא, אויב איך געדענק! אַריינגעלאָפען אַ קאָזאַק מיט אַ קוטשמע אויפ׳ן קאָפּ און מיט אַ לאַנגער פּיקע אין האַנד און גענומען שרייען: „יאַ-אַוורעי, אוסי וואָן!” ביז איצט האָב איך מורא פאר אַ קאָזאַק און בעהאַלט זיך אַז איך דערזעה איהם.

און ער ציהט זיך איינגאַנצען צונויף, טוליעט זיך צום שטוהל, אויסדריקענדיג זיין מורא פּאַר אַ קאָזאַק. אויף זיינע בלאַסע ליפּעלעך ווייזט זיך אַ רחמנות׳דיג שמייכעלע און אין די אויגען לייכט זיך אַ שטילער האַרצרייסענדער טרויער.

אין סניאַטין זענען אויך פערבליבען ערינערונגען און לעגענדעס וועגען בעל-שם. מען דערצעהל׳ט, אַז ער איז דאָ געוועזן אַ מלמד. איינמאָל האָט ער נישט געקראָגען קיין אתרוג און שטאַרק מצער געוועזן זיך. ערב סוכות, שוין פאַרנאַכט, זעהט מען, עס פליהט אַ רייטער, אַ גוי, דאָס פערד איז פערסאָפּעט, איינגאַנצען אין שווייס. שטעלט זיך אָב און פרעגט: „גדיע מעשקאַ סרולקאַ?” איז דער בעל-שם אַרויסגעגאַנגען. האָט דער רייטער איהם דערלאַנגט אַן׳אתרוג און איז גלייך פערשוואונדען געוואָרען.

אַ געוויסען ר׳ משה׳לעס קינדער האָבען אָבגעלאַכט פון בעל-שם. ר׳ משה׳לע, וועלכער האָט דערקענט דעם בעל-שמ׳ס גרויס, האָט זיך דערשראָקען און געקומען בעטען ער זאָל נישט שילטען זיינע קינדער. דער בעל-שם האָט זיי נישט געשאָלטען,

נאָר „זיין קוק“ איז געבליבען, האָבען זיי אַלע, לא עליכם, גע-
האַט אַ שלעכטען סוף.

אויפ׳ן סניאַטינער בית-עולם ווייזט מען דעם קבר פון ר׳
משה קיטעווער, ר׳ גרשון קיטעווערס אַ ברודער. לויט זיין צואה,
איז מען אין סניאַטין מקבר אָהן טלתים. גענומען האָט זיך עס
דערפון, וואָס אַמאָל איז אין שוהל געוועזען זעהר ענג, האָט ער
געהייסען אַראָבוואַרפען פון זיך די טלתים. פון דעמאָלט אָן האָט
מען אָנגעהויבען מקבר זיין אָהן טלתים. ר׳ משה׳ס אוהל איז
איינגעפאַלען, נאָר מען האָט איהם מורא צו פעררירכטען.

וועגען סניאַטין דערצעהלט מען, אַז עס איז אַמאָל געווען
אַ גרויסער כרך. מען האָט געזעהן אויף אַ ספר: „נדפס בסניאַ-
טין הסמוך ליאַססי“. דערפון דרינגט מען, אַז סניאַטין האָט זיך
געצויגען ביז יאַססי. אַזעלכע לעגענדעס געהען אַרום וועגען
פיל שטעדט אין וואָלין.

יב

פון סניאַטין בין איך געפאָהרען מיט אַ פוהרמאַן, אַנ׳על-
טערן יוד פון ערגיץ אַ קליין שטעדטעל אין גאַליציע. ער האָט
געהאַט גוטע צוויי פאָר פערד און נישט שלעכט פערדינט. נאָר
פריהער, בעת די רוסען זענען נאָר-וואָס אַריין, איז ער פיל
אויסגעשטאַנען. ער האָט מיר דערצעהלט אַ גאַנץ געוועהנליכען
עפּיזאָד פון יענער צייט. ווי אַזוי סאָלדאַטען האָבען ביי איהם
צוגענומען דאָס לעצטע פערדעל. דערצעהלט האָט ער עס גוט-
מוטהיג, מיט אַנ׳איראָניע, ווי וועגען אַ לאַנג איבערגעלעבטען
אומגליק. נאָר זיין ערצעהלונג האָט אויף מיר געמאַכט דעם
שטאַרקסטען איינדרוק און ענטפּלעקט פאַר מיר אפשר דעם וויכ-
טיגסטען שטריך פון רוסישען כאַראַקטער, די וויכטיגסטע סיבה
פון אַלע רוסישע מפּלות.

—פאַר דער מלחמה,—האָט ער דערצעהלט,—האָב איך גע-
האַט אַ פאָר פערד מיט צוויי וועגלעך און פון זיי געצויגען

חיונה. באַלד ווי די רוסען זענען אַריין, האָבען זיי ביי מיר צוגענומען אַ פערד מיט אַ וועגעל. פאָהר איך אַרום מיט איין פערדעל. איינמאָל, אַז איך בין אַרויסגעפאָהרען פון שטאָדט, בעגעגענען מיך סאָלדאַטען, שטעלען מיך אָב, שפּאַנען אויס מיין פערדעל און פיהרען איהם אַוועק מיט זיך. בלייב איך אין מיטען פעלד מיט'ן וועגעל. שטעה אַ פערביטערטער און וויין. געהען דורך סאָלדאַטען. פרעגען זיי וואָס איך וויין, דערצעהל איך. זאָגען זיי מיר: „דיין פערדעל האָט מען געוויס אָבגעפיהרט אין „אָקאָלאָדאָק", דריי ווערסט פון דאַנען. געה אַהין, ווענד זיך צום קאָמענדאַנט, אַ פּאָלקאָווניק, וועט ער דיר אומקעהרען דיין פערד." פאָלג איך זיי, געה אַהין וואו זיי האָבען אָנגעוויזען. איך קום צו און זעה—אמת, עס שטעהען פיל פערד און צווישען זיי דערקען איך מיין פערדעל. איך האָב אפילו אָנגעריסען אַ הייפעל גראָז און איהם דערלאַנגט. נאָכדעם בין איך אַוועק צום קאָמענדאַנט. געטראָפען איהם אין דרויסען, ביי אַ טישעל זיצט און טרינקט טהיי. אַן'עלטערער, נאָכ'ן אויסזעהן, אַזאַ פיינער, אָרענטליכער מאַן, פערנויג איך זיך פאַר איהם און דערצעהל איהם, ווי מען האָט מיך בע'גזל'ט. זאָגט ער: „געה אַהין, וואו עס שטעהען די פערד און זאָג, אַז איך האָב געהייסען מען זאָל דיר אָבגעבען דיין פערדעל." געה איך. נאָר די סאָלדאַטען האָבען מיך אויסגעלאַכט און גענומען שלאָגען. איך האָב זיך אומגעקעהרט צום קאָמענדאַנט און דערצעהלט עס איהם. רופט ער זיין דינער אַ סאָלדאַט און הייסט איהם: „איוואַן, געה מיט איהם צו די פערד, און אויב דאָרט געפינט זיך זיין פערדעל, זאָג, אַז איך האָב געהייסען איהם אָבגעבען." ביז מיר זענען געקומען, האָבען די סאָלדאַטען בעהאַלטען מיין פערדעל. איך זוך און געפין איהם נישט. קומען מיר צוריק און איוואַן זאָגט, אַז מיין פערד איז דאָרט נישטאָ. „ע-ע, האָסטו געוואָלט מיך אָבנאַרען,—שרייט אויס דער פּאָלקאָווניק—איוואַן, ברענג אַ שטריק און הענג איהם אויף פאַר די פיס אויפ'ן בוים אויף פינף מינוט. זאָל ער וויסען, ווי אָבצונאַרען!" איוואַן מאַכט קיין שהיות נישט, בינדט מיר די פיס מיט אַ שטריק, וואַרפט

אַריבער דעם שטריק איבער אַ דיקער צווייג פון אַ בוים און הויבט מיך אָן ציהען אין דער הויך. איך פליה שוין מיט די פיס אַרויף, מיט'ן קאָפּ אַראָב. דערווייל געהט פון שטוב אַרויס אַ יונגערמאַן, אַ סטודענט אָדער אַנ'אָפיציר, דערזעהט ער, ווי מען הענגט מיך און זאָגט צום קאָמענדאַנט: „וואָס טהוט איהרו ווי איז אייך נישט מיאוס אַזוי צו מוטשען אַ מענשען!" גיט דער קאָמענדאַנט אַ געשריי: „איוואַן, לאָז איהם אָב!" לאָזט מיך איוואַן אַראָב פון דער תליה און פענטעט מיך פונאַנדער. שטעל איך זיך אויף די פיס און שטע, אַ מטושטש'ער און טרעהרען גיסען זיך מיר פון די אויגען. גיט אַ געשריי דער קאָמענדאַנט: „נו, וואָס ווײנסטו?" ענטפער איך: „ווי זאָל איך נישט וויינען. דאָס איינציגע פערדעל האָט מען ביי מיר צוגענומען, מען האָט מיך געשלאָגען, געהאָנגען און איך בין נאָך דערצו הונגעריג, אַ גאַנצען טאָג נישט געגעסען." „האָסט נישט געגעסען?—רופט אויס דער קאָמענדאַנט.—איוואַן! פיהר איהם אָב אין קיך, גיב איהם אַ גלאָז טהיי און ברויט, לאָז ער עסען!" פיהרט מיך אָב איוואַן אין קיך, גיט מיר אַ גלאָז טהיי, דריי שטיק צוקער און אַ גרויסען שטיק ברויט. עס איך. אויסגעטרינקען דאָס גלאָז טהיי, גיט מיר איוואַן נאָך איינס, ווייטער מיט דריי שטיק צו-קער. אין דער צייט געהט דער קאָמענדאַנט אַריין אין קיך, דערזעהט מיך און שרייט אויס אַנ'אויפגערעגטער: „זעה, ווי דער זשיד האָט זיך דאָ פונאַנדערגעלעגט, ווי ביי זיך אין דער היים! אַרויס!!" און גיט מיר דערביי אַ געזונדטען פּאַטש. איך שפּרינג אַרויס פון קיך נישט טויט, נישט לעבעדיג און לאָז זיך לויפען. הער איך, איוואַן שרייט מיר: „שטעה! קום צוריק! דער קאָמענדאַנט רופט!" קעהר איך זיך אום. דער קאָמענדאַנט שטעהט נעבען טהיר פון קיך, האַלט אין האַנד אַ דריי-רובעלדיגעס און דערלאַנגט מיר: „נאַ, נעהם פאַר דיין פערד! און געדענק, אַז ביי אונז, רוסען, שלאָגט מען, מען לאָזט נישט וויינען, נאָר מען בעשענקט מיט געלד!" נעהם איך די דריי רובל, דאַנק אָב און געה צוריק צו מיין פוהרעל. נישט אָבגעגאַנגען קיין הונ-דערט שריט—יאָגט מיך ווידער אָן איוואַן: „דער קאָמענדאַנט האָט

געזהייסען אָבנעהמען בײַ דיר די דרײַ רובל און געבען דיר דרײַ פּעטש." איך גיב איהם אָב דאָס געלד, נאָר קײן פּעטש האָט ער מיר נישט געגעבען, מוחל געווען זיך. קום איך צו מײַן וועגעל. ערשט אין אַ ווײַלע אַרום ברענגט מיר איוואַן אַ פערדעל. נישט מײַנעם, אַן אַנדערן, אַן ערגערן. „נאַ, דאָס האָט דיר דער קאָמענדאַנט געשיקט פאַר דײַן פערדעל."

די מעשה, ווי געזאָגט, האָט אויף מיר געמאַכט אַן ערשטערנדען אײַנדרוק. אין איהר האָט זיך אין אַ בולט'ן אופן אָבגעשפּיגעלט דער כאַראַקטער און אויפפיהרונג פון רוסישען מענשען אויף דער מלחמה (און נישט נאָר אויף דער מלחמה): שאַרפע איבערגאַנגען פון מענשליכקייט צו אומגעלומפּערטער אכזריות, אָהן אַ ציל, אָהן אַ מאָטיוו.

און אָט איז נאָך אַ כאַראַקטעריסטישע ערצעהלונג פון אַ גאַליציאַנער יודען, הערש אָרלינג, דרײַאונזיבעציג יאָהר אַלט, פון שטעדטעל יאַוואָרניק רוסקי, ווי אַזוי מען האָט איהם אַרעסטירט און אַרויסגעשיקט קײן רוסלאַנד.

„דעם לעצטען טאָג פּסח זענען געקומען צוויי קאָזאַקען, האָבען מיך אַרעסטירט, אָבגעפיהרט קײן בער און אויפ'ן צווייטען טאָג אַוועקגעטריבען קײן דאָבראָמיסל. אַז איך האָב געפרעגט דעם אויפזעהער פון טורמע, פאַרוואָס מען האָט מיך אַרעסטירט, האָט ער געענטפערט: „פאַר יעדען רוטענער, וועלכען די עסטרייכער האָבען אַרעסטירט, אַרעסטירען מיר צוויי יודען." פינף וואָכען האָט מען מיך אָבגעהאַלטען אין דער דאָבראָמיסלער טורמע, נאָכדעם צופוס אַוועקגעטריבען אין מאָסיצקי. איך האָב נישט געקאָנט אָניאָגען די יונגערע, בין אָבגעשטאַנען און דער קאָזאַק האָט מיך שטאַרק געשלאָגען. נאָכדעם האָט מען אונז אָבגעשיקט קײן לעמבערג. איך האָב געזאָגט דעם קאָמענדאַנט: „קאָנסט מיך הרג'ענען, נאָר צופוס וועל איך נישט געהן. איך קאָן נישט." האָט ער אויף מיר רחמנות געהאַט, געדונגען אַ פוהר. אין לעמבערג בין איך אָבגעזעסען אין טורמע דרײַ וואָכען. נאָכדעם האָט מען מיך מיט אַנדערע אַרעסטירטע אָבגעשיקט צום וואָקזאַל. פון טורמע צום וואָקזאַל איז געווען עטליכע

וויאָרסט, די פיס זענען בײַ מיר געווען געשוואָלען און אין וואונדען. איך האָב נישט געקאָנט געהן אין די שטיוועל און האָב זיי אַראָבגענומען. איך האָב געהונקען און אָפט אָבגעשטעלט זיך. האָט דער קאָזאַק מיך שטאַרק געשלאָגען. אַ פערבייגעהענדער רוסישער סאָלדאַט האָט אָנגעהויבען שרייען אויף איהם: „וואָס האָסטו צו איהם? זעהסט דאָך, אַז בײַ איהם זענען וואונדען אויף די פיס!“ האָט דער קאָזאַק מיך אָבגעלאָזען. דער סאָלדאַט האָט אַרויסגענומען אַ טיכֿעל, צוריסען און איבערגעבונדען מיר די וואונדען. נאָכֿדעם האָט ער אײַנגעבעטען אַ דורכֿפאָהרענדען פויער, ער זאָל מיך נעהמען אויף זײַן פוהרעל. יענער האָט מיך גענומען. דער קאָזאַק האָט אָנגעיאָגט דאָס פוהרעל און גענומען מיך ווייטער שלאָגען אַזוי שטאַרק, אַז איך בין געפאַלען חלשות. די פאַרבייגעהענדע קריסטען האָבען איהם געשריען: „וואָס מוטשעסטו אַ מענשען? ווילסט חרג׳ענען איהם, טאָ הרג׳ע מיט אַמאָל.“ האָט ער מיך אָבגעלאָזען. די קריסטען האָבען מיך אָבגעמינטערט און אָבגעפיהרט צום וואָקזאַל. נאָכֿדעם האָט מען מיך אָבגעשיקט אין בריסק, פון דאָרט אין טווער. דער קאָמענדאַנט פון טורמע, זעהענדיג, אַז איך עס נאָר ברויט מיט טהיי און געה אויס, האָט מיך צוגערעדט עסען פון קעסעל. אַז איך האָב זיך אָבגעזאָגט, האָט ער עטליכֿע מאָל געקויפט פאַר זײַן געלד בולקעס און מיר געגעבען.“

מיר איז שוין אויסגעקומען עטליכֿע מאָל צו קאָנסטאַטירען, אַז אײניגע גאַליציאַנער יודען, געפלאָגטע און רואינירטע דורך דעם רוסישען מיליטער, האָבען זיך אָבגערופען מיט ענטציקונג וועגען כֿאַראַקטער פון אַ רוסישען מענשען און געבראַכֿט פאַקטען, וואו אַ רוסישער סאָלדאַט אָדער אָפיציר האָט אַרויסגעוויזען אַנ׳אידעאַליזם און אַ ריהרענדע מענשליכֿקייט. אַזעלכֿע פאַקטען איז מיר אויסגעקומען צו בעגעגענען גאַנץ אָפט. איך וועל דאָ ברענגען נאָר אַ פאָר פון זיי.

אָט וואָס עס שרייבט אַ יודישער סאָלדאַט אין אַ בריף צו זײַנע עלטערן:

„געווען איז עס השענה רבה. אַ זייגער עלף מיטאָג (מיר האָבען זיך דאַן געפונען ביים אָסאָוועצער פעסטונג). פלוצלונג הערען מיר דאָס רופען פון זעהר אַנ׳אַלטען גענעראַל מאַיאָר, ראָמאַנטאָוו: „יעוורעי, קאָ מניע“. וויר זענען אַרויסגעגאַנגען פון סטראָי ביז צווייהונדערט יודישע סאָלדאַטען. דער גענעראַל הויבט אָן פאָלגענדע רעדע: (אין בריף איז די רעדע איבערגעגעבען אין רוסיש).

„קינדער יודען!“

„ווייסט איהר וואָס פאַר אַ טאָג עס איז ביי אייך היינט? היינט איז אַ טאָג ווען אייערע תפי׳ות ווערען אָנגענומען. טהוט תפילה צו אייער גאָט, צו גאָט פון ישראל, צו גאָט פון אברהם, יצחק ויעקב, דער גאָט, וועלכער האָט אייך אַרויסגעפיהרט פון דער קנעכטשאַפט פון מצרים און אַריבערגעפיהרט איבער׳ן ים סוף איז אַ גרויסער גאָט און אַ לייטזעליגער. ער שפרייט אויס זיין האַנד און נעהמט צו די תפילות פון זיין געליבט פאָלק. אונזער יעזוס קריסטוס שטאַמט דאָך אויך פון אייערע יודען. טהוט תפילה קינדער ווי יעדער קען: ווער עס האָט אַ סדור, איז פון אַ סדור, ווער אויסווענינ. עס קאָן זיין אַז דורך אייערע תפילות וועט אונז גאָט העלפען!“ א. אַ. וו.

„די ווערטער האָבען זעלבסטפערשטענדליך אויף אונז געווירקט אַלס אַ דרשה פון גרעסטען רב. יעדערער האָט תפילה געטהון. נאָכדעם זענען מיר צוריקגעטראָטען אין סטראָי.

י. מ. פערפיקאַר.

עס איז מעגליך אַז דער אַלטער גענעראַל וואָס האָט געוואוסט פון יודישע יומים-טובים און אין אַזאַ טאָן גערעדט וועגען יודישען גאָט האָט געשטאַמט פון יודען. נאָר אָט ליגט פאַר מיר אַ בריף אין פראָסקוראָווער יודישען הילפס-קאָמיטעט פון אַ גלח פון שטעדטעל סאַטאַנאָוו. ער שרייבט וועגען אָרטיגען קריסטליכען הילפס-קאָמיטעט, (די יודען האָט מען פון דאָרטען אַרויסגעשיקט): „כל זמן אונזער קאָמיטעט האָט געאַרבייט איז אַלץ געווען אין אָרדנונג. די הייזער זענען געווען פער׳חתמ׳עט, אַלץ איז געווען שטרענג אָבגעהיט און עס זענען נישט פאָרגעקומען

קיין שום גזילות. נאָר מיט דעם אָנקומען אין סאַטאַנאָוו פון דער עטאַפּנער ראָטע, האָבען אונזערע וועכֿטער אָפּגעזאָגט זיך צו דינען און דער קאָמיטעט, זעהענדיג זיין אָהנמעכֿטיגקייט, האָט געמוזט אָבשטעלען זיין טעטיגקייט. בּיי איצטיגער צייט, זענען אַ העלפט פון די יודישע וואוינונגען צורויבּט, דאָס גוטס פונאַנדערגעשלעפּט. דערום דאַרף דער פּראָסקוראָווער קאָמיטעט תיכּף ומיד אָננעהמען אַלע מעגליכֿע מיטלען, כּדי אָבצוהיטען דאָס בּיסעל אָרימקייט וואָס איז נאָך איבּערגעבּליבּען. אויך דאַרף ער זעהן עס זאָל איינגעאָרדענט ווערען אַנ׳אויספאָרשונג, ווער איבּערהויפּט האָט געגזל׳ט און געהאַנדעלט אין מאַרק מיט די אָנגערויבּטע זאַכֿען (דאָ אויפ׳ן אָרט איז נישט שווער עס קלאָר צו מאַכֿען). עס וואָלט נישט שאָדען אָנריהרען אויך די פראַגע, פּאַרוואָס די מאַכט האָט דאָ אויפ׳ן אָרט נישט אָנגענומען קיין שום מיטלען געגען די רויבּערייען... נעהמט אָן מיטלען וואָס גיכֿער, וואָרום אין אַ דריי-פיער וואָכֿען אַרום וועט אין די יודישע הייזער נישט פערבּלייבּען אפילו קיין בּלאָטיגע טראַנטע.״

מיט אַכֿטונג דער גלה וו. וואָלאָסעוויטש.

מיטגליד פון קאָמיטעט (אונטערשריפט) 8 אויגוסט (1915).

און אָט איז אַ בּריף פון אַ רוסישען פּראַפּאָרשטשיק צו אַ יודיש מיידעלע פון זעקס יאָהר פון אַ געזינד, וואו ער איז געשטאַנען אַ קליינע צייט.

„אַ צואה ביוטע׳ן פון אַ מענשען וואָס גרעט אריין אין שלאַכֿט. אַז דו וועסט, ליבּע ביוטאָטשקע, אויסוואַקסען אַ גרויסע, האָבּ ליבּ דיין פיל-ליידענדעס פאָלק, נישט זאָג זיך אָבּ פון איהם און שטאָלציר דערמיט וואָס דו בּיזט אַ יודיש קינד.

„פערבּרענגענדיג עטליכֿע טעג פאַר דער שלאַכֿט בּיי דיינע עלטערן, וועלכֿע האָבּען אַרויסגעוויזען אונז קריסטען, וועלכֿע אונטערדריקען אייך, אַזוי פיל ליבּליכֿקייט און גאַסטפריינדליכֿקייט, האָבּ איך זיך איבּערצייגט, אַז אייער פאָלק טראָגט זיך אויף צו אַלעמען, אָהן אונטערשיד פון גלויבּען, ווי צו בּרידער. בּיי אונז אַלעמען איז איין גאָט, צו וועמען מיר טהוען תּפילה און וועלכֿער וועט אייך יודען אַרויספיהרען אויף אַ ליכֿטיגען וועג.

„דו, ניוטע, ביזט גליקליך וואָס דיין לעבען פאַנגט זיך אָן אין אַזאַ צייט, ווען אונטער'ן דונער פון האַרמאַטען און שטורם פון ביקסען, אָבגעבענדיג דאָס לעבען פאַר אַ גרויסען ציל, בעהעפטען מיר מיט אונזער בלוט אַלע פעלקער אין איין געזינד. אַז די גרויסע מלחמה וועט זיך ענדיגען, פערגעסט נישט יענע, וועלכע האָבען אין די קאַלטע אָקאָפּעס בעגעגענט דאָס געבורט פון יעזוס קריסטוס, וועלכער האָט אָנגעזאָגט אונז ליבען אַלע נאָהנטע.

דער פּראָפּאָרשטשיק פון 247 פּיעכאָטנעם, מאַרשרוטנעם פּאָלק, ניקאָלאַי מאַסלעניקאָוו.

און צוגלייך מיט דעם אַזעלכע שרעקליכע און ווילדע מעשים, בנוגע צו יודען, וואָס דער מוח קאָן זיי קוים פערטראָגען.

אַ רוסישער אָפיציר האָט מיר דערצעהלט:

—איך פאָהר צו צו אַ דאָרף, וואו עס זענען געשטאַנען קאָזאַקען. איך זעה עפּעס פליהט אין דער לופטען, פאַלט אַראָב און פליהט ווייטער. איך פאָהר צו נעהנטער און זעה: עס שטעהט אַ מענגע קאָזאַקען און איינער וואַרפט אין לופטען אַ צובלוטיגט גופ'ל פון אַ קינד פון אַ יאָהר צוויי און די איבעריגע כאַפּען עס מיט אַ געלעכטער אונטער אויף זייערע פּיקעס. דאָס האָבען די קאָזאַקען געכאַפּט אַ יודיש קינד און „שפּילען זיך מיט איהם!"

אין אַ שטעדטעל נעבען וואָלקאָוויסק וועלכעס די רוסען האָבען פערנומען, האָבען די סאָלדאַטען צונויפגעטריבען אויפ'ן מאַרק אַלע יודען, געצווינגען זיי אויסצוטהון זיך מוטער נאַקעט און טאַנצען מאַנסביל מיט פרויען, נאָכדעם געצווינגען נאַקעטערהייד צו פאָהרען רייטענדיג אויף חזירים און לסוף דעם צעהנטען געשאָסען. דאָס איז אויך געווען אַ מין „שפּיל".

מען האָט געצווינגען אַ זוהן ער זאָל אַליין אויפהענגען זיין פאָטער. אין שטעדטעל באַזאַרדין, פון וואַנען אַלע יודען זענען אַנטלאָפען, האָט מען אויסגעגראָבען פון קבר אַ יונגענמאַן וועלכען מען האָט מיט אַ טאָג פריהער מקבר געווען און אין טלית אויפגעהאָנגען. און נאָך אַזעלכע „שפּילען".

די דייטשען האָבען אויך אַרויסגעוויזען געוואַלדיגע אַכזריות. אין שטעדטעל בלאָניע, ביי וואַרשאַ, האָט מיר דער אָרטיגער גאָטאַריוס דערצעהלט:

—אַז די דייטשען זענען צום ערשטען מאָל אַריין אַהער, האָבען זיי געפונען אין אַ פּאָלוואַרק, עטליכע ווייאָרסט פון שטאָדט, אַ באַראַק מיט הונדערט צוויי און צוואַנציג כאָלערא-קראַנקע, וועלכע די רוסען האָבען, אָפּטרעטענדיג, נישט בעוויזען מיטצונעהמען. די דייטשען, נישט זענענדיג אימשטאַנד צו בעזאָרגען די קראַנקע און מורא האָבענדיג די כאָלערא זאָל זיך פון זיי נישט פערשפּרייטען צווישען דייטשען מיליטער, האָבען אַרומגעלעגט דעם באַראַק מיט שטרוי און אונטערגעצונדען. אַלע הונדערט צוויי און צוואַנציג קראַנקע זענען פערברענט געוואָרען.

איך ווייס נישט וואָס איז גרויזאַמער: פערברענען אַ באַראַק מיט קראַנקע אָדער וואַרפען אין לופטען אַ קינד און אונטערכאַפּען איהם אויף פּיקעס, אָדער אויסטהון מענשען נאַקעט און נויטען זיי טאַנצען, רייטען אויף חזרים און לסוף שיסען אַ טייל פון זיי. נאָר אין ערשטען פאַל, ווי ווילד און אונמענשליך ער איז, איז אין איהם געווען אַ בעשטימטער ציל, אַ צוועקמעסיגקייט. מיט דעם דייטש האָט מען געוואוסט מיט וועמען מען האָט צו טהון. מען האָט געוואוסט אַז דאָרט וואו איהם איז נויטיג צו זיין ציל וועט ער זיך נישט אָבשטעלען פאַר דער גרעסטער אַכזריות. דערפאַר אָבער האָט מען געקאָנט זיין זיכער, אַז וויבאַלד נאָר מען שטעהט איהם נישט אין וועג, קאָן מען זיין רוהיג אַז ער וועט מיט אַ פינגער נישט אָנריהרען. מיט דעם רוס איז מען קיינמאָל נישט געווען זיכער מיט'ן לעבען, מיט דער מענשליכער זעלבסטווירדיגקייט, ווייל אין זייערע מעשים איז נישט געווען קיין צוועקמעסיגקייט, קיין געזונדטע לאָגיק.

אַז איך האָב געזעהן, ווי אין אַ מאָמענט, ווען עס האָט זיך געפאָדערט די אָנשטרענגונג פון אַלע גייסטיגע און פיזישע כחות, כדי אַרויסצוגעהן פון שרעקליכען קריזיס, פערנעהמט מען זיך מיט ווילדע שטותים און בעסטיאַלע „שפּילערייען", איז פאַר מיר קיין צווייפעל נישט געווען, אַז רוסלאַנד וועט פערשפּילען

די מלחמה. אויסגעדאָזען האָט זיך נאָך ערגער. די שטותים, אין וועלכע עס זענען געווען אַריינגעטהון אַלע, פון דעם פּראָסטען קאָזאַק, ביז ניקאָלאַיען מיט זיין רעגירונג (וואָס איז געווען די „מעשה ביילים", אָדער די אַרויסשיקונג פון יודען פון גאַנצע געגענדען, אויב נישט שגיונות און „קאַפּריז-שפּילען" אָהן אַ שום פּאָליטישען ציל און מלוכה-צוועקמעסיגקייט?) האָבען געבראַכט צו דעם פאַלען פון דער גאַנצער רוסישער אימפּעריע.

יג

טשערנאָוויץ, די הויפּט-שטאָדט פון בוקאָווינע, איז אין דעם קליינעם מלוכה׳לע כמעט דאָס איינציגע אָרט, וואָס איז גאַנץ געבליבען פון דעם מלחמה-שטורם, אַ מין אָאַזיס אין דעם מדבר פון חורבות און פערוויסטונגען.

נאָך נישט דערפאָהרענדיג עטליכע ווייאָרסט, האָב איך דערזעהן פאַר זיך אַ באַרגיגען אָרט, אַ גרויסע אייראָפּעישע שטאָדט, מיט גרויסע קירכען, פּאַלאַצען און מויערן.

פאָהרענדיג איבער די ברייטע בעלעבטע גאַסען מיט די גרויסע מאַגאַזינען פון אַלערליי עלעגאַנטע אַרטיקלען, זעהענדיג די רייכע מויערן, די האָטעלען, וואו מען קאָן קריגען אַ גוטען און זויבערן צימער, לעזענדיג אויף די ווענד די אַפישען וועגען אָוועגדען, קאָנצערטען ספּעקטאַקלען און אַנדערע פערוויילונגען, האָב איך זיך געפיהלט, ווי איך וואָלט געווען אַריבערגעטראָגען אין אַנ׳אַנדער וועלט. דערביי האָב איך בעמערקט ביי זיך אַ מאָדנע און שרעקליכע איבערלעבונג: איך האָב דערפיהלט אַז איך בענק נאָך די פערברענטע צוקאַליעטשעטע הייזער און רואינירטע וואוינונגען. אינסטינקטיוו האָט מיין בליק זיי געזוכט. און די הייזער מיט די גאַנצע פענסטער, די אָפענע מאַגאַזינען און די רוהיגע גאַסען, דאָס גאַנצע וואָכעדיגע לעבען האָט זיך מיר אויסגעוויזען ווי עטוואָס אוננאָרמאַלעס!... שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט אַז מיליטער-לייט, וועלכע זענען אַ געוויסע צייט

געווען אין קאמף און שטענדיג געזעהן פאר זיך הרוגים, צוקאליעטשעטע גופים און טייכען בלוט, בענקען נאך דעם. זיי ווייזט זיך אויס בלאס און נישט נארמאל דאס געוועהנליכע לעבען, וואו עס זענען נישטא קיין צוריסענע לייבער, וואו עס דונערן נישט קיין הארמאטען און ס'הערען זיך נישט קיין זיפצען און געשרייען...

אויב טשערנאוויץ האט נישט געליטען פון די שרפות און ארטילעריע-שיסעריי, איז פונדעסטוועגען די בעפעלקערונג, איבערהויפט די יודישע, גענוג אויסגעשטאנען פון דער מלחמה.

פאר דער מלחמה האט די שטאדט געהאט כמעט נײַנציג טויזענד איינוואוינער. פון זיי פינפאונצוואנציג—אכטאונצוואנציג טויזענד יודען. נישט קוקענדיג אויף דעם וואס די יודען זענען דארטען געווען א מינאריטעט, האבען זיי געשפילט אין שטאדט א דאמינירענדע ראל. דער גאנצער האנדעל און אינדוסטריע זענען געווען ביי זיי אין די הענד, די העכסטע שטעלען אין די אפיציעלע אנשטאלטען האבען פערנומען יודען. אין אוניווערזיטעט זענען די פראפעסארען און סטודענטען געווען מעהרסטענטייל יודען, אזוי, אז דער אוניווערזיטעט האט זיך געקאנט רעכענען פאר א יודישען: אין איהם איז די יודישע שפראך געווען אנערקענט אלס א נאציאנאלע און געווען גלייכבערעכטיגט מיט אנדערע שפראכען. אין די מיטעלע און פאלקס-שולען האבען יודען אויך געהאט אזעלכע רעכט, וועלכע זיי האבען נישט אין קיין שום אנדער לאנד. די שולען וואו יודישע שילער זענען געווען מעהר ווי קריסטליכע, האבען געפייערט שבת אנשטאט זונטאג.

דער בירגערמייסטער און א גרויסע טייל מיטגלידער פון מאגיסטראט זענען געווען יודען. אין שטאדט האב איך געטראפען פיל ערטער מיט יודישע נעמען: „הערצעל-פלאץ", „באראן הירש-גאס", „עמיל פראנצאז-גאס" און אנדערע. אין צענטער שטאדט געפינט זיך א פרעכטיג פאלקס-הויז מיט'ן אויפשריפט „בית עם", וואס האט געקאסט א האלבען מיליאן קראן. עס איז

דאָ אַ בית-יתומים, וואָס איז בעזאָרגט מיט אַ קאַפּיטאַל פון אַ מיליאָן.

דער אויפטראָג צווישען יודען און קריסטען איז געווען אַ פריינדליכער. מען האָט נישט געוואוסט פון אַנטיסעמיטיזם און נאַציאָנאַלע העצעריי. דער רב און דער בישאָף האָבען אין די יודישע און קריסטליכע ימים-טובים אָבגעגעבען איינער דעם צווייטען אָפּיציעלע וויזיטען.

די שטאָדט איז אַ נייע, עקזיסטירט קנאַפּע הונדערט יאָהרי מיט איהרע געפלאַנעוועטע גאַסען, אָהן אַ סטיל געבויטע, רייכע און גרויסע געביידעס, דערמאָהנט זי אַ ביסעל אָדעס. די אָנגע-פאָהרענע בעפעלקערונג האָט נישט בעשאַפען קיין בעשטימטע קולטור, קיין פעסטע יסודות. נישט די דייטשען, נישט די פאָ-ליאַקען און, וועניגער פאַר אַלץ, די אָרטיגע בעפעלקערונג, די בוקאָווינער רוטענער, האָבען דאָ נישט פערנומען די אויבער-מאַכט. אַזוי ווי דאָס גרעסטע טייל אינטעליגענץ איז געווען אַ יודישע, וואָלטען זיי געקאָנט שאַפען אַ הערשענדע יודישע קול-טורעלע סביבה. נאָר זיי האָבען דאָס נישט בעוויזען צו טהון, דערפאַר אָבער האָט זיך דאָ נישט געשאַפען און נישט געקאָנט זיך שאַפען קיין אַסימילאַטאָרישע שטרעבונג, פשוט דערפאַר, ווייל עס איז נישט געווען מיט וועמען צו אַסימילירען זיך. גיכער וואָלטען זיך געקאָנט די אַנדערע אינטעלעקטועלע עלעמענטען אַסימילירען מיט יודען, ווען די יודישע אינטעליגענץ וואָלט זיין מעהר נאַציאָנאַל געשטימט.

אויב עס איז ריכטיג כאָטש אַ העלפט דערפון, וואָס מען האָט מיר דערצעהלט פון דעם פריהערדיגען לעבען אין טשער-נאָוויץ, איז דאָרטען, ווי איבעראַל אין בוקאָווינע, געווען אַ יו-דישע עלדאָראַדאָ, אַ מין גן-עדן. מיט דער רוסישער אָקופּאַציע איז עס אַלץ פערניכטעט געוואָרען. די יודישע בעפעלקערונג איז געוואָרען צוזייהט און צושפּרייט. די איבערגעבליבענע זענען געוואָרען רואינירט. ביי יודען האָט מען אָבגענומען אַלע—נישט בלויז נאַציאָנאַלע און פּאָליטישע—נאָר אפילו עלעמענטאַרע מענש-

ליכע רעכט און דאָס ביסעל יודישע קולטור, וואָס דאָ האָט זיך געשאַפען, איז אינגאַנצען חרוב געוואָרען.

צום ערשטען מאָל האָט דער רוסישער חיל פערנומען די שטאָדט דעם 1 סעפטעמבער 1914. זענענדיג אָנגעשראָקען פון די אכזריות פון רוסישען חיל אין אַנדערע ערטער, זענען כמעט אַלע רייכערע און אינטעליגענטע יודען בעצייטענס אַוועק צוזאַמען מיט די עסטרייכער, לאָזענדיג אויף הפקר די וואוינונגען מיט דעם גוטס וואָס מען האָט קיין צייט נישט געהאַט מיטצונעהמען. פערבליבען איז נישט מעהר ווי אַ העלפט פון דער יודישער בעפעלקערונג. טראָץ אַלע ערוואַרטונגען, האָבען דאָ די אָקופּאַנטען געהאַלטען זיך אָנשטענדיג. פערבליבען זענען די רוסען אין שטאָדט זעקס וואָכען. דעם 15 אָקטאָבער זענען זיי אָבגעטראָטען, נעהמענדיג מיט זיך עטליכע צעהנדליג ערוב'ניקעס, מעהרסטענטייל יודען. אין אָנדערטהאַלבען חדשים אַרום, דעם 27 נאָוועמבער האָבען זיי זיך אומגעקעהרט און ווייטער פערבליבען צוויי מיט אַ האַלבען חודש. דער 17 פעברואַר 1915, האָבען זיי צום צווייטען מאָל פערלאָזען די שטאָדט. מיט אַ פּאָר וואָכען פאַר דעם, האָט דער גענעראַל-גובערנאַטאָר (יעווריעאינאָוו) אַרויסגערופען אין מאַגיסטראַט צוואַנציג פון די אָנגעזעהענסטע יודישע בעלי-הבתים, האָט געהאַלטען אַ שאַרפע רעדע וועגען „יודישען פעררראַט", אַרויפגעלעגט אויף דער יודישער בעפעלקערונג פאַר „פעררראַט" אַ קאָנטריבוציע פון פופציג טויזענד רובל און גענומען פון די צוואַנציג גערופענע זיבען—אַכט ערוב'ניקעס. די קאָנטריבוציע האָט מען אַריינגעטראָגען, נאָר די ערוב'ניקעס האָט ער נישט בעפרייט. אין עטליכע טעג אַרום האָט מען אַרעסטירט נאָך פיל יודען, מען האָט געזאַמעלט אַכצעהן טויזענד רובל און אַוועקגעטראָגען יעווריעאינאָוו'ן אַ מתנה, ער זאָל בעפרייען די אַרעסטירטע. נאָר ער האָט דאָס געלד נישט גענומען און די אַרעסטירטע אָבגעשיקט קיין רוסלאַנד.

צום דריטען מאָל האָבען די רוסען פערנומען די שטאָדט דעם 18 יוני 1916. דאָס מאָל איז פאָרגעקומען אַ פּאָגראָם, מען

האָט געריבעט די געוועלבער און צוויי טעג געשׂפור'ט אין די גאַסען. צום דריטען אַריינטריט פון רוסישען מיליטער איז אין שטאָדט פערבליבען פון איבער פינפאונצוואַנציג טויזענד יודישע איינוואוינער נישט מעהר, ווי דרייטויזענד פינפהונדערט, צווישען וועלכע עס האָבען זיך געפונען זעקסהונדערט פרעמדע, אָנגעקומענע פון די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך. (אין גאַנץ בוקאָווינע, חוץ סוטשאַווע און סערעט, זענען פערבליבען, ווי מען האָט מיר איבערגעגעבען, נישט מעהר ווי פופצעהן טויזענד יודען).

דאָס וואָס די שטאָדט איז גאַנץ געבליבען שרייבט מען צו דער ווירקונג פון אָרטיגען בישאָף. מען דערצעהלט אַז ער האָט זיך געווענדעט דורך פאָרשטעהער פון אַ נייטראַלער מלוכה צום רוסישען העכסטען הויפט-קאָמאַנדיר מיט דער בקשה צו שאַנעווען די שטאָדט, נישט באָמבאַרדירען און נישט פערברענען זי. ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט איינגעוויליגט—און טשערנאָוויץ איז גאַנץ געבליבען. דערפאַר האָט די רוסישע אַרטילעריע אָנגעווענדעט דעם גאַנצען פייער אויף דעם שטעדטעל סאַדיגורי, וועלכעס געפינט זיך דריי—פיער וויאָרסט פון טשערנאָוויץ, און האָט זי חרוב געמאַכט.

אַז איך האָב זיך צוגעקוקט נעהנטער צום אָרטיגען לעבען, האָב איך זיך איבערצייגט, אַז עס איז ווייט נישט אַזוי נאָרמאַל, ווי מיר האָט זיך געדאַכט פון ערשטען בליק. פאַר מיר האָט זיך ענטפלעקט דאָסזעלבע טראַגישע בילד, וואָס אין טאַרנאָפּאָל, לעמבערג און אַנדערע „גאַנץ געבליבענע" שטעדט. אָפענע מאַגאַזינען מיט עטליכע פערבליבענע אַרטיקלען אין די אויסשטעלונגס-פענסטער און אינעווייניג, אויף די פּאָליצעס, איז פּוסט. (דער איינציגער אַרטיקעל וואָס וואַרפט זיך אומעטום אין די אויגען, זענען די אָרטיגע זעהר שענע אייגענאַרטיגע אויסנייהונגען און קרושעוועס). קיין איין יובעליר אָדער לוקסוס-מאַגאַזין איז נישט צו טרעפען. אין דאָס פּובליקום וואָס פערפולט די גאַסען, איז דאָ אפשר אַ צעהנטע טייל ציווילע, די איבעריגע בעשטעהט פון רוסישען מיליטער, סאַניטאַרען, שוועסטער און אַנדערע אָנגעשטעלטע. די אַפּישען, אַז מען לייענט זיי

איבער אויפמערקזאַם, ווייזען אָן אויף ליבהאָבערישע ספּעקטאַק־לען און קאָנצערטען פון גאַנץ אומבעוואוסטע מוזיקאַנטען. די שענסטע און בעסטע וואוינונגען אין שטאָדט זענען פערנומען דורך העכערע מיליטער־לייט און בעפולמעכטיגטע פון די פער־באַנדען. מיר איז אויסגעקומען צו זיין אין צעהן אָדער מעהר אַזעלכע וואוינונגען. אַלע זענען זיי געווען יודישע. אין יעדער וואוינונג האָב איך געפונען אויף דער וואַנד הערצעלס פּאָרטרעט און אין שאַנק בראָקהאַוזס ענציקלאָפּעדיע.

איך האָב פערבראַכט עטליכע טעג אין טשערנאָוויץ, בע־זוכט אייניגע יודישע אַנשטאַלטען, אומשפּאַצירט איבער די גאַ־סען. מיך האָבען אָבגעשטעלט די אָנגעקלעבטע אויף די ווענד פעראָרדנונגען, אָהן אַ צאָהל בלעטלעך אין דייטש, פּויליש און רוטעניש. דאָ זענען פערבליבען די פעראָרדנונגען פון דער דיי־טשער מאַכט און פרידליך פערבליבען אין שכנות מיט די פער־אָרדנונגען פון די רוסען: אַ דייטשער בעפעהל צו פערזייהען די פעלדער און נעבען איהם אַ רוסישער: אַרויסגעבען דאָס גע־וועהר. ווייטער אַ דייטשער: מען זאָל נישט עסען קיין פיש פון די טייכען, ווייל זיי זענען פער׳סמ׳ט פון די הרוגים—און אַ רוסישער מען זאָל האַלטען אָפען די קלייטען און אַזוי ווייטער.

צווישען די גאַסען־דורכגעהער האָבען זיך אויסגעטיילט מיט זייער אויסזיכט און אַנצוג, קירגיזען און סאַרטען, וועלכע זע־נען אין אַ גרויסער צאָהל געבראַכט געוואָרען פון זייערע סטעפּעס, אַהער און אין גאַליציע אויף אַרבייט, רייניגען און פערריכטען די וועגען. וואו איך בין געפאָהרען האָב איך זיי בעגעגענט. נאָר איבערהויפּט זענען זיי געווען פיל אין טשערנאָוויץ. געהען אום מחנות׳וויז אין זייערע וואַרימע כאַלאַטען, מיט הויכע שפּי־ציגע היטלען, מיט ענטבלויזטע ברוסטען ביים שטאַרקסטען פראָסט. אָבגעברענטע פון דער זון, מיט אַ פערשטיינערטען אויסדרוק אויף זייערע ווי פון בראָנז אויסגעגאָסענע פּנים׳ער, מיט די פונאַנדערגעשוואומענע, אויף אונזער בליק, העסליכע און אומגעלומפּערטע פּנים־שטריכען. צוקוקענדיג זיך, האָב איך בע־מערקט אַנ׳אויסערגעוועהנליכע צייכנונג אין די שטריכען, זעהר

אַ דינע און אַנ׳אײדעלע, װי די אָנגעצײכענטע עסקיזען פון די אַלטע מאָלער. אָנשטאָט די שאַרפע, בעשטימטע און גראָבע צײכענס פון די אײראָפּעישע פּנים׳ער, זענען דאָ די שטריכען קוים אָנגעצײכענט, מיסטיש נישט פערענדיגט. װאָס מעהר איך האָב זיך צוגעקוקט, אַלץ אינטערעסאַנטער האָבען זײ מיר אויסגע-װיזען.

פאָהרענדיג קײן טשערנאָװיץ, האָב איך זיך אָנגעשטויסען אין װעג אויף אַ סצענע װי בײ אַ מחנה אַרבײטענדע סאַרטען איז געשטאַנען אַנ׳עלטערער פּראַפּאָרשטשיק און מיט אַ װילדען פּעס געשריען אויפ׳ן אויפזעהער איבער די סאַרטען, אַנ׳אַלטען אונטעראָפּיציר, געזידעלט איהם מיט די שענדליכסטע װערטער און געשריען: „מעגסט פּגר׳ן, פּגר׳ן, הינטישער זוהן, נאָר מײן בעפעהל זאָלסטו מקיים זײן!!" דער געשרײ האָט זיך פונאַנדער-געטראָגען װײט איבער די טויטע װײסע פעלדער, דער אונטער-אָפּיציר איז געשטאַנען װי אַ פערשטײנערטער מיט אויסגעשטאַרצ-טע אויגען און די סאַרטען האָבען אומבעװעגט און גלײכגילטיג צוגעקוקט.

דאָ אין שטאָדט האָבען די סאַרטען אומגעשפּאַצירט איבער די גאַסען לאַנגזאַם, װאַקלענדיג זיך פון אײן זײט אויף דער אַנ-דערער, אַלץ מיט די ענטבלויזטע ברוסטען, אָבגעשטעלט זיך בײ יעדער אויסשטעלונג אין די פענסטער פון די מאַגאַזינען, גע-טײטעלט מיט די פינגער אויף די חפצים און הילכיג געלאַכט. אין זײער געלעכטער האָט זיך געפיהלט אַ ביטול. פערשטעהט זיך, איך האָב נישט געװאוסט װעגען װאָס זײ רײדען און פון װאָס זײ לאַכען. נאָר נאָך זײער געשאָקעלטען גאַנג, נאָך זײער רו-היגקײט און דעם געלעכטער, האָט מען געקאָנט דרינגען אַז די אײראָפּעישע קולטור, מיט װעלכער זײ האָבען זיך דאָ צום ערשטען מאָל צוזאַמענגעשטויסען, האָט זײ נישט בעצױבערט, נישט אַרויסגערופען צו זיך קײן עהרענפורכט.

איך האָב זיך בעקענט מיט די פאָרשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג. מיט די עטליכע כלל-טהוער װעלכע זענען די גאַנצע צײט פערבליבען אין טשערנאָװיץ און אַריבערגעטראָגען

אַלע פלאָגען און דעם יאָך פון דער רוסישער אָקופּאַציע. איך האָב דאָ געפונען אַ נישט-אָפיציעל פונקציאָנירענדען קאָמיטעט, אין וועלכע עס זענען אַריין די ה"ה מאַרעק פּיש, אַ רייכער קרעמער, ירמיהו סיקאָפאַנט, דער פערוואַלטער פון בית יתומים, דוד שעכנער, שמעון סאַס, הערש רימער און לעאָ הערשמאַן.

דאָ האָב איך בעגעגענט גאָר אַנ׳אַנדער אויפטראָג צו דער הילפס-טעטיגקייט, ווי אין אַנדערע ערטער.

—מיר זענען זעהר צופרידען, וואָס מיר האָבען ביז איצט נישט בעקומען קיין הילף פון קיעוו: האָבען זיך ביי אונז נישט געשאַפען קיין שנאָרער,—האָט מיר געזאָגט ה׳ פּיש.

ער האָט מיר דערצעהלט, אַז די שטאָדט נויטיגט זיך נישט אין הילף. אמת, די רייכערע זענען אָבגעפּאָהרען, די פערבלי-בענע זענען רואינירט פון דער מלחמה, פון די רעקוויזיציעס און גזילות, פונדעסטוועגען איז מען נאָך אימשטאַנד אויפצוהאַל-טען די אייגענע אָרימעלייט, אפילו די היימלאָזע, צווישען וועל-כע עס זענען דאָ ביי פינפהונדערט נויטבעדערפטיגע. צו דעם צוועק האָט מען געזאַמעלט אין שטאָדט דרייסיג טויזענד קראָן. אַז ביי דעם יודישען שפּיטאָל האָבען זיך אויסגעשעפּט די מיט-לען און עס האָט געהאַלטען דערביי ער זאָל זיך פערמאַכען, האָט מען אין איין שעה געזאַמעלט פון זיינעטוועגען זעקס-טויזענד פינפהונדערט קראָן.

די אַנדערע מיטגלידער פון קאָמיטעט האָבען אַרויסגעזאָגט אַנ׳אַנדער מיינונג. זיי האָבען גערעכענט, אַז אָהן זייטיגער הילף וועט מען נישט אויסקומען. די שטאָדט ווערט אַלץ אָרימער און די וואָס קאָנען געבען, זאָגען זיך אָב. ווען עס וואָלט זיין אַנ׳-אָפיציעל ערלויבטער קאָמיטעט, וואָלט מען געקאָנט אַרויפלעגען אַ צוואַנגס-אָבצאָהלונג. איבערהויפּט איז עס נויטיג צו פסח. אָבער דער גענעראַל-גובערנאַטאָר וויל בשום אופן נישט ערלויבען דאָ צו גרינדען אַ קאָמיטעט. די איינציגע האָפנונג איז געבליבען אַז איך, ווי אַ פאָרשטעהער פון קיעווער קאָמיטעט, וועל אפשר דאָס פועל׳ן ביי איהם. איך האָב געהאַט פון ה. ד. מאַרגאָלין פון קיעוו, אַ רעקאָמענדאַציע צו טרעפּאָווס אַדיוטאַנט, פּאָלקאָוו-

ניק קרילאָוו, וועלכער האָט מיר געקאָנט בעהילפיג זיין אין דעם ענין.

אָבזאָגענדיג זיך פון דירעקטע הילף פון קיעווער קאָמיטעט, האָבען די טשערנאָוויצער כלל-טוהער מיך געבעטען פועל'ן ביים קיעווער קאָמיטעט ער זאָל געבען אַ הלואה פאַר די פרויען פון די רעזערוויסטען. די פרויען האָבען פון דער עסטרייכישער רעגירונג ביכלעך, לויט וועלכע זיי דאַרפען בעקומען אַ מאָנאַטליכען געהאַלט. איצט, בעת דער אָקופּאַציע, קאָנען זיי עס נישט בעקומען. נאָר דאָס געלד איז זיכער און וועט אויסגעצאָהלט ווערען פון דער רעגירונג ווי נאָר עס וועט געשלאָסען ווערען שלום. דערום האָט מען בעשטימט צונויפצושטעלען אַ פאָנד אויף אַרויסצוגעבען, אונטער'ן משכן פון די רעזערוויסטען-ביכלעך, הלואות פופציג פראָצענט פון דעם וואָס עס קומט אויף די ביכלעך. מען האָט פאָרגעלעגט זאַמלען צו דעם צוועק אין טשערנאָוויץ עטליכע צעהנדליג טויזענד קראָן און בעטען דעם קיעווער קאָמיטעט ער זאָל אויך אַזויפיל אויסלייהען, אונטער דער אחריות פון דער אָרטיגער יודישער געמיינדע.

עס איז געוואָרען איינגעאָרדענט ביים ה' סיקאָפּאַנט אַ פערזאַמלונג פון אַ מענשען צעהן—צוועלף, רייכערע בעלי-הבתים וועלכע האָבען אונטערגעשריבען אויפ'ן לייה-פאָנד צוואַנציג טויזענד קראָן. איך האָב צוגעזאָגט בעטען ביים קיעווער קאָמיטעט אַן'עהנליכע סומע. ליידער אָבער האָב איך עס נישט געקאָנט אויספיהרען. אַז איך בין געקומען אין קיעוו איז די פינאַנסיעלע לאַגע פון קאָמיטעט געוועזען אַזאַ קריטישע, אַז ביי זיין בעסטען ווילען האָט ער נישט געקאָנט פערהעכערן זיין ביודזשעט מיט אַזאַ סומע.

די ה"ה פיש און סיקאָפּאַנט האָבען מיר פיל דערצעהלט וועגען דעם, וואָס די יודישע בעפעלקערונג איז דאָ אויסגעשטאַנען און שטעהט אויס פון דער רוסישער מאַכט. באַלד ווי די רוסען זענען אַריין האָבען זיי אַרויסגעיאָגט די יודישע בעאַמטע פון אַלע אַנשטאַלטען, האָבען פונאַנדערגעלאָזען די יודישע קהילה. דעם בירגערמייסטער, אַ יוד, ד"ר ווייסעלבערג האָ-

בען זיי אַרעסטירט און אַוועקגעשיקט קיין טאָמסק (דערווייל געפינט ער זיך אין קיעוו). צוזאַמען מיט איהם האָבען זיי פערשיקט אַ יודישען רעדאַקטאָר פון אַנ'אָרטיגער צייטונג, ד״ר מענשעל. פאַר אַ בירגערמייסטער האָבען זיי בעשטימט אַ פערדעכטיגע פערזענליכקייט וועלכע האָט אַרויסגעוויזען מאָסקוואָפילישע נייגונגען, וויטעק. דער נייער בירגערמייסטער האָט אָרגאַניזירט אַ סיסטעמאַטישע בערויבונג פון די יודען. אַזוי ווי דער מאַגיסטראַט האָט נישט קיין מיטלען, האָט ער מיט דער ערלויבעניש פון גענעראַל־גובערנאַטאָר גענומען רעקווידירען סחורות פון די געוועלבער, פון וועלכע די בעלי־הבתים זענען אָבגעפאָהרען. די רעקווידירטע סחורות פערקויפט מען, דאָס געלד נעהמט דער מאַגיסטראַט און פערשרייבט עס אויפ'ן חשבון פון בעל־הבית ווי אַ חוב פון דער שטאָדט. דאָס איז אָפיציעל. און נישט אָפיציעל געהט אַ סיסטעמאַטישע גזילה. מען פערשרייבט אַ צעהנטע טייל פון די סחורות וואָס מען רעקווירירט. דער בירגערמייסטער האָט ביי זיך אַ גאַנצע קאָמפּאַניע, מיט אַ דייטשער פרוי פישער בראש, וועלכע פערקויפט די סחורות פאַר גוטע פרייזען און אויפ'ן רעכנונג פון בעל־הבית פערשרייבט מען אַנדערע פרייזען, פינף—זעקס מאָל קלענערע. קיין שום קאָנטראָל איז נישטאָ, דער בירגערמייסטער איז יד אחת מיט די אָרטיגע טשינאָווניקעס און מען לעבט אָן מיליאָנען. חוץ דעם רייסט מען אויף ביינאַכט געוועלבער און מען פיהרט אַרויס פון דאָרט די סחורות. דאָס טהוען שוין סאָלדאַטען.

צום גענעראַל־גובערנאַטאָר האָב איך זיך געדאַרפט ווענדען נישט בלויז וועגען אַנ'ערלויבעניש צו גרינדען קאָמיטעטען, נאָר אויך וועגען אַנדערע אָנגעלעגענהייטען. עס איז געווען שוין אַרום פורים און עס איז אַרויסגעטראָטען די פראַגע וועגען מצה פאַר די נויטבעדערפטיגע און פאַר די יודישע סאָלדאַטען פון די אַרמעען וואָס האָבען זיך געפונען אויפ'ן פראָנט. צוזאַמען מיט'ן ה' האָמעלסקי האָבען מיר געמאַכט אַ סמעטע, זעהר אַ קאַרגע, און עס איז אויסגעקומען אַז ווענינגסטענס, מוזען מיר האָבען אויף פסח פופציג טויזענד רובל. דאָס געלד האָבען מיר געהאָפט

צו בעקומען פֿון קיעווער קאָמיטעט. אָבער דאָ איז געגאַנגען נישט נאָר אין געלד. אין גאַנצען אָקופּירטען געגענד איז געווען שטרענג פֿערבאָטען אַריבערצופֿיהרען מעהל פֿון איין אָרט אין אַנדערן און פֿיל שטעדט און שטעדטלעך האָבען איבער דעם געקאָנט בלייבען אָהן מצה. דער גזשימאַלאָווער קאָמיטעט האָט זיך גענומען קריגען פּסח'דיג מעהל פֿאַר דער שטאָדט און די נעהנטערע ערטער פֿאַר אַ ביליגערען פּרייז. אויך טאַרנאָפּאָל איז געווען בעזאָרגט מיט מעהל. דאָרט האָבען זיך אפילו געפֿונען סוחרים וואָס האָבען אונטערגענומען צושטעלען פּסח'דיג מעהל פֿאַר גאַנץ גאַליציע און בוקאָווינע, אויב מען וועט בעקומען אַנ'ערלויבעניש אַריבערצופֿיהרען עס. מיר האָבען אויסגערעכענט, אַז עס איז נויטיג פֿון דרייהונדערט און פֿופֿציג—ביז פֿיערהונדערט זאַק מעהל.

ביי טרעפּאָוו'ן האָב איך געדאַרפֿט בעטען די ערלויבעניש אויף אַריבערצופֿיהרען דאָס מעהל, מען זאָל אָבלאָזען אויף פּסח אין די נאָהנטסטע שטעדטלעך די יודישע סאָלדאַטען וועלכע שטעהען נישט ביי די רעכטע פּאָזיציעס, און ערלויבען איבערשיקען די סאָלדאַטען אויף די פּאָזיציעס מצה.

איידער געהן צו טרעפּאָוו'ן האָב איך זיך געזעהן מיט דעם פּאָלקאָווניק קרילאָוו. מאַרגאָלינס רעקאָמענדאַציע האָט אויף איהם געמאַכט אַנ'איינדרוק. ער האָט זיך פֿאַר מיר אַרויסגעזאָגט ווי אַ הייסער יודענפֿריינד, אויסגעדריקט די גרייטקייט משתדל צו זיין זיך ביי טרעפּאָוו'ן ער זאָל ערפֿילען מיינע בקשות. דערביי אָבער האָט ער מיר מיט אַ זיפֿץ פֿערטרויט, אַז טרעפּאָוו איז זעהר צוגעשטויסען געגען די אָרטיגע יודען פֿאַר זייער פֿיינדליכען בעציהען זיך צו די רוסען און עס וועט שווער זיין ביי איהם עטוואָס צו פּועל'ן. פֿונדעסטוועגען האָט ער מיר געראַטען פּרובען זיך. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט ער מיר מודיע געווען אַז דער גענעראַל-גובערנאַטאָר האָט איינגעוויליגט מיך אויפֿצונעהמען און בעשטימט אַ שעה ווען איך זאָל צו איהם קומען.

אויפֿגענומען האָט מיך טרעפּאָוו זעהר קאַלט, שטעהענדיג

אין זאל און נישט דערלאַנגענדיג די האַנד. ער האָט מיך גע-
בעטען איך זאל איהם קורץ אַרויסזאָגען וואָס איך פערלאַנג. אַז
איך האָב אָנגעהויבען ריידען וועגען אַנ׳ערלויבעניש צו אָרגאַ-
ניזירען הילפס-קאָמיטעטען, האָט ער מיר איבערגעשלאָגען מיט
אונגעדולד:

—אָבער וועגען דעם האָט מען זיך דאָך שוין געווענדט
צו מיר און איך האָב קאַטעגאָריש אָבגעזאָגט. איך קאָן נישט
ערלויבען אַז אין אַ בעזיגט לאַנד זאָל די בעפעלקערונג, וועלכע
טראָגט זיך אויף צו אונז זעהר פיינדליך, האָבען איהרע אָרגאַ-
ניזאַציעס.

—אין גאַנץ גאַליציע זענען אַזעלכע קאָמיטעטען ער-
לויבט,—האָב איך זיך אָבגערופען.

—וואָס אין גאַליציע טהוט זיך דאָס געהער מיך נישט אָן.
און איך רעכען אַז עס איז טאַקי אַ נאַכלעסיגקייט, וואָס זיי
זענען דאָרט ערלויבט.

—זיי פונקציאָנירען דאָרט שוין מעהר ווי אַ יאָהר און די
אָרטיגע מאַכט איז זעהר צופרידען מיט זייער טעטיגקייט, וועל-
כע זי געפינט פאַר נוצליך.

—דאָרטען איז אפשר אַזוי און דאָ איז אַנ׳אַנדער לאַגע.

—איך מוז אייך זאָגען,—האָב איך ווייטער גע׳טענה׳ט,—
אַז דאָ האַנדעלט זיך וועגען אַ פראַגע וועלכע איז וויכטיג נישט
נאָר פאַר דער אָרטיגער בעפעלקערונג, נאָר אויך פאַר דער
אַרמעע. דאָרט וואו עס זענען נישטאָ קיין קאָמיטעטען און די
בעפעלקערונג איז נישט בעזאָרגט מיט די נויטיגסטע לעבענס-
מיטלען ברעכען אויס כאָלערא און טיפוס-עפידעמיעס, וועלכע
פערשפרייטען זיך אין דער אַרמעע.

—אָבער אום גאָטעס ווילען!—האָט ער אויסגעשריען צו-
רייצט,—וואָס דערצעהלט איהר מיר וועגען דער נויט פון דער
בעפעלקערונג? איך ווייס נישט ווי אין גאַליציע איז, אָבער דאָ
איז די יודישע בעפעלקערונג רייך, אָנגעשטאָפט מיט גאָלד און
נויטיגט זיך נישט אין הילף. די עטליכע אָרימעלייט וועלכע מען

דאַרף בעהילפֿיג זיין, קאָן מען בעזאָרגען אויפ'ן פּריוואַטען אופן אָהן קאָמיטעטען און אָרגאַניזאַציעס.

זעהענדיג אַז עס איז נישט צו מאַכֿען, בין איך אַריבער צו די אַנדערע פֿראַגען: וועגען אַנ'ערלויבעניש צו ברענגען מעהל און בעפֿרייען די סאָלדאַטען אויף פסח. נאָר טרעפּאָוו האָט מיר געענטפֿערט, אַז דאָס געהט נישט אַריין אין זיין קאָמ־פּעטענץ און וועגען דעם דאַרף איך זיך ווענדען צום נאַטשאַל־ניק פֿון שטאַב פֿון דער אַרמעע, אין קאַמעניעץ פּאָדאָלסק.

פֿאַר'ן אַוועקגעהן האָב איך זיך אומגעקעהרט צו דער פֿראַגע וועגען די קאָמיטעטען. האָב אויפֿגעוויזען טרעפּאָוו'ן אַז נישט ערלויבענדיג זיי צו אָרגאַניזירען, שטעלט ער אַוועק דעם קיעווער קאָמיטעט אין אַ פּערצווייפֿעלטער לאַגע. דער קאָמיטעט איז ערלויבט, אָנערקענט ווי אַ נוצליכֿע אַנשטאַלט, בעקומט שטי־צע פֿון דער רעגירונג. נישט האָבענדיג אין בוקאָווינע קיין הילפֿס־קאָמיטעטען, קאָן ער דאָ נישט פֿיהרען קיין נאָרמאַלע הילפֿס־אַרבייט.

דער אַרגומענט האָט אַ ביסעל מעהר געווירקט אויף טרע־פּאָוו'ן.

—דערלאַנגט מיר אַנ'אויספֿיהרליכען בעריכֿט וועגען אייער בקשה, וועל איך זיך מישב זיין,—האָט ער מיר געענטפֿערט.

אַז איך בין אַרויס פֿון זאַל, איז צו מיר אונטערגעקומען קרילאָוו און שטיל איינגערוימט:

—זאָל זיך צו איהם ווענדען דער קיעווער קאָמיטעט מיט אַ שריפֿטליכֿער ביטע, זאָלען זיין די אונטערשריפֿטען פֿון מאַר־גאָלין און בראָדסקי. ער קען זיי. איך וועל אויך בעהילפֿיג זיין.

צוליב דעם, ווי אויך צוליב די פֿאָרשטעהענדע השתדלות אין שטאַב אין קאַמעניעץ, האָב איך געדאַרפֿט פֿאָהרען אין קיעוו. איך האָב צוגעגרייט אַ בעריכֿט וועגען מיין טעטיגקייט פֿאַר די פּאָר חדשים וואָס איך בין אַרומגעפֿאָהרען, אַ פּלאַן פֿון דער ווייטערדיגער אַרבייט און די סמעטע אויף פסח און צוגעגרייט זיך צו פֿאָהרען. נאָר פֿריהער האָב איך בעזוכֿט די חרוב'ע שטאָדט סאַדיגורע וועלכֿע געפֿינט זיך ביי טשערנאָוויץ.

יד

סאַדיגורע איז שוין אַ צייט מיט יאָהרען די רעזידענץ פון אַ משפחה גוטע יודען וואָס פיהרט איהר יחוס פון בעל-שמ׳ס גרעסטען תלמוד, ר׳ בער מעזעריטשער. דער גרינדער פון דער סאַדיגורער דינאַסטיע, דעם מעזעריטשערס איינ־יקעל, ר׳ שלום שכנא פּאָגרעבישטשער איז געווען אַ גרויסער בעל-מקובל און אַנ׳אייגענאַרטיגע פערזענליכקייט. ער האָט זיך געקליידט אייראָ-פעיש און געפיהרט אַ ברייט-אַריסטאָקראַטיש לעבען, אויפ׳ן שטיי-גער פון אַמאָליגע פוילישע מאַגנאַטען. זיין זוהן, דער בעוואוס-טער ר׳ ישראל רוזשינער וואָס האָט זיך צום ערשטען בעזעצט אין סאַדיגורע, האָט איבערגעשטיגען דעם פאָטער סיי אין פער-זענליכער גרויסקייט, סיי אין זיין אויפפיהרונג. די לעגענדע, וואָס דערצעהלט וועגען רוזשינער אַ סך מופתים און פערזיכערט, אַז צו איהם איז אַריבער די נשמה פון בעל-שם, קאָן זיך נישט אָבוואונדערן פון זיין ברייטען און רייכען אַרט לעבען. זיין הויף איז געווען עהנליך צו אַ קייזערליכען: ביים טיש ביי איהם האָט שטענדיג געשפּילט אַ קאַפּעליע פון פיערצונצוואַנציג כלי-זמרים; אַרויספאָהרען פלעגט ער נישט אַנדערש ווי אויף זעקס פערד נאַ-שפּיץ. דער זוהן און אייניקעל האָבען איבערגענומען זיין שטייגער לעבען, און דער סאַדיגורער הויף האָט גע׳שמ׳ט פאַר דעם רייכסטען און איידעלסטען רבי׳שען הויף.

די מלחמה, וואָס האָט פערוויסט אַזוי פיל יודישע שטעט, האָט חרוב געמאַכט אויך דעם סאַדיגורער הויף מיט זיין איי-גענאַרטיגען לעבען, מיט זיינע גרויסע, פון דורות געזאַמעלטע אַלטערטימליכקייטען, סיי מאַטעריעלע, סיי גייסטיגע.

פאַר דער מלחמה האָט סאַדיגורע געהאַט אַ בעפעלקערונג פון בערך צעהן טויזענד נפשות, דריי פערטעל פון זיי—יודען. בעת דאָס רוסישע מיליטער האָט אין סעפּטעמבער 1914, צום ערשטען מאָל פערנומען סאַדיגורע, איז דאָרט פאַרגעקומען אַ

שרעקליכער פאָגראָם. אַלע יודישע הייזער און געוועלבער זע- נען צורויבט געוואָרען, אַ סך יודען דער׳הרג׳עט און פער- וואונדעט.

דער פאָרזיצענדער פון דער אָרטיגער יודישער קהילה און געהילף פון שטאָדט-גאָלאָווע, אַ רייכער און געעהרטער מאַן, קליין לייב רעטטער און נאָך דריי יודען זענען גע׳הרג׳עט גע- וואָרען בעת זיי האָבען פערטיידיגט זייערע פרויען און טעכטער פון שענדונג. חוץ אַ הונדערט יודישע פרויען וועלכע דער אָר- טיגער אַפּטייקער האָט בעהאַלטען ביי זיך אין קעלער, וואו זיי זענען אָבגעזעסען דריי טאָג אָהן שפּייז און וואַסער, זענען אין שטאָדט אַלע פרויען, יונג און אַלט, אָהן אויסנאַהם, פערגוואַל- טיגט געוואָרען. אין אומגעגענד האָט אַנ׳אָפיציר אַוועקגעפיהרט ביים גוטבעזיצער אליקום גאַסטאַנטער צוויי טעכטער. ביי ווייַ- סענבערגער האָט מען אַוועקגעפיהרט אַ טאָכטער. מען זאָגט אַז מען האָט זיי אין אַ פּאָר טעג אַרום אומגעקעהרט.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָבען די רוסען פערלאָזען די שטאָדט. ביי זייער צווייטען אָנקומען, אין דעצעמבער דעמזעל- בען יאָהר, זענען כמעט אַלע יודען אַנטלאָפען, מעהרסטענטייל קיין טשערנאָוויץ. זייער האָב און גוטס איז פערבליבען אויף הפקר און געוואָרען צורויבט דורך די פּויערים פון די אַרומיגע דערפער. די עטליכע יודען וואָס זענען פערבליבען זענען אויס- געשטאַנען גרויסע ענוים און בלבולים.

אינטערעסאַנט איז דער בלבול, וואָס איז געמאַכט געוואָ- רען אויף צוויי יודען, יצחק שמאַטניק און שמואל זאַגרעבעלסקי (אַ רוסישער אונטערטאַן). מען האָט זיי ביידען אַרעסטירט וויל אין אַ שפּייכלער אין רבי׳נס הויף, וואו זיי האָבען געוואוינט, האָט מען געפונען אַ טעלעפאָן-אַפּאַראַט. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזען אַז בשעת עס איז אָנגעקומען די ערשטע אָבטיי- לונג פון רוסישען מיליטער, האָט מען ביים רבי׳ן אין הויז גע- פונען אַ טעלעפאָן, וואָס איז געווען צוזאַמענגעבונדען מיט טשער- נאָוויץ. האָט מען די דראָטען צוריסען און דעם אַפּאַראַט אַרויס- געוואָרפען אין שפּייכלער. אַז אין אַ צייט אַרום איז אָנגעקומען

אַ צווייטע אָבטיילונג און האָט געפונען דעם אַפּאַראַט, האָט מען בעשולדיגט שמאַטניק'ן און זאַגרעבעלסקי'ן, אַז זיי האָבען דורכ'ן אַפּאַראַט אויפגעטראָגען זיך מיט די עסטרייכער, וועלכע האָבען זיך דאַן געפונען אין טשערנאָוויץ און מיטגעטיילט זיי מלחמה-סודות. מען האָט ביידען איבערגעגעבען צו אַ מיליטער-פעלד-געריכט. אָט איז זיין פּסק-דין:

„1915 יאָהר, מאַי 16 טאָג. לויט דעם בעפעהל פון זיין קייזערליכען מאַיעסטעט, האָט דער מיליטער-פעלד-געריכט אין אַ צוזאַמענשטעל פון: פּאָרזיצענדען פון געריכט, קאָמאַנדיר פון טיורקמענער רייטער-פּאָלק, פּאָלקאָווניק דראָזדאָווסקי און מיטגלי-דער—שטאַב-אָפיציר אויף שליחות ביים קאָרפּוס-אינטענדאַנט, קאַ-פּיטאַן טשעקערולקוש, אָבער-אָפיציר אויף שליחות ביים קאָר-פּוס-אינטענדאַנט, קאַפּיטאַן זשוריאַרי, פּערוואַלטער איבער דער בעל-הבתישקייט פון בריגאַדען-לאַזאַרעט ביי דער 29 בריגאַדע, קאַפּיטאַן שעלאָוואויעוו און דעם עלטערן אַדיוטאַנט פון קאָרפּוס-שטאַב, פּאָרוטשיק אַמעטיסטאָוו, ביי דעם געשעפטספיהרער, פּראַפּאָרשטשיק זוסמאַן—בעטראַכטענדיג דעם ענין וועגען דער בעשולדיגונג פון איצעק שמאַטניק און שמואל זאַגרעבעלסקי אין פערברעכערישע מעשים, וועלכע זענען פאָרויסגעזעהן אין דעם 13 סטאַטיאַ „בעשולדיגונגס-אוסטאַוו" און דער 2-טער טייל פון 241 סט. פון XXII בוך „פעלד-געריכט-דינים" פון 1869 יאָהר, 4-טע אויסגאַבע—האָט זיי אָנערקענט אונשולדיג אין דעם אַז זיי האָבען, צוזאַמענדיג זיך פריהער מיט איינאַנדער, אין סוף אַפּריל 1915 יאָהר, אין דער צייט פון דער רוסיש-עסטריי-כישער מלחמה, פון אָרט סאַדיגורע, וואו עס האָט זיך געפונען רוסיש מיליטער, דורך אַ טעלעפאָן וואָס האָט זיך געפונען ביי זיי אין וואוינונג און געווען בעהעפט מיט טשערנאָוויץ, וואו עס האָט זיך געפונען עסטרייכישער מיליטער, מיטגעטיילט די לעצטע אַלערליי ידיעות וועגען צאָהל און אָרט-געפינונג פון דעם רוסי-שען מיליטער—ווייל די בעשולדיגונג איז נישט דערוויזען.

און דערום, אויפ'ן סמך פון 1309 סט. און הוספה VII!

און 1376 און 676 פון XXIV „בוך פון מיליטער-פעלדגעריכטען” 1869 יאָהר, האָט ער גע'פסק'ענט:

די בעשולדיגטע איצעק שמאַטניק און שמול זאַגרעבעלסקי זענען אָנערקענט דורכ'ן געריכט פאַר פרייגעשפּראָכען.

אונטערגעשריבען: פּאָרזיצענדער פון געריכט, פּאָלקאָווניק דראָזדאָווסקי. די מיטגלידער: קאַפּיטאַן טשעקערולקוש, זשוריאַרי, שעכאָוואויעוו, אַמעטיסטאָוו”.

נישט קוקענדיג אויף דעם, האָט מען די פרייגעשפּראָכענע אָפּגעשיקט קיין רוסלאַנד, זאַגרעבעלסקי'ן איבערגעלאָזען אין אין טורמע אין קיעוו און שמאַטניק'ן פערשיקט קיין סיביר.

ווי נאָר איך בין אַרויסגעפאָהרען פון טשערנאָוויץ, האָב איך פון דערווייטען דערזעהן דאָס בילד פון דער חרוב'ער שטאָדט. אַ גאַנץ פעלד מיט הויכע, האַלב פעררויכערטע קוימענס—סקעלעטען פון פערברענטע הייזער, האַלב איינגעפאַלענע ווענד מיט פּוסטע לעכער אויפ'ן אָרט פון די פענסטער און טהירען, בערג ציגעל, ליים און צונויפגעדרעהטער, איבערגעברענטער בלעך, די שטאָדט גופא האָט אויסגעזעהן נאָך שרעקליכער, כמעט נישט צו דערקענען, וואו עס זענען פריהער געוועזען גאַסען. אַלץ האָט זיך ווי צונויפגעשמאָלצען אין איין חורבן.

איך בין אַרומגעפאָהרען די גאַנצע שטאָדט און קיין איין יוד נישט בעגעגענט. די עטליכע יודישע הייזער וואָס זענען געוועזען נישט אינגאַנצען חרוב, און די פערבליבענע קראָמען אין מאַרק, האָבען פערנומען אָרטיגע און אָנגעקומענע קריסטען, וואָס האָבען קיין יודען אפילו אין שטאָדט נישט אַריינגעלאָזט. די קראָמען, אויף וועלכע עס זענען נאָך פערבליבען די שילדען מיט יודישע נעמען, זענען אָפען, נאָר אין זיי זיצען קריסטליכע פרויען. אַ מאַנופאַקטור-קראָם איז פערוואַנדעלט אין אַ ברויט-קראָם, און אין אַ גאַלאַנטעריי-קראָם פערקויפט מען חזיר.

איך בין געפאָהרען קיין סאַדיגורע אין אַ מיליטערישען אויטאָמאָביל צוזאַמען מיט אַ יודישען מיליטער-אַרצט פון אַ לאַ-

זאַרעט וואָס איז געשטאַנען אין טשערנאָוויץ, ד״ר ראַטני. איך האָב אויך מיטגענומען אַ סאַדיגורער יוד, אַ מלמד, וועלכער איז די גאַנצע צייט געווען אין טשערנאָוויץ און קיין איין מאָל נישט געוואַגט אַריינצוקומען אין סאַדיגורע, מורא האָבענדיג פאַר די סאָלדאַטען און די אָרטיגע גוים. דער יוד האָט מיר פאַרגעלעגט קויפען ביי איהם זעלטענע אַלטע ספרים וועלכע ער האָט בעהאַלטען אין סאַדיגורע. ער האָט געוואוסט, אַז זיין הייזעל אין עק שטאָדט איז נישט פערברענט און האָט נישט געצווייפעלט אַז זיינע ספרים זענען גאַנץ.

—איך האָב זיי אַזוי בעהאַלטען, אַז דער מחבל אַליין וועט זיי נישט געפינען,—האָט ער זיך בעריהמט.

זיין הייזעל איז טאַקי גאַנץ געבליבען, נאָר געשטאַנען אָהן טהיר און פענסטער. אינעווייניג איז געווען שטרוי און פערד-מיסט.

דער יוד האָט ווי אַ מטושטש׳ער געקוקט אויפ׳ן הייזעל. ער האָט עס קוים דערקענט.

—וואו זשע זענען בעהאַלטען אייערע ספרים?—האָב איך איהם געפרעגט.

—אויפ׳ן בוידעם...—האָט ער געענטפערט מיט אַ דערשלאָגענעם קול.

מיר האָבען געקראָגען אַ לייטער און אַרויפגעקלעטערט אויפ׳ן בוידעם. וואו ספרים! אפילו די ציגעל פון קוימען זענען צונומען.

דער יוד איז געשטאַנען אויפ׳ן בוידעם אָבהענדיג, נידערגעשלאָגען און געקוקט אין אַ ווינקעל וואו ער האָט בעהאַלטען די ספרים. ער האָט זיי פערלעגט מיט ציגעל און נישט געצווייפעלט אַז קיינער וועט זיי דאָרט נישט אָבזוכען. ער איז געווען שרעקליך איבערראַשט און מיט אַנ׳אַראָבגעלאָזענעם קאָפ אַוועק צוריק אין טשערנאָוויץ צופוס.

איך בין אַוועק צום רבי׳נס הויף, וועלכער געפינט זיך במעט אין עק שטאָדט.

צוויי מיטעלאַלטערישע שלעסער, אין מאַוריטאַנישען סטיל,

מיט קיילעכדיגע טורעמס ביי די זייטען, מיט צייהניגע פּער-שפּיצטע קאַרניזען, מיט קונציגע אָרנאַמענטען, מיט מאַסיווע טהירען, וואָס ווייזען אויס ווי טויערן. ביידע שלעסער—איינער אַנטקעגען אַנדערן, אקוראַט דיזעלבע אַרכיטעקטור, דיזעלבע גרויס, געפאַרבט אין רויט. איינער דעם רבי׳נס וואוינונג, דער צווייטער—די שוהל.

ביידע מויערן זענען גאַנץ געבליבען. אָבער נאָר די מויערן, די ווענד. אינעווייניג איז אַלץ צורויבט, פּערוויסט און שרעקליך פּערשמוצט. אין ביידע מויערן געפינט זיך אַ מיליטע-רישער טיפוס-לאַזאַרעט.

מיט מיר איז דאָרט פּאָרגעקומען אַ כאַראַקטעריסטיש-קאָ-מישער רוסישער אינצידענט. ווי נאָר איך מיט ד״ר ראַטני זע-נען אין מיליטערישען אויטאָמאָביל צוגעפאָהרען צום רבי׳נס הויף און אַרויסגעשטיגען, זענען אונז געשווינד אַרויס אַנטקעגען ביידע מיליטער-דאָקטוירים פון לאַזאַרעט צוזאַמען מיט עטליכע באַרמהאַרציגע שוועסטער און סאַניטאַרען.

די דאָקטוירים האָבען אונז אָבגעגעבען „טשעסט" און אַרויסגעוויזען, איבערהויפּט מיר, אַ גרויסע אונטערטעניגקייט און גרייטקייט צו דינען. איך האָב נישט געקאָנט פערשטעהן פון וואַנען דאָס נעהמט זיך. נאָר אַז מיר זענען אַוועקגעפאָהרען, האָט זיך ד״ר ראַטני שטאַרק צולאַכט און געזאָגט מיר:

—איר ווייסט? זיי האָבען אייך אָנגענומען פאַר׳ן נייעם דיוויזיע-גענעראַל און געווען זיכער, אַז איהר זענט געקומען רעווידירען דעם לאַזאַרעט. דער עלטסטער דאָקטאָר האָט עס מיר געזאָגט פאַר אונזער אָבפאָהרען.

געגומען האָט זיך עס דערפון, וואָס מיינע עפּאָלעטען פון אַ בעפולמעכטיגטען זענען געווען עהנליך אויף גענעראַלישע. ווי די מעשה איז, דערווייל האָבען די דאָקטוירים מיך אומעטום געפיהרט, אַלץ געוויזען און ערקלערט.

מיר זענען אַריין אין מויער, וואו עס איז געווען דעם רבי׳נס וואוינונג. מיך האָט אָנגענומען אַ שוידער פון דעם חורבן וואס איך האַב דאָרט געטראָפען: פוסטע און וויסטע חדרים,

שרעקליך פערבלאָטיגטע, פערשפּיגענע אַרומגעריסענע ווענד. אין דעם גרעסטען חדר זענען ביי די ווענד געווען צוגעשטעלט ליג-בענק, אויף וועלכע עס זענען געזעסען און געלעגען קראַנקע רומענישע סאָלדאַטען, נאָר-וואָס געבראַכטע פון די פּאָזיציעס. דאַרע, שוואַרצע, פער׳חושכ׳טע, שאָטענס פון מענשען, אין נאַסע, צוריסענע און פערבלאָטיגטע שינעלען, האַלב-באָרוועסע, זיצען צונויפגעקאָרטשעט, ציטערן פון פיבער און קרעכצען. אין צווייטען חדר האָט מען איבערגעבונדען די וואונדען ביי פערוואונדעטע. דאָ האָט מען אויך אַרומגעשוירען די טיפוס-קראַנקע. אין דריטען חדר איז איינגעאָרדענט אַ באָד. דאָרט איז איינגעשמידט אַ קעסעל אונטער וועלכען ס׳איז געהייצט. אין אַ געדיכטען פּאַר און אַ שטיקענדען עפּוש האָבען אַרומגעבלאָנקעט עטליכע צעהנדליג הוילע, אויסגעדאַרטע, קראַנקע סאָלדאַטען.

אַז מיר זענען געשטאַנען אין ערשטען חדר, וואו עס האָבען זיך געפונען די נאָר-וואָס געבראַכטע פון פראָנט קראַנקע רומענישע סאָלדאַטען, האָט דער עלטסטער דאָקטאָר, אָנווייזענדיג אויף זיי, זיך געווענדט צו מיר מיט אַ חניפה-שמייכעלע:

—ווי געפעלען אייך די העלדען, אונזערע בראַווע סאָיוזניקעס? כאַ-כאַ! זיי האָבען מסתמא גערעכענט, אַז מלחמה האַלטען איז אַזוי גרינג ווי שפּילען אין אַ רומענישער קאַפּעלע אין אַ קאַפע-שאַנטאַן!

און אַ ביסעל שטילער, ווי מען דערצעהלט אַ סוד, האָט ער צוגעגעבען:

—איהר ווייסט, ווי דער קייזער האָט זיך אויסגעדריקט וועגען רומעניען? ער האָט געזאָגט: „רומעניען איז נישט קיין נאַציע, דאָס איז אַ פּראָפעסיע”. כאַ-כאַ! אַ געניאַלער וואָרט!

אַז מיר זענען אַרויסגעגאַנגען דרויסען, האָט זיך דער דאָקטאָר אָבגעשטעלט און, אָנווייזענדיג אויף די מויערן, גענומען דערצעהלען:

—איהר זעהט די פּאַלאַצען? וואונדערבאַרע אַרכיטעקטור, אמת׳ע שלעסער!...—זיי האָבען אָנגעהערט צו זעהר אַ גרויסען יודישען ראַבין, אַ מין אַרכימאַנדריט, וועמען די יודען פערגע-

טערן. ער איז געווען מורא׳דיג רייך, געהאַט הונדערטער מיליאָ-נען, האָט ער דאָס אַלץ בעצייטענס אַרויסגעפיהרט קיין עסט-רייך.

—דאָס הויז—האָט ער אָנגעוויזען אויפ׳ן רבי׳נס וואוינונג—איז אַ היסטאָרישעס. דאָ איז מיט עטליכע יאָהר צוריק פאָרגע-קומען דער בעוואוסטער בייליס-פּראָצעס, וואָס האָט אויפגערו-דערט די וועלט...

—ווי הייסט, דאָ איז פאָרגעקומען בייליסעס פּראָצעס?—האָב איך פערוואונדערט איבערגעפרעגט.

—דאָ, דאָ!—האָט ער געענטפערט מיט אַ זיכערן שמייכע-לע, ווי אַ מענש, וועמען עס איז בעוואוסט אַ געהיימניש—דאָס ווייס איך אויף געוויס!

—וואָס רעדט איהר! דער פּראָצעס איז דאָך פאָרגעקומען אין קיעוו!

—אין קיעוו!—האָט ער מיט פעראַכטונג אַ מאַך געטהון מיט דער האַנד.—דאָרט איז פאָרגעקומען בלויז אַ פאָרשטעלונג. דאָרט האָבען געטאַנצט מאַריאָנעטען, וועלכע מען האָט געצויגען פאַר אַ שנירעלע פון דאַנען. דער אמת׳ער פּראָצעס איז פאָרגע-קומען דאָ.

—ווי אַזוי זשע?—האָב איך זיך שוין פעראינטערעסירט מיט זיינע רייד.

—אַהער זענען זיך צונויפגעפאָהרען די גרעסטע יודישע „ראַבינעס״ און די רייכסטע באַנקירען פון דער וועלט און מען האָט אונטער׳ן פאָרזיץ פון אָרטיגען „אַרכימאַנדריט״ דורכ-געפיהרט דאָ דעם גאַנצען פּראָצעס, מען האָט אויסגעאַרבייט אַלע דעטאַלען, בעשטימט די גרויסע סומע געלד, וואָס דאָס האָט געדאַרפט קאָסטען. נאָכדעם זענען שוין פון דאַנען געגאַנ-גען אַלע דירעקטיווען און בעפעהלען קיין קיעוו. און וואָס דאָ איז געווען בעשטימט, דאָס איז דאָרט פאָרגעקומען.

ער האָט עס דערצעהלט מיט אַזאַ זיכערקייט, אַז פאַר מיר איז קיין שום ספק נישט געווען, אַז דער אַלטער דיפּלאָ-

מירטער רוסישער אינטעליגענט גלויבט ערנסט אין דער ווילדער לעגענדע.

—דאָ אין דער צווייטער מויער—האָט ער מיר אָנגעוויזען אויף דער שוהל—איז געוועזען אַ סינאַגאָגע. מיר האָבען דאָ איינגעצאָרדענט אַ לאַזאַרעט. עס האָבען זיך איינגעשטעלט גאַנצע אַכציג בעטלעך.

איך בין אַריין אין שוהל, אַ גרויסע און זעהר אַ הויכע. דאָס ערשטע, וואָס מיר האָט זיך אַ וואָרף געטהון אין די אויגען, זענען געוועזען די רייהען בעטלעך, אויף וועלכע עס זענען געלעגען אונטער סאָלדאַטישע שינעלען קראַנקע און גוסס'ע. די לופט איז געוועזען אַ שווערע, אַ שטיקענדע. אונזער אַריינקומען האָט צוגעצויגען צו אונז די בליקען פון די קראַנקע: ליידענדע, רחמנות'דיגע, בעטענדע בליקען, האָבען זיך געצויגען צו אונז נאָך הילף. פון אַנדערע בעטלעך האָבען אונז בעגעגענט בליקען שווערע, ערנסטע און קאַלטע, שוין האָפנונגסלאָזע, אין זיך פערזונקענע. אַ גאַנצע גאַמע בליקען!

איך האָב זיך אַרומגעקוקט. הוילע, אַרומגעריסענע, פערשמוצטע װענד, אויף וועלכע עס זענען וואו נישט וואו פערבליבען טראַדיציאָנעלע ציורים, לייבען און לעמפערטען, מוזיקאַלע אינסטרומענטען. פון באַלטען איז אַראָבגעהאַנגען אַ טייערער נאָר צובראָכענער הענגלייכטער.

נאָר אָט איז מיין בליק געפאַלען אויף דער מזרח-וואַנד— און איך בין פערציטערט געוואָרען פון דעם, וואָס איך האָב דערזעהן. דער רייכער אָרנאַמענט אַרום אָרון-קודש מיט די לוחות איבער איהם, איז געבליבען אומבעריהרט. נאָר אין מיטען, אין פוסטען אָרון-קודש, איז אַריינגעשטעלט אַ גרויסע איקאָנע...

„צלם בהיכל"!—האָט אַ בליץ געטהון ביי מיר אין געדאַנק. און דאָס האָט מיך מעהר איבערראַשט ווי אַלע פאָגראָמען, וואָס איך האָב געזעהן. אין האַרצען האָט זיך דערוועקט עפּעס אַנ'אוראַלט געפיהל, אַנ'אָבקלאַנג פון חורבן בית-המקדש. איך בין געשטאַנען און נישט געקאָנט אָברייסען דעם בליק פון משונה'דיגען בילד. איך האָב געפיהלט, אַז דאָ איז פאָרגעקומען אַ מורא'דיגע

גאָטס-לעסטערונג, אַ פערשוועכונג פוןביידע רעליגיעס. אַ ברו-טאַלע האַנד פון אַ צעווילדעוועטען סאָלדאַט האָט דאָ געמאַכט איבער גאָט דיזעלבע „ראַספּראַווע”, ווי איבער מענשען...

דער דאָקטאָר האָט מיר עפּעס דערצעהלט, נאָר איך האָב נישט געהערט, וואָס ער רעדט.

אַז איך האָב זיך אומגעקעהרט קיין טשערנאָוויץ, האָב איך זיך געטראָפען מיט אַ סאַדיגורער יוד, אַ חסיד. איך האָב איהם דערצעהלט, וואָס איך האָב געזעהן אין רבי׳נס שוהל. דאָס האָט איהם אָבער נישט איבערראַשט. אויף זיין פערביטערטען פנים איז געבליבען דערזועלבער קאַלטער, פערשטיינערטער אויסדרוק.

—וואָס איז די שוהל, אַז אַזוינס איז אָבגעטהון געוואָרן מיט׳ן רבי׳נס קבר...—האָט ער זיך אָבגערופען מיט אַ שטילען יפּץ.

—וואָס איז אָבגעטהון געוואָרען מיט איהם?

—איהר ווייסט נישט? זיי האָבען דעם גאַנצען בית-עולם חרוב געמאַכט. צושלעפּט און צובראָכען די שטיינער פון די מצבות. און ר׳ ישראל רוזשינערס אוהל האָבען זיי אַראָבגעטראָגען, דעם קבר פונאַנדערגעגראָבען און די ביינער פונאַנדערגעוואָר-פען... מען האָט זיי געזאָגט, אַז יודען פערגראָבען געלד אין די קברים—האָבען זיי געזוכט...

אונטער דעם איינדרוק פון דעם, וואָס איך האָב געזעהן און געהערט אין סאַדיגורער הויף, האָב איך מיך דערמאָהנט אַ לעגענדע וועגען ר׳ ישראל רוזשינער.

ווי בעוואוסט, איז דער רוזשינער איבער אַ בלבול (מען האָט איהם בעשולדיגט אַז ער האָט בעפוילען אָדער ערלויבט צו הרג׳ענען צוויי יודישע מוסרים) געוועזען אַרעסטירט, און אפילו נאָך דער בעפרייאונג האָט מען איהם שטאַרק פערפאָלגט. אַז ער איז אַנטלאָפען קיין עסטרייך, האָט די רוסישע רעגירונג געפאָ-דערט, מען זאָל איהם אַרויסגעבען. מיט גרויס מיה (מיט דער

הילף פון מעטערניכ׳ן) האָט זיך איינגעגעבען פועל׳ן, אַז די עסטרייכישע רעגירונג זאָל איהם נישט אַרויסגעבען.

אויף דעם באָדען האָט זיך געשאַפען אַ לעגענדע וועגען אַ ריזיגען קאַמף צווישען רוזשינער און ניקאָלאַי דעם ערשטען.

די לעגענדע דערצעהלט, אַז ניקאָלאַי איז געווען אַ פּער-זענליכער פערביסענער שונא פונ׳ם רוזשינער און האָט איהם כל ימיו רודף געווען. דאָס האָט זעהר געוואונדערט די רוסישע מיניסטאָרען און זיי האָבען אַמאָל געפרעגט ניקאָלאַי׳ען:

—וואָס רודפ׳סטו דעם רוזשינער? פּאַסט עס דען פאַר אַזאַ גרויסען מלך ווי דו ביזט, דאָס גאַנצע לעבען יאָגען זיך נאָך אַ פערזאַכטען יודליק?

ניקאָלאַי איז אויפגעשפּרונגען פון אָרט און מיט גרימצאָרן אויסגעשריען:

—וואָס זאָגט איהר מיר „פערזאַכטער יודליק״! דאָס גאַנצע לעבען בויג איך די וועלט אין איין זייט און ער בויגט זי אין דער אַנדערער זייט—און איך קאָן איהם נישט גובר זיין!

און ר׳ ישראל רוזשינער פלעגט זאָגען:

—איך בין געבוירען געוואָרען אין דעמזעלבען טאָג, וואָס ער, נאָר מיט דריי שעה שפּעטער—און איך קאָן איהם נישט אָנגרייפען. וואָלט איך געבוירען געוואָרען כאָטש מיט איין פער-טעל שעה פריהער, וואָלט איך איהם מנצח געווען.

דער רוזשינער האָט נישט געוואָלט נתגלה ווערען און זע-צען זיך על כסא-הצדיק, כל זמן ניקאָלאַי וועט זיין קיסר. ער האָט געשטעלט אַ תנאי:

—אָדער איך, אָדער ער!

איז געוואָרען אַ רעש אין אַלע הכלים און עס האָט שוין געהאַלטען דערביי, אַז ניקאָלאַי זאָל אַראָבגעוואָרפען ווערען פון דער מלוכה. נאָך דאָ האָט זיך אַריינגעמישט ניקאָלאַיס שר. ער האָט אָנגעהויבען טענה׳ן:

—וואָס איז דאָס: לת דין ולת דיין? אַז ביידע וואָלטען ערשט דאַרפען אַרויף אויפ׳ן כסא-המלוכה, וואָלט נאָך געקאָנט זיין אַ רייד, ווער וועמען זאָל אָפּטרעטען דאָס אָרט. אָבער

איצט, אַז ניקאָלאַי ירום הודו איז שוין אַ מלך—ווי קאָן מען איהם אַראָבוואַרפען?

האָט דער בית-דין של מעלה בעשטימט ניקאָלאַי זאָל בלייבען מלך און דער רוזשינער זאָל זיך אונטערגעבען און נתגלה ווערען. נאָר כדי איהם מפייס צו זיין, האָט מען ערלויבט ער זאָל דורכגעהן אַלע הכלים און נעהמען דאָרט, וואָס נאָר איהם וועט געפעלען. אַז ער איז דורכגעגאַנגען היכל הנגינה, האָט ער דאָרט גענומען דעם שענסטען נגון.

ניקאָלאַי איז לאַנג געשטאָרבען און צופוילט געוואָרען, נאָר די מלחמה צווישען איהם מיט זיין געגנער האָט נישט אויפגעהערט. איבער דריי דורות מלכים האָט ער אויסגעשטרעקט זיין טויטע האַנד. האָט חרוב געמאַכט דעם רוזשינערס הויף, געלעסטערט זיין שוהל און אַרויסגעוואָרפען פון קבר זיינע ביינער.

„טויטע הענד" זענען אין זייערע בייזע מעשים גרויזאַמער ווי לעבעדיגע...

אין גאַנצען געגענד פון סאַדיגורע זענען געווען פּאָגראָמען צו עטליכע מאָל. פון שטעדטעל באַשקאָוטסק האָט מען די יודען אַרויסגעטריבען נאַקעטערהייד און אַזוי געטריבען זיי עטליכע וויאָרסט. כאַראַקטעריסטיש איז וואָס אין איינינע ערטער, ווי למשל אין וואַסלאָוטסק, האָבען די אָרטיגע פּויערים, די רוטענער, אָפּען גערויבט יודען, געדראָהט מיט אַ שחיטה און ווי נאָר די רוסען זענען געקומען, זענען די אַלע רויבער געוואָרען מאָסקוואָפילען און אָנגעהויבען בעל-הבת'עווען אין מאַגיסטראַט. פערקעהרט, אין דעם נאָהנטען שטעדטעל טשערנאָווקי, וואו די יודען זענען אַנטלאָפען און אַכט—צעהן וואָכען אויסבעהאַלטען זיך אין די אַרומיגע וועלדער, האָבען די רוטענער שטילערהייד געטראָגען זיי שפּייז, אָבגעהיט זיי און נישט אַרויסגעגעבען. אַז די סאָלדאַטען האָבען געפונען איינעם פון די יודען

וואָס האָבען זיך בעהאַלטען, שמואל סענדער, האָט מען איהם אויפ'ן אָרט צוהאַקט אויף שטיקער. אין וואַטלאָווסק האָט מען געשאָסען אַ יונגעל אהרן ראַט.

טו

אין קיעוו האָב איך פערבראַכט בלויז אַ פּאָר טעג—און די גאַנצע צייט איז אַוועק אין „דינגען זיך" מיט דעם הילפס-קאָמיטעט, וועלכער האָט שוין אַ לאַנגע צייט נישט בעקומען קיין געלד פון פעטערבורג, געווען שטאַרק פערשולדיגט און נישט געוואוסט וואו צו קריגען די גרויסע סומע, וואָס איך און האָמעלסקי, וועלכער איז אויך געקומען קיין קיעוו, האָבען פון איהם געפאָדערט. דער בּיודזשעט אויף פעברואַר האָט שוין דערגרייכט הונדערט און צוואַנציג טויזענד רובל. עס זענען געווען נישט אויסגעצאָהלט פריהערדיגע חובות און דאָ האָט זיך נאָך געפאָדערט מינימום פופציג טויזענד רובל אויף פסח. בסך הכל ביי צווייהונדערט טויזענד רובל. האָמעלסקי איז געווען אַזוי דענערווירט פון דעם דינגען זיך, אַז ער האָט זיך קאַטעגאָריש אָבגעזאָגט צו אַרבייטען ווייטער, אויב דער קאָמיטעט וועט גלייך נישט אַרויסגעבען די גאַנצע סומע. מיט פיל מיה האָט זיך איינגעגעבען צו בערוהיגען איהם. דער קאָמיטעט האָט געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען און אַרויסגעגעבען אַ טייל געלד אויף די לויפיגע הוצאות.

איך האָב אָבגעגעבען אַ בעריכט וועגען מיין טעטיגקייט פאַר די צוויי חדשים און דערלאַנגט אַ פּראָיעקט ווי צו רעאָרגאַניזירען די הילפס-אַרבייט, כדי אַוועקצושטעלען זי אויף אַ ראַציאָנעלען יסוד. איך האָב פאָרגעלעגט אַריבערצוטראָגען דעם גאַנצען געוויכט אויף דער אויפלעבונג פון די שטעדטלעך וואוהין די בעפעלקערונג קעהרט זיך אום צוריק. דערביי האָב איך אויפגעוויזען, אַז אין אייניגע אַזעלכע שטעדט (למשל סאָקאַל און קודרענצי) וואו אַ טייל בעפעלקערונג האָט זיך אומגעקעהרט און

אָהן זייטיגער הילף איינגעאָרדענט, נויטיגט מען זיך שוין גאָר-נישט אין הילף. אין סטאַנאָוו קאָן די הילף פּערקלענערט ווע-רען א. אַ. וו. וואָס איז שייך די אָרטיגע נויטבעדערפטיגע אין די שטעדט פון וואַנען די בעפעלקערונג איז נישט געווען אַרויס-געשיקט, האָב איך פאָרגעלעגט איבערצוגעבען די הילפס-טעטיג-קייט פאַר זיי, צו די אָרטיגע קהילות, מיט דעם תנאי, אַז די קהילות זאָלען טראָגען אַ העלפט פון די הוצאות. אין מעהרס-טענטייל שטעדטלעך איז עס געווען מעגליך דורכצופיהרען. לויט מיין פּראָיעקט האָט דער ביודזשעט מיט יעדען חודש געדאַרפט זיך פערקלענערן אויף פינף—צעהנטויזענד רובל.

דער קאָמיטעט האָט אָנגענומען מיין פּראָיעקט, האָט מיר אַרויסגעגעבען אַלע נויטיגע פּאַפּירען אום צו ווענדען זיך אין שטאַב פון דער אַרמעע אין קאַמעניעץ וועגען פסח און אַ ביטע פון קאָמיטעט גופא צום טשערנאָוויצער גענעראַל-גובערנאַטאָר וועגען אַנ׳ערלויבעניש צו עפענען קאָמיטעטען אין בוקאָווינע.

פאָהרענדיג צוריק קיין טשערנאָוויץ, האָב איך זיך געטראָ-פען אין צוג מיט דעם אַרצט פון דעמידאָווס אָבטיילונג, קאָ-זשענעווסקי, וועגען וועלכען איך האָב דערמאָהנט אין די פרי-הערדיגע קאַפּיטלען. איך האָב איהם פונאַנדערגעפרעגט וועגען דער טעטיגקייט פון דער אָבטיילונג.

—די אָבטיילונג שטעהט אין וואָלאָטשיסק, אָבער אין איהר זענען שוין גאָר נייע מענשען.

—וואו זענען די פריהערדיגע?

—אַוועק אין דער אַרמעע: טאַטאַרניקאָוו, גראַף באָברינסקי און אַנדערע.

—וואָס עפּעס?

—איהר ווייסט דאָך, אַז די יונגעלייט וואָס האָבען ביי אונז געאַרבייט זענען כמעט אַלע געווען פון אַריסטאָקראַטישע פאַמיליעס. אַריינגעטראָטען זענען זיי אין דער אָבטיילונג נישט כדי צו בעשיצען זיך פון מיליטער דינסט, נאָר מיט דעם ציל אָבצוגעבען אַלע כחות דער הילפס-אַרבייט. און איך מוז מודה זיין, זיי האָבען זיך אויפגעפיהרט ווי אידעאַליסטען, ווי בעלי-

תשובות. געהאָרעוועט ווי אייזלען. געשלאָפען אויף דער ערד, געטהון אַלע פּראָסטע און שווערסטע אַרבייטען, געגעסען מיט סאָלדאַטען צוזאַמען פונ׳ם קעסעל מיט דעם הילצערנעם לעפעל, ווען זיי האָבען צוגלייך מיט די סאָלדאַטען געהאַלטען אין שטיוועל-כאָלעווע. דאָס איז געווען אַ מין „נאַראָדניטשעסטוואָ״, וואָס האָט פערכאַפּט אַ גרויסען קרייז פון דער אַריסטאָקראַטישער אינטעליגענץ. די שטימונג איז צונויפגעמישט מיט אַ טיפען פּאַטריאָטיזם. איהר קענט אפשר דעם גראַף באָברינסקיס מוטער? זי האָט געהאַט צוויי זיהן. איינער איז גע׳הרג׳עט געוואָרען ביים אָנפאַנג פון דער מלחמה, דער צווייטער, וואָס האָט ביי אונז געאַרבייט, איז מיט אַ פּאָר חדשים צוריק געפאַלען. האָט זי קיין טרעהר נישט אַרויסגעלאָזען. מונטער ווי פריהער. „פאַר רוסלאַנד איז עס גאָרנישט קיין צו טייערער אָפּפער״—האָט זי געזאָגט... יאָ, איז אָט די יונגעלייט, אַז זיי האָבען געזעהן פאַר זיך אָפיצירען און סאָלדאַטען, וואָס געהען אין שלאַכט, ווערען גע׳הרג׳עט און פערוואונדעט אין דער צייט, וואָס זיי זענען געשיצט פון אַ מלחמה-טויט, האָבען זיי נישט געקאָנט פערבלייבען אין אָבטיילונג און אַריבער אין דער אַקטיווער אַרמעע. דער גראַף באָברינסקי איז שוין גע׳הרג׳עט נאָך עמיצער איז דוכט זיך אויך אומגעקומען...

אין טשערנאָוויץ האָב איך דורך קרילאָוו׳ן איבערגעגעבען דעם גענעראַל-גובערנאַטאָר די ביטע פון קיעווער קאָמיטעט. קרילאָוו האָט צוגעזאָגט זיין הילף. וועגען אַנ׳ענטפער האָב איך געדאַרפט געוואָהר ווערען אין אַ וואָך אַרום.

פּורים בין איך געווען אין שוהל צום לייענען די מגילה. ביים דערמאָהנען המנ׳ען האָבען די קינדער געפּרובט קלאַפּען, גאַנץ שטיל, נאָר די עלטערע האָבען האַסטיג, דערשראָקען, זיי אָבגעשטעלט: „ש-שאַ!״

—פאַרוואָס האָט מען נישט ערלויבט די קינדער צו „קלאַפּען המנ׳ען״?—האָב איך געפרעגט נאָך דעם מגילה-לייענען אַ יודען.

—כע... מען קאָן זיך צושעפּען...—האָט ער שטאַמלענדיג

געענטפערט.—געה דערוויז אַז מען האָט דאָס געמיינט דעם אַמאָליגען המן, נישט דעם איצטיגען.

אין קאַמעניעץ בין איך אָבגעפאָהרען אויף צוויי דריי טעג, נאָר עס איז אויסגעקומען צו פערברענגען אין וועג אַ טאָג זיבען—אַכט, ווייל קיין פאַסאַזשירען-אייזענבאַהן-וועג פון טשערנאָוויץ קיין קאַמעניעץ איז נישט געווען און איך האָב געמוזט אַרומפאָהרען אַ גרויסע שטרעקע.

אין קאַמעניעץ האָב איך געפונען אַ הילפס-קאָמיטעט וועלכער האָט די גאַנצע צייט ענערגיש געאַרבייט. דער פאָרזיצענדער פון קאָמיטעט, ה׳ כהן, האָט מיך בעקאַנט געמאַכט מיט דער הילפס-טעטיגקייט פון קאָמיטעט און מיט דער אָרגאַניזירונג פון הילף אויף פסח פאַר די נויטבעדערפטיגע און די יודישע סאָלדאַטען פון גאַנצען קרייז.

קאַמעניעץ איז אין אָנפאַנג פון דער מלחמה געווען פערנומען דורך די עסטרייכער. זיי זענען פערבליבען אין שטאָדט בלויז איין טאָג. וועגען אָט דער קורצער אָקופאַציע האָט מען מיר אין קאַמעניעץ דערצעהלט גאַנצע לעגענדעס, דורכגעדרונגענע מיט אַ גרויסער אידעאַליזירונג פון די עסטרייכער. ווי נאָר זיי זענען אַריין אין שטאָדט, האָט דער גענעראַל, וועלכער איז געווען אַ יוד, געמאַכט אַ וויזיט דעם רב. אַזוי ווי דאָס איז געווען פרייטאָג, האָט ער צוזאַמען מיט׳ן רב מקבל שבת געווען און פערבליבען ביי איהם אויף אָווענד-ברויט. אויף דער שטאָדט איז געווען אַרויפגעלעגט אַ גרויסע קאָנטריבוציע וועלכע האָט געמוזט אַריינגעטראָגען ווערען אין פיעראונצוואַנציג שעה. אַזוי ווי עס איז געווען אוממעגליך צו קריגען אַזאַ גרויסע סומע אין אַזאַ קורצער צייט, האָט מען צונויפגעטראָגען פון שטאָדט, פון יודען און פון קריסטען, זילבער, גאָלד און טייערע חפצים. אַפילו דאָס זילבער פון די שוהלען און קירכען האָט מען געבראַכט. אויף מאָרגען, אַז די עסטרייכער האָבען זיך געקליבען אָבטרעטען, האָט דער גענעראַל געהייסען אומקעהרען צוריק די קאָנטריבוציע. און נאָך אַזעלכע מעשיות.

פריהער, בעת אין קאַמעניעץ איז געווען די סטאַווקע פון

העלסטען הויפט-קאמאנדיר, ניקאלאי ניקאלאיעוויטש׳ן (אפשר האב איך א טעות, מעגליך אז דא איז געווען די סטאַווקע פון הויפט-קאמאנדיר איוואנאוו׳ן), האט דא געהערשט א מורא׳דיגע שכרות און אויסגעלאסענקייט, מען האט געשליידערט מיט געלד. די קרעמער און אנדערע האנדעלס-לייט זענען רייך געווארען, אבער די בעפעלקערונג האט שטארק געליטען פון דעם ווילקיר און אויס-געלאסענקייט פון די שטאב-אפיצירען. זינט ברוסילאוו איז גע־קומען אהער מיט זיין שטאב, האט זיך אלץ אומגעביטען. בישטא קיין שכרות, אין שטאב הערשט די שטרענגסטע דיסציפלין, שפארזאמקייט און ארבייטזאמקייט. דער אויפטראג צו דער בע-פעלקערונג, אפילו צו יודען, איז א קארעקטער. ברוסילאוו האט עטליכע מאל ארויסגעוויזען זיין סימפאטיע צו יודען, אבגע-שטעלט די פערפאלגונגען, וועלכע זענען פריהער געווען איינ-געפיהרט. ער האט אפילו בעזוכט א יודישען אווענד, וואס איז געווען איינגעארדענט לטובת די מלחמה-געליטענע. ברוסילאוו׳ן האבען יודען בכלל זעהר געליבט און געשעצט.

ברוסילאוו׳ן אליין איז מיר נישט אויסגעקומען צו זעהן, ער איז געווען קראנק אדער פערנומען און איז נישט געקומען אין שטאב. אויפגענומען האט מיך דער פערוואלטער פון שטאב, אנ׳אלטער גענעראל, האט מיך אויסגעהערט זעהר אויפמערקזאם און אויפגעטראגען זיך הארצליך צו מיין בקשה:

—אלץ, וואס עס וועט נאר מעגליך זיין, וועט געטהון ווערען, אז די יודישע סאלדאטען זאלען קאנען ווי געהעריג פייערן זייער פסח,—האט ער מיר געענטפערט.—אבער איך וויים נישט, ווי דורכצופיהרען עס.

—מען דארף זעהן ווי ס׳איז געווען דעם פאריגען יאהר,—האט זיך אבגערופען דעם גענעראלס אדיוטאנט.

—זעהר ריכטיג,—האט איינגעשטימט דער גענעראל.—דאס דארף וויסען דער גענעראל א.

און ער האט מיר געגעבען א פאפיר צום גענעראל וועל-כען ער האט אנגערופען.

נאר דער גענעראל א האט אויך נישט געוואוסט און אב-

געשיקט מיך מיט אַ פּאַפּיר צו נאָך אַ גענעראַל. דער—צו אַ פּאָלקאָווניק. צוויי טעג בין איך אַזוי אַרומגעגאַנגען פון איינעם צום אַנדערן, ביז ענדליך מען האָט מיר ערקלערט, אַז עס איז אונמעגליך צו וויסען ווי אַזוי מען האָט זיך אויפגעפיהרט מיט אַ יאָהר צוריק, ווייל דעמאָלט איז דאָ געשטאַנען גאָר אַן־אַנדער שטאַב און איז אַוועק פון דאַנען מיט זיין אַרכיוו. איך האָב זיך ווייטער געווענדעט צום פּערוואַלטער פון שטאַב. ער האָט מיר צוגעזאָגט איבעררייידען מיט ברוסילאָוו'ן. צומאָרגענס האָט ער מיר געענטפערט, אַז ברוסילאָוו האָט פּעראָרדענט צו ערפילען אַלע מיינע בקשות, 1) אַרויסצוגעבען מיר אַן'ערלויבע־ניש אויף אַריינפיהרען און אַריבערפיהרען פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערן אין גאַליציע און בוקאָווינע פיער הונדערט זעקלעך מעהל. 2) בעפרייען אויף פסח די יודישע סאָלדאַטען וועלכע געפינען זיך אין די רוקען־אַבטיילונגען און ערלויבען זיי פאָהרען אין די נאָהנטסטע שטעדטלעך און 3) ערלויבען אָבשיקען אויף די פּאָזיציעס מצה פאַר די יודישע סאָלדאַטען וואָס געפינען זיך דאָרט.

דער גענעראַל האָט מיר צוגעזאָגט, אַז ער וועט גלייך בעפעהלען פעסטשטעלען, וויפיל יודישע סאָלדאַטען עס געפינען זיך אין זייער אַרמעע, בעשטימען די ערטער וואוהין זיי קאָנען קומען אויף פסח און איינאָרדנען די איבערשיקונג פון מצות פאַר די סאָלדאַטען אויף די פּאָזיציעס.

בעזועגענדיג דעם שטאַב און אַנדערע מיליטערישע אַנשטאַלטען, האָב איך בעמערקט אַז דאָרט הערשט אַ שטאַרקע צורודערונג, נאָר איך האָב נישט געוואוסט די סיבה דערפון. שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט. דאָס איז געווען דעם 27—28 פעברואַר (12—13 מאַרט) 1917, בעת אין פּעטראָגראַד האָט אויסגעבראָכען די רעוואָלוציע. ווייזט אויס, אַז אין שטאַב האָט מען שוין געהאַט ידיעות וועגען דעם, אָדער אפשר פאָראויס געוואוסט וואָס עס וועט פּאָרקומען. נאָר אין שטאָדט האָט מען קיין שום אַהנונג נישט געהאַט וועגען דער רעוואָלוציע.

איך בין אָבגעפאָהרען פון קאַמעניעץ דעם 28 און געקו־

מען אין טשערנאָוויץ דעם 1/14 מערץ. געפֿאָהרען בין איך מיט דער אייזענבאַהן, וועלכֿע איז נאָר-וואָס דורכֿגעפֿיהרט געוואָרען דירעקט פֿון קאַמעניעץ אויף טשערנאָוויץ. קיין פּאַסאַזשיר-צוגען זענען דאָ נישט געגאַנגען און איך בין די צוויי טעג געפֿאָהרען מיט פֿראַכֿט-וואַגאָנען און אויף לאָקאָמאָטיווען. פֿערשטעהט זיך, קיין צייטונגען האָב איך די טעג נישט געזעהן און פֿון קיינעם נישט געקאָנט הערען קיין נייעס פֿון פּעטראָגראַד. נאָר די געשפּרעכֿען, וואָס האָבען זיך געפֿיהרט אין מיין געגענוואַרט, זענען געוועזן זעהר סימפּטאָמאַטיש. צוזאַמען מיט מיר אין אַ טעפּלושקע זע-נען געפֿאָהרען סאָלדאַטען, אַרבייטער אויף דער ליניע. אַז זיי האָבען אַראָבגענומען די שינעלען און געבליבען אין העמדלעך פֿערגאַרטעלט מיט שטריקלעך, זענען דאָס געווען געוועהנליכֿע דאָרפֿישע פּויערים, מיט ברייטע בערד, פֿערזאָרגטע ענערגישע אַרבייטער-פּנים׳ער און דער גאַנצער געשפּרעך זייערער איז אויך געווען אַ פּויערשער, אַ דאָרפֿישער: וועגען ערד, וועגען דער זריעה, וועגען יקרות. די מלחמה האָט קיינעם נישט אינטערע-סירט. נאָר אַז דער געשפּרעך איז אַריבער אויף פּאָליטישע טע-מען, האָט מען מיט אַזאַ האַס און צאָרן גערעדט וועגען דער רעגירונג, אַזוי אָפֿען אַרויסגעזאָגט די פֿעראַכֿטונג צום קיסר („וואָס ווייסט ער דאָרטען!”) און אָנגערופֿען אַלע מיניסטאָרען און גענעראַלען גנבים און רוצחים, אַז איך בין געווען איבער-ראַשט.

—דער איינציגער אָרענטליכֿער מאַן איז קערענסקי,—האָט אַרויסגעזאָגט איין סאָלדאַט.—ער גיט זיי אַלעמען אַוועק אַ חלק און גאַנץ אָפֿען, ער האָט קיין מורא נישט!

אַנדערע האָבען איהם אונטערגעהאַלטען. פֿון זייערע רייד איז געווען קלאָר, אַז זיי זענען בעקאַנט מיט קערענסקיס טע-טיגקייט אין דומע.

די נאַכֿט פֿון 13 אויפֿ׳ן 14-טען (נ. ס.) איז מיר אויס-געקומען צו וואַרטען אויף אַ צוג אין אַ קאַלטען חדר׳ל אויף אַ וויסטען פּאָלוסטאַנאָק, אַז עס האָט אָנגעהויבען טאָגען, איז אַריין אַ יונגער טעלעגראַפֿען-בעאַמטער, אַ שכור׳ער. ער האָט לאַנג און

פערביטערט געזידעלט די רעגירונג. איך האָב זיך נישט אָבגע-רופען. נאָכדעם האָט ער אויסגעשריען מיט היץ:

—אָבער זיי בעקומען זייער לוין! ער גיט זיי אַוועק! ער קאַטעוועט זיי!

—ווער?—האָב איך געפרעגט דורכ'ן דרעמעל.

—ווער? קערענסקי! דאָס איז אַ יונג! הערט נאָר וואָס ער האָט זיי געזאָגט.

און ער האָט מיר מיט אַ שכור'ן לשון גענומען איבער-געבען אַ רעדע, וועלכע איך האָב מיט אַ פּאָר טאָג פריהער גע-לעזען אין צייטונג, אָבער די רעדע איז געווען נישט קערענס-קיס, נאָר דעם פערטרעטערס פון ערד-אַרבייט-מיניסטעריום, רי-טטיק'ס

—דאָס האָט געזאָגט נישט קערענסקי, נאָר ריטטיק,—האָב איך אויפגעוויזען.

—וואָס פאַר אַ ריטטיק? וועלכער ריטטיק? קערענסקי! נאָר ער קען אַזוי ריידען... זיי שאַרפען אויף איהם די צייהן, ווי-לען איהם אַרעסטירען, אָבער, דודקי! זיי וועט זיך דאָס נישט איינגעבען! מען וועט נישט דערלאָזען!

און ער האָט נאָך לאַנג גע'דרש'נט זיין שכור'ע פלאַפּ-לעריי, וועלכע ער האָט אַליין נישט פערשטאַנען נאָר אין איהר האָט זיך דאָ אין פערוואָרפענסטען ווינקעל, אָבגעשפּיגעלט די שטימונג פון דעם היסטאָרישען מאָמענט.

טז

אין טשערנאָוויץ בין איך געקומען שפּעט ביינאַכט. אויף מאָרגען, דעם II/15-טען אינדערפריה האָב איך געקויפט אַ צייטונג „קיעווסקאַיאַ מיסל" פון II/13—II/28 און דאָרטען קיין איין טעלעגראַם נישט געפונען פון פעטראָגראַד, חוץ אַ קורצע ידיעה, אַז אין די פעטראָגראַדער טעאַטערן זענען קיין פאָרשטעלונגען נישט פאָרגעקומען.

איך בין אַוועק אין קאַנצעלאַריע פון גענעראַל-גובערנאַ-טאָר נאָך אַנ׳ענטפער אויף דער בקשה וועגען די קאָמיטעטען. אין צימער, וואו איך האָב אויפגעוואַרט, איז געזעסען טרעפּאָוו׳ס אַנ׳אַדיוטאַנט און געשריבען. אויפ׳ן טיש איז געלעגען אַנ׳אַר-מעאישע צייטונג פון 1/14 מערץ. איך האָב גענומען די צייטונג און דאָס ערשטע, וואָס מיר האָט זיך אַ וואָרף געטהון אין די אויגען איז געווען, דער בעפעהל פון ניקאָלאַי׳ען פונאַנדער-צולאָזען די דומע.

—די דומע איז פונאַנדערגעלאָזען?—האָב איך זיך נישט איינגעהאַלטען פון אַנ׳אויסרוף.

דער אַדיוטאַנט האָט זיך אָבגעריסען פון זיין אַרבייט, האָט פערוואונדערט אַ בליק געטהון אויף מיר און אַרויסגערעדט מיט פעראַכטונג:

—דאָס איז שוין אַלטע נייעס.

—וואָס הייסט אַלטע?

מיר איז איינגעפאַלען אַז איך האַלט אין האַנד עפּעס אַנ׳אַלטען בלאַט. נאָר ניין! דער בלאַט איז פון 1-טען מערץ, אַ נעכטיגער.

—אַ נייער מיניסטעריום אין רוסלאַנד, מיט מיליוקאָוו׳ן אין דער שפּיץ,—האָט דער אַדיוטאַנט מיטגעטיילט זעהר רוהיג.

—מיט מיליוקאָוו׳ן בראש? ווי אַזוי?—בין איך ערשטוינט געוואָרען.

—אין פעטראָגראַד האָט אויסגעבראָכען אַ רעוואָלוציע.

דער אַדיוטאַנט האָט אַרויסגערעדט די פראַזע רוהיג, אָב-יעקטיוו, נאָר אין זיין טאָן האָט זיך געפיהלט אַ צופרידענקייט.

איך בין נישט געבליבען וואַרטען אויפ׳ן ענטפער פון גע-נעראַל-גובערנאַטאָר און געאיילט אַוועק צו מיין בעקאַנטען ד״ר ראַטני. דאָרט האָב איך געטראָפען אַנ׳אונגעהויערע אויפרעגונג. מען האָט מיר מיטגעטיילט אַז אין פעטראָגראַד איז פאָרגעקומען אַנ׳איבערקעהרעניש, וועגען וועלכער עס צירקולירען משונה׳דיגע קלאַנגען. מען זאָגט, עס זענען דאָ פיערטויזענד גע׳הרג׳עטע,

ער אפילו ניקאַלאַי האָט זיך אָפּגעזאָגט פון טראָן, נאָר אויך דיבלטיג ווייסט מען גאָרנישט.

דעם טאָג האָבן מיר איבערגעלעבט אין אַ פיבערהאַפטער ערוואַרטונג. אויף מאָרגען, איז פון פאַרטאָג אָן, ביים בידעל פון צייטונגס-פערקויפער געשטאַנען אַ גרויסע שורה ערוואַרטער. נאָר די „קיעווסקאַיאַ מיסל" וואָס האָט זיך בעקומען האָט אָפּגענאַרט די האָפנונגען. אין איהר איז נישט געווען קיין איין טעלעגראַם, קיין איין וואָרט פון פעטראָגראַד און וועגען די דאָרטיגע געשעהענישען, גלייך ווי פעטראָגראַד וואָלט פערשווינדען פון דער וועלט.

דערפאַר אָבער האָבען זיך בעקומען די געשריבענע ביולעטינען, וואו עס זענען שוין געווען פיל פרטים וועגען דער איבערקעהרעניש. אין איין ביולעטין איז געשטאַנען אַז פורישקעוויטש איז בעשטימט פאַר אַ מיניסטער, אפילו דוכט זיך פאַר דעם פאָרזיצענדען פון מיניסטאָרען-ראַט, אין דעם צווייטען איז קערענסקי געווען אָנגערופען ווי אַ מיניסטער. די לעצטע ידיעה האָט אַלעמען נאָך מעהר איבערראַשט.

אין גאַס האָב איך בעגעגענט אַ מיליטער-אַרצט, מיט וועלכען איך האָב זיך נאָר איין מאָל געטראָפען אין אַ לאַזאַרעט נאָר נישט געווען פערזענליך בעקאַנט. ער האָט פון דער ווייטען אָנגעהויבען פאָכען צו מיר מיט אַ פאַפירעל וואָס ער האָט בעהאַלטען אין האַנד, צוגעלאָפען, געכאַפּט דריקען די האַנד און אויסגעשריען:

—מזל טוב! מזל טוב! איהר זעהט?

און בעוויזט מיר דאָס פאַפירעל.

—וואָס איז דאָס?

—דאָס, אויף וואָס רוסלאַנד האָט געוואַרט דרייהונדערט יאָהר! ניקאָלאַי איז אַראָפּ, אָפּגעזאָגט זיך פון טראָן!

אין געדרוקטען פאַפיר איז געווען ניקאָלאַי'ס אָפּזאָג פון טראָן און אויך מיכאַיל'ס תשובה, וועלכע איך האָב פערשטאַנען אין דעם זין, אַז ער נעהמט אָן די רוסלענדישע קרוין. אַזוי האָבען עס אויך אַנדערע פערשטאַנען.

—וואו האָט איהר בעקומען דאָס פּאַפּירעל?

—אין שטאַב. נאָר וואָס אָבגעדרוקט. דערווייל האַלט מען עס בסוד. נאָר מאָרגען וועט מען עס אָפּיציעל מעלדען און מען וועט גלייך הייסען די סאָלדאַטען שווערען פאַר מי-כאַיל'ן!

די אָפּיציעלע מעלדונג פון שטאַב איז פאָרגעקומען נישט אויף מאָרגען, נאָר מיט אַ טאָג שפּעטער, אַז עס האָבען זיך בעקומען די צייטונגען מיט דער בעשטעטיגונג פון דער רעוואָ-לוציע. איך ווייס נישט אויב אין טשערנאָוויץ האָבען די סאָל-דאַטען געשוואוירען מיכאַיל'ן, נאָר אין אַנדערע ערטער האָט דאָס מיליטער איהם געשוואוירען.

וועגען דער האַלטונג פון ברוסילאָוו'ן זענען געווען פער-שידענע קלאַנגען. מען האָט געזאָגט אַז אויף דער טעלעגראַם פון דער נייער רעגירונג האָט ער געענטפערט: „איך וועל טהון מיין פליכט בנוגע צום פאָטערלאַנד”. אַ בעהוטזאַמער ענטפער, וועלכען מען האָט געקאָנט אויסטייטשען ווי מען וויל. שפּעטער זענען געווען קלאַנגען, אַז די איבערקעהרעניש איז פאָרגעקומען מיט'ן הסכם פון די קאָמאַנדירען מיט רוזסקי און ברוסילאָוו'ן אָן דער שפּיץ, אַז זיי אַלע זענען געווען אין אַ געהיימען פערבאַנד מיט די קאַדעטען.

בלויז דעם 4/17 האָבען מיר בעקומען די „קיעווסקאַיאַ מיסל” מיט דער ערשטער נאַכריכט וועגען דער רעוואָלוציע. אין דער צייטונג זענען געווען אי ניקאָלאַי'ס אי מיכאַילס אָבזאָגען פון טראָן, נאָר די צייטונג האָט אין דער ערשטער מינוט אויך נישט פערשטאַנען דעם לעצטענס אָבזאָג און האָט דעם לייט-אַרטיקעל געווידמעט מיכאַיל'ן מיט אַ לויב-געזאַנג ווי דעם נייעם קיסר.

אין די בעשרייבונגען פון די געשעהענישען אין פּעטער-בורג, איז אומעטום, וואו עס איז געווען דערמהאָנט „אַרבייטער-ראַטען”, געווען אַ פוסטער אָרט צווישען „אַרבייטער” און „ראַ-טען”, ווי עס וואָלט זיין דורכגעלאָזען אַ וואָרט. איך האָב נישט געקאָנט פערשטעהן וואָס פאַר אַ וואָרט עס איז דורכגעלאָזען.

נאָכדעם האָב איך זיך דערוואוסט, אַז די „קיעווסקאַיאַ מיסל״ האָט נישט געהאַט קיין מוט, אָדער די צענזור וועלכע האָט נאָך עקזיסטירט האָט איהר נישט ערלויבט צו שרייבען „אַרביי-טער און סאָלדאַטען ראַטען״, כדי די סאָלדאַטען אויפ׳ן פראָנט זאָלען זיך וועגען דעם נישט דערוויסען.

אין גאַס איז גאָרנישט געווען צו בעמערקען. די סאָלדאַ-טען, די אָפיצירען האָבען זיך געהאַלטען ווי געוועהנליך. איך האָב געטראָפען אַ גרופע סאָלדאַטען און צוגעגאַנגען. איך האָב דערהערט שטימען:

—אַלע זאָגען, אַז עס איז אַרויס דער אוקאַז!

—ניי אַ קעשענע!

—וועסט זיך פון זיי דערוואַרטען!

—וועגען וואָס פאַר אַנ׳אוקאַז רעדט איהר?—האָב איך גע-פרעגט.

—מען זאָגט אַז עס איז אַרויס אַנ׳אוקאַז, אַז סאָלדאַטען זאָלען בעקומען געהאַלט פופציג רובל אַ חודש.

—כאַ, כאַ! פופציג רובל! די גאַנצע קאַזנאַ וועט אויף דעם נישט סטייען!—האָט געענטפערט אַ סקעפטיקער.

אין דער יודישער סביבה האָט די נאַכריכט אַרויסגערופען אַ גרויסען אינטערעס, אַ צורודערונג, אָבער נישט קיין פרייד, גיכער איז מען געווען דערשראָקען. ערשטענס האָט מען נישט געגלויבט אַז די רעוואָלוציע האָט געזיגט. ווער קאָן וויסען וואָס אין אַ רוסלאַנד קומט פאָר? מאָרגען קאָן זיך בעקומען אַ ידיעה, אַז די אַלע רעוואָלוציאָנערן זענען געהאָנגען און געשאָסען און ניקאָלאַי איז ווידער אַ מלך ווי געווען. צווייטענס, האָט זיך ביי דער יודישער בעפעלקערונג געשאַפען אַ שטימונג, אַז מיט דער רעוואָלוציע קאָן רוסלאַנד זיך פערשטאַרקען און געווינען די מלחמה—און דאָס האָט מען בשום אופן נישט געוואָלט. די איינ-ציגע זאַך, וואָס אַלעמען, סיי יודען סיי קריסטען, פון דער אָר-טיגער בעפעלקערונג האָט אינטערעסירט איז געווען די פראַגע, צי וועט די רעוואָלוציע ברענגען צו אַ גיכען שלום? כמעט אַלע

יודען, מיט וועלכע איך האָב זיך די טעג געטראָפען, האָבען מיר קודם כל געשטעלט די פראַגע:

—נו, וואָס? ווען שוין איצט זיין שלום?

איך האָב נישט געוואוסט וואָס צו ענטפערן. איך בין געווען זיכער, אַז די רעוואָלוציע וועט אַרויסרופען אַ פּאַטריאָטישע שטימונג און פערציהען די מלחמה. נאָר אַרויסזאָגען עס די אָרמיגע יודען האָב איך נישט געוואָלט. למאי מצער זיין זיי?

די רעוואָלוציע האָט אויף אַזויפיל אומגעביטען די גאַנצע לאַגע אין רוסלאַנד, אַז עס זענען אַרויסגעטראָטען גאָר נייע פערספעקטיוון בנוגע דעם אָקופירטען געגענד. עס איז אַרויסגעטראָטען די מעגליכקייט צו אָרגאַניזירען אַזאַ הילפס-טעטיגקייט, וועגען וועלכער מען האָט פריהער נישט געקאָנט אפילו חלום'ען. אויפ'ן ערשטען פּלאַן איז געשטאַנען די פראַגע וועגען אָבשאַפען אַלע ספּעציעל-יודישע בעגרענצונגען, אָבשטעלען די גזילות און רציחות וואָס זענען סיסטעמאַטיש פּאָרגעקומען, בעשטראָפען די רויבער און, אויף וויפיל מעגליך, פערגיטיגען די בערויבטע. ערלויבען די אַרויסגעשיקטע אומקעהרען זיך אַהיים. ווייטער איז געשטאַנען די אויפגאַבע צו רעאָרגאַניזירען די הילפס-טעטיגקייט אויף דעמאָקראַטישע יסודות, איבערגעבען זי אין די הענד פון די אויפגעלעבטע קהילות, צונויפרופען אַ צוזאַמענפאָהר. נאָר פריהער פאַר אַלץ איז געווען נויטיג, אַז די אַלטע אַדמיניסטראַציע מיט טרעפּאָוו'ן זאָל ווערען אָבגעשאַפט און אויף איהר אָרט זאָל אָנקומען אַ נייע.

צוליב דעם אַלעם האָב איך געמוזט גלייך פאָהרען קיין פעטראָגראַד, וואו איך האָב געהאָפט אויסצופיהרען אַלץ אָהן מיה. חוץ דעם וואָס אַלע מיינע פאָדערונגען פאַר דער יודישער בעפעלקערונג פון גאַליציע האָבען געשטימט מיט דער עלעמענטאַרער רעכטפאַרטיגקייט, איז די גאַנצע רעגירונג געווען „אַנ'אייגענע”: מיליוקאָוו, קערענסקי, אפילו לוואָוו, אַלץ גוטע בעקאַנ-

שע, אייגענע מענשען, מיט וועלכע איך האָב געהאַפט גרינג צונויפצורעדען זיך.

חוץ דער נויטווענדיגקייט צו פאָהרען אין פעטראָגראַד וועגען דער גאַליציאַנער אַנגעלעגענהייט, האָט מיך פערזענליך אויך שטאַרק געצויגען אַהין אינ׳ם צענטער וואו עס שפּילען זיך אָב אַזעלכע געוואַלדיגע היסטאָרישע געשעהענישען, נאָר עס איז אַרויסגעטראָטען אַ מניעה. איך האָב אויף זיך גענומען אָבפיהרען געלד אויף פסח אין עטליכע שטעדט. קיין אַנדערער ווער עס וואָלט דאָס געקאָנט אויספיהרען איז נישט געווען. האָמעלסקי האָט אויף זיך גענומען אַנדערע ענינים און געווען פעררייזט. אָבפאָהרען אין פעטראָגראַד וואָלט הייסען איבערלאָזען די עטליכע פערוואָגעלטע שטעדט אָהן הילף אויף פסח. און ווי מיך האָט נישט געצויגען אין פעטראָגראַד, האָב איך זיך דאָך אָנגעטהון אַ כח און פערבליבען ביז איך וועל אַרומפאָהרען איבער די עטליכע שטעדט.

איך האָב בעדאַרפט בעזוכען די שטעדט סערעט, סוטשאַווע, ראַדאוץ און גורא-הומאָרע, פונאַנדערגעוואָרפענע איבער בוקאָווינע ביז דער רומענישער גרעניץ. קיין דירעקטער אייזענבאַהן-פערקעהר מיט די שטעדט איז נישט געווען, עס איז בייגעשטאַנען צו פאָהרען מיט פראַכט-צוגען, פוהרען און, וואו מעגליך, מיט משא-אויטאָמאָבילען. איך האָב אַזוי געאיילט, אַז איך האָב די נסיעה דורכגעמאַכט אין פיער—פינף טעג.

אַרומפאָהרענדיג האָב איך זיך די עטליכע טעג געפונען אין דער סביבה פון מיליטער-לייט, אָפיצירען און סאָלדאַטען, און אומעטום געטראָפען אַ יום-טוב׳דיגע שטימונג, מען האָט בעגריסט איינער דעם אַנדערן און אַרויסגעזאָגט די בעסטע האָפנונגען, איבערהויפט אין דעם זין אַז די רעוואָלוציע וועט זיך גוט אָברופען אויף דער מלחמה. די אָפיצירען האָבען אָפען און אַ ביסעל געמאַכט, אַרויסגעזאָגט זייער פרייד. די סאָלדאַטען זענען געווען איינגעהאַלטענער, מעהר געשוויגען, נאָר נייגיריג צוגעהערט זיך צו די געשפרעכען.

אין די געשפרעכען פון די אָפיצירען און סאָלדאַטען האָב

איך נישט געהערט דערמאָהנען דעם קיסר׳ס נאָמען. וועגען איהם האָט מען געשוויגען, עס האָט נאָך געהערשט אַנ׳אינסטינקטיווע מורא פאַר זיין נאָמען און קיינער האָט נישט געוואַגט הויך אַרויסצורײדען געגען איהם אַ וואָרט.

אַזוי ווי אָפּיציעל איז נאָך נישט געווען געמאָלדען וועגען דער איבערקעהרעניש, האָב איך אָנגעטראָפען אַזעלכע אָפּיצירען וועלכע האָבען נאָך גאָרנישט געוואוסט, אָדער געהערט נישט קלאָרע קלאַנגען וועגען דער איבערקעהרעניש און מיר איז אויסגעקומען זיי אָנצוזאָגען די בשורה. דעם נומער צייטונג, וואָס איך האָב מיט זיך געפיהרט פון טשערנאָוויץ, האָט מען מיר געריסען פון די הענד און אין וואַגאָן געלייענט הויך, פאַר אַלעמען.

אַרויספאָהרענדיג פון סערעט קיין סוטשאָווע, האָב איך אין וואַגאָן, וואו עס האָבען זיך געפונען אָפּיצירען, סאָלדאַטען און קאָזאַקען, געלייענט אין צייטונג די בעשרייבונג פון די געשעהענישען. אַלע האָבען זיך צוגעהערט אָנגעשטרענגט און ערנסט, ווי ביי אַ תפילה.

—די אַרמעע האָט אָבגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון,—האָט זיך אָבגערופען איין אָפּיציר.

—מיר האָבען געהאַט צוויי פיינד, מיט וועלכע מיר האָבען מלחמה געהאַלטען. איצט האָבען מיר איינעם מנצח געווען,—האָט צוגעגעבען נאָך איינער.

—די אַרמעע האָט אָבגעטעמט.

נעבען מיר איז געזעסען אַ פּאָדפּאָלקאָווניק. ער האָט יעדע ווייל׳ע אויסגעדריקט זיין התפעלות, איבערהויפט איז ער געווען ענטציקט פון ראָדזיאַנקאָ און מיליוקאָווס רעדעס.

—וואָס פאַר אַ מענשען! וואָס פאַר אַ קעפּ! אַלץ פאָרויסגעזעהן! אַלץ בעזאָרגט!—האָט ער אויסגעשריען.

—זיי האָבען אַלץ גוט צוגעגרייט!

—איהר ווייסט,—האָט זיך אָבגערופען נאָך איינער.—מיט אַ חודש צוריק איז דאָ געווען פּורישקעוויטש. מען האָט ביי איהם געפרעגט ווי געהט עס אין פּעטראָגראַד, האָט ער געענט-

פֿערט: „אַלץ, דאַנקען גאָט, גוט״.—וואָס הערט זיך נייעס?—האָט ער אויף דעם רעטזועלהאַפּט אַ זאָג געטהון: „נייעס? בּיי אייך ווע̄לען קיין נייעסען נישט זיין, און בּיי אונז וועט אין פֿעברואַר אפשר זיין נייעס...״ דעמאָלט האָט מען נישט פֿערשטאַנען וואָס ער מיינט. איצט פֿערשטעהט מען, אַז זיי האָבּען פֿריהער אַלץ געוואוסט און צוגעגרייט.

אפילו די ידיעה אַז אַלע יודישע אַדוואָקאַטען זענען אָנערקענט פֿאַר „פּריסיאַזשנע פּאָווערענעס״, האָט אַרויסגערופֿען אַ צופֿרידענעם אויסגעשריי:

—פֿיין!

—איצט וועט אַלץ געטהון ווערען על פּי אמת און יושר! איצט ווע̄לען די הויכגעשטעלטע מאַמעלעך און מומעלעך פֿערלירען זייער מאַכט צו פּראָטעזשירען זייערע געפּיעסטעטע יונגעלייטלעך! אַ סוף.

—איצט וועט מען פֿון דער אַרמעע צונעמען די פּאָליציי!

צו מיר איז צוגעגאַנגען אַ קאָזאַק:

—איז עס אמת, אַז מען האָט ווילהעלמען אויך געגעבּען מיט'ן קנעכל אין הינטען? האָט ער אַ פֿרעג געטהון רוהיג.

אין אַלגעמיין האָבּען קאָזאַקען אַרויסגעוויזען מעהר פֿרייד ווי אַנדערע און אפילו געוואַגט צו דערמאָהנען דעם קיסר וועלכען זיי האָבּען אָנגערופֿען „ניקאָלאַי אלעקסאַנדראָוויטש״, אָהן דעם טיטול „גאָסודאַר״. נאָר צווישען אָפֿיצירען האָט מען מיט צופֿרידענקייט גערעדט אַז איצט וועט מען פֿונאַנדערקאַסירען די קאָזאַקען, מאַכען אַ סוף צו זייערע נבלות.

מען האָט פֿיל געלאַכט צוהערענדיג ווי די מיניסטאָרען האָבּען זיך בּעהאַלטען אויף די דעכער.

איך האָבּ געשענקט אַן'אָפֿיציר די צייטונג. ער האָט נישט געוואוסט ווי מיר צו דאַנקען.

—איך וועל אָפּפֿיהרען עס אויף די פּאָזיציעס, היטען ווי אַ הייליגטום.

—אין טשערנאָוויץ האָט מען געצאָהלט זעכצעהן רובּל אַ נומער, אי אויך נישט געווען צו קריגען.

יז

די פיער שטעדטלעך וועלכע איך בין אין די עטליכע טעג ארומגעפאָהרען זענען נישט קיין גרויסע, געהאַט פון אַכט ביז צוועלף טויזענד איינוואוינער פאַר דער מלחמה, פון זיי מעהר ווי אַ העלפט יודען, פון וועלכע די רייכערע און אינטעליגענטערע זע-נען אָבגעפאָהרען מיט די עסטרייכער. די אַלע שטעדטלעך האָ-בען די רוסען פערנומען צו עטליכע מאָל, געמאַכט פאָגראָמען, אָבער, איבעראַל, האָבען די ערשטע דריי שטעדט, סערעט, סו-משאָווע און ראַדאוץ, נישט שטאַרק געליטען און גאַנץ געבלי-בען. דערפאַר האָב איך געטראָפען אַ שרעקליכען חורבן אין גו-ראַ-הומאַראַ.

גוראַ-הומאַראַ ליגט אין אַ בערגיגען, זעהר אַ שענעם אָרט, וואָס דערמאָהנט די שווייץ. דאָס שטעדטעל געפינט זיך האַרט ביי דער גרעניץ פון רומעניען. בשעת איך בין געקומען אַהין האָט זיך געהערט אַ שטאַרקע האַרמאַטען-שיסעריי. געקומען בין איך שפעט ביינאַכט, איבערגענעכטיגט אין אַ פוסטען און בלאָטיגען חדר וועלכער האָט געטראָגען אַ נאָמען „קוואַטיר פאַר אָפיצירען". גאַנץ פריה האָב איך אָבגעזוכט דעם אָרטיגען שוחט, אויף וועל-כען מען האָט מיר אָנגעוויזען ווי אויף דעם חשוב'סטען מענ-שען און וועלכער האָט באמת געמאַכט אויף מיר אַ גוטען איינ-דרוק. איך האָב איהם מיט דעם גאַנצען געזינד געפינען אין אַ קליין צימערל. די איבעריגע חדרים זענען געווען פערנומען דורך סאָלדאַטען. בכלל האָט זיך דאָ געפיהלט די נאָנהטקייט פון די פאָזיציעס.

דער שוחט האָט מיר דערצעהלט, וואָס דאָ איז פאָרגעקו-מען. אַז די רוסען זענען געקומען איז אין אָנפאַנג געווען רו-היג. אין אַ פאָר וואָכען אַרום איז פאָרגעקומען אַזאַ צופאַל. די רוסען האָבען אַרויסגעשיקט אויספאָרשער. די עכטרייכער האָבען זיי פערכאַפט און גע'הרג'עט, דערצו נאָך, ווי מען זאָגט, שטאַרק

געפייניגט, אָבגעשניטען די צינגער, אויסגעשטאָכען די אויגען. אַז די רוסען האָבען געפונען די גע׳הרג׳עטע אין אַזאַ צו-שטאַנד, זענען זיי געוואָרען שטאַרק אויפגערעגט. דער גענע-ראַל קעללער, וועלכער האָט פערנומען די שטאָדט, האָט בעפוי-לען ווי אַ נקמה אָן דעם עסטרייכישען חיל פערברענען די שטאָדט, וואו די פרידליכע בעפעלקערונג האָט קיין שום שייכות נישט געהאַט צו די גוואַלדטהאַטען. אין איין פריהמאָרגען האָט מען געהייסען אַלעמען אַרויסגעהן פון די הייזער, דערביי האָט מען נישט ערלויבט אַרויסצוטראָגען קיין חפצים, קאָזאַקען זע-נען געגאַנגען פון הויז צו הויז און אונטערגעצונדען. עס איז פערברענט געוואָרען כמעט די גאַנצע שטאָדט, דערין פיער בתי מדרשים מיט אַלע ספרים.

אין גורא-הומאַרא, ווי אין די פריהערדיגע דריי שטעדט, זענען דאָ צו עטליכע הונדערט היימלאָזע וועלכע נויטיגען זיך אין הילף. איך האָב אין אַלע ערטער געלאָזען פון טויזענד ביז טויזענד פינפהונדערט רובל אויף פסח און בעזונדער צו פינפ-הונדערט רובל אויף מצה פאַר די יודישע סאָלדאַטען. אין גורא-הומאַרא האָט מיר דער שוחט דערצעהלט, אַז מען האָט שוין אָנגעזאָגט פון די פּאָזיציעס אַז דאָרט געפינען זיך עטליכע טוי-זענד יודישע סאָלדאַטען און זיי בעטען מען זאָל בעזאָרגען פאַר זיי מצה. איך האָב צוגעזאָגט צושיקען געלד, וויפיל עס וועט נויטיג זיין אויף מצה פאַר די סאָלדאַטען.

דער שוחט האָט זיך מיר נאָך געקלאָגט, אַז דער זעמסקי פערבאַנד האָט אָבגענומען ביי דער יודישער געמיינדע די באָד וועלכע האָט געקאָסט הונדערט טויזענד קראָן. חוץ דעם וואָס די יודישע בעפעלקערונג איז געבליבען אָהן אַ באָד, איז עס געוועזען דער איינציגער אַנשטאַלט, פון וואַנען מען האָט גענומען מיטלען אויף אויסצוהעלפען די אָרטיגע נויטבעדערפטיגע. שפע-טער האָב איך בעקומען אין קיעוו פון דער געמיינדע אַנ׳אָפּי-ציעלע ביטע צום זעמסקי פערבאַנד וועגען דעם.

פאָהרענדיג פון גורא-הומאַרא האָב איך זיך אָנגעהערט מעשיות וועגען דעם אויפטראָג צווישען רוסישען און רומעני-

שען מיליטער. אין אָנפאַנג האָבען די רומענער בעגעגענט די רוסען ווי פריינד, נאָר ביסלעכווייז האָבען זיך די אויפטראָגען פערערגערט און איצט דערגעהט ביז צוזאַמענשטויסען. פאַר יעדען בינטעל היי, פאַר יעדען ביסעל קוקוריזא-מעהל דאַרף מען מלחמה האַלטען. די טעג איז פאָרגעקומען אַ פאָרמעלע שלאַכט צווישען אַ רוסישער און רומענישער אַבטיילונג פאַר עטליכע וועגען היי, דערביי זענען פון ביידע זייטען געווען קרבנות.

איך בין געפאָהרען אין אַ פערד-וואַגאָן. דאָרט זענען געשטאַנען אַכט פערד, וועלכע עס האָבען בעגלייט סאָלדאַטען. דעם גאַנצען וועג איז געווען אַ וכוח—וועמען איז בעסער, פוסגעהענדע סאָלדאַטען אָדער קאַוואַלעריסטען.

—וואָס פעהלט אייך?—האָט זיך געהיצט אַ קאַוואַלעריסט.—איהר ענדיגט אייער לערנען און געהט זיך שפּאַצירען מיט מאַמזעלען אָדער פאַלט צו שלאָפען, און מיר מוזען ביז פיער ביינאַכט פּאָרען זיך אַרום די פערד, אַלץ בעזאָרגען. מיט הוילע הענד גראָבען מיר „נאַוואָז”, און אַז מיר געהען אין קלויסטער, שטינקט פון אונז.

דער סאָלדאַט צו וועמען ער האָט דאָס גערעדט האָט זיך צולאַכט.

—שווער איז אייך! אויף דער פאָריגער סטאַציע איז געשטאַנען אַ דיקער זשאַנדאַר, די גאַנצע אַרבייט זיינע בעשטעהט אין דעם וואָס ער דאַרף אַרויסגעהן צום צוג, האָט ער זיך אויך געקלאָגט, אַז איהם איז שווער, כאַ-כאַ-כאַ!

שפּעט ביינאַכט האָט זיך אויף אַ סטאַציע אַריינגעקליבען צו אונז אין וואַגאָן אַ פּאָדפּאָלקאָווניק. די סאָלדאַטען האָבען אויפגעהערט צו ריידען און לאַכען. דער פּאָדפּאָלקאָווניק האָט זיך אַרומגעקוקט און, דערזעהענדיג מיך אין אַנ'אָפיצירישער פאָרם, צוגערוקט זיך בעהוטזאַם, האָט ער שטיל מיט אַנ'אומהיגער שטים געפרעגט:

—איהר ווייסט אפשר וואָס אין פּעטראָגראַד איז פאָרגעקומען? וועלכע עס איז פּרטים? איך בין צוויי וואָכען אָבגעזעסען

אין אַן'אָבגעזונדערטען פּאָלוואַרק און צו מיר זענען דערגאַנגען נישט קלאָרע קלאַנגען.

איך האָב גענומען דערצעהלען וואָס עס איז פאָרגעקומען. די סאָלדאַטען האָבען זיך צוגעהערט, כאָטש זיי האָבען שוין געוואוסט וועגען די געשעהענישען. דער פּאָדפּאָלקאָווניק איז געווען שרעקליך איבערראַשט, האָט געשמוצערט מיט די ליפּען, אויסגעשריען און אויך זיין פּנים האָט זיך אויסגעדריקט די שטאַרקסטע איבערראַשונג.

אַ קאָזאַק, וועלכער איז צוזאַמען מיט איהם אַריין אין וואַגאָן, האָט זיך אָבגערופען פערביסען:

—וואָס וועלען איצט זאָגען די „זשידעס"? איצט וועט קומען אַ סוף צו זייערע מאַכינאַציעס...

—צייט אויפצוהערען אַזעלכע רייד צו ריידען!—האָב איך איהם איבערגעשלאָגען שטרענג.—איצט איז נישטאָ שוין מעהר קיין „זשידעס", אַלע זענען גלייכבערעכטיגטע בירגער פון פרייען רוסלאַנד.

—עס פערשטעהט זיך,—האָט מיך „אונטערגעהאַלטען" דער פּאָדפּאָלקאָווניק.—איצט איז נישט די צייט מיט זיי צו פערנעהמען זיך. אַז מען וועט איינפיהרען אַ נייע אָרדנונג, דעמאָלט וועט מען זיך קאָנען נעהמען פאַר די „זשידעס"...

דאָס איז געווען אַ גאַנץ פרעהליכע אָנצוהערעניש.

איך האָב גערעכענט, אַז פאַר די עטליכע טעג וואָס איך בין אַרומגעפאָהרען, זענען אין טשערנאָוויץ פאָרגעקומען גאָט ווייסט וועלכע ענדערונגען, אַז די רעוואָלוציע האָט שוין דערגרייכט אַהער מיט איהר שטורמישען שטראָם. נאָר איך האָב אַ טעות געהאַט. די צייטונגען האָבען יעדען טאָג געבראַכט איבערראַשענדע נייעסען. אַלץ האָט גאַלאָפּירט, געפלויגען פאָרווערטס, די רעוואָלוציאָנערע שטימונג איז אין רוסלאַנד געוואַקסען פון שעה צו שעה, און דאָ, אין טשערנאָוויץ, איז אַלץ געווען אַזוי, ווי עס וואָלט גאָרנישט פאָרגעקומען. אויף אַן'אַלגעמיינער זיצונג פון אַלע מיטאַרבייטער פון דעם זעמסקי און שטאָדטישען פערבאַנד, האָט מען געהאַלטען רעוואָלוציאָנערע

רעדעס, באַשטימט צו שיקען אַ בעגריסונגס-טעלעגראַם אין פעטעראָגראַד. געוויס איז אין די מיליטער-קרייזען און אין די קאַזאַרמעס פאָרגעקומען אַ פיבערהאַפטע אויפרעגונג און די שטימונג איז דאָרט אויך געוואַקסען פון שעה צו שעה. אָבער פון דרויסען איז אַלץ געווען ווי פריהער. אַלע בעאַמטע, מיט טרעפּאָוו'ן בראש, זענען געווען אויף זייערע ערטער. די אַדמיניסטראַטיווע מאַשין איז זיך געגאַנגען ווי פריהער. עס האָט געמאַכט אַזאַ איינדרוק ווי אַלץ וואָס איז פאָרגעקומען אין רוסלאַנד, וואָלט קיין שייכות נישט געהאַט צו דעם קאַנט, און דאָ וועט בלייבען אַלץ ווי פריהער.

מיך האָט איצט, פערשטעהט זיך, זעהר ווענינ אינטערעסירט די פראַגע וועגען דער ערלויבעניש פון די קאָמיטעטען, דערצו איז ביי מיר קיין ספק נישט געווען אַז איצט וועט טרעפּאָוו זיי ערלויבען, נאָר כדי צו זעהן, וואָס פאַר אַ שטימונג עס הערשט אין יענע קרייזען, בין איך אַריין אין טרעפּאָווס קאַנצעלאַריע אָנפרעגען וועגען די קאָמיטעטען. דאָרט האָט געהערשט דיזעלבע אַטמאָספערע ווי שטענדיג. די בעאַמטע זענען געזעסען רוהיג ביי זייער אַרבייט, האָבען האָפערדיג, ווי פריהער, קוים געענטפערט די אונטערטעניגע ביטע-דערלאַנגער. מיך האָט מען אַ היבשע ווייל געלאָזט וואַרטען. נאָכדעם איז צו מיר אַרויס טרעפּאָווס אַדיוטאַנט און האָט מיר קאַלט און טרוקען געזאָגט:

—דער גענעראַל-גובערנאַטאָר האָט נישט געפונען פאַר מעגליך צו ערפילען אייער ביטע וועגען ערלויבען הילפס-קאָמיטעטען אין טשערנאָוויץ און בוקאָווינע.

איך בין געווען איבערראַשט פון דעם ענטפער. דאָס איז אַפּנים געווען אַ מין ביס פון אַ פגר'נדער שלאַנג: זאָל מען נאָך כאָטש אַ טאָג פיהלען איהר מאַכט!

באַלד איז צו מיר אַרויס קרילאָוו, אַ פערשעמטער און, נישט קאָנענדיג קוקען מיר גלייך אין די אויגען, אַרויסגעשטאַמעלט:

—שטעלט זיך פאָר: דער גענעראַל-גובערנאַטאָר האָט נישט

איינגעשטימט צו ערלויבען די קאָמיטעטען... איך קאָן איהם פשוט נישט פערשטעהן: ביי אַזאַ צייט...

איך האָב זיך נישט איינגעהאַלטען פון אַ געלעכטער.

—זייט זיך נישט מצער,—האָב איך איהם געזאָגט,—איצט וועלען מיר זיך בעגעהן אָהן זיין ערלויבעניש...

—עס פערשטעהט זיך, עס פערשטעהט זיך... אַזאַ צייט.

אַז איך בין אַוועק פון קאַנצעלאַריע האָב איך זיך אָנגעשטויסען אויפ'ן גאַס אויף אַזאַ סצענע. איינער פון די גרעסטע מאַנופאַקטור-מאַגאַזינען, פון וועלכע דער ווירט האָט זיך געפונען אין עסטרייך, איז געוועזען אויפגעעפענט און עטליכע קריסטליכע אַרבייטער אונטער דער אויפזיכט פון אַ יונגעמאַן, אַ בעאַמטען, האָבען אַרויסגעטראָגען פעק מיט סחורה און געלעגט אויף פוהרען. אַרום איז געשטאַנען אַ המון און צוגעקוקט. אַלע ווײַלע זענען צוגעגאַנגען צום בעאַמטען מענשען און שטילערהייד גערעדט מיט איהם, אַנדערע האָבען אָנגעפרעגט וואו ועט מען קאָנען קויפען די סחורה.

איך האָב זיך געווענדעט צו אַן'עלטערן יודען וואָס איז דאָ געשטאַנען און געפרעגט וואָס דאָ קומט פאָר:

—עס קומט פאָר אַ געוועהנליכע רויבעריי,—האָט ער טרויעריג געענטפערט.—מען פיהרט אַרויס אויף מיליאָנען סחורות פון די יודישע מאַגאַזינען, מען פערקויפט דאָס שטילערהייד און מען צוטיילט זיך מיט דעם געלד. כמעט אַלע גרעסטע געוועלבער האָט מען אַזוי צוראַבירט.

—און ווער איז דער יונגערמאַן, וואָס קאָמאַנדעוועט דאָ?

—דאָס איז אַ בעאַמטער פון מאַגיסטראַט.

איך בין צוגעגאַנגען צום בעאַמטען:

—לויט וועמענס ערלויבעניש פיהרט איהר אַרויס די סחורות פון מאַגאַזין?—האָב איך געפרעגט.

—לויט דער ערלויבעניש פון בירגערמייסטער,—האָט ער מיר געענטפערט.

צוזאַמען מיט מיר איז געוועזען ביי דער סצענע מיין בעקאַנטער, ד"ר ראַטני.

—ווייסט איהר וואָס, דאָקטאָר,—האָב איך זיך אָבגערופען,— קומט, מיר וועלען אַריינגעהן אין מאַגיסטראַט און אַ רייד טהון וועגען דעם ענין מיט'ן בירגערמייסטער.

—אדרבה, קומט.

מיר זענען אַוועק אין מאַגיסטראַט.

דער בירגערמייסטער איז דאָרט נישט געווען. איך האָב געהייסען איהם רופען וועגען אַ וויכטיגען ענין.

ער איז געקומען, און איך האָב זיך געווענדעט צו איהם בזה הלשון:

—אַלס בעפולמעכטיגטער פון יודישען הילפס-קאָמיטעט און פון זעמסקי פערבאַנד ווענד איך זיך צו אייך מיט דער פראַגע: מיט וואָס פאַר אַ רעכט צורויבט איהר סיסטעמאַטיש אַלע יודי-שע מאַגאַזינען אין שטאָדט?

איך האָב זיך שוין דורכגעדרונגען מיט דער רוסלענדי-שער שטימונג און גערעדט מיט אַ רעוואָלוציאָנערען לשון.

דער בירגערמייסטער האָט זיך דערשראָקען און אָנגעהוי-בען מיר ערקלערען, אַז דאָס ווערט געטהון כדי דער מאַגי-סטראַט זאָל האָבען מיטלען.

—פון מיטלען וועגען וואָלט גענוג זיין אַ צעהנטע טייל פון דעם וואָס איהר האָט אַרויסגעפיהרט. איהר האָט אויסגעליי-דיגט אַלע יודישע מאַגאַזינען.

—מיר מאַכען נישט קיין אונטערשיד צווישען יודען און קריסטען...

—רופט מיר אָן איין קריסטליכען מאַגאַזין וואו איהר האָט צוגענומען די סחורות.

—קיין קריסטליכע מאַגאַזינען זענען אין שטאָדט נישטאָ... איבעריגענס טהוען מיר עס לויט דער ערלויבעניש פון גענע-ראַל-גובערנאַטאָר.

—וועגען דער ערלויבעניש האָב איך געהערט. אָבער איך ווייס נאָך עטוואָס. איך ווייס וועגען אַלע אייערע מאַכינאַציעס, איך ווייס ווי אַזוי איהר פערקויפט די סחורות, איך ווייס ווע-גען דער פרוי פישער, דורך וועלכער איהר פיהרט אייערע גע-

שעפטען. אַלץ ווייס איך, און פאַר אַלץ וועט איהר זיין פער-אַנטוואָרטליך. נעהמט אין אַכט אַז אין רוסלאַנד איז איצט אַ נייע אָרדנונג, און די אַלע גזילות און רציחות וואָס האָבען זיך אָבגעטהון ביי דער אַלטער אָרדנונג וועלען שטרענג בעשטראָפט ווערען. איך פאָהר קיין פעטראָגראַד און וועל דאָרט געבען צו וויסען וועגען אַלע אייערע מעשים.

איך האָב זיך אַ קעהר געטהון צו איהם מיט׳ן רוקען און אַרויסגעגאַנגען.

ער איז אַרויסגעלאָפען נאָך מיר, אַ צוטומעלטער, אַ דער-שראָקענער און האָט שטאַמלענדיג גענומען בעטען:

—אָבער איך בעט אייך!... זאָגט מיר אייער פאַמיליע, וואו איהר שטעהט איין, איך וועל אייך ברענגען די דאָקומענטען, די ביכער, איך וועל אייך אַלץ ערקלערען, וועט איהר זעהן אַז ביי אונז איז אַלץ אין אָרדנונג, נישטאָ קיין רויבעריי.

—איהר וועט זיך שוין דערוויסען אי מיין נאָמען אי מיין אַדרעס, אַז עס וועט נויטיג זיין. איבעריגענס, קאָן איך אייך עס מיטטיילען.

און איך האָב איהם געזאָגט מיין נאָמען און אַדרעס און אָהן אַ גוטען טאָג אַוועקגעגאַנגען.

דער עפּיזאָד האָט געהאַט אַ גאַנץ קאָמישען פינאַל.

אין אַ פּאָר וואָכען אַרום, אַז איך בין שוין געווען אין פעטראָגראַד, האָב איך געטראָפען אין אַלע ציישונגען אַ טעלע-גראַם פון טשערנאָוויץ פון בירגערמייסטער צו דער ציוויללי-גער רעגירונג. אין דער טעלעגראַם בעגריסט דער בירגערמיי-סטער די נייע אָרדנונג וואָס האָט זיך געשאַפען אין רוסלאַנד, זאָגט אַרויס זיין איבערגעגעבענקייט רוסלאַנד און, ווי אַנ׳אויס-דרוק פון ליבע און איבערגעגעבענקייט פון דער גאַנצער טשער-נאָוויצער בעפעלקערונג צו רוסלאַנד, וועלכע האָט אויסגעלייזט דעם גאַנצען קאַנט פון עסטרייכישען יאָך, שענקט דער מאַגי-סטראַט דער רוסישער אַרמעע ניינצעהן מאָרג ערד אויף אַ בית-עולם פאַר די העלדיש אומגעקומענע רוסישע סאָלדאַטען און אָפיצירען!

די מתנה האָט מען געקאָנט אויפנעהמען ווי אַ גיפטיגען שפּאָס, ווען דאָס וואָלט נישט זיין אַרויסגערופען דורך אַ צורו-דערטקייט פון אַ דערשראָקענעם גנב, וועלכער האָט דערפיהלט אַז ער פערלירט דעם באָדען אונטער די פיס. זוכענדיג מיט וואָס זיך צו ראַטעווען, האָט ער קיין קלוגערן מיטעל נישט גע-פונען ווי שענקען רוסלאַנד אַ בית-עולם. איך האָב דאַן אין דער צייטונג „דיעלאָ נאַראָדאַ" אויפגעדעקט די גאַנצע געשיכטע וועגען דעם „איבערגעגעבענעם" בירגערמייסטער, דערציהלט וועגען זיינע מאַכינאַציעס און אויפגעוויזען אויף וויפיל פערברעכעריש פון זיין זייט איז געווען צו ריידען אין נאָמען פון דער בע-פעלקערונג פון אַ בעזיגטער שטאָדט וועגען טרייקייט און אי-בערגעגעבענקייט צו רוסלאַנד. די מתנה און די אונטערטעניגע טעלעגראַם האָבען קיין ווירקונג נישט געהאַט און דער בירגער-מייסטער איז געוואָרען אָבגעשאַפט פון זיין שטעל. איך האָב זיך בעמיהט ער זאָל איבערגעגעבען ווערען צום געריכט, און דאָס וואָלט פאָרגעקומען, ווען טשערנאָוויץ, ווי דער גאַנצער קאַנט וואָלטען פערבלייבען לענגער ביי די רוסען אין די הענד. וואָס מיט דעם בירגערמייסטער איז געוואָרען ווייס איך נישט. ביי זיינע מאָסקוואָפּילישע טענדענצען האָט ער נישט געקאָנט פערבלייבען אין קאַנט ווען אַהין האָבען זיך אומגעקעהרט די עסטרייכער, פון דער נייער רוסישער רעגירונג האָט דער אַוואַנ-טיוריסט אויך שוין נישט געקאָנט ערוואַרטען קיין אונטער-שטיצונג.

פון מאַגיסטראַט בין איך אַריין צו ה׳ פּיש און דערצעהלט איהם וועגען מיין געשפּרעך מיט׳ן בירגערמייסטער.

—וואָס האָט איהר געטהון!—האָט ער אויסגעשריען דער-שראָקען.—דער בירגערמייסטער איז איצט געוויס אַוועק צום גע-נעראַל-גובערנאַטאָר! ער וועט איהם אַלץ דערצעהלען און מען וועט אייך אַרעסטירען!

—איך פערזיכער אייך, אַז זיי וועלען נישט דערוועגען זיך מיך צו אַרעסטירען.

—ווי הייסט זיי וועלען נישט דערוועגען. דערווייל איז

דער גענעראַל-גובערנאַטאָר דאָ אַ בעל-הבית און רעכענט זיך שטענדיג מיט די געשעהענישען אין פעטראָגראַד. איך ראַט אייך בלייך אָבצופאָהרען פון דאַנען. וויבאַלד איהר רעכענט אַלץ איינס פאָהרען, פאָהרט אָב באַלד, ריזיקירט נישט.

פיש, ווי אַנדערע טשערנאָוויצער כלל-טהוער, האָבען גע-האַט אַ קנאַפּען צוטרוי צו דער רוסישער רעוואָלוציע. אַז איך האָב דעמזעלבען אָוונד צונויפגערופען אַ פערזאַמלונג, בעקאַנט געמאַכט איהר מיט מיינע פּלענער אויף ווייטער און פאָרגעלעגט אַז די אָרטיגע יודישע געמיינדע זאָל שיקען דער נייער רעגי-רונג אַ פּעטיציע וועגען דער רעכטלאָזער לאַגע פון די יודען אין בוקאָווינע, האָבען זיך כמעט אַלע אַרויסגעזאָגט געגען דעם.

—מיר ווייסען און פערשטעהען נישט וואָס דאָרט ביי אייך אין רוסלאַנד קומט פאָר,—האָבען זיי מיר געזאָגט.—ווער ווייסט וואָס עס וועט פאָרקומען אין עטליכע טעג אַרום? וואָס וועט זיין אַז מיט אַמאָל וועט צוריק ווערען ווי געוועזן? דערום ווילען מיר זיך דערווייל אָבהאַלטען פון וועלכע עס איז אַרויסטרעטונגען, מען זאָל זיך צו אונז נאָכדעם נישט קאָנען צוטשעפּען.

אַז איך האָב מיט אַ טאָג שפּעטער אויף אַנ׳עהנליכער פער-זאַמלונג אין טאַרנאָפּאָל געמאַכט דעמזעלבען פאָרשלאָג וועגען אַ פּעטיציע, האָט מען מיר געגעבען דעמזעלבען ענטפער און דער-צו נאָך צוגעגעבען אַזאַ מאָטיוו:

—נישט פערגעסט, אַז מיר זענען עסטרייכישע אונטערטאַ-נען און זענען טריי אונזער פאָטערלאַנד און אונזער רעגירונג. מיר קאָנען זיך נישט ווענדען צו דער פיינדליכער רעגירונג, זאָל זי זיין אַ רעוואָלוציאָנערע און ליבעראַלע, מיט וועלכע עס איז פּעטיציעס און ביטעס וועגען רעכט.

איך האָב געפונען אַז זיי האָבען רעכט און מעהר נישט איינגערעדט זיי.

אין טאַרנאָפּאָל האָב איך געזעהן די ערשטע סאָלדאַטישע גאַסען-דעמאָנסטראַציעס, מיט רויטע פאָהנען, מיט מאַרסעליעזא-געזאַנג. נאָכדעם האָבען גערעדט אָראַטאָרען שטעהענדיג אויף אַ וואָגען אויפ׳ן פּלאַץ. וואָס זיי האָבען גערעדט, האָב איך נישט

געהערט. איך האָב נאָר פון דערווייטען געזעהן ווי זיי האָבען זיך געוואָרפען, זשעסטיקולירט און געקראַכען פון הויט שריי-ענדיג, און אויף יעדער פראַזע האָבען זיך אָבגערופען רוישענ-דע אַפּלאָדיסמענטען.

יח

קיין קיעוו בין איך געקומען דעם 11/24 מערץ. איך האָב איבערגעגעבען דעם הילפס-קאָמיטעט אַלע רעכענונגען און די איבערגעבליבענע געלד-סומען, פאָרגעלעגט מיין פּלאַן פון דער ווייטערדיגער הילפס-טעטיגקייט אין גאַליציע און בוקאָווינע, וועל-כער איז בעשטאַנען אין דעם, אַז מען זאָל קודם-כל צונויפרו-פען אַ צוזאַמענפאָהר פון די פאָרשטעהער פון די אָרטיגע קאָמי-טעטען און, וואו מעגליך, פון אויסגעוועהלטע פאָרשטעהער פון די קהילות, און דער צוזאַמענפאָהר זאָל בעטראַכטען און אָננעה-מען אַ החלטה וועגען דער ווייטערדיגער הילפס-טעטיגקייט. ווי-טער האָב איך צוזאַמענגעשטעלט אַ בעריכט וועגען דער לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג אין אָקופּירטען קאַנט און אָנ-געוויזען וואָס פאַר אַ רעפאָרמען עס פאָדערן זיך. דעם בעריכט האָב איך זיך געגרייט דערלאַנגען דער צייטווייליגער רעגירונג.

דער קאָמיטעט האָט בעטראַכט מיינע פאָרשלאָגען און האָט זיי מיט איניגע אויסבעסערונגען אָנגענומען.

אין קיעוו האָב איך פערבראַכט צוויי טעג. איך האָב דאָרט בעזוכט צוויי פערזאַמלונגען. איינע וועלכע עס האָבען איינגע-אָרדענט די סאָציאַליסטען-רעוואָלוציאָנערען. איך האָב ערוואַרט צו הערען דאָרט דיזעלבע קלינגענדיגע דעמאַגאָגישע פראַזען, ווי אין 1905. נאָר איך האָב געטראָפען גאָר אַנ׳אַנדער שטימונג, אַ טיפע און ערנסטע. די רעדנער האָבען געוואָרענט פון פוסטע רייד, געפאָדערט מען זאָל מיט אַ דאָפּעלטען כח נעהמען זיך צו דער אַרבייט. איך האָב פערהאַלטען אין זכרון אַזאַ פראַזע פון אַ ועדע: „דער וואַנדערענדער זוהן האָט זיך אומגעקעהרט אַהיים ווי אַ

זיגער, מיט אַ לאָרבער-קראַנץ. ער האָט געפונען זיין הויז בע-צירט מיט בלומען, אָבער אין הויז האָט ער געטראָפען אַ נישט-בעגראָבענעם מת. דער מת איז די מלחמה. מיר דאַרפען זי פערענדיגען און ביז דאַן טאָרען מיר נישט ריידען נישט וועגען יום-טובים, נישט וועגען שמחות".

זעהר ריהרענד איז געווען פאָלגענדע סצענע: בעת דער פאָר-זיצענדער האָט פאָרגעלעגט צו בעעהרען דעם געדעכעניש פון די געפאַלענע קעמפער, האָבען אַלע אָנוועזענדע אין זאַל אָנשטאָט אויפצוהויבען זיך פון די ערטער אַראָבגעלאָזט זיך אויף די קניה און גענומען זינגען „אַנ'אייביגער אָנדענק".

די צווייטע פערזאַמלונג, זעהר אַ כאַראַקטעריסטישע, איז געווען פון פּאָליטישע אַמנעסטירטע, וועלכע זענען בעפרייט גע-וואָרען פון די טורמעס אָדער אומגעקעהרט זיך פון סיביר. צווי-שען זיי זענען געווען אַזעלכע, וואָס זענען געזעסען צו צעהן-צוועלף יאָהר. אָבגעצעהרטע, בלייכע, אַרומגעוואַקסענע, אָרים געקליידעטע, מיט אינטעליגענטע פנים'ער, פינקלענדיגע פיבער-האַפטע בליקען. זייער קול איז געווען מאָדנע הילכיג און נישט איינגעשטעלט, און די בעוועגונגען נישט זיכערע, וואַקלענדיגע. זיי האָבען אויסגעוויזען ווי מתים, וואָס זענען אויפגעשטאַנען פון די קברים.

די פערזאַמלונג איז געווען צונויפגערופען דורכ'ן פּאָליטי-שען רויטען קרייץ כדי צו אָרגאַניזירען הילף פאַר די אַמנעס-טירטע, ווייל דער רוב פון זיי האָט נישט געהאַט וואָס צו עסען און וואו אַ נאַכט איבערצונעכטיגען. נאָר וועגען דעם האָט מען דעם גאַנצען אָוועגד קיין וואָרט נישט דערמאָהנט. די פּאָליטישע האָבען געהאַלטען פייערדיגע רעדעס וועגען דער שרעקליכער לאַגע פון די „חברים קרימינעלע", וועלכע האָבען קיין אַמנעס-טיע נישט בעקומען. די רעדנער האָב'ן געפאָדערט אויך פאַר זיי אַנ'אַמנעסטיע לכל הפחות, עס זאָלען איבערגעקוקט ווערען זייערע משפטים, ווייל מעהר ווי אַ העלפט זענען פער'משפט אומזיסט. עטליכע פרויען האָבען מיט אַ טיפען צער דערצעהלט וועגען דער שווערער לאַגע און איבערמענשליכער אַרבייט פון

די טורמע-וועלטעריגס און האָבען אַרויסגעשטעלט די פאָדערונג די רעגירונג זאָל פערבעסערן זייער לאַגע. צום רעכטען סוף האָט דער פאָרזיצענדער פון רויטען קרייץ דערמאָהנט וועגען וואָס מען האָט זיך אייגענטליך פערזאַמעלט און אויפגעוויזען, אַז אייניגע פון די אַנוועזענדע האָבען נישט וואו די נאַכט איבער-צונעכטיגען.

איך בין געוועזען טיף געריהרט פון דעם הויכען אידעאַליזם פון די יונגע מאַרטירער, נאָר דערביי האָבען זיי אין זייערע רעדעס אַרויסגעוויזען אַזאַ אונפּראַקטישקייט און אונבעהאָלפענ-קייט, אַז עס האָט אָנגענומען אַ שרעק נישט בלויז פאַר זיי, נאָר איבערהויפּט פאַר דעם לאַנד, איבער וועלכען זיי זענען געוואָרען בעלי-הבתים.

דעם 13/26 בין איך געוועזען אין פעטראָגראַד. איך וועל זיך דאָ נישט אָבשטעלען אויף די געשעהענישען וועלכע מיר איז אויסגעקומען צו זעהן און איבערצולעבען אין יענער שטורעמדי-גער צייט. איך וועל נאָר בעמערקען, אַז מיך האָט מעהר ווי אַלץ איבערראַשט די אַלגעמיינע שטימונג אין פעטראָגראַד. עס איז שוין פערביי צוויי וואָכען זינט די איבערקעהרעניש איז פאָרגעקומען, און ביי אַלעמען איז נאָך געוועזען אַ יום-טוב'דיגע, מילדע, ברודערשאַפטליכע שטימונג. אין גאַס, אין די טראַמוואַ-יען, אין די שורות ביי די קראָמען, אין ערגיץ איז נישט גע-ווען צו הערען נישט קיין געשרייען, נישט קיין זידעל-ווערטער. געוועזענדעט האָט מען זיך אין גאַס איינער צום אַנדערן נישט אַנ-דערש ווי מיט דעם וואָרט „חבר״ און אַריינגעלעגט אין איהם אַ צאַרטען אויסדרוק. אויף די מיטינגען, וועלכע זענען טאָג און נאַכט פאָרגעקומען אויף די גאַסען, האָבען זיך געהערט ליב-ווערטער דער רעוואָלוציע און אַלערליי אידעאַליסטישע פאָדע-רונגען.

און נישט קוקענדיג אויף דעם אַלעם, האָט זיך געפיהלט, אַז עס רוקט זיך אָן עטוואָס אימה'דיגעס, אַז די רעוואָלוציע האָט נישט קיין פעסטען באָדען אונטער די פיס, אַז די רעגירונג האָט קיין מאַכט נישט און אַז עס הויבט זיך אָן אַ צופאַלונג אין

דער אַרמעע. דער בעפעהל נומר 1, וועלכער איז געווען גע־שיקט אין דער אַרמעע פון „אַרבייטער און סאָלדאַטען-ראַט" און האָט געבראָכען די גאַנצע מיליטערישע דיסציפּלין, האָט אַרויס־גערופען אַ שרעקליכע צורודערונג סיי אין די מיליטערישע סיי אין די ציווילע קרייזען. אַזוי, אַז דער ראַט אַליין האָט זיך דערשראָקען, אָבגעזאָגט זיך פון איהם און צוריקגעצויגען, נאָר עס איז שוין געווען שפּעט. בכלל איז ביי יענער צייט שוין געווען אַ צווייענדיגע מאַכט, די צייטווייליגע רעגירונג און דער אַרבייטער און סאָלדאַטען-ראַט וועלכע האָבען זיך נישט גערע־כענט איינע מיט דער אַנדערער.

מיט מיין באַריכט וועגען גאַליציע און בוקאָווינע האָב איך געפונען פאַר נויטיג צו ווענדען זיך צום מיניסטער פון אויסערן מיליוקאָוו'ן, ווייל דאָס האָט געהאַט צו טהון מיט אויסלענדישע אונטערטאַן. דערצו בין איך מיט מיליוקאָוו'ן געווען נעהנטער בעקאַנט, ווי מיט אַנדערע מיניסטאָרען.

דעם 15/28 מערץ האָט מיך מיליוקאָוו אויפגענומען און איך האָב איהם דערלאַנגט דעם פאָלגענדען באַריכט.

„בירגער מיניסטער!

איך ערלויב מיר אָבצושטעלען אייער אויפמערקזאַמקייט אויף דער שרעקליכער לאַגע פון דער בעפעלקערונג אין דעם טייל גאַליציע און בוקאָווינע, וואָס איז אָקופּירט דורך דעם רו־סישען מיליטער. צעהנדליגער שטעדט און שטעדטלעך זענען געגצליך אָדער אין גרעסטען טייל פערברענט און חרוב, טוי־זענדער מענשען פון דער פרידליכער בעפעלקערונג זענען אומ־געקומען פון פייער און שווערד, פון הונגער און נויט. דאָס גאַנצע עקאָנאָמישע און קולטורעלע לעבען פון לאַנד איז פער־וויסט. נאָר אָט די אַלע שווערע און שרעקליכע צרות האָט די בעפעלקערונג אַריבערגעטראָגען מיט אַ געוויסער געדולדיגקייט, ווי אַ פאַטאַלען רעזולטאַט פון דער שרעקליכער מלחמה.

נאָר חוץ די מלחמה-ליידען און שוועריגקייטען, האָט אַ טייל פון דער בעפעלקערונג, אַריבערגעטראָגען און טראָגט נאָך ביז איצט אַריבער אויסערגעוועהנליכע פערפאָלגונגען וועלכע זע־

נען אויסשליסליך פערבונדען מיט דער נאַציאָנאַליטעט פון דער בעפעלקערונג.

ווי עס איז בעוואוסט, זענען די יודען אין עסטרייך גלייכבערעכטיגט מיט אַלע אַנדערע בירגער אין לאַנד. אַז דער קאַנט איז געוואָרען אָקופּירט דורך דעם רוסישען מיליטער, האָבען די אָרטיגע יודען, ווי איצט איז פעסטגעשטעלט, אין געגענזאַץ פון אַלע בלבולים וואָס זענען אויף זיי געמאַכט געוואָרען, אַרויסגעוויזען זיך לאָיאַל בנוגע דער רוסישער אָקופּירענדער מאַכט און נישט געגעבען איהר קיין שום בעגרינדונג פאַר ספּעציעלע פערפאָלגונגען. נישט קוקענדיג אויף דעם, זענען פון דעם ערשטען טאָג אָן פון דער אָקופּאַציע אָבגענומען געוואָרען ביי דער אָרטיגער יודישער בעפעלקערונג נישט בלויז אַלע בירגערליכע רעכט, נאָר אויך די עלעמענטאַרע מענשליכע רעכט אַזוי, אַז זי איז אַוועקגעשטעלט אויסערן דין.

די יודען האָט מען אומעטום אַרויסגעטריבען פון די שטאָדט-פערוואַלטונגען, פון געריכט און פון אַנדערע אַנשטאַלטען וואו זיי זענען נאָך געבליבען. די יודישע קהילות וואָס האָבען זיך פערנומען מיט קולטור און צדקה-זאַכען זענען פערמאַכט געוואָרען. יודען לאַנד-אייגענטימער, אַרענדאַטאָרען, סוחרים און בעלי-מלאכות האָט מען אַרויסגעטריבען פון די דערפער; דאָס גוטס פון די לאַנד-אייגענטימער האָט מען רעקווירירט אָדער חרוב געמאַכט. פון צעהנדליגער שטעדט און שטעדטלעך האָט מען אַרויסגעטריבען די איינוואוינער ביז איינעם, טיילמאָל אין משך פון עטליכע שעה און אַרויסגעשיקט קיין רוסלאַנד. אין אייניגע ערטער האָט מען צווישען די גבירים און אינטעליגענטען גענו־מען ערוב׳ניקעס און אַוועקגעשיקט מעהרסטען טייל אין סיביר. חוץ דעם האָט מען פערשיקט אין סיביר אָהן אַ שום געריכט און אויספאָרשונג.

צוגלייך מיט דעם האָט די אַדמיניסטראַציע רואינירט און הערט נישט אויף צו רואינירען די יודען, הערט נישט אויף צו ראַבירען זייער פערמעגען. הונדערטער און טויזענדער קראָמען און פּריוואַטע וואוינונגען ווערען רעקווירירט אָדער פּשוט צו־

רויבט. די גזילות, די רויב און דער שוחד-בעהמען פון דער אַדמיניסטראַציע פון דעם העכסטען ביז דעם נידעריגסטען האָט דערגרייכט צו אַזאַ מדרגה, אַז די נבלה שפּאָלט הימלען. און אין דיזאָזיגע רויב-טהאַטען פון דער אַדמיניסטראַציע בעטייליגען זיך אויך די שטאָדט-פערוואַלטונגען, וואָס זענען בעשטימט געוואָרען פון די נידעריגסטע עלעמענטען פון דער בעפעלקערונג.

בנוגע צו יודען ווייזט אַרויס די אַדמיניסטראַציע, איבערהויפּט די נידעריגסטע, אַנ׳אונבעגרענעצטע אכזריות. מ׳זידעלט זיי, מ׳בעליידיגט זיי, און נישט זעלטען שלאָגט מען. זיי רעכענען זיך איבעראַל נישט מיט דעם יודישען גלויבען. פערקעהרט, מ׳בעמיהט זיך גראָד צו פערשוועכען די יודישע היילינגטומען. מען צווינגט די יודען אום שבת און יום-טוב צו רייניגען די גאַסען, גראָבען שאַנצען, זיצען אין די קראָמען, אויסער איינינגע אויסנאַהמען, זענען אומעטום די יודישע שוהלען חרוב געוואָרען, אָדער פערוואַנדעלט אין שפּיטאָלען, קאַזאַרמעס, אַנ׳אַנדערש מאָל אפשר אין שטאַהלען און קלאָזעטען. אומעטום האָט מען צוריסען די ספרי תורות, פון די יריעות גמאַכט זעקלעך, בּאַראַבאַנען, שיך א. אַ. וו. די ספרים אין אַלע שוהלען זענען צוריסען און פערברענט.

אויפ׳ן יסוד פון דעם אַלעמען, ערלויב איך מיר זיך ווענדען צו אייך, בּירגער מיניסטער, אין נאָמען פון מענשען-רעכט און אינטערנאַציאָנאַלער רעכט, מיט דער בקשה אומצוקעהרען די יודען פון די אָקופּירטע געגענדען זייערע רעכט. דאָס הייסט:

א) בעפעהלען אַז די יודישע בעאַמטע זאָלען אומגעקעהרט ווערען צוריק אויף זייערע שטעלעס אין די שטאָדט-פערוואַלטונגען, געריכטען און אַנדערע אַנשטאַלטען פון וועלכע זיי זענען אַרויסגעטריבען דערפאַר וואָס זיי זענען יודען.

ב) ערלויבען די יודען זיי זאָלען צוריק איינפיהרען ביי זיך קהלה-פערוואַלטונג צוליב קולטור און צדקה-אַרבייט.

ג) ערלויבען, אַז יודען זאָלען עפענען פאַר זיך יודישע שולען, נידעריגע און מיטעלע, ווייל דאָס וואָס די שולען זענען אין משך פון דריטהאַלבען יאָהר געווען פערמאַכט האָט זעהר

שעדליך געווירקט אויפ׳ן יונגען דור.

ד) ערלויבען יודען אומקעהרען זיך צוריק אין די דער־פער, שטעדט און שטעדטלעך, פון וואנען זיי זענען געוואָרען אַרויסגעטריבען און אומקעהרען זיי לכל הפחות אַ טייל פון זייערע וואוינונגען, וואָס מען האָט צוגענומען צו מיליטער-צוועקען און פאַר שפּיטאָלען.

ה) בעפרייען די ערוב׳ניקעס און ערלויבען זיי אומקעהרען זיך אהיים.

ו) פונאנדערקלייבען די פּראָצעסען פון די אַדמיניסטראַ־טיוו אַרויסגעשיקטע יודען און די אונשולדיגע ערלויבען אום־קעהרען זיך אַהיים.

ז) אָבשטעלען דאָס רעקוויזירען דאָס פערמעגען און סחורות פון די יודען וואָס זענען פערבליבען אין עסטרייך און שטרענג אויספּאָרשען די פריהערדיגע רעקוויזיציעס און גזילות.

ח) בעפרייען די יודען פון צוואַנגס-אַרבייט און פון האַנ־דעל שבת און יום-טוב, אויב דאָס איז נישט אויסנאַהמסווייזע קיין אומבעדינגט נויטיגע זאַך.

ט) אומקעהרען די יודען זייערע שוהלען, צוזאַמען דער־מיט איז געוואונשען, אַז דער היילינסטער סינאָד זאָל זיך ווענ־דען צום מיליטער מיט אַן אויפרוף וואו עס זאָל אָנגעוויזען ווע־רען אַז די יודישע שוהלען, ספרי תורות, אַלע דברי קודש און הייליגע ספרים דאַרפען זיין אונבעריהרט אַזוי ווי קריסטליכע הייליגטומען.

י) אומקעהרען די יודען די בעדער, וואָס אויסער זייער סאַניטאַרער בעדייטונג האָבען זיי נאָך ביי יודען אַ רעליגיעזע בעדייטונג.

יא) די אַלע, וואָס זייערע וואוינונגען, זייערע געשעפטען, זייערע סחורות און זייער פערמעגען זענען פערדאָרבען געוואָ־רען נישט דורך די מלחמה-געשעהענישען און אויך אַלע לאַנד־אייגענטימער, וואָס זייער אינווענטאַר איז רעקווירט אָדער פער־דאָרבען געוואָרען זאָל זיין אַרויסגעגעבען אַ געוויסע שטיצע כדי זיי זאָלען קאָנען ווידער אויפבויען זייערע וואוינונגען, זייערע

געשעפטען אָדער ווידער זיך פערנעהמען מיט זייער ערד-בע-אַרבייטונג.

איך האָף אַז די צייטווייליגע רעגירונג וואָס האָט איינגעפיהרט אין בעגייטען רוסלאַנד מענשען- און בירגער-רעכט, וועט ווענדען איהר אויפמערקזאַמקייט אויף דעם אונערטרעגליכען צושטאַנד פון דער פרידליכער בעפעלקערונג אין די אָקופירטע געגענדען אין גאַליציע און אין בוקאָווינע און וועט זיי אומקעהרען די רעכט וואָס די דינער פון אַלטען רעזשים האָבען ביי זיי אַוועקגערויבט.

נעהמט אָן, מיניסטער בירגער, מיינע טיפסטע געפיהלען פון אַכטונג, איבערגעגעבענקייט און בעגייסטערונג פון אייערע העלדענטהאַטען."

מיליוקאָוו האָט מיך אויפגענומען אין מיניסטעריום פאַר אויסערן. ער האָט מיך בעגעגענט פריינדליך און פראָסט, ווי אין די פריהערדיגע צייטען. איך האָב איהם דערצעהלט וועגען דער יודישער לאַגע אין גאַליציע און איבערגעגעבען דעם שריפטליכען בעריכט. ער האָט מיך אויסגעהערט אויפמערקזאַם, האָט צוגעזאָגט פאָרשטעלען מיין בעריכט דעם מיניסטאָרען-ראַט און פון זיין זייט מיטהעלפען צו פערווירקליכען די אַרויסגעשטעלטע פאָדערונגען. דערביי האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז מיליוקאָוו האָט נישט קלאָר געוואוסט אפילו וואָס פאַר אַ מין אַדמיניסטראַציע עס איז איינגעפיהרט אין אָקופּירטען געגענד.

—דאָרט איז די מאַכט, פערשטעהט זיך, אַ מיליטערישע?—האָט ער מיך געפרעגט.

—ניין, אַ ציווילע. דאָרט איז אַ גענעראַל-גובערנאַטאָר.

—ווער איז גענעראַל-גובערנאַטאָר?

—טרעפּאָוו, דעם בעוואוסטען טרעפּאָווס זוהן, אַ פערביסענער רעאַקציאָנער. און ביז איצט פיהרט זיך אַזוי, ווי עס וואָלט גאָרנישט פאָרגעקומען

—וואָס רעדט איהר?—האָט זיך געוואונדערט מיליוקאָוו.—איך האָב עס נישט געוואוסט. עס איז דאָ אַזויפיל אַרבייט... קיין צייט נישט געווען אַ טראַכט צו טהון וועגען יענעם קאַנט.

דערצו בין איך געווען זיכער, אז דארט איז אלץ אין די הענד פון דער מיליטערישער מאכט... פערשטעהט זיך, טרעפאוו מוז גלייך בעזייטיגט ווערען... נאר איך ווייס נאך נישט וועמען צו בעשטימען אויף זיין ארט...

—אויב איהר וועט מיר ערלויבען, וועל איך אייך אנווייזען אויף א פאסענדען קאנדידאט.

—אדרבה, איך בעט אייך.

—דער פירשט פ. ד. דאלגארוקאוו. ער איז געווען א לאנגע צייט אין גאליציע, איז בעקאנט מיט די דארטיגע אומשטענדען און האט געלאזען וועגען זיך די בעסטע ערינערונגען ביי דער בעפעלקערונג.

—אמת! זעהר ריכטיג! ער איז דער פאסענדסטער קאנדידאט אויף דעם פאסטען. איך בין נאר נישט זיכער, אויב ער וועט איהם אננעהמען. די טעג וועט ער דא זיין, וועל איך איהם פארלעגען דעם פאסטען.

איך האב זיך אויפגעהויבען אוועקצוגעהן, נאר מיליוקאוו האט מיך אבגעהאלטען.

—זיצט נאך א ווייליע, איך וויל ביי אייך עטוואס פרעגען. אט איהר זענט געווען אין גאליציע, איצט דורכגעפאהרען א גרויסע שטרעקע ביז אהער, האט זיך געטראפען מיט פיל מענשען. וואס פאר אנ'איינדרוק האט איהר ארויסגעטראגען פון דער איצטיגער לאגע אין לאנד?

—איהר וועט מיר ערלויבען גאנץ אפענהערציג ארויסצוזאגען אייך מיין איינדרוק?

—וועגען דעם בעט איך אייך. מיר איז זעהר אינטערעסאנט צו הערען א שטימע פון א זייטיגען מענשען.

—מיין איינדרוק איז אזא: אומעטום, סיי ביי דער ציווילער בעפעלקערונג, סיי אין מיליטער, האט די רעוואלוציע ארויסגערופען א פרייד און אנ'ענטוזיאסטישע בעגייסטערונג. די פיינד פון דער רעוואלוציע האבען זיך בעהאלטען, אנטשוויגען געווארען. נאר זיי זענען נישט פערשוואונדען. זיי זענען שטארק און ווארטען אויס. א בעזיגטער פיינד ווארפט זיך אנ'אנדערש

מאָל צו די פיס פון זיגער מיט דעם איינציגען ציל יענער זאָל אין זיין געלויף שטרויכלען זיך איבער איהם און פאַלען.

—ריכטיג!

—נו, און דאָ מוז איך זאָגען, אַז אין לאַנד פיהלט זיך נישט קיין שטאַרקע מאַכט. ביי דעם איצטיגען זעהר ערנסטען מאָמענט האָט געדאַרפט די רעגירונג אַרויסווייזען זיך שטאַרק און ענטשידען, אַזוי, אַז דער פיינד זאָל פאַר איהם מורא האָבען און דער פריינד זאָל געפינען אין איהם אַ שטאַרקען אָנהאַלט. און דאָס איז נישטאָ. עס בעקומט זיך אַנ'איינדרוק, אַז קיין אויפהאַלטענדע מאַכט איז אין לאַנד נישטאָ, אַז אַלע טהירען זיינען געעפענט און יעדערער קאָן טהון וואָס ער וויל...

מיליוקאָוו איז אַ ווײלע געזעסען שווייגענדיג, פערטראַכט, נאָכדעם האָט ער זיך צו מיר צוגעבויגען, אַרויפגעלעגט די האַנד מיר אויף דער קניה און מיט אַ טיפען טרויער, זעהר אינ-טים אַרויסגעזאָגט:

—איהר מיינט מיר פערשטעהען עס נישט? מיר פערשטע-הען און פיהלען עס זעהר גוט. איך פערזיכער אייך, אַז אַזאַ שטאַרקע רעגירונג וואָלט ביי אונז געווען, ווען מיר וואָלטען כאָטש צוויי שעה האָבען די רעיעלע מאַכט אין אונזערע הענד. נאָר מיר האָבען זי קיין צוויי שעה אפילו נישט געהאַט פאַק-טיש אין די הענד.

אויף מאָרגען האָב איך זיך געזעהן מיט מ. ווינאַווער'ן און דערצעהלט איהם וועגען מיין אודיענץ ביי מיליוקאָוו'ן. ער האָט איינגעפונען, אַז דער בעריכט וועגען גאַליציע דאַרף אויך איבערגעגעבען ווערען דעם פאָרזיצענדען פון מיניסטאָרען-ראַט, דעם פירשט לוואָוו. דעם 19 מערץ (1 אַפּריל) האָט ער איבער-געגעבען דעם בעריכט לוואָוו'ן. דעם 20-טען האָב איך אין פעט-ראָגראַדער הילפס-קאָמיטעט געמאַכט אַ בעריכט וועגען דער לאַ-גע אין גאַליציע און בוקאָווינע, האָב פאָרגעלעגט דעם פלאַן וועגען אָרגאַניזירען דאָרט אַ צוזאַמענפאָהר. דער קאָמיטעט האָט איינגעשטימט מיט מיינע פאָרשלאָגען.

כדי די רעגירונג זאָל גיכער צוטרעטען צו די רעפאָרמען

אין גאַליציע, האָט דער דעפּוטאַט פרידמאַן, וועלכער האָט פאַר-וואַלטעט מיט דער יודישער פּרעסביוראָ, פונאַנדערגעשיקט מיין בעריכט אין אַלע ציַיטונגען. אָבגעדרוקט האָבען איהם אַלע יו-דישע, צוויי רוסישע פּעטראָגראַדער („דיעלאָ נאַראָדאַ" און „דיען") און פיל פּראָווינציעלע.

נאָר נישט דאָס, נישט די פּערזענליכע השתדלות האָבען נישט געווירקט אויף דער רעגירונג. די מיניסטאָרען האָבען יע-דעס מאָל אויסגעדריקט זייער פאָלקאָמע גריַיטקייט אָנצונעהמען אַלע נויטיגע מיטלען, נאָר „מען קאָן דאָך נישט אַלץ אויף איין מאָל". דערצו האָבען זיי אָנגעוויזען אַז אַלץ וועט געטהון ווע-רען דורך דעם פּערוואַלטער פון גאַליציע און בוקאָווינע, וועל-כער וועט היינט, מאָרגען, בעשטימט ווערען אויף טרעפּאָווס אָרט.

אין אַ צוויי וואָכען אַרום נאָך מיין דערלאַנגען דעם בע-ריכט האָבען די ציַיטונגען געמאָלדען, אַז דער פירשט דאָלגאָרו-קאָוו איז בעשטימט פאַר אַ גענעראַל-גובערנאַטאָר איבער גאַלי-ציע און בוקאָווינע. איך בין דאַן געווען אין מאָסקווא און אויף מיין אָנפראַגע דורכ'ן טעלעפאָן אויף דאָלגאָרוקאָווס קוואַטיר, האָט מען מיר פון דאָרט געענטפערט, אַז דער פירשט איז אָב-געפאָהרען אין גאַליציע.

ווי גרויס איז אָבער געווען מיין פּערוואונדערונג, אַז אין עטליכע טעג אַרום האָב איך זיך דערוואוסט אַז אַלס גענעראַל-גובערנאַטאָר אין גאַליציע און בוקאָווינע (קאָמיסאַר איבער די ענינים פון גאַליציע) איז בעשטימט נישט דאָלגאָרוקאָוו, נאָר דער פּאָרזיצענדער פון קיעווער אָבטיילונג פון זעמסקי פערבאַנד ד. א. דאָראָשענקאָ. שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דאָלגאָ-רוקאָוו איז טאַקי געווען בעשטימט פאַר אַ גענעראַל-גובערנאַטאָר, נאָר געגען דעם איז שאַרף אַרויסגעטראָטען די קיעווער אוקראַ-אינישע „ראַדאַ", וועלכע האָט זיך געגרינדעט אונטער'ן פּאָר-זיץ פון פּראָפעסאָר גרושעווסקי. בשעת מיליוקאָוו איז געווען אין קיעוו האָבען די פאָרשטעהער פון דער „ראַדא", קלאַפּענדיג אין טיש, דראָהענדיג געשריען, אַז זיי ווילען נישט ערלויבען אַז מיט דער אוקראַאינישער גאַליציע זאָל פּערוואַלטען אַ מאָס-

קאל און האָבען געפאָדערט אַז עס זאָל בעשטימט ווערען אַן׳-אוקראַאינער. דערביי האָבען זיי אַרויסגעשטעלט די קאַנדידאַטור פון דאָראָשענקאָ און די רעגירונג האָט זיך אונטערגעגעבען, כדי נישט איינצורייסען מיט דער „ראַדא״.

חוץ דעם בעריכט וואָס איך האָב דערלאַנגט, האָב איך זיך געווענדעט צום יוסטיץ-מיניסטער, פריהער צו קערענסקי׳ן, נאָכדעם צו זיין פערטרעטער, פערעווערזעוו׳ן, מיט דעם פאָרשלאָג אַז אין גאַליציע און בוקאָווינע זאָל געשיקט זיין אַ יודישע קאָמיסיע אויסצופאָרשען אַלע אומרעכטען וואָס זענען בעגאַנגען געוואָרען געגען דער אָרטיגער בעפעלקערונג מצד דער מיליטערישער און ציווילער מאַכט און פאָרגעלעגט, אַז אין דער קאָמיסיע זאָלען אַריין יוריסטען פון יענע נאַציאָנאַליטעטען וואָס געפינען זיך אין לאַנד: אַ יוד, אַ פּאָליאַק, אַ רוטענער. די מיניסטאָרען האָבען איינגעווילּיגט אויף דעם נאָר אָבגעצויגען די בעשטימונג פון טאָג צו טאָג. ענדליך האָט פערעווערזעוו אָפיציעל בעשטימט די קאָמיסיע און איינגעווילּיגט אפילו אַז אין איהר זאָלען אַריין צוויי יודען ביי איין פּאָליאַק, איין רוטענער און איין רוס. לויט מיין פאָרשלאָג זענען אין דער קאָמיסיע איינגעלאַדען געוואָרען די יודישע יוריסטען, דער געוועזענער רעדאַקטאָר פון פריינד, שאול גינזבורג און דער ציוניסטישער כלל-טהוער אַרנאָלד זיידענמאַן. נאָר די אָבשיקונג פון דער קאָמיסיע האָט זיך ווייטער פערצויגען און אַז אַלץ איז שוין געווען גרייט און זי האָט געדאַרפט אָבפאָהרען, איז פאָרגעקומען דער קאַטאַסטראָפאַלער דורכבּרוך פון רוסישען פראָנט און די רוסען האָבען פערלאָזען גאַליציע און בוקאָווינע.

צוגלייך מיט דעם ווענדען זיך צו דער רעגירונג, האָב איך זיך געווענדעט מיט אַן׳אָפענעם בריף אין די צייטונגען צום „הייליגסטען סינאָד״ מיט דער אויפווייזונג וואָס דאָס „קריסטוס-געליבטע מיליטער״ האָט אָבגעטהון פאַר אַ נבלות איבער די יודישע שוהלען און רייניגקייטען און אויפגעפאָדערט דער סינאָד זאָל אַרויסטרעטען מיט אַן׳אויפרוף צום מיליטער און בעפעהלען איהם אויפטראָגען זיך מיט רעספּעקט צו יודישע הייליגטהומען.

צוגלייך מיט דעם האָב איך איבערגעגעבען דעם פּעטראָגראַדער ראַבינער, ד״ר אייזענשטאַט די אַלע חפצים—זעקלעך, באַראַבאַנ-דעקעס, שיך א. אַנד. וואָס זענען געמאַכט געוואָרען פון יריעות פון רייניגקייטען, ער זאָל עס פּערזענליך ווייזען דעם פּעטראָ-גראַדער מיטראָפּאָליט. ד״ר אייזענשטאַט האָט עס געטהון און דער סינאָד האָט, לויט דער פּערזיכערונג פון ד״ר אייזענשטאַט, אַרויסגעגעבען אַזאַ אויפרוף צום מיליטער. איך האָב דעם אויפ-רוף נישט געזעהן און ווייס נישט זיין אינהאַלט.

יט

די געשעהענישען אין פּעטראָגראַד זענען ביי יענער צייט געווען אַזעלכע וויכטיגע און געוואַלדיגע, אַז, אַריינציהענדיג זיך אין זיי, האָב איך זיך געמוזט אָברייסען פון דער אַרבייט אין גאַליציע. איבעריגענס, האָב איך געוואוסט אַז די הילפס-טעטיג-קייט געפינט זיך אין זיכערע הענד, אַז האָמעלסקי האָט אַלע שטעדט און שטעדטלעך ווי אויך די יודישע סאָלדאַטען בעזאָרגט מיט מצה אויף פּסח און אַז ד״ר לאַנדער איז ווידער צוגעטראָ-טען צו דער אַרבייט אין גאַליציע. דערצו בין איך געווען זי-כער, אַז מיט דער בעשטימונג פאַר אַ גענעראַל-גובערנאַטאָר (קאָמיסאַר) איבער גאַליציע און בוקאָווינע דאָראָשענקאָ׳ן, וועמען איך האָב געקענט ווי אַנ׳אָרענטליכען מאַן און איבערצייגטען סאָציאַליסט, וועט די לאַגע פון דער דאָרטיגער יודישער בע-פעלקערונג אָהן אַנ׳ערך פּערבעסערט ווערען.

אין מיטען אַפּריל איז פאָרגעקומען אין קיעוו אַ קרייז-צו-זאַמענפאָהר פון די הילפס-קאָמיטעטען פון קיעווער ראַיאָן. דער פאָרטראָג פון ד״ר לאַנדער וועגען דער לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג אין גאַליציע און בוקאָווינע האָט געמאַכט אַ גע-וואַלדיגען איינדרוק. עס איז אָנגענומען געוואָרען דער פאָר-שלאָג צו אָרגאַניזירען אַ צוזאַמענפאָהר פון פאָרשטעהער פון גאַליציאַנער-בוקאָווינער קהילות (וואו זיי זענען נאָך נישט אויפ-

געשטעלט, זאָלען זיי פערטרעטען פאַרשטעהער פון די אָרטיגע קאָמיטעטען) צוזאַמען מיט די פאַרשטעהער פון קיעווער הילפּס-קאָמיטעט כדי צו רעאָרגאַניזירען אויף אַ נייעם ראַציאָנעלען שטייגער די גאַנצע הילפּס אַרבייט. עס איז בעשטימט געוואָרען אויפ'ן ערשטען פּלאַן צו רעגולירען דאָס עקאָנאָמישע לעבען פון די קהילות וואָס האָבען זיך אומגעקעהרט אויף זייערע ערטער, אין זשוואַנעץ, טאַרנאָרודע, הוסיאַטין, סאַטאַנאָוו, זבאָרזש א. אַנד. עס איז אויך בעשטימט געוואָרען אַז די הילפּס-קאָמיטעטען ווי אין רוסלאַנד, אַזוי אין גאַליציע זאָלען רעאָרגאַניזירט ווערען אַזוי, אַז זייערע מיטגלידער זאָלען זיין אויסגעוועהלטע און צווישען זיי זאָל זיך געפינען נישט ווייניגער ווי אַ דריטעל פאַרשטעהער פון די היימלאָזע גופא. און, אַז די הילפּס-טעטיגקייט זאָל אַריבערגעהן פון אינדיווידועלע פאָרמען צו קאָלעקטיווע (קאָאָפּעראַציעס, הילף דורך אַרבייט א. אַז. וו.) חוץ דעם איז אָנגענומען געוואָרען אַ רעזאָלוציע, ווענדען זיך צו דער רעגירונג מיט דער פאָדערונג זי זאָל פערגרעסערן די הילף פאַר די יודישע מלחמה-געליטענע און זאָל אומקעהרען אויף זייערע ערטער די גאַליציאַנער יודען, וועלכע זענען אָהן אַ שום פערברעכען פון זייער זייט, געוואָרען אַרויסגעשיקט אין סיביר און אין פיל שטעדט פון אייראָפּעישען רוסלאַנד.

דער צוזאַמענפאָהר האָט אויך בעשטימט אָבצושיקען מיר פאָלגענדע טעלעגראַמע:

„דער קיעווער קרייז-צוזאַמענפאָהר פון פאַרשטעהער פון הילפּס-קאָמיטעטען פאַר היימלאָזע, אויסהערענדיג דעם בעריכט פון חבר פ. לאַנדער וועגען דער הילפּס-טעטיגקייט פאַר דער יודישער בעפעלקערונג אין גאַליציע, בעגריסט אייך הייס, טייערער ש. אַ. ווי אַ מסירת-נפש'דיגען אַרבייטער אויפ'ן געביט צו פערלייכטערן די לאַגע פון אונזערע גאַליציאַנער ברידער. דער צוזאַמענפאָהר שיקט אייך זיין הייסען וואונש איהר זאָלט נאָך לאַנגע יאָהרען פאָרטזעצען אייער מסירת-נפש'דיגע אַרבייט לטובת אונזער פאָלק.״

באַלד ווי דאָראָשענקאָ איז געוואָרען בעשטימט פאַר קאָמי-

סאַר איבער גאַליציע און בוקאָווינע, האָט דער קיעווער פראָנט קאָמיטעט ביים אַלרוסישען זעמסקי פערבאַנד געגרינדעט אַ ספּעציעלע קאָמיסיע אונטער דער פאָרזיצונג פון פ. ליניטשענקאָ צו בעטראַכטען די פראַגען וועגען איינאָרדנען אַ ציוויל־פערוואַלטונג אין גאַליציע און וועגען די מיטלען וואָס מוזען אָנגענומען ווערען צום אויפבויען די רואינירטע קהילות און שטעדט, וועלכע זענען איבער דער פריהערדיגער רוסישער אַדמיניסטראַציע אונטערגעגאַנגען. אין דער קאָמיסיע זענען געוואָרען איינגעלאַדען פאָרשטעהער פון די יודישע און אוקראַאינישע הילפס־קאָמיטעטען.

איך געדענק שוין נישט אויף ריכטיג אויב איך האָב זיך ביי יענער צייט צופעליג געפונען אין קיעוו, אָדער מען האָט מיך צוליב דער קאָמיסיע ספּעציעל אַרויסגערופען, נאָר דער הילפס־קאָמיטעט האָט מיך קאָמאַנדירט צוזאַמען מיט דעם סעקרעטאַר פון קאָמיטעט ה. ב. וויינשעלבוים ווי זיינע פאָרשטעהער אין דער קאָמיסיע.

אויף דער ערשטער זיצונג האָב איך אין נאָמען פון קאָמיטעט בעגריסט דעם הער דאָראָשענקאָ, ווי דעם ערשטען פאָרשטעהער פון פרייען רוסלאַנד אין גאַליציע, צו וועלכען יודען קאָנען האָבען אַ צוטרוי, זענענדיג זיכער אַז ער וועט מאַכען אַ סוף צו דער יודישער רעכטלאָזיגקייט און גוואַלדטהאַטען וואָס ווערען אָבגעטהון איבער יודען. אויפווייזענדיג ווייטער, אַז חוץ דעם אָבשאַפען פון אַלערליי בעגרענעצונגען דאַרפען אויפגעשטעלט ווערען די קהילות־פערוואַלטונגען מיט אויטאָנאָמע רעכט אין זייער קולטורעלער און הילפס־טעטיגקייט און מיט דער רעכט צו נעהמען אַנ׳אָנטייל אין די שטאָדטישע זעלבסט־פערוואַלטונגען, האָב איך זיך אָבגעשטעלט אויף די ספּעציפישע אייגענשאַפטען, מיט וועלכע די לאַגע פון די גאַליציאַנער יודען טיילט זיך אויס פון דער אַלגעמיינער לאַגע פון דער גאַליציאַנער בעפעלקערונג און דערוויזען, אַז צוליב אָט די אייגענשאַפטען איז נויטיג, דאָס ביי דער פערוואַלטונג פון קאָמיסאַר איבער גאַליציאַנישע ענינים זאָל זיך געפינען אַנ׳אָפיציעלער פאָרשטעהער פון

דער יודישער בעפעלקערונג, וועלכער זאָל פערוואַלטען מיט די ספּעציעל יודישע ענינים.

דאָראָשענקאָ האָט זיך וואַרים אָבגערופען אויף דעם פאָרשלאָג און אַרויסגעזאָגט זיך, אַז נישט בלויז ער נעהמט איהם אָן, נאָר ער רעכענט איינצופיהרען אַזאַ פאָרשטעהערשאַפט אויך ביי די פערוואַלטונגען פון די צוויי גובערניע-קאָמיסאַרען (גובערנאַטאָרען) אין טאַרנאָפּאָל און טשערנאָוויץ. ער האָט זיך געווענדעט צו אונז, ווינשעלבוימען און מיר, מיט דער ביטע אָנצווייזען אַ פּאַסענדען קאַנדידאַט פאַר דעם פּאָסטען.

קאַנדידאַטען האָבען געקאָנט זיין נאָר צוויי: ד״ר לאַנדער און ה׳ האָמעלסקי. מיר האָבען איינגעפונען אַז ד״ר לאַנדער, ווי אַן׳עלטערער, מעהר ערפאַהרענער, וואָס האָט די גאַנצע צייט געאַרבייט אין גאַליציע, דערצו נאָך, ווי אַ מיליטער-אַרצט איז פּאַסענדער און מיר האָבען איהם פאָרגעלעגט, נאָר דער ביי אויפגעוויזען אַז ער געפינט זיך אויף מיליטער-דינסט, פערנעהמט אַן׳אָפיציעלע שטעלע און צו זיין בעשטימונג פאַר אַ פאָרשטעהער ביים קאָמיסאַר פון גאַליציע איז נויטיג די ערלויבעניש פון זיינע העכערע. דאָראָשענקאָ האָט זיך גענומען פועל׳ן ביי ברוסילאָוו׳ן, פון וועמען דאָס איז געווען אָבהענגיג, אַז לאַנדער זאָל בעפרייט ווערען פון זיין איצטיגער דינסט און צוקאָמאַנדירט ווערען צום גאַליציאַנער קאָמיסאַריאַט. אויף אַזאַ אופן איז ד״ר לאַנדער אויף דער זיצונג גופא בעשטימט געוואָרען פאַר אַן׳אָפיציעלען פערוואַלטער איבער יודישע ענינים אין גאַליציע. מיר האָבען עס געהאַלטען פאַר אַ גרויסען שריט פאָראויס.

ב. ווינשעלבוים האָט אויף דער זיצונג אויפגעהויבען די פראַגע וועגען אומקעהרען די אונשולדיג אַרויסגעשיקטע גאַליציאַנער יודען. די רעגירונג האָט זיך ארויסגעזאָגט, אַז זי האָט נישט דאַגעגען און גיט אַרויס אַזעלכע ערלויבענישען, נאָר די מאַכט אויף די ערטער שאַפט אין דעם שוועריגקייטען. די טעג איז אָנגעקומען פון סיביר אין קיעוו אַ פאַרטיע אַרויסגעשיקטע, וועלכע זענען געפאָהרען אויפ׳ן חשבון פון דער מלוכה. דאָ אין קיעוו

אָבער האָט מען זיי אויפגעהאַלטען און דער „טאַטיאַנאַ-קאָמיטעט“ גיט זיי נישט אַרויס קיין שיינען אויף צו פאָהרען ווייטער, מאָטיווירענדיג דאָס דערמיט וואָס „צום פראָנט טאָר מען נישט צולאָזען נאָהנט קיין היימלאָזע“ (ד. ה. יודען) און דאָס איז נישט קיין איינצעלנער פאַקט.

צום פּראָטעסט פון ווינשעלבוימען האָט זיך פעראייניגט דער פאָרשטעהער פון פערבאַנד פון שטעדט. די קאָמיסיע האָט אָנגענומען אַ בעשלוס קלאָר צו מאַכען דעם ענין און בעזייטיגען די שוועריגקייטען פאַר די היימלאָזע.

נאָר דאָס האָט ווייניג געהאָלפען. נישט קוקענדיג אויף אַלע צוזאָגונגען פון דער רעגירונג האָבען די צעהנדליגער טויזענדער אַרויסגעשיקטע און פערשיקטע גאַליציאַנער היימלאָזע נישט בעקומען די מעגליכקייט אומצוקעהרען זיך אויף זייערע ערטער.

אין דערזעלבער קאָמיסיע, וועלכע האָט אָנגענומען אַ בעשלוס צו בעזייטיגען פאַר די היימלאָזע די שוועריגקייטען ביים אומקעהרען זיך אויף זייערע ערטער, האָט דעם 25-טען אַפּריל (8 מאַי) דער פאָרזיצענדער, ליניטשענקאָ, שילדערענדיג אַ קאָשמאַריש בילד פונ׳ם ערנעהרונגס-קריזיס אין דעם אָקופּירטען גאַליציע, קאַטעגאָריש אַרויסגעזאָגט זיך געגען אַ מ אַ ס ע ן-אומקעהר פון די גאַליציאַנער אַרויסגעשיקטע און היימלאָזע א י ן א י צ ט י ג ע ן מ אָ מ ע נ ט, אויפווייזענדיג, אַז דאָס קאָן ברענגען צו מאַסען-הונגערטויט-פאַלען. נאָר אַז עס וועט בעזייטיגט ווערען דער ערנעהרונגס-קריזיס, מיט וואָס מען בעשעפטיגט זיך איצט, וועט מעגליך זיין צוטרעטען צו אַ פלאַנמעסיגער אַריבערפיהרונג פון די אַרויסגעשיקטע און היימלאָזע. ביז דעמאָלט אָבער דאַרף מען זיך אויפהאַלטען פון דער עוואַקואַציע.

צוגלייך מיט דעם האָט די „אָבטיילונג צום איינאָרדנען די היימלאָזע“ פונאַנדערגעשיקט אַלע הילף-אָרגאַניזאַציעס אַ צירקולאַר, אין וועלכען עס איז געזאָגט געוועז:

„לויט די בעקומענע ידיעות בעמערקט זיך אין אייניגע ערטער אַ שטאַרקע שטרעבונג פון די היימלאָזע תיכף אום-

צוקעהרען זיך אַהיים אָדער אינ׳ם שטח וואָס ליגט ביים פראָנט. רעכענענדיג זיך מיט דעם פערשטענדליכען בעגעהר פון די היימלאָזע, ביי די איצטיגע געשעהענישען אין רוסלאַנד, צו דערנעהנטערן זיך אויף וויפיל מעגליך צו די היימלאָזע ערטער, רעכענט פונדעסטוועגען די „אָבטיילונג צום איינאָרדנען די היימלאָזע״ פאַר איהר חוב צו מעלדען, אַז די מיליטערישע מאַכט ביי די פראָנטען, נעהמענדיג אין אַכט דעם מאַנגעל אין ערנעהרונג, וואוינונגען און בכלל אין אַלץ וואָס איז נויטיג צום לעבען, פאָדערט דרינגענד, אַז עס זאָלען אָנגענומען ווערען אַלע מיטלען אָבצושטעלען דעם ריקצוג פון די היימלאָזע. דער נישט איינגעאָרדענטער ריקצוג פון היימלאָזע מוז ברענגען מיט זיך מאַסען־קראַנקהייטען און שאַפען פאַר די היימלאָזע גופא אונגעהויער־שווערע לעבענס־בעדינגונגען, דאָסזעלבע פאַר דער אָרטיגער בעפעלקערונג, ווייל ביי אַזעלכע אומשטענדען וועט כמעט אונמעגליך זיין צו אָרגאַניזירען אַ הילפס-טעטיגקייט.

„צוגעבענדיג דער פראַגע אַן׳אונגעהויער גרויסע בעדייטונג אין די אינטערעסען ווי פון די היימלאָזע אַזוי פון דעם, אַז עס זאָל אָבגעהיט ווערען די נויטיגע אָרדנונג און סאַניטאַרע בעוואָרגונג אין רוקען פון דער רוסישער אַרמעע, ווענדט זיך די „אָבטיילונג״ צו אַלע נאַציאָנאַלע און געזעלשאַפטליכע הילפס־אָרגאַניזאַציעס מיט אַ דרינגענדער ביטע: ערקלערען די היימלאָזע די גאַנצע געפעהרליכקייט פון זייער אומקעהרען זיך אין די דורך דער מלחמה חרוב געוואָרענע ערטער, וואו עס זענען נישטאָ די מיטלען פון ערשטער נויטווענדיגקייט, און אָנגעהמען אַלע מעגליכע שריט אָבצושטעלען דעם נישט איינגעאָרדענטען שטראָם פון די היימלאָזע צום פראָנט. מאַכענדיג דערביי אויפמערקזאַם די היימלאָזע, אַז לויט דער פאָדערונג פון דער מיליטערישער מאַכט, איז די אייזענבאַהנען פערבאָטען אָנצונעהמען און איבערשיקען די היימלאָזע אינ׳ם ראַיאָן פון די שלאַכטען״.

די ספעציעלע קאָמיסיע האָט צוזאַמען מיט די פאָרשטעהער פון די נאַציאָנאַלע הילפס־אָרגאַניזאַציעס אויסגעאַרבייט אַ פראָיעקט

פון אַ בירגערליכער אָרגאַניזאַציע פון דער אָקופּירטער גאַליציע. אין דעם פּראָיעקט איז געווען בעשטימט צו אָרגאַניזירען די אָרטיגע זעלבסטפערוואַלטונג אויף די פאָלגענדע יסודות:

„אין געגענזאַץ צו דעם פריהערדיגען סיסטעם פון אונטערדריקונג און ווילקיר, איז ביי דער נייער רוסישער מלוכה־אָרדנונג נויטיג:

„1) אויפשטעלען אַלע אָרגאַנען פון אָרטיגער זעלבסטפערוואַלטונג, ווי דאָרפישע אַזוי שטאָדטישע.

„2) געבען דער בעפעלקערונג פאָלקאָמע פרייהייט ווי אין דער אויפשטעלונג פון די אַלטע פאָרמען פון זעלבסטפערוואַלטונג אַזוי אויך אין דעם איבערבויען זיי אויף נייע יסודות, כדי אויסצומיידען וועלכען עס איז דרוק, וואָס איז געגען די פּרינציפּען פון אינטערנאַציאָנאַלער רעכט.

„3) מיטהעלפען דער אויפלעבונג פון די געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס, ווי קאָאָפּעראַטיווען, לייה־קאַסעס, נאַציאָנאַלע און וואוילטעטיגע קאָמיטעטען. אויפשטעלען, אויף וויפיל מעגליך, די טעטיגקייט פון די געריכטען אויף דעם יסוד פון די אָרטיגע דינים, אין פרט, אומצוקעהרען די יודישע קהילות זייער אויטאָנאָמע רעכט, וועלכע זיי האָבען פריהער געהאַט.

„4) צו אָט די אויפגעלעבטע זעלבסטפערוואַלטונגען און געזעלשאַפטליכע כחות דאַרף ביסלעכווייז איבערגעגעבען ווערען די הילפס־טעטיגקייט, מיט וועלכער עס פערנעהמען זיך איצט דער זעמסקי און שטעדט־פערבאַנד".

דער פּראָיעקט איז געוואָרען אָנגענומען פון דער רעגירונג, נאָר איידער ער איז איינגעפיהרט געוואָרען אין אָקופּירטען געגענד, זענען פון דאָרט פערשוואונדען די רוסען.

עס האָט געדויערט כמעט אַ חודש ביז פון ברוסילאָווס שטאַב האָט זיך בעקומען די אָפיציעלע ערלויבעניש אַז דער ד"ר לאַנדער זאָל פערנעהמען דעם פּאָסטען פון אַ פאָרשטעהער איבער יודישע ענינים ביים קאָמיסאַר פון גאַליציע.

אַ צוויי חדשים איז ד"ר לאַנדער אויסגעקומען צו זיין דער פאָרשטעהער פון די יודישע אינטערעסען אין גאַליציע. ווי ער

האָט מיר איבערגעגעבען, איז איהם, נאָך ביז דעם ריקצוג פון
דער רוסישער אַרמעע, אויסגעקומען איבערצולעבען זעהר פיל
אַנגסט און שוועריגקייטען. פון ערשטען מאָמענט אָן האָט ער
זיך אין זיין טעטיגקייט אָנגעשטויסען אויף אַ שאַרפען ווידער-
שטאַנד מצד דער מיליטערישער מאַכט, וועלכע איז פון טאָג צו
טאָג געוואָרען אַלץ רעאַקציאָנערער און אַלץ אָפענער אַרויסגע-
וויזען איהר פייערדיגען אַנטיסעמיטיזם. דער קאָמיסאַר דאָראָ-
שענקאָ האָט זיך אויפגעטראָגען זעהר גוט צו לאַנדער׳ן, אייג-
געשטימט מיט זיינע פאָרשלאָגען. צום אומגליק איז אָבער דעם
קאָמיסאַרס מאַכט פאַקטיש געווען זעהר בעגרענעצט. מען האָט
איהם פשוט נישט געפאָלגט, נישט גערעכענט זיך מיט זיינע
פעראָרדנונגען, אפילו אויף להכעיס געטהון פערקעהרט. פון פיל
שטעדט און שטעדטלעך האָבען זיך געטראָגען צום יודישען פאָר-
שטעהער געשרייען און יללות וועגען אַלערליי ווילקיר-טהאַטען,
וועגען רויבערייען, מיליטער-פאָגראָמען, און ער האָט נישט גע-
קאָנט העלפען. די געשרייען און פראָטעסטען זענען דערגאַנגען
אפילו צום געוועזענעם דעפוטאַט פון דער גאָסודאַרסטווענער
דומע, פרידמאַנען, (וועגען רויבערייען און נישט געזעצליכע רעק-
וויזיציעס אין סטאַניסלאַוואָו), וועלכער האָט וועגען דעם גע-
מאַכט אַנ׳אָפיציעלע אָנפראַגע ביים קאָמיסאַר דאָראָשענקאָ און
בעקומען זעהר אַ נישט גענוגענדען ענטפער. דעם ד״ר לאַנדער
איז אויסגעקומען די גאַנצע צייט וואַרפען זיך פון איין אָרט
אין דעם אַנדערן צו בעשיצען די יודישע בעפעלקערונג, און
איהם איז נישט געבליבען קיין צייט צו פערנעהמען זיך מיט
אַנ׳אָרגאַניזאַטאָרישער שעפערישער אַרבייט. דער רעכטער גהנום
האָט זיך פאַר איהם אָנגעהויבען מיט׳ן ריקצוג פון דער צופאַ-
לענער, דעמאָראַליזירטער אַרמעע, וועלכע האָט געמאַכט אַ רייה
שרעקליכסטע פאָגראָמען. ביים פאָגראָם אין טאַרנאָפאָל איז לאַנ-
דער אַליין שיר נישט אומגעקומען. פונדעסטוועגען האָט זיך
איהם איינגעגעבען אָבצוראַטעווען טשערנאָוויץ פון אַ פאָגראָם,
וועלכער איז דאָרט געווען שוין אָרגאַניזירט און געהאַלטען ביים
אויסברעכען.

אָנפאַנג יוני איז פאָרגעקומען אין טאַרנאָפּאָל דער צוזאַ-מענפאָהר פון פאָרשטעהער פון יודישע קהילות און הילפס-קאָ-מיטעטען פון גאַליציע צוזאַמען מיט די פאָרשטעהער פון קיע-ווער הילפס-קאָמיטעט. צו מיין טיפען בעדויערן האָב איך נישט געהאַט די מעגליכקייט צו זיין אויף דעם צוזאַמענפאָהר. אפילו שפּעטער האָב איך נישט געקאָנט דערגעהן קיין גענויע ידיעות וועגען איהם, וועגען זיין צוזאַמענשטעלונג, טעטיגקייט און וואָס פאַר אַ רעזאָלוציעס עס זענען אָנגענומען געוואָרען. געוואוסט האָב איך נאָר, אַז ער איז דורכגעגאַנגען אין אַ געהויבענער שטימונג, האָט אינטענסיוו געאַרבייט און אָנגעצייכענט אַ גאַנצען סיסטעם, ווי רעאָרגאַניזירען די הילפס-טעטיגקייט אויף נייע, ראַציאָנעלע און דעמאָקראַטישע יסודות.

פון צוזאַמענפאָהר האָב איך בעקומען פאָלגענדע טעלע-גראַמע:

„דער ערשטער צוזאַמענפאָהר פון פאָרשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג אין גאַליציע און בוקאָווינע, וואָס קומט פאָר אין טאַרנאָפּאָל, בעגריסט אייך, אַלס דעם ערשטען פאָר-שטעהער פון רוסישען יודענטום אין גאַליציע, דעם ערשטען פערטיידיגער פון אונזערע ברידער אין דער איצטיגער שווערער צייט. איהר האָט דער ערשטער ענג צוזאַמענגעקניפּט די רוסישע יודען מיט די גאַליציאַנישע, איהר האָט אַנ'איבעריגען מאָל בע-שטעטיגט די איינהייט פונ'ם יודישען פאָלק אין דער גאַנצער וועלט. פאַר דער מאָראַלער שטיצע, וואָס איהר האָט אונז גע-בראַכט, שיקען מיר אייך אונזער הערצליכען גרוס און הייסען וואונש.

„דער פּרעזידיום פון צוזאַמענפאָהר: גרינבערג ווייזפעלד, קרופּ.“

די טעלעגראַמע, וועלכע האָט מיך טיף גערירט, איז גע-ווען דאָס לעצטע וואָרט, וואָס האָט זיך צו מיר דערטראָגען פון אונזערע גאַליציאַנער ברידער.

נאָך איין מאָל איז מיר אויסגעקומען אַרויסצוטרעטען וועגען גאַליציאַנער יודען. אויף דער פּאַר-קאָנפערענץ פון יודישען

צוזאמענפאהר, דעם 21 יולי, האב איך פארגעלעגט, אז צו דער בעטייליגונג אין פארשטעהענדען צוזאמענפאהר זאלען צוגעצויגען ווערען אויך די ארויסגעשיקטע אין רוסלאנד און די זעכציג־טויזענדיגע יודישע בעפעלקערונג פון די אקופירטע געגענדען אין גאליציע און בוקאווינע.

מיין פארשלאג, אין זיין צווייטער העלפט, איז שוין געווען א פערשפעטיגטער. אין דער צייט זענען די אקופירטע געגענדען שוין כמעט אינגאנצען געווען פערלאזען דורך דעם רוסישען מיליטער, וועלכעס האט ביי זיין פאנישען אנטלויפען פערגאסען דעם קאנט מיט יודיש בלוט.

אויף דער בעשרייבונג פון די שוידערהאפטע בעסטיאלע פאגראמען וואס זענען פארגעקומען אין קאלושט און טארנאפאל, וועל איך זיך נישט אבשטעלען...

די רוסישע אקופאציע פון גאליציע, וועלכע האט זיך אנגעפאנגען דורך דער פינסטערער מאכט פון רוסישען זעלבסהערשער מיט בלוטיגע פאגראמען אין בראד און לעמבערג, האט בעקומען איהר פינאל אין שטורם פון רעוואלוציע, דורך א צופאלענער, פערווילדעוועטער ארמעע אין בלוטיגען חורבן פון קאלושט און טארנאפאל.

אזוי האט זיך פערענדיגט די שרעקליכע עפאפעע פון דער רוסישער דריי־יאהריגער הערשאפט אין אקופירטען קאנט, דער בלוטיגער חורבן פון גרויסע יודישע צענטרען אין פוילען, גאליציע און בוקאווינע!

ה׳ שבט, תר״פ—פעברואר 1920.

ענדע